

D

O

M

Y

I ICH MIESZKAŃCY

W ŚWIETLE BADAŃ
ARCHEOLOGICZNO-ARCHITEKTONICZNYCH
PRZY ULICY ŚWIĘTOJAŃSKIEJ 6-7
W GDAŃSKU

DOMY I ICH MIESZKAŃCY

W ŚWIELE BADAŃ ARCHEOLOGICZNO-ARCHITEKTONICZNYCH

PRZY ULICY ŚWIĘTOJAŃSKIEJ 6-7 W GDAŃSKU

Autorzy/Contributors

Monika Badura

Joanna Dąbal

Marcin Grulkowski

Anna Jędrzejczak-Skutnik

Radosław Kubus

Marzena Makowiecka

Daniel Makowiecki

Agnieszka Maślakiewicz

Patryk Muntowski

Katarzyna Pińska

Joanna Potulska

Anna Rembisz-Lubiejewska

Karolina Szczepanowska

Kamil Szproncel

Igor Urban

Tadeusz Widerski

DOMY I ICH MIESZKAŃCY

**W ŚWIELE BADAŃ ARCHEOLOGICZNO-ARCHITEKTONICZNYCH
PRZY ULICY ŚWIĘTOJAŃSKIEJ 6-7 W GDAŃSKU**

Dofinansowane ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Published with the financial assistance of Ministry of Culture and National Heritage

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**

Wydawcy/Published by
Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański
ul. Bielańska 5, 80-851 Gdańsk
Muzeum Gdańska
ul. Długa 46/47, 80-831 Gdańsk

Muzeum Gdańska jest samorządową instytucją kultury.

Recenzenci/Rewiewers
prof. dr hab. Witold Świątosławski
dr hab. Marcin Majewski, prof. US

Redakcja/Edited by
Joanna Dąbal

Tłumaczenie/Translation
Anna Kucharska-Raczunas

Korekta i konsultacje językowe/Proofreading and language consultation
Karolina Szczepanowska, Anna Kucharska-Raczunas

Projekt okładki/Front cover design
Agnieszka Dmitruczuk

Opracowanie graficzne, skład i redakcja techniczna/Design & DTP
Agnieszka Dmitruczuk

Współredakcja techniczna/DTP consultation
Karolina Szczepanowska

Copyright

Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański
Muzeum Gdańska
i indywidualni autorzy

Gdańsk 2018
ISBN 978-83-61077-50-3

Spis treści/Contents

Od redakcji	9
Introduction	10
Joanna Dąbal	
1. Badania archeologiczne przy ulicy Świętojańskiej 6-7	11
Archaeological research at Świętojańska 6-7	18
Tadeusz Widerski, Patryk Muntowski	
1.1. Wykorzystanie fotogrametrii bliskiego zasięgu do wykonywania dokumentacji archeologicznej w trakcie prac wykopaliskowych – studium przypadku	17
The use of short-range photogrammetry to perform archaeological documentation during excavations – a case study	24
Joanna Potulska	
1.2. Historia badań archeologicznych kwartału ulic: Świętojańska-pańska-szeroka-szkłary	25
History of archaeological research of the quarter of the streets: Świętojańska-Pańska-Szeroka-Szkłary	32
Marcin Grulkowski	
1.3. W cieniu klasztoru dominikanów. Dzieje terenu objętego badaniami archeologicznymi	33
In the shadow of the Dominican monastery – the history of the area covered by archaeological research	51
Joanna Dąbal	
2. Domy i ich zaplecza	53
Houses and their facilities	71
Joanna Dąbal	
3. Przestrzeń pracy - wprowadzenie	73
Work space - introduction	76
Anna Jędrzejczak-Skutnik, Anna Rembisz-Lubiejewska	
3.1. Pozostałości późnośredniowiecznego warsztatu szewca-naprawiacza	77
The remains of a late-medieval shoemaker-patcher's workshop	95
Joanna Dąbal	
3.2. Prace odlewnicze w miejskim domu	97
Metal casting within the urban housing space	109

	Karolina Szczepanowska, Joanna Dąbal	
4.	Wystrój wnętrz – wprowadzenie	111
	Interior design – introduction	114
	Joanna Dąbal, Karolina Szczepanowska	
4.1.	Wystrój wnętrz domów mieszczańskich – ściany i podłogi	115
	Interior decoration of bourgeois houses – walls and floors	128
	Karolina Szczepanowska	
4.2.	Oświetlenie wnętrza kamienic	129
	Interior lighting of tenement houses	135
	Karolina Szczepanowska	
4.3.	Ogrzewanie wnętrza kamienic w okresie nowożytnym (XVII-XVIII wiek)	137
	Heating of interiors of tenement houses in the post-medieval period (17 th – 18 th centuries)	152
	Joanna Dąbal, Kamil Szproncel	
5.	Późnośredniowieczne meble funkcjonalne	153
	Late medieval functional furniture	160
	Joanna Dąbal	
6.	Elementy diety i oprawa posiłków – wprowadzenie	161
	Elements of diet and setting meals – introduction	164
	Joanna Dąbal, Karolina Szczepanowska	
6.1.	W spiżarni, kuchni i na stole - naczynia i sprzęty w domach mieszczańskich	165
	In the pantry, kitchen and on the table - vessels and utensils in bourgeois houses	198
	Katarzyna Pińska, Monika Badura	
6.2.	Element roślinny w diecie mieszkańców stanowiska 121 w Gdańsku (XV-XVIII wiek)	
	– dane archeobotaniczne	201
	Plants element in the diet of the residents of the site 121 in Gdańsk (15 th -18 th centuries)	
	– archeobotanical data	211
	Daniel Makowiecki, Marzena Makowiecka	
6.3.	Pożywienie pochodzenia zwierzęcego w świetle badań archeozoologicznych	213
	Food of animal origin in the light of archeozoological studies	226
	Joanna Dąbal	
6.4.	O paleniu tytoniu w domach mieszczańskich (XVIII-XX wiek)	227
	Smoking tobacco in bourgeois houses (18 th – 20 th centuries)	236

Joanna Dąbal, Karolina Szczepanowska, Radosław Kubus	
7. Higiena i zdrowie w świetle źródeł materialnych	239
Material sources of hygiene and health	250
Joanna Dąbal	
8. Nauka i rozrywka w domach mieszczańskich w świetle źródeł materialnych	251
Learning and entertainment in bourgeois homes in the light of material sources	263
Anna Rembisz-Lubiejewska, Anna Jędrzejczak-Skutnik, Agnieszka Maślakiewicz	
9. Tekstylia, skórzane elementy ubioru i ozdoby	265
Textiles, leather elements of clothing and decorations	279
Igor Urban	
10. Militaria	281
Military accessories	287
Karolina Szczepanowska, Joanna Dąbal	
11. Problematyka zarządzania wynikami badań archeologiczno-architektonicznych na przykładzie prac prowadzonych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku	289
Managing the archaeological resources, the case study of Świętojańska 6-7 in Gdańsk	303

OD REDAKCJI

Główne Miasto w Gdańsku jest przestrzenią, w której osadnictwo rozwijało się od wczesnego średniowiecza. Niezwykle dzieje tego terenu uznanego za pomnik historii, będącego zabytkiem w świetle obowiązujących przepisów, wciąż stanowią dociekania badaczy wielu dyscyplin.

Badania archeologiczno-architektoniczne przy ulicy Świętojańskiej 6-7 prowadzone były przez Instytut Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego w związku z pozyskaniem danych pozwalających na uzupełnienie planu zagospodarowania przestrzeni do planowanych inwestycji. Prezentowana publikacja stanowi zbiór uzyskanych informacji z prac przeprowadzonych w 2015 roku. Prace wykopaliskowe zrealizowane zostały z inicjatywy i środków Klasztoru oo. Dominikanów w Gdańsku.

Projekt publikacji wyników badań został zainspirowany potrzebami mieszkańców Gdańska, zaakcentowanymi na wielu otwartych wykładach poświęconych przeprowadzonym wykopaliskom. Koncepcja monografii „Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ulicy Świętojańskiej w Gdańsku” została ujęta w formułę naukowych opracowań i skoncentrowanych opowieści o miejscu i ludziach przez pryzmat materialnych świadectw przeszłości. Badania objęły swoim zakresem dwie historyczne działki Głównego Miasta umożliwiając prześledzenie zagospodarowania tej przestrzeni od XIII do XX wieku. Przez ponad 700 lat obszar ten ulegał przeobrażeniu od niezabudowanej przestrzeni wykorzystywanej gospodarczo, poprzez obiekty związane z działalnością rzemieślniczą, do domów mieszkalnych. Z perspektywy możliwych dla archeologicznej obserwacji przestrzeni piwnicznych i zachowanych rzutów kondygnacji przyziemia zarejestrowano przeobrażenia budynków związane ze stosunkami własnościowymi działek. W wyniku przeprowadzonych badań odnotowano rozbudowę domów związaną ze zwiększającą się liczbą ich lokatorów, poświadczoną w źródłach historycznych. Bliskość głównych traktów komunikacyjnych Głównego Miasta, w tym przebiegająca na linii kościołów Św. Mikołaja i Św. Jana ulica Świętojańska sprzyjała lokalizacji różnego rodzaju usług w obrębie badanych działek. Do poświadczonych materialnie należą usługi szewskie oraz rzemiosła metalowe.

Codziennosc dawnych mieszkańców tych działek poznajemy przez pryzmat użytkowanych przez nich przedmiotów oraz danych archeobotanicznych i archeozoologicznych. Poszczególni autorzy starali się naszkicować portrety ludzi poprzez estetykę i dobór przedmiotów osobistych i sprzętów domowych, a także odsłonić arkana codziennej kuchni na podstawie pozyskanych podczas wykopalisk elementów diety roślinnej i zwierzęcej.

Elementem spinającym przedstawiane zagadnienia jest część poświęcona możliwościom ochrony dziedzictwa archeologicznego, akcentująca podjęte do tej pory działania i dalsze aktywności wynikające z podejmowania prac wykopaliskowych w przestrzeni miejskiej.

Realizacja projektu badań i niniejszej prezentacji wyników nie byłaby możliwa bez zgranego zespołu studentów, specjalistów współpracujących instytucji, w tym Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Gdańska i Politechniki Gdańskiej oraz wszystkich autorów badań. Publikacja powstała dzięki zaangażowaniu wielu osób, w tym autorów, grafików oraz konsultantów językowych, pod krytycznym okiem recenzentów. Wszystkim serdecznie dziękuję za poświęcony czas i uwagi, które zadecydowały o efekcie końcowym podjętej pracy.

Publikację zrealizowano w ramach programu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Ochrona zabytków archeologicznych”, finansowanego ze środków ministerialnych oraz Uniwersytetu Gdańskiego.

Wyrażam nadzieję, że monografia rozwinie w czytelnikach ciekawość przeszłością Gdańska – miasta szanującego swoje dziedzictwo, otwartego na nowe wyzwania.

Joanna Dębal

Introduction

The Main City in Gdańsk is a space where settlement has been developing since the early Middle Ages. The remarkable history of this area, recognized as a treasure of cultural heritage, which is a historical monument in the light of the current regulations, still awakens interest of researchers from many disciplines.

Archaeological and architectural research at Świętojańska 6-7 was conducted by the Institute of Archeology and Ethnology of the University of Gdańsk and aimed at obtaining data allowing for supplementing the spatial development plan for future investments. This publication presents information obtained from research carried out in 2015. Excavations were conducted on the initiative and with the resources of the Monastery of Dominican Friars in Gdańsk.

The project of publication of research results was inspired by the needs of the inhabitants of Gdańsk, emphasized on many open lectures devoted to the research on that area. The concept of the monograph "Houses and their inhabitants in the light of archaeological and architectural research at Świętojańska Street in Gdańsk" has been presented in the formula of scientific studies and concise stories about the place and people through the prism of material testimonies of the past.

The research covered two historical plots of the Main City, allowing for tracing the development of this space from the 13th to the 20th century. For over 700 years, this area has been transformed from an undeveloped space used for economic purposes, through objects related to craft activities, to residential houses. From the perspective of archaeological observation of cellar spaces and the preserved projections of the ground floor storeys, the transformation of buildings in relation to the ownership status of the plots was registered. As a result of the conducted research, the development of houses associated with the increasing number of tenants, confirmed by historical sources, was noted. The proximity of the main communication routes of the Main City, including the one on the axis of the churches of St. Nicholas and Saint John – Świętojańska Street favoured the location of various types of services within the plots under research. Those confirmed by material finds include shoemaking and metal crafts.

We get to know the everyday life of former residents of these plots through the prism of the objects found and through archaeobotanical and archeozoological data. Individual authors tried to sketch portraits of people through aesthetics and selection of personal items and household appliances, as well as by showing the daily culinary habits based on the elements of plant and animal diet remains obtained during excavations.

The element that links the presented issues is the part devoted to the possibilities of archaeological heritage protection, emphasizing the actions taken so far and further activities resulting from undertaking excavation works in the urban space. The implementation of the research project and preparation of this presentation of the results would not be possible without a well-coordinated team of students, specialists of cooperating institutions, including the University of Gdańsk, the Gdańsk Museum and the Gdańsk University of Technology, as well as all the authors of the research. The publication was created due to the involvement of many people, including authors, graphic designers and language consultants, under the careful supervision of reviewers. I would like to thank all of you for your time and remarks, which influenced the final effect of the work undertaken.

The publication was implemented as part of the program of the Ministry of Culture and National Heritage "Protection of archaeological monuments", financed from ministerial resources and the resources of the University of Gdańsk.

I express my hope that the monograph will develop readers' curiosity about the past of Gdańsk – a city that respects its heritage, open to new challenges.

Joanna Dąbal

Joanna Dąbal

Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

1. BADANIA ARCHEOLOGICZNE PRZY ULICY ŚWIĘTOJAŃSKIEJ 6-7

Abstrakt:

Tekst prezentuje zebrane dane dotyczące lokalizacji, przebiegu i formy przedstawienia wyników badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku. Zaprezentowane informacje dotyczą zespołu oraz metod badań przyjętych podczas wykopalisk. W formie danych liczbowych i statystyk przedstawiono szczegóły wykonywanej dokumentacji terenowej oraz pozyskanych w efekcie prac zabytków. Zaprezentowane informacje stanowią osnowę metodyczną prezentowanych w monografii wyników.

Słowa kluczowe:

archeologia, Gdańsk, miasto, badania archeologiczne, stratygrafia, konserwacja

Abstract:

The text presents collected data on the location, course and the form of presenting the results of archaeological research at Świętojańska 6-7 in Gdańsk. The information presented relates to the collection and test methods adopted during excavations. Details of the field documentation and objects obtained as a result of work were presented in the form of numerical data and statistics. The information presented is a methodological basis for the results presented in the monograph.

Keywords:

archeology, Gdańsk, city, archaeological research, stratigraphy, conservation

W roku 2015 Instytut Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego przystąpił do badań archeologicznych w obrębie działek 53 i 54 przy ulicy Świętojańskiej, która współcześnie względem administracyjnym włączona jest do dzielnicy Gdańsk Śródmieście (ryc. 1). Przed przystąpieniem do badań teren nie był zabudowany. W rejestrze zabytków archeologicznych prowadzonym przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowisko oznaczono numerem 121 (AZP 12-44/238). Obszar zlokalizowany jest w obrębie historycznej zabudowy mieszkalnej kwartału miejskiego wyznaczonego ulicami Świętojańska-Szklary-Szeroka-Pańska. W celach porządkowych oraz w relacji do badań prowadzonych w latach 2000-2006 na sąsiednich działkach, dla identyfikacji stanowiska przyjęto historyczną numerację działek wprowadzoną przez administrację pruską w 1854 roku i widoczną na planie Plan von Danzig 1866-1869 wykonanym przez Buhsego (Grulkowski 2018; Potulska 2018) (ryc. 1). W związku z tym we wszystkich prezentowanych artykułach ogólnym odniesieniem do lokalizacji są działki przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7. Należy zwrócić uwagę, że wskazany na przytoczonym planie zakres działek jest podziałem najbardziej obiektywnym dla zabudowy i wyników badań dotyczących okresu około drugiej połowy XIX wieku. Podział działek, ich zasięg i forma zabudowy ewaluowały na przestrzeni poszczególnych wieków, a jednym z problemów badawczych odnoszących się do wyników badań archeologicznych jest próba uchwycenia i wyznaczenia tych zmian (Dąbał, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018). Pomimo szeroko podjętych badań archiwalnych, dla terenu wykopalisk nie zidentyfikowano dokładniejszych i starszych niż XIX-wieczne źródła kartograficznych. Jednak w oparciu o zapisy w księgach gruntowych wykazano, że ich numeracja nie ulegała zmianie od średniowiecza, niemniej jednak w odniesieniu do starszych okresów mogą występować nieścisłości w zakresie własnościowym (Grulkowski 2018).

Zespół badawczy w terenie

Badania archeologiczne prowadzone były z inicjatywy Klasztoru oo. Dominikanów w Gdańsku, w związku z planowaną na tym terenie inwestycją. Prace badawcze prowadzono w okresie od maja do września 2015 roku pod kierunkiem Joanny Dąbał. Prace terenowe były zadaniem zespołowym wymagającym zaangażowania wielu osób. Udział i oddany czas wszystkich uczestników był bez wątpienia ważnym elementem powodzenia badań. Szczególne podziękowania należy skierować do kolegów współprowadzących

prace terenowe: Marka Barańskiego (Wydział Architektury i Wzornictwa, Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku) i Katarzyny Ślusarskiej (Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański). Ważną częścią prac badawczych było usprawnienie systemu dokumentacji terenowej, realizowane dzięki współpracy z kolegami z Katedry Geodezji Wydziału Inżynierii Lądowej i Środowiska, Politechniki Gdańskiej – Tadeuszem Widerskim i Karolem Daligą oraz Patrykiem Muntowskim z firmy AES. Za merytoryczne konsultacje podczas badań należy podziękować Jakubowi Szczepańskiemu z Katedry Historii, Teorii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydziału Architektury Politechniki Gdańskiej. Bardzo ważną częścią zespołu byli doktoranci i studenci kierunku archeologia Uniwersytetu Gdańskiego. W wykopaliskach wzięło udział 50 osób. Serdeczne podziękowania za realizację projektu kieruję do: Piotra Gomulskiego, Joanny Milgiewicz, Łukasza Połczyńskiego i Justyny Sychowskiej oraz Anety Adamaszek, Darii Agdan, Katarzyny Bajer, Roksany Balcerzak, Alicji Bobrowskiej, Marty Chudzik, Alicji Ćwikałowskiej, Arkadiusza Dąbrowskiego, Natalii Gajdy, Angeliki Goerke, Justyny Grendy, Błażeja Grzyba, Sylwestra Gwoździeja, Adrianny Jaźwińskiej, Anny Juozulinas, Rolanda Kaczora, Aleksandry Kędziory, Martyny Kierzk, Pauliny Kopera, Anny Kordunowskiej, Anny Kroczyńskiej, Justyny Kubickiej, Natalii Kuśmierskiej, Pauliny Łozickiej, Gabrieli Majchrzak, Kamila Markielewicz, Katarzyny Nierzwickiej, Pawła Orlikowskiego, Marty Ossowskiej, Jana Paczkowskiego, Pauliny Plichty, Joanny Potulskiej, Joanny Rajczyk, Szymona Rogowskiego, Sławomira Rudnickiego, Klaudyny Siergiej, Natalii Stafińskiej, Martyny Stobba, Anny Szymańczak, Łukasza Tetzlaffa, Martyny Winiarskiej, Elizy Włodarczyk, Adriana Worach i Magdaleny Zielińskiej.

Przebieg i zakres prac

Badaniami został objęty obszar około 160m² (ryc. 1), który przebadano do calca osiągniętego na głębokości od około 0,23 do 0,70 m n.p.m (5 m p.p.t.). Prace w obrębie zachowanych kamienic prowadzono do głębokości około 1,7 m p.p.t. za pomocą sprzętu mechanicznego warstwami o miąższości około 30 cm. Po wybraniu gruzu zasypisko kamienicy eksplorowano ręcznie, wybierając naturalne warstwy zgodnie z ich ułożeniem stratygraficznym. W wyniku przeprowadzonych prac nie naruszono struktur odsłoniętych relikwów zabudowy murowanej, które pozostawiono *in situ*. Części zaplecza domów po ściągnięciu nawierzchni parkingu i odhumusowaniu eksplorowano w pełni ręcznie zgodnie

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Lokalizacja wykopów. Oprac. M. Barański.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Location of excavations. Ed. M. Barański.

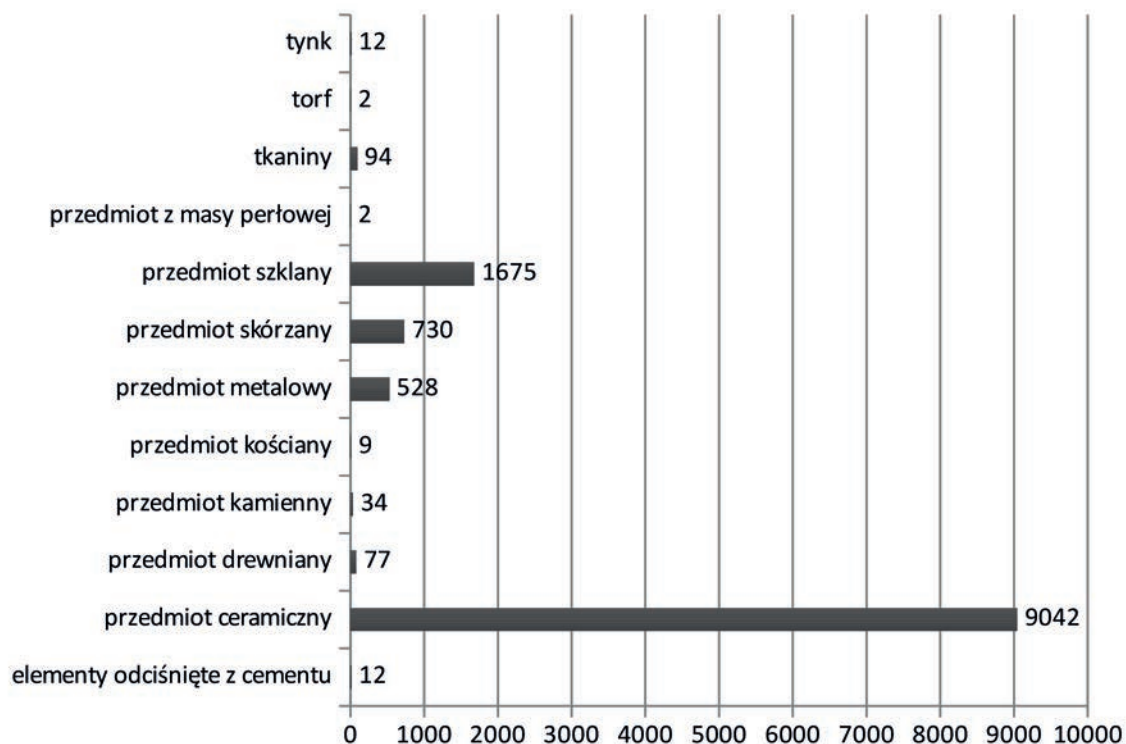
z układem stratygraficznym. Eksploracji do calca poddano cały obszar badań z wyłączeniem około 2 m² znajdujących się pod przebiegiem betonowej studzienki w części kamienicy zlokalizowanej na działce numer 7. Utrudnieniem podczas prowadzonych prac były przebiegające przez stanowisko czynne instalacje, w tym gazociąg. Podczas prac prowadzono stały monitoring naprężenia tej instalacji, zgodnie z wytycznymi PGNiG, Oddział w Gdańsku. Pod względem logistycznym kłopotliwa była eksploracja wnętrza kamienic. W celu uchwycenia i rejestracji nie tylko planów zasięgów poszczególnych jednostek stratygraficznych, ale także profili, zdecydowano o eksploracji kamienic częściami. Taka realizacja umożliwiła weryfikację obserwacji poczynionych w planie, jednocześnie poprzez zastosowanie przestrzennej dokumentacji cyfrowej umożliwiając pełną rejestrację planów. Podczas badania zapleczy domów istotnym problemem była eksploracja wnętrza łatryn. W tym zakresie przy sprzyjającej wysokiej temperaturze przyjęto system otwierania warstw wypełniska i pozostawiania ich do przeschnięcia w celu łatwiejszej i bezpieczniejszej eksploracji, którą prowadzono w odzieży ochronnej. Zabieg ten miał znaczący wpływ na czas prowadzenia prac. Pomimo nielicznych trudności podczas realizacji prac, Instytut Archeologii

i Etnologii zorganizował niewielką roboczą wystawę pierwszych znalezisk, która przez tydzień została udostępniona zwiedzającym na wolnym powietrzu. Po przeprowadzeniu prac teren badań zasypano i uporządkowano.

Dokumentacja w terenie

Dokumentację w terenie wykonywano w formie pomiarów przestrzennych wizualizowanych w postaci ortofotomap oraz opisów wykonywanych na kartach jednostek stratygraficznych. Dopełnieniem tych działań było wykonywanie fotografii i uzupełniających rysunków wykonywanych metodą tradycyjną. Dokumentację opisową wykonano w oparciu o standardy zawarte w *Archaeological site Manual* (Spence 1990; Westman 1994; Schofield, Carmen, Belford 2011: 143-145), stosowaną z lokalnymi modyfikacjami w wielu europejskich ośrodkach badawczych, w tym także w Gdańsku. W oparciu o wytyczne sformułowane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, będące dopełnieniem Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 27 lipca 2011 roku wraz z nowelizacją¹. Podczas badań na stanowisku wykonywano szczegółową charakterystykę poszczególnych

¹ Dz. U. z 2011 r., Nr 165, poz. 987; Dz. U. z 2015 r., poz. 1789. Przedstawiony stan prawny odpowiada czasowi prowadzenia badań – rok 2015. W 2018

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Liczba zabytków pozyskanych podczas badań ze wskazaniem surowca. Oprac. J. Dąbal.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. The number of objects obtained during research with an indication of the raw material. Ed. J. Dąbal.

jednostek stratygraficznych uwzględniając między innymi takie jej elementy, jak rodzaj, struktura, zasięg, styki oraz pozycja stratygraficzna. Dokumentację wykonywano w formie kart warstw, drewna, obiektów/wkopów, murów i konstrukcji. Podczas badań w 2015 roku wykonano łącznie 472 karty jednostek. Dane tworzone w formie opisów na kartach przetworzono następnie w formę elektroniczną, wykorzystując zaawansowane funkcje programu *Stratify 1.5* i *Harris Matrix Composer 2.0* (Herzog 2004; Dąbal, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018). Na stanowisku wykonywano także tradycyjną dokumentację rysunkową w skali 1:10 lub 1:20 ukierunkowaną przede wszystkim na szczegóły konstrukcji drewnianych oraz profile wykopów. Łącznie podczas prac terenowych wykonano 52 rysunki planów i profili oraz 106 rysunków detali elementów konstrukcji drewnianych. Wykonaną dokumentację zawierającą dane przestrzenne i metryczne przetworzono w formę elektroniczną w programie AutoCad (w formacie *dwg*), wprowadzając w osnowę geodezyjną stworzoną dla Gdańska zgodną z osnową podstawową PL-2000. Na każdym etapie eksploracji wykonywano fotografie eksplorowanych warstw i cięć pionowych (profilu). Numerowane fotografie ze skalą inwentaryzowano w formie elektronicznej, zawierającej tematy kolejnych zdjęć, dokładną lokalizację, daty wykonania oraz dane autorów. Podczas całych badań wykonano 208 numerowanych fotografii i uzupełniające fotografie poglądowe w formacie 5184x3456 pikseli. Sporządzona dokumentacja została

zarchiwizowana w formie elektronicznej i w postaci wydruków (Harris 1975: 33-40; 1979).

Próby pobrane w terenie

Podczas prac terenowych pobrano łącznie 43 próby w tym 15 próbek drewna wraz z ich dublami (łącznie 30 wycinków) przeznaczonych do badań dendrochronologicznych, 12 zespołów kości zwierzęcych (605 zwierzęcych szczątków kostnych), 10 prób glebowych w tym 6 przeznaczonych do badań archeobotanicznych, 4 przeznaczone do badań agresywności korozyjnej gruntu, 4 próby zapraw i tynków (łącznie 16 próbek wraz z dublami) oraz 3 próby materiałów budowlanych przeznaczonych do datowania metodą luminescencyjną. Ograniczeniem zakresu możliwości wykonania pełnych badań były w odniesieniu do próbek drewna stan zachowania materiału, a w odniesieniu do badań glebowych oraz datowań metodą luminescencyjną ograniczony budżet projektu. Dla materiałów z badań terenowych zrealizowano 76% analiz specjalistycznych z całej pobranej puli prób. W odniesieniu do próbek drewna z 11 przekazanych do analizy uzyskano daty dla 6 (Dąbrowski 2015). Ponadto wykonano 1 badanie agresywności korozji gruntu na podstawie próbki pobranej z obiektu analizowanego w kontekście warsztatu odlewniczego oraz 3 badania archeobotaniczne próbek z latryn (Pińska, Badura 2018). Dodatkowo wykonano 100% analiz zwierzęcych szczątków kostnych pochodzących z latryn i warstw zawierających tego typu depozyty (Makowiecki, Makowiecka 2018). Dla

roku nastąpiły zmiany w tym zakresie.

materiałów budowlanych wykonano 100% analiz pobranych zapraw oraz przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego udzielonym w 2018 roku zrealizowano 2 analizy datowań metodą luminescencyjną (Moska 2018). Pobieranie prób podczas badań ukierunkowane było na wyjaśnienie trzech głównych problemów badawczych, w tym doprecyzowanie datowania odsłoniętych relikwów zabudowy, wskazanie danych dotyczących zagadnień technologicznych związanych z tymi relikwami oraz próba identyfikacji funkcji eksplorowanych przestrzeni.

Źródła ruchome

W efekcie badań pozyskano łącznie 12217 fragmentów lub całych przedmiotów wykonanych z jedenastu rodzajów surowców (ryc. 2). W latach 2015-2016² oraz 2018³ konserwacji poddano łącznie 2298 zabytków w tym wykonanych z gliny, szkła, metalu, skóry, kości, tkanin i drewna. Ogólnie konserwacji poddano 19% całego zbioru zabytków, w następujących proporcjach dla poszczególnych grup surowcowych: 100% wyrobów wykonanych z tkanin, skóry i kości, 100% kwalifikowanych do wyklejenia wyrobów z ceramiki i szkła, 70% przedmiotów z drewna i 43% wyrobów metalowych. W odniesieniu do pozostałego procentu wyrobów z drewna i metalu zastosowano środki ochronne w postaci powłok antykorozyjnych i powłok żywicznych. Duża część przedmiotów wykonanych z żelaza, ze względu na zaawansowaną korozję nie nadawała się do pełnej konserwacji.

W celach rozpoznania surowcowego wybranych źródeł ruchomych wykonano 15 analiz składu pierwiastkowego techniką mikroanalizy promieniowania X (EDX), za pomocą przystawki do mikroskopu SEM firmy Thermofisher Scientific⁴. Ponadto zlecono 7 opinii dotyczących określenia przynależności gatunkowej drewna wykonanych na podstawie niewielkich drzazg pobranych z profili wyrobów drewnianych⁵. Wyniki analiz przedstawiono w niniejszej publikacji w kontekście prezentowanych źródeł. Wszystkie zabytki skatalogowano w porządku danych lokalizacyjnych, surowcowych i chronologicznych w formie katalogu zabytków (plik *excel*). Materiały ułożone w opisanych kartonach składowane są w magazynie Instytutu Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego. Wybrane źródła posiadają dokumentację rysunkową (320 rysunków) i fotograficzną (450 fotografii).

Wyniki badań

Wstępne wyniki badań dotyczące działki przy ulicy Świętojańskiej 6 oraz wybrane źródła zaprezentowane zostały podczas konferencji w 2015 roku i ukazały się

drukiem (Dąbal, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018; Szczepanowska 2018). W niniejszym tomie zaprezentowano szczegółowe opracowanie stratygrafii stanowiska, zweryfikowane specjalistycznymi analizami. Ponadto przedstawiono i poddano szczegółowej analizie łącznie 4832 zabytki. Zaprezentowane wyniki ujęto w narrację odnoszącą się do dziejów terenu i wybranych aspektów życia codziennego.

² Konserwacja finansowana ze środków Klasztoru oo. Dominikanów w Gdańsku i środków Uniwersytetu Gdańskiego.

³ Konserwacja finansowana ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

⁴ Analizy wykonano w ramach współpracy Instytutu Archeologii i Etnologii UG z Katedrą Elektrochemii, Korozji i Inżynierii Materiałowej PG. Analizę wykonał Jacek Ryl.

⁵ Analizę wykonał Arkadiusz Tomczyk.

Literatura/References

- Dąbal J., Barański M., Grulkowski M., Daliga K., Widerski T., 2018, *Kamienice Głównego Miasta w świetle wstępnych wyników badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6 w Gdańsku* (w:) XX Sesja Pomorzoznawcza, red. E. Trawicka, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 355-371.
- Dąbrowski H., 2015, *Wyniki analizy dendrochronologicznej próbek drewna z wykopalisk archeologicznych na stanowisku 121 w Gdańsku (sezon 2015)*, Toruń (maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku).
- Grulkowski M., 2018, *W cieniu klasztoru dominikanów. Dzieje terenu objętego badaniami archeologicznymi* (w:) *Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Uniwersytet Gdański, Muzeum Gdańska, Gdańsk, s. 33-52.
- Harris E., 1975, *Stratigraphic analyses and the computer*, „Computer Applications in Archaeology”, 3, s. 33-40.
- Harris E., 1979, *Principles of Archaeological Stratigraphy*, Academic Press, London & New York.
- Herzog I., 2004, *Datenstrukturen zur Analyse archäologischer Schichten*, „Archäologische Informationen”, Band 26/2, s. 457-461.
- Makowiecka M., Makowiecki D., 2018, *Pożywienie pochodzenia zwierzęcego w świetle badań archeozoologicznych* (w:) *Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 213-226.
- Moska P., 2018, *Sprawozdanie z pomiaru metodą luminescencyjną*, 237-238/2018, Instytut Fizyki Politechniki Śląskiej, Gliwice (maszynopis w Instytucie Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego).
- Pińska K., Badura M., 2018, *Element roślinny w diecie mieszkańców stanowiska 121 w Gdańsku (XV-XVIII wiek) – dane archeobotaniczne* (w:) *Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo, Bernardinum Muzeum Gdańska, Gdańsk, s. 201-211.
- Potulska J., 2018, *Historia badań archeologicznych kwartału ulic: Świętojańska-Pańska-Szeroka-Szklary* (w:) *Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 25-32.
- Schofield J., Carmen J., Belford P., 2011, *Archaeological Practice in Great Britain: A Heritage Handbook*, World Archaeological Congress Cultural Heritage Manual Series, Springer-Verlag, New York.
- Spence C., 1990, *Archaeological Site Manual*, Museum of London, London.
- Stephan H.G., 2008, *Schmelztiegel, ein wenig beachtetes Thema der Metallurgie* (w:) *Interdisziplinäre Tagung zur Geschichte der neuzeitlichen Metallgeldproduktion. Projektberichte und Forschungsergebnisse 2. Beiträge zur Tagung in Stolberg (Harz) im April 2006*, „Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft” 61, red. R. Cunz, U. Dräger, M. Lücke, Braunschweig, s. 349-390.
- Szczepanowska K., 2018, *Zbiór kafli płytowych pozyskanych z badań archeologiczno-architektonicznych kamienicy Świętojańska 6 w Gdańsku w 2015 roku* (w:) XX Sesja Pomorzoznawcza, red. E. Trawicka, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 373-386.
- Westman A. (red.), 1994, *Archaeological site Manual*, Museum of London Archaeology Service, London.

Źródła prawa/Sources of law

- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2018 r., poz. 2067).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych (Dz. U. z 2011 r., Nr 165, poz. 987).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2015 r., poz. 1789).

Archaeological research at Świętojańska 6-7

Summary

In 2015, the Institute of Archeology and Ethnology at the University of Gdańsk conducted archaeological research within plots 53 and 54 at Świętojańska Street, which today is administratively included in the Gdańsk Śródmieście district. The area was not built-up before the research. The area is located within the historical residential buildings of the urban quarter marked by Świętojańska-Szkłary-Szeroka-Pańska streets. For purposes of ordering and in relation to the research carried out in the years 2000-2006 on the neighbouring plots, the historical numbering of plots introduced by the Prussian administration in 1854 was adopted to identify the site.

Archaeological research was carried out at the initiative of the Monastery of the Dominican Order in Gdańsk, in connection with the planned investment in this area. Research work was carried out from May to September 2015. The study covered an area of about 160m², which was tested to a depth of about 0.23 to 0.70 m above sea level (5 m below the ground level). Works within the preserved tenement houses were carried out to a depth of about 1.7 m below the ground level, using mechanical equipment with layers about 30 cm thick. After removing the rubble, the site was explored manually, choosing natural layers according to their stratigraphic arrangement. As a result of the work carried out, no structures of exposed relics of brick buildings were disturbed, which were left *in situ*. Parts of the back office of the houses, after the removal of the surface of the parking lot and the dehumuscence, were explored manually in accordance with the stratigraphic system. The whole area of research was explored to the undisturbed soil, with the exception of about 2 m² under the course of the concrete pit, in the part of the tenement house located on plot number 7.

The documentation in the field was made in the form of spatial measurements visualized in the form of

orthophotomaps and descriptions made on the cards of stratigraphic units. To complement these activities photographs and complementary drawings were made using the traditional method. During the fieldwork, a total of 43 samples were collected, including 15 samples of wood with their duplicates (a total of 30 specimens) for dendrochronological examinations, 12 animal bone assemblages (605 animal bone remains), 10 soil samples including 6 for archaeobotanical research, 4 intended for testing soil corrosion aggressiveness, 4 samples for mortars and plasters (a total of 16 samples with duplicates) and 3 samples of building materials for luminescence dating.

As a result, a total of 12,177 fragments or entire objects made of eleven types of raw materials were obtained. A total of 2,298 remains, including those made of clay, glass, metal, leather, bones, textiles and wood, were subject to conservation. In general, 19% of the entire collection of objects was subjected to maintenance, in the following proportions for particular commodity groups: 100% of products made of fabrics, leather and bone, 100% qualified for gluing ceramic and glass products, 70% of wooden items and 43% of metal products. For the remaining percentage of wood and metal products, protective measures in the form of anti-corrosion and resin coatings were applied. A large part of the items made of iron, due to advanced corrosion, was not suitable for full maintenance.

This volume presents a detailed study of stratigraphy of the site, verified by specialist analyses. In addition, a total of 4832 objects were presented and analysed in detail. The presented results have been included in the narrative referring to the history of the terrain and selected aspects of everyday life.

Tadeusz Widerski¹, Patryk Muntowski²

¹Politechnika Gdańska, Wydział Inżynierii Lądowej i Środowiska, Katedra Geodezji

²Gdańsk, badacz niezależny

**1.1. WYKORZYSTANIE FOTOGRAMETRII BLISKIEGO ZASIĘGU
DO WYKONYWANIA DOKUMENTACJI ARCHEOLOGICZNEJ
W TRAKCIE PRAC WYKOPALISKOWYCH – STUDIUM PRZYPADKU**

Abstrakt:

W rozdziale autorzy przedstawili metodologię oraz wyniki badań przestrzennych przeprowadzonych w trakcie prowadzonych prac wykopaliskowych realizowanych przez pracowników Instytutu Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego przy ulicy Świętojańskiej 6 w Gdańsku. Zaprezentowano skróconą metodykę oraz technikę wykonywanych prac przeprowadzonych między innymi przez pracowników Katedry Geodezji Wydziału Inżynierii Lądowej i Środowiska Politechniki Gdańskiej. Omówiono wyniki otrzymanych pomiarów fotogrametrycznych wykazując ich przydatność do wykonywania dokumentacji archeologicznej.

Słowa kluczowe:

Fotogrametria, geodezja, archeologia, analiza cyfrowa

Abstract:

In the chapter, the authors presented the methodology and results of spatial research carried out during excavations performed by the employees of the Institute of Archeology and Ethnology at the University of Gdańsk at Świętojańska 6 in Gdańsk. The short methodology and the technique of works were presented, performed among others, by the employees of the Department of Geodesy of the Faculty of Civil and Environmental Engineering at Gdańsk University of Technology. The results of the obtained photogrammetric measurements were discussed, demonstrating their suitability for preparing archaeological documentation.

Keywords:

Photogrammetry, geodesy, archeology, digital analysis

Istnieje wiele różnych technik pomiarowych oraz technik obrazowania bliskiego zasięgu, które mają zastosowanie w dokumentacji zabytków i praktyce badań wykopaliskowych (Johnson 2006; Yilmaz, Yakar, Gulec, Dulgerler 2007; Barber, Mills 2010; Verhoeven 2011; Kędzierski, Zapłata, Fryškowska, Wilińska, Deliś 2012; Opitz 2013; Howland, Kuester, Levy 2014; Douglass, Lin, Chodoronek 2015). Archeologia jest dziedziną wiedzy korzystającą z bogatych zasobów geomatyki – dyscypliny nauki i techniki zajmującej się zastosowaniem informatyki do pozyskiwania, przetwarzania, gromadzenia, analizowania i udostępniania danych przestrzennych. Postęp techniczny w dziedzinie optoelektroniki i tworzenie narzędzi umożliwiających coraz efektywniejsze pozyskiwanie danych o przestrzeni, oferuje współczesnej archeologii wybór spośród wielu zaawansowanych metod teledetekcyjnych (Wiseman, El-Baz 2007; Pacrak 2009; Crutchley 2010; Zapłata, Sławik 2011a, 2011b). Jednocześnie rozwój geodezyjnych metod pomiarowych umożliwił bardziej wszechstronne ich zastosowanie w trakcie prac archeologicznych, co wpłynęło bezpośrednio na podniesienie jakości wykonywanej dokumentacji.

Założenia metodyczne

Podstawowym wymogiem stawianym dokumentacji wykonywanej podczas badań archeologiczno-architektonicznych było uzyskanie dokładnych informacji przestrzennych i jakościowych na temat badanych obiektów. Rozumieć przez to należy przede wszystkim jej zdolność do możliwie jak najwierniejszego odwzorowania ich rzeczywistych kształtów, wymiarów i barw. Dokumentacja powinna być więc z założenia kartometryczna, czyli umożliwiać pomiary szczegółowe rejestrowanych obiektów. Powinna również utrzymywać w szybki i efektywny sposób kompletne dane, których zebranie byłoby bardzo pracochłonne w przypadku tradycyjnych metod dokumentacji. Jedynie pozyskanie kompletnych danych umożliwia bowiem szczegółową analizę i interpretację dokumentowanych obiektów. Z tego względu zdecydowano o rejestracji odsłoniętych relikwów przy pomocy technik cyfrowej fotogrametrii bliskiego zasięgu. Z uwagi na fakt, iż dokumentacji podlegały miały obiekty o stosunkowo niewielkich rozmiarach, w porównaniu do skali typowych produktów fotogrametrycznych, jakimi są ortofotomapy lotnicze, konieczne było założenie wysokiej rozdzielczości zobrażeń. Projekty były przy tym rygorystyczne pod względem rozmiaru piksela w terenie. Ze względu na złożoność opracowań, oczekiwana wielkość

piksela terenowego oscylowała w granicach 1-2 mm. Zapewnienie takiej szczegółowości pozwoliło na zachowanie odpowiedniej dokładności opracowania, umożliwiającej dokonywanie wszystkich istotnych z badawczego punktu widzenia pomiarów.

Metody dokumentacji

W zależności od stopnia złożoności przestrzennej dokumentowanych obiektów, stosowano dwie techniki fotogrametryczne. Dla planów płaskich i mniej złożonych przestrzennie struktur zastosowano inwentaryzację ortometryczną 2D (ryc. 1). Relikty murów, profile ziemne oraz inne złożone struktury przestrzenne podlegały fotogrametrycznemu modelowaniu 3D (ryc. 2). Proces wykonywania dokumentacji metodami fotogrametrycznymi, dla obu technik rozpoczął się od właściwego przygotowania powierzchni, czyli wyznaczenia i odpowiedniego wypreparowania obiektów przeznaczonych do dokumentacji. Na dalszym etapie, w granicach zamierzonego zobrażenia, założono siatki możliwych do zidentyfikowania na zdjęciu punktów georeferencyjnych (fotopunktów). W zależności od przyjętej techniki dokumentacji, służyły one do późniejszej rektyfikacji zdjęć lub modelowania 3D na podstawie pobranych obrazów. Bardzo ważny był proces właściwego rozmieszczenia siatki fotopunktów. Właściwe rozmieszczenie fotopunktów umożliwiałoby prawidłowe przeprowadzenie procesu nadawania georeferencji opracowywanemu modelowi przestrzennemu. Najczęściej fotopunkty wykonywane są w formie unikalnej dla każdego z nich. W przypadku fotopunktów wykorzystywanych w trakcie pomiarów pozostałości kamienic przy ulicy Świętojańskiej w Gdańsku, fotopunktami były znaczki wygenerowane w programie Agisoft Photoscan. Opracowania fotogrametryczne wykonywane są w przyjętych układach odniesienia. Mogą to być układy lokalne, państwowe lub też układy globalne. W przypadku pomiarów wykonywanych na przedstawianym obiekcie przyjęto układ PL-2000. Jest to państwowy system odniesienia, układ współrzędnych płaskich wykorzystywany w naszym kraju do wykonywania map w skalach większych od 1:10 000. Jako wysokościowy układ odniesienia przyjęto układ wysokościowy Kronsztad. Każdy z wykorzystywanych fotopunktów miał określone współrzędne przestrzenne X, Y i H. Pomiar wykonano metodą tachimetryczną w nawiązaniu do osnowy państwowej znajdującej się w najbliższym sąsiedztwie terenu wykopalisk. Pomiaru dokonano wykorzystując tachimetr elektrooptyczny Leica TCR 1200. Po rozłożeniu i pomiarzeniu fotopunktów

kolejnym etapem prac było wykonanie zdjęć obszaru badań. Prace podzielone były na etapy. Grupa archeologów po odświeżeniu odpowiedniej części obiektu przygotowywała go do pomiaru i wykonania zdjęć. Łącznie zarejestrowano około 10500 zdjęć wykonując dokumentację kilkunastu planów prowadzonych wykopów oraz rejestrując kilkadziesiąt ich profili. Dodatkowo wykonywano także dokumentację przestrzenną pozostałości odkrytych kamienic i ich najbliższej zabudowy użytkowej.

Inwentaryzacja ortometryczna bazowała na przetworzonych i połączonych obrazach cyfrowych o skorygowanych zniekształceniach perspektywicznych i optycznych. Jej tworzenie polegało na wykonaniu serii fotografii cyfrowych, ich przekształceniu geometrycznym, wzajemnej kalibracji na podstawie punktów o określonych współrzędnych geograficznych oraz łączeniu i wyrównywaniu barwno-tonalnym. Przetwarzanie obrazów poprzez transformację rzutową cechuje się jednak pewnymi ograniczeniami, wynikającymi z zależności dokładności uzyskiwanych zobrazowań od zastosowanej płaszczyzny rektyfikacji. Jedynie elementy znajdujące się na płaszczyźnie zdefiniowanej na podstawie odpowiednio rozmieszczonych fotopunktów pozbawione są błędów skali. W innym przypadku, dla powierzchni bardziej złożonych, powstaną na spływach obiektu niepożądane skręty perspektywiczne i niejednorodna skala fotopłanu. Niewielkie odchylenia od zdefiniowanej płaszczyzny rektyfikacji, powodujące powstawanie relatywnie niewielkich błędów skali, były akceptowane w ramach przyjętej tolerancji. Założono, że uzyskiwana dokładność odwzorowania eksplorowanych powierzchni nie powinna przekroczyć 3 mm. Na podstawie wykonanych analiz, opartych o porównanie pomierzonych oraz estymowanych współrzędnych wybranych fotopunktów, stwierdzono, że uzyskiwane dokładności wykonywanych opracowań mieszczą się w przyjętej, dopuszczalnej tolerancji.

Przebieg prac dokumentacyjnych i wyniki zastosowanych metod

W trakcie wykopalisk odkryte obiekty podzielono na trzy rodzaje ze względu na metodologię ich rejestracji i późniejsze opracowanie przestrzenne. Pierwszą grupę stanowiły plany poziome odślanianych powierzchni wykopów archeologicznych. Przedstawiały one obiekty o największej powierzchni oraz były stosunkowo jednolite wysokościowo. Drugą grupę stanowiły profile odświeżonych wykopów. Były to obiekty stosunkowo niskie i długie. Trzecią grupą stanowiły obiekty murowane o skomplikowanej geometrii i zróżnicowanej powierzchni. Fotografie na potrzeby zobrazowań pierwszej grupy (plany wykopów), wykonywane były za pomocą systemu bazującego na zdalnie sterowanej lustrzance cyfrowej zamontowanej na monopodzie fotograficznym. Umożliwiał on wykonywanie fotografii z wysokości do 10 m, przy czym maksymalna wysokość umieszczenia kamery była nieznacznie mniejsza w przypadku wykonywania fotografii prostopadłych na potrzeby zobrazowań planów płaskich. Obrazy źródłowe pozyskiwano zatem kamerą niometryczną (aparatus cyfrowy zaopatrzonej w matrycę APS-C)

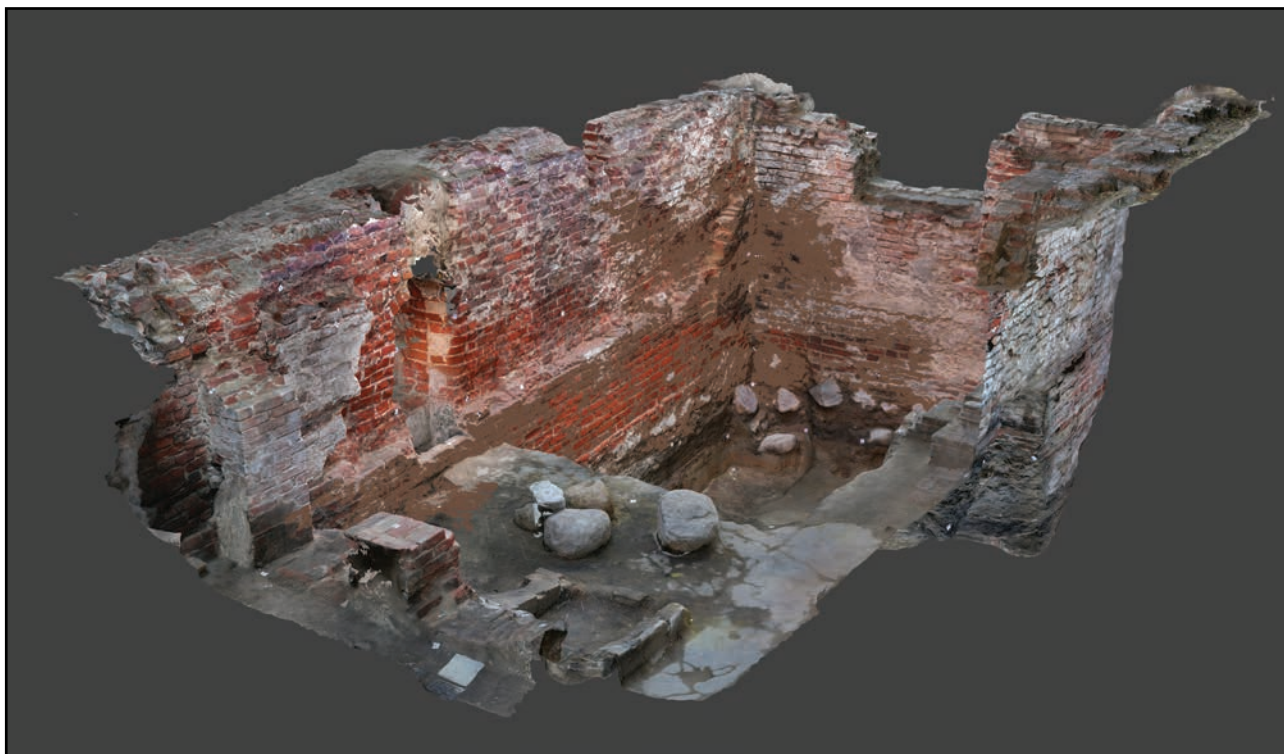
i zapisywano w formacie RAW w celu utrzymania wysokiej jakości i uniknięcia niepożądanych efektów wynikających z kompresji JPG. Drugą i trzecią grupę obiektów rejestrowano za pomocą fotografii wykonywanych z powierzchni terenu, przy czym maksymalna odległość fotografowania wynosiła maksymalnie około 2 m, a rejestrowane zdjęcia były zdjęciami skośnymi. W tym przypadku do rejestracji zdjęć wykorzystano cyfrowy aparat niometryczny z matrycą pełnoklatkową, zapewniającą zwiększoną rozdzielczość i jakość wykonywanych zdjęć. Aparatus pełnoklatkowy wyposażony był w 50 mm stałoogniskowy obiekt fotograficzny. Zdjęcia również zapisywane były w formacie RAW. W przypadku wykonywania opracowań obiektów murowanych, ich skomplikowana geometria, brak ciągłości oraz często występujące mało dostępne nisze, wymagały wykonywania większej ilości zdjęć z małej odległości. Miało to na celu poprawne odwzorowanie rejestrowanego obiektu. Ze względu na sieci uzbrojenia terenu, przebiegające przez obszar w którym znajdowały się pozostałości kamienic, niezbędne było wykonanie zdjęć obiektu, w taki sposób aby możliwe było odtworzenie jego modelu przestrzennego w sposób umożliwiający ich eliminację. Dodatkowo wynikiem opracowania modelu przestrzennego były przekroje w postaci ortofotoplanów ścian, oczyszczone graficznie i nieobciążone zbędnymi informacjami. W trakcie wykonywania zdjęć wszystkich grup przyjęto założenie, że pokrycie podłużne poszczególnych fotogramów nie będzie mniejsze niż 50%, natomiast pokrycie poprzeczne nie mniejsze niż 40%. Starano się, aby w trakcie wykonywania zdjęć oświetlenie terenu było możliwie jednorodne. Unikano sytuacji wykonywania fotogramów w trakcie oświetlania powierzchni obiektów silnymi promieniami słonecznymi. Takie ich oświetlenie mogłoby powodować wystąpienie miejsc zacienionych, co z kolei mogłoby prowadzić do prześwietlenia części fotogramu i niedoświetlenia obiektów zacienionych. Skutkowałoby to powstaniem niejednorodnej tekstury opisanego obiektu. Zarejestrowanie zdjęć kończyło etap prac terenowych i rozpoczynało prace kameralne związane z ich dalszym opracowaniem.

Na wstępnym etapie opracowania wykonywano, za pomocą odpowiedniego oprogramowania, korekcję obrazów źródłowych niwelującą zakłócenia radiometryczne wynikające z błędów optyki – aberrację chromatyczną i winietowanie użytych obiektywów. W celu zminimalizowania wpływu wad pozaosiowych układu optycznego (komy i astygmatyzmu) przyjęto zasadę, aby fotografowane obiekty lub ich podzielone na sekcje fragmenty nie znajdowały się na całej rozpiętości kadru. Tak przygotowane obrazy wywołane były do formatu TIFF bez kompresji. Zarejestrowane obrazy źródłowe w dalszej kolejności podlegały przekształceniu za pomocą specjalistycznego, współpracującego ze środowiskiem CAD oprogramowania, przeznaczonego do korekcji geometrycznej obrazów cyfrowych. Przed przystąpieniem do procesu rektyfikacji obrazów konieczne było ich przefiltrowanie w celu eliminacji obiektów niepożądanych w ich treści. Etap ten polegał na wykonaniu obrysu obszarów, w których wystąpiły elementy zbędne, takie jak obszary

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Profil wykopu archeologicznego.
Oprac. K. Daliga, T. Widerski.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Archaeological excavation profile. Ed. K. Daliga, T. Widerski.

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Model przestrzenny pozostałości zabudowy mieszkaniowej.
Oprac. K. Daliga, T. Widerski.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Spatial model of the remains of housing development.
Ed. K. Daliga, T. Widerski.

nieostre, prześwietlone, elementy powodujące sztuczne przesłonięcia opracowywanego obszaru. Po dokonaniu wstępnej korekcji i przeprowadzeniu selekcji pozyskanych zdjęć, przystępowano do procesu ich rektyfikacji. Proces ten miał na celu uzyskanie hipotetycznego zobrazowania rejestrowanej powierzchni, jakie powstałoby przy rzutowaniu ortogonalnym obiektu na płaszczyznę. Dla poprawnego przeprowadzenia procesu rektyfikacji oraz doprowadzenia uzyskanych obrazów wynikowych do właściwej skali konieczne jest dysponowanie dokładnymi danymi o położeniu fotopunktów w przestrzeni. W tym celu punkty kontrolne zostały zmierzone przy pomocy tachimetru elektrooptycznego w nawiązaniu do współrzędnych geodezyjnych. W oparciu o przeprowadzone pomiary, oprogramowanie przypisuje uzyskane informacje przestrzenne odpowiadającym im obiektom na zdjęciu. Dzięki temu obraz źródłowy przekształcany jest w trakcie procesów obliczeniowych do kartometrycznego obrazu wynikowego z uwzględnieniem korekty orientacji kamery względem obiektu. Fotografia jako niedoskonała fizyczna realizacja rzutu środkowego cechuje się również zniekształceniem modelu geometrycznego obiektu realizowanego przez samą kamerę. Z tego względu rektyfikacja odbywa się z uwzględnieniem zniekształcającego odwzorowania parametru dystorsji radialnej i tangencjalnej obiektywu. Zastosowane oprogramowanie umożliwia zdefiniowanie i zniwelowanie dystorsji. Podsumowując w trakcie prac fotogrametrycznych określane są elementy orientacji zewnętrznej i wewnętrznej wykonanych zdjęć, co skutkuje możliwością prawidłowego rozmieszczenia uzyskanych fotogramów w przestrzeni, nadając im georeferencję, skalę i pozbawiając wad geometrycznych. Wykorzystywane oprogramowanie umożliwia wykonywanie chmur punktów na podstawie pozyskanych zdjęć fotogrametrycznych. Chmury te składają się z setek tysięcy punktów, z których każdemu nadana jest trójwymiarowa współrzędna w przyjętych układach odniesienia oraz dla każdego z punktów nadawany jest kolor w systemie RGB określony na podstawie zdjęć. Fotogrametria bliskiego zasięgu jest obok skanowania laserowego główną metodą pozyskania tego rodzaju informacji przestrzennych. W przypadku pomiarów fotogrametrycznych wstępna chmura punktów charakteryzuje się licznymi szumami, stąd też po jej wygenerowaniu konieczne jest przeprowadzenie filtrowania i klasyfikacji wykorzystując odpowiednie algorytmy. W efekcie przeprowadzanych prac otrzymywana jest chmura punktów składająca się ze zbioru od kilku do kilkudziesięciu milionów punktów. Chmury punktów w dalszym etapie prac wykorzystywane są do

wygenerowania powierzchni opracowywanego obiektu, co z kolei umożliwia opracowanie trójwymiarowego modelu przestrzennego opracowywanego obiektu. Bazowy model szkieletowy powstaje poprzez nałożenie na otrzymany wcześniej zbiór punktów numerycznego modelu terenu. Model ten może mieć strukturę GRID (regularna sieć kwadratów), TIN (regularna sieć trójkątów) lub też strukturę przestrzenną złożoną z trójwymiarowych brył. W przypadku obiektów opracowywanych na podstawie danych pozyskanych przy ulicy Świętojańskiej model szkieletowy opierał się na strukturze TIN. Tego rodzaju powierzchnie nie stanowią wiernego odwzorowania powierzchni obiektu, lecz jej aproksymację. Jednakże ze względu na dużą liczbę punktów opisujących powierzchnię, rozpięte na nich powierzchnie są na tyle niewielkie, że zapewniają odpowiednią dokładność generowanego modelu.

Dalszy etap opracowania danych polegał na mozaikowaniu uzyskanych obrazów wynikowych na podstawie fotopunktów według przyjętego kroju sekcijnego. W zależności od potrzeb pojedyncze obrazy wynikowe łączone były w pojedynczy fotoplan (przy zachowaniu oryginalnych obrazów). Teksturowanie modelu to technika pochodząca z grafiki komputerowej mająca za zadanie nadanie obiektowi jak najbardziej realistycznego wyglądu. W przypadku omawianych obiektów prace miały na celu wypełnienie powierzchni modelu szkieletowego fragmentami ortofotografii. Polegało to na przekształceniu ortofotografii poprzez rzutowanie ich fragmentów na płaszczyznę oraz łączenie ich krawędziami, dodatkowo wyrównując je tonalnie i kolorystycznie. Dopasowanie sąsiednich fotografii odbywa się metodą ich korelacji. Na podstawie wygenerowanego modelu przestrzennego przygotowano rzuty ortometryczne planów, profili oraz przekroi odkrytych obiektów murowanych. W końcowym etapie opracowania produktów fotogrametrycznych, przygotowane rastry podlegały ostatecznej redakcji, polegającej na uzupełnieniu ich warstwą wektorową dla zwiększenia jednoznaczności zawartych informacji i interpretacji. Podstawą zawartych w dokumentacji danych o rejestrowanych obiektach jest więc grafika rastrowa wraz z jej wektorowymi pochodnymi, uzupełnionymi o własności uzyskane w wyniku pomiarów bezpośrednich (dane georeferencyjne). Przyjęte techniki dokumentacji zapewniają wysoką wartość dokumentalną i prezentacyjną, niwelując przy tym subiektywność szkicu sporządzanego w terenie przez badacza.

Literatura/References

- Barber D., Mills J., 2010, *3D Laser Scanning for Heritage. Advice and guidance to users on laser scanning in archaeology and architecture*, (second edition), English Heritage, Swindon.
- Crutchley S., 2010, *The Light Fantastic. Using airborne lidar in archaeological survey*, English Heritage, Swindon.
- Douglass M., Lin S., Chodoronek M., 2015, *The Application of 3D Photogrammetry for In-Field Documentation of Archaeological Features*, „Advances in Archaeological Practice”, 3(2), s.136–152.
- Howland M.D., Kuester F., Levy T.E., 2014, *Photogrammetry in the field. Documenting, recording and presenting archaeology*, „Mediterranean Archaeology and Archaeometry”, 14 (4), s. 101-108.
- Johnson J.K., 2006, *Remote Sensing in Archaeology. An Explicitly North American Perspective*, University of Alabama Press, Tuscaloosa.
- Kędzierski M., Zapłata R., Fryškowska A., Wilińska M., Deliś P., 2012, *Metody teledetekcyjne i fotogrametryczne w ochronie, konserwacji i inwentaryzacji zamków w ruinie (w:) Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, red. B. Szmygin, P. Molski, Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Warszawa-Lublin, s. 139-146.
- Opitz R.S., 2013, *An overview of airborne and terrestrial laser scanning in archaeology (w:) Interpreting archaeological topography, airborne laser scanning, 3D data and ground observation*, red. R.S. Opitz, D.C. Cowley, Oxbow Books, Oxford, s. 13–31.
- Pacrak S.H., 2009, *Satellite Remote Sensing for Archaeology*, Routledge, Abingdon.
- Wiseman J.R., El-Baz F., 2007, *Remote Sensing in Archaeology*, Springer-Verlag, New York.
- Verhoeven G., 2011, *Taking computer vision aloft – Archaeological three-dimensional reconstructions from aerial photographs with PhotoScan*, „Archaeological Prospection”, 18 (1), s. 67–73.
- Yilmaz H.M., Yakar M., Gulec S.A., Dulgerler O.N., 2007, *Importance of Digital Close Range Photogrammetry in Documentation of Cultural Heritage*, „Journal of Cultural Heritage”, 8 (4), s. 428–433.
- Zapłata R., Sławik Ł., 2011a, *LIDAR – metodyka badań stanowisk archeologicznych (w:) Metody geoinformacyjne w badaniach archeologicznych*, red. J. Jasiewicz, M. Lutyńska, M. Rzeszewski, M. Szmyt, M. Makohonienko, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 87-88.
- Zapłata R., Sławik Ł., 2011b, *Lotniczy skaning laserowy w badaniu i ochronie dziedzictwa archeologicznego (w:) Metody geoinformacyjne w badaniach archeologicznych*, red. J. Jasiewicz, M. Lutyńska, M. Rzeszewski, M. Szmyt, M. Makohonienko, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 89-90.

The use of short-range photogrammetry to perform archaeological documentation during excavations – a case study

Summary

There are many different measurement methods and short – and long-range imaging techniques, which are applicable in the documentation of monuments and excavation research. Archeology is a field of knowledge that uses rich resources of geomatics – a discipline of science and technology dealing with the application of information technology to acquire, process, gather, analyze and make spatial data available. Technological advances in the field of optoelectronics and the creation of tools enabling the more and more effective acquisition of data concerning space, offers contemporary archeology a choice among many advanced remote sensing methods. At the same time, the development of geodetic measurement methods enabled their more comprehensive use during archaeological work, which in turn translates directly into the improvement of the quality of the documentation.

Undoubtedly, photogrammetric modeling used in a skillful way enables obtaining reliable and metric data about the discovered object. Documentation obtained by photogrammetry methods can be the basis for further analyzes and observations in integrated spatial databases. Also, thanks to the photogrammetric registration method, it is possible to reduce the costs of archaeological work and their significant acceleration. Equipment resources in the form of a non-metric camera and a computer with specialized software may be sufficient to generate simple spatial visualizations. It must be remembered, however, that in order to locate spatial documentation, it is necessary to equip it with georeference, and this in turn requires the use of expensive geodetic equipment. However, such

restrictions do not pose a significant problem and can be easily eliminated. Photogrammetric digital studies are also an excellent opportunity to present the results of research and increase the value of such documentation in terms of its accuracy and quality.

The methods of measuring objects should be adjusted to their individual character. In the case of using short-range photogrammetry to perform spatial models, it is important to adapt the methodology of taking photographs to the characteristics of the object, choose the appropriate time of shooting, camera calibration methods and image processing algorithms. Incorrect shooting directions may lead to misinterpretation of input data and the occurrence of data with modeling errors in the final stage of model presentation. However, if all the requirements of photogrammetric measurement are met, spatial modeling works well in the case of elaborate objects with complex shapes and varied texture, which greatly accelerates archaeological work.

The article presents a short description of the process of obtaining and processing spatial data gathered during excavations conducted by employees of the Institute of Archeology and Ethnology of the University of Gdańsk between May and September 2015 at Świętojańska 6-7 in Gdańsk. Geodetic documentation works using photogrammetric measurement methods were conducted, among others, by the employees of the Department of Geodesy, Faculty of Civil and Environmental Engineering at Gdańsk University of Technology.

Joanna Potulska

Studentka, Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

1.2. HISTORIA BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH KWARTAŁU ULIC: ŚWIĘTOJAŃSKA-PAŃSKA-SZEROKA-SZKLARY

Abstrakt:

W rozdziale przedstawiono wyniki badań archeologicznych prowadzonych w obrębie kwartału miejskiego zamkniętego ulicami: Świętojańska, Pańska, Szeroka i Szklary. Opisano przebieg i zakres prac zrealizowanych przez prowadzące je instytucje oraz przedstawiono wstępne dane autorów badań dotyczące najstarszych zadokumentowanych śladów działalności człowieka na tym terenie oraz momentu powstania zabudowy murowanej kwartału. Podstawą źródłową prezentowanej syntezy, ze względu na nieliczne dotychczasowe publikacje, były sprawozdania z prac badawczych złożone w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Gdańsku.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, archeologia, średniowiecze, Centrum Dominikańskie, kamienica

Abstract:

The chapter presents the results of archaeological research conducted within the urban quarter closed by the streets: Świętojańska, Pańska, Szeroka and Szklary. The course and scope of the work carried out by the institutions running them were described together with the preliminary data of the authors of the research on the oldest documented traces of human activity in this area and the moment when the brick development of the quarter was started. The source basis of the presented synthesis, due to the few previous publications, were reports on research works submitted to the Provincial Office for the Protection of Monuments in Gdańsk.

Keywords:

Gdańsk, archeology, Middle Ages, Dominican Center, tenement house

Badania archeologiczne kwartału ulic Świętojańska-Pańska-Szeroka-Szklary w Gdańsku rozpoczęły się w 2000 roku. Prace zostały zainicjowane przez oo. Dominikanów w Gdańsku w związku z planowaną zabudową kwartału, będącego własnością klasztoru. Zarządzany przez Dominikanów średniowieczny kościół św. Mikołaja sąsiaduje od strony południowej z kwartałem ulic Świętojańska, Pańska, Szeroka i Szklary (ryc. 1). Celem wyprzedzających badań archeologicznych było rozpoznanie terenu przed budową na nim centrum kulturalno-edukacyjnego św. Jacka. Po wojnie opisywany obszar został zniwelowany i pozostawiony bez zabudowy. Wyjątek stanowi istniejąca narożna kamienica u zbiegu ulic Szeroka/Szklary.

Badania archeologiczne prowadzone były w kilku etapach przez następujące instytucje badawcze: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków (obecny Narodowy Instytut Dziedzictwa) oraz Instytut Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego. Łącznie przebadano obszar miejski o powierzchni około 1807 m². Specyfika obszaru objętego wykopalkami wymagała jednoczesnych badań archeologiczno-architektonicznych. W latach 2000-2006 przebadano ponad 1637 m² terenu. Odkryto wówczas piwnice kamienic oraz budynki gospodarcze i latryny znajdujące się na zapleczach działek. Ważnym elementem badań było rozpoznanie cech najstarszej zabudowy kwartału (Gołębniak 2005a: 508). Z lat 2000-2006 opublikowano do tej pory jedynie kilka prezentacji wyników. Efekty łącznie siedmiu sezonów badań przedstawiono w formie opracowań dotyczących lat 2000, 2001 i 2003 (Latałowa, Jarosińska, Kozłowska 2001; Paszkiewicz 2001; Polak 2001; 2002; 2004; Gołębniak, Polak 2001a; Gołębniak 2002; Oniszczyk-Rakowska 2002; Trzeciecka, Trzeciecki 2002; Wilczak-Dąbrowska 2004). Ponadto ukazały się wstępne wyniki badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych na działce przy ulicy Świętojańskiej 6 (Dąbał, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018). Opublikowano również prace na temat wybranych źródeł ruchomych odkrytych podczas eksploracji całego kwartału. Wśród prezentowanych źródeł wyróżniono zespoły ceramiki pozyskanej z latryn przy ulicy Szklary 2-5 oraz ceramiki średniowiecznej i nowożytnej pochodzącej z badanego terenu z lat 2000-2006 (Oniszczyk-Rakowska 2002; 2005; 2013; Trzeciecka, Trzeciecki 2002). Wśród źródeł zaakcentowano także wstępne analizy zabytków drewnianych pochodzących z podwórza działki Świętojańska 10, pozyskanych w roku

2001 (Gołębniak 2005a). Wśród poruszonej problematyki, dotyczącej wyników badań archeologicznych, wskazano zagadnienia dotyczące browaru zlokalizowanego przy ulicy Świętojańskiej 9 (Niemirka 2009).

Niewielka liczba dotychczasowych publikacji zdeterminowała podstawę źródłową niniejszego opracowania, którą były sprawozdania złożone w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Gdańsku. W związku z brakiem dokumentacji dotyczącej badań prowadzonych w latach 2004-2005, niniejszy rozdział nie uwzględnia prac prowadzonych w tym okresie. Prezentowany w niniejszym artykule przebieg prac badawczych wynika z przyjętego w 2000 roku i kolejnych latach badań, podziału terenu z XIX wieku, na którym działki zlokalizowane były wzdłuż ciągów ulic Szeroka, Szklary i Świętojańska. Zarys przebiegu i zakresu działań archeologicznych w poszczególnych sezonach badawczych przedstawiono w oparciu o ustalenia autorów w układzie historycznych działek, z uwzględnieniem roku przeprowadzenia prac. W świetle prezentowanych w sprawozdaniach danych, podjęto próbę wykazania najstarszych zarejestrowanych nawarstwień, momentu powstania murywanej zabudowy, a także o ile zostały odnotowane, głównych konstrukcji zadokumentowanych w obrębie poszczególnych działek. Zwrócono również uwagę na zakres przeprowadzonych prac. Dane w tym zakresie podsumowano wizualizacją przestrzenną (ryc. 1).

Badania przy ulicy Szklary

Badania historycznego kwartału rozpoczęto od posesji przy ulicy Szklary. Prowadził je w dwóch sezonach, w latach 2000-2001, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem Andrzeja Gołębniaka. Pierwsze badania objęły obszar historycznych parcel Szklary 1-5 (Gołębniak, Maciakowska 2000: 33; Polak 2001: 91; Gołębniak, Polak 2001a: 161) (ryc. 1). Z eksploracji wyłączono linię przebiegającej instalacji gazowej oraz część obszaru, na którym wystąpiło wysokie stężenie siarkowodoru zagrażające bezpieczeństwu prac (Gołębniak, Maciakowska 2000).

W obrębie badanych działek zarejestrowano nawarstwienia od X wieku do zniszczeń II wojny światowej. Starsze nawarstwienia uchwytnie były jedynie punktowo ze względu na ingerencję budowlaną na tym terenie w okresie nowożytnym (Gołębniak, Polak 2001a: 161-162). Działka Szklary 1, będąca działką narożną, przebadana została tylko w połowie w części północno-wschodniej. W efekcie prac zarejestrowano część podpiwniczenia średniowiecznej

kamienicy. Wskazywana przez autorów badań pierwsza faza przebudowy murowanego budynku miała miejsce w drugiej połowie XV wieku, kiedy rozebrano kamienicę do poziomu fundamentu. Na jej miejscu powstał nowy dom z cegły rozbiórkowej. Prawdopodobnie w XVII wieku miała miejsce kolejna przebudowa, polegająca na uzupełnieniach i drobnych zmianach podziału wnętrza obiektu. Ostatnia faza zmian zagospodarowania przestrzeni przypada na okres między XIX wiekiem, a ostatnią wojną. Nadbudowano wówczas filary przy ścianie nośnej oraz wprowadzono ściany działowe (Gołębniak, Polak 2001a: 162-163; Gołębniak, Polak 2001b: 4).

Według autorów badań dom na działce Szklary 2 był początkowo budynkiem szkieletowym wzniesionym na murowanej piwnicy. Przebudowy tego obiektu miały miejsce na przełomie XVI i XVII wieku. Początkowo w wyniku pożaru budynek szkieletowy zastąpiono domem murowanym. W XVII wieku w ścianie frontowej wykonano szerokie wyjście prowadzące na ulicę oraz drugie do piwniczki przedproża (Gołębniak, Polak 2001b: 4-5).

Dom zlokalizowany przy ulicy Szklary 3 intensywnie przebudowano w okresie nowożytnym. Nad frontową częścią piwnicy założono sklepienie, zbudowane z żółtej cegły. W piwniczce zwężono również przejście i zaopatrzone je w drzwi (Gołębniak, Polak 2001b: 6-7). Analogiczną do powyższej sytuację odnotowano w odniesieniu do zabudowy przy ulicy Szklary 4. W okresie nowożytnym przemurowane zostały dwie ściany obiektu: frontowa i tylna (Gołębniak, Polak 2001b: 7).

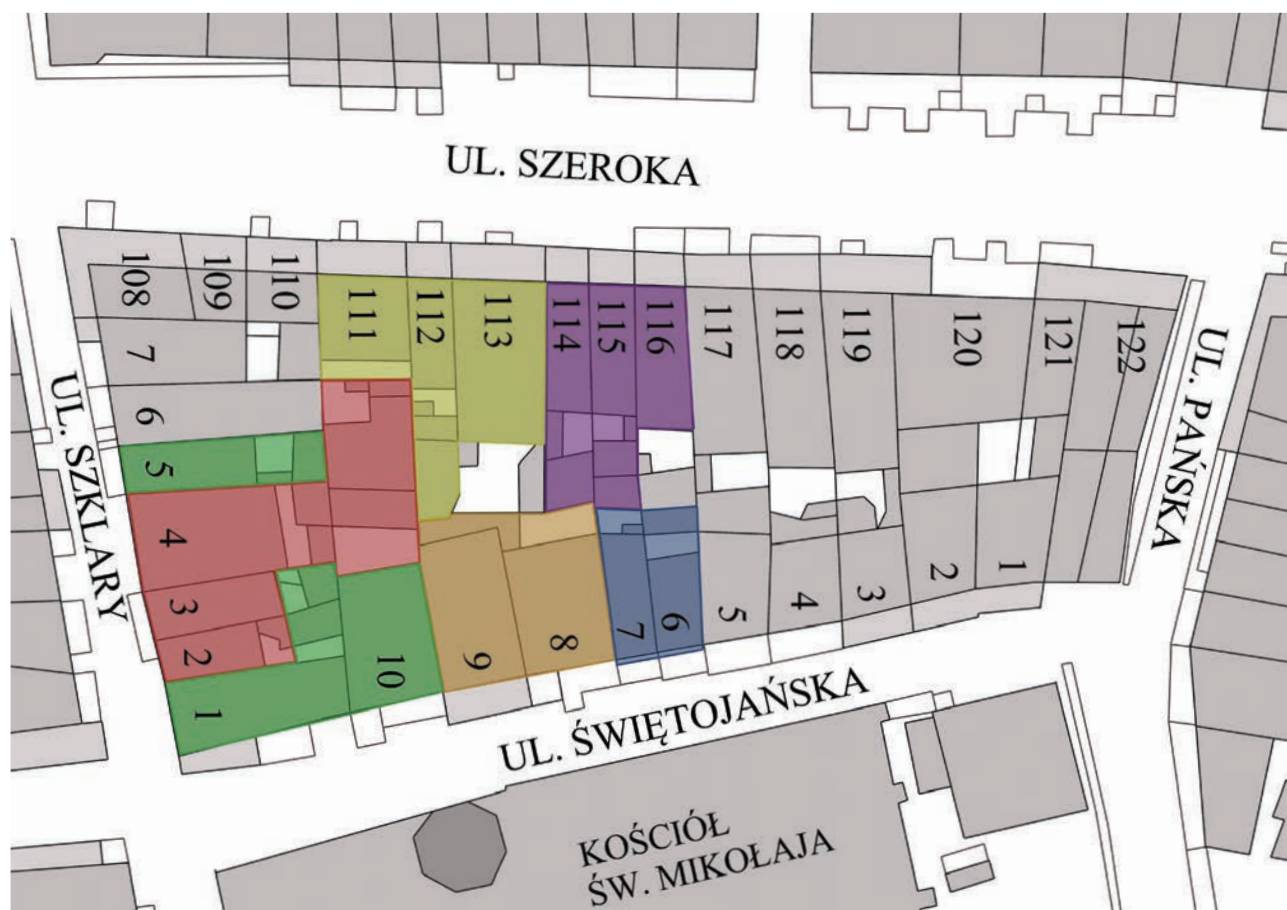
W sezonie 2000 prowadzono również badania na podwórzach posesji Szklary 1-3 i 5 (Gołębniak, Polak 2001a: 168). Na zapleczach działek Szklary 1-3 zarejestrowano relikty 5 latryn datowanych od XV/ XVI wieku do XVIII wieku. Najmłodsza z latryn znajdowała się na zapleczu kamienicy Szklary 2, a najstarsza na zapleczu Szklary 3. Ponadto na podwórzach działek odkryto również średniowieczną studnię oraz drewniany budynek, którego śladem jest zachowana piwniczka datowana na przełom XIV i XV wieku (Gołębniak, Polak 2001a: 168-173). Badania archeologiczne na działce Szklary 5 obejmowały podpiwniczenie kamienicy oraz jej zaplecze, które jednak nie zostało całkowicie przebadane ze względu na wystąpienie pod ziemią grubej betonowej płyty (Gołębniak, Polak 2001a: 91-92). Najstarszym murem kamienicy była jej ściana południowa, a najmłodszym ściana frontowa. Przebudowy kamienicy dotyczą m.in. wykonania otworów przelotowych w murze południowym, nadmurowania korony muru północnego oraz przemurowywania przejścia w ścianie południowej (Polak 2001: 93-97). W części przestrzeni zaplecza działki zarejestrowano poziomy osadnicze datowane od czasów wczesnego średniowiecza po czasy współczesne (Gołębniak, Polak 2001a: 104-105, 113-114).

Badania przy ulicy Szerokiej

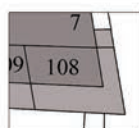
Kolejne badania w obrębie kwartału zlokalizowane były wzdłuż ulicy Szerokiej (ryc. 1). Prowadzone były w latach 2001-2003 przez Instytut Archeologii Uniwersytetu

Warszawskiego oraz Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Gdańsku. Badania w latach 2001-2002 prowadzone były pod kierunkiem Andrzeja Gołębniaka i skoncentrowane na historycznych parcelach Szeroka 114-116. W roku 2003 pod kierunkiem Elżbiety Wilczak-Dąbrowskiej przebadano działki 111-113 (Wilczak-Dąbrowska 2003: 3-4). Rok później wykopaliska objęły obszar trzech działek przy ulicy Szerokiej 114-116 oraz należące do nich podwórza. Badania w obrębie murowanej zabudowy działki przy ulicy Szerokiej 114 nie zostały przeprowadzone w pełnym zakresie. Prace wstrzymano na poziomie kamiennego bruku, który stanowił poziom użytkowy dolnej kondygnacji piwnic. W świetle ustaleń autorów badań, kamienica posiadała dwie kondygnacje piwnic. Czas wzniesienia zabudowy murowanej wskazano na około XV wiek. Dolna przestrzeń piwniczna została wtórnie przesklepiona kolebkowo. Ponadto w okresie nowożytnym obiekt podlegał licznym przebudowom, w tym zmianom poziomów użytkowych i licznym przemurowaniom (Gołębniak, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 1). W tym samym sezonie badawczym eksploracji poddano również przestrzeń zaplecza domu. W obrębie badanego obszaru najstarszymi zarejestrowanymi nawarstwieniami były poziomy wczesnośredniowieczne, w tym obiekt interpretowany jako palenisko. Wśród starszych zarejestrowanych obiektów odnotowano latrynę datowaną przez autorów do XIV wieku. Obiektu nie powiązano z zadokumentowaną zabudową z tego okresu (Gołębniak, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 2-3, 10). Powyżej zarejestrowane późnośredniowieczne poziomy użytkowe podwórka zostały zinterpretowane przez autorów badań w kontekście zamieszkującego pod tym adresem grabarza (Gołębniak, Oniszczyk-Rakowska, Polak, 2003: 3-4). Na podwórzu zarejestrowano również pozostałości nowożytnej oficyny wraz z ceglany piecem oraz drewnianą zabudowę gospodarczą (Gołębniak, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 5-8).

Badania prowadzone w obrębie historycznej parceli Szeroka 115 dostarczyły źródeł datowanych od wczesnego średniowiecza po współczesność. Interpretację nawarstwień utrudniały zakłócenia wynikające z intensywnych zmian zagospodarowania obszaru (Gołębniak, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 17, 23). W okresie późnego średniowiecza znajdowały się na tym terenie budynki drewniane wzniesione w konstrukcji szachulcowej. W części tylnej i środkowej późniejszej kamienicy odsłonięto relikty drewnianego budynku gospodarczego oraz nieokreśloną bliżej XV/XVI-wieczną drewnianą konstrukcję – interpretowaną przez autorów jako „lodownia” (Gołębniak, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 17-18, 20). Obecność tak datowanej zabudowy drewnianej na badanym obszarze, wskazuje młodszą metrykę zabudowy murowanej. Potwierdzają to wstępne obserwacje badaczy dotyczące datowania murów frontowych i tylnych budynku, ogólnie wskazanego na nowożytność (Gołębniak, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 15-16). W części późniejszego zaplecza domu przy ulicy Szerokiej 114 zarejestrowano obiekty i warstwy datowane od wczesnego średniowiecza do współczesności (Gołębniak, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 27, 36). Najstarszymi

LEGENDA

Obrys fragmentu planu:
Plan von Danzig, 1866-1869.
Buhse

Obszar badań archeologicznych (2000 r.)

Obszar badań archeologicznych (2001 r.)

Obszar badań archeologicznych (2002 r.)

Obszar badań archeologicznych (2003 r.)

Obszar badań archeologicznych (2006 r.)

Obszar badań archeologicznych (2015 r.)

Ryc. 1. Gdańsk, kwartał ulic Świętojańska-Pańska-Szeroka-Szklary. Lokalizacja wykopów archeologicznych w latach 2000-2006 i 2015 na podkładzie mapy historycznej. Oprac. J. Potulska.

Fig. 1. Gdańsk, the quarter of Świętojańska-Pańska-Szeroka-Szklary streets. Location of archaeological excavations in the years 2000-2006 and 2015 on the basis of a historical map. Ed. J. Potulska.

ślądami zagospodarowania obszaru były obiekty o niezdefiniowanej funkcji oraz konstrukcja interpretowana przez autorów jako grodzienie. Chronologię obiektów określono na XIII-XIV wiek. Ponadto na podwórku zarejestrowano 2 latryny, datowane na XV/XVI wiek i XVII do XVIII/XIX wieku (Gołembnik, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 27, 32-33, 36).

Wykop badawczy w obrębie parceli Szeroka 116 pierwotnie miał objąć swoim zasięgiem zarówno kamienicę, jak i podwórze. Jednak z powodu wysokiego poziomu wód gruntowych kamienicę przebadano jedynie w części frontowej. Podwórze natomiast pozostawiono na przyszły sezon badawczy (Gołembnik, Oniszczyk-Rakowska, Polak

2003: 41, 45). Odslonięte poziomy użytkowe kamienicy datowane są od późnego średniowiecza po czasy nowożytne (Gołembnik, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 41). W efekcie badań, w kontekście późnośredniowiecznych nawarstwień, zarejestrowano pozostałości pieca. Nie wyróżniono innych konstrukcji z tego okresu (Gołembnik, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 42). Do młodszych, zarejestrowanych podczas prac badawczych, obiektów należy bruk oraz doły na wapno, z których jeden oszalowany został drewnem sosnowym. Obiekty datowano na XVII-XVIII wiek (Gołembnik, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 43-45). Po wstępnym odsłonięciu górnych poziomów, prace archeologiczne na terenie podwórza działki Szeroka 116

nie były kontynuowane (Gołębniak, Oniszczyk-Rakowska, Polak 2003: 45).

W 2003 roku w efekcie badań w obrębie parceli przy ulicy Szerokiej 111 zarejestrowano ślady zagospodarowania terenu od wczesnego średniowiecza po wiek XX (Wilczak-Dąbrowska 2004: 104-105). Podczas badań archeologicznych odsłonięto trzy paleniska. Dwa z nich datowane są na XV wiek i trzecie na wiek XVI. Ponadto według ustaleń autorów badań, odkryto XV/XVI-wieczny system odwadniający fundamenty, relikty ściany szkieletowej dzielącej kamienicę wzdłużnie oraz XVI-wieczną latrynę (Wilczak-Dąbrowska 2004: 106-109). Wśród młodszych konstrukcji wzdłuż zachodniej części kamienicy zarejestrowano drewniany wodociąg datowany na XVIII wiek (Wilczak-Dąbrowska 2004: 110). Najmłodszym zadokumentowanym poziomem było murowane pomieszczenie, którego podłoga wyłożona była białymi i czarnymi płytkami posadzkowymi. Do pomieszczenia prowadził otwór zamknięty stalowymi drzwiami. W świetle ustaleń autorów pomieszczenie w XX wieku pełniło funkcję warsztatu i sklepu jubilerskiego (Wilczak-Dąbrowska 2004: 110-111). Zadokumentowana w wyniku badań część piwniczna domu przy ul. Szerokiej 111 wykazała liczne jej przebudowy, związane ze zmianami systemu grzewczego i podziałami wewnętrznymi obiektu (Polak 2004: 92-94).

W roku 2003 prace badawcze objęły również wnętrze budynku usytuowanego na działce przy ulicy Szerokiej 112 wraz z jego zapleczem. Na tym terenie zarejestrowano nawarstwienia datowane od XI wieku. Najmłodsze poziomy utworzone zostały w wieku XX. Na obszarze tym uchwycono pełny i niezakłócony układ stratygraficzny obejmujący cały przedział chronologiczny (Wilczak-Dąbrowska 2004: 118-119). Podobnie jak wcześniejsze obiekty część piwniczna kamienicy Szeroka 112 była kilkakrotnie przebudowywana w związku z jej naprawami i rozbudową (Polak 2004: 92-94). Na podwórzu natrafiono na pozostałości 2 latryn, których chronologię określono na XIV lub XV wiek oraz XVII-XVIII wiek. Ponadto odkryto również zarys fundamentów XIX-wiecznej oficyny (Wilczak-Dąbrowska 2004: 126, 128).

W roku 2003 badaniami objęto teren działki Szeroka 113. Przebadano powierzchnię kamienicy, pozostawiając część południowo-zachodnią ze względu na brak stabilności muru frontowego. Chronologię nawarstwień wewnątrz obiektu określono na okres od X do XX wieku (Wilczak-Dąbrowska 2004: 129). Wśród najstarszych nawarstwień zarejestrowano palenisko datowane na XI wiek. Zadokumentowano również systemy odprowadzające wodę oraz piece. Wymienione konstrukcje datowano od średniowiecza do XX wieku (Wilczak-Dąbrowska 2004: 129, 131-133). Ze względu na nowożytny zniszczenia nie są jednoznaczne ustalenia dotyczące najstarszej murowanej zabudowy parceli 113. Najstarszym elementem kamienicy jest jej ściana sąsiedzka dzielona z działką Szeroka 114. W trakcie użytkowania budynek przechodził liczne przebudowy, jednak nie doprecyzowano chronologii w tym zakresie. W świetle ustaleń badaczy w okresie nowożytnym miał miejsce pożar, który zniszczył pierwotną zabudowę parceli. Nowy budynek zaplanowano

z uwzględnieniem dwóch kondygnacji piwnic. Z okresu nowożytnego pochodzą również zmiany świadczące o przeobrażeniu systemu grzewczego. Na czas przedostatniej przebudowy kamienicy badacze wskazują XIX/XX wiek. Utworzono wówczas jednokondygnacyjną piwnicę. W późniejszym czasie została ona zasypana gruzem i przykryta posadzką (Polak 2004: 85-87, 90-94; Wilczak-Dąbrowska 2004: 133-134).

Badania przy ulicy Świętojańskiej

Ostatnim badanym w latach 2000-2001, 2006 i 2015 ciągiem działek były te zlokalizowane wzdłuż ulicy Świętojańskiej (ryc. 1). Prace rozpoczęto w 2000 roku od działki Świętojańska 10. Przebadano wówczas przestrzeń zabudowy murowanej, wyznaczając chronologię murów ścian nośnych na okres od drugiej połowy XV do XVII wieku (Gołębniak, Polak 2001a: 164-165). We wnętrzu kamienicy zarejestrowano warstwy gruzowe, które odzwierciedlały liczne przebudowy obiektu związane ze zmianami jego poziomów użytkowych. W XVII wieku dokonano przebudowy związanej ze stabilizacją fundamentu i podniesieniem poziomu posadzki. Kolejne przebudowy wykonano na przełomie XVII i XVIII wieku, reorganizując przestrzeń poprzez podziały wewnętrzne. W XIX wieku wymieniono posadzkę na kamienną. Badacze wysunęli przypuszczenie, że użyty do tego celu materiał pochodził z rozbiórki klasztoru oo. Dominikanów. Ostatnią zmianą było wykonanie przejścia do budynku położonego na działce 9 (Gołębniak, Polak 2001a: 167-168). Badania na zapleczu posesji Świętojańska 10 prowadzono również w 2001 roku (Gołębniak, Polak 2001a: 161). Badania zakończono na poziomach średniowiecznych. W efekcie prac odsłonięto latryny z XIV lub XV wieku (Gołębniak, Polak 2001b: 1; Gołębniak 2005a: 509-511).

W roku 2006 przeprowadzono prace na parcelach przy ulicy Świętojańskiej 8 i 9. Badania archeologiczne prowadzone z ramienia Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie pod kierunkiem Agnieszki Niemirki wykonane zostały w zakresie historycznej przestrzeni parcel z wyłączeniem części północnej działki 8 (Niemirka 2006: 3-4). W wyniku prac przeprowadzonych na działce numer 8 zarejestrowano nawarstwienia datowane od XIV do XX wieku (Niemirka 2006: 5). Najstarszymi zarejestrowanymi obiektami była podstawa urządzenia grzewczego oraz elementy instalacji odwadniającej fundamenty (Niemirka 2006: 5). Do tej pory identyfikacja i chronologia urządzenia grzewczego nie została ostatecznie zdefiniowana. Autorzy badań wskazują czas jego powstania na XIV/XV wiek, podając dwie możliwości interpretacji – jako element pieca kuchennego lub komora *hypocaustum* (Niemirka 2006: 7).

W obrębie historycznej działki numer 9 zarejestrowano nawarstwienia datowane od średniowiecza do współczesności. Wśród elementów konstrukcyjnych, zadokumentowanych podczas prac wykopaliskowych, wyróżniono pozostałości obiektów produkcyjnych funkcjonującego tu browaru oraz elementy infrastruktury wodno-kanalizacyjnej (Niemirka 2006: 14). Wewnątrz obiektu murowanego poziomy użytkowe z nim związane datowano od XVII wieku.

Stan taki autorzy tłumaczą zakłóceniami wynikającymi z intensywnego przebudowywania budynku, prawdopodobnie na potrzeby powstającego w tym okresie browaru (Niemirka 2006: 16).

Podsumowanie

Zaprezentowane w artykule zestawienie pozwoliło na syntetyczne przedstawienie zakresu dotychczasowych prac oraz wskazanie wstępnych ustaleń autorów dotyczących najstarszych form zagospodarowania badanej przestrzeni, momentu powstania murowanej zabudowy i głównych konstrukcji zadokumentowanych w obrębie poszczególnych działek.

Uzupełnieniem danych pozyskanych w efekcie badań archeologicznych w latach 2000-2006 były prace prowadzone przez Instytut Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego w obrębie historycznych działek przy ulicy Świętojańskiej 6-7. Przeprowadzone wykopiska stanowią przedostatni etap badania historycznej części kwartału przeznaczanego pod nową zabudowę. Do tej pory nie ukończono rozpoczętej eksploracji w obrębie podwórzy historycznych kamienic przy ulicy Szerokiej 116 i Szklary 5. Nie eksplorowano w ogóle zaplecza historycznych kamienic działek Świętojańska 9 oraz w mniejszym stopniu Świętojańska 8. Zatem badania tych przestrzeni w przyszłości stanowią będą ostatni etap archeologicznego rozpoznania tego terenu.

Literatura/References

- Dąbal J., Barański M., Grulkowski M., Daliga K., Widerski T., 2018, *Kamienice Głównego Miasta w świetle wstępnych wyników badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6 w Gdańsku* (w:) *XX Sesja Pomorzoznawcza*, red. E. Trawicka, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 355-372.
- Gołębniak A., 2002, *Zachodnia pierzeja ulicy Szklary – problematyka badawcza*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 9, s. 7-17.
- Gołębniak A., 2005a, *Mistrz łyżeczek – wstępna prezentacja części unikalnej kolekcji wczesnorenansowych, zdobionych przedmiotów drewnianych odnalezionych w sąsiedztwie kościoła św. Mikołaja w Gdańsku*, „Monument. Studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, nr 2, s. 503-519.
- Gołębniak A., Maciakowska Z., 2000, *Sprawozdanie z wykopaliskowych badań archeologicznych prowadzonych w sezonie 2000 na terenie przyszłego Centrum Dominikańskiego*, Instytut Archeologii Uniwersytet Warszawski, Gdańsk.
- Gołębniak A., Oniszczyk-Rakowska A., Polak Z., 2003, *Gdańsk – badania archeologiczne terenu przyszłego Centrum Dominikańskiego, sezon 2002*, Instytut Archeologii Uniwersytet Warszawski, Warszawa-Gdańsk.
- Gołębniak A., Polak Z., 2001a, *Wstępne wyniki prac prowadzonych w obrębie posesji Szklary 1, 2, 3 oraz Świętojańska 10*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 6, s. 161-180.
- Gołębniak A., Polak Z., 2001b, *Sprawozdanie wstępne z archeologicznych badań wykopaliskowych, prowadzonych w sezonie 2001 na terenie przyszłego Centrum Dominikańskiego w Gdańsku*, Warszawa.
- Latałowa M., Jarosińska J., Kozłowska M., 2001, *Szczątki roślin*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 6, s. 185-195.
- Niemirka A., 2006, *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w okresie 21 sierpnia – 12 października 2006 r. na stanowisku Centrum Dominikańskiego w Gdańsku na terenie dawnych kamienic Świętojańska 8 i 9*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa.
- Niemirka A., 2009, *Relikty browaru przy ulicy Świętojańskiej w Gdańsku* (w:) *XVI Sesja Pomorzoznawcza, część 2, od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. A. Janowski, K. Kowalski, S. Słowiński, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Szczecin, s. 295-304.
- Oniszczyk-Rakowska A., 2002, *Ceramika nowożytna z latryn przy ulicy Szklary 2-5 w Gdańsku*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 9, s. 207-272.
- Oniszczyk-Rakowska A., 2005, *Uwagi o stanie badań nad nowożytną ceramiką szlachetną w Polsce wraz z katalogiem naczyń pewnie datowanych pochodzących z badań prowadzonych na terenie przyszłego Centrum Dominikańskiego w Gdańsku*, „Monument. Studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, nr 2, s. 525-540.
- Oniszczyk-Rakowska A., 2013, *Życie odbite w naczyniu. Konsumpcja luksusowa i codzienna w Gdańsku w XVII-XIX wieku na podstawie naczyń ceramicznych z terenu Centrum Dominikańskiego i kwartału ulic Długi Targ-Powroźnicza*, Warszawa.
- Paszkiewicz B., 2001, *Monety*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 6, s. 181-183.
- Polak Z., 2001, *Wyniki podstawowej analizy stratygraficznej działki przy ul. Szklary 5*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 6, s. 91-159.
- Polak Z., 2002, *Wyniki wstępnej analizy reliktów zabudowy zachodniej pierzei ulicy Szklary*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 9, s. 19-98.
- Polak Z., 2004, *Wstępne wyniki badań reliktów murowanej zabudowy odsłoniętych w roku 2003 przy ulicy Szerokiej w Gdańsku (działki 111-113)*, „Monument. Studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, nr 1, s. 77-98.
- Trzecicka A., Trzecicki M., 2002, *Ceramika wczesnośredniowieczna z badań na terenie posesji Szklary 1-Szklary 5*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 9, s. 99-134.
- Wilczak-Dąbrowska E., 2003, *Sprawozdanie z badań*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Gdańsk.
- Wilczak-Dąbrowska E., Dąbrowski J., 2004, *Wstępne wyniki badań archeologicznych na terenie przyszłego Centrum Dominikańskiego w Gdańsku w 2003 roku*, „Monument. Studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, nr 1, s. 99-134.

History of archaeological research of the quarter of the streets: Świętojańska-Pańska-Szeroka-Szklary

Summary

Archaeological research of the quarter of Świętojańska-Pańska-Szeroka-Szklary streets was begun in 2000. The work was initiated by the Dominicans in Gdansk in connection with the planned development of the city quarter belonging to the monastery. The seat of the monastery is the medieval church of St. Nicholas, which from the north is adjacent to the quarter closed by the streets: Świętojańska, Pańska, Szeroka and Szklary. The purpose of the archaeological work was to research the area before the planned construction of the cultural and educational center of St. Jack, whose patron the aforementioned monastery is.

After the war the area of the quarter was leveled and left without buildings except for the corner of the streets Szeroka/Szklary, where a tenement house is still standing today. The research was carried out seasonally in several stages. Archaeological works were conducted under the supervision of several research institutions, including: the Institute of Archeology of the University of Warsaw, the National Center for Research and Documentation of Monuments (today's National Heritage Institute) and the Institute of Archeology and Ethnology of the University of Gdańsk. In total, the urban area of 1807 m² has been investigated. The specificity of the area covered by excavations required simultaneous archaeological and architectural research.

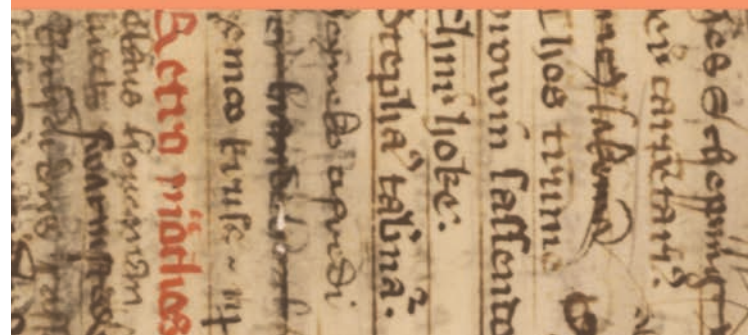
In the years 2000-2006 over 1637 m² of the area were examined. Basements of tenement houses, outbuildings and latrines located on the back of the plots were uncovered then. An important element of the research was the recognition of the character of the oldest buildings of the quarter. Only a few results presentations have been published so far from the period of 2000-2006. The effects of a total of seven seasons of research have so far been presented in the form of two studies from the years 2000 and 2003. Moreover, preliminary results of archaeological and architectural research conducted on the plot at Świętojańska 6 appeared. Works on selected movable sources discovered during exploration of the entire quarter were also published. Among the presented sources there were distinguished ceramic sets acquired from latrines at Szklary 2-5 and modern

ceramics from the entire area of the future Dominican Center, which was examined in 2000-2006. As far as the sources are concerned, preliminary analyzes of wooden monuments from the courtyard of the Świętojańska 10 plot were also highlighted in 2001. Among the issues concerning the results of archaeological research, issues related to the brewery located at Świętojańska 9 were mentioned.

A small number of previous publications determined the basis for this study, which was the reports submitted to the Pomeranian Voivodeship Office for the Protection of Monuments in Gdańsk. From the very beginning the research approach also imposed a layout of the presented course of works, arranged according to the 19th century division of the quarter into plots located along the streets of Szeroka, Szklary and Świętojańska. The outline of the course and scope of archaeological activities in particular research seasons was presented based on the findings of the authors in the layout of historical plots, taking into account the year of carrying out the work.

The record presented in the article allowed for a synthetic presentation of the scope of previous works, indication of preliminary findings of the authors regarding the oldest forms of development of the studied space, the moment of construction of brick buildings and of the main structures documented within individual plots, if they were noted in the cited studies. Attention was also drawn to the scope of the work carried out, summarizing this data by spatial visualization.

The data obtained as a result of archaeological research in the years 2000-2006 was complemented by the work carried out by the Institute of Archeology and Ethnology of the University of Gdańsk within the historical plots at Świętojańska 6-7. The excavations were the penultimate stage of the study of the historical part of the quarter for the future investment. Until now, the exploration begun in the courtyards of historical tenement houses at Szeroka 116 and Szklary 5 has not been finished. No facilities of historical tenement houses of Świętojańska 9 and Świętojańska 8 were explored. Research on these spaces will constitute the last stage of the archaeological reconnaissance of this area.

Marcin Grulkowski

Instytut Historii PAN, Pracownia Historii Gdańska i Dziejów Morskich Polski

1.3. W CIENIU KLASZTORU DOMINIKANÓW. DZIEJE TERENU OBJĘTEGO BADANIAMI ARCHEOLOGICZNYMI

Abstrakt:

Na podstawie źródeł archiwalnych oraz wyników dotychczasowych badań archeologicznych dokonano rekonstrukcji dziejów miejsca zajmowanego przez obecne parcele przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7 na terenie Głównego Miasta Gdańska. W X–XII wieku znajdowało się ono na terenie bądź w pobliżu osady targowej rozwijającego się ośrodka. Powstanie gminy niemieckiej w Gdańsku na przełomie XII/XIII wieku spowodowało, że kościół św. Mikołaja znalazł się na uboczu centrów osadniczych w Gdańsku, osada zaś wokół niego straciła na znaczeniu. Książę gdańsko-pomorski Świętopełk (zm. 1266) dokonał nadania ziemskiego na rzecz klasztoru dominikanów powstałego przy kościele św. Mikołaja. Prawdopodobnie przyszłe parcele przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7 stały się również częścią posiadłości dominikańskich. Niwelacja terenu w XIV wieku utrudnia rozpoznanie sposobu jego użytkowania w poprzednim stuleciu. Przełomowym momentem dla opisywanego miejsca stało się przekazanie terenu należącego do dominikanów Głównemu Miastu Gdańsk w latach 1344–1348. Powstała wówczas istniejąca do dziś siatka ulic wraz z blokami przyszłej zabudowy. W niniejszym artykule odtworzono zmiany własnościowe obu parceli od XIV do końca drugiej wojny światowej. W XIX i pierwszej połowie XX wieku właściciele obydwu kamienic osiągnęli dochód z wynajmu pomieszczeń mieszkalnych (zarówno w budynkach frontowych, jak i prawdopodobnie w oficynach). W XIX–XX wieku mieszkańcy kamienic zajmowali się głównie rzemiosłem. Obie kamienice zostały zniszczone w wyniku działań wojennych w 1945 roku.

Słowa kluczowe:

Główne Miasto Gdańsk, kamienica, kościół św. Mikołaja, księgi gruntowe, przedproże, przybudówka

Abstract:

Based on archival sources and the results of previous archaeological research, the history of the place occupied by the current plots at Świętojańska 6 and 7 on the premises of the Main City of Gdańsk was reconstructed. In the 10th – 12th centuries it was located in or near the market settlement of the developing center. Establishment of the German commune in Gdańsk at the turn of the 12th/13th centuries caused that the church of St. Nicholas was on the sidelines of settlement centers in Gdańsk, and the settlement around it lost its importance. The Prince of Gdańsk and Pomerania, Świętopełk (died in 1266), gave a land order to the Dominican monastery established by the church of St. Nicholas. Probably the future plots at Świętojańska 6 and 7 also became part of the Dominican estate. Leveling the area in the 14th century makes it difficult to recognize how it was used in the previous century. The turning point for the described plot was transferring the land belonging to the Dominicans to the Main City of Gdańsk in the years 1344-1348. At that time, a network of streets existing to date along with blocks of future buildings was created. This article reproduces the ownership changes of both plots from the 14th century to the end of the Second World War. In the 19th and the first half of the 20th century, the owners of both buildings received income from renting residential premises (both in the front buildings and probably in the outbuildings). In the 19th – 20th centuries, the residents of the tenements were mainly craftsmen. Both houses were destroyed as a result of military operations in 1945.

Keywords:

Main City of Gdańsk, tenement house, church of St. Nicholas, land registers, stoop, extension

Najstarsze dzieje terenu, na którym w połowie XIV wieku ukształtowały się działki przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7, są ściśle związane z powstałym w bliskim sąsiedztwie kościołem św. Mikołaja i klasztorem dominikanów. Nowsze ustalenia w ramach badań archeologicznych wykazały, że pierwotny kościół św. Mikołaja, zbudowany zapewne na terenie cmentarza w drugiej połowie XII wieku, istniał na północ od dzisiejszej świątyni (Borcowski 2003: 33–42; 2006: 94–99; Szyszka 2003: 485–499; 2006: 105–136; 2008: 437–455; Paner 2015: 150–151)¹. Wezwanie kościoła nie jest przypadkowe, bowiem świątynie pod patronatem św. Mikołaja pełniły często rolę kościoła kupców i powstawały w bliskim sąsiedztwie obiektów i miejsc wymiany handlowej (por. Johansen 1975: 505; Blaschke 1997: 3–58). Kościół ten powstał w pobliżu istniejącej już wcześniej w X–XII wieku osady targowej, przy czym poglądy w literaturze przedmiotu na temat jej położenia w stosunku do kościoła są różnicowane. Ze względu na właściwości geologiczne, to jest niewielkie wyniesienie w stosunku do otaczającego podmokłego terenu, obszar na którym funkcjonował kościół św. Mikołaja i wspomniana osada, jest w publikacjach współczesnych historyków i archeologów umownie nazywany kępą dominikańską (Zbierski 1964: 339–340; 1978: 94). Od zachodu przylegała do niej najważniejsza ówczesna droga handlowa Pomorza Wschodniego, wiodąca z południa wzdłuż Wisły przez Gdańsk w kierunku Słupska i zwana w źródłach *via mercatorum* (PIIUB, nr 9).

Osada targowa

W podłożu współczesnego, zbudowanego w XIV–XV wieku, kościoła św. Mikołaja odnaleziono ślady cieku wodnego, prawdopodobnie ramienia Potoku Siedleckiego (Gołębniak 2003b: 440–441). Uwzględniając odkrycie pierwotnego kościoła św. Mikołaja w podziemiach Hali Targowej, można stwierdzić, że teren późniejszych działek przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7 był odseparowany od kościoła płynącą w kierunku Motławy rzeką. Zbyt mała ilość danych pochodzących z badań archeologicznych nie pozwala ostatecznie przesądzić, po której stronie Potoku Siedleckiego rozwinęła się osada targowa. Pierwsi badacze wskazywali bardzo ogólnie miejsce osady targowej z X–XII wieku przy kościele św. Katarzyny (Górski 1932: 54; Matuszewska-Ziółkowska 1948: 112) lub przy kościele św. Mikołaja (Kamińska 1955: 64–65; Jażdżewski 1958: 107)².

Andrzej Zbierski, nie znając jeszcze odkrycia najstarszego kościoła św. Mikołaja pod Halą Targową, uznając zatem jego istnienie w tym samym miejscu od XII wieku do czasów współczesnych, stwierdził, że gdańska osada targowa znajdowała się przy świątyni lub na jej obecnym terenie, zaś plac targowy – na północ od świątyni, oddzielony od niej i osady Potokiem Siedleckim (Zbierski 1956/1957: 69; 1964: 341). Na odkrycia archeologiczne wewnątrz kościoła św. Mikołaja i ich interpretacje dokonane przez Andrzeja Zbierskiego, zwłaszcza dotyczące konstrukcji wału obronnego (Zbierski 1956/1957: 62; 1978: 93), powoływali się inni badacze. Barbara Lepówna wywnioskowała z nich, że osada targowa znajdowała się na terenie obecnego kościoła św. Mikołaja i sięgała aż na obszar zajmowany współcześnie przez Halę Targową. Przestrzeń pomiędzy ulicami Świętojańską i Szeroką zajmował natomiast gródek strażniczy otoczony wałem (Lepówna 1998: 154–156). To ostatnie twierdzenie należy jednak uznać za chybione (Śliwiński 2009a: 161–162). Według Błażeja Śliwińskiego, znającego już pierwotne położenie kościoła św. Mikołaja, świątynia ta została wzniesiona „w zachodnim rejonie osady targowej, w pobliżu Potoku Siedleckiego” (Śliwiński 2003: 168; 2009a: 166). Inaczej natomiast osadę tę umieścił Andrzej Gołębniak. Posługując się wynikami badań archeologicznych kwartału zabudowy między ulicami Szeroką, Szklary, Świętojańską i Pańską, badacz ten dopuszczał istnienie osady targowej w tym właśnie miejscu, czyli na południe od odkrytego ramienia Potoku Siedleckiego (Gołębniak 2003b: 440–451; Maciakowska 2009: 24–25). Nie roszcząc pretensji do rozstrzygnięcia tego problemu, można wskazać również trzecią możliwość, wedle której zabudowania osady targowej powstały zarówno po północnej, jak i południowej stronie odkrytego pod obecnym kościołem cieku wodnego. W momencie kształtowania się gminy kupców niemieckich, na przełomie XII/XIII wieku, osadnictwo kupieckie przeniosło się bardziej na północ, dając później początek miastu samorządowemu lokowanemu na prawie lubeckim. Kościół św. Mikołaja, związany nadal z działalnością duszpasterską wśród kupców, znalazł się prawdopodobnie już nie w najbliższym sąsiedztwie terenów zamieszkałych, jak w X–XII wieku, lecz w pewnym oddaleniu od skupiska osadniczego gminy niemieckiej³.

„dwuczłonowym”, składającym się z grodu i podgrodzia. Nie odróżnia oddzielnej osady targowej (por. Jażdżewski 1961: 32–34).

¹ Na tak wczesne powstanie kościoła św. Mikołaja zwracają uwagę kroniki z XVIII wieku (Keyser 1972: 69).

² W późniejszych publikacjach Konrad Jażdżewski pisze o mieście

³ Należy wątpić, by wczesnośredniowieczna osada targowa z X–XII wieku przy kościele św. Mikołaja funkcjonowała jeszcze w pełni w XIII wieku, gdy następował proces wyodrębnienia prawnego gminy kupców niemieckich. Kościół mimo przemian osadniczych przynajmniej do 1226/1227

Kościół i klasztor dominikański

W 1226 roku kościół św. Mikołaja został prawdopodobnie zniszczony w wyniku najazdu Prusów (Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006: 143; Śliwiński 2012: 312). Na podstawie dokumentu z 22 stycznia 1227 roku książę Świętopełk przekazał świątynię dominikanom⁴ (PIIUB, nr 34; Simson 1918, nr 10), którzy przystąpili do rozbudowy kościoła i wzniesienia budynków klasztornych (Szyszka 2008: 445). Jeszcze w czasie rządów Świętopełka, a zatem do 1266 roku, terytorium klasztorne zostało powiększone. Dominikanie otrzymali bowiem nadanie, które znane jest tylko z potwierdzenia z 1280 roku dokonanego przez kolejnego księcia pomorskiego Mściwoja II. Nie znamy daty nadania poczynionego przez Świętopełka, jednak można wysunąć hipotezę, iż uregulowanie spraw własnościowych na obszarze od klasztoru dominikańskiego do Motławy związane było z wydaniem przywileju lokacyjnego na prawie lubeckim dla gminy miejskiej w Gdańsku. Warto tu bowiem wspomnieć, że na północ lub północny-zachód od posiadłości dominikanów rozwinęła się gmina miejska w Gdańsku, która przed 1263 rokiem otrzymała prawo lubeckie. Sam klasztor wraz z posiadłościami znajdował się jednak poza obwarowaniami miasta (Śliwiński 2003: 347; Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006: 143, 159).

Dokument dla dominikanów z 1280 roku stanowi ważne źródło do rozpoznania topografii terenu pomiędzy klasztorem a Motławą. Na jego podstawie klasztor św. Mikołaja otrzymał uprawnienia rybołówcze na Wiśle i na morzu. Oprócz tego powiększono terytorium klasztorne. Do tej pory ograniczone do kościoła św. Mikołaja, zapewne także do działki, na której powstały budynki klasztorne, posiadłości dominikańskie powiększono o plac (*aream*), ogród (*ortum*) oraz łąkę (*pratam*) znajdującą się „naprzeciw tychże ogrodów, [rozciągającą się] na wschód, pomiędzy dwoma rowami lub bagnami aż do rzeki zwanej Motławą”⁵. Zakonnicy

roku zapewniał posługę duszpasterską dla gminy kupców niemieckich, o czym świadczy obecność ich przedstawicieli jako świadków dokumentu z 1227 roku, na podstawie którego przekazano świątynię zakonnikom dominikańskim (zob. Keyser 1972: 69, 73; Długokęcki 2009: 29). Por. też uwagi o przesiedleniu gminy niemieckiej z terenu wokół kościoła św. Mikołaja na obszar wokół kościoła św. Katarzyny (Jasiński 1974: 47, 50; Spors 1982: 17–81; Lingenberg 1985: 26–28, 52–53).

⁴ „[– –], quod pauperum Christi videlicet fratrum ordinis Predicatorum sancta devocioni et toti mundo eorum religioni pernecessarie paterna sollicitudine in terra mea providere cupiens ad consilium venerabilis patris nostril domini M[ichaelis] Cuyaviensis episcopi et multorum proborum virorum ecclesiam beati Nicolai in Gdancz, quam capellanus meus dominus Wilhelmus pro commutatione eque bona vel meliori tam devote quam libere atque liberaliter resignavit, absque condicionibus liberam et secundum ordinem eorum liberatam et expeditam cum omnibus oblacionibus et sepulture gratanti animo in remissionem peccatorum meorum conferre curavi in perpetuum possidendam” (PIIUB, nr 34; Simson 1918, nr 10).

⁵ „[– –] in perpetuum possidenda donando confirmamus, videlicet tractum in Wisla et in mari recenti et salso capturam sturionum et allecum et omne genus piscium in predictis aquis et in aliis terre nostre omni arte piscandi, quantum volunt et possunt, aream et ortus ipsorum et pratam, quod est

uzyskali również uprawnienia do zagospodarowania Potoku Siedleckiego, który miał przepływać przez ich plac, to jest zamykania przepływu rzeki od klasztoru aż do ogrodu, a na odcinku przepływającym przez własność klasztorną prawo zakładania stawów i młynów. Powyższy fragment doczekał się różnych interpretacji⁶. Andrzej Zbierski powiązał odkryte przy północnej ścianie kościoła ślady potoku z zaginionym Potokiem Siedleckim z dokumentu z 1280 roku. Na planie zazaczył przebieg potoku równoległe do późniejszej sieci ulicznej, to jest wzdłuż późniejszej ulicy Straganiarskiej. Jeden z rowów („fos”) umieścił wzdłuż późniejszego Podwała Staromiejskiego, zaś drugi wzdłuż przyszłej ulicy Szerokiej (Zbierski 1964: 159–160, plan 12; 1978: 76–79, 123). Współczesne badania nie potwierdziły takiego przebiegu środkowego ciek wodnego (Paner 1998–1999: 112). Z kolei Andrzej Gołębniak zauważył, że rzeka zaobserwowana pod kościołem św. Mikołaja płynęła w kierunku północno-wschodnim. Potwierdził on również występowanie nieokreślonego ciek wzdłuż ulicy Szerokiej (Gołębniak 2003b: 440–441, 444–445). Pominął on natomiast kwestię istnienia ewentualnego ciek wzdłuż Podwała Staromiejskiego. Z kolei Wiesław Długokęcki zwrócił uwagę, że według informacji dokumentu z 1280 roku Potok Siedlecki przepływał jedynie przez „działkę” (Paner 1998: 199). Źródło to sugeruje również, że potok miał biec stykając się z ogrodem. Błażej Śliwiński uznał, że na wysokości ogrodu potok płynął na granicy posiadłości klasztornych, następnie zaś w pobliżu ujścia do Motławy ponownie wpływał na łąkę dominikańską (Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006: 153–154). Na wysokości łąki granice tego terenu określały już zapewne dwa rowy: północny zasilany wodami Potoku Siedleckiego (być może wzdłuż późniejszego Podwała Staromiejskiego) oraz południowy wzdłuż przyszłej ulicy Szerokiej⁷. Z wymową dokumentu z 1280

contra ortos eosdem versus orientem inter duo fossata vel duas paludes usque ad flumen dictum Motlaua, ubi eiam concedimus eis accessum navium ipsorum, fluvium eiam dictum Schedelicz, qui per ipsorum fluit aream et a multis retroactis fluxit annis, quem, ut eisdem mundius et sine impedimento fluat hominum, damus claudendi potestatem a domo ipsorum usque ad ortum eiusdem fluvii, quanto volunt remocius, in quo fluvio intra eorum aream piscinas, molendina et alias eorum necessitates pro voluntate ipsorum de nostra licencia et patris nostri antiqua donacione liberam faciendi habeant potestatem” (PIIUB, nr 315).

⁶ Jako pierwszy treść dokumentu skomentował krótko Theodor Hirsch, który – charakteryzując stosunki kościelne w Gdańsku średniowiecznym – inaczej zrozumiał fragment dotyczący uprawnień dominikańskich na Potoku Siedleckim: „[– –] Herzog Swantopolk aber und sein Sohn Mestwin statteten das Kloster so reichlich aus, daß es 1280 außer einer bedeutenden Fischereigerechtigkeit ein gebiet besaß, welches sich östlich von der Kirche über Wiesen, Gärten und Sümpfe bis unmittelbar an die Mottlau, westlich aber längs dem Flusse „Schedelitz” zwischen den Bergen hinzog” (Hirsch 1843: 17). Według niego uprawnienia zamykania go rozciągały się od klasztoru w górę rzeki aż do jej źródła.

⁷ Wiesław Długokęcki uważa, że rowy graniczne, o których mowa w dokumencie z 1280 roku, sięgały od Motławy w kierunku zachodnim jedynie do wysokości przyszłej ulicy Grobla (Długokęcki 2015: 317).

roku są zgodne wyniki badań archeologicznych, na podstawie których cała wschodnia, wyraźnie zabagniona, część terytorium dominikańskiego, aż po brzeg Motławy nie była zagospodarowana do drugiej połowy XIV wieku (Paner 1998: 197; 1998–1999: 111; Śliwiński 2009a: 168).

Opis zawarty w analizowanym dokumencie został przedstawiony w porządku topograficznym, to jest od zabudowań klasztornych w kierunku wschodnim do brzegów Motławy. Sekwencja działka – ogród – łąka pozwala na bardziej dokładne określenie położenia tych trzech wspomnianych w źródle form zagospodarowania terenu dominikańskiego. Według Andrzeja Gołębniaka teren na południe od budynków klasztornych i pierwotnego kościoła św. Mikołaja nie stał się własnością dominikanów. Na podstawie analizy znalezisk odkrytych na parcelach przy ulicy Szklarskiej 1–5, a zwłaszcza ich braku w warstwach od drugiej połowy XII do połowy XIV wieku, wnioskował o dwukrotnej niwelacji tego obszaru. Pierwszą niwelację z połowy XII wieku wiązał z organizacją na tym obszarze placu targowego (Gołębniak 2003a: 69–70; 2003b: 445). Potwierdzili to inni archeolodzy, odnotowując na tym terenie brak naczyń ceramicznych pochodzących z XIII wieku, co „pozwała przypuszczać, że po połowie XII wieku dokonała się trudna do precyzyjnego zdefiniowania zmiana w tempie akumulacji warstw na badanym terenie, związana zapewne ze znacznym rozrzedzeniem lub wycofaniem z tego terenu stałego, intensywnego osadnictwa” (Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 115). Sugerowana funkcja targowa przestrzeni rozciągającej się od późniejszego gotyckiego kościoła św. Mikołaja do ciek w wodnego płynącego wzdłuż ulicy Szerokiej nakazywała Andrzejowi Gołębniakowi wyłączyć teren z sąsiedniej własności dominikańskiej. W ocenie autora teren określany właśnie jako „area” również został włączony w skład posiadłości klasztornych (Dąbał, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018: 356)⁸. Obserwowany brak zasiedlenia tego terenu nie oznaczał oczywiście, że na tym terenie zakonnicy lub inne osoby nie podejmowały żadnej działalności gospodarczej. Na terenie posesji przy ulicy Szerokiej 114, a więc w bezpośrednim sąsiedztwie analizowanych nieruchomości, odnaleziono pozostałości warsztatu garbarskiego, potwierdzającego tym samym istnienie w tym rejonie ciek w wodnego (Gołębniak 2003b: 441).

⁸ Inaczej położenie elementów opisanych w źródle zinterpretował Jacek Gzowski, umieszczając dla XIII wieku plac na zachód od pierwotnego kościoła św. Mikołaja (Gzowski 2003: 513). Z kolei Wiesław Długokęcki utożsamia plac (area) z działką, którą wraz z kościołem św. Mikołaja uzyskał dominikanie w 1227 roku. Dla tej części uposażenia dominikańskiego nadanie Świętopelka byłoby jedynie powtórzeniem nadania z 1227 roku (Długokęcki 2015: 317). Nie negując tej interpretacji można rozszerzyć rozumienie terminu area o teren na południe od gotyckiego kościoła św. Mikołaja. W ten sposób działka (area), ogród (ortus) i łąka (pratium) mogły być rozciągnięte długimi pasmami między późniejszymi ulicami Podwałe Staromiejskie i Szeroką. Tak też dokument rozumie Błażej Śliwiński (Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006: 147–148).

W obrębie Głównego Miasta Gdańska.

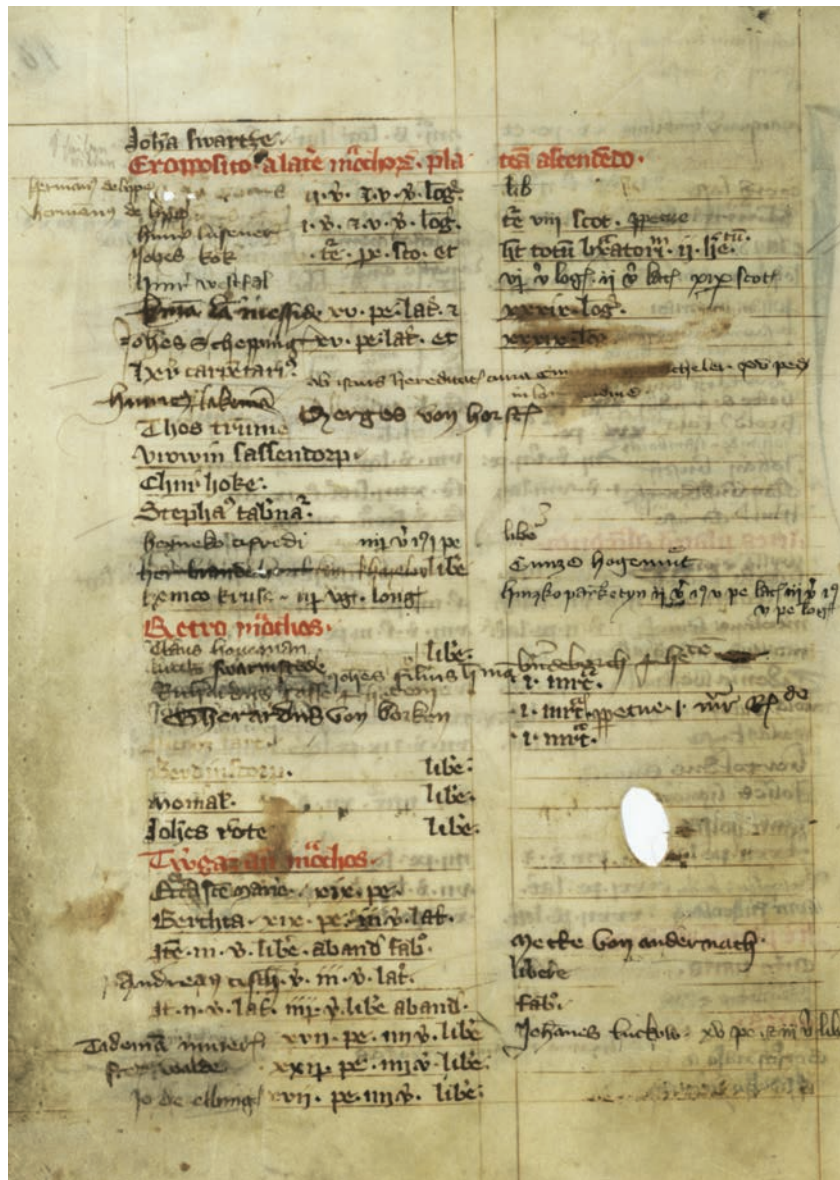
Historia zasiedlenia parcel przy ulicy Świętojańskiej

Przełom dla urbanizacji terenu objętego badaniami archeologicznymi przyniosło przejście władzy w Gdańsku przez zakon krzyżacki z rąk księcia Władysława Łokietka. W nocy z 12/13 listopada 1308 roku miasto na prawie lubeckim zostało zdobyte z rąk brandenburskich i w wyniku tzw. rzezi gdańskiej, to jest zabójstwa kilkuset mieszczan sprzyjających Brandenburgii oraz załogi polskiej wiernej Władysławowi Łokietkowi, uległo zniszczeniu (Jasiński 1978: 322–326; Śliwiński 2003: 403–432, 465–488; 2006: 88–97; 2009b: 79–114; Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006: 159–160). Przy okazji oblężenia ponownie spłonął klasztor dominikanów⁹. Działania polityczne 1308 roku stworzyły zakonowi krzyżackiemu szansę na rozciągnięcie ścisłej kontroli nad rozwojem zdobytego ośrodka portowego. Kontrola ta przebiegała co najmniej na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze – zakon krzyżacki mógł swobodnie prowadzić politykę nowego rozplanowania przestrzennego odradzającego się ośrodka miejskiego na terenie Gdańska. Po drugie – w wyniku unicestwienia gminy na prawie lubeckim, władze krzyżackie dokonywały konsekwentnego zastępowania dotychczas obowiązującego w Gdańsku prawa lubeckiego urzędami prawa chełmińskiego, które w większym stopniu akcentowało podporządkowanie nieruchomości miejskich i mieszczańskich zwierzchnikowi terytorialnemu. Zniszczone miasto zaczęło się odradzać od lat dwudziestych XIV wieku na południe od posiadłości dominikańskich, czyli przyszłej ulicy Szerokiej. Proces ten dopełniło nadanie Głównemu Miastu Gdańsk nowego przywileju lokacyjnego na prawie chełmińskim w 1342 roku (Zdrenka 1998: 219–229). Wzrastająca liczba ludności spowodowała potrzebę rozszerzenia terytorium miasta. Działania te przeprowadzono przy pełnym poparciu zakonu krzyżackiego. Nowych regulacji własnościowych dokonywano w różnych częściach miasta, w tym na północ od granic lokowanego Głównego Miasta Gdańska (Długokęcki 2015: 316). W roku 1344 doszło do ugody zakonu dominikanów z radą miejską, na podstawie której miasto przejęło większą część posiadłości klasztornych (Keyser 1972: 204; Gzowski 2003: 506–507; Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006: 162–163). Pozostawiono jednak zakonnikom dokładnie wymierzoną parcelę. W umowie zapowiedziano również uściślenie spraw związanych z ulicami w sąsiedztwie klasztoru oraz biegiem Potoku Siedleckiego (Simson 1918, nr 79). W 1348 roku wedle nowego porozumienia miasta z klasztorem zmieniono w niewielkim stopniu wymiary nieruchomości klasztornej, zaś „z wszystkiego, co położone jest poza tymi czterema ścianami [klasztoru – M.G.] i co należało do rzeczonych braci kaznodziejów, wieczyście ustąpili, a wszystko to powinno należeć do miasta Gdańska”¹⁰. Uregulowano też

⁹ Według Błażeja Śliwińskiego klasztor dominikanów został zniszczony już w momencie przybycia pierwszych posiłków krzyżackich, najprawdopodobniej z inicjatywy załogi miejskiej, w celu usunięcia spod wałów obiektów, które ułatwiałyby oblężenie (Śliwiński 2003: 382–383).

¹⁰ „Was buesen dysen vir wenden yst geleyen, das den vorgeanten

Ryc. 1. Spis właścicieli nieruchomości przy ulicy Świętojańskiej w najstarszej księdze gruntowej Głównego Miasta Gdańska z lat 1357–1382. Oprac. M. Grulkowski (źródło: APGd, 300, 32/1, pag. 17v).

Fig. 1. List of property owners at Świętojańska Street in the oldest land register of the Main City of Gdańsk from 1357-1382. Ed. M. Grulkowski (source: APGd, 300, 32/1, pag. 17v).

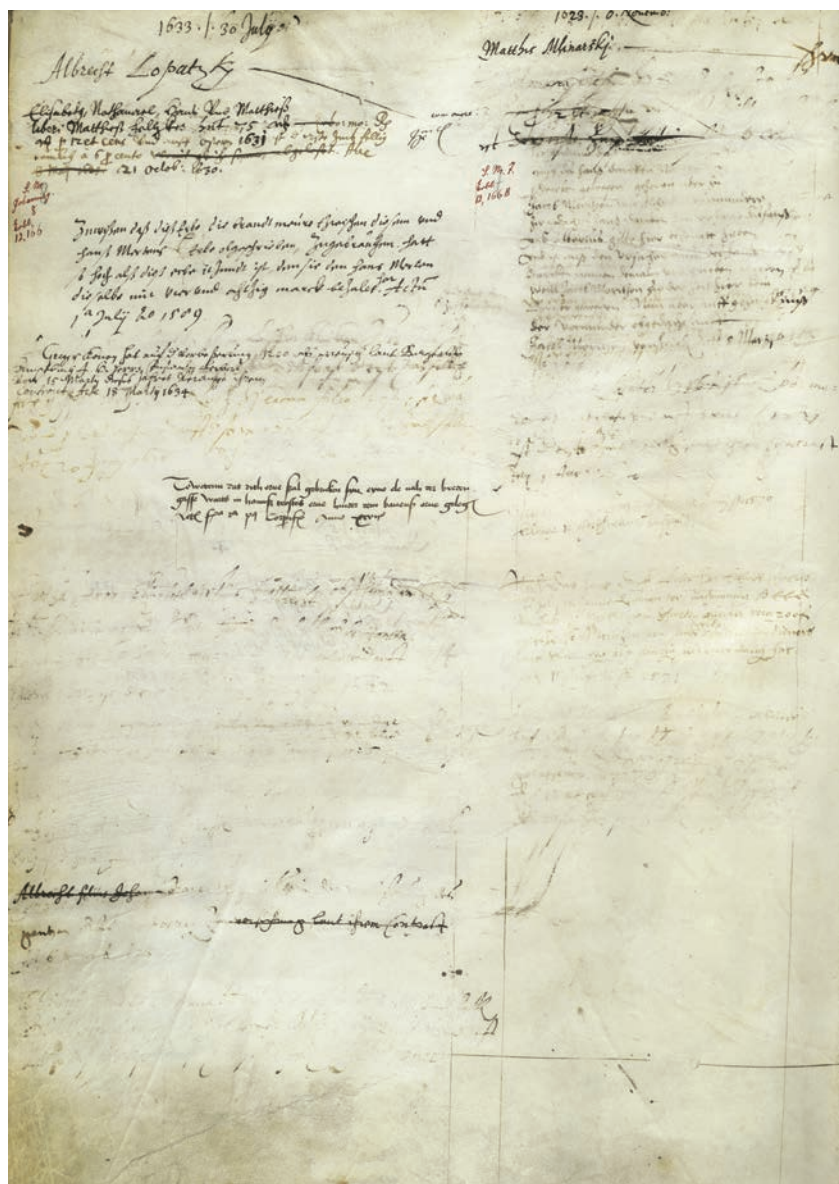
kwestię przepływu Potoku Siedleckiego przez posiadłość klasztorną oraz nadano prawo posiadania bramy i furty umożliwiającej dostęp do terenu klasztornego. Określono, że ulice w najbliższym sąsiedztwie klasztoru, a więc m.in. powstająca ulica Świętojańska, powinny mieć szerokość 2 prętów (= 8,64 m; Simson 1918, nr 84). Po 1348 roku rozpoczęto budowę kościoła św. Mikołaja w południowej części działki dominikańskiej – zapewne przy wykorzystaniu zachowanych zabudowań klasztornych (Keyser 1925: 118–119). Nową dzielnicę włączoną w 1344 roku do Głównego Miasta nazywano w źródłach niekiedy Nowym Miastem¹¹.

W tzw. dzielnicy świętojańskiej wkrótce wytyczono sieć uliczną (w tym ulicę Świętojańską) oraz parcele w blokach przyszłej zabudowy (Maciakowska 2011: 57). Działki zostały bardzo szybko zasiedlone. Dzielnica świętojańska, mimo przynależności administracyjno-prawnej do Głównego Miasta, od początku należała do parafii przy kościele św. Katarzyny na Starym Mieście (Kościelak 2012: 71). Był to prawdopodobnie ślad dawnych, trzynastowiecznych stunszków kościelno-administracyjnych. Podział parafialny w Gdańsku został zmieniony w 1456 roku. Na jego podstawie na terenie dzielnicy świętojańskiej utworzono nową parafię przy kościele św. Jana (Simson 1918, nr 140; Keyser 1972:

predegerbrudern hat czu gehort, des haben sy sych vorczegen eweclichen, und das selbe sal czugehoren der stat czu Danczk" (Simson 1918, nr 84).

¹¹ Termin ten stosowano też niekiedy na całe Główne Miasto Gdańsk,

zwłaszcza gdy chodziło o odróżnienie od Starego i Młodego Miasta lokowanych odpowiednio w 1377 i 1380 roku (Keyser 1972: 110–111; Długokęcki 2015: 309).

Ryc. 2. Realfolium posesji przy ulicy Świętojańskiej 7 w księdze gruntowej Głównego Miasta Gdańska z lat 1415–1633. Oprac. M. Grulkowski (źródło: APGd, 300, 32/5, pag. 76v).

Fig. 2. Realfolium of the property at Świętojańska 7 in the land register of the Main City of Gdańsk from 1415–1633. Ed. M. Grulkowski (source: APGd, 300, 32/5, pag. 76v).

201). W Głównym Mieście Gdańsku po tumulcie pospólstwa w 1416 roku wykształciły się również kwartały, to jest pomocnicze jednostki administracyjne związane pierwotnie z nadzorem rady miejskiej nad tą grupą społeczną. Działki przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7 należały do kwartału Bramy Szerokiej, później zwanego kwartałem Szerokim (Zdrenka 2012: 556)¹².

Znaczenie przełomu połowy XIV wieku w historii osadnictwa parcel przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7 polegało na regularnym i intensywnym ich użytkowaniu (zob. Maciakowska 2001: 31, 34). Powstała w tym miejscu ścisła zabudowa. Teren ten, ze względu na korzystniejsze warunki osadnicze,

został zapewne szybciej zasiedlony w porównaniu z byłymi obszarami dominikańskimi położonymi bliżej Motławy. Podmokłe podłoże w środkowej części byłych posiadłości dominikańskich wymagało bowiem więcej prac melioracyjnych, które pozwoliłyby przygotować nieruchomości do zasiedlenia (por. Keyser 1972: 186–187; Maciakowska 2015: 331–332). Dla Gdańska okresu późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności, jedno z najistotniejszych zagadnień kontrolowanych przez władze miejskie stanowiła własność nieruchomości na terenie miasta. Była ona dla miasta gwarancją utrzymania niezależności politycznej. Wskutek tego w kancelarii miejskiej prowadzono serię ksiąg gruntowych. Dla Głównego Miasta Gdańska serię tę założono już w 1357 roku. Kodeksy tego rodzaju prowadzono nieprzerwanie do przejęcia miasta przez Prusy i potem w okresie napoleońskiego Wolnego Miasta Gdańska (Aubert

¹² Starsza literatura przedmiotu upatrywała utworzenie kwartałów w potrzebie poprawy systemu ochrony przeciwpożarowej (Simson 1913: 147; Keyser 1972: 340).

Tabela 1. Właściciele i mieszkańcy domów przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7 w Gdańsku w XIX–XX wieku. Oprac. M. Grulkowski¹.
Table 1. Owners and residents of houses at Świętojańska 6 and 7 in Gdańsk in the 19th–20th centuries. Ed. M. Grulkowski.

Rok	ulica Świętojańska 6	ulica Świętojańska 7
1849	Schmidt, wdowa po mistrzu szewskim* Groschinski Stück, handlarz wyrobami spożywczymi	Schäfer, stolarz* Wohlfein, handlarz
1854	Pani Blank (ur. Muschitzki)*	chäfer, mistrz stolarski*
1864/1865	Schröder, czeladnik ślusarski* Kruschewski, szewc Winterfeld, szewc Sitzler, krawiec Jäkel, stolarz	Czernitzki, murarz* Zielinski, ślusarz
1867/1868	Ackermann* Sitzler, mistrz krawiecki Gonschorowski, mistrz szewski	Czernitzki* Salinger, szewc Herrmann, kupiec
1870	Ackermann* Rosenberg, mistrz stolarski Sitzler, mistrz krawiecki	Czernitzki, murarz*
1874	Ackermann, handlarz rybny* Klemann, handlarz	Czernitzki, murarz* Pech, cieśla
1878	Ackermann, kupiec* Kleemann, kupiec Wessel, szewc	Czernitzki, murarz* Adischkewitsch, krawiec Kosikowski, wdowa
1880	Ackermann, kupiec* Kleemann, kupiec Wessel, szewc	Czernitzki, murarz* Brandecker, mistrz krawiecki Gutowski, robotnik Kollitz, mistrz ślusarski Pantel, robotnik Wengorra, robotnik
1886	Ackermann, wdowa* (zamieszkała w Łostowicach) Kuhlmai, M., wdowa Köppke, wdowa Woitakewitz, J., robotnik	Heyking, J. i F., bracia, mistrzowie ślusarscy* Markuschewski, krawiec Meyer, J., robotnik

¹ Źródła: Adressbuch 1849: 206; Verzeichniß 1854: 32; Adressbuch 1864/1865, Teil 2: 24; Adressbuch 1867/1868: 172; Adressbuch 1870: 24; Adressbuch 1874: 28; Adressbuch 1878: 35; Adressbuch 1880, Teil 2: 36; Adressbuch 1886, Teil 2: 40; Adressbuch 1890, Teil 2: 44; Adressbuch 1896, Teil 2: 46; Adressbuch 1910, Teil 3: 92; Adressbuch 1912, Teil 3: 128; Adressbuch 1914, Teil 3: 133; Adressbuch 1918, Teil 3: 119; Adressbuch 1920, Teil 2: 107; Adressbuch 1921, Teil 2: 116; Adressbuch 1922, Teil 2: 122; Adressbuch 1924, Teil 2: 111; Adressbuch 1925, Teil 2: 123; Adressbuch 1926, Teil 2: 130; Adressbuch 1927, Teil 2: 131; Adressbuch 1928, Teil 2: 131; Adressbuch 1929, Teil 2: 137; Adressbuch 1930, Teil 2: 145; Adressbuch 1931, Teil 2: 152; Adressbuch 1932, Teil 2: 157; Adressbuch 1936/1937, Teil 2: 190; Adressbuch 1942, Teil 2: 182.

Objaśnienia: symbolem * oznaczono właścicieli posesji. Ich faktyczne miejsce zamieszkania podano w nawiasach okrągłych. Brak tego rodzaju informacji oznacza zamieszkiwanie przez właściciela na tej posesji.

1890	Ackermann, wdowa* (zamieszkała w Oruni) Albrecht, zatrudniony w przemyśle tekstylnym Hinz, A., robotnik Lattnau, C., wdowa Woitakewitz, J., robotnik	Michaelis, mistrz malarski* (zamieszkały przy ulicy Kowalskiej 7) Bernhardt, handlarz Bluhm, M., szwaczka Helm, sprzedawca w księgarni wysyłkowej Langmesser, A., wdowa Stobbe, F., mistrz szewski Zilinski, J., robotnik
1896	Ackermann, wdowa* (zamieszkała w Oruni) Hinz, handlarz artykułami spożywczymi Schönemann, robotnik Woytakewitz, robotnik	Michaelis, malarz* (zamieszkały przy ulicy Kowalskiej 25) Albrecht, szewc Ihlefeld, krawcowa Makowski, robotnik Schwarz, krawcowa Selinski, J., robotnik
1910	Woytakewitz, Johann* Kummer, tapeciarnik Lettau, robotnik Liebner, F. i J., robotnicy Liedtke, kelner Stange, szofer Woytakewitz, fryzjer Woytakewitz, panna	Michaelis, mistrz malarski* (zamieszkały przy ulicy Kowalskiej 25) Hintz, robotnica Kolberg, kelner Makowska, robotnica Sachs, malarz pokojowy Sachs, służąca
1912	Woytakewitz, sternik łodzi* Dous, kelner Dolley, stolarz Hinz, stolarz Liebner, służący Liebner, robotnik Skibbe, inwalida	Michaelis, mistrz malarski* (zamieszkały przy ulicy Kowalskiej 25) Hennig, inwalida Hintz, robotnica Rakow, krawiec Wagner, pianista
1914	Woytakewitz, sternik łodzi* Nötza, robotnik Klinger, rentier Masa, robotnik Stankewitz, robotnik Bartsch, komisant Möwes, kelner Liebner, robotnik	Michaelis, mistrz malarski* (zamieszkały przy ulicy Kowalskiej 25) Hennig, inwalida Milde, inwalida Boldt, handlarka Domrös, ogrodnik Bobrowski, służąca Rieb, murarz Wichmann, kupiec
1918	Woytakewitz, sternik łodzi* Schulz, malarz Rosalowsky, marynarz Marquardt, księgowa Molk, krawiec	Michaelis, mistrz malarski* (zamieszkały przy ulicy Kowalskiej 25) Sackschewski, mistrz krawiecki Schröder, robotnik Hennig, policjant
1920	Woytakewitz, inwalida* Otto, mechanik Bretschneider, robotnik Stamm, robotnik Molk, krawiec	Michaelis, mistrz malarski* (zamieszkały przy ulicy Kowalskiej 25) Schulz, służący hotelowy Niemojewski, palacz Drewing, rzeźnik von Stipp-Rekowski, komisant Borchert, wdowa Wall, ślusarz Hennig, policjant Rubkowski, szewc Knitter, bursztynniki Gosch, służąca Wisiewski, stelmach

1921	<p>Woytakiewicz, B., wdowa* Abramowski, G., służący Bajohr, E., złotnik Boßmann, W., szewc Erdmann, W., palacz Foszer, F., szewc Korski, W., urzędnik Schulze, G., stenotypistka Welke, J., piekarz</p>	<p>Albrecht, rentier* (zamieszkały w Oliwie przy ulicy Dworcowej 7) Borchert, A., służąca Gosch, J., szwaczka Gosch, P., wdowa Hennig, J., rentier Mucharski, P., blacharz Najock, E., ślusarz Schulz, B., robotnik Wall, G., ślusarz</p>
1922	<p>Czarny, A, kupiec* Heinken, P., wdowa Preuß, K., kupiec Rosenzweig, A. Swerecynski, C., stolarz Tacks, C. Traumann, H. Woytakiewicz, P., wdowa</p>	<p>Albrecht, G., handlarz towarami skórniczymi* (zamieszkały w Pruszczu) Borchert, A., służąca Druschkau, A., piekarz Gau, E., szklarz Gosch, J., szwaczka Gosch, P., wdowa Gronert, E., robotnica Hennig, J., rentier Neufeld, M., piekarz Schulz, B., robotnik</p>
1924	<p>Woytakiewicz, B., wdowa* Blum, Wilhelm, kowal Fenselau, szewc Hechler, Johann, robotnik Kornath, Friedrich, robotnik Piotrowski, Albert, robotnik Piotrowski, Paul, robotnik Stein, Heinrich, cieśla Steinke, Karl, robotnik Walter, Bruno, robotnik Witzling, Leo, robotnik Zibull, Bruno, stolarz</p>	<p>Lippmann, Julius, kupiec* (zamieszkały przy ulicy Doki 1a) Borchert, Ernst, robotnik Borchert, Auguste, robotnica Gosch, Johanna, szwaczka Gosch, Pauline Grüneberg, Julius, robotnik Grütter, Max, kowal Hennig, Julius, portier Schulz, Bruno Zemke, Albert, kowal</p>
1925	<p>Woytakiewicz, B., wdowa* Blum, Wilhelm, kowal Burtshik, Johann, murarz Gehrmann, Joseph, robotnik Gurski, Bernhard, robotnik Gutjahr, Ernst, woźnica Hechler, Johann, robotnik Kornath, Friedrich, robotnik Krebs, Wilhelm, murarz Pallat, Wilhelm, robotnik Piotrowski, Albert, robotnik Piotrowski, Paul, robotnik Radhaus, O., ślusarz Walter, Bruno, robotnik Wessel, M., urzędnik</p>	<p>Lippmann, Julius, kupiec* (zamieszkały przy ulicy Doki 1a) Borchert, Auguste, robotnica Dominikowski, stolarz Gosch, Johanna, krawcowa Gosch, Pauline, wdowa Hennig, Julius, inwalida Hintz, Irma, robotnica Inzy, Johann, stolarz Labuhn, Johann, warsztat szewski Ladenberg, P., komik Schaminski, A., murarz Schultz, Bruno i Otto, handlarze</p>
1926	<p>Woytakiewicz, B., wdowa* Hechler, Johann, inwalida Kolibelski, szewc Kretschmann, Gustav, robotnik Piotrowski, Albert, August i Paul, robotnicy Schulz, Otto, robotnik Schwoch, M., cieśla Walter, Bruno, robotnik Wrangowski, E., woźnica</p>	<p>Lippmann, Julius, kupiec* (zamieszkały przy ulicy Doki 1a) Borchert, Auguste, służąca Drews, Max, robotnik Hennig, Julius, dozorca Hennig, Julius, handlarz Heyke, Hermann, inwalida Hinze, Irma, robotnica Korinth, Otto, robotnik Labuhn, Johann, szewc Schultz, Bruno, handlarz Stellmach, A., szewc</p>

1927	Woytakiewicz, B., wdowa* Hechler, Johann, inwalida Kolibelski, szewc Kretschmann, Gustav, robotnik Piotrowski, Albert, August i Paul, robotnicy Schulz, Otto, robotnik Schwoch, M., cieśla Walter, Bruno, robotnik Wrangowski, E., woźnica	Lippmann, Julius, kupiec* (zamieszkały przy ulicy Doki 1a) Borchert, Auguste, wdowa Hennig, Julius, studniarz Schnapper, Helene Schulz, Bruno, handlarz
1928	Preuß, Kurt, agencja* Domke, Alfred, malarz Mynter, A., elektryk Walter, B., mistrz wagowy	Lippmann, Julius, kupiec* (zamieszkały przy ulicy Szerokiej 79) Borchert, Auguste, wdowa Henning, Julius, studniarz Schnapper, Helene Schulz, Bruno, handlarz
1929	Preuß, Kurt, agencja* (zamieszkały przy ulicy Stolarskiej 59/60) Domke, Alfred, malarz Mynter, A., elektromonter Walter, B., mistrz wagowy	Lippmann, Julius, kupiec* (zamieszkały przy ulicy Szerokiej 79) Borchert, Auguste, wdowa Henning, Julius, studniarz Schnapper, Helene, wdowa Schulz, Bruno, handlarz Sowinski, Peter, szewc
1930	Preuß, Kurt, agencja* (zamieszkały przy ulicy Stolarskiej 59/60) Domke, Alfred, malarz Mynter, A., elektromonter Walter, B., mistrz wagowy	Lippmann, Julius, kupiec* (zamieszkały przy ulicy Szerokiej 79) Borchert, Auguste, wdowa Henning, Julius, studniarz Schnapper, Helene, robotnica Schulz, Bruno, robotnik Korinth, Otto, robotnik Sowinski, Peter, szewc
1931	Pani Hermanski, [Marta]* Walter, B., mistrz wagowy	Lippmann, Julius, kupiec* (zamieszkały przy ulicy Szerokiej 79) Borchert, Auguste, wdowa Hennig, Julius, studniarz Schnapper, Helene, robotnica Schulz, Bruno, robotnik
1932	Pani Hermanski, M[arta]* Flindt, Heinz, kupiec Flindt, Siegfried, kupiec Walter, B., robotnik	Lippmann, Julius, kupiec* (zamieszkały przy ulicy Szerokiej 79) Borchert, Auguste, wdowa Hennig, Anna, wdowa Rick, Leo, woźnica Schnapper, Helene, robotnica Schulz, Bruno, robotnik
1936/1937	Pani Hermanski, M[arta]* Zelinski, Johann, kierowca ciężarówki	Lippmann, Julius, kupiec* (zamieszkały przy ulicy Szerokiej 79) Basner, Arthur, robotnik Borkowski, Paul, robotnik Haase, Margarethe Morawski, Maximilian, krawiec Schulz, Bruno, robotnik
1942	Hermanski, Marta, wdowa* Flindt, Siegfried, pracownik umysłowy Litzau, Walter, robotnik Werner, Paul, kelner	Buczowski, Julius, stelmach* Eller, Eduard, robotnik Gelcz, Emma, robotnica Pani Hasemann, Liesbeth Pani Kaminski, Margarete

1893: 12–25; Kloss 1954: 196–212; Oliński 2006: 112–113; Grulkowski 2015: 245–303). Dla każdej parceli pozwalają one dziś prześledzić proces zmian własnościowych. Od drugiej w kolejności księgi zastosowano jednak oryginalny system tzw. *realfolium*, w którym każda działka otrzymywała stałe miejsce w księdze. Skutkiem tego wszelkie zmiany własnościowe wymagały wytarcia informacji o poprzednim właścicielu. W ten sam sposób kasowano wpisy dotyczące obciążeń rentowych (tzw. *Pfennigzins*) (Aubert 1893: 14–25; Grulkowski 2015: 273–277). Księgi gruntowe zatem odzwierciedlają jedynie stan prawny w momencie wycofania kodeksu i zastąpienia nowym egzemplarzem (Grulkowski 2008: 197–199). Pierwsze dwie księgi gruntowe Głównego Miasta Gdańska, prowadzone w latach 1357–1382 i 1382–1415, przedstawiają stan prawny odpowiednio w 1382 i 1415 roku. Ze względu na występującą niekiedy różnicę w liczbie parcel przy poszczególnych odcinkach ulic w stosunku do czasów współczesnych nie można w sposób pewny ustalić, z którą nieruchomością wiąże się nazwisko zawarte w księdze. Na podstawie najstarszego wykazu prowadzonego do 1382 roku wiadomo, że w momencie wycofania tej księgi z użytku kancelaryjnego, do kręgu potencjalnych właścicieli badanych posesji należy zaliczyć Vrowina Sassendorpa, Thomasa Trumme oraz Gergesa von Horsten, którego wpisano na miejsce Hinricusa Lakemana (APGd, 300, 32/1, pag. 17v)¹³. Analiza paleograficzna wykazała, że dwa pierwsze nazwiska istnieją w księdze od samego początku jej użytkowania, czyli od 1357 roku¹⁴. Od tego momentu do 1382 roku nie nastąpiły zatem żadne zmiany własnościowe w tych parcelach (ryc. 1). Porównując spis płatników szosu z 1377/1378 roku z księgą gruntową, można stwierdzić, że zamieszkiwały tam jednak inne osoby. Można zatem

¹³ We wcześniejszej publikacji autor zaliczał do grona właścicieli posesji przy ulicy Świętojańskiej 6 Hinrika Hoke (Dąbał, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018: 356–357). Ze względu jednak, że jego nieruchomości zarejestrowana została jako piąta w kolejności od strony ulicy Pańskiej (na 12 występujących na tym odcinku ulicy), można wykluczyć go jako właściciela posesji przy ulicy Świętojańskiej 6. Analiza informacji źródłowych z księgi gruntowej wykazuje, że szczególnie parcele przy ulicy Świętojańskiej znajdujące się w pobliżu skrzyżowania z ulicą Szklary i ulicą Lawendową były bardzo wąskie. Nadmierna liczba ówczesnych właścicieli, w stosunku do obecnego podziału pochodzącego z XIX wieku, wynikała z rejestrowania każdej osoby, której działka posiadała dostęp do pierzei ulicy.

¹⁴ W rejestrze szosu z 1377/1378 roku, a więc źródle bardzo zbliżonym chronologicznie do księgi gruntowej, spis płatników składa się przeważnie z innych osób. Prawdopodobnie szos pobierano od rzeczywistych mieszkańców budynków każdej parceli. Nazwiska mieszkańców pojedynczej działki oddzielano ukośnymi kreskami (Keyser 1918: 11; Grulkowski 2015: 387). We fragmencie, który mógłby opisywać parcele przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7, pojawia się nazwisko Hinrika Lakemana, co pozwala z pewnym prawdopodobieństwem określić krąg płatników szosu z ulicy Świętojańskiej 6 i 7: „Circa monachos: [– –] Hinrik Lakeman <dedit>, Claus Klukow / Johan van Reden <dedit>, Sendin / Hans <dedit>, Peter Kirseborch <dedit> [– –]” (APGd, 300, 12/394, pag. 47–48; por. Keyser 1928: 84).

przypuszczać, że już w późnym średniowieczu działki te wynajmowano od właścicieli w zamian za czynsz dzierżawny. Według następnej księgi gruntowej w 1415 roku działki przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7 należały prawdopodobnie odpowiednio do Petera Hagena oraz Marcusa Dodengrevera (APGd, 300, 32/2, pag. 144v).

Dokładną identyfikację każdego *realfolium* można przeprowadzić dla kolejnych ksiąg gruntowych (z lat 1415–1633 i 1633–1793). W nich bowiem archiwiści, w związku z likwidacją numerów serwisowych w 1854 roku i wprowadzeniem nowej obowiązującej do dziś numeracji, umieścili noty z informacjami o położeniu każdej opisanej parceli (ryc. 2). Trzecia księga gruntowa prowadzona do 1633 roku, wskazuje jako właściciela nieruchomości przy ulicy Świętojańskiej 6 Kerstena Polkaua. Został on wpisany do księgi w dniu 2 kwietnia 1588 roku (APGd, 300, 32/5, pag. 77r). Tak długi, przynajmniej do 1633 roku, występowanie jednej osoby w *realfolium* księgi gruntowej wskazuje, że działka po śmierci właściciela prawdopodobnie znajdowała się w posiadaniu członków najbliższej rodziny. Ci natomiast nie dokonali formalnego zapisania (*Verschreibung*) nowego i rzeczywistego nazwiska właściciela. Kersten Polkau należał do cechu browarników (Haßbargen 1940, s. 81). Analiza właścicieli działek sąsiednich wykazała również, że nieruchomości ta stanowiła część większego kompleksu nieruchomości, składającego się jeszcze z parceli przy ulicy Świętojańskiej 4 i 5 (APGd, 300, 32/5, pag. 77r; Dąbał, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018: 357). Jako właściciel drugiej z działek, będących przedmiotem niniejszego opracowania występuje w 1633 roku Matthias Mlinarski, który został wpisany w dniu 6 listopada 1623 roku (APGd, 300, 32/5, pag. 76v; zob. ryc. 2). W przypadku parceli przy ulicy Świętojańskiej 7 nazwisko właściciela było w 1633 roku również przykładem fikcji prawnej. W księdze koncesji budowlanych udzielanych przez gdański Urząd Wety zachował się bowiem wpis z 11 marca 1625 roku. Wynika z niego, że jako dysponent parceli występowała już wówczas wdowa po Matthiasie – Anna. Otrzymała ona od Urzędu Wety zgodę na wybudowanie na odziedziczonej parceli szopy („schawer”) i pokrycie jej dachówkami¹⁵. Jest to zarazem najwcześniejsza wzmianka informująca o rodzaju zabudowy występującej na parceli przy ulicy Świętojańskiej 7. Na podstawie informacji źródłowych zawartych w tzw. *Liber memorandorum*, który stanowił kodeks pomocniczy dla ksiąg gruntowych, dowiadujemy się, że dalsze kroki prawne podjęte przez Annę Mlinarski zmierzały do uregulowania tytułu własności działki. Ostatecznie w dniu 18 lipca 1646 roku syn Anny i Matthiasa Reimundus zawarł umowę ze swoją matką. Na jej podstawie nieruchomości została przepisana

¹⁵ „Anna, Matthis Mlinarski widtwe, ist nachgegeben fur ihrem hause in S. Johannis gass eyn new erhabenes schawer nachbargleich zu bawen und mit dachpfannen decken zu lassen. Actum 11 Martii 1625” (APGd, 300, 58/60). Księgi te dokładnie scharakteryzował Edmund Kizik (zob. Kizik 2007: 161–175; Kizik 2009: 121–144). O odstępstwach od stanu faktycznego, to jest występowaniu starych nazwisk w księgach gruntowych, wspomniano w zarządzeniu rady miejskiej z 1633 roku (APGd, 300, R/Aa, 16q, pag. 40–41; APGd, 300, 32/94, pag. 14).

na Annę i jej drugiego męża Gregora Lawickiego, w zamian za co Reimundus obciążył działkę na kwotę 600 florenów, z której właściciele parceli mieli wypłacać Reimundowi corocznie rentę (tzw. Pfennigzins) sięgającą 6 procent, a więc 36 florenów¹⁶. Umowa ta niewątpliwie wynikała z dążenia do uniknięcia podziału nieruchomości. Prawo chełmińskie stosowane w Gdańsku stwarzało bowiem kobietom możliwość uczestnictwa w podziale masy spadkowej według tzw. sukcesji flamandzkiej (por. Kitowski 2015: 54–65).

W 1793 roku właścicielem posesji przy ulicy Świętojańskiej 6 był Valentin Heinrich Zerneck (1754–1834), syn burmistrza gdańskiego Heinricha Zerneck (zob. Zerneck 1900: 387). Z informacji w ostatniej księdze gruntowej wiadomo, że nieruchomość tę przejął w dniu 7 maja 1791 roku. W tym czasie sąsiednią działkę posiadał Stanislaus Tarnaszewitz. Obie parcele były pod koniec XVIII wieku obciążone rentami (APGd, 300, 32/12, pag. 166v).

Właściciele i mieszkańcy posesji Świętojańska 6 i 7 w XIX i pierwszej połowie XX wieku

O osobach będących właścicielami i mieszkańcami obu posesji dla XIX i pierwszej połowy XX wieku dowiadujemy się przede wszystkim z księzek adresowych. Według najstarszej z nich z 1800 roku parcela przy ulicy Świętojańskiej 7 należała do urzędnika pocztowego Christiana Friedricha Wernicha (Adressbuch 1800: 75). Z kolei wykaz właścicieli posesji w Gdańsku, opublikowany w 1854 roku w związku ze zmianą numerów serwisowych, wymienił jako właścicielkę działki przy ulicy Świętojańskiej 6 kobietę o nazwisku Blank (ur. Muschitzki), zaś działki przy ulicy Świętojańskiej 7 – mistrza stolarskiego Schäfera (Verzeichniß 1854: 32). Książki adresowe dla Gdańska, publikowane regularnie od lat trzydziestych XIX wieku, wskazują, że w istniejących tu kamienicach wydzielano mieszkania na wynajem. Zamieszkiwali w nich przede wszystkim rzemieślnicy i robotnicy (tab. 1). Właściciele nieruchomości, przeważnie kupcy, starali się wydzielać jak najwięcej mieszkań, czego świadectwem jest coraz większa liczba mieszkańców w każdej z posesji odnotowywana w książkach adresowych. Zasiadlenie obu kamienic osiągnęło maksymalny pułap w 1925 roku. Wówczas w budynku Świętojańska 6 zamieszkiwało 14 najemców (prawdopodobnie duża część wraz z rodzinami) oraz właścicielka posesji, wdowa B. Woytakiewitz. Z kolei w sąsiednim domu kupca Juliusa Lippmanna odnotowano 11 najemców (Adressbuch 1925, Teil 2: 123; zob. tab. 1).

Zestawienie mieszkańców z różnych lat XIX i pierwszej połowy XX wieku wskazuje na dużą rotację użytkowników posesji. Jednocześnie nie można stwierdzić, czy najemcy wykorzystywali pomieszczenia kamienic jako swoje warsztaty pracy. Jest to prawdopodobne w jednym przypadku, to jest zamieszkałego w latach dwudziestych XX

wieku Johanna Labuhna, posiadającego warsztat szewski (*Schuhmacherwerkstatt*) w domu przy ulicy Świętojańskiej 7 (Adressbuch 1925, Teil 2: 123).

Działalność budowlana

O aktywności budowlanej właściciele informacji dostarcza przede wszystkim dokumentacja Policji Budowlanej. Zachowała się wyłącznie dla posesji Świętojańska 6. Wynika z niej, że ówczesny właściciel działki i stojącej na niej kamienicy mistrz szewski C.F. Blanski dążył do powiększenia przestrzeni użytkowej kamienicy kosztem przedproży. Od września 1852 roku starał się on o zgodę na rozbudowę przybudówki, która dotąd zajmowała jedynie część frontu budynku (ryc. 3)¹⁷. Ściana frontowa przybudówki była przeparta otworem wejściowym oraz jednym oknem. Sama przybudówka składała się z traktu prowadzącego do właściwego wejścia do kamienicy oraz znajdującego się obok pomieszczenia oświetlonego oknem. Po obu stronach przybudówki znajdowały się przedproża otwarte (Kizik 2011: 159–163). Właściciel planował, że w wyniku inwestycji nowa przybudówka będzie rozciągać się na całej szerokości frontu. Miała ona zachować swoją pierwotną wysokość oraz nie wykraczać dalej w przestrzeń ulicy. Ponieważ brakowało rysunków dotychczasowego stanu i planowanej przebudowy, dwa lata później w dniu 29 maja 1854 roku, nastąpiła druga prośba Blanskiego o zgodę na przebudowę frontowej części budynku. Poprosił on Prezydium Policji Budowlanej „o przychylną zgodę, bym mógł pociągnąć obecną przybudówkę przy domu ulicy Świętojańskiej 6 nad całym przedprożem, jak widać na obu rysunkach”¹⁸ („um die geneigte Erlaubniß, daß ich an dem Hause Johannissgasse No 6 meine <jetzige> Vorstube über den ganzen Beischlag ziehen kann, wie in den beiden Zeichnungen zu sehen ist”) (APGd, 15/3819, pag. 3). Chodziło zatem o przekrycie przedproża w ten sposób, by przybudówka („Vorstube”) rozciągała się na całej szerokości parceli. Radca budowlany Zerneck pozytywnie zaopiniował projekt przebudowy w dniu 1 czerwca 1854 roku, zalecając położenie na dachu blachy cynkowej¹⁹. Ostatecznie jednak 23 czerwca 1854 roku podjęto decyzję odmawiającą wyrażenia zgody na przebudowę ze względu na różnice pomiędzy

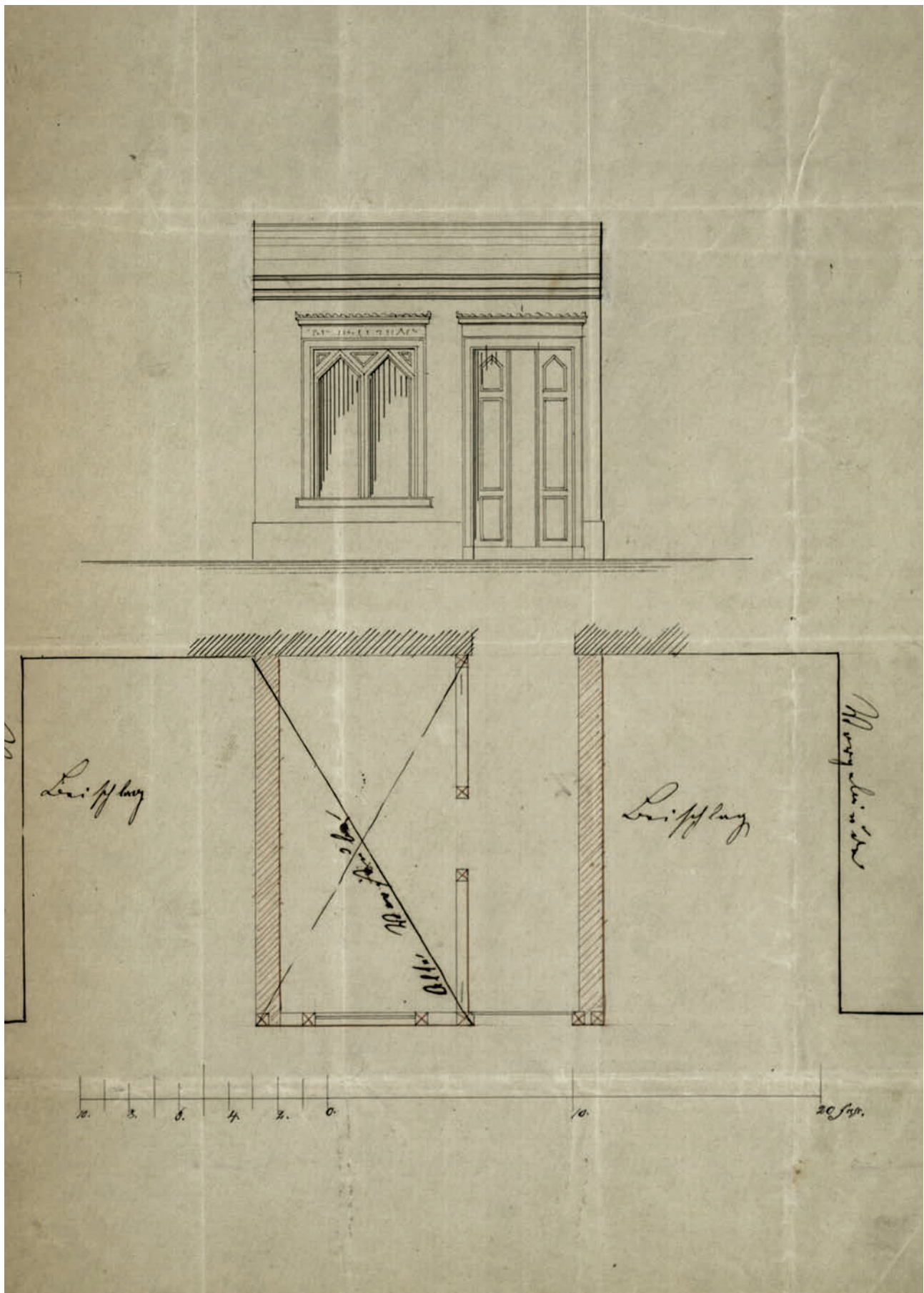
¹⁷ „Einem Königlichen Wohlloblichen Polizei-Präsidium zeige ich hiedurch ergebnis an, daß ich den an meinem Hause Johannissgasse No 1244 <sich> befindenden Vorbau der jetzt nur einen Theil der Hausfronte einnimmt zu vergrößern beabsichtige, und zwar so, daß er dann die ganze Hausfronte einnehmen soll, jedoch nicht höher, und auch /-nicht-/ nur wie er jetzt sich befindet bis unweit der Straßentrümme” (APGd, 15/3819, pag. 2).

¹⁸ „[–] um die geneigte Erlaubniß, daß ich an dem Hause Johannissgasse No 6 meine <jetzige> Vorstube über den ganzen Beischlag ziehen kann, wie in den beiden Zeichnungen zu sehen ist” (APGd, 15/3819, pag. 3).

¹⁹ „Das Grundstück liegt der St. Nicolai Kirche gegenüber, und befinden sich hier mehrere Vorbauten und hohe Beischläge, ich finde daher nichts dagegen zu erinnern, daß das vorhandene Vorgebäude über den ganzen Beischlag ausgedehnt wird. Das Dach ist mit Zink einzudachen, und im Uebrigen von der Zeichnung nichts abzuweichen” (APGd, 15/3819, pag. 3).

¹⁶ „Eodem [die] [18 VII 1646] hatt Fr. Reimundus Mlinarski, filius Matthis Mlinarski, consentiret, das das Erbe in der S. Johanniss gaße, welches noch auff seines Vaters namen im Erbebuch stehet, seiner Mutter oder deroselben jetzigem Ehemanne Greger Lawicki müge zugeschrieben und ihm 600 fl. zu pfennigzinß a 6 pro Cent darauff mügen versichert werden” (APGd, 300, 32/82, pag. 250).

Ryc. 3. Przybudówka frontowa kamienicy przy ulicy Świętojańskiej 6 w Gdańsku (źródło: APGd, 15/3819, pag. 5).

Fig. 3. The front extension of the building at 6 Świętojańska in Gdańsk (source: APGd, 15/3819, pag. 5).

załączonymi rysunkami (APGd, 15/3819, pag. 4). Ostatnią prośbę o zgodę na zmianę wyglądu przybudówki C.F. Blanski wystosował do władz miejskich w dniu 27 czerwca 1855 roku. Wniósł o poszerzenie przybudówki o 4,5 stopy. Wniosek poparł argumentami w postaci zakupu i przygotowaniem materiałów budowlanych (APGd, 15/3819, pag. 6–7).

Bezpieczeństwo pożarowe i modernizacja kamienic

Oprócz dążenia do przebudowy przybudówek właściciele kamienicy przy ulicy Świętojańskiej 6 borykali się z problemami bezpieczeństwa pożarowego. W 1847 roku wykonano kontrolę przeciwpożarową, która nakazywała wyłożenie podłogi wokół pieca blachą oraz zamontowanie żelaznych drzwi do paleniska (APGd, 15/3819, pag. 1). Dowód na skalę problemu stanowił pożar w 1863 roku, który objął pomieszczenie kuchenne na pierwszym piętrze. Będące jego następstwem oględziny, wykonane przez mistrza kominarskiego Rotha, wykazały zapchanie przewodu kominowego (APGd, 15/3819, pag. 9–10). Ostatnim śladem inwestycji w tym zakresie jest prośba właściciela posesji z 1903 roku o zgodę na wyburzenie komina i zamontowanie nowego systemu grzewczego i wentylacyjnego²⁰. Dopiero przed pierwszą wojną światową zmodernizowano w kamienicy instalację sanitarną. Świadczą o tym oględziny budynku frontowego z 1912 roku w sprawie przeniesienia klozetu z kuchni i zainstalowania go w odrębnym pomieszczeniu (APGd, 15/3819, pag. 38–41).

We wrześniu 1900 roku Johann Woytakewitz nieskutecznie starał się o zgodę na zainstalowanie od frontu kamienicy balustrady wokół wejścia do piwnicy (APGd, 15/3819, pag. 31–33). W dniu 27 listopada 1900 roku do Prezydium Policji Budowlanej wpłynęła prośba od właściciela nieruchomości o zgodę na powiększenie wejścia do piwnicy o ok. 85 cm z ówczesnego formatu 100x80 cm. Jak poinformował władze w podaniu, planował wynająć piwnicę na pomieszczenia do piłowania (drewna?). Dla ochrony przechodniów wniósł też o zgodę na ogrodzenie wejścia piwnicznego²¹. Również ta inicjatywa spotkała się z odmową władz miejskich ze względu na utrudnienia w ruchu ulicznym (APGd, 15/3819, pag. 28–29).

²⁰ „Der Königlichen Polizei-Direktion zeige ich unter Beifügung einer Zeichnung in doppelter Ausfertigung ergebenst an, daß ich beabsichtige in meinem Hause Johannsgasse No 6, die alten [– –] Schornsteine abzubrechen und an deren Stelle einen Schornsteinkasten mit 6 russischen und einem Wrasenrohr vom Keller aus Loth recht in die Höhe zu führen, wozu ich ganz gehorsamst um recht baldigen Bauerlaubnis bitte“ (APGd, 15/3819, pag. 38).

²¹ „Ich beabsichtige, den unter meinem Wohnhause, Johannsgasse 6 befindlichen Keller als Sagerraume pp. zu vermieten. Zu diesem Zwecke ist eine Vergrößerung des Kellereinganges erforderlich. Der jetzige besteht aus einer verschließbaren Lücke von 1,0x0,80 Meter. Die Veränderung soll um <circa> 0,85 in dem Hause entlang erfolgen, wie beiliegende Pläne veranschaulichen. Zum Schutze der Passanten soll eine Umfriedigung aus Eisen erfolgen und stele ich der hohen Polizeibehörde anheim das Nähere hierüber zu bestimmen“ (APGd, 15/3819, pag. 26–27).

Podsumowanie

W dziejach posesji położonej przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7 należy wyróżnić co najmniej trzy podokresy. W pierwszym z nich (X–XII wiek) leżały one na terenie lub w pobliżu osady targowej, rozwijającej się wokół niezidentyfikowanego do dziś placu targowego. W drugiej połowie XII wieku obszar ten uległ prawdopodobnie pierwszej niwelacji. W okresie panowania księcia Świętopełka obszar przyszłych działek stał się częścią posiadłości gdańskich dominikanów, którzy zbudowali swój klasztor obok przekazanego im kościoła św. Mikołaja. Nie wiadomo w jakim stopniu był on wykorzystywany. Ostatni okres otwiera przekazanie znacznej części terytorium dominikańskiego w latach 1344–1348 na rzecz niedawno lokowanego Głównego Miasta Gdańska. W tym czasie wykształciła się sieć uliczna z kwartałami przeznaczonymi pod przyszłą zabudowę. Najpóźniej w XIX wieku można zaobserwować, że zabudowania na obu parcelach służyły jako kamienice czynszowe. Prawdopodobnie funkcję tę pełniły już znacznie wcześniej. Okres intensywnego użytkowania gospodarczego i na cele mieszkaniowe zakończył się w 1945 roku. Podobnie jak większość zabudowy Głównego Miasta domy przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7 zostały zniszczone wskutek działań wojennych i zdobycia Gdańska przez wojska radzieckie w marcu 1945 roku (Stankiewicz, Szermer 1959; wyklejka; Friedrich 2015: 25–26).

Literatura/References

Wykaz skrótów

Adressbuch „Adreßbuch der königlichen West-Preußischen Handelsstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg für Jahr 1800”; „Adress-Buch der Stadt Danzig und der dazu gehörigen Vorstädte” 1836–1839; „Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger von Danzig und dessen Vorstädten” Jg. [1]–15, 1849–1865; „Wohnungs-Anzeiger von der See – und Handelsstadt Danzig nebst den Vorstädten” Jg. 16, 1867/1868; „Neuer Wohnungs-Anzeiger nebst Allgemeinem Geschäfts-Anzeiger von Danzig und dessen Vorstädten” 1870–1878; „Adreß-Buch für die Provinzial-Hauptstadt Danzig und deren Vorstädte” 1880–1896; „Neues Adreßbuch für Danzig und seine Vororte” Jg. 1–3, 1897–1899; „Neues Adreßbuch für Danzig und Vororte” Jg. 4, 1900; „Neues Adreßbuch für Danzig und die städtischen Vororte Langfuhr, Neufahrwasser, Schidlitz, Zigankenberg, Stadtgebiet, St. Albrecht und Troyl”, Jg. 5–18, 1901–1914; „Neues Adreßbuch für Danzig und sämtliche städtische Vororte” Jg. 19–23; 1915–1919; „Adreßbuch für Danzig und Vororte” Jg. 24–29, 1920–1925; „Adreßbuch Danzig mit Zoppot und Ohra” Jg. 30–31, 1927–1928; „Danziger Einwohnerbuch mit allen eingemeindeten Vororten und Zoppot”, Jg. 32–43, 1929–1942.

APGd Archiwum Państwowe w Gdańsku

PIIUB Perlbach Max (Bearb.), *Pommerellisches Urkundenbuch, Commissions-Verlag von Theodor Bertling, Danzig 1882.*

Verzeichniß 1854 *Verzeichniß der Grundstücke in der Stadt, und zwar innerhalb der Rechtstadt, Altstadt, Vorstadt, Niederstadt und Außenwerke, zusammengestellt nach den neuen und alten Servis-Nummern, Danzig 1854.*

Literatura

APGd Akta Policji Budowlanej: 15/3819

Kamlaria: 300, 12/394

Księgi gruntowe: 300, 32/1; 300, 32/2; 300, 32/5; 300, 32/12; 300, 32/82; 300, 32/94

Sąd Wetowy: 300, 58/60

Rękopisy: 300, R/Aa, 16q

Adressbuch 1800, 1849, 1854, 1864/1865, 1867/1868, 1870, 1874, 1878, 1880, 1886, 1890, 1896, 1910, 1912, 1914, 1918, 1920, 1921, 1922, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1936/1937, 1942

Haßbargen H[ermann] (Hg.), 1940, *Verzeichnis der Danziger Brauer 1551–1626, „Weichselland”, Jg. 39, H. 4, s. 77–83.*

Perlbach Max (Bearb.), *Pommerellisches Urkundenbuch, Commissions-Verlag von Theodor Bertling, Danzig 1882.*

Simson P., 1918, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 4: Urkunden bis 1626, A.W. Kafemann, Danzig.

Verzeichniß der Grundstücke in der Stadt, und zwar innerhalb der Rechtstadt, Altstadt, Vorstadt, Niederstadt und Außenwerke, zusammengestellt nach den neuen und alten Servis-Nummern, Danzig 1854.

Opracowania

Aubert L.M.B., 1893, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Grundbücher*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”, Germ. Abt., Bd. 14, s. 1–74.

Blaschke K., 1997, *Nikolaipatrozinium und städtische Frühgeschichte (w:) Stadtgrundriß und Stadtentwicklung. Forschungen zur Entstehung mitteleuropäischer Städte. Ausgewählte Aufsätze von Karlheinz Blaschke*, Städteforschung, Reihe A, Bd. 44, hg. von P. Johaneck, U. John, Böhlau, Köln–Weimar–Wien, s. 3–58.

Borcowski Z., 2003, *Wstępne wyniki badań archeologicznych pod Halą Targową w Gdańsku (w:) XIII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 2, od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. H. Paner, M. Fudziński, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 33–43.

Borcowski Z., 2006, *Stanowisko 5 w ujęciu funkcjonalno-chronologicznym*, „Archeologia Gdańska”, t. 1, s. 89–104.

Dąbal J., Barański M., Grulkowski M., Daliga K., Widerski T., 2018, *Kamienice Głównego Miasta w świetle wstępnych wyników badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6 w Gdańsku (w:) XX Sesja Pomorzoznawcza*, red. E. Trawicka, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 355–371.

Długokęcki W., 2009, *Hanza a Gdańsk na przełomie XIII i XIV wieku (w:) „Rzeź gdańska” z 1308 roku w świetle najnowszych badań. Materiały z sesji naukowej 12–13 listopada 2008 roku*, Res Gedanenses, t. 3, red. B. Śliwiński, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk, s. 27–42.

Długokęcki W., 2015, *Zmiany w przestrzeni gdańskiego miejskiego zespołu osadniczego pod panowaniem zakonu krzyżackiego a problem lokalizacji miasta samorządowego w Gdańsku w XIII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 63, nr 2, s. 305–330.

Friedrich J., 2015, *Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945–1960*, Wydawnictwo Słowo / Obraz Terytoria, Fundacja Terytoria Książki, Gdańsk.

Gołębniak A., 2003a, *Badania archeologiczne kwartału zabudowy miejskiej leżącego pomiędzy ulicą Szeroką a bazyliką św. Mikołaja w Gdańsku (w:) XIII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 2, od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. H. Paner, M. Fudziński, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 65–72.

Gołębniak A., 2003b, *Własność dominikańska w przestrzeni powstającego Gdańska (w:) Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa. Materiały z konferencji międzynarodowej pt.: Gdańskie i europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska zorganizowanej przez Klasztor OO. Dominikanów w Gdańsku, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, z okazji 775-lecia powstania klasztoru św. Mikołaja w Gdańsku (9–10 maja 2002)*, red. D.A. Dekański, A. Gołębniak, M. Grubka, Dominikańskie Centrum św. Jacka, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 437–453.

Górski K., 1932, *Pierwotny Gdańsk i dzieje jego zagłady*, „Rocznik Gdański”, t. 6, s. 51–75.

Grulkowski M., 2008, *Najstarsze księgi gruntowe Głównego Miasta*

- Gdańska w XIV i XV wieku. Uwagi źródłoznawcze (w:) *Miasta polskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Biblioteka Porozumienia Doktorantów Uczelni Krakowskich, t. 1, red. P. Goldyn, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków, s. 181–200.
- Grulkowski M., 2015, *Najstarsze księgi miejskie Głównego Miasta Gdańska z XIV i początku XV wieku. Studium kodykologiczne*, Studia i Materiały do dziejów Kancelarii w Gdańsku, t. 1, Seria A: Studia, t. 1, Polskie Towarzystwo Historyczne, Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, Warszawa.
- Gzowski J., 2003, *Analiza faz rozwojowych klasztoru dominikanów w Gdańsku na podstawie planów i rycin (w:) Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa. Materiały z konferencji międzynarodowej pt.: Gdańskie i europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska zorganizowanej przez Klasztor OO. Dominikanów w Gdańsku, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, z okazji 775-lecia powstania klasztoru św. Mikołaja w Gdańsku (9–10 maja 2002)*, red. D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka, Dominikańskie Centrum św. Jacka, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 501–516.
- Hirsch T., 1843, *Die Ober-Pfarrkirche von St. Marien in Danzig in ihren Denkmälern und in ihren Beziehungen zum kirchlichen Leben Danzigs überhaupt*, Th. 1, S. Anhuth, Danzig.
- Jasiński K., 1974, *Z problematyki trzynastowiecznego Gdańska. Kościoły gdańskie*, „Zapiski Historyczne”, t.39, z.3, s. 37–67.
- Jasiński K., 1978, *Utrata Gdańska przez państwo polskie (w:) Historia Gdańska. Tom 1 do roku 1454*, red. E. Cieślak, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, s. 322–330.
- Jażdżewski K., 1958, *Gdańsk X–XIII w. na tle Pomorza wczesnośredniowiecznego (w:) Szkice z dziejów Pomorza, t. 1*, red. G. Labuda, Książka i Wiedza, Warszawa, s. 73–120.
- Jażdżewski K., 1961, *Gdańsk wczesnośredniowieczny w świetle wykopalisk*, Popularnonaukowa Biblioteka Archeologiczna, Wydawnictwo Morskie, Gdynia.
- Johansen P., 1975, *Die Kaufmannskirche im Ostseegebiet (w:) Studien zu den Anfängen des europäischen Städtebaus. Reichenau-Vorträge 1955–1956, Vorträge und Forschungen, Bd. 4, Aufl. 4*, Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen, s. 499–525.
- Kamińska J., 1955, *Gdańsk wczesnośredniowieczny w świetle siedmiu lat archeologicznych prac badawczych*, „Rocznik Gdański”, t. 14, s. 29–65.
- Keyser E., 1918, *Der bürgerliche Grundbesitz der Rechtstadt Danzig im 14. Jahrhundert*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, H. 58, s. 1–70.
- Keyser E., 1925, *Die Stadt Danzig*, Historische Stadtbilder, Bd. 6, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart–Berlin.
- Keyser E., 1928, *Die Bevölkerung Danzigs und ihre Herkunft im 13. und 14. Jahrhundert*, Pfingstblätter des Hansischen Geschichtsvereins, Bl. 15, Aufl. 2, Selbstverlag des Vereins, Lübeck.
- Keyser E., 1972, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, hg. von E. Bahr, Köln–Wien.
- Kitowski P., 2015, *Sukcesja spadkowa w mniejszych miastach województwa pomorskiego w II połowie XVII i XVIII wieku. Studium prawnohistoryczne*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa.
- Kizik E., 2007, *Źródła do dziejów nowożytnego domu gdańskiego w materiałach Sądu Wetowego (XVII–XVIII w.)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 55, nr 2, s. 161–175.
- Kizik E., 2009, *Materiały Sądu Wetowego z XVII–XVIII wieku jako źródło do dziejów budownictwa w Gdańsku (w:) Studia i materiały do dziejów domu gdańskiego*, cz. 1, red. E. Kizik, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 121–144.
- Kizik E., 2011, *Przedproża i inne przybudówki gdańskich kamienic w świetle koncesji budowlanych z drugiej połowy XVIII wieku (w:) Studia i materiały do dziejów domu gdańskiego*, cz. 2, red. E. Kizik, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Gdańsk–Warszawa, s. 147–170.
- Kloss E., 1954, *Gdańskie księgi gruntowe*, „Archeion”, t. 22, s. 196–212.
- Kościelak S., 2012, *Katolicy w protestanckim Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Lepówna B., 1998, *Urbs Gyddanyzc w świetle badań archeologicznych dawnej placówki IHKM PAN w Gdańsku (w:) Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 147–166.
- Lingenberg H., 1985, *Das topographische Problem der deutschrechtlichen Stadt Danzig im 13. Jahrhundert (w:) Danzig in acht Jahrhunderten. Beiträge zur Geschichte eines hansischen und preußischen Mittelpunktes*, hg. von B. Jähnig, P. Letkemann, Nicolaus-Copernicus-Verlag, Münster/Westf., s. 23–60.
- Maciakowska Z., 2001, *Ocena zasobów archiwalnych i stan badań dotyczących terenu kępy dominikańskiej oraz wstępna analiza układu przestrzennego terenu Nowego Miasta*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 6, s. 9–35.
- Maciakowska Z., 2009, *Położenie miasta lubeckiego w Gdańsku (w:) „Reż gdańska” z 1308 roku w świetle najnowszych badań. Materiały z sesji naukowej 12–13 listopada 2008 roku*, Res Gedanenses. Studia i Materiały Muzeum Historycznego Miasta Gdańska, t. 3, red. B. Śliwiński, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk, s. 16–26.
- Maciakowska Z., 2011, *Kształtowanie przestrzeni miejskiej Głównego Miasta w Gdańsku do początku XV wieku*, Fontes Commentationesque ad Res Gestas Gedani et Pomeraniae, t. 3, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk.
- Maciakowska Z., 2015, *Szansa dla biednych czy zamożnych? Wykorzystanie terenów nowo pozyskanych lub przyłączanych do miasta w czasach przedindustrialnych na przykładzie Gdańska*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 63, nr 2, s. 331–340.
- Matuszewska-Ziółkowska H., 1948, *Początki Gdańska*, „Roczniki Historyczne”, R. 17, z. 1, s. 70–125.
- Możejko B., Kaczor D., Śliwiński B., 2006, *Zarys dziejów klasztoru dominikańskiego w Gdańsku od średniowiecza do czasów nowożytnych (1226/1227–1835)*, „Archeologia Gdańska”, t. 1, s. 137–214.
- Oliński P., 2006, *Die Danziger Stadtbücher im 14. und der ersten*

- Hälfte des 15. Jahrhunderts* (w:) *Verwaltung und Schriftlichkeit in den Hansestädten*, *Hansische Studien*, Bd. 16, hg. von. J. Sarnowsky, Porta Alba Verlag, Trier, s. 109–122.
- Paner H., 1998, *Problematyka badań nad średniowiecznym Gdańskiem w świetle prac archeologicznych prowadzonych w latach 1987–1997* (w:) *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 184–204.
- Paner H., 1998–1999, *Z badań archeologicznych Gdańska* (w:) *Z otchłani wieków Pomorza Gdańskiego. Zeszyt Okazjonalny dla upamiętnienia Tysiąclecia Gdańska. 997 urbs Gyddanyzc – 1997 Gdańsk*, red. E. Chojińska-Bochdan, M. Kwapiński, H. Paner, Al. Szymańska, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 95–119.
- Paner H., 2015, *Rozwój przestrzenny wczesnośredniowiecznego Gdańska w świetle źródeł archeologicznych*, „*Archaeologia Historica Polona*”, t. 23, s. 139–161.
- Simson P., 1913, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 1: Von den Anfängen bis 1517, A.W. Kafemann, Danzig.
- Spors J., 1982, *Lokalizacja miasta lokacyjnego na prawie lubeckim w Gdańsku w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku*, „*Rocznik Gdański*”, t. 42, z. 1, s. 17–81.
- Stankiewicz J., Szermer B., 1959, *Gdańsk. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny oraz powstanie zespołu Gdańsk – Sopot – Gdynia*, Arkady, Warszawa.
- Szyska M., 2003, *Badania ratunkowe w piwnicach Hali Targowej w Gdańsku* (w:) *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa. Materiały z konferencji międzynarodowej pt.: Gdańskie i europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska zorganizowanej przez Klasztor OO. Dominikanów w Gdańsku, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, z okazji 775-lecia powstania klasztoru św. Mikołaja w Gdańsku (9–10 maja 2002)*, red. D.A. Dekański, A. Gołębniak, M. Grubka, Dominikańskie Centrum św. Jacka, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 485–499.
- Szyska M., 2006, *Romański kościół pod wezwaniem świętego Mikołaja w świetle badań archeologicznych z 2001 i 2003 roku*, „*Archeologia Gdańska*”, t. 1, s. 105–136.
- Szyska M., 2008, *O reliktach pierwszego kościoła św. Mikołaja w Gdańsku* (w:) *Kaci, święci, templariusze*, *Studia z Dziejów Średniowiecza*, nr 14, red. B. Śliwiński, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork, s. 437–455.
- Śliwiński B., 2003, *Pomorze Wschodnie w okresie rządów księcia polskiego Władysława Łokietka w latach 1306–1309*, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk.
- Śliwiński B., 2006, *Rzeź i zniszczenie Gdańska przez Krzyżaków w 1308 roku. Przyczyny, przebieg i skutki*, Wydawnictwo Marpress, Gdańsk.
- Śliwiński B., 2009a, *Początki Gdańska. Dzieje ziem nad zachodnim brzegiem Zatoki Gdańskiej w I połowie X wieku*, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk.
- Śliwiński B., 2009b, *Wydarzenia w Gdańsku i w okolicach w okresie od września do 12/13 listopada 1308 roku* (w:) „*Rzeź gdańska*” z 1308 roku w świetle najnowszych badań. *Materiały z sesji naukowej 12–13 listopada 2008 roku*, *Res Gedanenses. Studia i Materiały Muzeum Historycznego Miasta Gdańska*, t. 3, red. B. Śliwiński, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk, s. 79–114.
- Śliwiński B., 2012, *Gdańsk – początki miasta* (w:) *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Fundacja Gdańska, Gdańsk, s. 310–312.
- Trzeciecka A., Trzeciecki M., 2002, *Ceramika wczesnośredniowieczna z badań na terenie posesji Szklary 1 – Szklary 5, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”*, vol. 9, s. 99–134.
- Zbierski A., 1956/1957, *Dotychczasowe wyniki badań archeologicznych w kościołach św. Mikołaja i św. Katarzyny w Gdańsku*, „*Rocznik Gdański*”, t. 15/16, s. 53–77.
- Zbierski A., 1964, *Port gdański na tle miasta w X–XIII wieku*, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk.
- Zbierski A., 1978, *Rozwój przestrzenny Gdańska w IX–XIII w.* (w:) *Historia Gdańska. Tom 1 do roku 1454*, red. E. Cieślak, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, s. 71–125.
- Zdrenka J., 1998, *Początki rady i ławy Głównego Miasta Gdańska na prawie chełmińskim* (w:) *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 219–229.
- Zdrenka J., 2012, *Kwartaly* (w:) *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Fundacja Gdańska, Gdańsk, s. 556.
- Zernecke W.F.H., 1900, *Geschichte der Familie Zernecke, eines Raths-Geschlechts der ehemaligen Freien Städte Danzig und Thorn*, [Bd. 1], Gustav Röhre's Buchdruckerei, Graudenz.

In the shadow of the Dominican monastery – the history of the area covered by archaeological research

Summary

According to newer findings resulting from archaeological research around the original Romanesque church of St. Nicholas (existing to the north of today's temple and built in the second half of the 12th century), so in the close vicinity of the later parcels at Świętojańska 6 and 7 Street, a market settlement developed in the 12th century. Due to the low elevation in relation to the surrounding, marshy area, the area on which the settlement was formed, is in modern publications in the field of history and archeology, conventionally called the Dominican Kępa. Adjacent to it from the west was the most important trade route of Eastern Pomerania, leading from the south along the Vistula River through Gdańsk towards Słupsk (*via mercatorum*). From the north (along the later Podwale Staromiejskie) and south (along the later Szeroka Street), the market settlement was limited by watercourses flowing into the Motława River. Kępa Dominikańska was also crossed by Potok Siedlecki flowing through the area of the later Gothic church of Saint Nicholas in the north-east direction. There it probably flew into the northern moat. It follows from the above considerations that later plots at Świętojańska 6 and 7 Street were located on the site of a market settlement from the early Middle Ages. In the mid-12th century, in the later quarter of the streets Świętojańska – Pańska – Szeroka – Szklary a market square was probably established.

In 1226, the market settlement with the church of St. Nicholas was destroyed as a result of the Prussian invasion. In the following year, Duke Świętopelk gave the area to the Dominicans, who began to rebuild the church and erect the monastery buildings. During the reign of Świętopelk (so before 1266), the monastery's territory was enlarged. The Dominicans received a shipment which is known only from the confirmation of the next Pomeranian prince Mściwoj II from 1280. On its basis, the monastery of St. Nicholas received a square, a garden, and a meadow reaching to Motława. In this way, the area of future plots at Świętojańska 6 and 7 street was within the limits of the monastery property. These properties probably extended south of the northern watercourse (moat) to the stream located in the later Szeroka street. It is worth mentioning that to the north of the Dominican possessions a municipality in Gdańsk developed, which before 1263 received the Lubeck law. The monastery itself and the estates were, however, outside the city's fortifications.

A breakthrough for the urbanization of the area covered by archaeological research was brought about by the seizure of power in Gdańsk by the Teutonic Order from the hands of Prince Władysław Łokietek. On the night of 12/13 XI 1308, the city located on the Lubeck law was acquired from the hands of Brandenburg and as a result of the so-called 'The Gdańsk massacre' (i.e. murder of several hundred burghers favoring Brandenburg and the Polish team of those faithful to Władysław Łokietek) it was destroyed. During the siege,

the Dominican monastery burned down again. This allowed the new territorial ruler to organize the legal principles and the urban layout of Gdańsk in a different, beneficial way. The destroyed city began to recover since the twenties of the 14th century to the south of the Dominican possessions. This process was completed with the granting of a new location privilege under the Chelmino law in 1342 to the Main City of Gdańsk. The growing population caused the need to expand the city's territory. These activities were carried out with the full support of the Teutonic Order. In 1344 and 1348, the Teutonic Order limited the Dominican possessions, incorporating a large part of the area north of Szeroka street into the Main Town. After 1348, the reconstruction of the church of St. Nicholas was started in the southern part of the Dominican parcel, probably using the preserved monastic buildings. In the so-called Świętojańska district the area of streets was plotted (including Świętojańska Street) and plots in blocks of future buildings were soon marked out. The plots were settled very quickly.

Ownership changes in Gdańsk, including real estate at Świętojańska 6 and 7 street, are best reflected in the most important land registers in the Gdańsk offices. Conducted in the so-called *realfolium* system, however, they reflected the legal status only at the time of their withdrawal. The first two land registers of the Main City of Gdańsk (conducted in the years 1357-1382 and 1382-1415) present owners in 1382 and 1415 respectively. Due to the occasional difference in the number of plots at individual sections of streets in relation to modern times, it is impossible to determine exactly which plot is connected with the name contained in the book. On the basis of the oldest register maintained until 1382 (thus presenting the ownership situation in that year), the owners of the studied property could be Thomas Trumme and Vrowin Sassendorp (perhaps instead of Thomas Trumme it was Hinricus Hoke). In turn, in 1415, plots at Świętojańska 6 and 7 street probably belonged to Peter Hagen and Marcus Dodengrever, respectively. The exact identification of each *realfolium* can be carried out for subsequent land registers (from 1415-1633 and 1633-1793), in which archivists in the mid-19th century placed notes with information on the location of each of the parcels described. The third land register, maintained until 1633, indicates as real estate owners at Świętojańska 6 and 7 street respectively, the brewer Kersten Polkau (since 1588) and Matthias Mlinarski (since 1623, who died in 1625). Such a long presence of one person in the *realfolium* of the land register indicates that the plot after the owner's death was in the possession of members of the immediate family. They did not make a formal registration ("Verschreibung") of the new and real name of the owner. The analysis of the owners of neighboring plots showed that the first property, belonging to K. Polkau (No. 6), was part of a larger property complex consisting of a plot of land at Świętojańska 4 and 5 street. From entries in other books,

it is known that also in the case of plot 7, the owner's name in 1633 was a legal fiction. Already in 1625, the widow of Matthias, Anna, appeared as the administer of the plot. At that time, she received permission from the Weta Office to build a shed ("schawer") on the inherited plot and cover it with roof tiles. Based on the source information contained in the so-called *Liber memorandorum*, which was an auxiliary code for land registers, we learn that her further legal actions were aimed at regulating the ownership title to the plot at Świętojańska 7 street. In 1644, the son of Anna and Matthias – Reimundus entered into a contract with his mother. On this basis, the property was transferred to Anna and her second husband Gregor Lawicki, in return for which Reimundus charged the plot with 600 florins, from which the landlords were to pay Reimund a pension annually (so-called Pfennigzins) up to 6 percent, that is 36 florins. In 1793, the owner of the property at Świętojańska 6 street was Valentin Heinrich Zerneck, son of the Mayor of Gdańsk, Heinrich Zerneck. From information in the last land register, it is known that the property was taken over on 7 May 1791. At that time, the neighboring plot was owned by Stanislaus Tarnasznewitz. Both plots were charged with pension obligations at the end of the 18th century. According to the oldest address book of Gdańsk from 1800, the plot at Świętojańska 7 street belonged to the postal officer Christian Friedrich Wernich. In 1854, due to changes in the numbering of the properties in Gdańsk, a list of the owners of individual

properties in Gdańsk was issued. According to this publication, the plot at Świętojańska 6 street belonged to a woman named Blank (née Muschitzki), while the neighboring plot at Świętojańska 7 – to the carpentry master Schäfer. Address books from the second half of the 19th and the first half of the 20th century indicate that apartments for rent were allocated in the tenement houses existing here. First of all, craftsmen and workers inhabited them. Real estate owners, mostly merchants, tried to organize as many apartments as possible, which is evidenced by the growing number of residents in each property recorded in the address books. The documentation of the Construction Police indicates that in 1863 in the kitchen on the first floor of the building at Świętojańska 6 street a fire occurred. The next owners of this property sought to modernize the building, including heating and ventilation system (1847) and sanitary rooms (1912). Attempts to increase the usable area of the building through annexes sometimes met with opposition from the administrative body (Construction Police). Residential buildings on both plots served as tenement houses until 1945. Like most buildings in the Main Town, the houses at Świętojańska 6 and 7 were destroyed due to war activities and the capture of Gdańsk by the Soviet army in March 1945.

Joanna Dąbal

Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

2. DOMY I ICH ZAPLECZA

Abstrakt:

W wyniku badań archeologicznych na stanowisku 121 w Gdańsku odsłonięto pozostałości zabudowy gospodarczej i mieszkalnej stanowiącej continuum dziejów tego terenu od XIII do XX wieku. Najstarsze zarejestrowane poziomy wiążą się z gospodarczym wykorzystaniem obszaru określanego jako Kępa Dominikańska. Artykuł prezentuje poszczególne etapy zabudowy tego terenu odnoszące się do stopniowego przekształcania go pod zabudowę mieszkalną. Prezentowane wyniki przeprowadzonych badań dotyczą głównie okresu powstania zabudowy murowanej, związanej z podziałami administracyjnymi i własnościowymi działek. W artykule zaakcentowano również charakter zagospodarowania zaplecza domów znajdujących się w obrębie historycznych parcel ulicy Świętojańskiej 6-7.

Słowa kluczowe:

kamienica, archeologia, Gdańsk, parcela, średniowiecze, nowożytność, zabudowa murowana

Abstract:

As a result of archaeological research, the remains of economic and residential development constituting the continuum of the history of this area from the 13th to the 20th century were uncovered at site 121 in Gdańsk. The oldest registered levels are related to the economic use of the area referred to as Kępa Dominikańska. The article presents individual stages of development of this area referring to its gradual transformation into residential development. The presented results of the conducted research concern mainly the period of creating masonry development, related to administrative and ownership divisions of plots. The article also emphasizes the nature of developing the back-up facilities located within the historic parcels of Świętojańska 6-7.

Keywords:

tenement house, archeology, Gdańsk, plot, middle ages, post-medieval period, brick buildings

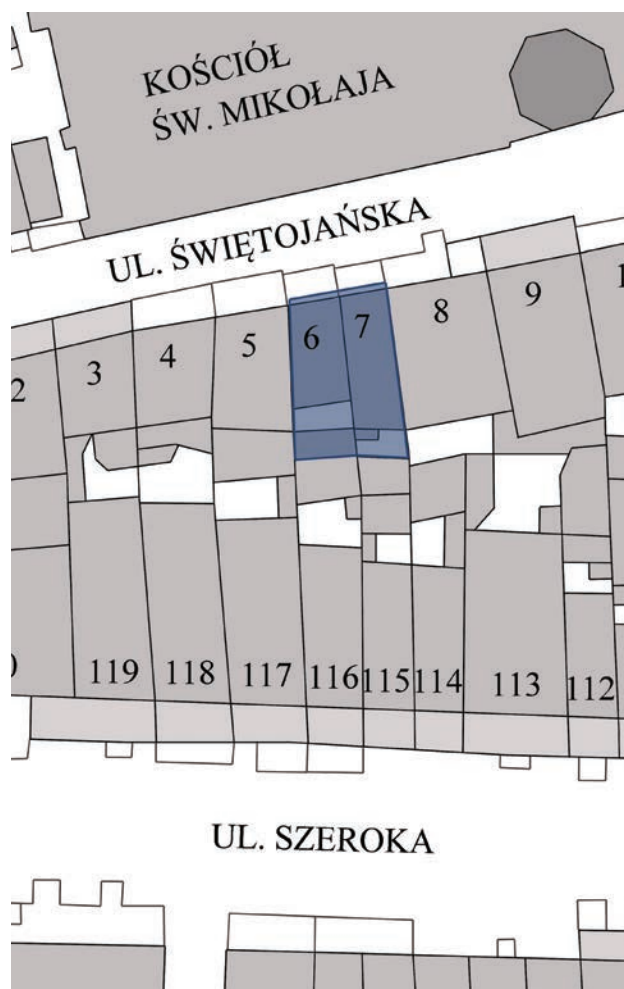
W wyniku badań archeologicznych na stanowisku 121 w Gdańsku odsłonięto pozostałości zabudowy gospodarczej i mieszkalnej stanowiącej continuum dziejów tego terenu od XIII do XX wieku. Badania prowadzone były w obrębie historycznych działek przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7 (ryc. 1). Osłonięta w efekcie prac infrastruktura pozwoliła na wydzielenie podstawowych faz zagospodarowania terenu odnoszących się do czasu zanim powstała zabudowa murowana oraz do czasu powstania domów i ich rozwoju oraz rozbudowy zapleczy (ryc. 2). W zarejestrowanych przekształceniach poszczególnych etapów zagospodarowania terenu istnieje wiele braków wynikających z inwazyjnych i niszczących młodszych dziejów.

Zanim powstały domy

Najstarsze zarejestrowane poziomy wiążą się z gospodarczym wykorzystaniem obszaru określanego jako Kępa Dominikańska w okresie od XIII do pierwszej połowy XIV wieku (Grulkowski 2018). Układ nawarstwień z tego okresu wskazuje na nieznaczne podwyższenie terenu w części północnej. Warstwę calca zarejestrowano na głębokości od 0,5 do 0,78 m n.p.m. Na długości 16 m uchwycono około 2° spadek terenu w kierunku południowym. Najstarsze nadcalcowe nawarstwienia stanowią pokłady średnioziarnistych żwirków, piasków i drobnych kamieni (mniej niż 1%) barwiące się jasnobrązowo (warstwa 71). Nad nimi znajdują się warstwy iłów barwiące się jasnoszaro lub jasnobrązowo. Warstwy występują naprzemiennie z cienkimi 1-3 cm poziomymi iłów i organiki barwiącymi się czarno lub ciemnobrązowo (warstwa 272). W centralnej części stanowiska w układzie o orientacji zbliżonej do W-E zarejestrowano warstwy zawierające licznie małe i średniej wielkości kamienie (warstwy 85, 269) (ryc. 3). Problematiczna jest podstawa określenia chronologii opisanych nawarstwień. Jedyna warstwa z tego układu zawierająca materiał zabytkowy znajdowała się około 30 cm nad wymienionymi jednostkami (warstwa 277). Pozyskano z niej 37 fragmentów naczyń datowanych na koniec XIII do pierwszej połowy XIV wieku. Na podobnym do wskazanej warstwy poziomie w układzie analogicznym do zarejestrowanej linii poziomu zawierającego kamienie zadokumentowano pozostałości dwóch beczek (K8 i K9) o średnicy około 60 cm (ryc. 3-4). Obie konstrukcje były zniszczone, a ich lokalizację uchwycono w kontekście przeciętych przez nie warstw. Nie było możliwe uchwycenie poziomu ich osadzenia. Na podstawie układu stratygraficznego obie konstrukcje datowano względnie na pierwszą połowę XIV wieku.

Podwyższanie terenu i wyznaczanie granic działek

Od drugiej połowy XIV wieku na terenie objętym badaniami trwały prace niwelacyjne i porządkowe przygotowujące teren pod przyszłą zabudowę. Wśród elementów zagospodarowania przestrzeni z tego okresu zarejestrowano obiekt śmietniskowy wypełniony surowcami i produktami związanymi z prowadzoną w pobliżu działalnością rzemieślniczą (ryc. 3). W części południowej wykopu na głębokości od 2,11 do 2,3 m n.p.m. wyróżniono luźną, organiczną warstwę, którą cechowała większa nasiąkliwość niż otaczających ją warstw (warstwa 237) (ryc. 5). Warstwa wyróżniała się również dużą zawartością fragmentów skór i wiórów

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Lokalizacja stanowiska. Oprac. J. Dąbał.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Site location. Ed. J. Dąbał.

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Plan odsloniętych elementów zabudowy murowanej i drewnianej. Oprac. K. Daliga, T. Widerski.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Plan view of brick and wood constructions. Ed. K. Daliga, T. Widerski.

drewnianych. Poniżej na głębokości 1,98 m n.p.m., w południowo-zachodnim narożniku warstwy wyróżniono skupisko gruzu ceglanego (warstwa 278). Spąg obu warstw zarejestrowano na poziomie 0,30 do 0,60 m n.p.m. Konstrukcję zinterpretowano jako dół śmietniskowy. Wstępnie do tego obiektu o średnicy około 3 m zaklasyfikowano warstwy wypełniska zawierające wspomniany materiał zabytkowy (warstwy 237, 278). W oparciu o pozycję stratygraficzną i chronologię zabytków konstrukcję datowano na drugą połowę XIV do początków XV wieku. Powstała ona przed zabudową murowaną na badanych działkach.

Dalsze prace związane z porządkowaniem terenu miały miejsce pod koniec XIV wieku. Działania te w pierwszym etapie polegały na wyrównaniu poziomów obiektów śmietniskowych, wykorzystywanych w związku z działalnością rzemieślniczą na tym terenie oraz na dwuetapowym podniesieniu terenu (warstwy 184-160) do poziomu około 2,85 m n.p.m. (ryc. 5). Następnie wyznaczono przebieg granicy działek (K14) (ryc. 2), uchwycony w formie czterech pali sosnowych wydzielających południowy zasięg parceli numer 6 (ryc. 10). Wskazane prace w świetle pozyskanych źródeł mogły się zakończyć do pierwszej połowy XV wieku. Daty te korespondują z czasem ukończenia zabudowy murowanej przy ulicy Świętojańskiej 8.

Pierwsza zabudowa

W świetle wyników badań pierwszą zabudowę na wytyczonym obszarze stanowi drewniany obiekt gospodarczy zlokalizowany w tylnej części parceli numer 6. Budynek wzniesiono w konstrukcji słupowej z rozporami, a jego ściany były deskowane pionowo (K5) (ryc. 5-7). W efekcie badań zarejestrowano ściany północną, wschodnią i zachodnią konstrukcji wyznaczającą przestrzeń 16,7 m². Na podstawie badań dendrochronologicznych elementy konstrukcyjne datowano na koniec XIV do początku XV wieku (daty po 1393 roku) (Dąbrowski 2015). Budynek funkcjonował do końca XV, a maksymalnie początku XVI wieku. W tym okresie uległ zniszczeniu (ryc. 8), a teren zniwelowano. Poziom użytkowy budynku stanowiła cienka warstwa zarejestrowana na poziomie około 2,85-2,90 m n.p.m. zawierająca łącznie materiał organiczny i znaczną ilość trocin (40% składu) (warstwa 129). Z warstwy pozyskano nieliczne, mało charakterystyczne fragmenty naczyń ceramicznych oraz kościany odpad produkcyjny po wytwarzaniu paciorków lub guzików. Chronologię źródeł wyznaczono w szerszych granicach do około połowy XV wieku. We wnętrzu obiektu wśród wielu zniszczonych elementów konstrukcyjnych odsłonięto fragment drewnianego koryta (ryc. 9). Pozyskany element może wskazywać na obecność zwierząt w tej przestrzeni.

Domy murowane

Zabudowa mieszkalna odsłonięta w kontekście badań archeologicznych w Gdańsku została zaprezentowana do tej pory tylko w nielicznych szerszych opracowaniach

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Plan odsłoniętych średniowiecznych konstrukcji i warstw. Oprac. J. Dąbał.

Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Plan view of medieval layers and wood constructions. Ed. J. Dąbał.

(Gołębniak, Polak 2001; Polak 2002; 2004; Wilczak-Dąbrowska, Dąbrowski 2004). Wstępnie problematyka tych obszarów została również sformułowana w odniesieniu do badanego obszaru (Dąbał, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018). Przedstawienie dziejów zagospodarowania przestrzeni wymaga zaangażowania wielu dyscyplin. Wyniki badań z zakresu odmiennych nauk powinny ze sobą korespondować i wzajemnie się uzupełniać (por. Szczepański 2004; Maciakowska, Szymański 2004; Rollenhagen 2008; Kizik 2009; 2011; Łączyńska 2011; Maciakowska 2011; Barylewska-Szymańska 2015). Jako główny cel prezentacji zagadnień, związanych z zabudową murowaną odsłoniętą na stanowisku 121, wyznaczono syntetyczne ujęcie uchwycionych początków i zmian dotyczących murowanych domów.

¹ ukończenie ściany sąsiedzkiej pomiędzy późniejszymi domami przy ulicy Świętojańskiej 7 i 8

Ryc. 4. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Profil beczki (konstrukcja K8). Fot. J. Sychowska.
Fig. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Barrel (construction K8). Photo J. Sychowska.

Dom przy ulicy Świętojańskiej 6

W świetle przeprowadzonych badań archeologicznych zabudowa murowana powstała najpierw w obrębie działki przy ulicy Świętojańskiej 6. Najstarszymi jej pozostałościami są cztery obwodowe mury M1-M4 (ryc. 2, 10). Mury stanowią pozostałość poziomu piwnicy domu zorientowanego na osi N-S o nieregularnym, zbliżonym do prostokąta rzucie o wymiarach 4,98x8,91x5,54x9,17 m². Fundamenty budynku wykonano we wkopie szerokoprzestrzennym z około 0,6 m przegłębieniem wzdłuż ścian. Fundamenty posadowiono na głębokości około 1,00 m n.p.m. Ściany konstruowano na kamiennie-ceglanym fundamencie wykonanym na drewnianej podwalinie (zarejestrowanej na większym odcinku pod ścianą E). Ściany wykonano z cegły ręcznej o przykładowych wymiarach 290x70, 300x75, 300x60, 303x135x76, 290x70, 307x142x77, 309x145x79 mm (10 rzędów cegieł mierzy 0,95 m). Mury wzniesiono w wątku gotyckim. Spoiwem była zaprawa wapienna z wypełnieniem (proporcje 1:7) piaskowym średnioziarnistym wyselekcjonowanym z inkluzjami skaleni i okruszków ceramicznych (Sobkowiak, Orłowska 2015). Spoina nie zachodziła na lica cegieł. Analiza styków murów (M1-M4) wykazała, że są one jednoczesowe. Oryginalnym elementem architektonicznym ściany wschodniej (M2) był otwór zamknięty łukiem odcinkowym (o wymiarach 0,97 x 0,64m) (ryc. 11). Dolna partia otworu została otynkowana. Skład tynku, w tym zarejestrowane w nim okruszki ceramiczne i skaleni oraz podobne proporcje spoiwa do wypełniacza (1:2), jak w przypadku zaprawy wskazują, że tynkowanie wykonano pierwotnie wraz z rozpoczęciem użytkowania obiektu. Na tynku zarejestrowano cienką, czerwoną warstwę malarską (Sobkowiak, Orłowska 2015). W ścianie południowej (M3) nie zarejestrowano żadnych elementów architektonicznych związanych z pierwszą fazą funkcjonowania kamienicy. W ścianie zachodniej (M4) zarejestrowano otwór o wymiarach 0,95x0,63 m i częściowo skutych krawędziach (ryc. 12). Mur ściany północnej

Ryc. 5. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Obiekt gospodarczy, ściana północna. Fot. J. Sychowska.

Fig. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Wooden wall of construction K5. Photo J. Sychowska.

kamienicy (M1) zachował się w formie bardzo rachitycznej, zniszczonej późniejszymi działaniami i przebudową kamienicy. Chronologię pierwszej zabudowy murowanej wstępnie określono na koniec XV po początek XVI wieku (Dąbal, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018). Wcześniejsze wnioski dotyczące chronologii powstania zabudowy w obrębie działki numer 6 zostały potwierdzone poprzez wykonane badania termoluminescencyjne wskazujące datowanie materiałów budowlanych użytych do budowy ściany wschodniej na 1463 rok³. W oparciu o pozyskane dane oraz szczegółowe analizy źródeł ruchomych, chronologię powstania zabudowy murowanej przy ulicy Świętojańskiej 6 określono na około ostatnią ćwierć XV wieku. W kolejnych okresach miały miejsce drobne zmiany organizacji pomieszczeń piwnicznych. W XVII wieku rozbudowano dom o podpiwniczone przedproże. Był to zabieg niełatwy z perspektywy budowlanej, ponieważ zmieniono nośność fundamentu ściany frontowej. Jak wskazują późniejsze naprawy i przemurowania tej partii budynku prace spowodowały trwałe zmiany w jego konstrukcji. Podpiwniczenie przedproża wykonano skuwając częściowo dolną partię ściany frontowej (M1) i tworząc komunikację z dobudowaną częścią podziemną. Dobudowa murów przedproża od frontu wiązała się z ingerencją w przestrzeń ówczesnego traktu komunikacyjnego. W niewielkiej partii zarejestrowano jedynie fragment ściany wschodniej przedproża (M40). W związku z rozbudową przestrzeni piwnicznej w XVII-XVIII wieku wykonano prace związane z poprawą i wymianą powierzchni użytkowych piwnicy. Świadectwem tych działań są warstwy niwelacyjne podnoszące poziom podłogi piwnicy docelowo do głębokości około 2,25 m n.p.m. (warstwy 27, 31⁴, 36, 127). Najmłodsza ze wskazanych warstw datowana jest w oparciu o materiał zabytkowy (464 zabytki), w tym numizmaty, na koniec XVIII wieku⁵. Wskazane poziomy zniszczyły starsze konteksty

² w kontekście historycznych miar jest to przybliżona wartość 1x2 pręty (4,72 m)

³ stopień możliwej rozbieżności datowania wynosi 26 lat

⁴ warstwa zarejestrowana na głębokości 1,80 m n.p.m.

⁵ najmłodszy z numizmatów posiada datę 1763

Ryc. 6. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Profil S podwórka. Oprac. K. Daliga, T. Widerski.

Fig. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Sample of stratigraphy of the site, S section. Ed. K. Daliga, T. Widerski.

Ryc. 7. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Plan konstrukcji K5. Rys. K. Kosińska, N. Gajda.

Fig. 7. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Plan view of construction K5. Drawing K. Kosińska, N. Gajda.

związane z użytkowaniem kamienicy. Nie zarejestrowano konkretnej formy powierzchni użytkowej. Znajdująca się nad tymi poziomami warstwa spalenizny (warstwa 22), może świadczyć o tym, że podłoga w piwnicy była w tym okresie drewniana. Ponadto pod koniec tego okresu w ścianie zachodniej zamurowano wnękę o wymiarach 0,78x0,48 m (ryc. 12). Na zachowanej tylko częściowo, do wysokości około 0,6 m, tylnej ścianie kanału zarejestrowano ślady okopceń. Kolejne zmiany w obrębie kamienicy zarejestrowano dla

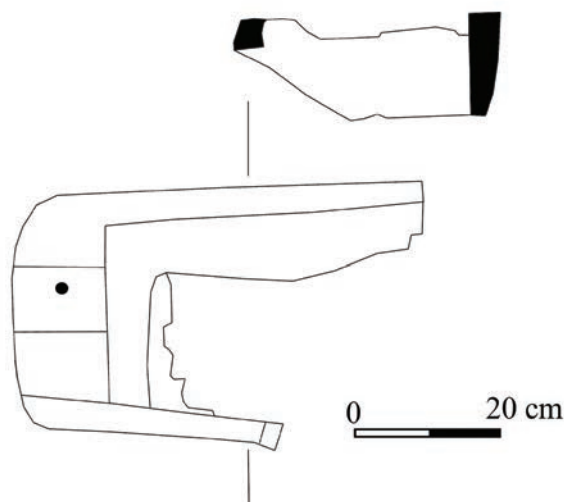
końca XVIII i początku XIX wieku. Wzdłuż ściany zachodniej, rozpoczynając od miejsca około 2 m od południowego narożnika kamienicy, zarejestrowano prostokątny obiekt związany prawdopodobnie z wytwórczością odlewniczą (Dąbal 2018). Materiały z wypełnika datowano na drugą połowę XVIII do początku XIX wieku. Funkcjonowanie takiego obiektu stwarzające potencjalne zagrożenie pożarowe, musiało się wiązać z wykonaniem wentylacji. Być może pozostałościami po tych zabiegach jest przekucie w ścianie zachodniej w formie wnęki odpowiadające lokalizacji obiektu. Funkcjonowanie obiektu musiało wywołać pożar, czego świadectwem jest 3 cm warstwa spalenizny (warstwa 22). Zagrożenie nie przeniosło się jednak na całe pomieszczenie, o czym świadczy zasięg warstwy niedochodzącej do frontu piwnicy. Po tym zdarzeniu poziom podłogi piwnicy podniesiono około 25 cm do głębokości 2,50 m n.p.m. W całej piwnicy wykonano podłogę zniszczoną później jej przebudową (warstwa 11). Nie udało się doprecyzować funkcji powstałej w tym okresie obudowy wnęki wykonanej od zewnątrz ściany południowej kamienicy (M6-M8) (ryc. 10). Wstępnie obiekt zinterpretowano jako zsyp na węgiel (Dąbal, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018). Jednak utrudniona komunikacja od strony podwórza domów sugeruje, że mury wykonano w innym celu. Tej kwestii nie rozwiązano na obecnym etapie interpretacji. W konstrukcji zwraca uwagę pieczołowicie wykonane poziomowanie obiektu poprzez rozmieszczenie pod nim desek pod konstrukcją oraz ceglana podstawa (konstrukcja K4) (ryc. 13). Otwór w ścianie południowej budynku wskazuje, że do tej przestrzeni był dostęp z piwnicy. Z XX-wiecznego zasypiska tej przestrzeni pozyskano licznie szklane butelki i elementy osprzętu budowlanego (łącznie 90 zabytków) (warstwa 6). Kolejne zdarzenia związane ze zmianami przestrzeni

Ryc. 8. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Plan konstrukcji K5. Oprac. K. Daliga, T. Widerski, J. Dąbal.

Fig. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Plan view of construction K5. Ed. K. Daliga, T. Widerski, J. Dąbal.

piwnicy miały miejsce w ostatnich latach XIX i na początku XX wieku. Był to okres, w którym do budynku doprowadzona zostaje nowa instalacja wodno-kanalizacyjna. W przypadku budynku przy ulicy Świętojańskiej 6 doprowadzona ona zostaje od frontu budynku. W tym celu w ścianie dzielącej przestrzeń pod budynkiem, a przedprożem wykonane zostały dodatkowe mury umożliwiające montaż instalacji (M26) (ryc. 10). W świetle źródeł archiwalnych w 1903 roku wymianie podlegał system grzewczy i wentylacyjny obiektu. Uchwytnym świadectwem tych przemian jest zbudowanie murowanej podstawy pod nowe urządzenia (M22-M23). W związku z tymi przemianami wykonana zostaje betonowa posadzka w piwnicy (warstwa 10). Po jej wykonaniu dobudowana zostaje niewielka wnęka przylegająca bezpośrednio do przestrzeni piwnicznej przedproża (M19-M21). Nie można jednoznacznie stwierdzić, czy stanowiła ona obudowę jakiejś instalacji, czy wyznaczała zamknięcie przestrzeni pod przedprożem. Wystający w murze element mocowania zawiasu czopowego wskazuje, że wnęka posiadała zamknięcie od strony przedproża. Jej obecność sprawiała, że do przestrzeni przedproża można było dostać się jedynie niewielkim przejściem od strony ściany wschodniej. W czasie podjętych modyfikacji części pod przedprożem, dokonywano również uzupełnień w ceglanej posadzce tej przestrzeni. Na początku XX wieku modyfikacji podlegało również zejście do piwnicy. Zlokalizowano je we frontowej części ściany zachodniej, czego świadectwem jest widoczne w ścianie skucie. Prawdopodobnie w związku z instalacją schodów zamurowywana została zlokalizowana nieopodal, ceglana prostokątna wnęka.

Ryc. 9. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Drewniane koryto z konstrukcji K5. Rys. R. Balcerzak.

Fig. 9. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Wooden trough recorded inside construction K5. Drawing R. Balcerzak.

Po zniszczeniach wojennych 1945 roku przestrzeń piwnicy zostaje zasypana. Bezpośrednio z tym okresem wiążą się warstwy 1, 2, 9, powstałe do 1945 roku. Ingerencją w strukturę zaspiska kamienicy jest wapiennik (warstwa 3), wykorzystany w latach powojennych do wykończenia elewacji budynków najprawdopodobniej przy współczesnej ulicy

Ryc. 10. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Plan odsłoniętych konstrukcji i murów. Oprac. J. Dąbal.

Ryc. 10. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Plan view of brick and wood constructions. Ed. J. Dąbal.

Ryc. 11. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kamienica nr 6. Ściana E. Oprac. K. Daliga, T. Widerski.
 Fig. 11. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. House no. 6. Wall E. Ed. K. Daliga, T. Widerski.

Ryc. 12. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kamienica nr 6. Ściana W. Oprac. K. Daliga, T. Widerski.
 Fig. 12. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. House no. 6. Wall W. Ed. K. Daliga, T. Widerski.

Świętojańskiej 72 oraz Szerokiej 119/120. Nad wapiennikiem zarejestrowano współczesne warstwy piasku i betonowe płyty nawierzchni.

Dom przy ulicy Świętojańskiej 7

Zabudowa murowana w obrębie działki przy ulicy Świętojańskiej 7 powstała stosunkowo późno, bo w świetle źródeł pisanych pod koniec XVII lub na początku XVIII wieku (Grulkowski 2018). Podpiwniczony dom prawdopodobnie z przedprożem⁶ zorientowany na osi N-S, o pierwotnej powierzchni użytkowej⁷ 38 m² wybudowany zostaje

z wykorzystaniem średniowiecznych ścian sąsiedzkich wschodniej⁸ i zachodniej⁹. Na podstawie pomiaru wieku metodą luminescencyjną chronologię materiałów budowlanych wykorzystanych do budowy ściany sąsiedzkiej domów Świętojańska 7 i 8 określono na 1408 rok¹⁰. Budynek wzniesiono przedłużając ścianę zachodnią i dobudowując ścianę południową oraz północną (M17, M25, M34) (ryc. 10). Mury wzniesiono na fundamentach kamiennych z cegieł o przykładowych wymiarach 283x66, 298x70, 140x73, 138x69 mm ułożonych nieregularnie. W ścianie zachodniej na głębokości 2,30 i 2,80 m n.p.m. zarejestrowano pojedyncze warstwy średniej wielkości otczaków (ryc. 17). Poziom

⁶ przedproże kamienicy numer 7 nie wchodziło w zakres badań, jednak przestrzeń ściany północnej poziomu piwnicy jest otwarta, co świadczy o jego istnieniu

⁷ wymiary domu ze wspólnymi ścianami wynoszą 11x4 m

⁸ ulica Świętojańska 8

⁹ ulica Świętojańska 6

¹⁰ stopień możliwej rozbieżności datowania to 26 lat

Ryc. 13. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Elementy konstrukcji K4. Fot. J. Sychowska.

Fig. 13. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Plan view of construction K4. Photo J. Sychowska.

użytkowy piwnicy budynku znajdujący się na głębokości 1,80 m n.p.m. został wybrukowany kamieniami (ryc. 14). Piwnica zamknięta była od góry drewnianym stropem wykonanym na wysokości 3,3 m n.p.m. Świadectwem tego rozwiązania są gniazda do osadzenia belek, zarejestrowane w ścianie wschodniej obiektu (ryc. 16). Od początku powstania dom przy ulicy Świętojańskiej 7 podlegał licznym przebudowom i modyfikacjom. W pierwszej połowie XIX wieku podniesiony został poziom użytkowy piwnicy do głębokości około 2,06 m n.p.m (warstwa 310). W drugiej połowie XIX wieku obiekt zostaje rozbudowany od strony południowej, zwiększając swoją powierzchnię użytkową do 48 m². Przedłużenie murów zachodniego (M32) i wschodniego (M31) oraz zamknięcie obiektu od południa (M16) wykonano z cegieł maszynowych o przykładowych wymiarach 249x60, 261x65, 121x64, 128x66 mm (ryc. 2, 10, 17). Tył budynku o powierzchni około 8 m² nie był w pełni podpiwniczony, jedynie lekko obniżony względem drugiej kondygnacji. Wśród obiektów z tego okresu, zarejestrowanych w przestrzeni domu pod numerem 7 w jej tylnej przestrzeni, wyróżniono beczkę wypełnioną wapnem (K7)(ryc. 19). Niewykluczone że służyła ona do przeprowadzania prostych prac garbarskich. Przebudowa w tym okresie dotyczyła również wnętrza piwnicy, które zostało podzielone na dwie przestrzenie północną oraz południową (M15, M36-M38) (ryc. 17). Część południowa budynku o powierzchni około 10m² dostępna była zejściem zlokalizowanym w środkowej części. Ze względu na współczesne zniszczenia obiektu nie ustalono sposobu komunikacji z pomieszczeniem frontowym piwnicy. W XIX wieku do kamienicy została podłączona instalacja sanitarna. Kamionkowe XIX-wieczne elementy sieci wodociągowej zarejestrowano na tyłach budynku (ryc. 18). Ostatnie główne modyfikacje związane z budynkiem przeprowadzone zostają w początkach wieku XX. Ściany obwodowe tylnej części domu zostają wzmocnione lizenami, prawdopodobnie w związku z dobudową wyższej kondygnacji. W tym samym czasie od południa powstaje również kolejna część przyziemia budynku powiększająca jego powierzchnię użytkową do 57 m². Ostatecznie południowa piwnica zostaje zasypana do

Ryc. 14. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Brukowany poziom piwnicy (warstwa 336). Fot. J. Sychowska.

Fig. 14. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. House no. 7. Cobblestone floor (layer 336). Photo J. Sychowska.

poziomu wcześniejszego stropu na głębokości około 3,30 m n.p.m. W związku z tym tylna część domu posiada jednolity poziom wyłożony posadzką ceglana (ryc. 20). Jeszcze do 1914 roku posadzkę pokryto wylewką betonową. Dom, podobnie jak obiekt na sąsiedniej działce, zostaje zniszczony w 1945 (warstwy 124, 126), a obszar działki zniwelowany.

Zaplecza domów

Zagospodarowanie przestrzeni działek zarejestrowano również w częściach ich zapleczy. W związku z mniejszą liczbą modyfikacji budowlanych domu pod numerem 6, pełniejszy obraz tych przemian uchwycono dla tej działki. Na zapleczu domu zarejestrowano 3 urządzenia sanitarne datowane od drugiej połowy XV do pierwszej połowy XIX wieku. Teren zaplecza zostaje ostatecznie zmodyfikowany w drugiej połowie XIX wieku, co wiąże się z powstaniem na tym terenie zabudowy murowanej. Zagospodarowanie działki domu numer 7 nie było możliwe do uchwycenia ze względu na znaczącą rozbudowę murowaną. W tylnej partii parceli zarejestrowano jedyny obiekt sanitarny datowany na wiek XV, który nie był związany z budynkiem.

Urządzenia sanitarne

Na zapleczu działki domu numer 6 zlokalizowano 3 latryny wykonane w konstrukcji drewnianej. Wszystkie obiekty eksplorowane były do calca. Ogólnie chronologię obiektów wyznaczono od końca XV do połowy XIX wieku. Na łamach dotychczasowych polskich publikacji kilkakrotnie poświęcano uwagę konstrukcjom latryn i ich lokalizacjom w obrębie działek mieszkalnych (Buśko 1999: 58-60; Krzywdziński 2005: 279-291; Polak 2005: 293-303). Podejmowano również próby określenia czasu wykorzystywania latryn (Buśko 1995: 89-104). Nie zostały jednak rozstrzygnięte podstawowe kwestie dotyczące zagadnień infrastruktury sanitarnej. Brak opracowań dotyczących tej kategorii zabudowy nie pozwala na uzupełnienie danych pozyskanych w efekcie badań archeologicznych bardziej szczegółowymi

Ryc. 15. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kamienica nr 7. Ściana W część S. Oprac. K. Daliga, T. Widerski.

Fig. 15. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. House no. 7. Wall W. Ed. K. Daliga, T. Widerski.

Ryc. 16. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kamienica nr 7. Ściana E część S. Oprac. K. Daliga, T. Widerski.

Fig. 16. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. House no. 7. Wall E. Ed. K. Daliga, T. Widerski.

Ryc. 17. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Model przestrzenny piwnicy domu nr 7, widok od S-E. Oprac. K. Daliga, T. Widerski.

Fig. 17. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Spatial model of the house no. 7. The view of SE side. Ed. K. Daliga, T. Widerski.

Ryc. 18. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Ściana wschodnia domu nr 7. Kamionkowe elementy instalacji sanitarnej. Fot. J. Sychowska.

Fig. 18. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. House no. 7. Wall E. Stoneware pipes of sanitary infrastructure. Photo J. Sychowska.

Ryc. 19. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Beczka, konstrukcja (K7). Fot. J. Dąbał.

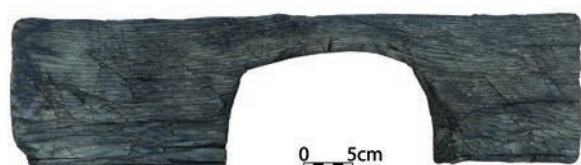
Fig. 19. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. The barrel, construction (K7). Photo J. Dąbał.

informacjami historycznymi. Posługując się odniesieniem do rozwiązań jakie zadokumentowano na terenie Londynu, można wysunąć ogólne wnioski w odniesieniu do funkcjonowania i utrzymania latryn w Gdańsku. Porównanie ma uzasadnienie przede wszystkim w rozwiązaniach konstrukcyjnych kwestii związanych z tymi obiektami. Zagadnienie poruszone w angielskich opracowaniach bazujących na źródłach archiwalnych dotyczą między innymi częstotliwości czyszczenia latryn (Hanawalt 1993: 28-29). Zabiegi tego typu w Anglii przeprowadzali tzw. *gong farmers*, wyłącznie nocą średnio raz na dwa lata (Hanawalt 1993: 29). W Gdańsku prawdopodobnie takie usługi mogli wykonywać przedstawiciele zawodów naznaczonych infamią, przykładowo kat. Kwestia ta pozostaje do doprecyzowania w toku dalszych badań. W Anglii za nieczystości płacono w odniesieniu do ich wagi (przelicznik za 1 tonę) (Hanawalt 1993: 28). Rozliczenie wagowe wydaje się być logicznym przelicznikiem, a w Gdańsku zapewne zależnie od okresu

Ryc. 20. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Plan posadzki w części S. Oprac. K. Daliga.

Fig. 20. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Plan view of brick floor, S side of the house. Ed. K. Daliga.

Ryc. 21. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Siedzisko latryny. Konstrukcja K11. Fot. J. Dąbał.

Fig. 21. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Latrine seat plank. Photo J. Dąbał.

wskazywane w odmiennych jednostkach. Interesującą kwestią poruszoną w kontekście angielskich latryn jest udokumentowana źródłowo kwestia obaw mieszkańców o wpadnięcie do wnętrza latryny (Hanawalt 1993: 28). Być może podobna kwestia dotyczyła gdańskich obiektów. Żadna z zarejestrowanych w obrębie badanych działek latryn nie była głębsza niż 2-2,5 m, co potencjalnie mogło przeciwdziałać takim obawom. W wychodkach siadano na deskach z wyciętym otworem. Deski były najsolidniejszym elementem konstrukcyjnym tych obiektów. Wykonywane były z grubego drewna dębowego, w przeciwieństwie do samych konstrukcji

Ryc. 22. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Latryna (K13). Fot. J. Sychowska.

Fig. 22. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Cesspit (K13). Photo J. Sychowska.

Ryc. 23. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Mur M10 z żelaznym teownikiem. Latryna K3 i K2- zdjęcie pogładowe. Fot. J. Dąbal.

Fig. 23. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. The wall (M10) with iron tee inside. Cesspits K3 and K2. Photo. J. Dąbal.

wykonanych z drewna sosnowego. Podczas eksploracji latryny zlokalizowanej w obrębie historycznej działki numer 7 wydobyto część takiej deski¹¹ (ryc. 21). Element o grubości 12 cm i 67 cm długości wykonano z drewna dębowego¹². W desce wykonano otwór o średnicy 21 cm. Od spodu krawędź wokół otworu była podcięta pod lekkim skosem, od zewnątrz prosta. Na zewnętrznej powierzchni elementu zarejestrowano liczne nacięcia, wykonane intencjonalnie. Nie zarejestrowano ich wyraźnego porządku logicznego, ale znaczna ich liczba przecinała się tworząc oznaczenia przypominające „X”. Trudno stwierdzić czy mógł to być przykładowo jakiś system odliczania. Na obecnym etapie zwrócono jedynie uwagę na powtarzalność układów cięć.

Kolejną interesującą kwestią jest liczba latryn i ich nowe lokalizacje. Badania w obrębie działki numer 6 dostarczyły istotnych danych na ten temat. Funkcjonowanie latryn

Ryc. 24. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Zasypisko latryny (K11), warstwa 291. Fot. J. Sychowska.

Fig. 24. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. The cesspit (K11) rubble, layer 291. Photo J. Sychowska.

Ryc. 25. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Latryna (K3), ściana W. Fot. J. Sychowska.

Fig. 25. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Cesspit (K3). Wall W. Photo J. Sychowska.

rozpoczyna się wraz z zabudową murowaną, a kończy w momencie doprowadzenia linii wodociągowych do budynku w drugiej połowie XIX wieku¹³. Oznacza to, że 3 latryny służyły mieszkańcom domu przez około 350 lat¹⁴. Uśredniając te dane można przyjąć, że jedna latryna spełniała swoje funkcje przez nieco ponad 115 lat. W odniesieniu do zaplecza domu przy ulicy Świętojańskiej 6, funkcjonowanie obiektów nie rozkłada się równomiernie. Najdłużej funkcjonowała latryna datowana na XVII do początku XVIII wieku. Najkrócej najmłodsza latryna. Nie ustalono powodów przesunięć czy relokacji latryn. Pewną wskazówką wymagającą dalszych badań może być pogarszający się stan konstrukcji. Prawie wszystkie elementy konstrukcyjne odsloniętych latryn były zbutwiałe, a we wszystkich sytuacjach zarejestrowano liczne przecieki. Prawdopodobnie proces ten postępował w czasie ich użytkowania.

¹¹ latryna konstrukcja K11

¹² analizę wykonał Arkadiusz Tomczyk

¹³ Są to uwagi odnoszące się wyłącznie do badanych działek, sytuacja nie musi być analogiczna nawet w obrębie kwartału zabudowy.

¹⁴ zabudowa murowana datowana od końca XV wieku

Ryc. 26. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Model przestrzenny latryny (K11), widok od S-E. Oprac. K. Daliga, T. Widerski.

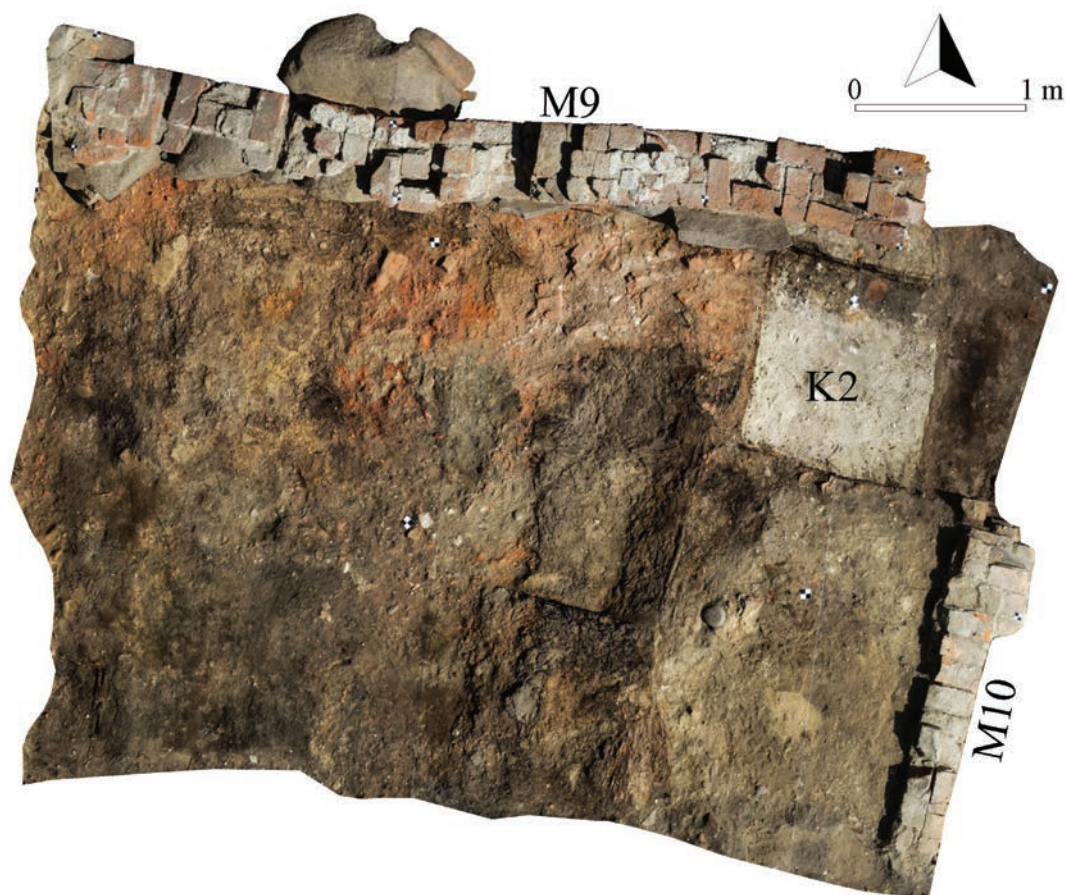
Fig. 26. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Spatial model of the cesspit (K11). Ed. K. Daliga, T. Widerski.

Najstarszą wyróżnioną latryną zarejestrowaną na zapleczu działki numer 6 jest konstrukcja K13 (ryc. 10, 22). Latryna zlokalizowana była w pobliżu południowo-wschodniego tylnego narożnika domu w odległości około 40 cm od ściany. Funkcję latryny pełniła duża beczka o średnicy około 1,43 m. Górna partia zachowanej drewnianej konstrukcji została zarejestrowana na głębokości około 1,70 m n.p.m. Spąg zalegał od 0,20 do 0,50 m n.p.m. Beczka wkopana została z poziomu około 2,70 m n.p.m. (obiekt 344, warstwa 359). Zachowana część beczki składała się z 18 klepek połączonych na styk spiętych drewnianymi obręczami. Beczka nie posiadała dna. Wewnątrz konstrukcji zarejestrowano części pojedynczych klepek, pochodzących z wyższych partii konstrukcji. Górna część drewnianej obudowy latryny zachowała się jedynie w formie negatywów. Strop konstrukcji zarejestrowano na poziomie 2,65 m n.p.m. Objętość latryny obliczono w oparciu o pozyskane w terenie dane metryczne na około 3,23 m³. Wypełnisko latryny było dwuwarstwowe. W dolnej partii do głębokości około 2,10 m n.p.m. zalegały organiczne warstwy nieczystości (warstwa 322). Z wypełniska latryny pozyskano łącznie 607 zabytków datowanych od drugiej połowy XV do XVI wieku. Powyżej zalegała warstwa zasypiskowa składająca się z gruzu, dużej ilości zaprawy wapiennej, drobnych kamieni i średnioziarnistego piasku (warstwa 263). Z zasypiska pozyskano łącznie 449 zabytków, z których najmlodsze datowane są maksymalnie do początku XVII wieku.

Kolejną latryną wydzieloną na zapleczu działki numer 6 jest konstrukcja K3 (ryc. 10, 23, 27). Latryna zlokalizowana była w odległości około 4,8 metra od

południowo-wschodniego narożnika domu. Drewniana latryna o rzucie zbliżonym do prostokątnego (2,14x1,19 m) zachowała się w zachodniej części, a wschodnia część konstrukcji została zniszczona podczas budowy murowanego budynku w tej części zaplecza (M10). Strop latryny zarejestrowano na głębokości 4,34 m n.p.m. Jej spąg zarejestrowano na głębokości 2,60 m n.p.m. Objętość latryny wynosiła około 4,3 m³. Ściany latryny były bardzo uszkodzone, styki drewna nieczytelne. Wyjątkiem był jeden dolny, lepiej zachowany element, którego końce zacięte były w jaskółczy ogon. W oparciu o zachowany element można przypuszczać, że zastosowano połączenie węglowe na jaskółczy ogon bez pozostałości. Podczas budowy latryny natrafiono na istotne utrudnienia inżynierskie, jakimi były pozostałości budynku gospodarczego (K5). Świadectwem doraźnych rozwiązań konstrukcyjnych jest oparcie zachodniej ściany o elementy średniowiecznego budynku (drewno D183). Konstrukcję wzniesiono z drewna sosnowego. Jedyna data uzyskana w wyniku analizy dendrochronologicznej wskazuje okres ścięcia drewna po 1593 roku (Dąbrowski 2015). W oparciu o stratyografię, chronologię latryny określono na pierwszą połowę XVII wieku. Wypełnisko latryny stanowiła warstwa organiczna nieczystości (warstwa 73), z której pozyskano łącznie 228 zabytków datowanych od XVII do około połowy XVIII wieku. Warstwę nieczystości przykrywały zniszczone deski, prawdopodobnie elementy wyższych partii ścian latryny. Nad nimi zalegała warstwa gruzu, żwirków i piasku stanowiąca poziom niwelacyjny pod późniejszą murowaną zabudowę zaplecza (warstwa 13).

Ostatnią latryną wydzieloną na zapleczu domu numer

Ryc. 27. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Plan zabudowy podwórka. Oprac. P. Muntowski.

Fig. 27. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Plan view of the backyard. Ed. P. Muntowski.

6 jest konstrukcja K2 (ryc. 10, 23, 26). Latryna zlokalizowana była w odległości około 3,3 metra od południowo-wschodniego narożnika domu. Drewniana latryna o kwadratowym rzucie (1,3x1,05 m) zachowała się w pełnym swoim obrysie. Jej wschodnia ściana zakończona była tuż przed linią późniejszego obiektu murowanego (M10). Strop latryny zarejestrowano na głębokości 4,42 m n.p.m. Jej spąg zarejestrowano na głębokości 2,91 m n.p.m. Objętość latryny wynosiła około 2,6 m³. Ściany latryny były bardzo uszkodzone, styki drewna nieczytelne. Przebieg poszczególnych ścian i słabo czytelne zaciosy zakończeń desek wskazują, że deski połączone były na styk. Ściany latryny wykonano z drewna sosnowego, jednak ich zły stan zachowania uniemożliwił analizę dendrochronologiczną. W oparciu o pozycję stratygraficzną i cechy konstrukcji latrynę datowano na drugą połowę XVIII wieku. Wypełnisko latryny stanowiła organiczna warstwa nieczystości (warstwa 33). Pozyskano z niej 1522 zabytków, w tym większość datowana na pierwszą połowę XIX wieku. Nad wypełniskiem latryny zalegała cienka warstwa składająca się przede wszystkim z zaprawy wapiennej (warstwa 32). Bezpośrednio nad nią znajdował się poziom niwelacyjny (warstwa 7).

Na zapleczu działki numer 7 zarejestrowano jedną latrynę wykonaną z drewna o powierzchni około 7 m²,

na głębokość około 1,53 m (objętość około 10 m³). Latrynę wykonano w konstrukcji słupowej z poziomymi i poprzecznymi rozporami osadzonymi w gniazdach. Ściany latryny były deskowane poziomo (ryc. 26). Analiza dendrochronologiczna kilku elementów pozwoliła określić jej chronologię na około pierwszą połowę XV wieku (uzyskane daty: 1363, 1408-1440) (Dąbrowski 2015). Z wypełnisk latryny pozyskano materiał zabytkowy (1675 zabytków) datowany od drugiej połowy XV do pierwszej połowy XVI wieku. Obiekt stanowił zbiornik dla 3 ustępów, o czym świadczą grube poprzeczne podwaliny zarejestrowane w górnej jego partii (ryc. 24). Zasypano latrynę grubą warstwą gruzu ceglanego. Z gruzu pozyskano nieliczny materiał zabytkowy datowany do około pierwszej połowy XVII wieku.

W okresie od XV do końca XVI wieku w obrębie omawianej działki nie istniała murowana zabudowa mieszkalna. Można zatem przypuszczać, że sanitariat służył mieszkańcom znacznie bardziej zabudowanej działki od strony ulicy Szerokiej 115 lub sąsiedniego domu przy ulicy Świętojańskiej 8, jednak ze względu na niepełne dane archiwalne dla wskazanych parcel, nie ustalono powiązań własnościowych. W odniesieniu do badanej parceli jest to jedyna konstrukcja zarejestrowana w jej obrębie, niezniszczona XIX i XX-wiecznymi bardzo inwazyjnymi działaniami budowlanymi.

Zabudowa murowana zaplecza

Ostatnim elementem zagospodarowania zapleczy jest zabudowa murowana powstała w tylnej części działki numer 6. Jest to murowany niepodpiwniczony obiekt, który swoją powierzchnią obejmował działki domów od ulicy Świętojańskiej 6 i Szerokiej 116. Budynek zarejestrowano w niepełnych wymiarach zamkniętych ścianami północną i wschodnią (M9-M10) na powierzchni 31 m² (ryc. 10, 27). Fundamenty murów wykonano na drewnianej podwalinie na słupach. Ściany wzniesiono z wczesnej cegły rozbiórkowej¹⁵, w tym maszynowej o przykładowych wymiarach 128x59, 139x54, 247x62, 241x64 mm. Jako spoiwa użyto zaprawy cementowej. Ściana wschodnia budynku została zbudowana dość swobodnie. W jej rdzeniu odkryto żeliwny teownik, a drobne przestrzenie między cegłami wypełnione były gwoździami (ryc. 26). Podłoga obiektu była drewniana, a jej pozostałości zarejestrowano w postaci cienkich poprzecznych desek ułożonych poprzecznie do osi budynku (konstrukcja K1). Budynek prawdopodobnie przynależał do adresu domu od strony ulicy Szerokiej 116. Chronologię zabudowy, widniejącej na planie z lat 1866-1869, wskazano na lata 60-te XIX wieku (ryc. 1). Obiekt został zniszczony w 1945 roku, a teren zniwelowano.

Podsumowanie

Badania archeologiczno-architektoniczne na stanowisku 121 w Gdańsku obejmujące swoim zakresem historyczne działki zabudowy mieszkalnej przy ulicy Świętojańskiej 6 i 7 dostarczyły wyniki pozwalające na prześledzenie zagospodarowania tej przestrzeni od XIII do XX wieku. We wskazanym okresie obszar ten uległ przeobrażeniu od niezabudowanej

przestrzeni wykorzystywanej gospodarczo, poprzez obiekty związane z działalnością rzemieślniczą, do domów mieszkalnych. Z perspektywy możliwych dla archeologicznej obserwacji przestrzeni piwnicznych i zachowanych rzutów kondygnacji przyziemia zarejestrowano przeobrażenia budynków związane ze stosunkami własnościowymi działek. W wyniku przeprowadzonych badań odnotowano rozbudowę domów, związaną ze zwiększającą się liczbą ich lokatorów, poświadczoną w źródłach historycznych. Bliskość głównych traktów komunikacyjnych Głównego Miasta, w tym przebiegająca na linii kościołów Św. Mikołaja i Św. Jana ulica Świętojańska sprzyjała lokalizacji różnego rodzaju usług w obrębie badanych działek. Do poświadczonych materialnie należą usługi szewskie oraz rzemiosła metalowe. Wyniki przeprowadzonych badań pokazują również rozwój infrastruktury sanitarnej tych przestrzeni. Brak całościowych opracowań podobnych działek uniemożliwia na obecnym etapie prześledzenie zmian w większym zakresie przestrzeni Gdańska, pokazujących organizację domów i ich zaplecza.

¹⁵ materiał jest bardzo zróżnicowany, większość cegieł była oblepiona zaprawą

Literatura/References

- Barylewska-Szymańska E., 2015, *Od piwnic po strych. Wnętrza domów gdańskich drugiej połowy XVIII wieku*, Wydawnictwo Bernardinum, Warszawa- Gdańsk.
- Buśko C., 1995, *Zaplecze gospodarcze kamienicy mieszczańskiej. Urządzenia wodno-kanalizacyjne (w:) Architektura Wrocławia, t. 1: Dom*, red. J. Rozpędowski, Wydawnictwo Werk, Wrocław, s. 89-104.
- Buśko C., 1999, *Urządzenia wodno-sanitarne (w:) Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście: parcele przy ulicy Więziennej 10-11 we Wrocławiu*, Wratislavia Antiqua, t. 1, red. C. Buśko, J. Piekalski, Uniwersytet Wrocławski. Katedra Archeologii, Wrocław, s. 57-60.
- Dąbal J., Barański M., Grulkowski M., Daliga K., Widerski T., 2018, *Kamienice Głównego Miasta w świetle wstępnych wyników badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6 w Gdańsku (w:) XX Sesja Pomorzoznawcza*, red. E. Trawicka, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 355-371.
- Dąbal J., 2018, *Prace odlewnicze w miejskim domu (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 97-109.
- Dąbrowski H., 2015, *Wyniki analizy dendrochronologicznej próbek drewna z wykopalisk archeologicznych na stanowisku 121 w Gdańsku (sezon 2015)*, Toruń (maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku).
- Gołębniak A., Polak Z., 2001, *Sprawozdanie wstępne z archeologicznych badań wykopaliskowych, prowadzonych w sezonie 2001 na terenie przyszłego Centrum Dominikańskiego w Gdańsku*, Warszawa.
- Grulkowski M., 2018, *W cieniu klasztoru dominikanów. Dzieje terenu objętego badaniami archeologicznymi (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 33-52.
- Hanawalt B., 1995, *Growing up in Medieval London. Experience of Childhood in History. The experience of childhood in history*, Oxford University Press, New York-Oxford.
- Kizik E., 2009, *O potrzebie badań nad budownictwem mieszkaniowym dawnego Gdańska. Uwagi wstępne (w:) Studia i materiały do dziejów Domu Gdańskiego, część 1*, red. E. Kizik,

- Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Gdańsk, s. 11-20.
- Kizik E., 2011, *Przedproża i inne przybudówki gdańskich kamienic w świetle koncesji budowlanych z drugiej połowy XVIII wieku* (w:) *Studia i materiały do dziejów Domu Gdańskiego*, część 2, red. E. Kizik, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Gdańsk, s. 147-170.
- Krzywdziński R., 2005, *Ścieki i latryny średniowiecznego oraz nowożytnego Gdańska w świetle źródeł archeologicznych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 53, nr 3-4, s. 279-291.
- Łączyńska E., 2011, *Mieszkańcy ul. Szerokiej w świetle spisu z 1770 roku* (w:) *Studia i materiały do dziejów Domu Gdańskiego*, część 2, red. E. Kizik, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Gdańsk, s. 183-206.
- Maciakowska Z., Szymański W., 2004, *Akta Policji Budowlanej jako materiał do studiów nad gdańską kamienicą mieszczańską od średniowiecza do XIX wieku* (w:) *Dom w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. B. Gediga, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 249-275.
- Polak Z., 2002, *Wyniki wstępnej analizy reliktyw zabudowy zachodniej pierzei ulicy Szklary*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 9, s. 19-98.
- Polak Z., 2004, *Wstępne wyniki badań reliktyw murowanej zabudowy odsłoniętych w roku 2003 przy ulicy Szerokiej w Gdańsku (działki 111-113)*, „Monument. Studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, nr 1, s. 77-98.
- Polak Z., 2005, *Średniowieczne i nowożytne urządzenia sanitarne odsłonięte w trakcie badań archeologicznych przy ul. Powroźniczej w Gdańsku w latach 2002-2004*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 53, nr 3-4, s. 293-304.
- Rollenhagen O., 2008, *Analiza i opis gdańskich kamienic mieszczańskich ze szczególnym uwzględnieniem budowli z czasów od gotyku do późnego renesansu*, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Marburg- Gdańsk.
- Sobkowiak D, Orłowska E, 2015, *Badania składu tynków z elewacji kamienicy przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, Toruń (maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku).
- Szczepański J., 2004, *O zastosowaniu formy kamienicy w Gdańsku* (w:) *Kamienice w krajach Europy Północnej*, Gdańsk, red. M. J. Sołtysik, Nadbałtyckie Centrum Kultury, Gdańsk, s. 51-60.
- Wilczak-Dąbrowska E., Dąbrowski J., 2004, *Wstępne wyniki badań archeologicznych na terenie przyszłego Centrum Dominikańskiego w Gdańsku w 2003 roku*, „Monument. Studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, nr 1, s. 99-134.

Houses and their facilities

Summary

The remains of economic and residential development constituting the continuum of the history of this area from the 13th to the 20th century were uncovered at site 121 in Gdańsk as a result of archaeological research. The oldest registered levels are related to the economic use of the area known as Kępa Dominikańska in the period from the 13th century to the first half of the 14th century. Since the second half of the 14th century leveling and cleaning works are underway in the area covered by the research to prepare it for future development. Among the elements of the space development from this period, a refuse facility filled with raw materials and products related to nearby craft activities was registered. In the light of registered sources, the end of the 14th century is also the time of partitioning plots for further development. The evidence of these activities are registered wooden structures delimiting the plot no. 6 at Świętojańska Street.

The first building on the delimited area is a wooden shed located in the rear parts of the plot No. 6. The building was constructed in a half-timbered structure and its walls were boarded. As a result of the research, the northern, eastern and western walls of the structure were registered, defining the space on the surface of 24.5 m². On the basis of dendrochronological research, structural elements were dated at the end of the 14th to the beginning of the 15th century. The building was used until the end of the 15th - beginning of the 16th century. During this period it was destroyed and the area was leveled.

Brick buildings are first built within the plot at Świętojańska 6. It is a small cellared brick house oriented on the NS axis with an irregular projection of 4.98x8.91x5.54x9.17 m. The walls were erected in a Gothic thread made of handbrick with exemplary dimensions 290x70, 300x75, 300x60, 303x135x76. Based on the thermoluminescence tests carried out, the chronology of building materials used for the construction of perimeter walls was indicated for 1463. The low reference number of trials allowed only to indicate the general ranges of building development determined for the end of the 15th century. The building was subject to numerous reconstructions in the basement part. The most important of them include the extension of the cellared porch made at the end of the 16th to the beginning of the 17th century, the change of communication of the basement interior made in the form of a new exit in the front part of the building (18th century) and a sanitary installation from the front made in the 19th century.

The functioning of the cellar was also associated with changes in utility levels resulting probably from the humidity in the rooms. Such activities were carried out twice in the 18th century, then in the 19th and 20th centuries. The latter was completed with a concrete floor liner.

Among other objects registered in the cellar space, a 19th century object associated with metal casting was

distinguished. Craft activities probably ended with a small fire, which is confirmed by a burnt layer registered directly above the object. The house at Świętojańska 6 was destroyed during military operations in 1945. At that time the basement space was filled up and the area was leveled. Brick buildings within the plot at Świętojańska 7 appear relatively late, according to written sources it was the end of the 17th century. The cellared house oriented on the NS axis, with an initial usable area of 38 m², is built using the medieval neighboring walls. From the beginning of the foundation, the building was subject to numerous reconstructions and modifications. In the 19th century, the building is expanded from the south, increasing its usable area to 48 m². Reconstruction in this period also applies to the interior of the cellar, which is divided into two northern and southern spaces. The southern part of the building was accessible by a descent located in the middle part of the building. Due to the modern destruction of the facility, no way of communicating with the basement's front room has been established. Among the objects registered in the cellar space of the house at No. 7, in the back space a barrel filled with lime was discovered. It can not be ruled out that it was used to carry out simple tannery work. The object was dated to the first quarter of the 20th century. In the 19th century, sanitary installation is connected to the building. Stoneware 19th - century elements of the water supply network were registered at the back of the building. The last major modifications related to the building were carried out at the beginning of the 20th century. The perimeter walls of the back of the house are reinforced with pilaster strands, probably due to the addition of a higher floor. At the same time, from the south, another part of the ground floor of the building is being built, expanding its usable area to 57 m². The house, like the object on the neighboring plot, was destroyed in 1945, and the area of the plot was leveled.

The development of the plots' space has also been registered in their back parts. Due to the smaller number of building modifications at plot No. 6 a more complete picture of these changes was captured. At the back of the house, a total of 3 wooden cesspits were registered. The first, oldest one, was closest to the back wall of the house. From the cesspit fill, which was a re-used brewing barrel with a diameter of 2 m, objects dated from the second half of the 15th century to the first half of the 16th century were obtained. The cesspit with a capacity of about 3.23 m³ served as a sanitary facility for just over 100 years. Then the cesspit was relocated to the back. Probably at the end of the 16th or at the beginning of the 17th century, a second cesspit with a projection similar to a rectangular one, made of wooden elements connected with a dovetail, was created there. The cesspit had a much larger capacity than the previous one, calculated for a minimum of about 4.3 m³. A large part of it was damaged by later constructions. Portable artifacts

acquired from the cesspit fill were dated to the 17th century to the early 18th century. This latrine also functioned for over 100 years. Around the middle of the 18th century, a third sanitary facility was created, with a square projection and a capacity of 2.6 m³. The construction was made of pine wood joined at a butt. The artifacts dated from the end of the 18th century to the 60s of the 19th century were acquired from the cesspit filling. During this period the cesspit was filled, and the back area is leveled for new brick buildings.

In the back of plot No. 7 one cesspit made of wood with an area of about 7 m² was registered. Dendrochronological analysis of several elements made it possible to determine its chronology for around the first quarter of the 15th century. In the indicated period there was no residential development in the area of the plot. It can therefore be assumed that the sanitary facility was used by residents of a much more developed plot from Szeroka 115 Street or from the neighboring house at Świętojańska 8. With regard to the plot under research, it is the only structure registered within its area, not destroyed by the invasive construction works of the 19th and 20th century.

The last element of development of the back area is the brick building constructed in the back part of plot No. 6. It is a masonry, uncellared construction, which covered plots of houses from Świętojańska 6 and Szeroka 116. The building probably belonged to the address of the house from Szeroka Street. The chronology of buildings was indicated for the 60s of the 19th century. The building was destroyed in 1945, and the area was leveled in the same way as in previous situations.

Archaeological and architectural research at site 121 in Gdańsk, concerning historical plots of residential development at Świętojańska 6 and 7 provided results allowing to follow the development of this area from the 13th to the 20th century. In the indicated period, this area underwent a transformation from an undeveloped space used economically, through objects related to craft activities, to residential homes. From the perspective of archaeological observation of cellar spaces and preserved projections of the ground floor storeys, the transformation of buildings related to the ownership relations of plots was registered. As a result of the conducted research, the development of houses associated with the increasing number of tenants, confirmed in historical sources, was noted. The proximity of the main communication routes of the Main Town, including the one on the line of St. Nicholas and Saint John's churches Świętojańska Street favored the location of various types of services within the analyzed plots. The ones that were materially proved include shoemaking and metal crafts. The results of the conducted research also show the development of the sanitary infrastructure of these areas. Lack of complex development of similar plots at the current stage prevents more comprehensive tracing of the space changes in Gdańsk, that would show the organization of homes and their facilities.

Joanna Dąbal

Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

3. PRZESTRZEŃ PRACY - WPROWADZENIE

Abstrakt:

Tekst jest wprowadzeniem do rozdziału dotyczącego materialnych świadectw działalności zawodowej zarejestrowanych podczas badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7. We wprowadzeniu zaakcentowano cel zestawienia źródeł ruchomych w kontekście przestrzeni badanych działek formułując wstępne spostrzeżenia dotyczące warunków życia dawnych mieszkańców.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, praca, warsztat miejski, archeologia

Abstract:

The text is an introduction to the chapter on material evidence of professional activity registered during archaeological research at Świętojańska 6-7. The introduction emphasized the aim of compiling mobile sources in the context of the space of the researched plots formulating preliminary observations regarding the living conditions of former residents.

Keywords:

Gdańsk, work, urban workshop, archeology

Na podstawie wyników prac wykopaliskowych prowadzonych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 podjęto próbę przybliżenia aspektów życia codziennego związanych z pracą mieszkańców i użytkowników tego terenu.

W odniesieniu do dwóch rozwiniętych w dalszych rozdziałach zagadnień związanych z wykonywaniem naprawy butów i odlewnictwem, pozyskano szereg danych pokazujących sprzęty, produkty i odpady związane z wymienionymi czynnościami. Brak danych archiwalnych dotyczących wskazanych działań w obrębie działek przy ulicy Świętojańskiej 6-7 wskazuje, że mogła to być działalność usługowa lub produkcyjna wyjęta z rejestrów miejskich rzemiosł. Jednocześnie odsłonięte źródła ukazują mało akcentowane w polskiej literaturze archeologicznej, elementy związane z warunkami życia mieszkańców tych przestrzeni. Łączenie życia codziennego z pracą w obrębie jednej przestrzeni stanowiło z jednej strony miejską codzienność, z drugiej strony w dużej mierze rzutowało na komfort życia dawnych gdańszczyzan. Niewiele uwagi poświęcono do tej pory zagadnieniom warunków bytowych mieszkańców miast w okresie od XV do XX wieku. Wiele czynników zaakcentowanych w analizach historycznych stanowiska wskazuje na dużą liczebność mieszkańców w stosunkowo niewielkich domach, jak również problemy związane z bezpieczeństwem budynków. Kolejnym czynnikiem mającym związek z jakością życia mieszkańców są formy działalności w tej konkretnej sytuacji, także produkcyjnej prowadzonej w domach. Działalności związane ze skórnictwem wiążą się z trwałymi i charakterystycznymi zapachami towarzyszącymi czynności impregnowania czy po prostu pracy z surowcem. Jeszcze większy dyskomfort, połączony z bezpośrednim zagrożeniem pożarowym dla ludzi i obiektu, wiąże się z próbami osadzenia w nim prac związanych z odlewnictwem, jak wskazano najprawdopodobniej metali nieszlachetnych obrabianych w wysokich temperaturach. Wybrane udokumentowane źródłami materialnymi prace prowadzone w obrębie badanych działek nie zostały zarejestrowane w źródłach pisanych. Wiążąc się bezpośrednio z dziejami tego terenu i jego mieszkańcami pokazują, jak istotna dla poznania pełnego obrazu przeszłości jest korelacja danych będących przedmiotem badań różnych dyscyplin.

Work space - introduction

Summary

Based on the results of excavations carried out at Świętojańska 6-7, an attempt was made to approximate aspects of everyday life related to the work of residents and users of this area.

With regard to two issues related to shoe repair and foundry developed in subsequent chapters, a number of data were obtained showing equipment, products and waste related to the above-mentioned activities. The fact that there are no archival data regarding the indicated activities within the plots at Świętojańska 6-7 indicates that it could be a service or production activity removed from the municipal crafts register. At the same time, the exposed sources show elements that are not stressed in Polish archaeological literature related to the living conditions of the inhabitants of these spaces. Combining everyday life with work within one space was on the one hand urban everyday life, on the other hand, largely influenced the comfort of old Gdańsk residents. Little attention has been devoted so far to the issues of living conditions of urban residents in the period from the 15th to the 20th century. Many factors emphasized in the historical analyses of the site indicate a large number of residents in relatively small houses, as well as problems related to the safety of buildings. Another factor related to the quality of life of residents are the forms of activity in this particular situation, also the production carried out at home. Activities related to leathermaking relate to the persistent and characteristic odors associated with impregnation activities or simply working with the raw material. Even greater discomfort, combined with the immediate fire risk both for the people and the object, is associated with attempts to embed works related to foundry in it, most probably the base metals treated at high temperatures are indicated. The selected, documented with material sources, works carried out within the studied plots were not registered in written sources. Being directly correlated with the history of this area and its inhabitants, they show how important for the recognition of the full picture of the past is the correlation of data being studied in different disciplines.

Anna Jędrzejczak-Skutnik¹, Anna Rembisz-Lubiejewska²

¹Muzeum Archeologiczne w Gdańsku

²Pracownia Archeo-Lab, Gdańsk

3.1. POZOSTAŁOŚCI PÓŻNOŚREDNIOWIECZNEGO WARSZTATU SZEWCA-NAPRAWIACZA

Abstrakt:

W artykule zaprezentowano zbiór 498 fragmentów wyrobów skórzanych, 28 elementów ozdobnych butów i pasków oraz 3 zachowane fragmentarycznie noże. Materiały te pozyskano z konstrukcji K15, datowanej na drugą połowę XIV i początek XV wieku. Obecność licznych ścinków wtórnych, śladów napraw, łat i przeróbek obuwia przy niedużej liczbie ścinków pierwotnych, to jest odpadów produkcyjnych z wykrajania nowego obuwia, świadczy o związku z warsztatem szewskim, prowadzącym również działalność naprawczą. Ponieważ na stanowisku nie zarejestrowano żadnych śladów zabudowy z tego okresu, odkryty obiekt uznano za śmietnik powstały po likwidacji przydrożnej jatki, prawdopodobnie istniejącej przy tej ulicy w średniowieczu.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, późne średniowiecze, szewstwo, skórnictwo, naprawa obuwia, ozdoby stroju

Abstract:

The article presents a collection of 498 pieces of leather goods, 28 decorative elements of shoes and belts, and 3 partially preserved knives. These materials were obtained from the K15 construction, dated to the second half of the 14th and the beginning of the 15th century. The presence of numerous secondary off-cuts, traces of repairs, patches and alterations of footwear with a small number of primary scrapings, i.e. production waste from cutting out new footwear, indicates the connection with the shoe-repairer's workshop dealing with repairs of footwear. Since no traces of buildings from this period were registered at the site, the object discovered was considered a rubbish dump created after the liquidation of the roadside butchery, probably existing by the street in the Middle Ages.

Keywords:

Gdańsk, late Middle Ages, shoemaking, leather industry, footwear repair, costume decorations

Podczas prac archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku 121 przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku odkryto obiekt zadokumentowany jako konstrukcja K15 (por. Dąbał 2018). Z jego wypełniska pozyskano 498 fragmentów wyrobów skórzanych, 28 metalowych elementów ozdobnych butów i pasków oraz 3 fragmenty noży. Na podstawie przeprowadzonej analizy określono charakter pozyskanych zabytków oraz podjęto próbę ustalenia funkcji konstrukcji.

Wyroby skórzane

Największy zbiór stanowiły fragmenty wyrobów skórzanych, z których większość pochodziła od obuwia. Z pozyskanych materiałów złożono i zrekonstruowano 11 butów (77 fragmenty) zachowanych co najmniej w 60%. Ze względu na wysokość cholewki wydzielono 6 butów niskich (ryc. 1; 2: 1-3; 3: 1-3), 2 buty średniowysokie i 3 wysokie (ryc. 3: 4-5; 4). Ponadto zidentyfikowano fragmenty konstrukcyjne elementów wierzchu, w tym 67 przyszew, 22 obłożyn i 13 cholew, 13 uzupełniających je wstawek o rozmaitych kształtach, 6 języków, 6 fragmentów lamówek oraz 11 rzemieni. Pozyskano również elementy wzmacniające w postaci 5 zapiętków i 2 podkrążków. Zachowane części spodu to 66 fragmentów podeszew oraz 105 fragmentów uszczelki. Wyróżniono także jedną niemal kompletną patynkę i 10 fragmentów przyszew tego rodzaju obuwia (ryc. 5). Zbiór ten uzupełnia 80 ścinków z produkcji i naprawy obuwia (tzw. pierwotnych i wtórnych), 6 łat oraz 23 bardzo zniszczone, niezidentyfikowane skrawki obuwia. Do wyrobów niezwiązanych z obuwem zaklasyfikowano 4 fragmenty skór (ryc. 6: 1-3; 7: 5).

Na podstawie przeprowadzonej analizy zbioru ustalono, że dominującym typem obuwia niskiego były sięgające do kostki buty wykonane w systemie jednokrójki (ryc. 1: 1-3, 5). Na taki sposób wytworzenia wskazuje 7 wierzchów wykrawanych z jednego płata skóry i doszywanych do podeszwy. W przypadku 5 butów zastosowano dodatkowe wstawki lub łączniki. Były to trójkątne bądź trapezowate elementy doszywane najczęściej z boku buta w celu lepszego jego uformowania lub oszczędności materiału. Płytkie obuwie o lekkiej konstrukcji musiało być zabezpieczone przed spadaniem. Egzemplarze zaopatrzone na podbiciu w rozcięciu z kilkoma parami dziurek wiązano za pomocą przewleczzonego przez nie rzemienia ściągającego (ryc. 1: 3, 5; 3: 1). Buty zaopatrzone w poprzeczne rozcięcie na podbiciu stabilizowano na nodze przy pomocy wiązania rozdwojonego rzemienia doszytego z jednej strony oraz wyodrębnionego paska skóry z jednym lub dwoma otworami do przewleczenia rzemienia

z drugiej strony (ryc. 1: 1-2; 3: 2). Buty tego typu umożliwiały odsłanianie podbicia stopy i mogły być noszone w cieplejszych porach roku. Niektóre egzemplarze, zaopatrzone w okolicy śródstopia w pionowe rozcięcie i wzmocnione od wewnątrz podkrążkiem, wiązano na boku.

Wszystkie z zachowanych fragmentów wierzchów jednokrójek posiadają zapiętki bądź ślady po ich wszywaniu. Zapiętek wzmacniał część okalającą piętę narażoną na rozerwania, przerwania i rozciągnięcia. Podeszwy w tym typie obuwia charakteryzują się asymetrycznym wykresem, wąską zaokrągloną piętą, przewężeniem na śródstopiu i asymetryczną partią przedstopia z przeważnie spiczastym noskiem. Pomiędzy wierzch obuwia i podeszwę wszywano dodatkowo klinowatą uszczelkę okalającą spiczasty nosek podeszwy oraz uszczelkę biegnącą wzdłuż krawędzi reszty spodu obuwia. Uszczelki te, prawdopodobnie z przyczyn ekonomicznych, często składały się z kilku fragmentów.

Kolejnym typem obuwia występującym w analizowanym materiale jest dwukrójka (ryc. 1: 4; 2: 1-3; 3: 3). W tym typie wierzch obuwia jest zbudowany z dwóch podstawowych części, to jest przyszwy i obłożyny. Zidentyfikowano 4 przyszwy i 22 obłożyny butów tego typu. Pozyskane 2 wierzchy należały do butów zaopatrzonych w poprzeczne wycięcie na podbiciu, które wiązano za pomocą rzemienia przymocowanego z boku obuwia i przewlekanego przez jedną lub dwie dziurki wycięte po przeciwległej stronie rozcięcia (ryc. 1: 4; 2: 1; 3: 3). Sporadycznie występuje w tym typie wiązanie na podbiciu, gdzie przy wzdłużnym rozcięciu znajduje się kilka par dziurek, przez które przewleczony jest rzemień stabilizujący obuwie. Jeden z butów wiązano na boku przy pomocy rzemienia przewleczonego przez dziurki biegnące wzdłuż rozcięcia zaczynającego się nieco powyżej podeszwy i zabezpieczonego od wewnątrz podszytym podkrążkiem (ryc. 2: 2; 3: 3). Tylną część obuwia-obłożynę wykrajano podwyższoną w partii pięty i łukowato podciętą na wysokości kostki. Mniej liczne, niż w przypadku butów szytych w systemie jednokrójki, są ślady doszywania zapiętka. Od wewnętrznej strony są widoczne wyraźne ślady po wszywanej przy brzegu nici wzmacniającej krawędzie skóry przed ewentualnym przerwaniem, której nie wszywano jedynie w części okalającej piętę. Oprócz przyszwy i obłożyny, w niektórych egzemplarzach wszyto dodatkową wstawkę, która dawała możliwość łączenia elementów w różnych kombinacjach. Podeszwa buta w systemie dwukrójki była asymetryczna, z mocnym przewężeniem w śródstopiu i zaokrągloną piętą. Nosek przybierał bardzo spiczasty, lekko zawinięty kształt (ryc. 2: 5-6). Dwa egzemplarze posiadały bardziej wydłużone

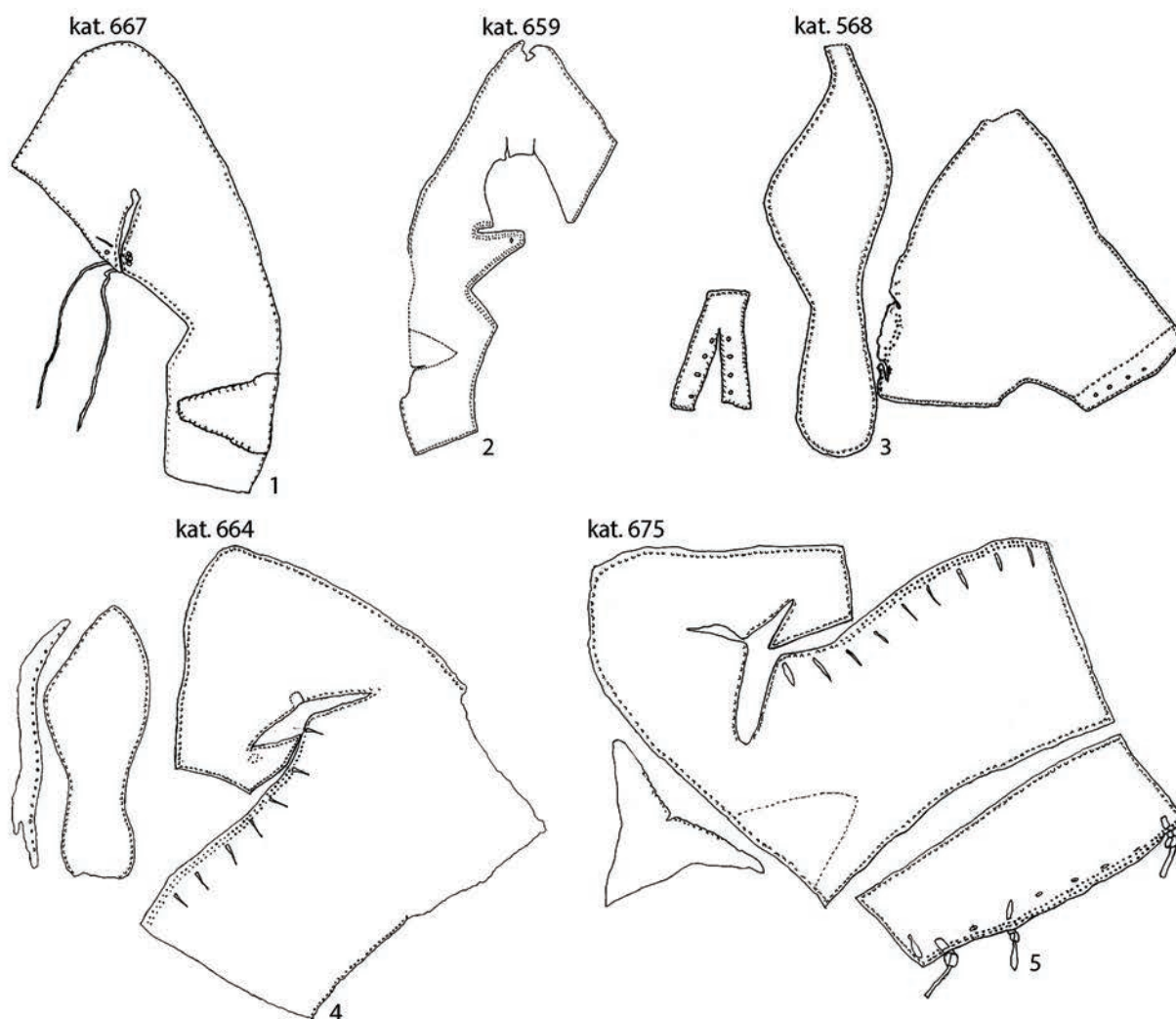
Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Buty niskie – jednokrójki (1-3, 5) i dwukrójki (4). Fot. A. Jędrzejczak-Skutnik, T. Widerski.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Low shoes – single-piece cut (1-3, 5) and two-piece cut (4). Photo A. Jędrzejczak-Skutnik, T. Widerski.

Ryc.2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Buty niskie – dwukrójki(1-3), przykłady zużycia i ślady napraw podeszew (4-6). Fot. A. Jędrzejczak-Skutnik, T. Widerski.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Low shoes – two piece cut (1-3), traces of wear and repair of soles (4-6). Photo A. Jędrzejczak-Skutnik, T. Widerski.

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Wykroje butów niskich (1-3) i wysokich (4-5). Rys. A. Jędrzejczak-Skutnik.

Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Patterns for low (1-3) and high (4-5) shoes. Drawing A. Jędrzejczak-Skutnik.

noski. Jednak ze względu na stopień zniszczenia, nie można określić ich pierwotnej długości. Podeszwy wzmocniano uszczelkami, z których jedna okalała nosek, a kolejne pozostałą część podeszwy.

Opisywane typy obuwia niskiego są znane między innymi z badań przeprowadzonych w Gdańsku (Wiklak 1957; 1960), Kołobrzegu (Wywrot-Wyszowska 2008: 47), Pucku (Blusiewicz 2013: 2), Gniewie (Wiklak 1993: 101-103), Bydgoszczy (Drażkowska 2005: 13-15), Toruniu (Drażkowska 2009), Warszawie (Blusiewicz 2009: 56), a także w innych ośrodkach miejskich Europy, między innymi w Londynie (Grew, Neergaard 2001: 68-70), Yorku (Mould, Carlisle, Cameron 2003: 3334), Dordrechcie, Groningen i Szlezewiku (Goubitz, van Driel-Murray, Groenman van Waateringe 2001: 173-174). Ich forma rozpowszechniła się już w XIII wieku. W późnym średniowieczu zmienił się jedynie wykrój obłożyny (Drażkowska 2011: 98). Takie buty ze względu na budowę były przeznaczone do noszenia w okresach ciepłych. Na podstawie zachowanych podeszew o długości 245-280 mm można przypuszczać, że w tej części Gdańska, były one noszone zarówno przez kobiety, jak i mężczyzn.

Kolejną grupę stanowią pozostałości obuwia wysokiego (ryc. 3: 4-5; 4), reprezentowane przez buty ze średnią i wysoką, otwartą cholewą. Jedna jej część ma przyszyte wzdłuż krawędzi rzemyki z supełkami, tzw. rzemykoguziki, zaś druga ma wykonane nacięcia do ich przewlekania. Od spodu na rozcięciu widoczne są ślady doszywiania języka. Buty te krojono w systemie jednokrójki. W całości zachowały się jedynie trzy buty w rozmiarze dziecięcym o długości podeszwy 110-160 mm (ryc. 3: 4-5; 4: 1-3). Zachowane egzemplarze są miniaturkami butów dla dorosłych, jednak wykrawanymi ze znacznie cieńszej i delikatniejszej skóry, prawdopodobnie cielęcej. Obuwie dla dorosłych jest reprezentowane przez 17 fragmentów płatów skór pochodzących z cholew butów średniowysokich i wysokich zapinanych na 4 lub 9 rzemykoguzików (ryc. 4: 5-6). Są to rzadko spotykane znaleziska, gdyż te części butów nadawały się najbardziej do wtórnego użytku. W analizowanym materiale zarejestrowano jeden przykład cholewy buta z symetrycznymi soczewkowatymi nacięciami świadczącymi o stabilizacji obuwia na stopie poprzez wiązanie rzemienia dookoła nogi. Buty takie były bardzo popularne w okresie wczesnego średniowiecza (Wywrot-Wyszowska

2008: 50–52; Drązkowska 2011: 67-70), a ich obecność w opisywanych materiałach świadczy o długim przeżywaniu się tego typu sznurowania. Kształt podeszwy butów wysokich jest taki sam, jak przy butach niskich.

Sposób wykrajania obuwia wysokiego w systemie jednokrójki został wypracowany w XIII wieku. W późnym średniowieczu obuwie wysokie było szyte również z kilku elementów. Zmienił się natomiast sposób ich mocowania. Otwarte cholewy butów zapinano za pomocą rzemykoguzików, które pojawiły się już w połowie XIV wieku i upowszechniły się w wieku XV (Drązkowska 2011: 111-113). Dzięki wysokiej cholewie buty te doskonale chroniły przed zimnem i ewentualnymi urazami w trakcie jazdy konnej, podróży czy polowania (Wywrot-Wyszkowska 2008: 125–128). Pozostałości butów wysokich odkryto w trakcie badań archeologicznych w wielu ośrodkach miejskich, między innymi w Gdańsku (Wiklak 1969: 493), Toruniu (Drązkowska 2009), Warszawie (Eberle 1984: 205) i Pucku (Blusiewicz 2013: 408-409). W późnym średniowieczu buty zapinane na rzemykoguziki były rozpowszechnione w całej Europie (Goubitz, van Driel-Murray, Groenman van Waateringe 2001; Grew, Neergaard 2001).

Oprócz zrekonstruowanych butów w opisywanym zbiorze znajdują się pojedyncze elementy konstrukcyjne nieokreślonego typu obuwia. Najliczniej są reprezentowane podeszwy (66 sztuk). Od jakości ich wykonania zależał komfort chodzenia i czas użytkowania butów. Sposób uformowania podeszwy wywierał silny wpływ na krój obuwia. Wykrajanie smukłych, mocno przewężonych podeszew ze spiczastym, wydłużonym czubkiem (ryc. 2: 4-6) nawiązywało do stylistyki gotyckiej (Drązkowska 2011: 129). Większość z odkrytych egzemplarzy jest asymetryczna. Jedyne pięć egzemplarzy o symetrycznej formie należy do obuwia dziecięcego. Podeszwy wykrawano z twardej, grubej skóry bydlęcej. Wyjątkiem są buty dziecięce, których spody są znacznie cieńsze i miękkie, prawdopodobnie wykonane ze skóry cielęcej. Większość podeszew zachowała się w całości. Niemal wszystkie z nich, z wyjątkiem dziecięcych, noszą w części przedstopia wyraźne ślady zużycia w postaci dziur i przetarcia skóry (ryc. 2: 4-5). Liczne dziurki po wszywaniu łań wzmocniających (ryc. 2: 6) świadczą o tym, że najczęściej naprawianą częścią obuwia była pięta. Fragmentarycznie zachowane podeszwy ze śladami odcinania zużytych elementów, świadczą o wtórnym ich wykorzystywaniu. Mimo to podeszwy o konstrukcji dwudzielnej stanowią niewielki procent. Pojawienie się podeszew wieloczęściowych jest uważane za efekt napraw znoszonego obuwia (Goubitz, van Driel-Murray, Groenman van Waateringe 2001: 76), konieczności dzielenia twardej podeszwy bydlęcej w celu nadania jej elastyczności lub wprowadzenia oszczędności materiału, wynikającej ze zmniejszenia podaży skór bydlęcych (Wywrot-Wyszkowska 2008: 30).

Nieodłącznym elementem okalającym podeszwę były uszczelki, po których zachowały się dziurki przykrawędne. Z przodu znajdowała się klinowata uszczelka okalająca nosek, zaś dalej uszczelki składające się z wielu części, a nawet z kilku warstw. Uszczelka często była jeszcze dodatkowo zaklepywana, aby zachodziła na wierzch obuwia,

co dawało dodatkową izolację. Wizualnie nie wpływało to na kształt obuwia. Uszczelki miały funkcję izolacyjną i wzmocniającą. Były stosowane w każdym rodzaju obuwia.

Kolejną grupę materiałów stanowi 38 wierzchów, których stan zachowania nie pozwala na pewne dopasowanie do konkretnego typu obuwia. Są to fragmenty ze śladami bardzo silnego zużycia oraz ścinki wtórne, w postaci fragmentów skóry z dziurkami po mocowaniu obłożyny do spodu i przedniej części buta. Elementy niewykorzystane wtórnie noszą ślady silnego zużycia i przetarcia na pięcie, czasami widoczne są dziurki po łańach naprawczych.

Łączenie wierzchu ze spodem wykonywano metodą na wywrotkę (Wiklak 1967: 143). Przymocowane do kopyta szewskiego elementy buta zszywano od lewej strony – mizdry, następnie zdejmowano z kopyta i wywracano na prawą stronę – licową. Ten sposób miał zapewnić szczelność miejsc łączenia i ochronić obuwie przed nadmierną wilgocią.

Odkryte łączniki, wstawki i zapiętki świadczą o ich powszechnym stosowaniu w butach krojonych zarówno w systemie jedno-, jak i dwukrójki. Zapiętki przybierają różne formy trójkąta (ryc. 6: 7-8), doszywanego na okrętkę przede wszystkim do butów niskich oraz wysokich. Z ośmiu zidentyfikowanych zapiętek jedynie trzy dopasowano do obłożyn butów w typie dwukrójki. Zachowane języki i podkrążki to elementy wszywane od wewnątrz obuwia. Pełniły funkcję wzmocniającą miejsca wiązania oraz ochronną dla nogi i izolacyjną w przypadku języka, który najczęściej występował w obuwiu wysokim. Stosowanie tych elementów konstrukcyjnych już pod koniec XII i w początkach XIII stulecia stało się powszechne (Kowalska 2014: 199). Zarejestrowane lamówki doszywano do krawędzi obuwia w celu dodatkowego wzmocnienia i zabezpieczenia przed rozerwaniem. Przede wszystkim lamowano obuwie wysokie, ale znajdują się również ślady doszywania lamówki w obuwiu niskim. Farbowane lamówki mogły pełnić funkcję ozdobną.

Ponieważ w opisanym materiale nie wyróżniono obuwia zdobionego (haftem, ażurowymi wycięciami, itp.), można wnioskować, że były to buty codziennego użytku. W tej sytuacji z usług naprawiacza obuwia korzystali przede wszystkim średniozamożni mieszkańcy dzielnicy.

Pozostałości obuwia stanowią największy zbiór wyrobów skórzanych pozyskanych z K15. Niewielką część zbioru stanowi 80 ścinków z produkcji i naprawy obuwia. Aż 69% z nich to ścinki wtórne, czyli fragmenty obuwia, które noszą ślady odcinania z nich lepiej zachowanych fragmentów skór do użytku wtórnego. Tylko 31% stanowią ścinki pierwotne, tzw. obrzynki w formie wąskich nierównych paseczków powstających w trakcie docinania wykrojów i usuwania nadmiaru skóry naciągniętej na kopyto. W zbiorze tym nie stwierdzono obecności odpadów międzywzornikowych, które mają kształt negatywów wykroju i są najliczniejszym odpadem produkcji obuwniczej, odkrywanym w warsztatach szewskich (Blusiewicz 2013: 412).

Zarejestrowane dodatkowe rozcięcia skóry (ryc. 1: 1-2), ślady pogłębiania istniejących pierwotnie wycięć i wykrawania fragmentów skóry na podbiciu, świadczą o wtórnym dopasowywaniu obuwia do nogi. Zabiegom tym poddawano głównie część przyszywy na podbiciu, co odnotowano

Ryc. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Buty wysokie (1-3, 5-6) i średniowysokie (4). Fot. A. Jędrzejczak-Skutnik, T. Widerski.

Fig. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. High shoes (1-3, 5-6) and medium-high shoes (4). Photo A. Jędrzejczak-Skutnik, T. Widerski.

Ryc. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Obuwie ochronne: patynka drewniana (5) i przyszwę patynek (1-4, 6-7). Fot. Jędrzejczak-Skutnik, J. Dąbal.

Fig. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Protective overshoes: wooden patten (5) and elements of two-piece one vamps. Photo A. Jędrzejczak-Skutnik, J. Dąbal.

w czterech przypadkach (kat. 595, 690, 659, 686). Niekiedy butom wysokim odcinano cholewy przerabiając je na obuwie niskie, zaś duże płyty dobrej jeszcze skóry wykorzystywano wtórnie. Buty wysokie mogły być skracane nie tylko dla pozyskania skóry, ale i dla dopasowania buta do stopy lub skrócenia cholewy w celu przystosowania do warunków pogodowych. Obuwie przerabiano, gdy zmieniał się ich właściciel lub należało je dopasować do rosnącej nogi aktualnego użytkownika. Przetarcia i rozdarcia obuwia były często poddawane naprawom. Świadczy o tym sześć zidentyfikowanych łąt (ryc. 6: 4-5) oraz liczne dodatkowe dziurki stanowiące ślady po ich doszywaniu (ryc. 6: 6). Dwie z odkrytych łąt nawiązują kształtem do konstrukcji pięty i przedstopia. Te części podeszwy były najbardziej narażone na zniszczenie.

Kolejną kategorią odkrytych wyrobów skórzanych są patynki (ryc. 5: 5). Jest to obuwie wierzchnie zabezpieczające buty właściwe przed błotem, wilgocią i nieczystościami na ulicach miasta (Turnau 1999: 134). Można jednak przypuszczać, że ludność z najniższych warstw społecznych nosiła je powszechnie na bose stopy (Wywrot-Wyszowska 2002: 108). Mimo że buty tego rodzaju rozpowszechniły się w Europie w XIII wieku, ich największa popularność na ziemiach polskich przypada na XIV–XV wiek (Drażkowska 2011: 115). Zachowana niemal kompletna patynka dziecięca (dł. 170 mm, szer. przedstopia 75 mm, szer. śródstopia 40 mm, szer. pięty 45 mm) składa się z jednoczęściowej przyszwę w formie szerokiego paska z trójkątnym, głębokim wycięciem od strony palców (ryc. 5: 5). Wzdłuż krawędzi znajdują się dziurki po szwie mocującym niezachowaną lamówkę. Przyszwę połączono z podeszwą wystruganą z jednego klocka drewna i zaopatrzoną w dwie podstawki. Prząd patynki jest lekko zaokrąglony. Prawie całkowicie starte podstawki świadczą o znacznym zużyciu obuwia i uniemożliwiają określenie pierwotnej wysokości podstawy.

Odkryte na stanowisku 10 przyszew patynek ma trójkątny kształt i pochodzą od różnych par obuwia o dwuczęściowej konstrukcji (ryc. 5: 1-4, 6-7). Przyszewy te zdobiono wyciętymi na krawędzi ząbkami imitującymi blanki wieńczące średniowieczne mury (ryc. 5: 1), żłobionymi i wycinanymi rozbudowanymi wzorami geometryczno-roślinnymi (ryc. 5: 3), żłobionymi podwójnymi liniami przykrawędnymi oraz krótkimi nacięciami w liniach i pasmach wypełnionych nakłuwaniem (ryc. 5: 2, 4, 6).

Przyszewy mocowano do drewnianej podeszwy za pomocą 3 do 8 ćwieków przybijanych wzdłuż krawędzi (Gutkowska-Rychlewska 1968: 37). Większość przyszew była zamocowana za pomocą ćwieków wbijanych po cztery na każdym boku (ryc. 5: 5). Różna liczba ćwieków użytych po obu stronach patynki, zarejestrowana między innymi w materiałach gdańskich i elbląskich, świadczy o częstych naprawach tego typu obuwia (Ceynowa 2004: 146; Domagalska 2005: 454). O naprawianiu patynek lub odzyskiwaniu ćwieków ze zużytych egzemplarzy również w Gdańsku świadczy odkrycie 5 egzemplarzy o wypukłych główkach, odlanych z ołowiu i cyny w całości z nóżką (ryc. 8: 1-4). Jeden egzemplarz o średnicy 8 mm jest zdobiony

wokół krawędzi pseudogranulacją (ryc. 8: 6). Takie ćwiki były powszechnie użytkowane w Europie w XIV–XV wieku (Egan, Pritchard 2002: 26, 162, fig. 13; Ceynowa, Trawicka 2016: 100). Większe ćwiki o wypukłej główce i wysokiej nóżce, średnicy i wysokości 15 mm (ryc. 7: 5; 8: 12), odlane z brązu, mogły służyć również do pasków lub okuć skrzyń i mebli.

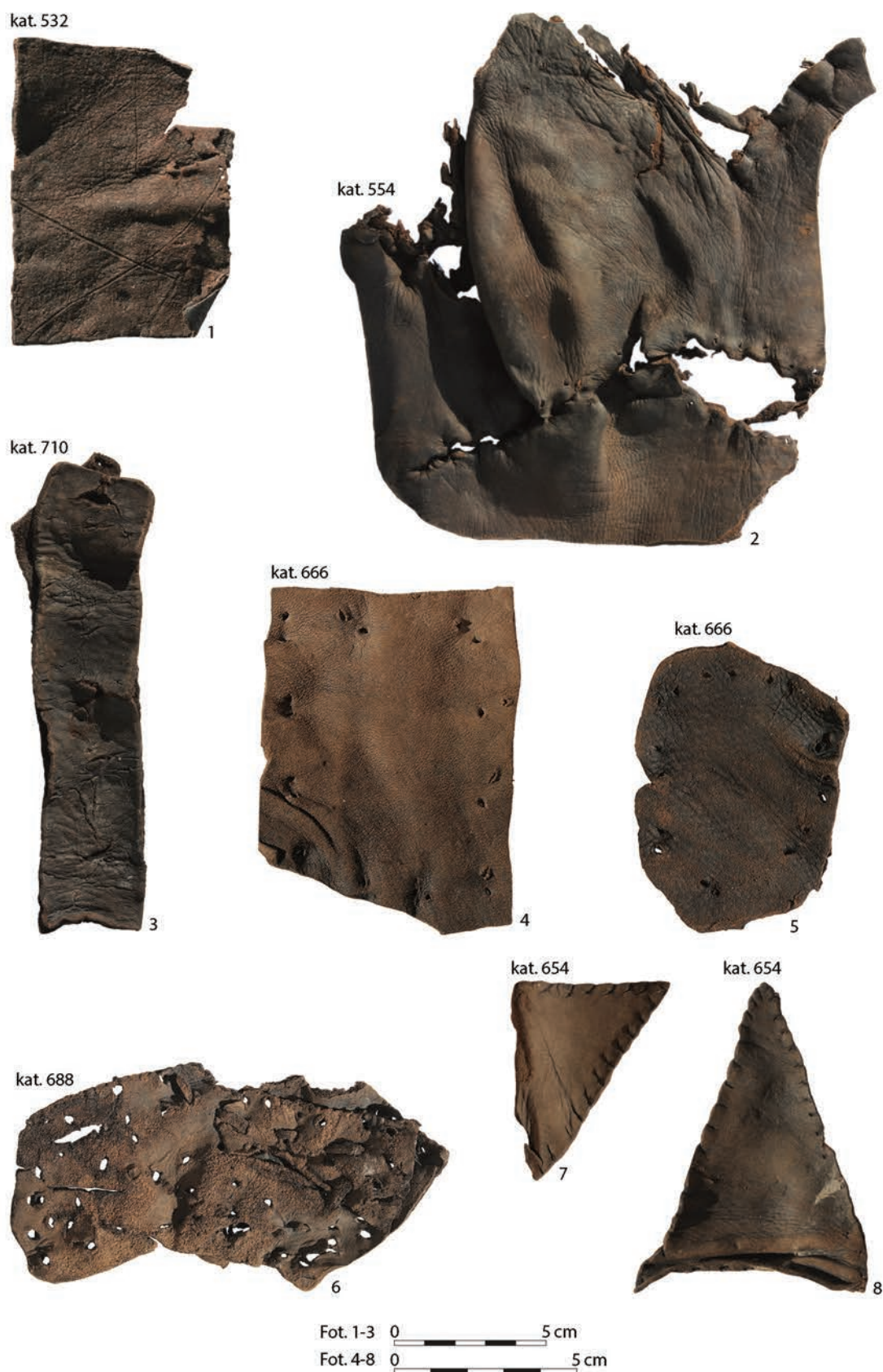
Pozyskane przyszewy pochodzą od różnych par obuwia o dwuczęściowej konstrukcji, która dawała możliwość dopasowania wielkości buta do stopy. Patynki zapinano przeciągając wąski pasek jednej części przez zacięcie lub owalny otwór w drugiej części. Do przygotowania pasków używano ścinków z wykrojów butów lub rzemieni. Przeważnie zapięcia były pojedyncze (ryc. 5: 1-2, 6), ale zdarzały się również zapięcia podwójne (ryc. 5: 4, 7). Za otworami umieszczano elementy łączące w postaci kołeczków, małych gwoździków lub sprzączek (Ceynowa 2005: 323).

Do mocowania obuwia mogły służyć odkryte niewielkie okrągłe sprzączki odlane z mosiądzu o średnicy 14 i 16 mm (ryc. 7: 8-9), zaopatrzone w taśmowaty kołec nawinięty na ramce. Zapięcia te w Europie są datowane od połowy XIII do połowy XIV wieku (Whitehead 1996: 14, No. 31; Egan, Pritchard 2002: 22). Niewielkie prostokątne sprzączki, odlane ze stopu ołowiu i cyny (dł. 22 mm, szer. 18–20 mm), doginano w celu lepszego przylegania do stopy (ryc. 8: 10). Użytkowanie podobnych egzemplarzy, często łączonych ze skuwką datuje się szeroko od XIV do XVII wieku (Whitehead 1996: 24, No. 130). Obuwie zapinane sprzączkami stało się szczególnie popularne w drugiej połowie XIV i XV wieku (Grew, de Neergard 2001: table 9, 11; Egan, Pritchard 2002: 87–88, fig. 54: 380–381; Wywrot-Wyszowska 2008: 43–44, ryc. 14; Drażkowska 2011: 105–106).

Wszystkie opisane przyszewy mają analogie w materiałach gdańskich, stanowiących największy zbiór patynek pozyskanych z badań archeologicznych (Ceynowa 2004; 2005; Drażkowska 2013; Ceynowa, Trawicka 2016). Patynki z jednoczęściową przyszwą i zaokrąglonym przodem podeszwy są uważane za modele wcześniejsze, niż patynki z przyszwą dwuczęściową, które rozpowszechniły się w XIV wieku (Ceynowa 2004: 148; Trawicka 2016: 10–11).

Odkryte obuwie nosi ślady odrywania metalowych elementów ozdobnych, które mogły być odzyskiwane i wykorzystywane wtórnie, podczas gdy zniszczone drewniane podeszwy trafiały do pieca jako opał (Ceynowa, Trawicka 2016: 10).

W wypełniku konstrukcji natrafiono również na 4 fragmenty wyrobów skórzanych niezwiązanych z obuwem (ryc. 6: 1-3; 7: 6). Jeden z przedmiotów, formą przypominający prostokątną aplikację z widocznymi śladami szycia na krawędziach, bądź obszycia wzmacniającego po stronie mizdry (która była stroną eksponowaną), ma po prawej stronie wryty znak „X” i częściowo widoczną ramienną gwiazdkę po lewej stronie (ryc. 6: 1). Duży płat dość grubej skóry, z kilkoma nacięciami zszywanymi na okrętkę, ma wybrzuszenie w części środkowej, świadczące o formowaniu wyrobu. Jego dolna krawędź uległa zniszczeniu (ryc. 6: 2). Stan zachowania opisanych przedmiotów nie pozwala na określenie

Ryc. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Galanteria skórzana: aplikacja? (1), przedmiot nieokreślony (2), fragment paska ze śladami usuwania ozdobnych ćwieków (3), łaty (4-6), elementy obuwia-zapiętki (7-8). Fot. A. Jędrzejczak-Skutnik, T. Widerski.

Fig. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Leather mercery: ornament? (1), an indefinite item (2), a piece of a belt with traces of removing decorative studs (3), patches (4-6) and elements complementing the construction (7-8). Photo A. Jędrzejczak-Skutnik, T. Widerski.

ich pierwotnej formy i funkcji. Kolejne dwa egzemplarze to fragmenty skórzanych pasek. Szerszy z nich (zach. dł. 15,5 cm, szer. 3,5 cm) ma na powierzchni widoczne ukośne nacięcia i odciski okrągłych aplikacji (ryc. 6: 3), zaś węższy pasek (zach. dł. 10,8 cm, szer. 0,6 cm) ozdobiono rzędem nitów o ósemkowatych wypukłych główkach, odlanych ze stopu ołowiu i cyny (ryc. 7: 6).

Wyroby metalowe

Wśród pozyskanych wyrobów wyróżniono również metalowe zapięcia, okucia końca pasa i aplikacje, będące pierwotnie ozdobą jego taśmy nośnej. W pozyskanym materiale z zapięciem pasa można wiązać odkrytą skuwkę (dł. 32 mm, szer. 8 mm) wykonaną z mosiężnej taśmy złożonej na pół, zagiętej na boku niezachowanej ramki, z wyciętym otworem do zamocowania kolca i otworem na nit. Narożniki są ścięte, powierzchnia zdobiona wybijanymi punktami (ryc. 7: 11). Sprzączki z taśmowatymi skuwkami, często zdobione bogatą ornamentyką geometryczną, łączy się ze średniowiecznym pasem naddługim, który pojawił się w środowiskach dworskich w XIII wieku, a w następnym stuleciu rozpowszechnił się wśród mieszczan. Odkrycia sprzączek w miastach, takich jak Wrocław, Płock i Gdańsk, świadczą o ich powszechnym użytkowaniu w XIV–XV wieku (Wachowski 1995: 227; Trzeciński 2000: 111; Trawicka 2010: 113). Na terenie Anglii moda na sprzączki ze skuwkami panowała od połowy XIV do połowy XV wieku (Egan, Pritchard 2002: 22, fig. 11).

Opisane fragmenty sprzączek można łączyć z wąskimi pasami i modą kobiecą. Szerokie pasy męskie zapinano za pomocą dużych sprzączek o okrągłej ramie (Wachowski 1984: 18). Zachował się fragment takiej sprzączki, odlanej prawdopodobnie z brązu (śr. 40 mm, grub. 5 mm; ryc. 8: 11) i datowanej ogólnie na okres średniowiecza.

Zakończenia pasów wzmacniano metalowymi okuciami, co ułatwiało przetykanie końcówek przez sprzączki i zabezpieczało pas przed zużyciem. Do tego celu wykorzystywano proste egzemplarze z cienkiej blachy mosiężnej, zgiętej na pół (dł. 27 mm, szer. 9 mm) i przebijanej razem z paskiem nitami mocującym (ryc. 7: 1). Były one używane w Europie powszechnie od połowy XIII do końca XV wieku (Egan, Pritchard 2002: 24, 124, fig. 12).

Do wykańczania pasek stosowano również jednostronne okucia odlewane z miękkiego stopu ołowiu i cyny, w których pasek znajdował się w wykonanej od tyłu wnęce, obejmującej niewielki jego odcinek. Całość wraz z paskiem przebijał trzpień mocujący. Okucia te miały formę płytki zakończonej półkuliście (zach. dł. 10 mm, szer. 10 mm; ryc. 8: 13), trapezowato (zach. dł. 10 mm, szer. 8 mm; ryc. 7: 2; 8: 15) lub wyobrażenia iglastego drzewa (zach. dł. 23 mm, szer. 8 mm; ryc. 7: 3; 8: 14). Mocująca część pozyskanych zabytków jest odłamana. Okucia takie, znane z wielu stanowisk miejskich w Europie, są datowane na XV–XVI wiek (Egan, Pritchard 2002: 150–152; Trawicka 2010: 116–117). Niewielkie egzemplarze stosowano także, jako zakończenia cienkich pasek patynek (Ceynowa 2009: 98).

W średniowieczu pas był nie tylko elementem stroju,

ale pełnił również rozmaite funkcje pomocnicze. Do niego podwieszano pugiwały, sakiewki, noże itp. Takim elementem do podwieszania różnych podręcznych przedmiotów może być trapezowata ramka wykonana z taśmy mosiężnej, o bokach połączonych ruchomą sztabką, z zagiętymi końcami, pod którymi zachował się fragment skózanego paska (wys. 20 mm, szer. 4 mm; ryc. 7: 12). Analogiczne przedmioty odkryte w Londynie są interpretowane jako pętle ("szlufki"), mocowane (nitowane lub zaciskane) na pasie. Okres użytkowania tych form określono na koniec XIV wieku (Egan, Pritchard 2002: 233–235, fig. 150: 1266).

Pasy należały do najbardziej popularnych elementów ozdobnych, będących w posiadaniu nawet mniej zamożnych mieszczan. Styl gotycki wniósł dużą różnorodność modnych dodatków stosowanych do ozdoby pasów. Do najbardziej popularnych należały ćwieki i aplikacje o różnych kształtach, wykonywane z blaszek srebrnych, złotych, a w skromniejszych wersjach pasów – mosiężnych i cynowych (Poppe 1978a: 304–305). Na pasach rycerskich okucia nabijano na całej ich długości, podczas gdy na pasach mieszczkańskich aplikacje mocowano gęsto przede wszystkim w środkowej, przedniej części pasa typu naddługiego. Tak był zdobiony niemal kompletny pas wraz z okuciami taśmy nośnej oraz sprzączką, datowany na drugą połowę XIII wieku, odkryty w Elblągu (Marcinkowski 2009: 171, ryc. 28) oraz pas naddługi datowany na drugą połowę XIV wieku, odkryty w Kołobrzegu (Wywrot-Wyszkowska, Janowski 2017: 209–214, ryc. 3–4). Na fragmencie paska odkrytym przy ulicy Świętojańskiej zarejestrowano ukośne nacięcia (ryc. 6: 3), w których pierwotnie były zamocowane okrągłe aplikacje odcisnięte jeszcze na skórze. Prawdopodobnie oderwane ozdoby wykorzystano wtórnie do naprawy innych wyrobów lub przetopiono. Fragment węższego paska ozdobiono nitami o ósemkowatych główkach. Tak dekorowane szersze pasy odkryto również w Londynie (Egan, Pritchard 2002: 204–205, fig. 128: 1108). Ponieważ w Gdańsku ćwieki o ósemkowatych główkach są uważane za charakterystyczny element patynek z XIV–XV wieku (Ceynowa 2004: 146; Ceynowa, Trawicka 2016: 10, 78, 80), można przypuszczać, że nity o takich główkach wykorzystywano do zdobienia drobnej galanterii skórzanej, prawdopodobnie dopasowanej stylistycznie do obuwia.

W pozyskanym zbiorze wydzielono kilka form okuców ozdobnych wykonanych ze stopów miedzi. Aplikację w formie prostokątnej blaszki ozdobiono wytłaczanym wzorem „XXX” i zaopatrzone w dwa otwory na nity mocujące (dł. 20 mm, szer. 6 mm; ryc. 7: 7). Na zachowanych pasekach pochodzących z badań londyńskich ozdoby takie były mocowane szeregowo za pomocą dwóch niewielkich trzpień (Egan, Pritchard 2002: 209–214; fig. 133, 136). Pasy zdobiono również wyciętymi z mosiężnej blachy główkami z otworem na trzpień. Przybierały one formy czteropłatkowych kwiatów (wymiary 8x8 mm; ryc. 7: 4), półkuliste (śr. 7–8 mm, wys. 3 mm; ryc. 8: 5), czworobocznej wypukłej płytki mocowanej na dwa kolce (wymiary 12x12 mm; ryc. 8: 9) lub liścia wyciętego z mosiężnej blachy (wymiary 18x16x18 mm). Większy nit o płaskiej, okrągłej główce z reliefowym

Ryc. 7. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Sprzączki i okucia pasków odzieżowych i obuwniczych (1-3, 8-9, 11-12), fragment paska zdobionego ćwiekami (6), aplikacje (4-5, 7), fragment dzwonka (10). Fot. J. Dąbal, A. Rembisz-Lubiejewska.

Fig. 7. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Buckles and fittings for clothing and footwear belts (1-3, 8-9, 11-12), a piece of a belt with decorative studs (6), ornaments (4-5, 7), bell's fragment (10). Photo J. Dąbal, A. Rembisz-Lubiejewska.

przedstawieniem sześciopłatkowego kwiatka, wykonano techniką odlewu (śr. 12 mm; ryc. 7: 5).

Znaleziska nitów ozdobnych w Europie są datowane już na XIII wiek. Okres ich największej popularności przypadł jednak na koniec XIV i XV wiek (Egan, Pritchard 2002: 24-25). Mimo, że nity są najczęściej interpretowane jako ozdoby stroju, mogły również zdobić inne przedmioty, jak np. sakwy czy elementy rzędu końskiego (Egan, Pritchard 2002: 162).

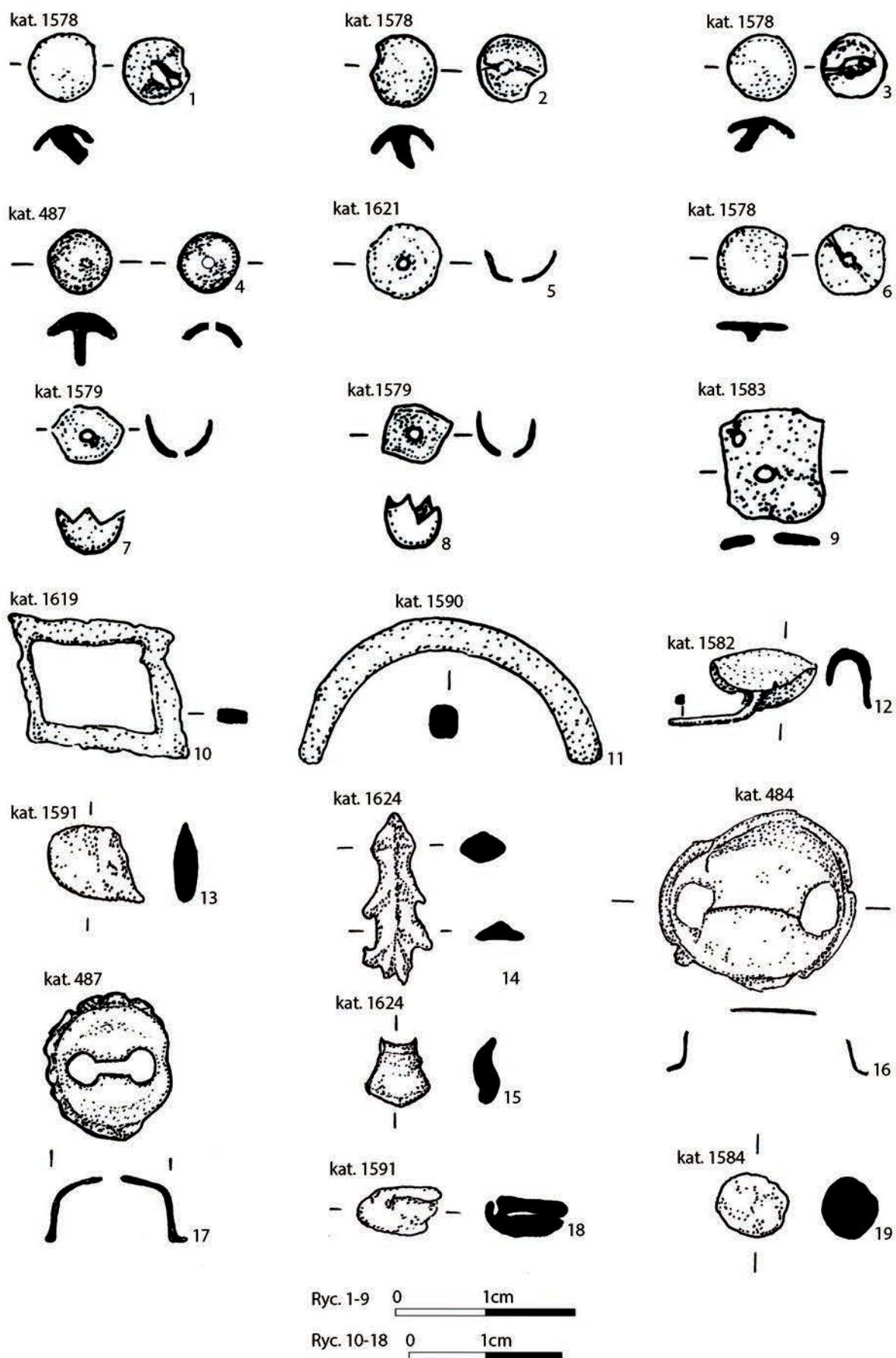
Funkcję ozdobną w średniowiecznym stroju pełniły także zawieszki dzwoneczkowate i dzwonki, których pozostałości zarejestrowano w wypełniku konstrukcji K15. Zdeformowana, cynowa, kulista zawieszka dzwoneczkowata z oderwanym szczytem i z krzyżowym nacięciem w dolnej części (śr. 10 mm; ryc. 8: 18) należy do najstarszych form w pozyskanym zbiorze. Zawieszki tego typu, odlewane ze stopu cyno-ołowiu, są rzadko odnotowywane na ziemiach polskich. Za import lub naśladownictwo z terenów bałtyjskich uznaje się egzemplarze pozyskane w Gdańsku. Wyroby te datowane są na okres od czwartej ćwierci XII do XIV wieku (Trawicka 2007: 93).

Dwie dolne połówki kulistych zamkniętych dzwoneczków z wytłaczanej blachy mosiężnej (śr. 20 i 25 mm, zach. wys. 10 mm; ryc. 7: 10; 8: 16-17), pierwotnie były połączone z niezachowanymi górnymi połówkami za pomocą lutu

cynowego. Do wnętrza dzwoneczków wkładano kulki ołowiane, tzw. brzękadła (śr. 8 mm; ryc. 8: 19). Reprezentują one typ dzwoneczków najczęściej odkrywany na późnośredniowiecznych stanowiskach miejskich (Trawicka 2007: 93; Krzywdziński 2013: 126).

Otwarte dzwoneczki wycięte z mosiężnej blachy profilowanej w formie kwiatów konwalii (śr. 6 mm, wys. 5 mm; ryc. 8: 7-8), mocowane za pomocą niezachowanego, przeciąganego drucikowatego uszka, nie mają bliskich analogii w literaturze. Najbliższe formą są odkryte w Londynie, w XIII-wiecznych nawarstwieniach, odlewane cynowe dzwoneczki o powierzchniach zdobionych reliefem (Egan, Pritchard 2002: 338-339).

Dzwonki są znane ze stanowisk miejskich w całej Europie, gdzie są datowane od schyłku XIII do początku XV wieku (Egan, Pritchard 2002: 321-322). Moda na ozdoby z dzwoneczków zawieszonych na naszyjnikach, przy pasach, na tkaninie przerzuconej na skos przez pierś, wykształciła się w XIV wieku we Francji, skąd rozpowszechniła się na inne tereny Europy. Popularny stał się wówczas tradycyjny, groteskowy ubiór błaznów, zwykle obszyty dużą ilością dzwoneczków, którego charakterystycznym elementem był kaptur z osłimi uszami również zakończonymi dzwoneczkami

Ryc. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Ozdoby metalowe: ćwieki (1-4, 6, 12), sprzączki i okucia pasków odzieżowych i obuwniczych (10-11, 13-15), aplikacja (5, 9), fragmenty dzwonek (7-8, 16-19). Rys. A. Dmitruczuk.
 Fig. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Metal decorations: studs (1-4, 6, 12), buckles and fittings for clothing and footwear belts (10-11, 13-15), ornament (5, 9), bells' elements (7-8, 16-19). Drawing A. Dmitruczuk.

(Gutkowska-Rychlewska 1968: 182–194, 212–213; Egan, Pritchard 2002: 336, fig. 219). Podobne dzwonki doczepiano także do obróżek zwierząt domowych, psów myśliwskich oraz rzędu końskiego (Egan, Pritchard 2002: 337).

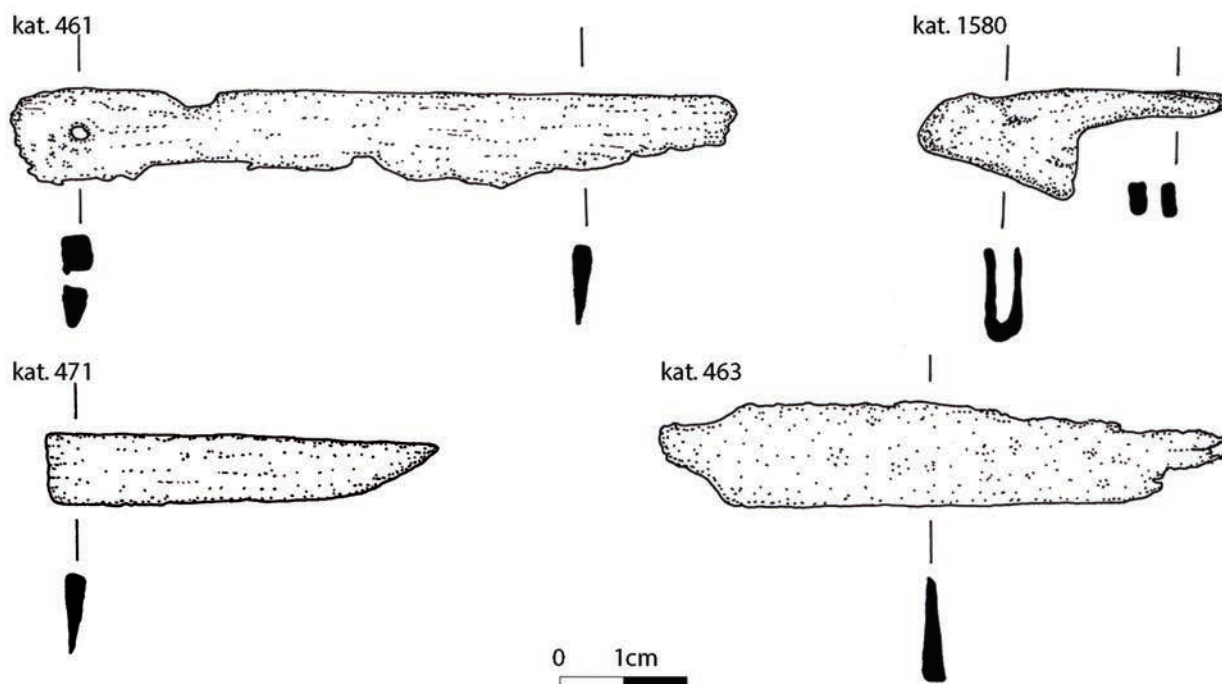
W kontekście odpadów obuwniczych natrafiono również na 3 mocno skorodowane, fragmentarycznie zachowane egzemplarze noży (zach. dł. głowni 60–100 mm, szer. głowni 11–15 mm; szer. tylca 3 mm). Wiązać je można prawdopodobnie z działalnością rzemieślniczą. Noże są często znajdowane na stanowiskach miejskich (Cowgill, de Neergaard, Griffiths, Grew, Vince, Wilmott, Wilthew 1987; Polak 1996; Trawicka 2007; Kasprzak 2013; Gomoliszek 2016). Trudno jest jednak wskazać, które z nich, oprócz typowych noży szweskich z półksiężycowatym ostrzem (Poppe 1978b: 133, ryc. 80; Drażkowska 2011: 36), mogły być narzędziami wykorzystywanymi w pracach naprawczych. Ich głownie mają trójkątny przekrój, masywny, prosty tulec i równoległe ostrze. W jednym przypadku zachował się jednostronnie wydzielony sztych, zwężający się od strony ostrza. Jeden z noży zakończono jednostronnie wydzieloną sztabką, do której za pomocą nitów mocowane były płytki okładziny (ryc. 9: 1). Elementy rękojeści drugiego noża nie zachowały się (ryc. 9: 3). Głownia trzeciego noża przechodzi w dwustronnie wydłużony, trapezowaty w przekroju trzpień, na który nabijano oprawę rękojeści (ryc. 9: 4). Noże należą do form długotrwałych, charakteryzujących się małą zmiennością w czasie. Użytkowanie egzemplarzy ze sztabką do rękojeści na ziemiach polskich datuje się od początku XV wieku (Gierlach 1972: 52, 73, tabl. XVI). Odkrycia noży tego typu w Londynie, dowodzą ich użytkowania w Europie Zachodniej

już w połowie wieku XIV (Cowgill, de Neergaard, Griffiths, Grew, Vince, Wilmott, Wilthew 1987: VIII). Ze względu na niewielkie rozmiary, opisane egzemplarze można interpretować jako noże osobiste lub noże rzemieślnicze, być może wykorzystywane w pracach naprawczych. Noże o ostro zakończonej głowni mogły być używane do wycinania elementów skórzanych i zdobienia nacięciami (Poppe 1978b: 133).

W kontekście tym odkryto również trzewik pochewki noża wykuty z żelaznej blachy (ryc. 9: 2). W późnym średniowieczu uniwersalne, używane w wielu czynnościach noże były powszechnie noszone w skórzanych pochawkach zawieszonych przy pasie (Polak 1996: 235).

Warsztat szewca

Obecność fragmentów noży, ścinków produkcyjnych, pozostałości butów oraz ozdobnych elementów obuwia i galanterii skórzanej wskazuje na rzemieślniczy charakter pozyskanych materiałów. Znaczna frekwencja ścinków wtórnych, zarejestrowanych śladów napraw, łat i przeróbek obuwia, przy obecności nielicznych ścinków pierwotnych, poświadczają naprawczą działalność szewca z ulicy Świętojańskiej. Zarejestrowane pozostałości przyszew patynek, nieokreślonych wytworów i dwóch fragmentów pasków skórzanych mogą świadczyć, iż poza obuwiem trudniono się tam naprawą innych przedmiotów codziennego użytku, wykonanych ze skór galanteryjnych. Obecność szerszego, poza obuwniczego, asortymentu wytwarzanego przez lokalnych rzemieślników stwierdzono także w warsztatach szweskich odkrytych między innymi w Kołobrzegu (Wywrot-Wyszkowska 2008: 102–110) oraz Pucku (Blusiewicz 2013: 413).

Ryc. 9. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Fragmenty noży (1, 3-4) i trzewik pochewki (2). Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 9. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. (1-2, 5-6). Knives' fragments (1, 3-4) and scabbard chape (2). Drawing A. Dmitruczuk.

W średniowieczu na terenie miasta Gdańska znajdowało się wiele pracowni zajmujących się produkcją przedmiotów ze skór. W połowie XIV wieku wśród tych rzemieślników następował podział na szewców właściwych, naprawiaczy obuwia oraz producentów sandałów i pantofli, kuśnierzy, rymarzy i innych (Bogucka 1962: 127). Na podstawie przywileju z 1374 roku, nadanego szewcom ze Starego Miasta przez komtura gdańskiego, w tej części Gdańska mógł mieszkać tylko jeden szewc naprawiający obuwie (Cieślak 1978: 152). Takich warsztatów na terenie Gdańska nie mogło być jeszcze wiele. Średniowieczne pracownie rzemieślnicze były wydzielane w obrębie domów mieszkalnych (Kowalska 2008) bądź przybierały formę jatki. Zagadnienia budowy i dziedziczenia jatek przewijają się na kartach ksiąg cechowych (Turnau 1975: 50). Na planach miast jatki lokalizowano na rynku lub bocznym placu targowym. Rzadko natomiast opisywano ich wygląd wspominając jedynie, że były to budy lub stoły zwane „sochackimi” (Turnau 1975: 50).

Ponieważ w pobliżu odkrytego obiektu K15 nie zarejestrowano żadnych pozostałości stałej zabudowy mieszkalnej, w której mógł mieszkać i pracować rzemieślnik, można przypuszczać, że w okresie późnego średniowiecza w pobliżu ulicy Świętojańskiej istniała jatka szewca-naprawiacza. Obecność w zasypisku obiektu ułamków naczyń ceramicznych, gwoździ, pozostałości związanych z działalnością krawiecką, a także brakteata z 1343 roku, wskazuje na odpadkowy charakter obiektu, będącego intencjonalnie wykopanym dołem, do którego wrzucono pozostałości po zlikwidowanych jatkach, a następnie teren zniwelowano pod zabudowę XVI-wieczną (por. Dąbał 2018).

Podsumowanie

Z wypełniska konstrukcji K15 pozyskano szeroki asortyment wyrobów obuwniczych należących zarówno do osób dorosłych, jak i dzieci. Wieloczęściowa budowa odkrytych butów, krojonych w systemie jednokrójki przy znaczącym udziale dwukrójki, obecność form wysokich oraz sposób zapinania obuwia za pomocą rzemykoguzików i metalowych sprzączek, wpisuje się w kanon mody obuwniczej drugiej połowy XIV i początku XV wieku. Odkrycie licznych ścinków wtórnych, śladów napraw, łat i przeróbek obuwia, przy obecności nielicznych ścinków pierwotnych świadczy o istnieniu pracowni szewskiej zajmującej się przede wszystkim działalnością naprawczą obuwia. Obecność przyszew patynek, fragmentów pasków, nieokreślonych wyrobów skórzanych oraz „odzyskanych” metalowych elementów ozdobnych może świadczyć, iż poza obuwiem trudniono się również naprawą innych przedmiotów codziennego użytku ze skór galanteryjnych. Brak śladów konstrukcji stałej zabudowy, datowanej na okres późnego średniowiecza, wskazuje na odpadkowy charakter obiektu, będącego najprawdopodobniej pozostałością po zlikwidowanej jatkce.

Literatura/References

- Blusiewicz K., 2009, *Obuwie warszawskie z XIV–XVIII wieku ze zbiorów archeologicznych Muzeum Historycznego m.st. Warszawy* (w:) *Archeologia dawnej Warszawy*, t. 1, red. W. Pela, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa.
- Blusiewicz K., 2013, *Późnośredniowieczne obuwie z badań archeologicznych działki miejskiej w Pucku* (w:) *XVII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 2, Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. H. Paner, M. Fudziński, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 405-414.
- Bogucka M., 1962, *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV-XVII wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Ceynowa B., 2004, *Późnośredniowieczne patynki gdańskie z badań na Wyspie Spichrzów*, „Pomorania Antiqua”, t. 19, s. 139-153.
- Ceynowa B., 2005, *Patynki z badań na Wyspie Spichrzów w Gdańsku* (w:) *XIV Sesja Pomorzoznawcza, vol. 2, Od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. H. Paner, M. Fudziński, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 319-326.
- Ceynowa B., 2009, *Obuwie ochronne znalezione w Gdańsku – problematyka i metody badawcze* (w:) *In gremio – in praxi. Studia nad średniowiecznym skórnictwem*, red. A.B. Kowalska, B. Wywrot-Wyszowska, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Szczecin, s. 95-112.
- Ceynowa B., Trawicka E., 2016, *Każdy krok zostawia ślad. Obuwie historyczne ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Katalog wystawy*, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk.
- Cieślak E. (red.), 1982, *Historia Gdańska*, tom II 1454-1655, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk.
- Cowgill J., de Neergaard M., Griffiths N., Grew F., Vince A., Wilmott T., Wilthew P., 1987, *Knives and scabbards*, Medieval Finds from Excavation in London. Band 1, H.M. Stationery Office, London.
- Dąbal J., 2018, *Domy i ich zaplecza* (w:) *Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 53-72.
- Domagalska K., 2005, *Patynki ze starego Miasta w Elblągu* (w:) *XV Sesja Pomorzoznawcza*, red. G. Nawrońska, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, Elbląg, s. 447-456.
- Drążkowska A., 2005, *Dodatki do ubiorów toruńskich* (w:) *Non omnis moriar. Zwyczaje pogrzebowe w XVII i XVIII-wiecznym Toruniu*, red. H. Maciejewska-Marcinkowska, R. Uziembło, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Toruń, s. 54-63.
- Drążkowska A., 2009, *Późnośredniowieczne skórzane obuwie wydobyte na Starym Mieście w Toruniu*, „Pomorania Antiqua”, t. 22, s. 233-250.
- Drążkowska A., 2011, *Historia obuwia na ziemiach polskich od IX do końca XVIII wieku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Drążkowska A., 2013, *Sposoby zdobienia wyrobów skórzanych i motywy dekoracyjne na przykładzie wybranych zabytków pozyskanych z badań na ulicy Panieńskiej w Gdańsku* (w:) *XVII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 2, Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. H. Paner, M. Fudziński, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 447-455.
- Eberle L., 1984, *Źródła do poznania technologii kroju i szycia średniowiecznego obuwia warszawskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 32/2, s. 199-210.
- Egan G., Pritchard F., 2002, *Medieval Finds from Excavation in London: Dress accessories 1150-1450*, Band 3 (New Edition) Boydell Press, Woodbridge.
- Gierlach B., 1972, *Kowalstwo mazowieckie XIII-XVIII w.*, Wydawnictwo Stacji Naukowej MOBN, Ciechanów.
- Gomoliszek A., 2016, *Noże z wykopalisk przy ulicy Chmielnej 73-74 w Gdańsku* (w:) *Dantiscum*, t. 1, red. R. Krzywdziński, Dantiscum Pracownia Badań Archeologicznych, Gdańsk, s. 377-453.
- Goubitz O., van Driel-Murray C., Groenman van Waateringe W., 2001, *Stepping through the Time. Archaeological Footwear from Prehistoric Times until 1800*, Stichting Promotie Archeologie, Zwolle.
- Grew F., de Neergaard M., 2001, *The shoes and patterns. Medieval finds from excavation in London*, Band 2, Boydell Press, Woodbridge.
- Gutkowska-Rychlewska M., 1968, *Patynki z Pырzyc na tle mody obuwia średniowiecznego*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie”, t. 10, s. 36-41.
- Kasprzak M., 2013, *Noże ze stanowiska w południowo-zachodniej części kwartału ulic: Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla i św. Barbary w Gdańsku*, „Archeologia Gdańska”, t. 5, s. 309-336.
- Kowalska A.B., 2008, *Dom szewca, czy szewc w domu?* (w:) *Ad Oderam fluvium. Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, red. B. Gruszka, Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej, Zielona Góra, s. 529-536.
- Kowalska A.B., 2014, *Pomorskie rzemiosło skórnictwa w okresie przemian ustrojowych (XII-XIV wiek)*, „Archeologia Historica Polona”, t. 10, s. 197-212.
- Krzywdziński R., 2013, *Analiza przestrzenno-funkcjonalna archeologicznych relikwów zagospodarowania działek mieszczących z południowo-zachodniej części kwartału ulic: Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla i św. Barbary w Gdańsku*, „Archeologia Gdańska”, t. 5, s. 23-131.
- Marcinkowski M., 2009, *Stan badań nad średniowiecznymi przedmiotami ze skóry odkrytymi w Elblągu* (w:) *In gremio – in praxi. Studia nad średniowiecznym skórnictwem*, red. A.B. Kowalska, B. Wywrot-Wyszowska, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Szczecin, s. 167-192.
- Mould Q., Carlisle I., Cameron E., 2003, *Leather and Leatherworking in Anglo-Scandinavian and Medieval York: The Archeology of York: The Small Finds 17/16 – Craft, Industry and Everyday Life*, Council for British Archaeology, York.
- Polak Z., 1996, *Zabytki metalowe* (w:) *Archeologia Średniowiecznego Kołobrzegu*, t. 1, red. M. Rębkowski, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Kołobrzeg, s. 231-241.
- Poppe D., 1978a, *Odzież, obuwie, ozdoby* (w:) *Historia kultury materialnej Polski, t. II, Od XIII do XV wieku*, red. A. Rutkowska-Płachcińska, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 280-311.
- Poppe D., 1978b, *Przemysł skórzany* (w:) *Historia kultury materialnej*

- Polski, t. II, Od XIII do XV wieku*, red. A. Rutkowska-Płachcińska, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 131-149.
- Trawicka E., 2007, *Zabytki metalowe ze stanowiska 5 w Gdańsku – Hala Targowa*, „Archeologia Gdańska”, t. 3, s. 67-127.
- Trawicka E., 2010, *Zabytki metalowe z Wyspy Spichrzów w Gdańsku (badania z 2004 roku)*, „Archeologia Gdańska”, t. 4, s. 93-150.
- Trzeciński M., 2000, *Kultura materialna średniowiecznego Płocka (w:) Historia Płocka w ziemi zapisana: podsumowanie wyników dotychczasowych badań archeologicznych*, red. A. Gołębniak, Stowarzyszenie „Starówka Płocka”, Płock, s. 87-133.
- Turnau I., 1975, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- Turnau I., 1999, *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX wieku*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Wachowski K., 1984, *Militaria z grodu na Ostrówku w Opolu (w:) Studia nad kulturą wczesnopolskiego Opolu*, red. B. Gediga, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, s. 11-112.
- Wachowski K., 1995, *Późnośredniowieczne okucia pasa z Fosi Miejskiej we Wrocławiu*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 34, s. 227-230.
- Wiklak H., 1957, *Obuwie dawnych Gdańszczan*, „Z otchłani wieków”, R. 23, z. 2, s. 78-85.
- Wiklak H., 1960, *Obuwie gdańskie z X-XIII wieku (w:) Gdańsk wczesnośredniowieczny*, t. 3, red. J. Kamińska, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk, s. 7-108.
- Wiklak H., 1967, *Obuwie gdańskie z XII-XIV wieku (w:) Gdańsk wczesnośredniowieczny*, t. 4, red. J. Kamińska, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk, s. 137-178.
- Wiklak H., 1969, *Polskie obuwie wczesnośredniowieczne z VIII-XIII wieku na podstawie wykopalisk*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. 6, s. 475-517.
- Wiklak H., 1993, *Obuwie wykopaliskowe z Gniewa*, „Pomorania Antiqua”, t. 15, s. 75-129.
- Whitehead R., 1996, *Buckles 1250-1800*, Greenlight, Whitam.
- Wywrot-Wyszkowska B., 2002, *Późnośredniowieczne patynki z lokacyjnego Kołobrzegu*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 50, s. 103-109.
- Wywrot-Wyszkowska B., 2008, *Skórnictwo w lokacyjnym Kołobrzegu. XII-XV wiek*, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Szczecin.
- Wywrot-Wyszkowska B., Janowski A., 2017, *Mieszczkański pas naddługi z późnośredniowiecznego Kołobrzegu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 65, z. 2, s. 209-219.

The remains of a late-medieval shoemaker-patcher's workshop

Summary

The article presents a collection of 498 fragments of leather goods, 28 decorative elements of shoes and belts, and 3 knives elements which may be related to shoemaking. These materials were obtained from the K15 construction interpreted as a dustbin after the liquidation of roadside butcheries, operating at present Świętojańska Street in Gdańsk in the 2nd half of the 14th and at the beginning of the 15th century. The discovery of numerous secondary scrapings, traces of repairs, patches and alterations of footwear, together with the presence of few primary cuttings (production waste from cutting new footwear) shows that the shoemaker mainly dealt with shoe repairs.

The largest group of acquired historic objects are 494 fragments of footwear. During the conservation of materials, 11 shoes preserved (constructed of 77 fragments) in at least 60% were reconstructed. There were 102 constructive tops (vamps, quarters and shafts), 66 fragments of soles with a characteristic nose, 148 fragments of complementary and reinforcing elements (heels, tongues, rolled toggles, connectors, pieces of trimmings, under-rings, gaskets), 6 patches, 80 fragments of stitches of patches (including 28 inter-template cuttings (the so-called primary), wooden patten and 10 elements of two-piece one vamps. Only 4.6% are very damaged, unidentified fragments of footwear leather. Moreover, a small number of 2 fragments of unidentified leather products and 2 pieces of belts, the presence of patches were distinguished.

Presence of patches, traces of reparation noted at the leather pieces, fragments of stitches of patches including only small number of inter-template cuttings might be attributed not only to shoemaker works but furthermore emphasis patcher activity.

The largest collection of leather fragments comes from low shoes in the type of shoes cut in the one-piece cuts (56%) and two-piece cuts (26%). Footwear was tied on the side, across or in front using straps. The remains of medium-high boots and ankle shoes (17%) were less numerous. The method of fixing this type of footwear on the foot by tying the strap around the leg refers to the fashion of the early Middle Ages. In total, 3 children's ankle shoes fastened with the help of toggles characteristic for footwear fashion from the 2nd half of the 14th century and the 15th century.

The registered additional cuts, deepening of the original cutouts and punching fragments of the leather on the instep suggest the secondary fitting of footwear to the growing leg of the user or to the leg of the new owner. High (ankle) shoes were made into low shoes by cutting off the shaft. Lack of traces of decorating the shoes allows us to assume

that the basic clientele of the shoemaker-patcher were the middle-class inhabitants of the Old Town district.

Leather shoes were protected by wearing overshoes – pattens. The wooden patten and obtained overshoes come from different pairs, decorated with cut out elaborate geometric patterns or cuts in linear systems. The vamps were attached to a wooden sole using decorative studs cast entirely with a foot or separately from tin. Some pattens were fastened with round or rectangular buckles. Shoes fastened with buckles became especially popular in the second half of the 14th and 15th centuries. The ends of the thin strips had both utility and decorative functions. They made it easier to thread the end of the strap through the buckle and prevented it from being worn. Both specimens of thin brass sheet and relief tin-lead castings were used for this purpose. Fittings of this type, dated back to the 15th and 16th centuries, are known from many urban sites in Europe.

Pattens were to protect footwear from mud, moisture and dirt on city streets. Vamps of the pattens discovered on Świętojańska street belong to the types popular in the 14th century. Discovered shoes carry traces of metal decorative elements that could be recovered and reused by the shoemaker.

In addition to footwear leathers, the object found 2 fragments of unspecified leather goods and a 2 pieces of leather belts. In this context, a fragment of a round buckle, a trapezoidal frame – a “belt loop” and 4 ornamental rivets were also discovered. Dating of similar elements in other urban positions in Europe is from the mid-fourteenth to the end of the fifteenth century. Decorative rivets are most often interpreted as applications of leather clothing elements. The decorative function of the belts could also be made of 5 bells and bell-shaped bell pendants. The fashion for bell ornaments evolved in France at the end of the 14th century, from where it spread to European territories and remained until the mid-15th century. Fragments of three knives preserved due to their small size can be interpreted as craft or personal knives, probably related to the shoemaker's work. The multi-part construction of the exposed footwear, the dominant cut of the one-piece with a significant share of the two and high shoes, and above all the legible participation of children's footwear are characteristic of the shoemaking of the late Middle Ages. The way of fastening shoes with thongs and metal buckles fits into the canon of footwear fashion from the 2nd half of the 14th and the beginning of the 15th century.

Joanna Dąbal

Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

3.2. PRACE ODLEWNICZE W MIEJSKIM DOMU

Abstrakt:

Artykuł prezentuje wyniki badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych w przestrzeni piwnicy i zaplecza murowanego domu przy ulicy Świętojańskiej 6, w trakcie których odsłonięto obiekt, elementy architektoniczne oraz źródła ruchome wstępnie zinterpretowane w kontekście prac odlewniczych prowadzonych w budynku. Łącznie wyróżniono 134 zabytki i próby, które mogą być interpretowane w kontekście odlewnictwa metali. Wśród wyróżnionych wyrobów znalazły się fragmenty tygli, ceramiczne formy, obcęgi, niewielkie bryłki surowca (lub odpady) oraz skrawki blaszek. Przeprowadzone analizy osadów wewnętrznych wybranych egzemplarzy tygli, bryłki niejednorodnego surowca metalowego i skrawka metalu mogącego stanowić część produktu, wykazały obecność metali kolorowych. Na osadach ścianek tygli zarejestrowano pierwiastki wskazujące, że wsadem były brązy. Analiza pozyskanych źródeł, przeprowadzone badania składu osadów pozwalają mówić o wykonywanej w pomieszczeniach domu przy ulicy Świętojańskiej czynności topienia metali.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, archeologia, odlewnictwo metali, tygle, warsztat

Abstract:

The article presents the results of archaeological and architectural research carried out in the cellar space and the back room of a brick house at Świętojańska 6 Street, during which the whole object, architectural elements and portable artifacts preliminarily interpreted in the context of foundry works in the building were uncovered. In total, 134 finds and samples were distinguished, which can be interpreted in the context of metal casting. Among the highlighted products there were: crucible fragments, ceramic moulds, pincers, small lumps of raw material (or wastes) and plaque pieces. The analysis of internal sediments of selected samples of crucibles, nuggets of non-homogeneous metal raw material and a metal scrap that could be part of a product revealed the presence of non-ferrous metals. On the inside walls of the crucibles, elements indicating that the charge was bronze were recorded. The analysis of acquired sources and the studies carried out on the composition of sediments, allow us to talk about the operations of melting metals on the premises of the house at Świętojańska Street.

Keywords:

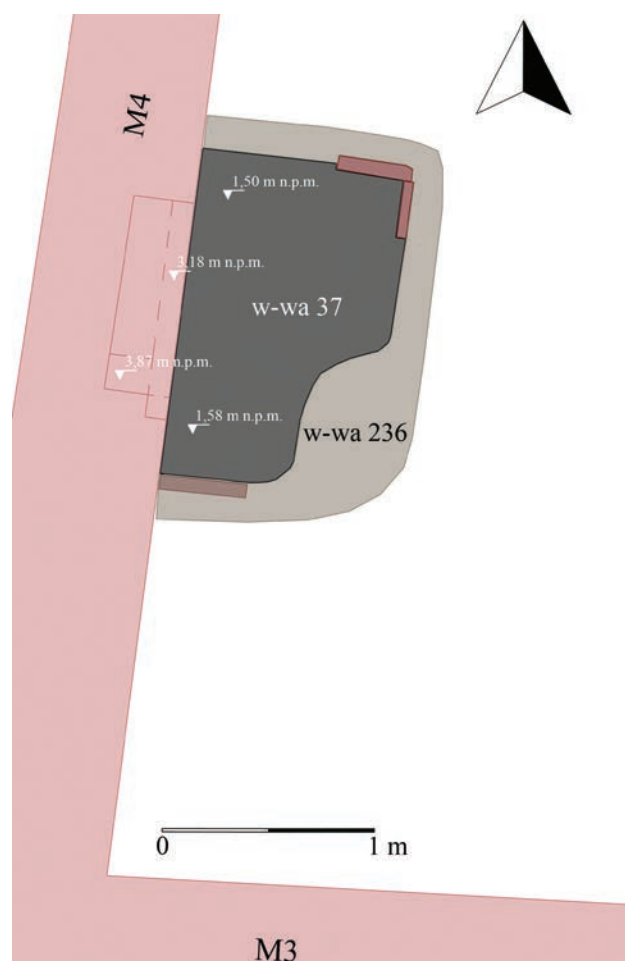
Gdańsk, archeology, metal foundry, crucibles, workshop

W domach miejskich często podejmowano prace związane z wytwórczością. Wyniki badań archeologicznych odnoszące się do zagadnień związanych z miejskimi późnośredniowiecznymi i nowożytnymi przestrzeniami pracy są dość skromnie udostępnione w formie publikacji odnoszących się do Gdańska. Do tej pory szerzej opisane zostało jedynie funkcjonowanie browaru w piwnicach jednego z domów miejskich przy ulicy Świętojańskiej (Niemirka 2009: 295-304). Wielokrotnie w publikacjach dotyczących źródeł ruchomych z Gdańska poruszano problematykę przedmiotów związanych z pracą czy specyfiką poszczególnych rzemiosł. Do tej pory jednak nie zaprezentowano wyników jednocześnie omawiających źródła ruchome i szczegółowy kontekst ich pozyskania, który pozwoliłby na interpretację przestrzeni w kontekście prac zawodowych.

W wyniku badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych w przestrzeni piwnicy i zaplecza murowanego domu przy ulicy Świętojańskiej 6 odsłonięto obiekt, elementy architektoniczne oraz źródła ruchome, które wstępnie zinterpretowano w kontekście prac odlewniczych prowadzonych w budynku. Na obecnym etapie zaprezentowano wszystkie zarejestrowane dane dotyczące tych źródeł, próbę ich identyfikacji i interpretacji w kontekście działalności związanej z odlewnictwem metali.

Obiekty i elementy architektoniczne

W efekcie prac archeologiczno-architektonicznych na stanowisku 121, w piwnicznej kondygnacji domu przy ulicy Świętojańskiej 6 w odległości około 2 metrów od południowo-zachodniego narożnika pomieszczenia wzdłuż ściany zachodniej, zarejestrowano obiekt o rzucie zbliżonym do prostokątnego (ob. 64) (ryc. 1-2). Strop obiektu znajdował się na głębokości około 1,96 m n.p.m., zaś jego spąg na głębokości od około 1,58 do 1,50 m n.p.m. Obiekt został wykonany z XVIII-wiecznego poziomu użytkowego piwnicy, który stanowiła warstwa gliny z piaskami z dużą zawartością żwirków w stropie (warstwa 27). Spąg obiektu stanowiła jasnoszara glina z soczewkowato zarejestrowanymi cienkimi warstwami wapna. Dolną obudowę obiektu do wysokości około 40 cm stanowiła spieczona glina z dużą domieszką gruboziarnistego piasku, przemieszana z drobnym gruzem. Wypełnisko dolnej części stanowiła warstwa spalenizny z inkluzjami wapna i drobnego gruzu (ryc. 2). Środkowa i górna partia obiektu była bardziej przemieszana, częściowo wypełnisko stanowiły warstwy gliny, piasku, spalenizny i gruzu z inkluzjami wapna. Z górnej partii wypełniska pozyskano

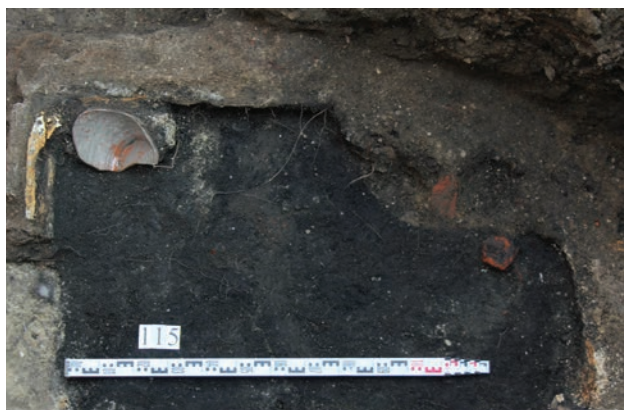

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Obiekt 64. Rys. J. Potulska, J. Dąbał.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Object 64. Drawing J. Potulska, J. Dąbał.

kości zwierzęce oraz 52 zabytki, w tym żelazny klucz, fragmenty tygli i naczyń ceramicznych. Źródła ruchome pozyskane z wypełniska obiektu datowano na pierwszą połowę XIX wieku¹. Bezpośrednio nad stropem obiektu znajdowała się warstwa spalenizny rozciągająca się na pomieszczenie. Jej zasięg nie dosięga frontowej części budynku (warstwa 22) (ryc. 3). W odległości około 0,5 od wschodniej ściany obiektu, na poziomie jego stropu, zarejestrowano prostokątne (ok. 120x80 cm) skupisko jednorodnej, jasnobrązowej gliny o niewielkiej miąższości około 2 cm, mogące stanowić izolację pod murowany obiekt. Nie zarejestrowano jednak

¹ maksymalnie do lat 60-tych XIX wieku

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Obiekt 64. Fot. J. Sychowska.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Object 64. Photo J. Sychowska.

żadnych pozostałości konstrukcji (ryc. 3). W murze ściany zachodniej (M4) nad obiektem symetrycznie wzdłuż jego zachodniej krawędzi, na wysokości od 3,15 m n.p.m.² do zachowanej wysokości ściany (5,10 m n.p.m.) znajdowała się wnęka (ryc. 4). Wnęka wykonano wtórnie w stosunku do pierwotnego muru piwnicy, o czym świadczą skute części cegieł w licu. Wnęka posiadała dwie przestrzenie. Szersza część sięgała do wysokości około 0,7 m, posiadała szerokość 0,98 m i głębokość około 14 cm. Od strony północnej na szerokości 0,84 m wnęka była głębsza i sięgała 28 cm. Trudno określić dokładny przebieg wskazanego elementu architektonicznego od wysokości 0,7 m. Od tej wysokości wypełnienie zostało wtórnie przemurowane³ i częściowo wypełnione ceglami niezwiązanymi zaprawą. Miało to miejsce prawdopodobnie pod koniec XIX lub na początku XX wieku, czyli w okresie po czasie użytkowania obiektu i wnęki. Przestrzeń ściany pod wnęką i nad obiektem jest okopcona⁴ (ryc. 4-5).

Źródła ruchome i próby

Z pracami prawdopodobnie związanymi z przetopem metali wiążą się przedmioty i próby pozyskane ze stropu warstw 27 i 22, z wypełniska i ścian obiektu (warstwy 37, 236) oraz wypełniska latryny K2 (warstwa 33) znajdującej się na zapleczu domu przy ulicy Świętojańskiej, datowanej analogicznie do wypełniska obiektu (Dąbal, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018: 364). Łącznie wyróżniono 134 zabytki i próby, które mogą być interpretowane w kontekście prac odlewniczych.

Obudowa obiektu

Z obudowy obiektu z partii od strony wypełniska pobrano 5 niewielkich fragmentów prób. Struktura spieczona skorupy jest kilkuwarstwowa (ryc. 6). Zewnętrzną powierzchnię stanowi spieczona glina z liczną domieszką gruboziarnistego

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Obiekt 64, warstwa 22. Fot. M. Stobba.

Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Object 64, layer 22. Photo M. Stobba.

piasku, w formie inkluzji pojawiają się także drobne skupiska wapienne. Warstwę bardziej styczną z wypełniskiem obiektu stanowi około 5 mm spieczona powłoka wapienna. Na ściankach wewnętrznych oprócz wyraźnych śladów wytrąconego węgla widoczne są drobne kryształki metali.

Tygle

W zbiorze wyróżniono 82 fragmenty tygli stanowiących pozostałość minimalnie 23 przedmiotów. Zachowane tygły ze wszystkich jednostek stratyfikacyjnych są zdeformowane pod wpływem wysokiej temperatury. Ich ścianki i dna są odkształcone (ryc. 7). W lepszym stanie zachowały się jedynie najmniejsze i największe egzemplarze (ryc. 8). Ponadto tygły zachowały się w stanie bardzo rozdrobnionym, zdeformowania w większości sytuacji uniemożliwiły rekonstrukcję pełnych form. Po względem technologicznym tygły zbliżone są do wyrobów kamionkowych lub szamotowych. Masa, z której je wykonano, odróżnia się nieznacznie pod względem technologicznym od opisywanych dotychczas egzemplarzy zawierających najczęściej liczną domieszkę piaskową lub grafitową (Reineking von Bock 1986: 454; Stephan 2008: 349-390; Dąbal 2015: 256). We wszystkich przełamach zaobserwowano drobne mieniające się frakcje być może muskowitu lub miki⁵. Tygły wykonane zostały na kole techniki toczenia. Wszystkie egzemplarze posiadają koliste w rzucie dna. Ścianki wyrobów od około 2/3 wysokości są spłaszczone formując trójkątny w rzucie wylew o prostych krawędziach. Zróżnicowanie form tygli zarejestrowanych w zespole możliwe było do uchwycenia w oparciu o najlepiej czytelne i zachowane średnice den (ryc. 10). Wyróżniono cztery główne wielkości tych wyrobów. Najmniejsze z nich posiadają dna o średnicy 20 do 24 mm⁶ (ryc. 9: 1-2). Drugą grupę stanowią egzemplarze o średnicach den 34 do 47 mm⁷ (ryc. 9: 3). Trzecią najliczniejszą grupę tygli stanowią

² 1,19 m wyżej od stropu obiektu

³ jako spoiwa użyto zaprawy cementowej

⁴ okopcenie musiało powstać zanim do ściany dostawiono mur (M22-M23) i zamurowano wnękę (por. ryc. 4)

⁵ na obecnym etapie nie doprecyzowano tego rodzaju składnika, nie przeprowadzono specjalistycznych analiz

⁶ zachowana wys. egzemplarzy ok. 35 mm

⁷ zachowana wys. egzemplarzy ok. 80 mm

Ryc. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Wnęka w murze M4. Fot. J. Dąbal.

Fig. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. A recess in the M4 wall. Photo J. Dąbal.

wyroby o średnicach den 52 do 63 mm⁸ (ryc. 9: 4-6). Ostatnią wielkość reprezentują masywne, wysokie egzemplarze (wys. 300 mm, dł. krawędzi wylewu 240x240x235 mm) o średnicach den mierzących 140 mm (ryc. 8).

Formy

W zbiorze wyróżniono 2 ceramiczne formy do wykonywania kul o średnicy 38,58 mm i 36,85 mm (ryc. 11). Formy wykonano z gliny z liczną domieszką średnioziarnistego piasku. Formy mają kształt lekko półkolisty (śr. ok. 60 mm, wys. 32 mm). W krawędziach zewnętrznych form widoczne są niewielkie zagłębienia służące prawdopodobnie do łatwiejszego ich otwierania. Od strony wewnętrznej formy są częściowo okopcone, jednak ślady wyglądają na powierzchniowe i wtórne, tym samym niezwiązane z ich użytkowaniem.

Obcęgi

Wśród narzędzi związanych z odlewnictwem wyróżniono obcęgi (ryc. 12). Obcęgi wykonane zostały z żelaza techniką kucia. Długość narzędzia wynosi 21,5 cm, uchwyty mierzą 17,5 cm, a część robocza 4 cm. Uchwyty obcęgow zakończone są jeden płasko, drugi z lekkim zaokrąglonym

Ryc. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Zamurowana wnęka w murze M4 w kontekście lokalizacji obiektu. Ortofotomapa K. Daliga, T. Widerski.

Fig. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Walled recess in the M4 wall in the context of the object's location. Orthophotomap K. Daliga, T. Widerski.

pogrubieniem. Część roboczą narzędzia stanowią przeciwstawne szczęki o lekko ściętych krawędziach. Analogiczne narzędzia wykorzystywane są przy obróbce metali oraz podczas prac ciesielskich.

Surowiec i skrawki

W pobliżu obiektu zarejestrowano duże nagromadzenie niewielkich bryłek (33) surowca lub odpadów oraz drobnych skrawków blaszek (11) (ryc. 13). Bryłki były niewielkich rozmiarów oscylujących od 6 do 19 mm średnicy i miały nieregularne kształty (ryc. 13: 1-2). Fragmenty blaszek, w większości stanowią nieokreślone skrawki, tylko jeden egzemplarz mógł stanowić część produktu (ryc. 13: 3-4). Jest to fragment cienkiej blaszki dekorowany rytą linią tworzącą dekorację w formie ślimacznicy. Łączna waga wszystkich drobnych metali zidentyfikowanych ogólnie jako brązy wynosi około 97 gramów.

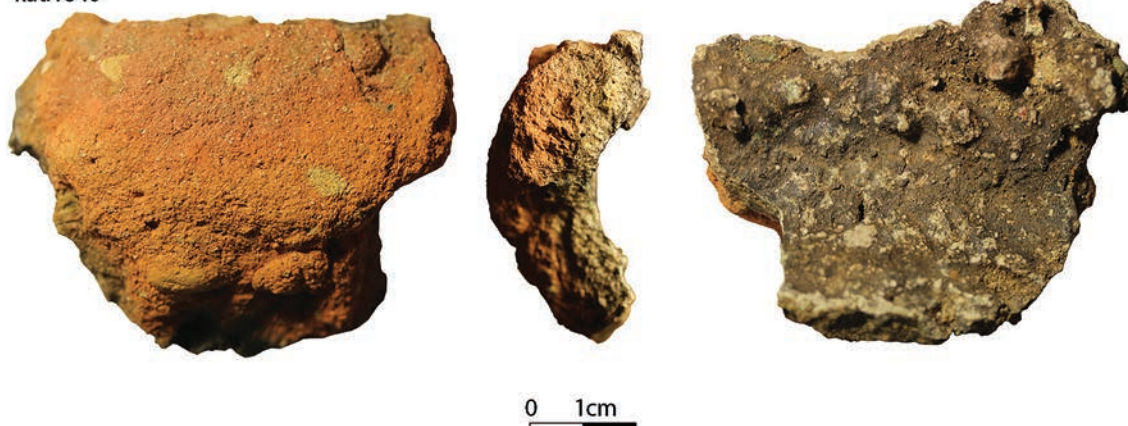
Analizy osadów tygli i metali

W celu rozpoznania działalności prowadzonej w piwnicznym wnętrzu domu przy ulicy Świętojańskiej 6 przeprowadzono

⁸ zachowana wys. egzemplarzy ok. 90 mm

kat.1840

Ryc. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Dolna obudowa obiektu 64. Fot. J. Dąbal.

Fig. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. The lower housing of the building 64. Photo J. Dąbal.

Ryc. 7. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Tygły. Fot. J. Dąbal.

Fig. 7. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Crucibles. Photo J. Dąbal.

analizy osadów wewnętrznych wybranych egzemplarzy tygli, bryłki niejednorodnego surowca metalowego i skrawka metalu mogącego stanowić część produktu (tab. 1). Analizy mikrograficzne wykonane zostały za pomocą mikroskopu elektronowego S-3400N firmy Hitachi. Analizy składu pierwiastkowego wykonano techniką mikroanalizy promieniowania X (EDX), za pomocą przystawki do mikroskopu SEM firmy Thermofisher Scientific. Analizy dokonywano przy napięciu przyspieszającym 20 kV⁹. We wszystkich sytuacjach odczyty pobierano w trzech punktach, a prezentowane wyniki stanowią uśrednienie tych wartości (tab. 1).

Wyniki nie są rozstrzygające, jednak stanowią przesłanki do wstępnego rozpoznania prowadzonej działalności. Interpretując wyniki należy zwrócić uwagę, że analizie poddano dane odnoszące się do trzech etapów produkcji, tj. surowca niewykluczone, że półproduktu rozlanego podczas wytopu, osadów po wsadzie surowca i najmniej pewnego ogniwa w powyższym zestawieniu, czyli skrawka prawdopodobnego produktu. Rozpatrując wyniki należy również wziąć pod uwagę zanieczyszczenia wynikające z procesu

depozycyjnego i przeprowadzonych zabiegów konserwatorskich¹⁰. W świetle przeprowadzonych analiz surowiec lub półprodukt stanowi bryłka brązu będąca w głównej strukturze stopem miedzi [Cu], ołowiu [Pb] i cynku [Zn] z niewielką domieszką żelaza [Fe]. Osad po wsadzie do tygli w ogólnej interpretacji również został zdefiniowany jako brąz. Analiza osadów wykazała dużą zawartość aluminium [Al], mniejsze stężenie miedzi [Cu], cynku [Zn] i żelaza [Fe]¹¹. Glin w stopach brązów może pełnić rolę topnika i obniżyć temperaturę punktu topnienia innych składowych metali. Prawdopodobny produkt wytopu stanowi stop miedzi z dodatkami podobnych komponentów do tych zidentyfikowanych na osadach tygli. W składzie zarejestrowano aluminium [Al], miedź [Cu], cynk [Zn] i żelazo [Fe].

Przeprowadzone analizy na obecnym etapie, ze względu na niewielką liczbę prób i zastosowanie tylko jednej metody rozpoznania, nie są rozstrzygające dla określenia dokładnego charakteru produkcji. Ogólnie na podstawie przede wszystkim analiz osadów tygli określono, że topiono w nich brązy będące stopem miedzi [Cu] i cynku [Zn],

⁹ Analizy wykonano w 2015 roku w ramach współpracy Instytutu Archeologii i Etnologii UG z Katedrą Elektrochemii, Korozji i Inżynierii Materiałowej Politechniki Gdańskiej. Analizę wykonał Jacek Ryl.

¹⁰ w niniejszym ujęciu surowiec nie został poddany konserwacji

¹¹ na jednym z tygli nie zarejestrowano żelaza

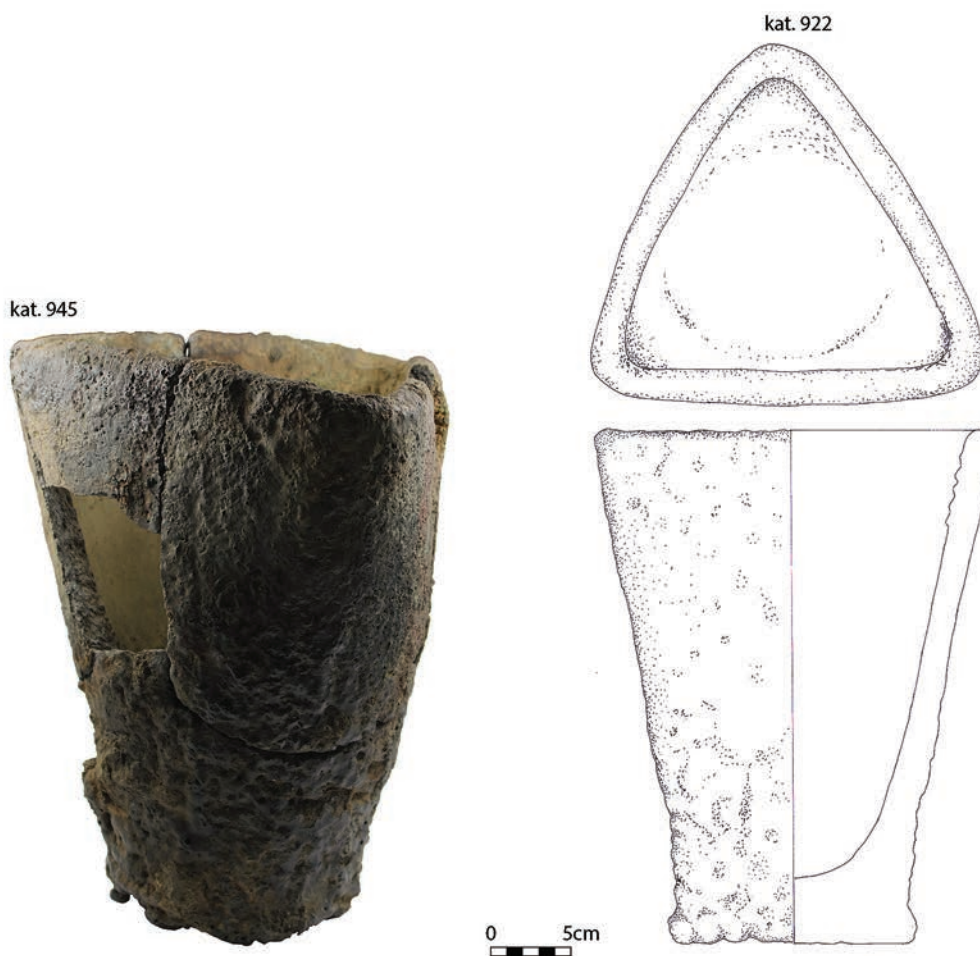
Tabela 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Skład chemiczny osadów tygli i metali.

Oprac. J. Ryl.

Table 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Chemical composition of sediments in crucibles and of metals.

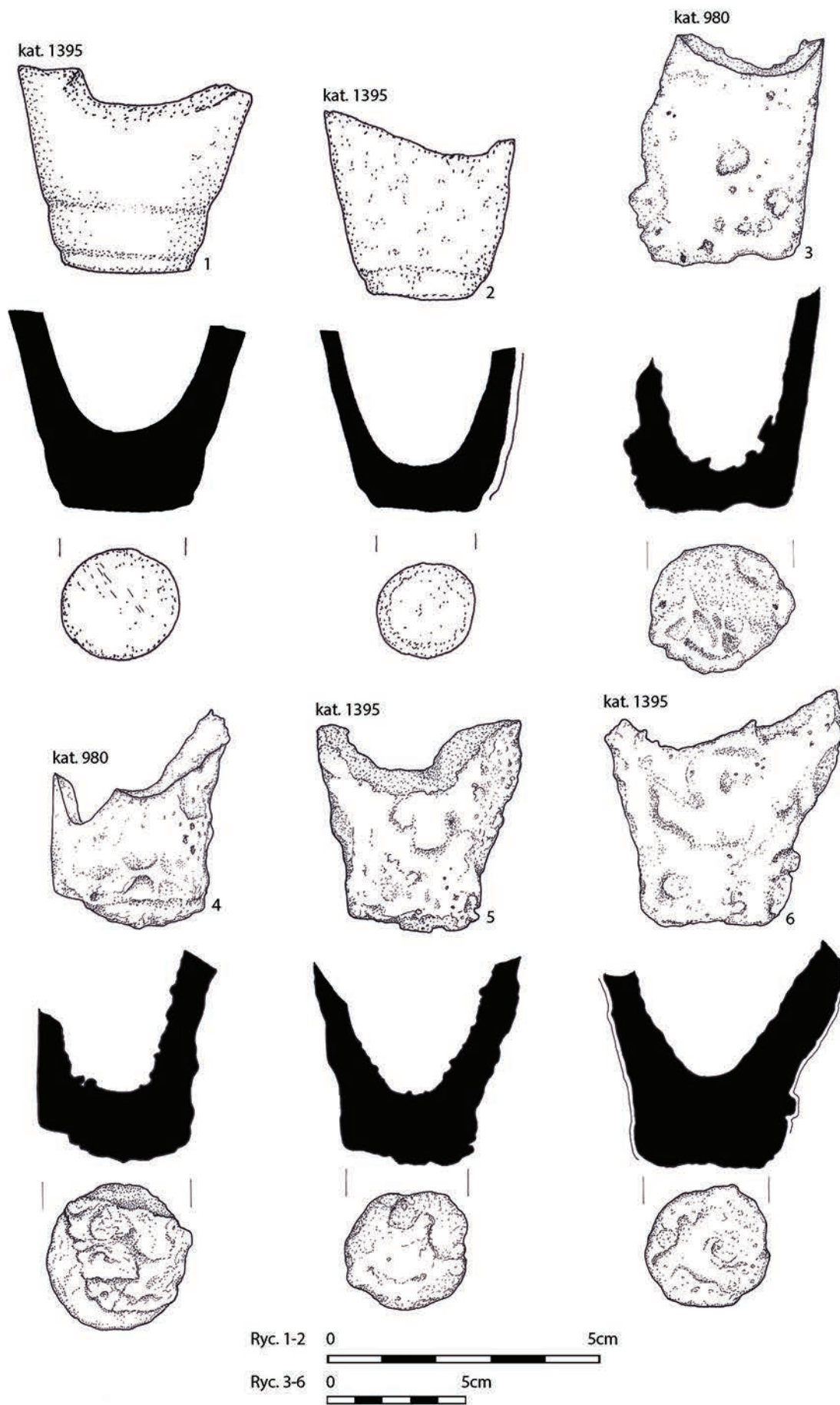
Ed. J. Ryl.

	Skład chemiczny [w %]																		
	C	O	Na	Mg	Al	Si	P	S	Cl	K	Ca	Cu	Mn	Fe	Ni	Zn	Sn	Pb	Mo
tygiel (kat. 922)		4.2		3.8	77.1	0.1			0.2		0.6			6.2		7.7			
tygiel (kat. 1395)	0.5	12		2	50.9	1			0.3		31.4	1.5				0.5			
tygiel (kat. 980)		15.6	1.4	1.9	47.6	8.9	0.4		0.6	1.5	12.9	4.6	0.4	3.2		0.4			
metal (kat. 1529)		4.3				0.8	5.6	2.2	2.1		2.5	42.8		1.4	0.4	6	3	28.5	
metal (kat. 1198)	11.1	39.4		0.2	9.9	5.1	3.2		1.2	0.3	2.8	16.8		2.2		2.1			5.7

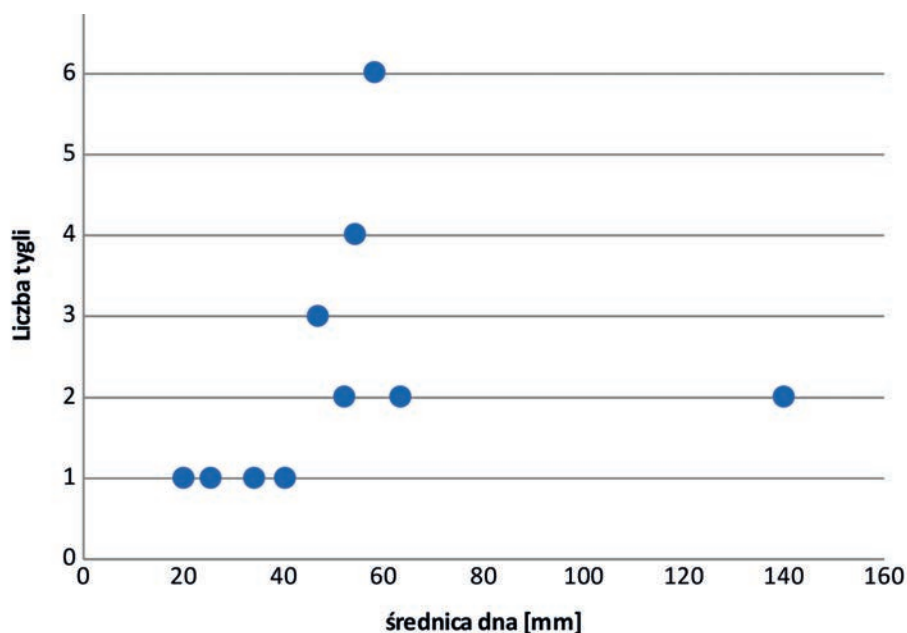

Ryc. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Tygiel. Fot. J. Dąbal, rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Crucible. Photo J. Dąbal, drawing A. Dmitruczuk.

Ryc. 9. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Tygle. Rys. A. Dmitruczuk.
 Fig. 9. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Crucibles. Drawing A. Dmitruczuk.

Ryc. 10. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Wykres przedstawiający liczbę egzemplarzy i średnice den tygli. Oprac. J. Dąbał

Fig. 10. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Chart showing the number of copies and diameters of the bottoms of crucibles. Ed. J. Dąbał.

glinu [Al] i żelaza [Fe]. Na obecnym etapie nie można ustalić dokładnych proporcji tych składników we wsadach. Bardziej szczegółowa identyfikacja wytwórczości wymaga dalszych prac i analiz, szczególnie ich przeprowadzenia na większej liczbie egzemplarzy tygli w celu sprawdzenia ewentualnej powtarzalności osadów. Do tej pory większość podobnych analiz próbujących uszczegółowić proces technologiczny wytopu metali zakończyła się ogólnymi konkluzjami. Przykładem mogą być szeroko zakrojone badania odlewni dział West Point, USA (Martin 2009: 5-8). Pomimo licznych badań wsadów pozyskanych w efekcie badań archeologicznych, konkluzje technologiczne nie były rozstrzygające (Kotlensky 2009: 63-65). Więcej szczegółów dostarczyły badania miedzianego i żelaznego ładunku wraka Miedziozca (Garbacz-Klempka, Rzadkosz, Suliga 2014: 310-335). W tej sytuacji wskazano kategorie jakościowe surowca metalowego. Zastosowano również spektrum metod porównawczych analiz składu chemicznego tych obiektów. Należy wskazać, że odczyty w obrębie podobnych serii surowca, z zastosowaniem metody mikroanalizy rentgenowskiej analogicznie do zastosowanej dla wyrobów z ulicy Świętojańskiej, wykazywały duże różnice w stężeniu poszczególnych pierwiastków w obrębie jednej próby (Garbacz-Klempka, Rzadkosz, Suliga 2014: 312). W oparciu o powyższe przesłanki wyniki analiz przeprowadzone dla opisywanych materiałów należy uznać za wstępne i wymagające dalszych weryfikacji. Niemniej jednak wskazują one na ogólny charakter wsadu jakim były brązy¹².

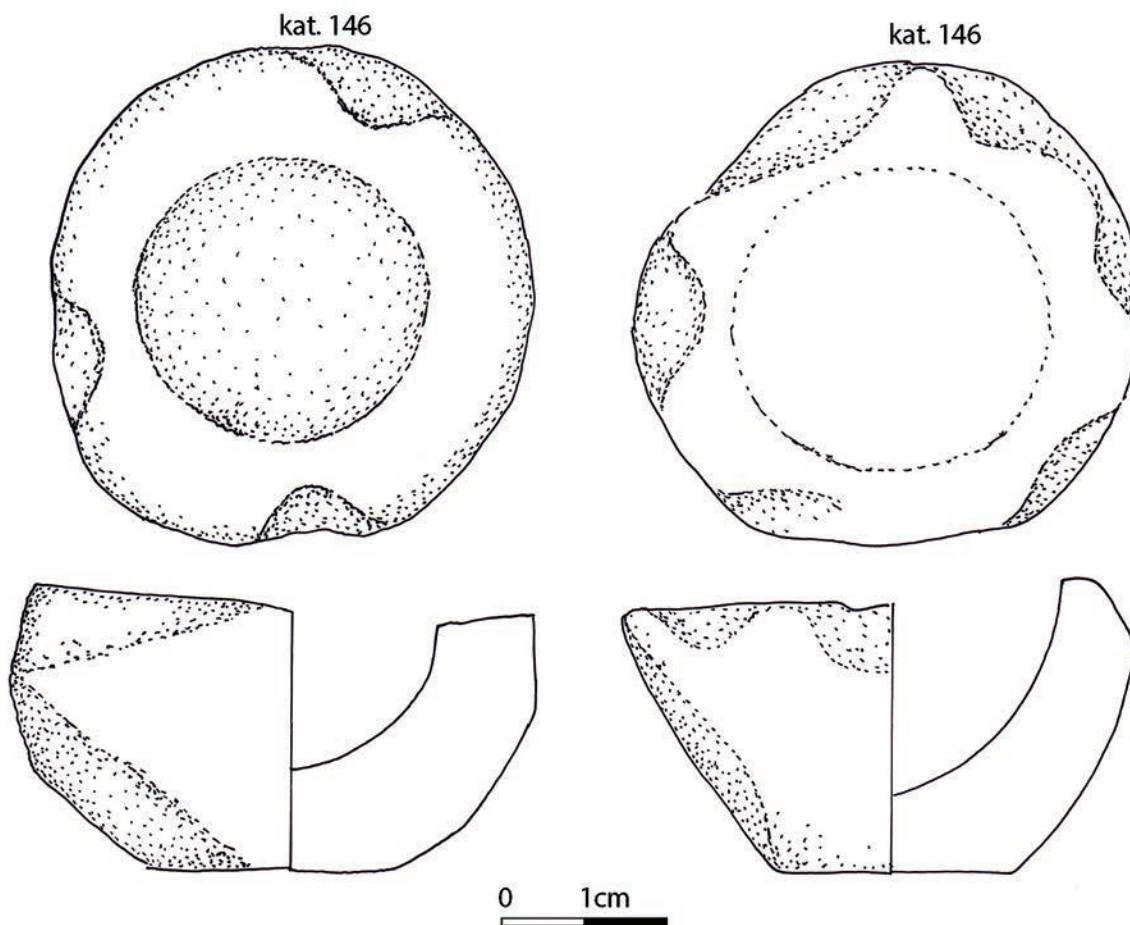
¹² doprecyzowanie nazwy wsadu zależy od proporcji obu metali [Cu i Al], osad w tyglach zawiera więcej aluminium jednak metal ten intensywniej i łatwiej ulega reakcji z tlenem, co może powodować jego większe stężenie na ściankach tygli, zidentyfikowany skrawek metalu zawiera w przewodzie

Prace odlewnicze w miejskim domu

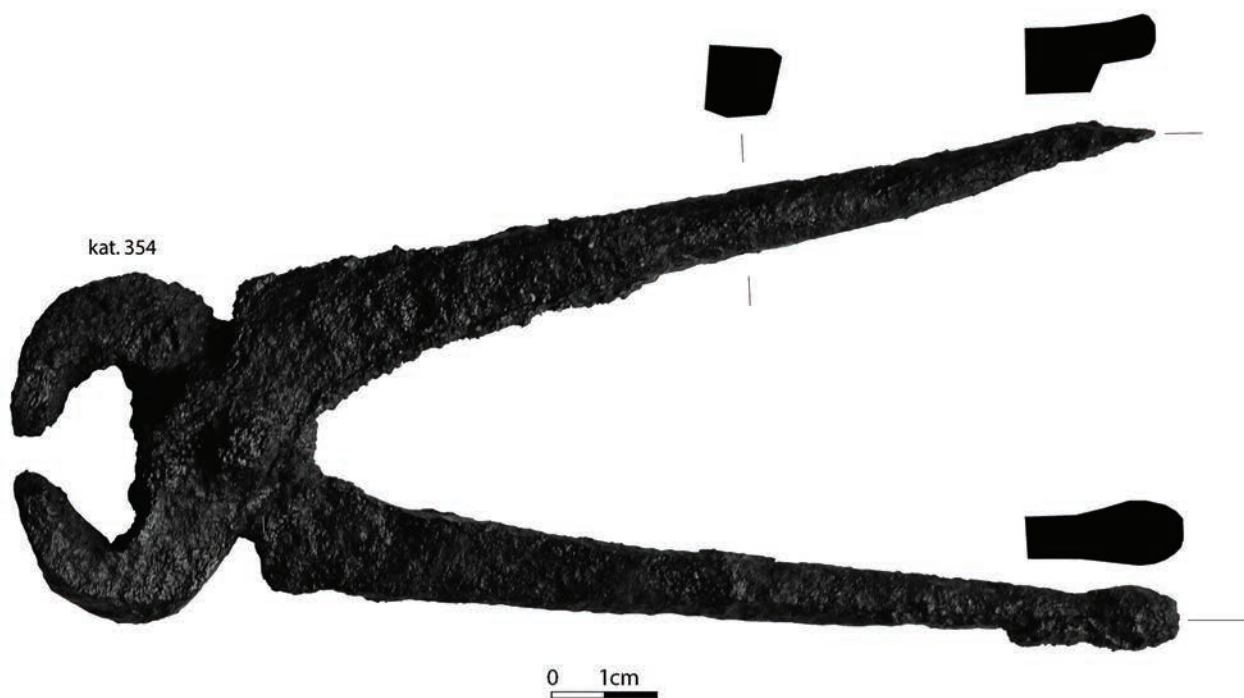
Pozyskane wyniki w formie obiektu, elementów architektonicznych pomieszczenia oraz śladów użytkowania wraz ze źródłami ruchomymi stanowią przesłankę do wskazania, że w przestrzeni piwnicznej pomieszczenia domu przy ulicy Świętojańskiej 6 prowadzono prace odlewnicze. Zarejestrowane nawarstwienia oraz odnotowana deformacja źródeł ruchomych wynikająca z wysokiej temperatury wskazuje, że prace te na pewnym etapie zakończyły się pożarem pomieszczenia. Zasięg spalenizny oraz okopcenia ścian, nie sięgające swoim zakresem frontu pomieszczenia, oznacza że pożar zdołano stłumić. Na obecnym etapie, na podstawie pozyskanych źródeł, sformułowano wstępną interpretację zarejestrowanych struktur. Wyróżniony obiekt interpretowano jako dół odlewniczy, w którym przeprowadzano proces wykonywania nieokreślonych na obecnym etapie wyrobów. Analogiczne obiekty pod względem charakteru obudowy i wypełniska związane z odlewaniem dzwonów zarejestrowano na terenie Nowego Miasta w Pradze¹³ (Juřina, Kařák, Samojská 2007: 117-136). Zarówno obiekty związane z odlewnictwem, jak również infrastrukturę związaną z działalnością odlewniczą zarejestrowano na tym stanowisku w obrębie domów (Juřina, Kařák, Samojská 2007: 131). Dobrze udokumentowana historia własności tych budynków pozwoliła zidentyfikować wytwórców od XVI do XIX wieku (Juřina, Kařák, Samojská 2007: 117-123). Struktura obiektów określonych jako doły odlewnicze była analogiczna do zarejestrowanego na ulicy Świętojańskiej 6 (Juřina, Kařák, Samojská 2007: 126-128). Wnęka zarejestrowana w murze

miedź, na tej podstawie wstępnie określono, że produktem docelowym były stopy miedzi

¹³ stanowisko przy ul. Jungamnova 747, Praga 1

Ryc. 11. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Ceramiczne formy. Rys. A. Dmitruczuk.
Fig. 11. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Ceramic forms. Drawing A. Dmitruczuk.

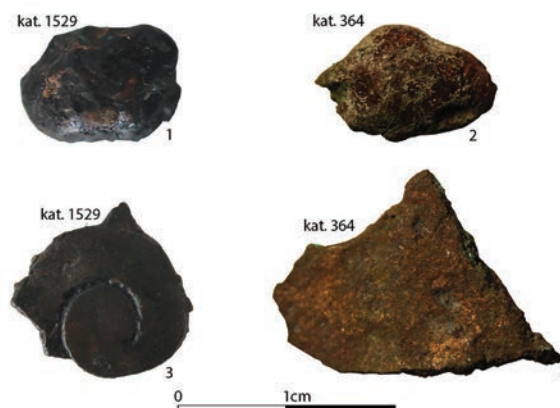

Ryc. 12. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Obcęgi. Fot. J. Dąbal.
Fig. 12. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Pincers. Photo J. Dąbal.

mogła stanowić element systemu wentylacji pomieszczenia. Nie zarejestrowano danych, które umożliwiłyby lokalizację pieca lub paleniska. Temperatura topnienia miedzi jest dość wysoka i wynosi 1085°C. Mogła zostać obniżona przez zastosowanie aluminium [Al]. Niemniej jednak zastosowanie stopów aluminium z miedzią lub miedzi z aluminium w zależności od przyjętych proporcji mogły obniżyć punkt topnienia do 994°C, a w przypadku zawartości obu metali wynoszącej łącznie ponad 70% składu nawet do 500-550°C (Richards 1896: 536). Stopy aluminium z miedzią stosowane były od końca XVIII wieku, a powszechnie w latach 60-tych XIX wieku (Richards 1896: 536-537). W świetle XIX-wiecznego opisu technologii przetopu, optymalne warunki wymagane do topienia aluminium lub stopów aluminium¹⁴ nie są wyszukane i nie wymagają rozbudowanej infrastruktury. Metale można topić w tyglach, a sukces takiego procesu polega na stopniowym dodawaniu metalu wraz z uzyskiwaniem temperatury (Richards 1896: 442-445). Powyższe uwarunkowania spełniała nierozbudowana infrastruktura z paleniskiem lub piecem umieszczonym w pomieszczeniu piwnicznym.

Niepodważalnym i pewnym dowodem na przeprowadzanie procesu topienia metali w pomieszczeniach domu przy ulicy Świętojańskiej są zarejestrowane pozostałości tygli. Na osadach ścianek tych wyrobów zarejestrowano pierwiastki wskazujące, że wsadem były brązy. Przesłankami potwierdzającymi prace odlewnicze są również brytki surowca pozyskane w kontekście obiektu. Działalność odlewniczą potwierdza również odnotowana obecność narzędzi związanych z obróbką metali, takich jak obcęgi. Nie zdołano zidentyfikować precyzyjnej funkcji pozyskanych w kontekście obiektu produkcyjnych ceramicznych form. Można przypuszczać, że służyły one do wykonywania modeli woskowych, ale nie można również wykluczyć, że wlewano do nich bezpośrednio metal. Takie informacje zawierają podręczniki przemysłowe opisujące XIX-wieczne eksperymenty z aluminium. Na podstawie zestawienia danych dostępnych pod koniec XIX wieku autor rekomenduje odlewanie stopów aluminium w metalowych lub ceramicznych¹⁵ formach (Richards 1896: 447). Kwestią wymagającą rozstrzygnięcia jest również rodzaj produktów, które mogły być uzyskiwane. Jeżeli dekorowany skrawek stanowi część takiego produktu, warsztat mógł podejmować działalność związaną z produkcją okuć. Zastosowanie aluminium będącego w stopach metalem bardzo łatwo kowalnym, mającego właściwości antykorozyjne sugeruje też możliwość wykonywania elementów metalowych, stanowiących rozwiązania funkcjonalne lub dekoracyjne powierzchni wystawionych na działanie warunków atmosferycznych (Richards 1896: 53-152, 469, 492-533, 551).

Historia zastosowania aluminium jest interesującym wątkiem w kontekście prób odlewniczych podjętych przy ulicy Świętojańskiej. Jest to metal używany od starożytności, natomiast na przemysłowe jego zastosowanie zwrócono uwagę w początkach XVIII wieku (Richards 1896: 2-3). Od tego

Ryc. 13. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Surowiec (1-2) i skrawki (3-4). Fot. J. Dąbal.

Fig. 13. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Raw material (1-2) and scraps (3-4). Photo J. Dąbal.

czasu naukowcy europejscy zajmowali się badaniem właściwości i możliwości zastosowania tego metalu i jego stopów na szerszą skalę. Eksperymenty prowadzone były w różnych europejskich krajach jednocześnie. Znaczące z perspektywy powszechniejszego zastosowania były przykładowo eksperymenty Tondiego (Austria), Savaresiego (Włochy), Klaprotha i Karstena (Niemcy), Lavoisiera (Francja) czy Daviego (Anglia) (Richards 1896: 4-5). W pierwszej połowie XIX wieku prowadzono szereg prac dążących do zastosowania tego metalu w przemyśle. W drugiej połowie XIX wieku rozwinięte już były takie dziedziny zastosowania tego metalu, jak przykładowo odlewnictwo naczyń kuchennych (Richards 1896: 447). We współczesnym przemyśle aluminium jest uważane za metal łatwo odlewalny, plastyczny, kowalny o właściwościach antykorozyjnych. Z perspektywy przemysłowej praktyką stosowaną przez rzemieślników pracujących ze stopami metali było samodzielne wytwarzanie tych kompozycji (Richards 1896 : 545).

Zarejestrowanie prób odlewniczych w doprecyzowanym kontekście chronologicznym¹⁶ badanego stanowiska osadza przeprowadzony eksperyment odlewniczy w europejskim kontekście prób podejmowanych w zakresie ulepszania właściwości metali. Są to dzieje eksperymentów przemysłowych, na obecnym etapie w ogóle nierozpoznane w odniesieniu do Gdańska. Zaprezentowane informacje stanowią przyczynek do dalszych interdyscyplinarnych badań tego zagadnienia.

¹⁴ w tym miedzi z aluminium lub aluminium z miedzią

¹⁵ z dużą domieszką piasku

¹⁶ nieprzekraczającym roku 1866

Literatura/References

- Dąbal J., 2015, *Wyroby ceramiczne (w:) Gdańsk Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2013-2014*, red. J. Dąbal, K. Krawczyk, T. Widerski, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 221-264.
- Dąbal J., Barański M., Grulkowski M., Daliga K., Widerski T., 2018, *Kamienice Głównego Miasta w świetle wstępnych wyników badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6 w Gdańsku (w:) XX Sesja Pomoroznawcza*, red. E. Trawicka, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 355-371.
- Garbacz-Klempka A., Rzadkosz S., Suliga I., 2014, *Ładunek Miedziowca w świetle badań metaloznawczych (w:) Miedziowiec. Wrak średniowiecznego statku i jego ładunek*, red. W. Ossowski, Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku, Gdańsk, s. 301-335.
- Juřina P., Kašák K., Samojská K., 2007, *The discovery of an Early Modern bell foundry on Jungmann Street in the New Town in Prague*, „Studies in Post-Medieval Archaeology”, 2, s. 117-136.
- Kotlensky T.A., 2009, *From Forest and Mine to Foundry and Cannons: An Archaeological Study of the Blast Furnace at West Point Foundry*, „The Journal of the Society for Industrial Archaeology”, vol. 35, 1/2, s. 49-72.
- Martin P., 2009, *Industrial archaeology at West Point Foundry*, „The Journal of the Society for Industrial Archaeology”, vol. 35, 1/2, s. 5-8.
- Niemirka A., 2009, *Relikty browaru przy ulicy Świętojańskiej w Gdańsku (w:) XVI Sesja Pomoroznawcza, część 2, od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. A. Janowski, K. Kowalski, S. Słowiński, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Szczecin, s. 295-304.
- Reineking von Bock G., 1986, *Steinzeug*, Kunstgewerbemuseum der Stadt Köln, Köln.
- Richards J.W., 1896, *Aluminium: Its history, occurrence, properties, metallurgy and application including its alloys*, Henry Carey Baird & Co, Philadelphia.
- Stephan H.G., 2008, *Schmelztiegel, ein wenig beachtetes Thema der Metallurgie (w:) Interdisziplinäre Tagung zur Geschichte der neuzeitlichen Metallgeldproduktion. Projektberichte und Forschungsergebnisse 2. Beiträge zur Tagung in Stolberg (Harz) im April 2006*, „Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft”, 61, red. R. Cunz, U. Dräger, M. Lücke, Braunschweig, s. 349-390.

Metal casting within the urban housing space

Summary

As a result of archaeological and architectural research carried out in the cellar space and the back room of the brick house at Świętojańska 6 Street, the whole object, architectural elements and portable artifacts were uncovered, which were initially interpreted in the context of foundry works carried out in the building.

In the basement level of the house at Świętojańska 6 an object with a projection similar to a rectangle was registered. The object was made of an 18th century usable level of the basement, which was a layer of clay with sands with a high content of gravel in the ceiling layer. Animal bones and 52 artifacts, including an iron key, fragments of crucibles and ceramic vessels were collected from the upper part of the fill. Portable artifacts acquired from the building's fill were dated to the first half of the 19th century. In total, 134 finds and samples were distinguished, which can be interpreted in the context of metal casting works. The collection includes 82 fragments of crucibles constituting the remnant of a minimum of 23 items. Apart from crucibles, 2 ceramic moulds for casting balls/bullets, small lumps of raw material or waste, and plaque sections were discovered.

The article also presents the results of the analysis of internal sediments of selected samples of crucibles, nuggets of non-homogeneous metal raw material and metal scrap.

The analysis was carried out as complementary to the formal and macroscopic analysis of the products. In the light of the analysis of the crucible deposits, it was determined that bronzes were melted there, that were a copper alloy [Cu] and zinc [Zn], aluminum [Al] and iron [Fe]. The article also points out that in the archaeological literature, the technological conclusions regarding the research on the charge are not yet conclusive.

The article provides conclusions, in which the author indicates that metal casting work was carried out in the basement space of the house at Świętojańska 6. The recorded deposits and recorded deformation of portable artifacts resulting from high temperature indicates that the work at a certain stage ended with a fire in the room. The evidence for carrying out the process of melting metals in the rooms of the house at Świętojańska Street is the recorded remains of crucibles, but also the recorded presence of tools related to the treatment of metals (pincers). Registration of the casting tests under consideration in the precise chronological context of the investigated site is embedded in the metal casting experiments in the European context of attempts to improve the properties of metals, already undertaken in the 18th century, and more widely in the 19th century.

Karolina Szczepanowska¹, Joanna Dąbal²

¹Gdańsk, badacz niezależny

²Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

4. WYSTRÓJ WNĘTRZ – WPROWADZENIE

Abstrakt:

Tekst stanowi wprowadzenie do rozdziału dotyczącego materialnych przejawów życia codziennego dawnych mieszkańców. Pozyskane w wyniku badań przy ulicy Świętojańskiej elementy wykończenia i wyposażenia wnętrz pozwoliły wskazać stosowane dawniej rozwiązania oraz analizować je w kontekście panującej mody i estetycznych upodobań mieszkańców kamienic. Zaprezentowano trzy kategorie źródeł ruchomych odsłaniających aranżację dawnych pomieszczeń domów przy ulicy Świętojańskiej, a ściślej ujmując związanych z wykończeniem powierzchni podłóg i ścian oraz instalacji grzewczych i świetlnych.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, archeologia, wystrój wnętrz kamienic, płytki posadzkowe, flizy, ogrzewanie i oświetlenie dawnych wnętrz

Abstract:

The text is an introduction to the chapter on material manifestations of everyday life of former residents. The elements of finishing and interior design obtained as a result of the research at Świętojańska Street allowed to indicate solutions applied in the past and to analyze them in the context of the prevailing fashion and aesthetic tastes of the tenement inhabitants. Three categories of mobile sources were presented, revealing the arrangement of former rooms of houses at Świętojańska Street, or more strictly concerning the finishing of floor surfaces and walls as well as heating and lighting installations.

Keywords:

Gdańsk, archeology, interior design of tenements, floor tiles, tiles, heating and lighting of old interiors

Badania archeologiczne dostarczają licznych źródeł ruchomych stanowiących materialne świadectwo różnych aspektów życia codziennego dawnych mieszkańców. Pozyskane w wyniku badań przy ulicy Świętojańskiej elementy wykończenia i wyposażenia wnętrz pozwalają wskazać stosowane dawniej rozwiązania oraz analizować je w kontekście panującej mody i estetycznych upodobań mieszkańców kamienic.

W niniejszym rozdziale zostały zaprezentowane trzy kategorie źródeł ruchomych odwołujących aspekty aranżacji dawnych pomieszczeń domów przy ulicy Świętojańskiej 6-7. Wybrano zespoły związane z wykończeniem powierzchni podłóg i ścian oraz instalacji grzewczych i świetlnych.

Wykończenie podłóg i ścian dekoracyjnymi płytkami ceramicznymi stanowiło zauważalny element wystroju dawnych wnętrz kamienic. Szczególnie dekoracyjne, malowane holenderskie płytki ściennie zwane flizami, spełniały tę rolę. Przeprowadzona charakterystyka wyrobów ma znaczenie przede wszystkim dla wypełnienia obrazu dotyczącego wystroju wnętrz kamienic, jak również przyczynia się istotnie do poszerzenia danych na temat tej kategorii wyrobów w polskiej literaturze, gdyż jak dotąd nie stanowiły one obiektów szczególnego zainteresowania badawczego.

Zagadnienie instalacji grzewczej w dawnych kamienicach Świętojańska 6-7 omówione zostało poprzez charakterystykę zachowanych kafli i elementów pieców. Przeprowadzona analiza kafli pozwoliła podjąć temat różnorodności dekoracji pieców oraz wstępnego określenia ich kształtu i budowy. Źródła ruchome pozyskane w ramach dwóch zwartych kontekstów pozwoliły ustalić główne cechy ogrzewania kamienic w okresie nowożytnym, to jest w XVII-XVIII wieku. Pozyskane informacje pozwalają na szersze wyobrażenie na temat wyposażenia wnętrz dawnych kamienic oraz są wartościowe również w kontekście szerszych porównań dawnych rozwiązań stosowanych w Gdańsku.

W odniesieniu do wyrobów służących do oświetlania wnętrza mieszkań kamienic w rozdziale scharakteryzowano urządzenia dostarczające światło, z których wszystkie egzemplarze zaklasyfikowano do lamp naftowych. Ich chronologię określono na drugą połowę XIX i XX wiek. Górną cezurę zamknięto na roku 1920 wyznaczającym spadek popularności lamp naftowych i stopniowe wprowadzanie elektryczności. Poza charakterystyką zachowanych form lamp ustalono także wstępnie ich znaczenie funkcjonalne. Ze względu na brak możliwości jednoznacznego wskazania ich lokalizacji w pomieszczeniach dawnych kamienic Świętojańska 6-7, określono je jako część składową wyposażenia pokoju dziennego, jak również sypialni.

Interior design – introduction

Summary

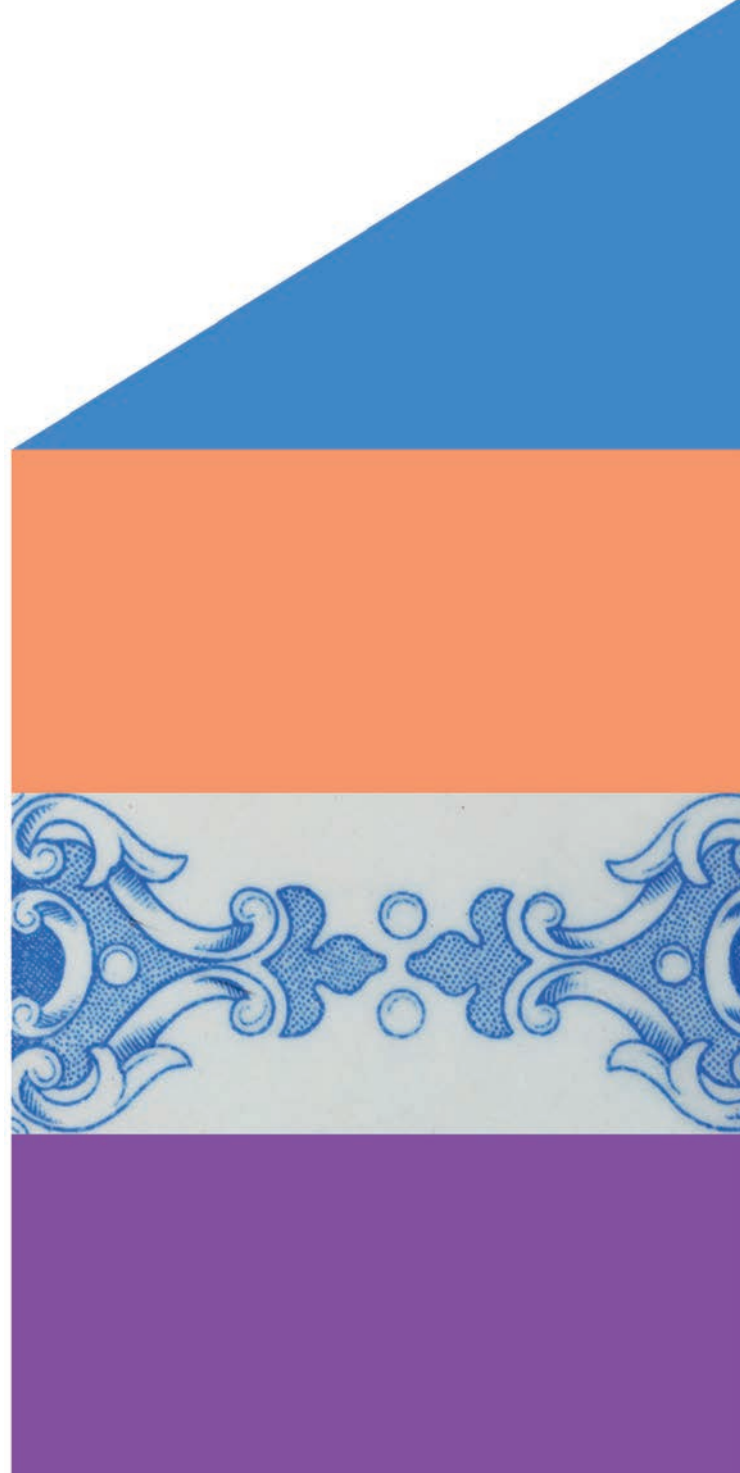
Archaeological research provides numerous moving sources that are a material testimony to various aspects of everyday life of the former residents. The elements of finishing and interior furnishing obtained as a result of research at Świętojańska Street allow us to indicate solutions used in the past and to analyze them in the context of the prevailing fashion and aesthetic tastes of the tenement house inhabitants.

This chapter presents three categories of mobile sources revealing aspects of the arrangement of former rooms of houses at Świętojańska 6-7. The sets associated with finishing the surface of floors and walls as well as heating and lighting installations were selected.

The finishing of floors and walls with decorative ceramic tiles was a noticeable element of the interior decoration of the former tenement houses. Particularly decorative, painted Dutch wall tiles called flagstones fulfilled this role. The product characteristics carried out are important first of all for completing the picture regarding the interior design of tenement houses, as well as significantly contributing to the extension of data on this category of products in Polish literature, as so far they have not been objects of special interest in research.

The issue of the heating installation in the former Świętojańska 6-7 tenement houses was discussed through the characteristics of the preserved tiles and elements of the furnaces. The analysis of the tiles allowed us to take up the subject of the diversity of furnace decoration and to pre-determine their shape and construction. Movable sources acquired within two compact contexts allowed to determine the main features of heating of the tenement houses in the modern period, that is in the 17th and 18th centuries. The information obtained allows for a wider understanding of the interior design of former tenement houses and is also valuable in the context of broader comparisons of old solutions used in Gdańsk.

With reference to products used to illuminate the interior of tenement houses, the chapter features light devices, all of which are classified as oil lamps. Their chronology was determined for the second half of the 19th and 20th centuries. In addition to the characteristics of the preserved forms of lamps, their functional significance was also preliminarily determined. Due to the lack of the possibility to clearly indicate their location in the premises of the former Świętojańska 6-7 tenement houses, they were defined as a part of the equipment of the living room or bedroom.

Joanna Dąbal¹, Karolina Szczepanowska²

¹Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

²Gdańsk, badacz niezależny

4.1. WYSTRÓJ WNĘTRZ DOMÓW MIESZCZAŃSKICH—ŚCIANY I PODŁOGI

Abstrakt:

Ważnymi elementami wystroju wnętrz są detale estetyzujące wygląd podłóg i ścian. Kolorystyka i aranżacja tych przestrzeni często współgrała z osprzętem i innymi ruchomymi detalami. W efekcie badań przy ulicy Świętojańskiej 6-7 pozyskano liczny zespół płytek ściennych i podłogowych datowanych od XVII do XX wieku. W artykule zaprezentowano poszczególne kategorie wyrobów uwzględniając ich szczegółową chronologię. Na podstawie pozyskanych materiałów, w tym zespołów odsłoniętych w formie składów w piwnicach, podjęto próbę odniesienia się do estetyki elementów podłóg i ścian w domach mieszczańskich.

Słowa kluczowe:

archeologia, płytki posadzkowe, płytki ścienne, Gdańsk, wystrój wnętrz kamienic

Abstract:

Details that aesthetize the appearance of floors and walls constitute important elements of the interior design. The colors and arrangement of these spaces often harmonized with the fixtures and other portable details. As a result of research at Świętojańska 6-7, a number of wall and floor tiles dating from the 17th to the 20th century were acquired. The article presents particular categories of products taking into account their detailed chronology. On the basis of the obtained materials, including sets revealed in the form of storage deposits in basements, an attempt was made to refer to the aesthetics of floor and wall elements in bourgeois houses.

Keywords:

archeology, floor tiles, wall tiles, Gdańsk, interior design of tenements

Ważnymi elementami wystroju wnętrz są detale estetyzujące wygląd podłóg i ścian. Kolorystyka i aranżacja tych przestrzeni często współgrała z osprzętem i innymi ruchomymi detalami. W efekcie badań przy ulicy Świętojańskiej 6-7 pozyskano liczny zespół 261 płytek ściennych i podłogowych. Liczebność oraz kontekst zdeponowania części zbioru pozwalają na bezpośrednie powiązanie z wnętrzem domu zlokalizowanym na działce numer 7. Pozostałe egzemplarze, pomimo wtórnego zdeponowania, są interpretowane pośrednio z konkretną lokalizacją, bowiem stanowią reminiscencję upodobań mieszkańców tej okolicy.

Kontekst pozyskania źródeł

W wyniku badań w obrębie działek przy ulicy Świętojańskiej 6-7 pozyskano 206 płytek podłogowych¹ oraz 55 płytek ściennych. Większość ceramicznych płytek posadzkowych zarejestrowano w formie składu we wnętrzu piwnicy domu numer 7 (147 egzemplarzy). Z zasypiska tej samej piwnicy pozyskano również 24 egzemplarze płytek kamiennych. Są to depozyty, które można wiązać bezpośrednio z wystrojem wnętrza tego domu. Pozostałe 35 płytek podłogowych zarejestrowano w warstwach budowlanych zaplecza kamienicy numer 6.

Płytki ścienne zachowane w wielu sytuacjach bardzo fragmentarycznie pozyskano z obu piwnic budynków. Najliczniej płytki zarejestrowano w zasypisku piwnicy domu numer 7 (46 egzemplarzy). Pojedynczo odnotowano je w zasypisku piwnicy drugiej kamienicy (9 egzemplarzy). Należy wziąć pod uwagę, że ceramiczne dekoracje ścian charakterystyczne były dla wyższych od poziomu piwnicy kondygnacji budynku. W związku z tym zarejestrowane źródła stanowią bardzo wybiórcze zestawienie tych wyrobów, które mogły stanowić element dekoracji ścian pomieszczeń. Kolejnym ważnym argumentem w procesie interpretacji tej kategorii wyrobów jest ich wykorzystywanie jako elementów dekoracyjnych o różnych funkcjach², a zatem niesłużących tylko do wykończenia ścian. Istotnym z perspektywy zrozumienia źródeł jest również fakt, że w czasie rozbiórek budynków po 1945 roku odzyskiwano większość przydatnych materiałów budowlanych, w tym jeżeli była taka możliwość elementów dekoracyjnych. Potwierdza to brak większej

liczby płytek XX – wiecznych obecnych we wnętrzach domów, a zarejestrowanych w skromnej liczbie podczas badań³. Na podstawie powyższych przesłanek, płytki ścienne pozyskane podczas badań zostały zinterpretowane, jako możliwe elementy kompozycji wnętrza badanych domów.

Płytki podłogowe

Płytki podłogowe pozyskiwane w efekcie badań archeologicznych, pomimo pojedynczych nowych prac uwzględniających tę kategorię wyrobów, nie stanowią tematów szerszych opracowań (Dąbał, Szczepanowska 2015: 157-178; Krawczyk, Skowrońska 2016: 191-211; Majewski 2016: 167-190). Ponadto najczęściej opisy tej kategorii materiałów odnoszą się do obiektów sakralnych, zamków lub obiektów użyteczności publicznej, a ich chronologia zamyka się na metryce średniowiecznej (Wajda 2009; Poleski, Niemiec, Woźniak 2010; Koperkiewicz 2014; Krawczyk, Skowrońska 2016: 191 – 211; Majewski 2016: 167-190). Wciąż nieliczne opracowania dotyczą mieszkalnych przestrzeni miejskich (Klijn 1995; Kwiatkowski, Majewski 2012).

W efekcie badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej pozyskano łącznie 206 płytek lub ich fragmentów wykonanych z gliny lub kamienia. W zespole najliczniej zarejestrowano ceramiczne płytki posadzkowe, które stanowią 84% tej kategorii wyrobów. Pozostałą część (16%) reprezentują wyroby kamienne.

Płytki ceramiczne

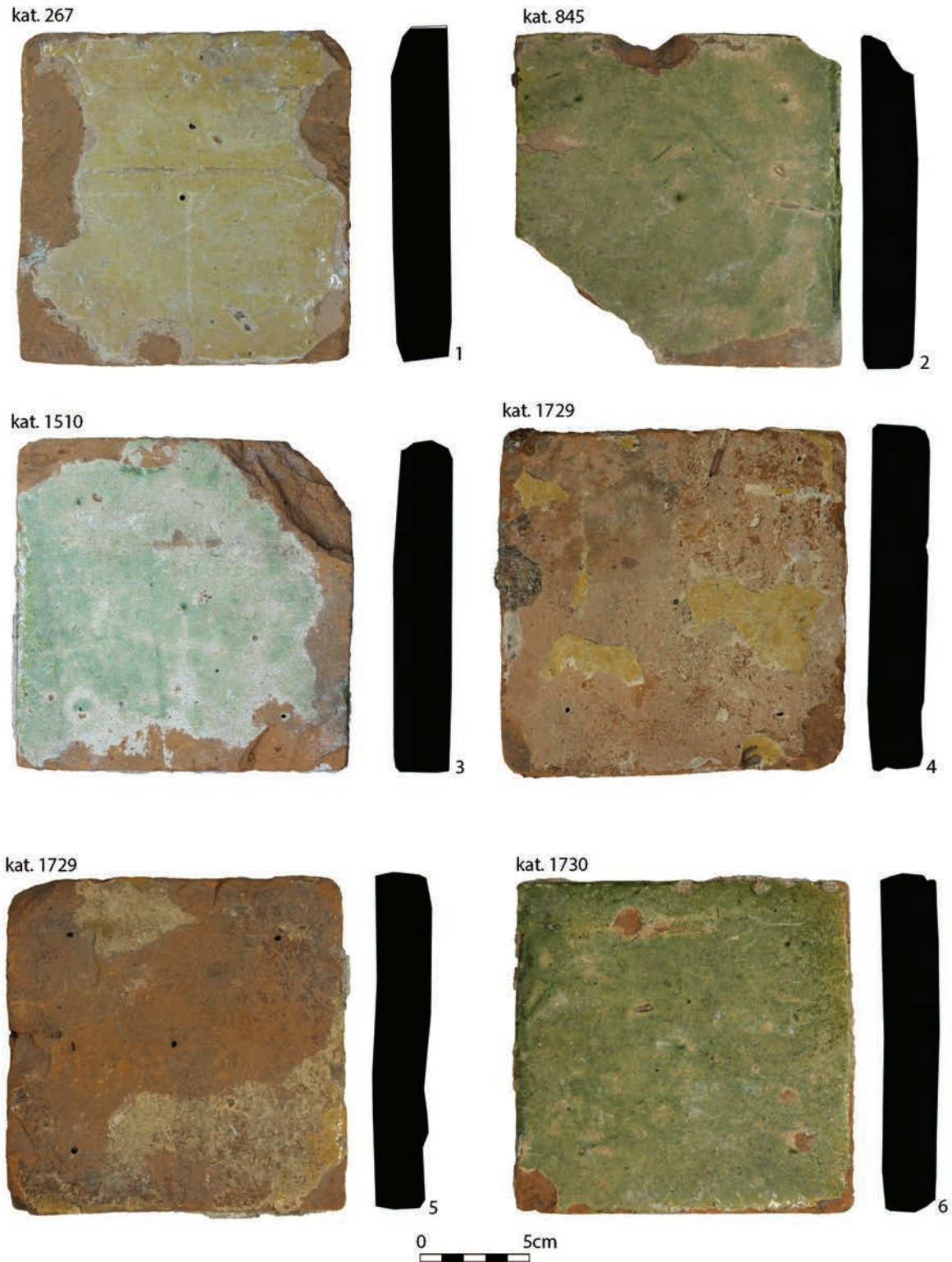
Wszystkie pozyskane w efekcie badań płytki ceramiczne pod względem technologicznym reprezentują tę samą grupę wyrobów. Są to detale wykonane z gliny schudzonej w około 10% domieszką średnioziarnistego piasku. Przełamy płytek są jednorodne, lekko się rozwarstwiają. Wyroby wypalane były w atmosferze utleniającej na kolor jasnoceglasty. Lica płytek mają formę kwadratów. Wszystkie zarejestrowane lica płytek pierwotnie pokryte były szkliwem na podkładzie angobowym. W zbiorze 174 płytek zarejestrowano dwie barwy szkliwa, to jest żółte i zielone (ryc. 1). Liczniej zarejestrowano płytki pokryte szkliwem żółtym (91 egzemplarzy). Szkliwo zielone występuje na 83 egzemplarzach. Na płytkach zarejestrowano liczne ślady związane z procesem ich wytwarzania, wykładania oraz użytkowania. Z techniką wytwarzania płytek wiążą się zarejestrowane otwory po gwoździach, służące do stabilizacji gliny podczas wycinania.

¹ Płytki podłogowe, płytki posadzkowe – określenia te można stosować zamiennie. W niniejszym artykule przyjęto zasadniczy podział na płytki podłogowe i płytki ściennie.

² przykładowo jako pojedynczych elementów dekoracji ścian, uzupełnień oprawy mebli, także jako podstawki.

³ Podczas badań starano się zbierać 100% materiałów również współczesnych

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Ceramiczne płytki podłogowe. Fot. J. Dąbal, T. Widerski.
Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Ceramic floor tiles. Photo J. Dąbal, T. Widerski.

Płytki mają 4 takie otwory rozmieszczone w trzech narożnikach i centralnie (ryc. 1: 2). W niektórych przypadkach otwory pokryte są szczelnie angobą i szkliwem, co zmniejsza ich widoczność w licach. Płytki mocowane były

na podłodze na zaprawę. Na licznych egzemplarzach na spodzie i na brzegach zarejestrowano pozostałości zaprawy wapiennej. Na licach płytek odnotowano liczne zarysowania i ubytki szkliwa wynikające z eksploatacji podłogi. Najliczniej

Ryc. 2. Gdańsk, Dom Uphagena – Oddział Muzeum Gdańska. Wystawa „Historia gdańskiej codzienności”, grudzień 2018. Instalacja prezentująca układ posadzki z płytek pozyskanych z badań. Fot. J. Dąbal.

Fig. 2. Gdańsk, Uphagen's House – Branch of Gdańsk Museum. Exhibition „History of Gdańsk everyday life”, December 2018. Installation presenting the layout of the flooring made of tiles obtained from research. Photo J. Dąbal.

wzespole odnotowano płytki o wymiarach zawartych w zakresie 153-155x153-155x22-24 mm. Tylko dwa egzemplarze odbiegają od tych wymiarów mierząc 111x111x27 mm i 157x158x27 mm. Wśród 174 wszystkich płytek ceramicznych, 147 pozyskano z piwnicy domu przy ulicy Świętojańskiej 7, w tym 132 egzemplarze całe lub z niewielkimi ubytkami. Pozyskane płytki zostały złożone w piwnicy, w związku ze zmianą wykończenia podłóg pomieszczeń wyższych kondygnacji. Pozyskane egzemplarze stanowią pozostałość ponad 4m² powierzchni (ryc. 2).

Analizując ceramiczne płytki posadzkowe należy wziąć pod uwagę ich parametry metryczne oraz kolorystykę. Analogiczne pod względem tych kryteriów egzemplarze, datowane na XVIII wiek, odnaleziono w zbiorach niderlandzkich (Klijn 1995: 324-341). Na podstawie analiz inwentarzy domów elbląskich z lat 1703–1814 ustalono, że podłogi w obiektach utrzymane były w kolorystyce zielono-żółtej (Kriegseisen 2011: 77). W tym samym czasie w XVIII wieku, w domach gdańskich powszechne było stosowanie kamiennej podłogi (Barylewska-Szymańska 2015: 71). Murowany dom przy ulicy Świętojańskiej 7 powstał najwcześniej pod koniec XVII wieku (por. Dąbal 2018; Grulkowski 2018). Fakt zdeponowania płytek w piwnicy oznacza wymianę

posadzki i jeśli działanie to podyktowane było warunkami estetycznymi w Gdańsku, mogło nastąpić około połowy XVIII wieku.

Płytki kamienne

W efekcie badań pozyskano 32 płytki lub ich fragmenty wykonane z kamienia (ryc. 3). Na podstawie analizy makroskopowej surowiec zidentyfikowano, jako wapień o barwie ciemnoróżowej. Zarejestrowane płytki lub ich fragmenty nie posiadają spójnych wymiarów, jednak wśród lepiej zachowanych zarejestrowano części o formach zbliżonych do prostokąta oraz trójkąta. Kształty lic wskazują na ich diagonalne położenie. Przykładowe wymiary płytek oscylują w wartościach 270x90x45, 240x200x55, 173x220x43 mm. Lica zewnętrzne płytek są szlifowane. Spody noszą ślady obróbki kamienia techniką łupania. Zauważono, w odniesieniu do kompletnych egzemplarzy, że krawędzie łupane są pod skosem. Wiąże się to z techniką ich układania na styk. Na licach płytek zarejestrowano liczne ślady zarysowań oraz drobne odbicia świadczące o eksploatacji podłogi.

Liczny zespół płytek rozmieszczonych w nieładzie zarejestrowano w domu przy ulicy Świętojańskiej 7. Łącznie zarejestrowano tam 24 z 32 egzemplarzy. Niewykluczone,

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kamienne płytki podłogowe. Fot. J. Dąbal, T. Widerski.

Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Stone floor tiles. Photo J. Dąbal, T. Widerski.

że elementy kamiennych płytek znalazły się w niższej kondygnacji w momencie zniszczenia kamienicy. Podłogi kamienne w domach mieszczkańskich stają się powszechne w XVIII wieku. W Gdańsku najczęściej stosowanym materiałem był wapień olandzki (Barylewska-Szymańska 2015: 71). Na obecnym etapie zaawansowania badań trudno doprecyzować chronologię konkretnych egzemplarzy. Wskazane już prawidłowości odnoszące się do mody w Gdańsku oraz odkrycia takich wyrobów w obiektach in situ sugerują ich datowanie na XVIII wiek (Barylewska-Szymańska 2015: 71; Dąbal, Szczepanowska 2015: 172-174). Takie ustalenia potwierdza również kontekst stratygraficzny znalezisk z badanego stanowiska. Płytek z różowego wapienia nie odsłonięto do tej pory w kontekście starszym niż pierwsza połowa XVIII wieku. Stosowanie takich materiałów wykończenia podłóg można obserwować do dzisiaj w zabytkowych wnętrzach kamienic gdańskich. Jednym z wielu przykładów jest przestrzeń dawnej sieni kamienicy przy ulicy Elżbietańskiej 3 (ryc. 4).

Płytki ściennie

Stan badań nad detalami stanowiącymi element wystroju ścian w kontekście znalezisk archeologicznych, podobnie jak w odniesieniu do płytek posadzkowych, nie jest w Polsce zaawansowany. W literaturze archeologicznej odnotowywane są pojedyncze egzemplarze wyrobów niderlandzkich (Kwiatkowski 2011; Dąbal, Szczepanowska 2015). Uzupełnieniu podlegają opracowania tych zbiorów czynione z perspektywy innych dyscyplin (Kilarska 2003; Oczko, Pluis 2013; Koperska-Kośmicka 2018). Niezmiernie referencyjne do badań są opracowania zagraniczne (por. wybrane Kaufmann 1973; Pluis, Stupperich 2011; de Nas, de Ree, Baas 2013; Pluis 2013; 2018). Brak jest prac archeologicznych traktujących płytki ściennie jako przedmiot rozważań dotyczący estetyki wnętrza.

W wyniku badań archeologicznych pozyskano łącznie 55 fragmentów płytek ściennych wykonanych techniką tradycyjną i maszynowo (ryc. 5-6, 8). Najliczniej zarejestrowano wyroby zidentyfikowane jako niderlandzkie stanowiące 78% wyrobów tej kategorii. Pozostałą część stanowią płytki wykonane maszynowo (22%).

Flizy niderlandzkie

W efekcie badań na stanowisku pozyskano łącznie 43 fragmenty flizów niderlandzkich. Stan zachowania płytek jest odmienny. Około 70% (30 fragmentów) zbioru jest bardzo rozdrobniona, zachowały się partie narożników z ich dekoracją lub środkowe niewielkie partie zdobienia. Około 25% zbioru (11 fragmentów) zachowała się w części płytki stanowiącej 30-40% przedstawienia. Pozostałą część (5%) stanowią dwa lepiej zachowane egzemplarze. Wszystkie płytki wykonano z żółtych glin. W 7 przypadkach zarejestrowano, że gliny są słabiej oczyszczone, a w ich przełamie widoczne są rozwarstwienia. Na licach 6 płytek, w narożnikach zachowały się ślady po gwoździu w postaci nakłuć. Gwoździe mocowane do deseczek (nider. *snijplankje*) służyły stabilizacji gliny podczas procesu wytwarzania płytek, pozwalając na precyzyjniejsze docinanie do pożądanego kształtu i łatwiejszemu obracaniu niewypalanej gliny (Pluis 2013: 109-134). Powierzchnie płytek pokryte są białym podkładem i malowane podszkliwnie. Wśród dekoracji w dwóch sytuacjach odnotowano wielobarwną malaturę, jeden egzemplarz malowany jest fioletowo, a pozostała część zespołu reprezentuje zdobienie wykonane kolorem niebieskim. Powierzchnie płytek zewnętrznie pokryte są szkliwem. Na większości zachowanych części lic zarejestrowano delikatne spękania. Tylko na 8 licach nie zarejestrowano takich defektów. Wśród analizowanych płytek tylko w 3 z nich można się odnieść do wymiarów lic mierzących 127,47x128,87 mm i pełnych krawędzi o długościach 129,44 mm oraz 128,40 mm. Wskazane egzemplarze wykonane zostały w przeliczeniu na cale i są mniej lub bardziej precyzyjnymi odpowiednikami płytek 5". Grubości płytek są bardzo odmienne i zamykają się w szerokim zakresie od 6,8 mm do 15,8 mm. Najliczniej zarejestrowano płytki o grubości 7,51 do 8 mm. Łącznie wyróżniono ich 13, co stanowi około 30% całego zespołu. Drugą grupą są wyroby o zbliżonej grubości

Ryc. 4. Gdańsk, ul. Elżbietańska 3. Wnętrze sieni z zabytkową stolarką i kamienną podłogą. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 4. Gdańsk, Elżbietańska 3. Interior of the hall with antique woodwork and stone floor. Photo K. Szczepanowska.

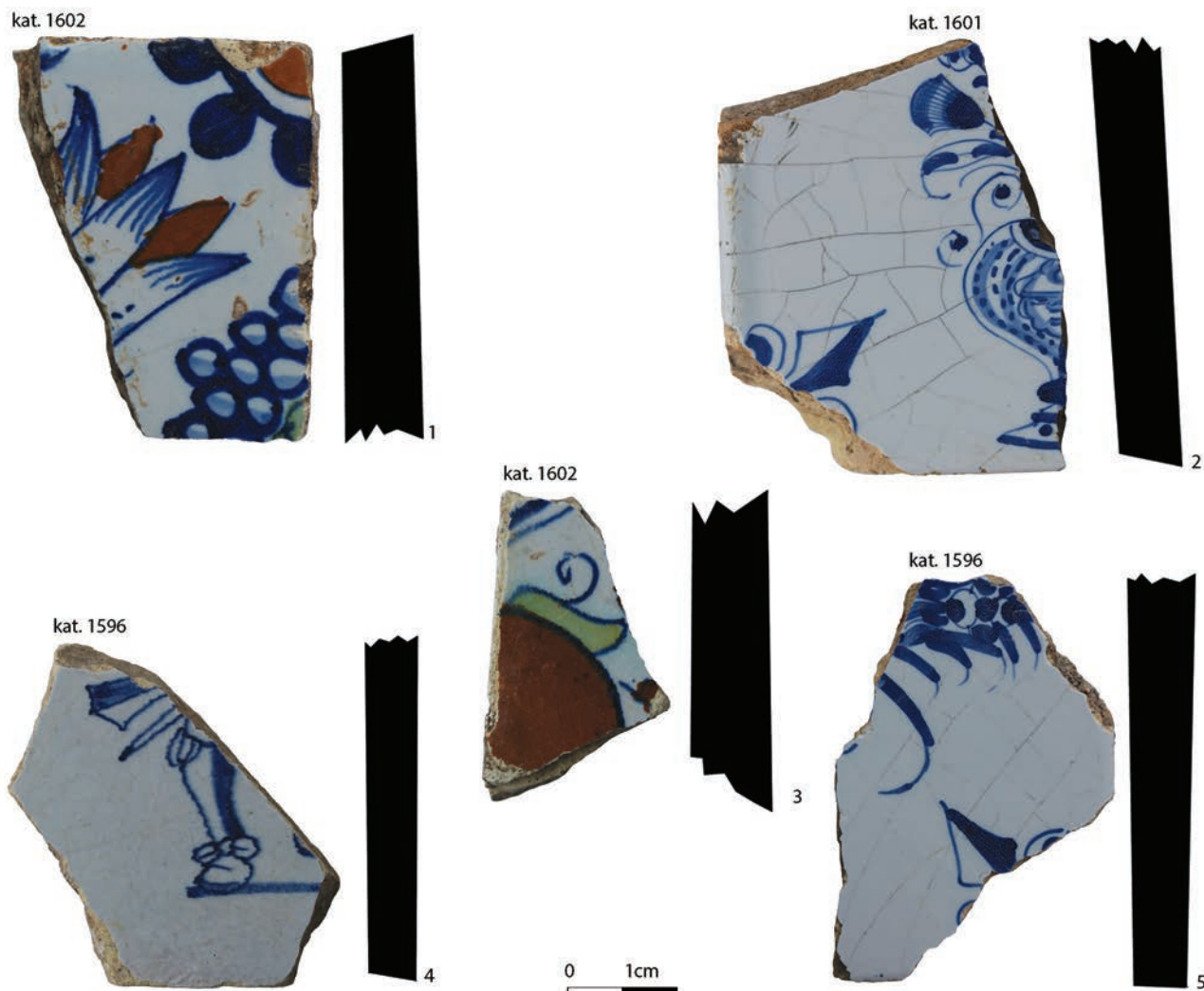
ujętej w zakresie 7 do 7,5 mm stanowiące około 26% zbioru (11 fragmentów). W podobnej liczebności zarejestrowano płytki o grubościach 6,8 do 6,99 mm, 8,01 do 8,5 mm oraz 8,51 do 9,5 mm (po 4 fragmenty). Stanowią one łącznie 27% zbioru. Pozostałe egzemplarze (7 fragmentów) o grubości 11,5 do 15,8 mm stanowią 17% zbioru. Grubości płytek pozwalają wstępnie określić ogólną chronologię wyrobów. Kryterium grubości płytek nie można jednak stosować jako jedynego i bezwzględnego wyznacznika chronologicznego. Do tej pory zaobserwowano następujące prawidłowości. W oparciu o zadokumentowane i dobrze datowane egzemplarze, jako najstarsze wyroby, których chronologia zamyka się około połowy XVII wieku, należy wskazać płytki o grubości w zakresie 11,5 do 15,8 mm (ryc. 5). Drugą najliczniejszą grupą wśród analizowanych są wyroby datowane szeroko od około połowy XVII wieku do połowy XVIII wieku (ryc. 6). Są to płytki o grubości nie mniejszej niż 7 mm do nieco ponad 9 mm. Niższe egzemplarze, o grubości poniżej 7 mm, można ogólnie datować od drugiej połowy XVIII wieku (Pluis 2013: 100-103).

Wskazane cechy technologiczne stanowią ważne elementy w procesie ustalania chronologii poszczególnych egzemplarzy. Ponadto dopełnieniem tego procesu jest określenie form dekoracji i ich cech stylistycznych. Stan zachowania analizowanych egzemplarzy pozwolił wyróżnić dekorację narożników 31 egzemplarzy oraz częściowo zachowaną dekorację centralną 30 egzemplarzy. W narożnikach płytek widnieją dekoracje w postaci maureski (1),

lili Burgundzkiej (4) oraz pająka (26) (Kaufmann 1973: 38). Rozdrobnienie wyrobów nie pozwoliło na klasyfikację dekoracji centralnych w kontekście interpretacji tych przedstawień (Pluis 2013). Porządek zdobień przeprowadzono na podstawie widocznych zachowanych motywów: postaci, motyw roślinny, owoce czy elementy krajobrazu.

Dekoracje kwiatowe

Wśród płytek dekorowanych motywem kwiatowym wyróżniono 9 fragmentów. Lepiej zachowane partie płytek pozwoliły wyróżnić dwa warianty dekoracji. Pierwszy wariant przedstawia centralnie umieszczony motyw tulipana. Zdobienie wykonane jest wielobarwnie, a w narożniku znajduje się maureska oraz kiść winogron (ryc. 5: 1). Zapewne dopełnieniem tego przedstawienia jest fragment z motywem pomarańczy (ryc. 5: 2). Fragmenty stanowią elementy panelowego przedstawienia tulipana na tle owoców. Analogiczne płytki datowane są na lata 1610-1640 (de Nas, de Ree, Baas 2013: 33, 268). Drugi wariant motywów roślinnych to przedstawienie różnych odmian kwiatów wazonie. Dekoracje wykonane zostały w kolorze błękitu. W narożnikach płytek znajdują się motywy lili Burgundzkiej (ryc. 5: 3). Zarejestrowano dwa rodzaje tego typu przedstawień, jednak rozdrobnienie materiałów nie pozwala na doprecyzowanie stylistyki obu elementów. Na podstawie analogii ustalono dwa okresy powstania reprezentowanych w zespole dekoracji: lata 1620-1650 oraz 1625-1675 (de Nas, de Ree, Baas 2013: 46, 271).

Ryc. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Flizy niderlandzkie. Fot. J. Dąbal, T. Widerski.
 Fig. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Dutch Flises. Photo J. Dąbal, T. Widerski.

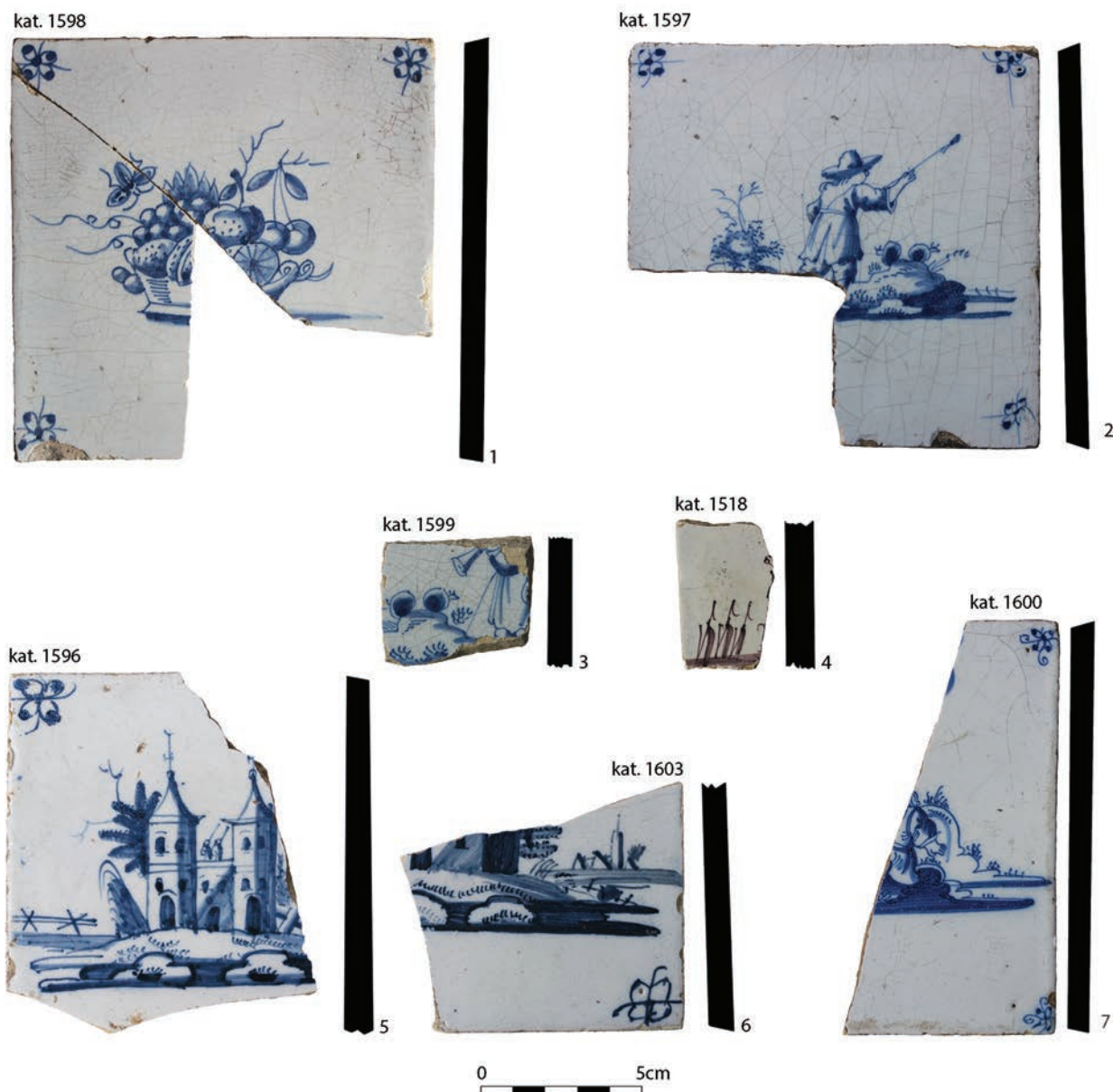
Dekoracje motywami owoców

Dekorację w formie przedstawienia wizerunków owoców wyróżniono na 4 fragmentach płytek. Materiały są bardzo rozdrobnione, tylko jedno przedstawienie zachowało się w większej części (ryc. 6: 1-2). Liczniej odnotowano części i partie przedstawienia malowanego niebiesko i prezentującego centralnie umieszczony kosz owoców, wśród nich widoczne są cytrusy, wiśnie i jabłka. W narożnikach płytek znajduje się motyw pająka. Tego typu przedstawienia wykonywano w latach 1725-1775 (Kaufmann 1973: 37-42).

Dekoracje figuralne

Elementy dekoracji płytek przedstawiające postaci zarejestrowano na 7 fragmentach. Pojedyncze egzemplarze pozwoliły na próbę zdefiniowania tych postaci, w większości sytuacji są to jedynie zachowane fragmenty wizerunków części ubrania lub elementów anatomicznych. Wszystkie dekoracje malowane były błękitem. Wśród płytek pozwalających na ogólną identyfikację przedstawienia, wyróżniono niewielki fragment przedstawiający centralnie umieszczoną postać mężczyzny (ryc. 5: 3). Widoczne elementy uzbrojenia – broń i części ochronne kolan pozwalają zdefiniować

postać w kontekście jednostek zbrojnych. Tego typu motywy były szczególnie popularne na płytkach z lat 1630-1650 (de Nas, de Ree, Baas 2013: 58, 274). Kolejne, lepiej zachowane przedstawienie pozwoliło na jego pełną identyfikację, jako wizerunku pasterza (Pluis, Stupperich 2011: 194-198) (ryc. 6: 3). W narożnikach płytki znajdują się motywy pająka. Płytką jest wyjątkowa pod względem stanu zachowania i widocznych śladów po jej docięciu od lewej strony w celu dopasowania do kształtu wyposażenia pomieszczenia. Analogiczne egzemplarze datowane są na lata 1725-1775 (Kaufmann 1973: 37-42). Kolejne fragmenty płytek zachowane są w niewielkich partiach. Wśród bardziej charakterystycznych elementów wyróżniono przedstawienie siedzącego muzykanta (ryc. 6: 4). Na podstawie opracowań przedstawień na flizach można wysunąć tezę, że jest to wizerunek pasterskiego muzyka (Pluis, Stupperich 2011: 194). Tego typu motywy stanowiące często dopełnienie krajobrazu popularne były w latach 1725-1775 (Kaufmann 1973: 37-42). Kolejne fragmenty przedstawiają postaci z kompozycji scen biblijnych. Zachowane partie ukazują grającego anioła czy postać na tle stylizowanych chmur (ryc. 6: 4-6). Nie zidentyfikowano szczegółów tych przedstawień.

Ryc. 6. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Flizy niderlandzkie. Fot. J. Dąbal, T. Widerski.

Fig. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Dutch Flises. Photo J. Dąbal, T. Widerski.

Na podstawie cech technologicznych i stylistycznych oraz motywu przewodniego, egzemplarze datowano na lata 1675-1725 (Kaufmann 1973: 37-42).

Dekoracje krajobrazowe

Płytki o dekoracjach krajobrazowych reprezentowane są w analizowanym zbiorze przez 10 egzemplarzy. W tej sytuacji stan zachowania elementów również zdeterninował możliwości identyfikacji tych przedstawień. Wyróżniono fragmenty płytek malowanych niebiesko i przedstawiających krajobraz z architekturą. W narożach płytek zarejestrowano motywy pająka. Wśród lepiej zachowanych wizerunków odnotowano budynek kościoła z dwoma wieżami. Pomiędzy wieżami znajdują się dwie postaci strażników (ryc. 6). Niewykluczone, że scena odwołuje się do motywów zaczerpniętych z Biblii. Jednak brak szerszego kontekstu uniemożliwił jej identyfikację. Egzemplarz datowano na lata 1725-1775 (Kaufmann 1973: 37-42). Kolejne lepiej

zachowane przedstawienie ukazuje krajobraz z architekturą przedstawioną w dwóch planach. Fragmentaryczność sceny uniemożliwiła bliższą identyfikację form budynków (ryc. 6: 2). W oparciu o cechy kompozycji płytkę datowano na lata 1700-1750 (Kaufmann 1973: 37-42). W zespole płytek z przedstawieniami krajobrazu wyróżniono również malowaną fioletowo kompozycję przedstawiającą statki na morzu (ryc. 6: 7). Zachowana część płytki przedstawia trzy statki w dalszym planie. Na podstawie analogii można wnioskować, że jest to dekoracja ukazująca krajobraz portu lub kompozycja statku kupieckiego pod żaglami (Pluis 2018: 56-59). Egzemplarz datowano na lata 1725-1775 (Kaufmann 1973: 37-42).

Wyróżnione w analizowanym zespole płytki niderlandzkie były bardzo popularnym w Gdańsku i na Żuławach elementem wystroju wnętrz. Ich estetyka bardzo długo była ważnym wyznacznikiem upodobań mieszkańców regionu.

Ryc. 7. Żuławki 68. Wnętrze kuchni domu podcieniowego. Fot. J. Dąbal.

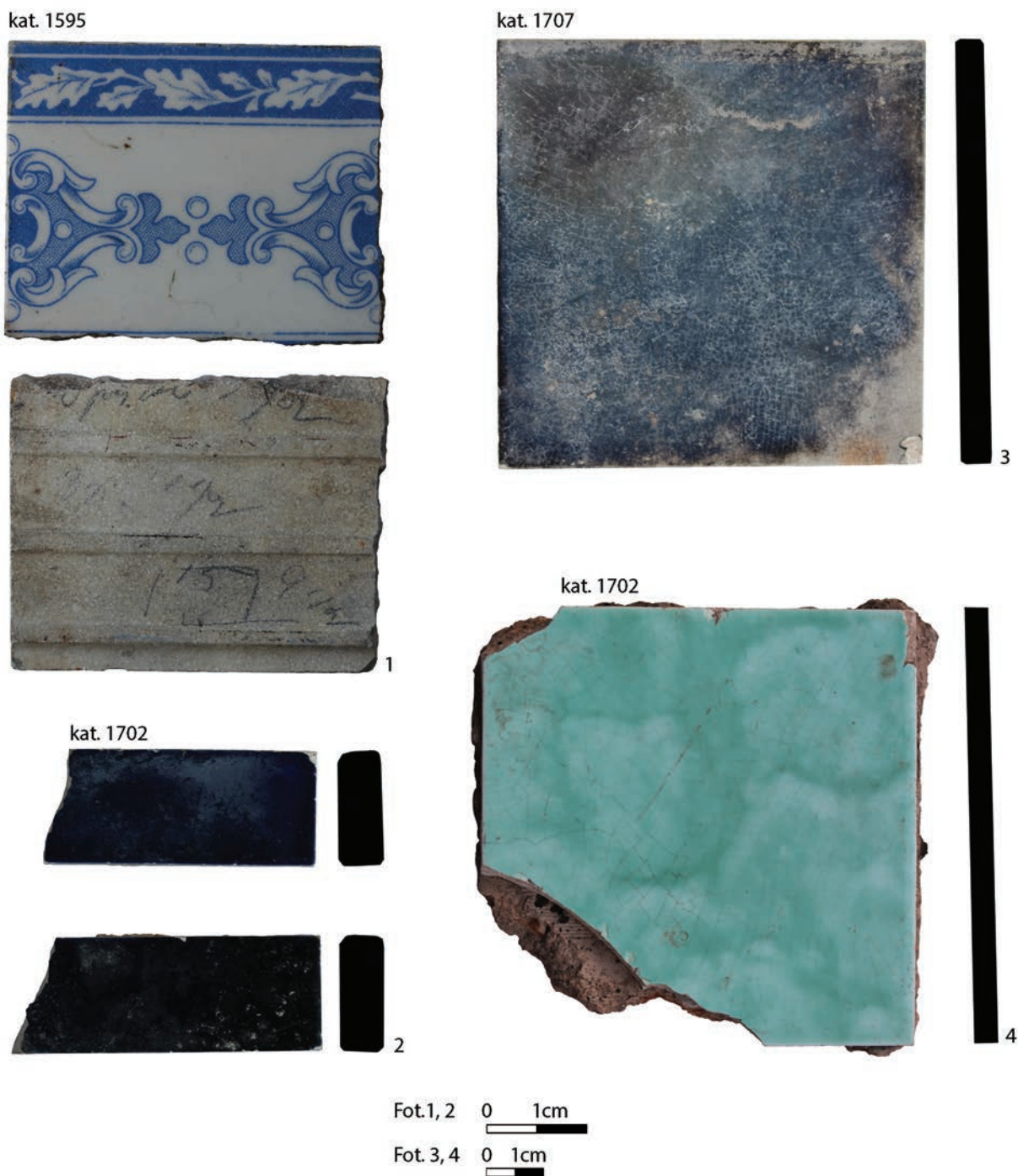
Fig. 7. Żuławki 68. Interior of the arcade house kitchen. Photo J. Dąbal.

Do dzisiaj w nielicznie zachowanych historycznych wnętrzach domów gdańskich i żuławskich można zobaczyć ten sposób dekoracji (ryc. 7) (Koperska-Kośmicka 2018; Oczko 2018).

Płytki ścienne wykonane maszynowo

Wśród płytek ściennych wyróżniono 12 egzemplarzy zachowanych w całości lub fragmentach (ryc. 8). Technika wytworzenia tych wyrobów oraz kontekst ich pozyskania pozwoliły na ustalenie ogólnej chronologii wszystkich płytek na pierwszą połowę XX wieku. Wyróżniono 4 kategorie tych wyrobów. Najliczniej reprezentowane są wyroby wykonane z jasnych oczyszczonych glin o licach szkliwionych cynowo-ołowiowo na biało. Spody tych wyrobów są lekko porowate, co wpływało na większą przyczepność. Łącznie

w zbiorze wyróżniono 8 egzemplarzy tej kategorii, w tym jeden kompletny o wymiarach 152x152x8 mm. Drugą kategorię wyrobów stanowią, analogiczne pod względem technologicznym do opisanych, listwy o szerokości 24 mm i grubości 8 mm. Lica listew szkliwione są ciemnoniebiesko. Trzecia wyróżniona kategoria płytek to egzemplarze o rustykalnym zielonym licu wykonanym techniką rozwodnionej farby. Egzemplarz wykonano z gliny wypalanej na kolor jasnobrązowy, a zdobienie nałożono na białym podkładzie. Płytką zachowała się kompletnie i posiada wymiary 151x150x7 mm. Ostatnim przykładem płytki ściennej jest fragment listwy wykonany z mocno schudzonej gliny wypalanej na kolor beżowy. Płytką posiada podłużne wypukłe listwy na spodzie ułatwiające mocowanie. Dekorację lica tworzą elementy roślinne wykonane techniką druku w kolorze niebieskim.

Ryc. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Płytki ściennie. Fot. J. Dąbał, T. Widerski.
 Fig. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Wall tiles. Photo J. Dąbał, T. Widerski.

Na spodniej stronie znajdują się opisy wykonane grafitem. Na obecnym etapie nie zdołano odczytać wszystkich zapisków poza pojedynczymi literami i liczbami. Egzemplarz będzie przedmiotem dalszych badań pod kątem identyfikacji oznaczeń.

Wystrój ścian i podłóg we wnętrzach domów

Wystrój gdańskich wnętrz znany jest z wielokrotnie przytaczanych przedstawień domów, częściej zamożnych właścicieli (przykładowo: Barylewska-Szymańska 2015; Oczko 2018: 125-153). Niewiele informacji dotyczy wnętrz

budynków mniej zamożnych użytkowników tych przestrzeni. Pozyskane w efekcie badań przy ulicy Świętojańskiej źródła pozwalają na wysunięcie kilku nowych wniosków w kontekście wystroju wnętrz. Zarejestrowane w świetle badań dane odnoszą się najpełniej do okresu od XVIII do XX wieku.

Wśród pozyskanych źródeł cennym poznawczo jest zespół ceramicznych płytek w kolorystyce zielonej i żółtej. Wyroby stanowiące pokrycie podłogi jednego z pomieszczeń domu numer 7 zostały zdjęte i zeskładowane w piwnicy pod koniec XVIII wieku. Jest to materialne świadectwo przeprowadzanych prac remontowych w budynku

mających na celu zmianę estetyki wnętrz. Interesującym jest fakt podobnych zabiegów przeprowadzonych w zbliżonym czasie w domu numer 6, w którym zarejestrowano skład kafla po urządzeniach grzewczych, również utrzymanych w kolorystyce zieleni (Szczepanowska 2018). W efekcie badań archeologicznych zarejestrowano zatem to samo zjawisko wymiany dekoracji w obu domach, z tym że odnoszące się do różnych elementów. Kolejny etap estetyzacji pomieszczeń uchwycony przez pryzmat źródeł materialnych to wymiana posadzki ceramicznej na kamienną w domu numer 7. Od końca XVIII wieku pomieszczenie tego domu posiadało wapienną, ciemnoróżową podłogę w układzie diagonalnym. Również w tej sytuacji odnajdujemy potwierdzenie nowego wystroju w pozyskanych z tej przestrzeni kaflach piecowych stanowiących pozostałość urządzenia grzewczego utrzymanego w kolorystyce biało-fioletowej (Szczepanowska 2018). Oba elementy wyposażenia współgrają ze sobą. Dopełnieniem dekoracji przestrzeni w tym okresie są zarejestrowane flizy niderlandzkie. Większość z tych źródeł datowano na lata 1725-1775. Jest to okres współgrający z wprowadzaniem zmianami w przestrzeniach domów. Wśród przedstawień na płytkach zarejestrowano motywy owoców, sceny figuralne oraz krajobrazowe, w tym morskie, które wyznaczają preferencje mieszkańców tych

domów. Starsze płytki, zarejestrowane pojedynczo mogły spełniać inne niż dedykowane tym produktom funkcje. Ich obecność może świadczyć o przywiązaniu mieszkańców do uważanych za atrakcyjne wyrobów niderlandzkich. Ostatnimi elementami, ze względu na liczebność w mniejszym stopniu wizualizującymi estetykę wnętrz, są płytki wykonywane maszynowo i datowane na wiek XX. Pozyskane głównie w tylnych zasypiskach piwnic płytki mogły determinować ich zastosowanie w pomieszczeniach kuchennych bądź sanitarnych.

Źródła materialne związane z wystrojem i estetyką wnętrz domów miejskich do tej pory nie były szerzej akcentowane w publikacjach z Gdańska. Jest to kategoria wyrobów, która w kontekście publikacji archeologicznych niekiedy jest wzmiankowana na marginesie uwag o pozyskanych zabytkach. Charakterystyka i zaakcentowanie form, kolorystyki i tematyki przedstawień tych wyrobów w kontekście domów przy ulicy Świętojańskiej 6-7, stanowi z jednej strony ważne wskazówki odnoszące się do wyglądu tych konkretnych przestrzeni, a z drugiej przyczynia się do lepszego rozpoznania tej kategorii materiałów, która może stanowić element przyszłych prac konserwatorskich w przestrzeni miejskiej Gdańska.

Literatura/References

- Barylewska-Szymańska E., 2015, *Od piwnic po strych. Wnętrza domów gdańskich drugiej połowy XVIII wieku*, Wydawnictwo Bernardinum, Warszawa – Gdańsk.
- Dąbal J., Szczepanowska K., 2015, *Budując Twierdzę Wisłoujście. Charakterystyka detali architektonicznych, ceramiki budowlanej i zapraw* (w:) *Gdańsk, Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczne – architektoniczne w latach 2013-2014*, red. J. Dąbal, K. Krawczyk, T. Widerski, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 157-178.
- Dąbal J., 2018, *Domy i ich zaplecza* (w:) *Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 53-72.
- Grułkowski M., 2018, *W cieniu klasztoru dominikanów. Dzieje terenu objętego badaniami archeologicznymi* (w:) *Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 33-52.
- Kaufmann G., 1973, *Bemalte Wandfliesen. Bunte Welt auf kleinen Platten. Kulturgeschichte, Technik und Dekoration der Fliesen in Mitteleuropa*, Verlag Georg D.W. Callwey, München.
- Kilarska E., 2003, *Fajanse z Delft w dawnym Gdańsku*, Muzeum Narodowe w Gdańsku, Gdańsk.
- Klijn E.M.Ch.F., 1995, *Loodglazuuraardewerk in Nederlands: de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum*, Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem.
- Koperkiewicz A., 2014, *Badania archeologiczne ratusza Lidzbarka Warmińskiego w 700-lecie lokacji miasta*, „Gdańskie Studia Archeologiczne”, nr 4, s. 45-107.
- Koperska-Kośmicka M., 2018, *Flizy holenderskie jako element wystroju wnętrz domów podcieniowych na Żuławach*, „Gdańskie Studia Muzealne”, t. 10, s. 155-171.
- Krawczyk K., Skowrońska E., 2016, *Detal architektoniczny* (w:) *Archeologia Stargardu. Badania na obszarze dawnego kościoła augustiańskiego*, red. M. Majewski, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie, Stargard, s. 191-211.
- Kriegseisen J., 2011, *Dom kramarzy w Elblągu i jego wyposażenie w świetle inwentarzy cechowych z lat 1703-1814*, „Porta Aurea”, tom 10, s. 65-79.
- Kwiatkowski K., 2011, *Nadbrzeżny krajobraz z rybakami. Niderlandzka płytką flizowa z badań w Stargardzie*, „Stargardia”, vol. VI, s. 515-520.
- Kwiatkowski K., Majewski M., 2012, *Struktura przestrzenna i społeczna* (w:) *Archeologia Stargardu. Badania zachodniej części kwartału V, tom I, red. K. Kwiatkowski, Muzeum w Stargardzie, Stargard, s. 33-86.*
- Majewski M., 2016, *Architektura kościoła augustiańskiego* (w:) *Archeologia Stargardu. Badania na obszarze dawnego kościoła augustiańskiego*, tom II, 1, red. M. Majewski, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie, Stargard, s. 167-190.
- de Nas N., de Ree G.J.M., Baas B.J., 2013, *Verglaasde Charme. De Schoonheid van de Nederlandse Tegel*, SPA-Uitgevers, Zwolle.
- Oczko P., Pluis J., 2013, *Gabinet Farfurowy w Pałacu w Wilanowie. Studium historyczno-ikonograficzne*, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa.
- Oczko P., 2018, *Holenderskie flizy w dawnym Gdańsku – przyczynek do badań*, „Gdańskie Studia Muzealne”, t. 10, s. 125-153.
- Pluis J., Stupperich R., 2011, *Mythologische voorstellingen op Nederlandse tegels. Metamorphosen van Ovidius. Herders, cupido's, zeewezens*, Primavera Pers, Leiden.
- Pluis J., 2013, *De Nederlandse Tegel. Decors en benamingen*, Primavera Pers, Leiden.
- Pluis J., 2018, *Dutch Ship Tiles. Amsterdam-Utrecht-Harlingen-Makkum. 1660-1980*, Primavera Pers, Leiden.
- Poleski J., Niemiec D., Woźniak M., 2010, *Medieval church and monastery of Pauline Fathers "Na Skałce" in Kraków Kazimierz in the light of archaeological investigations in 2007-2008*, „Recherches Archéologiques. Nouvelle serie”, 2, s. 291-318.
- Szczepanowska K., 2018, *Ogrzewanie wnętrz kamieniem w okresie nowożytnym (XVII-XVIII wiek)* (w:) *Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 137-152.
- Wajda S., 2009, *Średniowieczne ceramiczne płytki posadzkowe z Drohiczyzna, Stołpia, Chełma i Przemyśla*, „Archeologia Polski”, t. LIV, s. 83-119.

Interior decoration of bourgeois houses – walls and floors

Summary

As a result of research at Świętojańska 6-7, a large collection of 261 wall and floor tiles was acquired. The size and context of depositing part of the collection allowed for direct connection with the interior of the house located on plot number 7. The remaining copies, despite the secondary depositing, were interpreted indirectly with a specific location, constituting a reminiscence of the residents' preferences. 206 floor tiles and 55 wall tiles were obtained as a result of the research.

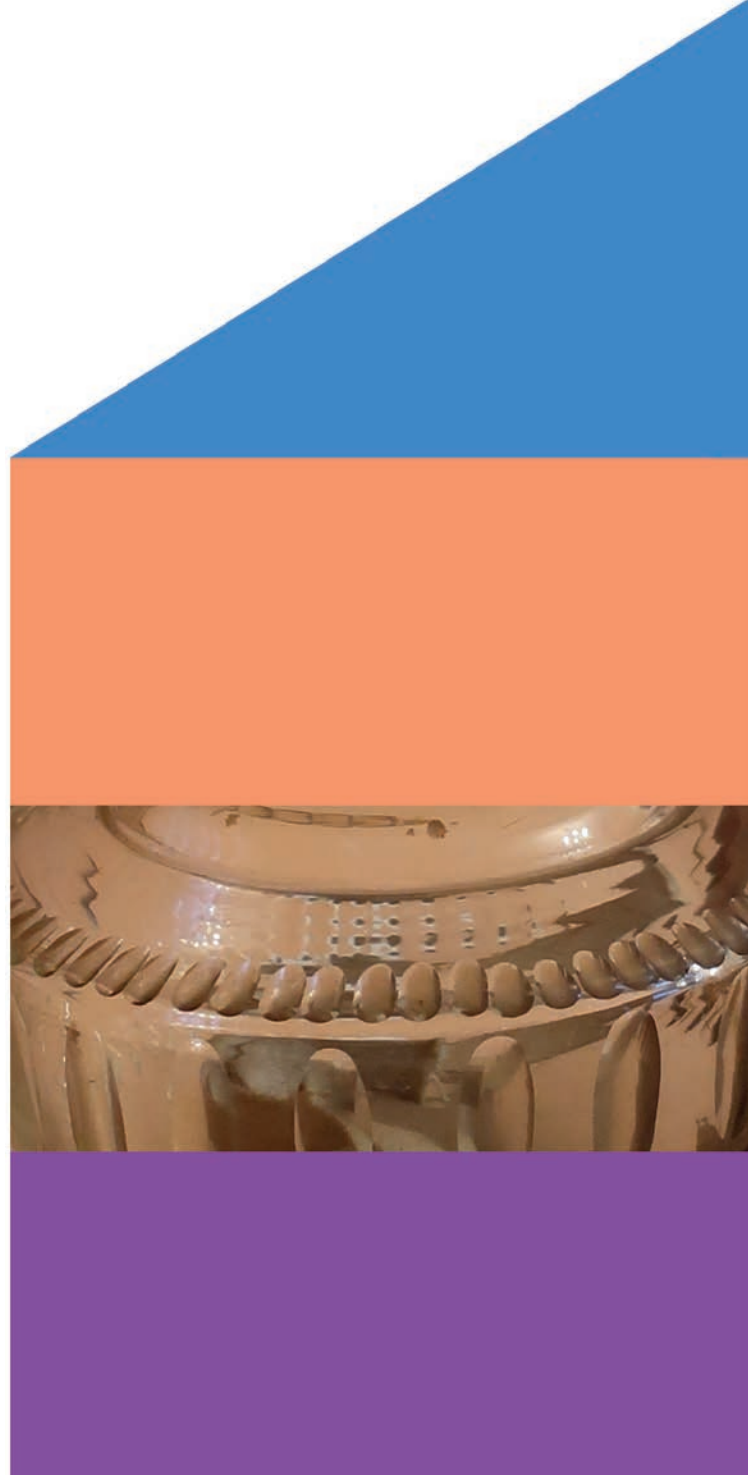
The article characterizes the acquired tiles by dividing them into individual types depending on their purpose. First of all, floor tiles (206 pieces) were described, which were divided according to raw material into ceramic and stone ones. Ceramic tiles (84%) were most frequently registered in the collection. All registered faces of the tiles were originally covered with enamel on an engobe base. In the collection of 174 plates, two enamel colors were recorded: yellow and green, of which yellow is dominant. The most numerous in the collection were tiles with dimensions contained in the range 153-155x153-155x22-24 mm. The acquired tiles were deposited in the basement, due to the change of the floor finishing of the upper storeys. The obtained copies are a remnant of over 4m² area. As a result of the research, 32 tiles or their fragments made of stone identified as an algae limestone were obtained. Examples of tile dimensions oscillate at 270x90x45, 240x200x55, 173x220x43 mm.

In the further part of the article wall tiles are characterized (a total of 55 pieces). They were made using traditional and machine techniques. The most numerous were Dutch products (78%). A total of 43 fragments of Dutch flises were

collected at the site. The surfaces of the tiles are covered with white primer and painted underglaze. Among the decorations there was a colorful painting, painting in purple, and the most common were decorations made in blue. The thickness of the tiles is very different and varies from 6.8 mm to 15.8 mm. Most tiles were 7.51 to 8 mm thick. In terms of decoration in the corners of the tiles there was a Moorish, a Burgundian lily and a spider. The faces of the tiles were decorated with figural motifs, floral motifs, fruits and landscape elements.

The article closes with the conclusions in which the authors pay attention primarily to the high cognitive value of the collection of tiles. The products constituting the floor lining of one of the rooms of the house number 7 were removed and stored in the basement at the end of the 18th century, which is a material testimony of renovation work carried out in the building and aimed at changing the aesthetics of the interior. Replacing the ceramic floor with stone one in the house number 7 is also proof of this type of activities. The complement to the space decoration in this period were the Dutch flagstones, most of which come from 1725-1775.

Characteristics and accentuation of the forms, colors and themes of floor and wall tiles in the context of houses at Świętojańska 6-7 are, on the one hand, important indications regarding the appearance of these specific spaces, and on the other hand contribute to better recognition of this category of materials which can also be an element of future conservation works in the urban space of Gdańsk.

Karolina Szczepanowska

Gdańsk, badacz niezależny

4.2. OŚWIETLENIE WNĘTRZA KAMIENIC

Abstrakt:

Artykuł prezentuje zbiór wyrobów służących do oświetlania wnętrza mieszkań kamienic. Scharakteryzowano 16 fragmentów pochodzących z 3 urządzeń dostarczających światło w dawnych pomieszczeniach. Wszystkie egzemplarze zaklasyfikowano do lamp naftowych. Wskazano wiodących producentów lamp w Europie oraz zwrócono uwagę na elementy umożliwiające określenie producenta w postaci znaku i sygnatury umieszczanych na tarczy pokrętła palnika. Chronologię zachowanych egzemplarzy określono na drugą połowę XIX i XX wiek. Górną cezurę zamknięto na roku 1920 wyznaczającym spadek popularności lamp naftowych i stopniowe wprowadzanie elektryczności.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, oświetlenie kamienic, lampy naftowe, lampy stołowe

Abstract:

The article presents a collection of artefacts used to illuminate the interior of apartments in the tenement houses. 16 fragments originating from 3 devices delivering light in the old interiors were characterized. All the devices were classified as oil lamps. The leading lamp manufacturers in Europe were pointed out and attention was paid to the elements enabling the manufacturer to be identified in the form of a sign and a signature placed on the dial of the burner knob. The chronology of the preserved examples was determined for the second half of the 19th and the 20th centuries. The upper caesura was set for 1920, marking the fall in the popularity of oil lamps and the gradual introduction of electricity.

Keywords:

Gdańsk, lighting of tenement houses, oil lamps, table lamps

W efekcie badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku 121 przy ulicy Świętojańskiej pozyskano zbiór wyrobów służących do oświetlenia wnętrza mieszkań kamienic. Wyróżniono 16 fragmentów pochodzących od 3 urządzeń dostarczających światło w dawnych pomieszczeniach. Wszystkie zaklasyfikowano do lamp naftowych. Wyroby te są interesujące pod względem formy oraz poszerzają dotychczasową wiedzę na temat zagadnienia oświetlenia dawnych wnętrz mieszczkańskich¹.

Lampy naftowe stołowe

Zidentyfikowano 10 fragmentów przynależnych do dwóch lamp naftowych. Egzemplarze pozyskano z warstw zadokumentowanych jako 124a i 126 stanowiących zasypisko piwnicy. Stanowią one pozostałość najprawdopodobniej stołowych lamp naftowych. Natomiast ze względu na stan zachowania, w przypadku jednego z wyrobów nie można wykluczyć zastosowania wiszącego-ściennego. Z jednego urządzenia zachowało się 5 fragmentów pochodzących z cylindrycznego klosza wykonanego ze szkła mlecznego (ryc.1: 6). Średnicę klosza ustalono na 31 cm, grubość jego ścianek wynosi 3-4 mm. Najlepiej zachowany fragment ma wysokość 9,4 cm. Z drugiego urządzenia wyróżniono elementy składowe w postaci metalowego palnika i cylindrycznego, wąskiego szkiełka zwanego kominkiem wykonanego ze szkła bezbarwnego. Obudowa palnika wykonana została z blachy mosiężnej. Powierzchnię wykonano jako zdobioną w formie ażurowej dekoracji składającej się z powtarzających się motywów geometrycznych w postaci rombów, kółek, a także motywów serc i trójkątów. Zachowana wysokość szklanego cylindra wynosi 23,2 cm, średnica jego górnej części mierzy 2,7 cm. Zachowana wysokość elementu metalowego wynosi 12 cm (ryc. 1: 3). Pozyskany palnik reprezentuje typ pierścieniowy – tzw. okrągły palnik Arganda. W palnikach tego typu knot znajdował się pomiędzy dwoma współosiowymi stożkowatymi rurkami i był podkręcany za pomocą zębatego kółka. Palniki tego typu dawały najjaśniejsze światło (Hołubiec 1971: 748; Kowecka 1978: 451; Gancarski 2001: 63). W tego typu palnikach kominki były silnie przewężone, kierując powietrze poziomo względem płomienia (Gancarski 2001: 64-65). Ornament geometryczny zastosowany na palniku,

¹ W Gdańsku w kontekście archeologicznym publikowane były przede wszystkim starsze formy oświetlenia w postaci świeczników (por. np. Trawicka 2010: 103-104; Bednarz 2016: 357-375; Jabłońska-Dyrda 2016: 188, 194). Tematyka lamp naftowych nie jest dostatecznie rozwinięta. W tym zakresie odnotowywane są pojedyncze wzmianki w literaturze (por. Szczepanowska 2015: 317-319; Naleźny, Leśniewska 2015: 340).

a także zastosowanie szkła mlecznego do wykonania klosza o prawdopodobnie kopulastym kształcie, nie pozwala na jednoznaczne wskazanie chronologii. Palniki o opisanej formie, cylindryczne kominki występują zarówno w drugiej połowie XIX i końcu XIX wieku, jak również w XX wieku (por. przykłady wyrobów Hołubiec 1971: 751, 754; Gancarski 2001: 87, 93, 97, 142, 153, 161, 172, 174, 190-191, 214, 265-266; Gijbers, Koehler, Morel 2010: 99, 101). Oszczędne w dekoracji formy lamp, w których stosowano kopulaste klosze ze szkła mlecznego, są charakterystyczne dla okresu funkcjonalizmu przypadającego po 1914 roku (Gancarski 2001: 68-69). Górną cezurę można zamknąć zatem na roku 1920 wyznaczającym stopniowe wypieranie lamp naftowych na rzecz oświetlenia elektrycznego.

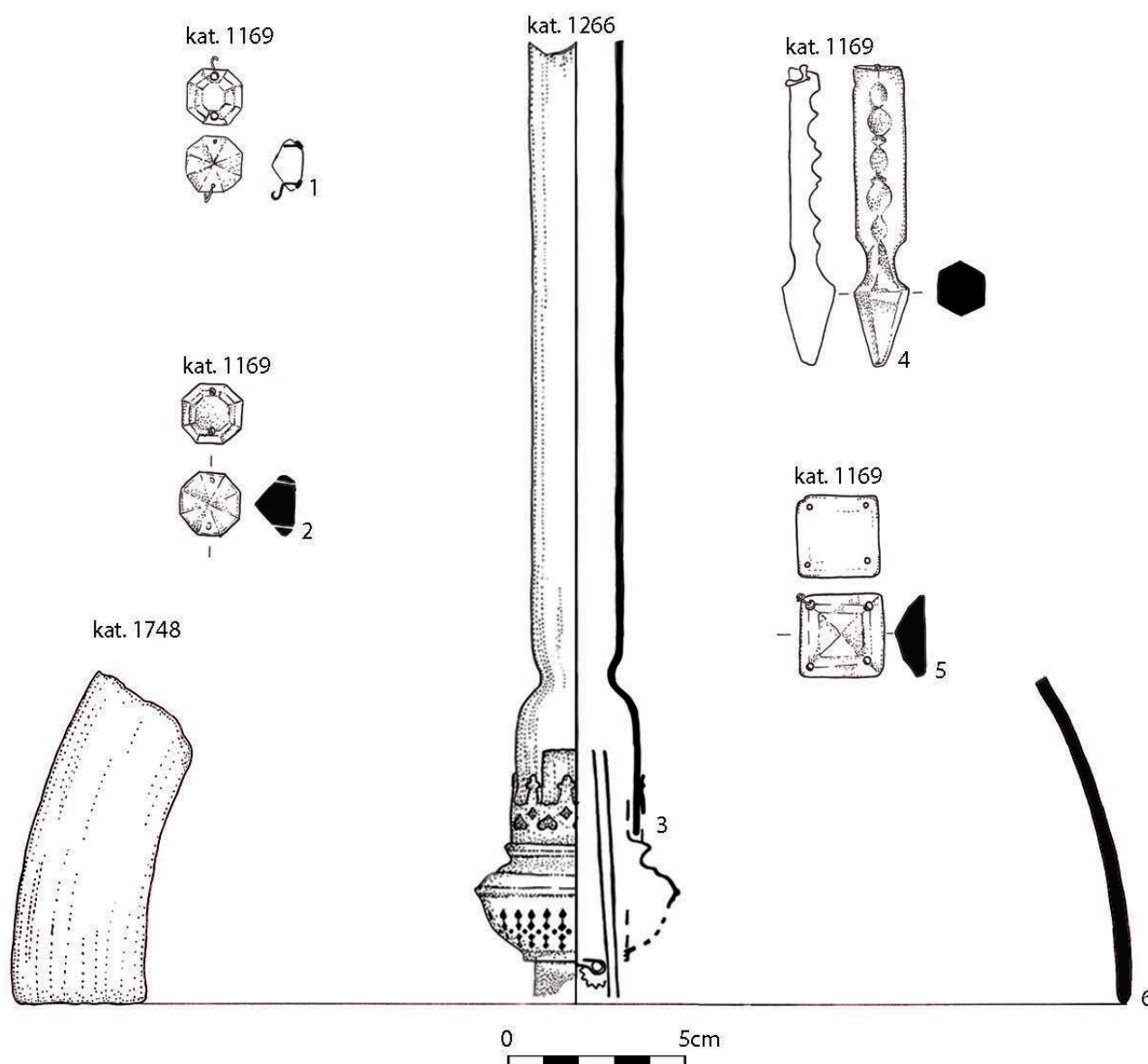
Żyrandole

Wyróżniono 6 szklanych zawieszek wykonanych ze szkła bezbarwnego. Pochodzą one z warstwy zadokumentowanej jako 134 oraz 33. Mają one formę sopli szklanych lub wielobocznie opracowanej powierzchni przypominającej jubilerski kamień. Pełniły one funkcję dekoracyjną najczęściej w lampach wiszących – żyrandolach. Wysokość sopli wynosi 8,5 cm, a pozostałych form 1,3; 1,6; 1,8 i 2,4 cm (ryc. 1: 1-2, 4-5). Poza jednym egzemplarzem pozostałe mają przewiercenia w co najmniej dwóch punktach służące do łączenia ich z drutem i zawieszenia na lampie. Na obecnym etapie analizy nie jest możliwe wskazanie czy elementy te pochodzą od lamp wiszących zasilanych paliwem naftowym czy już od lamp elektrycznych.

Uwagi na temat producentów wyrobów

Stan zachowania pozostałości lamp naftowych oraz elementów dekoracyjnych żyrandola utrudnia precyzyjne określenie chronologii wyrobów oraz ustalenie pełnej pierwotnej formy urządzeń oświetleniowych. Na podstawie zachowanych egzemplarzy lamp możliwe jest wskazanie ogólnych ram chronologicznych wyrobów. Za datę uruchomienia pierwszej lampy naftowej przez Ignacego Łukasiewicza wskazuje się rok 1853 (Gancarski 2001: 20; Czyż, Drąg, Drupka 2010: 25-27). Nafta pozyskana z destylacji ropy naftowej zastąpiła uciążliwą w użytkowaniu ropę, wydalającą przy spalaniu dużo sadzy i nieprzyjemny zapach (Hołubiec 1971: 744; Gancarski 2001: 59; Kowecka 2008: 70-71). Na lata 1860-1880 przypadało upowszechnienie się lamp naftowych² w Europie, a około

² Lampy naftowe zwane wówczas kanfinowymi początkowo używano sporadycznie. Stosowano je wciąż razem z lampami olejnymi, co tłumaczy się koniecznością kupowania nafty we własnym zakresie na potrzeby

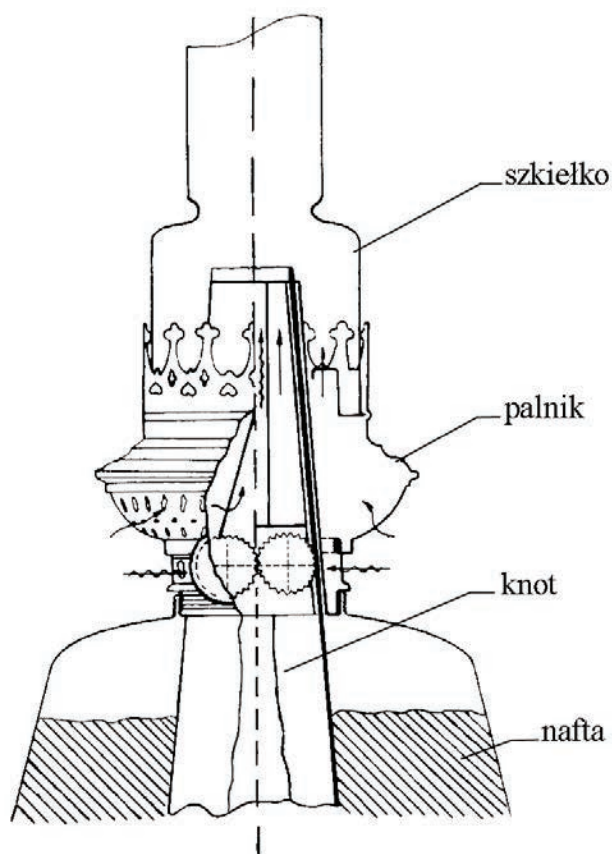
Ryc. 1. Gdańsk, ul. Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Lampy naftowe, Rys. A. Dmitruczuk.
 Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Oil lamps. Drawing A. Dmitruczuk.

1910-1920 roku ich użycie zastępuje wprowadzane stopniowo oświetlenie elektryczne (Hołubiec 1971: 757; Gancarski 2001: 65). W Europie głównymi producentami lamp były firmy austriackie i niemieckie. W Austrii największe fabryki należały do Ditmara Rudolfa i braci Brünnarów. Drugim prężnym ośrodkiem był Berlin. Na terenie Polski wytwórnie lamp znajdowały się głównie w Warszawie, z których największą była Fabryka Lamp i Brązów założona w 1862 roku przez Jana Serkowskiego (Hołubiec 1971: 747, 759-760; Gancarski 2001: 67). Sprzedażą lamp i nafty zajmował się również F. Sandecki (Kowecka 2008: 72). Wytwórnie lamp produkowały różne formy palników. Do najpopularniejszych należały: Kosmos-Brenner, Volks-Brenner, Reform-Rund Brenner. Na pokrętkach palników umieszczano nazwę lub znak producenta. W Polsce wśród nich najczęściej znaleźć można: Ditmar, Ditmar-Brünnar A.G., Ditmar-Brünnar-Schneider A.T., Schneider, Müller I.C.A., Aktien Gesellschaft (Drezno),

Korner a. CO (Berlin), Kosmos-Brenner (palnik Schustra i Bära), H.E.D. AXT (Gdańsk), Carl Holy (Berlin), Serkowski, Borkowski, Eilstein (wszyscy z Warszawy) (Hołubiec 1971: 750; Gancarski 2001: 64-67).

Głównymi elementami lampy naftowej są palnik, kominek oraz klosz. Zbiornik na paliwo, w przeciwieństwie do wcześniej używanych lamp olejnych, znajdował się poniżej palnika. Wysokość płomienia reguluje się poprzez zmianę długości knota i jego zanurzenie w nafcie (ryc. 2). Określenie producenta lampy naftowej umożliwia znak, sygnatura umieszczone na tarczy pokrętła palnika. Ten element nie zawsze się jednak zachowuje, co utrudnia bliższą identyfikację wyrobu. Zwrócić należy również uwagę na fakt, że palniki wymieniane były z uwagi na stopień zużycia (Gancarski 2001: 62). Dodatkowo wśród palników istnieje wiele sygnatur, których nie można przypisać żadnemu znanemu producentowi lamp (Gancarski 2001: 67; por. także Szczepanowska 2015: 317, 319).

gospodarstwa (por. Kowecka 1978: 451-452).

Ryc. 2. Zasada działania lampy naftowej z palnikiem Patentkosmosbrenner Schustra i Bära (za: Hołubiec 1971: 748).

Fig. 2. The principle of operation of the kerosene lamp with Patentkosmosbrenner burner Schustra and Bära (after: Hołubiec 1971: 748).

Podsumowanie

Pozyskane w trakcie badań archeologicznych egzemplarze pochodzące od lamp naftowych pozwalają wnioskować na temat urządzeń używanych do oświetlania wnętrz dawnych kamienic w okresie od drugiej połowy XIX do XX wieku. Lampy naftowe stołowe mogły stanowić wyposażenie pokoju dziennego, miejsca pracy, jak również sypialni. Lampy wiszące, szczególnie ozdobne żyrandole stanowiły najczęściej wyposażenie bardziej reprezentacyjnego pokoju dziennego, sieni lub jadalni. Warto zwrócić uwagę na fakt, że wraz z wprowadzeniem oświetlenia elektrycznego, lampy naftowe były nadal chętnie używane (Gancarski 2001,

Ryc.3. Przykład dawnej lampy naftowej we współczesnym wnętrzu. Lampa zasilana elektrycznie, Fot. K. Szczepanowska (z archiwum prywatnego autorki).

Fig. 3. An example of a former oil lamp in a contemporary interior. Electric lamp. Photo K. Szczepanowska (from the private archive of the author).

s. 69). Obecnie zdarza się, że są one przerabiane w celu dostosowania ich do zasilania elektrycznego. Poza egzemplarzami muzealnymi (por. także Czyż, Drąg, Drupka 2010: 8-9), lampy ze względu na swoją dekoracyjną formę stanowią element wystroju współczesnych wnętrz. Dostarczają światła przy użyciu współczesnych źródeł zasilania (ryc. 3). W odniesieniu do opisywanych fragmentów możemy wnioskować, że pochodzą one od lamp powszechnie wówczas dostępnych i służących średnio i mniej zamożnym mieszkańcom Gdańska.

Literatura/References

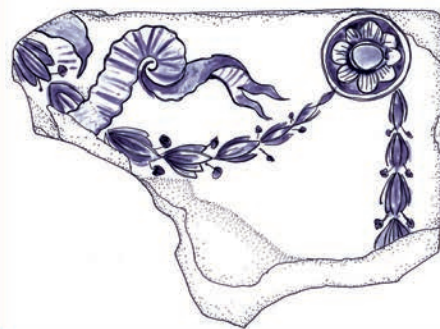
- Bednarz S., 2016, *Przedmioty związane z oświetleniem wnętrz z wykopalisk przy ulicy Chmielnej 73-74 w Gdańsku*, „Dantiscum”, tom I, s. 357-375.
- Czyż L., Drąg D., Drupka T., 2010, *Apteczne reminiscencje*, Muzeum Okręgowe, Wydawnictwo Libra, Rzeszów.
- Gancarski J. (red.), 2001, *W kręgu światła lampy naftowej*, Muzeum Podkarpackie, Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza w Bóbrce, Krosno.
- Gijsbers W., Koehler L., Morel J., 2010, *Licht aan boord. Verlichtingsobjecten uit het Nationaal Scheepsarcheologisch Depot in Lelystad*, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Lelystad.
- Hołubiec J., 1971, *Historia lamp naftowych*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R.16/4, s. 739-768.
- Jabłońska-Dyrda J., 2016, *Przedmioty metalowe z Zespołu Przedbramia ul. Długiej w Gdańsku* (w:) *Zespół Przedbramia ul. Długiej w Gdańsku*. Studium archeologiczne, red. A. Pudło, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk, s. 183-198.
- Kowecka E. (red.), 1978, *Historia kultury materialnej Polski w zarysie. Tom V od 1795 do 1870 roku*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Kowecka E., 2008, *W salonie i w kuchni. Opowieść o kulturze materialnej pałaców i dworów polskich w XIX wieku*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań.
- Naleźny A., Leśniewska D., 2015, *Przedmioty metalowe* (w:) *Gdańsk, Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2013-2014*, red. J. Dąbal, K. Krawczyk, T. Widerski, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk s. 331-353.
- Szczepanowska K., 2015, *Wyroby szklane* (w:) *Gdańsk, Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2013-2014*, red. J. Dąbal, K. Krawczyk, T. Widerski, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 299 – 324.
- Trawicka E., 2010, *Zabytki metalowe z Wyspy Spichrzów w Gdańsku (badania z 2004 roku)*, „Archeologia Gdańska”, tom IV, s. 93-150.

Interior lighting of tenement houses

Summary

The article presents a collection of products used to illuminate the interior of apartments in the houses. 16 fragments originating from 3 devices delivering light in the old interiors were characterized. All the devices were classified as oil lamps. The acquired fragments come from table and hanging lamps. The remnants of a lampshade made of milk glass, a metal lamp burner, a glass cylindrical chimney and 6 polygonal glass pendants that decorated the chandeliers were differentiated. 1853 is indicated as the date of commissioning the first oil lamp by Ignacy Łukasiewicz. Kerosene obtained from the distillation of crude oil replaced the heavy oil that was burdensome, expelled a lot of soot and smelled badly when burning. Kerosene lamps were widespread in Europe in the years 1860-1880. The article indicates the leading lamp manufacturers in Europe and pays attention to the elements enabling the manufacturer to be identified in the form of a sign and a signature placed on the dial of the burner knob. In Europe, the main producers of such lamps were Austrian and German companies. In Austria, the largest factories belonged to Ditmar Rudolf and the Brünnner brothers. Berlin was the second dynamic center. Lamp production plants produced various forms of burners. The most popular were: Kosmos-Brenner, Volks-Brenner, Reform-Rund Brenner. In Poland, the most frequently found on the burner knobs are: Ditmar, Ditmar-Brünnner A.G., Ditmar-Brünnner-Schneider A.T., Schneider, Müller I.C.A., Aktien Gesellschaft (Dresden), Korner a. CO (Berlin), Kosmos-Brenner (Schuster and Bära burner), H.E.D. AXT (Gdańsk), Carl Holy (Berlin), Serkowski, Borkowski, Eilstein (all from Warsaw). The chronology of the preserved pieces was determined for the second half of the 19th and the 20th centuries. The upper caesura was set for 1920, marking the fall in the popularity of oil lamps and the gradual introduction of electricity. Table oil lamps could be part of the living room as well as the bedroom decoration. Hanging lamps, especially decorative chandeliers, were usually the furnishings of a more representative living room, hallway or dining room.

Karolina Szczepanowska

Gdańsk, badacz niezależny

4.3. OGRZEWANIE WNĘTRZ KAMIENIC W OKRESIE NOWOŻYTNYM (XVII-XVIII WIEK)

Abstrakt:

Przedmiotem artykułu jest zbiór kafli i elementów pieców liczący 1115 egzemplarzy oraz 33 elementy pieców, w tym fragmenty i całe wyroby. Przeprowadzona analiza kafli pozwoliła podjąć temat różnorodności dekoracji pieców oraz wstępnego określenia ich kształtu i budowy. Umożliwiła również dokonanie porównań z innymi urządzeniami grzewczymi znanymi z terenu miasta. Na omawianym stanowisku nie zarejestrowano innych niż piece kaflowe rozwiązań ogrzewania wnętrz. W artykule scharakteryzowano kafle i elementy pieców pod względem formy i występujących na nich dekoracji, a następnie podjęto próbę sformułowania głównych cech ogrzewania wnętrza kamienic Świętojańska 6-7 w okresie nowożytnym, to jest w XVII-XVIII wieku. Ustalono, że na podstawie zbioru kafli pozyskanego z dwóch zwartych kontekstów można wnioskować o 3 piecach, z których jeden pochodzi z XVII wieku, a pozostałe z XVIII wieku. Wnioski dotyczące bryły i lokalizacji pieców w kamienicy zostały sformułowane w oparciu o charakterystykę kafli, jak również materiały porównawcze, przede wszystkim dotyczące innych obiektów z terenu Gdańska.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, kafle, ogrzewanie kamienic, piece kaflowe, okres nowożytny

Abstract:

The article presents a collection of 1115 stove tiles and 33 elements of stoves, including fragments and completely preserved products. The analysis of the stove tiles allowed to take up the subject of the diversity of stove decoration and to pre-determine their shape and construction. It also made possible comparisons with other heating devices known from the area of the city. No interior heating solutions other than tiled stoves were registered on the site. The article characterizes the tiles and stove elements in terms of form and their decorations, and then attempts to formulate the main features of heating the interiors of Świętojańska 6-7 tenement houses in the post-medieval period, that is in the 17th and 18th centuries. It was established that on the basis of a set of tiles obtained from two compact contexts it can be concluded that there were three tiled stoves inside the buildings, one of which dates from the 17th century and the other two from the 18th century. Conclusions regarding the body and location of the stoves in the tenement house were formulated based on the characteristics of the tiles, as well as comparative materials, primarily regarding other objects from the area of Gdańsk.

Keywords:

Gdańsk, stove tiles, heating of tenement houses, tiled stoves, post-medieval period

Pod względem klimatycznym położenie ziem polskich w strefie umiarkowanej i wynikająca z tego zmienność pór roku i temperatury wymusiło wprowadzenie urządzeń grzewczych do wnętrz, w tym wnętrz mieszkalnych kamienic. Typowym urządzeniem grzewczym stosowanym w okresie nowożytnym były piece kaflowe. Jednym z dowodów ich użytkowania są odślaniane w trakcie prac archeologicznych kafle płytowe i naczyniowe oraz pozostałości pieców, takie jak na przykład ceramiczne czopy piecowe, elementy dekoracyjne, a także podstawy pieców i ich zwieńczenia. W efekcie badań archeologicznych prowadzonych na stanowisku 121 przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku pozyskano zbiór kafli liczący 1115 egzemplarzy¹ oraz 33 elementy pieców, w tym fragmenty i całe wyroby. Analiza kafli pozwala podejmować temat różnorodności dekoracji pieców oraz wstępnego określenia ich kształtu i budowy. Umożliwia także dokonanie porównań z innymi urządzeniami grzewczymi znanymi z terenu miasta. W trakcie badań archeologicznych na omawianym stanowisku nie zarejestrowano innych niż piece kaflowe rozwiązań ogrzewania wnętrz.

Stan badań nad ogrzewaniem wnętrz mieszkalnych kamienic w Gdańsku

Stan badań nad ogrzewaniem wnętrz mieszkalnych kamienic wiąże się nierozdzielnie ze stanem badań nad kaflarstwem gdańskim w ogóle. Pierwszych szerszych informacji dotyczących kafli gdańskich dostarczył Hans Friedrich Secker (1915). Jego uwaga skoncentrowana była na XVIII-wiecznych wyrobach. Obok kafli interesował się także naczyniami ceramicznymi z tego okresu. W latach powojennych tematyką stylistyki kafli oraz głównych cech warsztatów gdańskich zajęli się m.in. Maria Przeździecka (1954), Elżbieta Kilarska (1976, 1989a, 1989b), Elżbieta, Maciej Kilarscy (1990, 1991, 1993), Barbara Pospieszna (2007). Niektórzy z tych badaczy kontynuowali zainteresowania kafłami w kolejnych latach (Kilarska 1997, 2002, 2007; Kilarscy 2009). W swoich pracach wymienieni wyżej autorzy nie odnoszą się jednakże do archeologicznego kontekstu pozyskania wyrobów. Stan ten zmienia się od lat 90-tych XX wieku wraz ze wzrostem liczby inwestycji w Gdańsku i wyprzedzających badań archeologicznych. Informacji o pozyskiwanych kafłach dostarczają prace autorstwa Magdaleny Kowalskiej (1998a, 1998b, 2000,

¹ Por. K. Szczepanowska 2018: 373. Wskazana liczba 1021 wynikała z niedokończonej wówczas analizy i opracowania zespołu naczyń ceramicznych, w którym znalazły się fragmenty stanowiące pozostałości kafli płytowych i naczyniowych.

2001a, 2001b, 2004, 2007), Barbary Babińskiej (2009), Karoliny Szczepanowskiej (2010, 2011, 2012, 2013a, 2013b, 2014, 2015a, 2015b), Karoliny Czonstke (2013). Najnowsze publikacje są autorstwa Kaliny Krasowskiej (2016), Olgi Krukowskiej (2016) oraz Karoliny Szczepanowskiej (2018). Przywołani badacze w różnym stopniu uszczegółowienia podejmują problematykę dekoracji kafli, ośrodków ich wytworzenia oraz budowy pieców i ogrzewania wnętrz.

Zagadnienie budowy pieców gdańskich i szczegóły funkcjonowania urządzeń grzewczych wraz z ich rozplanowaniem w kamienicach nie jest dostatecznie rozwinięte. Najwięcej informacji dotyczy młodszych pieców o chronologii XVIII-XIX i XX wiek (por. Kilarscy 1991, 1994, 2009; Kilarska 2002; Pospieszna 2007; Barylewska-Szymańska 2010). Wynika to przede wszystkim ze stanu zachowania samych pieców oraz dostępnych materiałów archiwalnych. Wyjątek stanowi tutaj wybitne dzieło rzemieślnicze w postaci pieca zbudowanego w 1545 roku w Dworze Artusa. Cennych informacji w tym

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Metalowe drzwiczki pieca. Fot. K. Szczepanowska.
Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Metal stove door. Photo K. Szczepanowska.

zakresie dostarczają istniejące piece² oraz zachowane grafiki, rysunki archiwalnej dokumentacji i fotografie (np. dla kamienicy Piwna 11, Piwna 65, Długa 35, Św. Ducha 101, kamienica pod Łososiem, por. Kilarśka 2002: 67-73, il. 40, 43, 47, 53-54; Rollenhagen 2008: 185, 189-190, 202; Barylewska-Szymańska 2015: 104).

Uniwersalne pod względem zasad działania pieców kaflowych, ich funkcji użytkarnej oraz dekoracyjnej we wnętrzach kamienic, informacje znaleźć możemy w publikacjach omawiających problematykę ogrzewania dawnych wnętrz w wybranych regionach Polski. Za najbardziej cenne uznać można prace autorstwa Marii Dąbrowskiej (1987, 2007, 2008, 2013), a także Katarzyny Moskal (2012) czy Marcina Majewskiego (2015).

Kafle z badań przy ulicy Świętojańskiej 6-7

W efekcie przeprowadzonych badań archeologicznych na stanowisku 121 pozyskano zbiór kafli, w skład którego wchodziły kafle naczyniowe (93 egzemplarze) i kafle płytowe (1022 egzemplarze). Wśród kafli naczyniowych zdecydowana większość reprezentuje typ kafli miskowych. Tylko 2 egzemplarze stanowią typ garnkowy. Kafle wykonano z glin żelazistych wypalonych na kolor ceglasty. Poza 3 egzemplarzami wewnętrzną powierzchnię kafli pokryto brązowym lub bezbarwnym szkliwem. Kafle zachowały się fragmentarycznie w postaci części korpusów o średniej grubości 7-8 mm

² Na terenie Głównego Miasta referencyjny przykład stanowią piecze sytuowane w Domu Uphagena przy ulicy Długiej.

oraz den. Dwa egzemplarze zachowane są całkowicie. Są to kafle miskowe nieszkliwione o kwadratowym otworze. Pierwszy z wymienionych ma wymiary: wysokość 8,2 cm, długość boku 13,3 cm, średnica dna 8,4 cm (ryc. 2: 2). Drugi ma wysokość 7 cm, długość boku 12,7 cm, średnica dna 7 cm. Na jego dnie wykonana została dekoracja w formie wyciskanej palcami kilkupłatkowej rozety (ryc. 3: 1). Na obu egzemplarzach zachowały się ślady okopcenia. Wśród kafli garnkowych jeden zachowany jest całkowicie. Jest to kafel nieszkliwiony o kwadratowym otworze. Jego wymiary wynoszą: wysokość 15,2 cm, długość boku 13 cm, średnica dna 9 cm (ryc. 2: 1). Drugi z kafli garnkowych zachowany jest w około 88%. Jego wymiary wynoszą: wysokość 16 cm, długość boku 13 cm, średnica dna 9 cm.

Do kafli płytowych zaklasyfikowano 1022 egzemplarzy, w tym fragmenty i całe wyroby. Wykonano je z glin żelazistych, wypalonych na kolor ceglasty. W przypadku niektórych kafli z XIX i XX wieku do wyrobu użyto glin szamotowych. Kafle w przełamie uzyskiwały wówczas kolor kremowo – biały. Na podstawie chronologii wydzielono 3 grupy wyrobów.

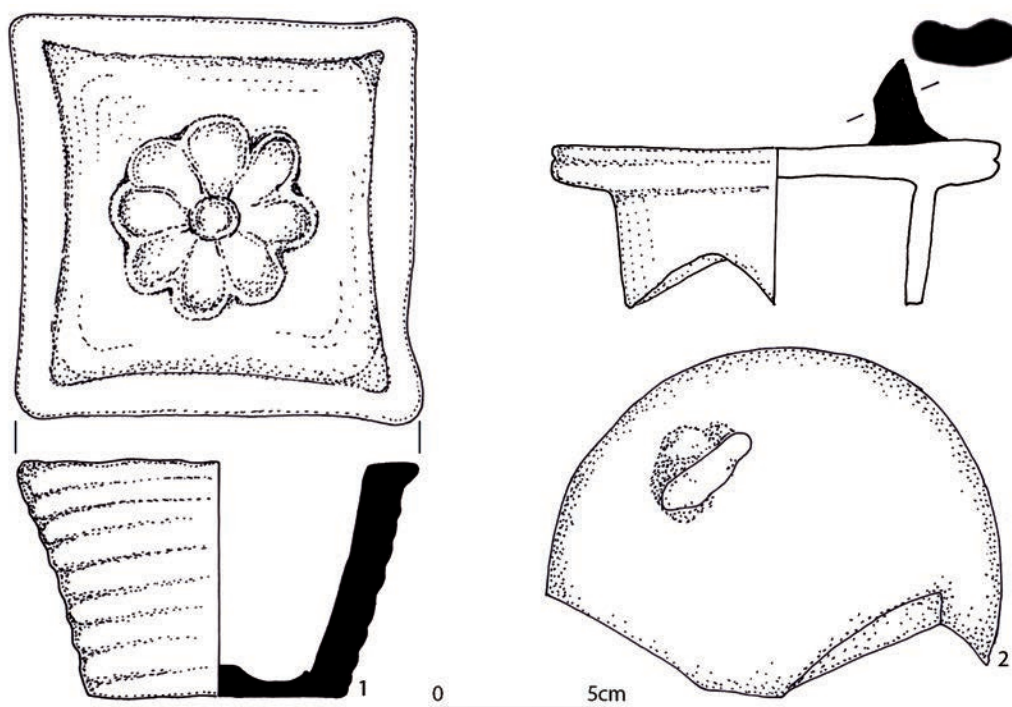
Kafle z XVI i XVII wieku

Do tej grupy włączono 252 egzemplarze kafli płytowych z dekoracją reliefową, szkliwionych na zielono, niebiesko lub biało. Przeważają kafle o dekoracji roślinnej. Wyróżniono również pojedyncze egzemplarze zdobione ornamentem architektonicznym kasetonowym, okuciowym oraz figuralnym (ryc. 6: 1-2). Wśród dekoracji roślinnej wyróżniono

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kafle naczyniowe (1-2), ceramiczny czop piecowy (3). Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Vessel tiles (1-2), ceramic stove plug (3). Photo K. Szczepanowska.

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kafel naczyniowy miskowy (1), ceramiczny czop piecowy (2). Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Vessel tile (1), ceramic stove plug (2). Drawing A. Dmitruczuk.

kilka powtarzających się motywów takich jak: bukiet w wazie pod arkadą, bukiet w wianku, bukiet jako samodzielna kompozycja, różne przedstawienia kwiatu goździka (ryc. 4: 1-4; 5: 3-4). W dekoracji bukietu w wianku centralne przedstawienie stanowi kwiat azalii, po bokach której zwisają kwiaty fuksji lub korona cesarska (ryc. 4: 1; 5: 1). Całość otacza wianek, który może być zbudowany z drobnych kwiatków, dzwoneczków, a w jego pionowej osi często umieszczana była sześciopłatkowa rozeta. Ten typ dekoracji występuje na kaflach zarówno płytowych wypełniających, jak również gzym-sowych. Motyw bukietu stosowano również jako element samodzielnej kompozycji zarówno na kaflach płytowych wypełniających, jak również gzym-sowych i fryzowych. Wśród kwiatów popularnie występowały goździki, tulipany, granaty, rzadziej kwiat róży. Wśród motywów roślinnych zaobserwowano również wykorzystanie kwiatu goździka w ornamencie typu kontynuacyjnego zwanego również tapetowym.

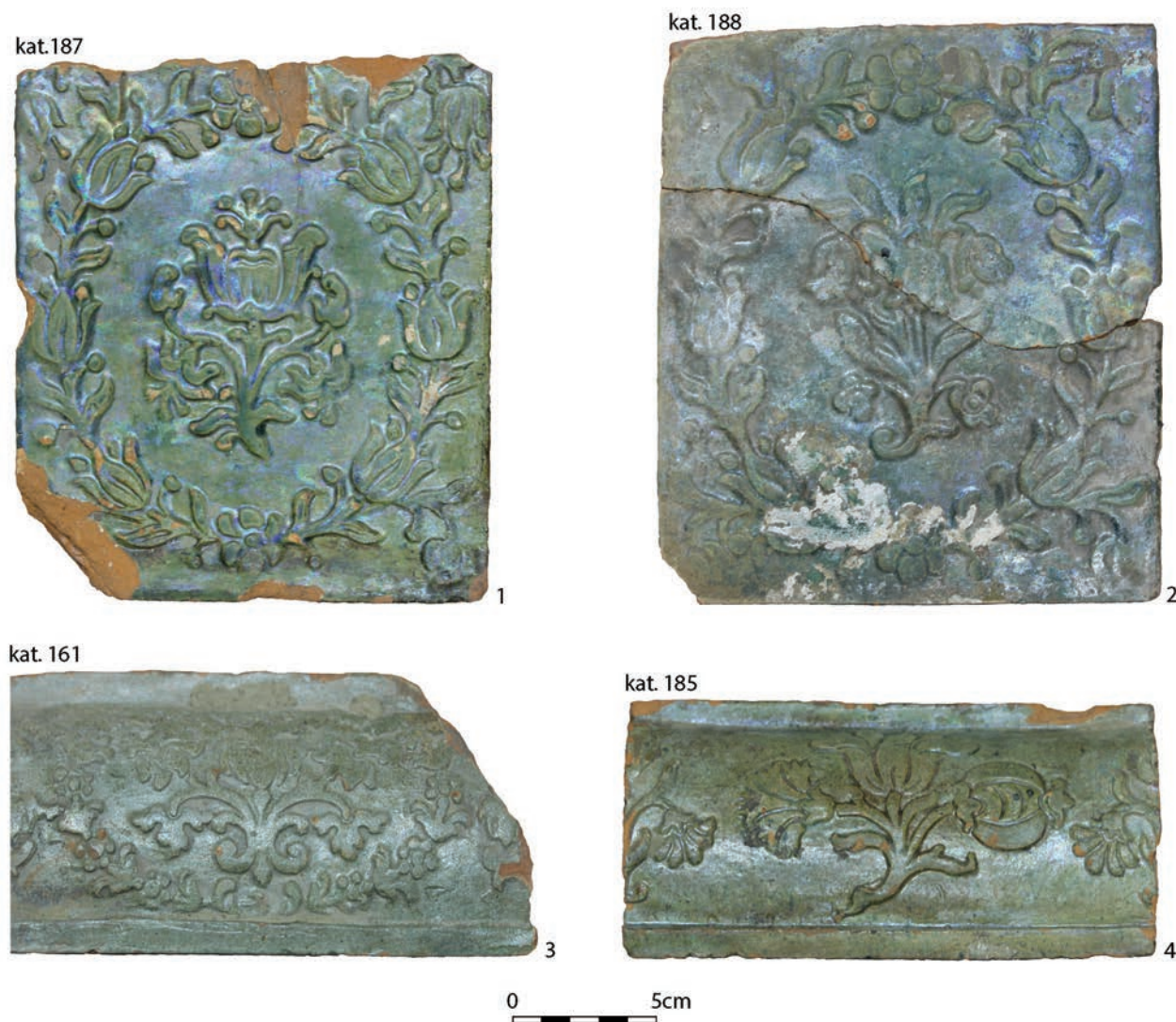
Chronologię wyrobów określono na podstawie cech technologicznych i stylistycznych oraz w oparciu o materiały porównawcze. Kafle z dekoracją roślinną pokryte szklivem zielonym stanowiły popularną grupę wyrobów w okresie od drugiej połowy XVI do XVII wieku, a nawet do pierwszej połowy XVIII wieku. Kafle z tego rodzaju przedstawieniem są popularne wśród znalezisk z Polski Północnej. Znane egzemplarze pochodzą m.in. z Gdańska, Elbląga, Malborka, Fromborka (por. Dąbrowska 1987, katalog il. 217; 2007: 155; Kilarzka, Kilarzki 2009: 83-106; Babińska 2009: 396; Pospieszna 2013: 181-198 i nn.). Kafle z dekoracją figuralną (ryc. 5: 1-2), uwzględniając materiały porównawcze, datowano na pierwszą połowę XVII wieku (Szczepanowska 2015: 138-144).

Kafle z XVIII wieku

Do kafla XVIII wiecznych zaklasyfikowano 255 egzemplarzy w tym fragmenty i całe wyroby. W tej grupie wyróżniono trzy większe zespoły kafla. Pierwszy stanowią kafle, na licach których umieszczony został kartusz jako dominujący motyw dekoracyjny. Kartusz wystąpił w kilku wariantach przedstawienia. Wszystkie kafle pokryte zostały szklivem zielonym. Kartusz wystąpił na kaflach wypełniających, gzym-sowych, fryzowych oraz wieńczących (ryc. 7: 1-2, 5-6; 8: 3-5). Drugi zespół stanowią kafle pokryte szklivem białym i malowane na zielono, fioletowo, niebiesko i wielobarwnie. Wyróżniono kilka fragmentów malowanych farbą czarną. Wśród tematów przedstawień zaobserwowano najliczniej kompozycje roślinne. Oprócz roślin wystąpiły pojedynczo sceny krajo-brazowe bądź figuralne (ryc. 9: 1-4). Trzeci zespół stanowią kafle wypełniające z przedstawieniem architektonicznym. Charakterystycznym elementem dekoracyjnym płytki licowej są dwie gładkie kolumny zwieńczone kapitelem jońskim, na których spoczywa gzym-s. W kluczu łuku umieszczony jest gładki kartusz herbowy. Nad łukiem z obu stron, w ujęciu symetrycznym umieszczone zostały szyszki jako element wieńczący. W centrum płytki znajduje się ozdobne obramienie – kartusz (ryc. 7: 3-4; 8: 1-2). Dekoracja tych kafla niesie silne skojarzenia do portali gdańskich oraz XVIII – wiecznej snycerki, szczególnie dużych wolnostojących szaf. Z Gdańska nie są znane analogie tych wyrobów. Do porównań mogą posłużyć wyłącznie kafle toruńskie (Bielec-Maciejewska 2015: 51, 196³).

³ Beata Bielec-Maciejewska wskazuje, że kafle o tego typu dekoracji znane są wyłącznie z Torunia. W tym kontekście gdańskie egzemplarze w istotny sposób poszerzają wiedzę na temat tego rodzaju kafla. Płytki toruńskie

Ryc. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kafle płytowe. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Panel tiles. Photo K. Szczepanowska.

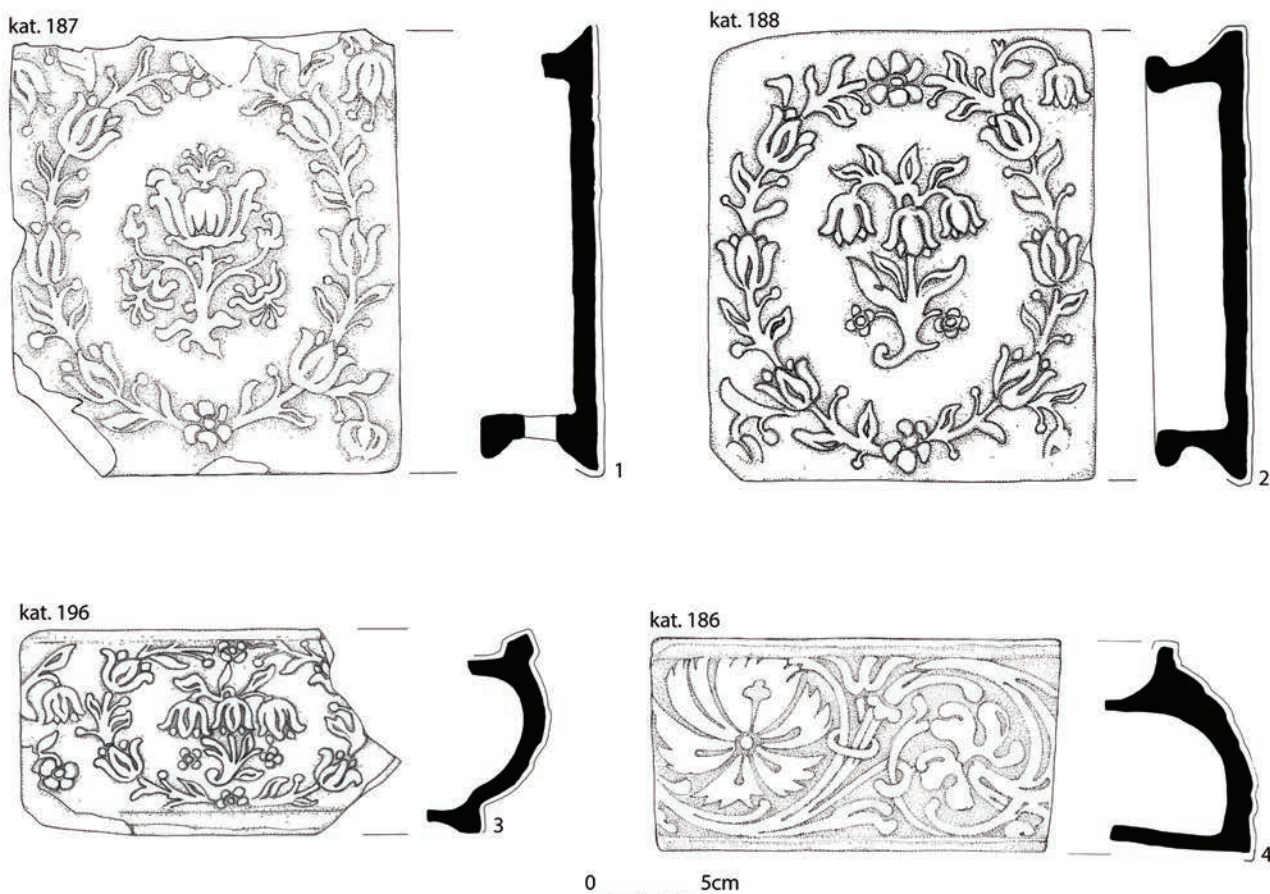
Kafle pokryte szklivem białym cynowym, z ornamentem malowanym lub odciśniętym w formie kartuszem stanowiły popularne rozwiązanie wśród kafli XVIII wiecznych. Liczne przykłady kafli z tego typu dekoracją pochodzą z Gdańska (np. Kilarska, Kilarski 2009: 129 i nn.; Szczepanowska 2010: 113-114), jak również z innych ośrodków na Pomorzu (np. Bielec-Maciejewski 2007: 175-185; 2015; por. liczne przykłady Pospieszna 2013: 280 i nn.).

Kafle XIX – pierwsza połowa XX wieku

Wyróżniono 407 egzemplarzy kafli datowanych na XIX-pierwszą połowę XX wieku. Najliczniej wystąpiły kafle o licu gładkim, pokryte szklivem białym, wykonane w przeważającej ilości z gliny szamotowej, w mniejszości białej z dodatkiem wapna (ryc. 10). Obok szkliwa białego wyróżniono również kafle dekorowane szklivem brązowym, zielonym, niebieskawo-zielonym, żółto-miodowym i żółtym nakrapianym. Nielicznie wystąpiły kafle zdobione w technice reliefu. Analiza kafli o licu gładkim wykazała, że niektóre

wyroby były stemplowane przez wytwórców. Wyróżniono kilka odmiennych względem siebie stempli, pochodzących od różnych wytwórni. Na całkowicie zachowanym kafli szklivionym na biało, w części spodniej zachował się stempel z napisem „VELTEN”, pod którym umieszczona została cyfra „2” (ryc. 10). Na innym egzemplarzu zachował się owalny stempel z literą B. Na kolejnych egzemplarzach zachowały się inne stemple z wymienionej wcześniej fabryki w Velten. Na jednym zachowany napis brzmi: „W. KERSTEN & Co. VELTEN”, na kolejnym: „(...) ETEN FABRIK”. Na trzecim fragmencie: „(...)ERSTE ELT ERBAND”. Na jednym z fragmentów zauważono również napis o treści: „KERSTEN VELTE VERBANDS – FABRIK 7”. Velten pod Berlinem było jednym z prężnych ośrodków wytwórczości kafłarskiej, którego wyroby licznie docierały również na obszar Prus Wschodnich. Intensywność produkcji przypadła na trzecią ćwierć i koniec XIX wieku do pierwszej dekady XX wieku. Część fabryk produkowała kafle do końca lat trzydziestych XX wieku. Inną odmianę stempla zaobserwowano na kafli szklivionym na brązowo, wykonanym z gliny białej

mają wymiary 22 x 27 cm, gdańskie 21,5 x 17,6-18 cm.

Ryc. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kafle płytowe. Rys. L. Rej.

Fig. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Panel tiles. Drawing L. Rej.

(ryc. 11). Odczytano napis: „OFEN – u. Ohamot ARTUR HU (...) KAHLBU”. Na podstawie wcześniej rozpoznanego stempla⁴ możliwe było określenie pełnej nazwy producenta kafli. Był nim ARTUR HÜBLER z Kolbud (d. Kahlbude), którego cegielnia funkcjonowała w latach 1874 – 1938.

Do łącznej sumy 1022 kafli płytowych włączono 108 fragmentów kołnierzy wykonanych z gliny ceglastej lub jasnej gliny szamotowej.

Elementy pieców z badań przy ulicy Świętojańskiej 6-7

Do elementów pieców zaklasyfikowano 3 fragmenty cokołu, fragment czopa piecowego, 25 listew piecowych, 3 zwieńczenia i metalowe drzwiczki. Ceramiczny czop stanowił zaślepienie otworu w piecu (ryc. 2: 3; 3: 2). W Gdańsku egzemplarze tego typu znane są z innych stanowisk np. Wałowa/Stara Stocznia, Św. Ducha 68 oraz Twierdza Wisłoujście (Szczepanowska 2012, 2015a: 275-276, 2015b). Chronologię wyrobu określono na XVI-XVIII wiek (por. także Marciniak-Kajzer 2010: 84; Roth-Heege 2012: 311-312; Kwiatkowski, Majewski 2016: 165). Listwy piecove umieszczane były w piecu jako zaakcentowanie przejścia pomiędzy poszczególnymi kondygnacjami. Listwy z omawianego stanowiska pokryto szkliwem białym. Ich powierzchnię wykonano jako gładką lub reliefową. Zachowane elementy malowania wykonane zostały w kolorze niebieskim lub fioletowym. Chronologię

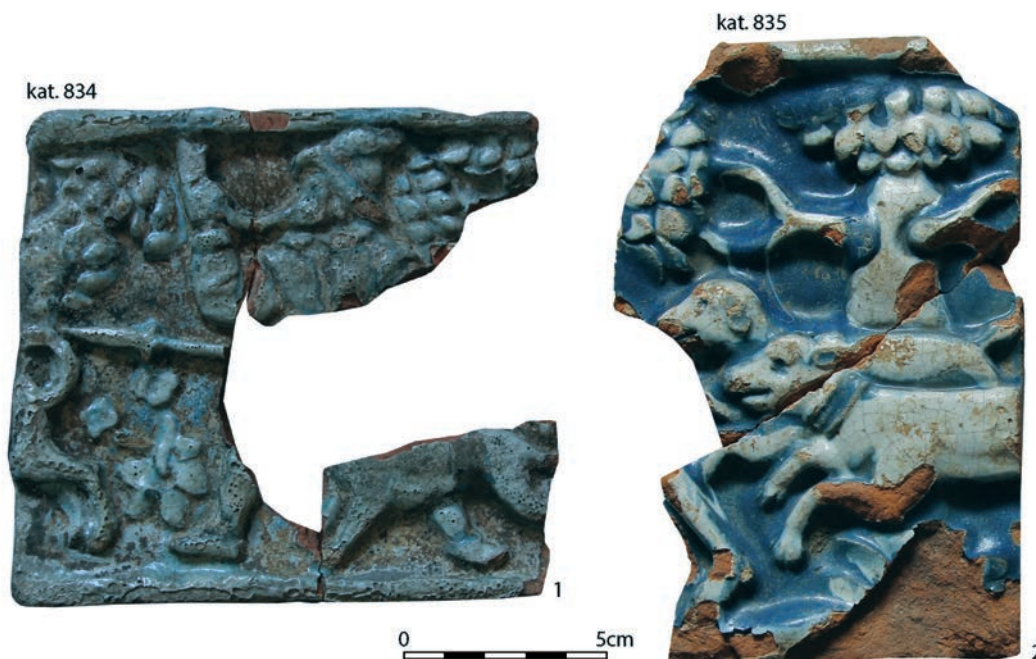
listew określono na XVIII wiek. Wśród zwieńczeń pieców wyróżnia się egzemplarz wykonany z gliny żelazistej, pokryty szkliwem białym i malowany wielobarwnie. Zwieńczenie ma kształt półkolisty, zbliżony do naczółka falistego. W centrum lica przedstawione zostało w medalionie popiersie kobiety. Uzupełnienie kompozycji stanowią motywy roślinne przedstawione jako girlandy. Wymiary zwieńczenia: szerokość podstawy 58 cm, wysokość w najwyższym punkcie 25 cm. Opisywany element został wyklejony z 7 fragmentów (ryc. 9: 4). Na podstawie cech stylistycznych określono, że zwieńczenie przynależy do pieca z XVIII wieku, ze wskazaniem na jego drugą połowę-ostatnią ćwierć. Tak ukształtowane zwieńczenie pieca pomorskiego Barbara Pospieszna datuje na lata 1760-1790 (Pospieszna 2007: 170-171). Stylistycznie opisywany element odpowiada dekoracji wcześniej charakteryzowanych kafli.

Metalowe drzwiczki o wymiarach 14,7 x 20 cm stanowią pozostałość po młodszych piecach z XIX-XX wieku (ryc. 1). Świadczą one o kontynuacji stosowania ogrzewania piecami kaflowymi lub modernizacji istniejących urządzeń grzewczych.

Ogrzewanie wnętrz kamienic Świętojańska 6-7

Na podstawie analizy kafli pozyskanych w ramach badanego stanowiska możliwe jest podjęcie próby określenia głównych cech ogrzewania wnętrz kamienic Świętojańska 6-7. Za podstawową cechę uznać można stosowanie urządzeń

⁴ Kafle z badań parceli przy ulicy Św. Ducha 68 w Gdańsku (Szczepanowska 2015b).

Ryc. 6. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kafle płytowe. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Panel tiles. Photo K. Szczepanowska.

grzewczych w formie pieców kaflowych. Ustalenie dokładnej lokalizacji oraz liczby pieców we wnętrzu badanych kamienic nie jest możliwe na obecnym etapie badań. Odnośnie budowy i wystroju pieców możliwe jest podjęcie wstępnych ustaleń w tym zakresie na podstawie zachowanych kafli oraz zachowanych pieców w Gdańsku. Przy ustaleniu wystroju pieców kamienicy Świętojańska 6-7 istotny jest kontekst pozyskania wyrobów. Pochodzą one z kilkunastu jednostek stratyfikacyjnych zadokumentowanych na badanym stanowisku. W przypadku kafli młodszych, XIX i XX-wiecznych, pozyskano je z warstw o charakterze zasypiskowym. Z tego względu nie jest możliwe ściśle powiązanie kafli w kontekście badanego obszaru. W tym znaczeniu za cenny nośnik informacji uznano warstwę destrukcyjną zadokumentowaną pod numerem 11 w obrębie parceli Świętojańska 6. Chronologię warstwy określono na XIX wiek. W jej obrębie kafle zostały odślonięte w południowej części kamienicy, w poziomie piwnicy. Charakterystyczne jest zdeponowanie ich w jednym miejscu. Łącznie z tego miejsca pozyskano 87 kafli płytowych, w zdecydowanej większości zachowanych w dobrym stanie i w ponad 50% powierzchni (materiały publikowane: Szczepanowska 2018: 373-386). Na podstawie cech stylistycznych oraz po przeprowadzeniu analizy materiałów porównawczych chronologię kafli określono na XVII i XVIII wiek. W przypadku części kafli chronologię uściślono na okres od drugiej połowy do końca XVII wieku. Kafle XVIII-wieczne mogą pochodzić z pierwszej połowy XVIII wieku. Pewne wskazówki w tym zakresie daje zastosowanie wielobocznej płytki, którą Barbara Pospieszna umiejscawia w latach ok. 1700-1750 (Pospieszna 2007: 168).

Jest to zbiór kafli dobrze zachowanych oraz jednorodnych stylistycznie i technologicznie. Poszczególne warianty dekoracji mogły powstać z jednej formy i w jednym warsztacie. Zdeponowanie kafli w piwnicy kamienicy

w sposób uporządkowany wskazuje, że czynność ta nie była przypadkowa. Okoliczność ta pozwala wnioskować, że z dużym prawdopodobieństwem kafle pochodzą z badanego miejsca. Na podstawie analizy stylistycznej kafli wstępnie ustalono, że pochodzą one od co najmniej dwóch urządzeń grzewczych. Powtarzający się motyw dekoracyjny w formie kartusza oraz dekoracja roślinna potwierdzają wstępne przypuszczenia. Stwierdzić można również, że scharakteryzowane kafle odpowiadają estetyce mieszkańców badanej kamienicy stanowiąc element jej wewnętrznego wystroju. Wszystkie kafle zostały pokryte szkliwem zielonym, co razem z pozyskanymi szkliwionymi płytkami posadzkowymi świadczy o pewnej spójności aranżacji wnętrza kamienicy (Dąbał, Szczepanowska 2018).

Drugim cennym pod względem informacji kontekstem są warstwy zadokumentowane jako 124c i 310, stanowiące warstwę destrukcyjną piwnicy w kamienicy Świętojańska 7. Z tego kontekstu pozyskano, wzmiankowane wcześniej, 15 egzemplarzy stanowiących kafle wypełniające, gzymsowe oraz zwieńczenie pieca. Wyroby są spójne stylistycznie i pochodzą z jednego pieca. Cechą charakterystyczną jest zastosowanie barwnej dekoracji malarskiej na białym tle. Analiza formalna, stylistyczna i porównawcza wyrobów pozwala wskazać ich chronologię na drugą połowę-ostatnią ćwierć XVIII wieku.

Na podstawie powyższych danych oraz informacji pozyskanych w trakcie prowadzonych badań archeologicznych możliwe jest sformułowanie wstępnych wniosków dotyczących budowy pieców, ich liczby oraz najbardziej prawdopodobnego umiejscowienia we wnętrzu kamienicy.

Forma, kształt zachowanych kafli pozwala wnioskować na temat budowy pieców ze skrzyń prostopadłościennych. Opisane wyżej kafle i elementy pieców pozwalają na identyfikację 3 urządzeń grzewczych, z których jedno datowane jest

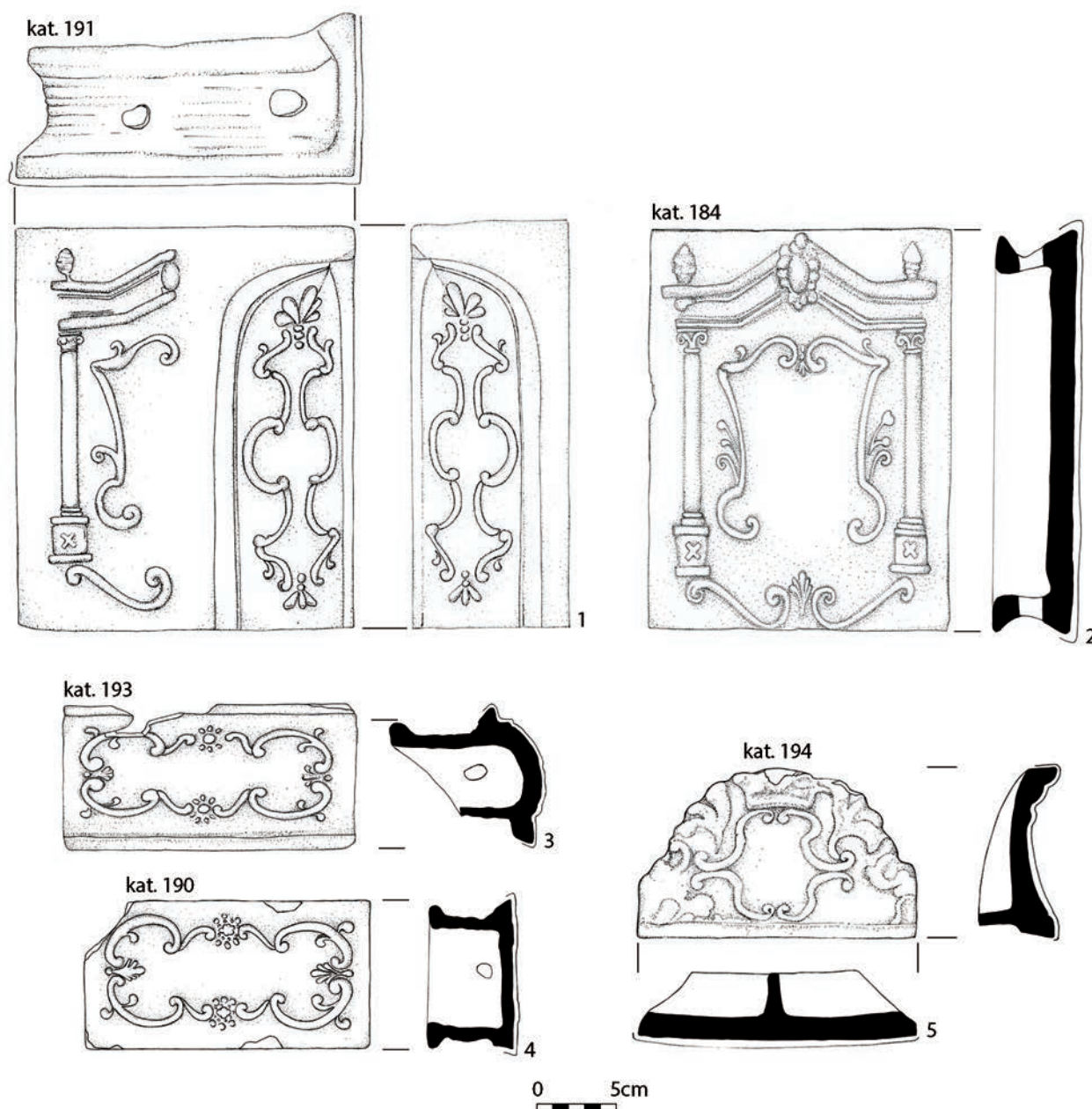

Ryc. 7. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kafle płytowe. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 7. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Crowings tiles (1-2), panel tiles (3-6). Photo K. Szczepanowska.

na XVII wiek, a dwa pozostałe na wiek XVIII. Wśród pieców XVIII-wiecznych chronologię jednego możemy zawęzić do ostatniej ćwierci XVIII wieku (por Kilarscy 1991; Barylewska-Szymańska 2010: 69). Dwa piece (XVII i XVIII wiek) zostały wstępnie zidentyfikowane w kamienicy numer 6. Jeden piec (XVIII wiek) przyporządkowano kamienicy numer 7.

Na podstawie zachowanych pozostałości pieców, a także materiałów źródłowych w postaci rycin, grafik, znane są następujące rozwiązania ich budowy. Wśród typów pieców występujących w XVII wieku wyróżniamy piec o dolnej skrzyni prostokątnej i jednej lub dwóch nadstawach cylindrycznych zwieńczonych kopułką. Drugim typem jest

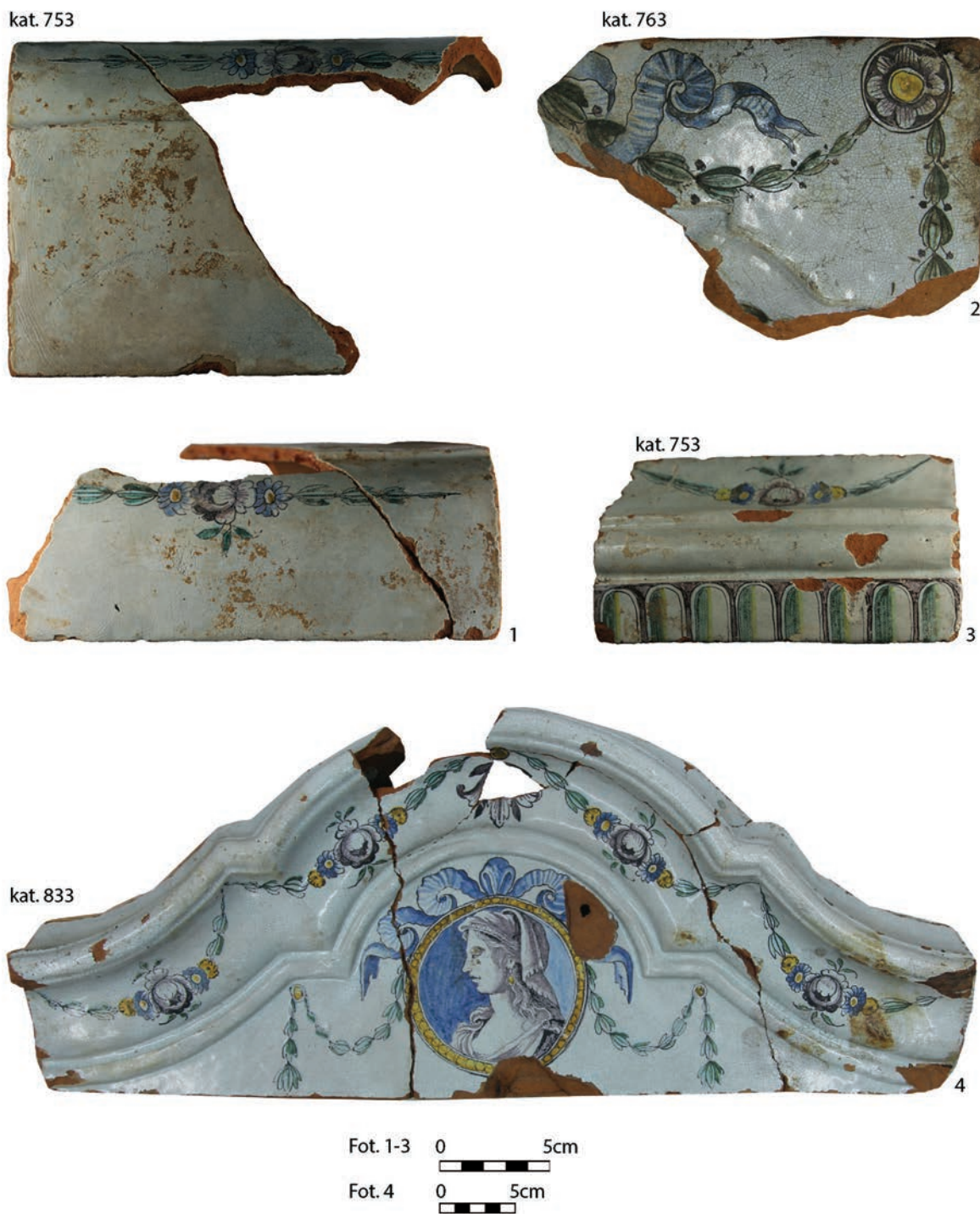
Ryc. 8. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kafle płytowe (1-4), kafel wieńczący (5). Rys. L. Rej.
 Fig. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Panel tiles (1-4), crowing tile (5). Drawing L. Rej.

piec składający się z dwóch prostokątnych skrzyń (Kilarscy 1994: 93; 2009: 108; Dąbrowska 2007: 144-156; 2008: 317). Zdaniem Elżbiety i Macieja Kilarskich skrzynia górna mogła być częściowo nadwieszona, o czym świadczą zachowane ceramiczne kolumnienki, a także przykład pieca z Lubeki datowanego na około 1650 rok (Kilarscy 1994: 93, 95). Trzecim typem był piec o palenisku i nadstawie cylindrycznej (Dąbrowska 2007: 156). Cechą charakterystyczną dla tego okresu było stosowanie jednolitych motywów dekoracyjnych w obu skrzyniach, wśród których najbardziej popularne to maureska, stylizowany ornament roślinny w typie kontynuacyjnego, motywy figuralne, w tym sceny polowań, personifikacje zmysłów i cnót, przedstawienia herbów (Dąbrowska 2008: 317; 2013: 225⁵). Na podstawie

powyższych cech można uznać, że opisane kafle z dekoracją roślinną w postaci bukietu w wianku budowały dolną i górną skrzynię pieca w kamienicy numer 6, tworząc jego jednolitą dekorację (por. Dąbrowska 2007: 152, ryc. 19 – rekonstrukcja pieca z drugiej połowy XVII wieku).

W XVIII wieku popularność zyskują piec gdańskie i ich odmiana, którą tworzyły piec elbląskie. Piec wznoszone były jako dwu lub trzyskrzyniowe na planie wydłużonego prostokąta. Charakterystyczna na licach kafli jest plastyczna ramka, którą wypełniały różne przedstawienia, na przykład figuralne, sceny krajobrazowe i sceny rodzajowe malowane farbami w kolorze niebieskim, zielonym, fioletowym, a często także wielobarwnie (Pospieszna 2007; Dąbrowska 2008: 317). Piec miał prostą konstrukcję, w której naroża w każdej prostokątnej skrzyni były ścięte. W górnej

⁵ Tutaj liczne przykłady brył pieców XVII-wiecznych.

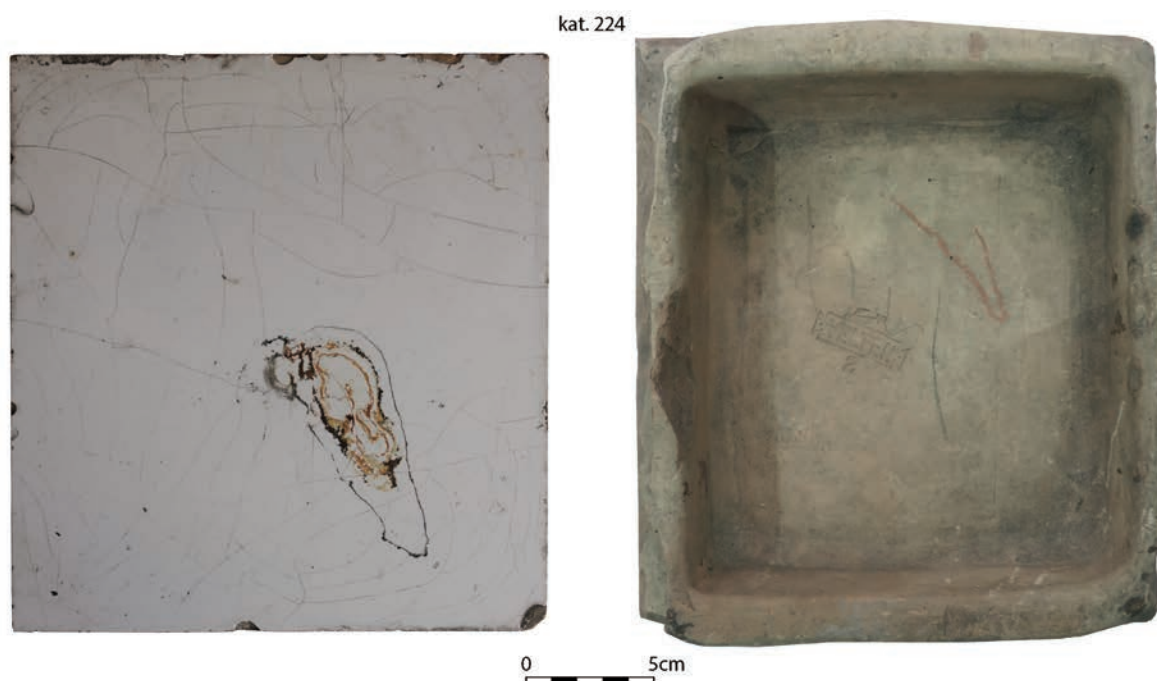

Ryc. 9. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kafle płytowe (1-3), zwieńczenie pieca (4).
Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 9. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Panel tiles (1-3), stove crowning (4). Photo K. Szczepanowska.

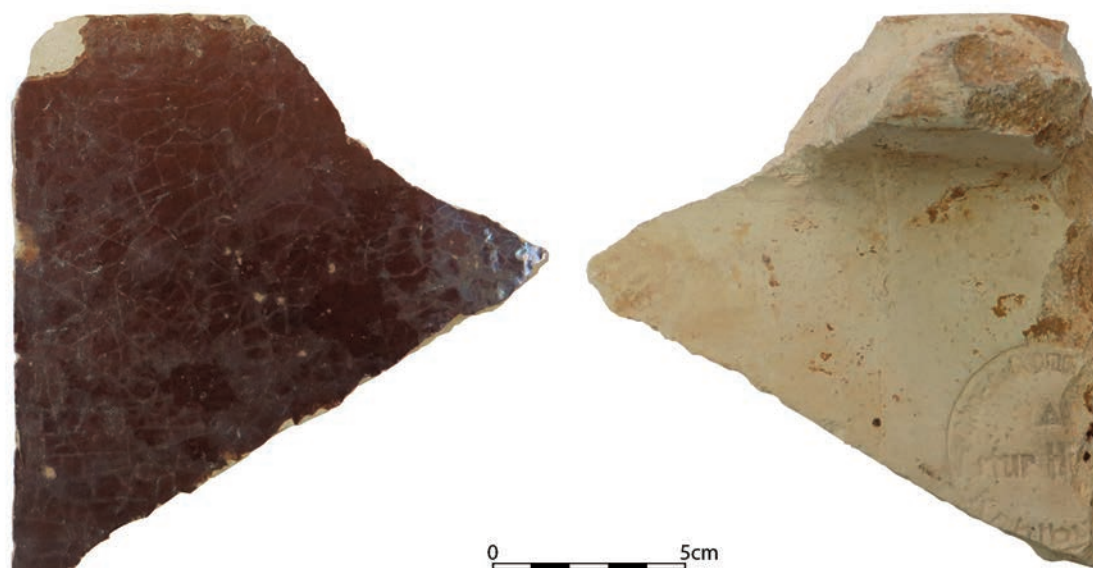
kondygnacji umieszczano otwartą wnękę tworzącą prześwit. Ścianę frontową pieca zamykało zwieńczenie, w którego polu umieszczano herb właściciela lub większą scenę figuralną (Kilarscy 1991: 136-137; 2009: 113-115; por. także Pospieszna 2007). Przy analizie brył pieców za cenną uznać należy rycinę Daniela Chodowieckiego obrazującą wystrój

wnętrza izby kamienicy z roku 1773 (Kilarska 2002: 71-72; Barylewska-Szymańska 2015: 98). Przedstawiona na rycinie cylindryczna forma dwukondygnacyjnego pieca wspartego na nóżkach poszerza wiedzę o bryłach pieców stawianych w gdańskich kamienicach w XVIII wieku.

Ryc. 10. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kafel płytowy z zachowaną nazwą producenta. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 10. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Panel tile with makers' mark. Photo K. Szczepanowska.

Ryc. 11. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kafel płytowy z zachowaną nazwą producenta. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 11. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Panel tile with makers' mark. Photo K. Szczepanowska.

W odniesieniu do opisywanych wcześniej kafli malowanych wielobarwnie i z dekoracją roślinną ustalono, że z dużym prawdopodobieństwem pochodzą one od pieca zbudowanego ze skrzyń prostopadłościennych. Analogiczną stylistykę posiadają dwa piece będące na wyposażeniu Domu Uphagena w Gdańsku (ryc. 12-13). Piec stojący w pomieszczeniu małej jadalni pochodzi z Dworu Rennerów zbudowanego w latach 20-tych XVIII wieku. Do Domu Uphagena piec ten trafił ostatecznie pod wojnie, w czasie której zniszczeniu uległa część kafli, a stan dzisiejszy pieca jest efektem przeprowadzonych prac konserwatorskich.

W odniesieniu do kafli z kamienicy Świętojańska 7, tożsamość motywów widoczna jest w rysunku i kolorystyce girland w obrębie wszystkich kafli. Rysunek na kaflach gzymsowych jest natomiast identyczny. Można zatem przyjąć, że kafel pozyskany z badań kamienicy wiąże się z opisywanym piecem i może pochodzić z rąk tego samego wytwórcy. Analogiczne kafle gzymsowe posiada drugi piec z Domu Uphagena stojący w dawnym kantorze kupieckim. Widoczne jest podobieństwo w zastosowanej kolorystyce, rysunku girland, stosowaniu kompozycji w medalionie (por. Barylewska-Szymańska 2010: 70, 76-77). W XVIII

Ryc. 12. Gdańsk, Dom Uphagena. Piec w małej jadalni. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 12. Gdańsk, Uphagens' House. Stove in small dining room. Photo K. Szczepanowska.

Ryc. 13. Gdańsk, Dom Uphagena. Piec w kantorze. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 13. Gdańsk, Uphagens' House. Stove in the office. Photo K. Szczepanowska.

wieku nadal wznoszone były proste piece składające się ze skrzyń prostopadłościennych, których lico tworzyły jednolicie dekorowane kafle (por. np. Pospieszna 2007; Semków, Wojnowska 2010: 33; Bielec-Maciejewska 2015). W kamienicy numer 6 taki piec mógł być wzniesiony z kafli szklawionych na zielono, z dekoracją w formie kartusza oraz kartusza i symetrycznie rozmieszczonych w licu kolumn.

Ustalenie dokładnej lokalizacji pieców w kamienicy Świętojańska 6-7 nie jest możliwe na podstawie przeprowadzonych badań archeologicznych. W XVII i XVIII wieku dolna skrzynia pieca zawierająca palenisko przylegała jednym bokiem do ściany danego pomieszczenia. Takie rozwiązanie umożliwiało palenie w piecu w sąsiednim, mniej reprezentacyjnym pomieszczeniu, korytarzu lub sieni (Kilarscy 1991: 137; 2009: 74, 130; por. także Dąbrowska 2007: 149; Majewski 2015: 59; Bielec-Maciejewska 2015: 101). Zdaniem niektórych badaczy, w Gdańsku w XVIII wieku palenisko dostępne było zwykle zza drzwi usytuowanych w sieni kamienicy. Takie rozwiązanie zapobiegało zaproszeniu ognia, na co wpływ miała najczęściej kamienne posadzka w sieni oraz zapewniało swobodny dostęp służbie do paleniska. Piece kafłowe opalano drewnem, popularną w tym czasie buczyną lub sosną (Barylewska-Szymańska 2010: 69; por. także Moskal 2012: 57). Lokalizację pieca w kamienicy warunkował przewód kominowy, który zwykle sytuowany był w murze ogniowym (Rollenhagen 2008:163, por. ryciny: 9, 12, 24) lub w części środkowej kamienicy po przeciwnej stronie schodów (Korduba 2005: 85).

Kamienice przy ulicy Świętojańskiej 6-7 zajmowały niedużą powierzchnię i należały do średniozamożnych

mieszkańców. Można przypuszczać, że w jednym czasie funkcjonował 1 lub 2 piece usytuowane w pomieszczeniu-izbie znajdującej się na pierwszym piętrze oraz w sypialni (por. Barylewska-Szymańska 2015: 130, 154). Sień nie była ogrzewana piecami (Korduba 2005: 85-86), podobnie rzadko występowały w niej kominki (Barylewska-Szymańska 2015: 72).

Podsumowanie

W efekcie przeprowadzonych badań archeologicznych na stanowisku 121 przy ulicy Świętojańskiej w Gdańsku pozyskano interesujący badawczo zbiór kafli i elementów pieców. Analiza tego zbioru pozwoliła nie tylko scharakteryzować poszczególne dekoracje występujące na licach kafli, ale także na określenie różnic występujących pomiędzy

wyrobami. Na podstawie danych dotyczących kontekstu pozyskania kafli, podjęto próbę określenia głównych cech ogrzewania badanych kamienic w okresie nowożytnym, to jest w XVII i XVIII wieku. Zakres przedstawionych wniosków uzależniony był zarówno od wielkości zbioru wyrobów, ale także danych zarejestrowanych bezpośrednio w trakcie prowadzonych prac badawczych. Pewne wnioski, dotyczące na przykład bryły i lokalizacji pieców, zostały sformułowane na oparciu o dane i cechy sformułowane dla innych obiektów z terenu miasta lub szerzej z terenu Pomorza. Podjęta w artykule problematyka nie wyczerpuje tematu, natomiast niewątpliwie poszerza zagadnienie ogrzewania wnętrz gdańskich kamienic, a przedstawiona charakterystyka kafli i elementów pieców uzupełnia dotychczasowy stan wiedzy na temat tej kategorii wyrobów.

Literatura/References

- Babińska B., 2009, *Kafle piecowe z XVI– XVIII w. pozyskane z badań archeologicznych prowadzonych na terenie Gdańska w latach 1996–2000* (w:) *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. H. Paner, M. Fudziński, Z. Borowski, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 385-402.
- Barylewska – Szymańska E., 2010, *Piece gdańskie w dawnych i współczesnych zbiorach Domu Uphagena w Gdańsku* (w:) *Piece kafłowe w zbiorach muzealnych w Polsce*, red. M. Dąbrowska, J. Semków, W. Wojnowska, Wydawnictwo Mantis, Frombork, s. 68-78.
- Barylewska – Szymańska E., 2015, *Od piwnic po strych. Wnętrza domów gdańskich drugiej połowy XVIII wieku*, Wydawnictwo Bernardinum, Warszawa – Gdańsk.
- Bielec – Maciejewska B., 2007, *Kafle osiemnastowieczne ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu* (w:) *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – Podobieństwa – Różnice*, red. M. Dąbrowska, H. Karwowska H., Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Białystok, s. 175-186.
- Bielec-Maciejewska B., 2015, *Kafle i piece kafłowe w Toruniu (XIV-XX wiek)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Dąbal J., Szczepanowska K., 2018, *W spiżarni, w kuchni i na stole - naczynia i sprzęty w domach mieszczańskich* (w:) *Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 167-200.
- Dąbrowska M., 1987, *Kafle i piece kafłowe w Polsce do końca XVIII wieku*, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Dąbrowska M., 2007, *O siedemnastowiecznych kaflach i piecach z terenu ziem polskich* (w:) *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy Podobieństwa Różnice*, red. M. Dąbrowska, H. Karwowska, Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Białystok, s. 143-159.
- Dąbrowska M., 2008, *Ogrzewanie wnętrz mieszkalnych w średniowieczu i czasach nowożytnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, tom 56, s. 305-324.
- Dąbrowska M., 2013, *Piec jako nośnik idei?*, „Archeologia Historica Polona”, tom 21, s. 209-237.
- Grulkowski M., 2015, *Kwerenda źródłowa. Posesje przy ul. Świętojańskiej 6 i 7*, Gdańsk (maszynopis w Instytucie Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego).
- Kilarska E., 1976, *Z badań nad proveniencją wyrobów ceramicznych z herbem Gdańska z 1 połowy XVII w.*, „Gdańskie Studia Muzealne”, tom 1, s. 87-97.
- Kilarska E., 1989a, *Kafle gdańskie XV– XVIII – wieczne ze zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku*, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Słupsk.
- Kilarska E., *Ceramika*, „Gdańskie Studia Muzealne”, tom 5, s. 268-296.
- Kilarska E., 1997, *Katolicko-protestanckie treści dekoracji pieca w Dworze Artusa* (w:) *Aurea Porta Rzeczypospolitej, Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVII wieku. Eseje*, Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzczak, Gdańsk, s. 80-94.
- Kilarska E., 2002, *Piece i ceramika w rysunkach Daniela Chodowieckiego z pobytu w Gdańsku w 1773 roku* (w:) *Gdańszczanin w Berlinie. Daniel Chodowiecki i kultura 2. połowy XVIII wieku w Europie Północnej*, red. E. Kizik, E. Barylewska-Szymańska, W. Szymański, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk, s. 67-74.
- Kilarska E., 2007, *Ceramic stove tiles and tile stoves in Gdańsk before 1700* (w:) *Pots and Princes. Ceramic vessels and stove tiles from 1400-1700*, ed. K. Majantie, Aboa Vetus & Ars Nova Turku, s. 137-141.
- Kilarska E., Kilarski M., 1990, *Kafle z terenu dawnych Prus Królewskich XV – XVIII w.*, Malbork.
- Kilarska E., Kilarski M., 1991, *Gdańskie piece kafłowe w XVIII wieku*, „Rocznik Gdański”, t. LI, z. 1, s. 135-155.
- Kilarska E., Kilarski M., 1993, *Der Renaissance Kachelofen im Danziger Artushof vor seinen Wiederaufbau*, „Keramos”, R. 142, s. 31-60.
- Kilarska E., Kilarski M., 1994, *Gdańskie piece kafłowe w XVII wieku*, „Porta Aurea”, tom 3, s. 91-119.
- Kilarska E., Kilarski M., 2009, *Kafle z terenu dawnych Prus Królewskich*, Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzczak, Malbork.
- Korduba P., 2005, *Patrycjuszowski dom gdański w czasach nowożytnych*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa.
- Kowalska M., 1998a, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych*

- prowadzonych w latach 1996-97 w Gdańsku na stanowisku Monopol, SAZ 0255/098/01. Opracowanie zbioru kafli piecowych, Gdańsk (maszynopis w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- Kowalska M., 1998b, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku ulica Sieroca SAZ 255/105/1 – sezon 1998. Opracowanie zbioru kafli piecowych*, Gdańsk (maszynopis w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- Kowalska M., 2000, *Sprawozdanie z badań archeologicznych na stanowisku ul. Rajska 255/039/04 w Gdańsku. Opracowanie zbioru kafli, innych elementów pieca i płytek posadzkowych*, Gdańsk (maszynopis w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- Kowalska M., 2001a, *Opracowanie zbioru kafli, innych elementów pieca i płytek posadzkowych ze stanowiska przy ulicy Rajskiej w Gdańsku. Sezon 1999-2000*, Gdańsk (maszynopis w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- Kowalska M., 2001b, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku Targ Węglowy 255/122/1 w Gdańsku. Opracowanie zbioru kafli*, Gdańsk (maszynopis w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- Kowalska M., 2004, *Sprawozdanie z badań archeologicznych na stanowisku Lastadia w Gdańsku SAZ 255/133/2. Opracowanie zbioru kafli*, Gdańsk (maszynopis w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- Kowalska M., 2007, *Opracowanie zbioru kafli ze stanowiska 5 w Gdańsku – Hala Targowa, „Archeologia Gdańska”*, tom 3, s. 25-33.
- Krasowska K., 2016, *Kafle piecowe z wykopalisk przeprowadzonych przy ulicy Chmielnej 73-74 w Gdańsku, „Dantiscum”*, tom I, s. 515-547.
- Krukowska O., 2016, *Kafle piecowe z Zespołu Przedbramia ul. Długiej w Gdańsku (w:) Zespół Przedbramia ul. Długiej w Gdańsku. Studium archeologiczne*, red. A. Pudło, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk, s. 101-119.
- Kwiatkowski K., Majewski M., 2016, *Wyroby ceramiczne z okresu nowożytnego (w:) Archeologia Stargardu. Badania na obszarze dawnego kościoła augustiańskiego*, tom II, 2, red. M. Majewski, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie, Stargard, s. 153-221.
- Majewski M., 2015, *Renesansowe kafle zachodniopomorskie. Studium z historii ogrzewania wnętrz mieszkalnych*, MD-PRINT, Stargard – Szczecin.
- Marciniak-Kajzer A., 2010, *System grzewczy na zamku w Narzymiu. Wstępna próba rekonstrukcji*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica”, 27, s. 77-87.
- Moskal K., 2012, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Gdańska*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków.
- Pospieszna B., 2007, *Piece i kafle gdańskie w XVIII wieku (w:) Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy Podobieństwa Różnice*, red. M. Dąbrowska, H. Karwowska, Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Białystok, s. 161-173.
- Pospieszna B., 2013, *Kafle i piece kaflowe w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku*, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork.
- Przeździecka M., 1954, *Ceramika pomorska, „Polska Sztuka Ludowa”*, R. 8, nr 4, s. 214-232.
- Secker H. F., 1915, *Die alte Töpferkunst Danzigs und seiner Nachbarstädte, Der Cicerone*, Jg. 7, Leipzig.
- Rollenhagen O., 2008, *Analiza i opis gdańskich kamienic mieszczkańskich ze szczególnym uwzględnieniem budowli z czasów od gotyku do późnego renesansu*, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Marburg – Gdańsk.
- Roth-Heege E., 2012, *Ofenkeramik und Kachelofen. Typologie, Terminologie und Rekonstruktion*, Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Band 39, Basel.
- Semków J., Wojnowska W., 2010, *Piece kaflowe w kompleksie zabudowy mieszkalnej Wzgórza Katedralnego we Fromborku (w:) Piece kaflowe w zbiorach muzealnych w Polsce*, red. M. Dąbrowska, J. Semków, W. Wojnowska, Wydawnictwo Mantis, Frombork, s. 26-41.
- Szczepanowska K., 2010, *Zbiór kafli z Szafarni. Przyczynek do badań kaflarstwa pomorskiego (w:) Archeologia Dolnego Miasta w Gdańsku*, red. B. Bobowski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Edukacji Zdrowotnej i Nauk Społecznych w Łodzi, Łódź, s. 101-131.
- Szczepanowska K., 2011, *Katalog kafli, płytek posadzkowych, płytek ściennych pozyskanych w trakcie badań archeologicznych przy ul. Podwale Przedmiejskie w Gdańsku. SAZ 0255/029/006. Badania 2011*, Gdańsk (maszynopis w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).
- Szczepanowska K., 2012, *Klasyfikacja kafli pozyskanych w trakcie badań archeologicznych przy ul. Wałowej/ Stara Stocznia w Gdańsku (stanowisko nr 108, AZP 234, obszar 12-44)*, Gdańsk (maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku).
- Szczepanowska K., 2013a, *Kafle miniaturowe z badań archeologicznych przy ulicy Tartacznej w Gdańsku (w:) XVII Sesja Pomoroznawcza*, tom 2, red. H. Paner, M. Fudziński, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 457-470.
- Szczepanowska K., 2013b, *Wpływ teatru włoskiego na przedstawienia figuralne na kaflach. Nowe źródła do studiów na dekoracją kafli pochodzące z badań archeologicznych w Gdańsku, „Archaeologia Historica Polona”*, tom 21, s. 297-318.
- Szczepanowska K., 2014, *Sceny polowań na nowożytnych kaflach z Gdańska. Charakterystyka przedstawień na podstawie kafli z wybranych stanowisk, „Gdańskie Studia Archeologiczne”*, tom 4, s. 135-156.
- Szczepanowska K., 2015a, *Kafle i elementy pieca (w:) Gdańsk, Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno – architektoniczne w latach 2013-2014*, red. J. Dąbał, K. Krawczyk, T. Widorski, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 265-280.
- Szczepanowska K., 2015b, *Analiza zbioru kafli, płytek posadzkowych i ściennych oraz dachówek pozyskanych w trakcie badań archeologicznych w Gdańsku na stanowisku przy ul. Św. Ducha 68. Badania 2014*, Gdańsk (maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku).
- Szczepanowska K., 2018, *Zbiór kafli płytowych pozyskanych z badań archeologiczno-architektonicznych kamienicy Świętojańska 6 w Gdańsku w 2015 roku (w:) XX Sesja Pomoroznawcza*, red. E. Trawicka, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 373-386.

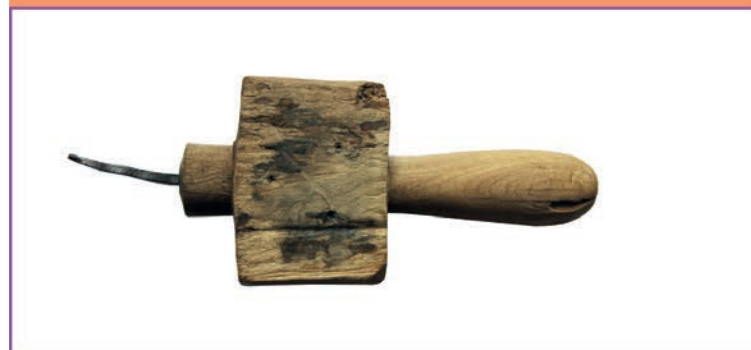
Heating of interiors of tenement houses in the post-medieval period (17th – 18th centuries)

Summary

The article presents a collection of 1115 stove tiles and 33 elements of stoves, including fragments and completely preserved products. The analysis of the tiles allowed us to take up the subject of the diversity of stove decoration and to pre-determine their shape and construction. It also made possible comparisons with other heating devices known from the area of the city. No interior heating solutions other than tiled stoves were registered on the site.

The analysis of tiles and stove elements in the article was preceded by a description of the state of research on heating of residential interiors of tenement houses in Gdańsk, considering it insufficiently developed. Among the tiles obtained, there were vessel tiles (93 copies) and stove tiles (1022 copies). Among the vessel tiles, the vast majority are represented by the bowl shape tiles. The stove tiles are made of ferruginous clays, fired in brick-red color. In the case of some tiles from the 19th and 20th century, chamotte clays were used for the product. The tiles in the fracture were then creamy-white. On the basis of the chronology, 3 product groups dated from the 16th to the 20th were distinguished. Among the stove elements, 3 sections of the stove base, a fragment of a flue spigot, 25 horizontal separator-tiles, 3 crown-tiles and a metal door were classified. The tile analysis made it possible to formulate conclusions for heating of the interiors of tenement houses in the post-medieval period. It was found that the basic feature of heating was the use of heating devices in the form of tile stoves. Some of the tiles acquired as part of a compact context allowed to make a preliminary conclusion on 3 heating devices in tenement houses, one of which is from the 17th century and the other two from the 18th century. As a result of this arrangement, an attempt was made to discuss the shape of stoves from this period.

The article is finished with the considerations regarding the most likely location of stoves in the interior of the buildings and the role of the acquired tile collection in the light of the current state of research on tiling and heating of Gdańsk tenement houses.

Joanna Dąbal¹, Kamil Szproncel²

¹Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

²Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

5. PÓŻNOŚREDNIOWIECZNE MEBLE FUNKCJONALNE

Abstrakt:

W efekcie badań w obrębie działki numer 7 przy ulicy Świętojańskiej, z wypełniska latryny datowanego od drugiej połowy XV do około połowy XVI wieku, pozyskano drewnianą ramę rozkładanego krzesła. Artykuł prezentuje opis techniczny zabytkowego egzemplarza oraz proces wytworzenia i użytkowania wykonanej repliki mebla. Unikalny w skali znalezisk europejskich egzemplarz z Gdańska zinterpretowano w kontekście danych dotyczących wytwórczości wyrobów z drewna ze wskazanego okresu.

Słowa kluczowe:

krzesło, meble, Gdańsk, archeologia, replika, późne średniowiecze

Abstract:

As a result of the research within the plot No. 7 at Świętojańska Street, from the cesspit filling dated from the second half of the 15th to around the mid-16th century, a wooden frame of a folding chair was obtained. The article presents a technical description of a historic copy and the process of manufacturing and using a replica of this piece of furniture. The specimen from Gdańsk, unique in the scale of European finds, was interpreted in the context of data on the production of wooden goods from the indicated period.

Keywords:

chair, furniture, Gdańsk, archeology, replica, late Middle Ages

Późnośredniowieczne meble funkcjonalne są nieznaną do tej pory z badań archeologicznych kategorią wyrobów stolarskich z Gdańska. W efekcie badań przy ulicy Świętojańskiej 6-7 pozyskano unikalny egzemplarz rozkładanej ramy (ang. *folding stand*) interpretowanej jako konstrukcja krzesła.

Kontekst pozyskania

Drewniane rozkładane ramy odsonięto podczas eksploatacji latryny (K11) zlokalizowanej w obrębie działki numer 7. Warstwę wypełniska konstrukcji w oparciu o pozyskany materiał zabytkowy datowano na drugą połowę XV do około połowy XVI wieku (Dąbal 2018).

Analiza źródeł

Zachowana ruchoma konstrukcja składa się z dwóch ram oraz poprzecznego elementu łączącego je i umożliwiającego rozkładanie (ryc. 1-2). Obie ramy skonstruowano z czterech elementów, dwóch krawędziaków i dwóch listew. Do wykonania ram wykorzystano drewno dębu (Tomczak, Jelonek 2017). Większa rama o wymiarach 370-490 mm obejmuje mniejszą o wymiarach 295 x 500 mm. Elementy podłużne ramy, o przekroju zbliżonym do kwadratu o wymiarach 30x28 mm, posiadają dolne końcówki ścięte pod kątem około 35°, górne lekko zaokrąglone ścięte pod kątem około 20°. W krawędziakach na obu końcówkach wykonano gniazda o wymiarach 12x35 mm oraz w dolnej partii po trzy otwory o średnicy około 11,5 mm (ryc. 2). W środkowej części wszystkich elementów wykonano otwory o średnicy około 13,5 mm. Nierówności na powierzchniach krawędziaków wskazują, że powierzchnia ich została zaciosana. Górne listwy o przekrojach prostokątnych w niewielkim stopniu różnią się od siebie wymiarami – 12x46 mm i 13x44 mm, podobnie dolne listwy o wymiarach 11,5x45 mm i 11x32 mm. Górna listwa większej ramy posiada siedem otworów o średnicy około 11,5 mm. Górna listwa mniejszej ramy posiada sześć otworów o średnicy od 11,5 do 12 mm. Obie dolne listwy ram posiadają po trzy otwory o średnicy około 10-11 mm. Wszystkie końcówki elementów poprzecznych zakończone są wpustem, przyciętym prostopadłe od góry o około 10 mm w stosunku do grubości elementu, sięgającym na głębokość około 32 mm (ryc. 2). Powierzchnie elementów są bardzo gładkie, co świadczy o zastosowaniu hebla do ich wykończenia. Poprzeczne elementy ram połączone są na wpust z krawędziakami. Dodatkowo połączenia wzmocnione są drewnianymi kołkami o średnicy 4,5 do 5 mm i długości 28 mm (ryc. 2). Ostatnim ogniwem konstrukcyjnym jest poprzeczny element o kolistym przekroju i średnicy 12

mm na końcówkach i 16 mm w środkowej części. Tę część wykonano z innego drewna. W oparciu o obserwacje makroskopowe można określić, że jest ono bardziej miękkie od dębu¹. Powierzchnia tego elementu jest bardzo niestarannie ociosana. Element mocowany jest poprzecznie w środkowych otworach krawędziaków umożliwiając pracę ram – ich rozkładanie. Największą stabilność ramy posiadają przy rozłożeniu X-kształtnie pod kątem około 90°. Przy zmniejszaniu kąta rozstawu konstrukcja traci stabilizację. Powierzchnia potencjalnego siedziska przy rozstawie 90° wynosi około 360x280 mm, czyli biorąc pod uwagę montaż siedziska, wykorzystano by około 0,5 m² materiału. Zachowane ramy są lekko przekrzywione. W łączeniu jednej końcówki górnej listwy z krawędziakiem większej ramy brakuje otworu na drewniany kołek, zaobserwowano natomiast ślady bliżej nieokreślonej substancji żywicznej na wpuście. Z kolei połączenie dwóch końcówek dolnej listwy z krawędziakiem większej ramy wzmocnione jest metalowym nitem w miejsce drewnianego kołka (ryc. 2). We wszystkich gniazdach zarejestrowano cienkie warstwy drobnych wiórów z nieokreśloną substancją żywiczną uzupełniające stabilność połączenia. Na jednej z dolnych listew zaobserwowano ślady opalenia ogniem. W trzech otworach umieszczonych w każdym krawędziaku w dolnej partii nie odnotowano wypełnień, natomiast powierzchnie przy wylotach otworów elementów mniejszej ramy posiadają wtórne ubytki.

Konstrukcja i wytrzymałość repliki

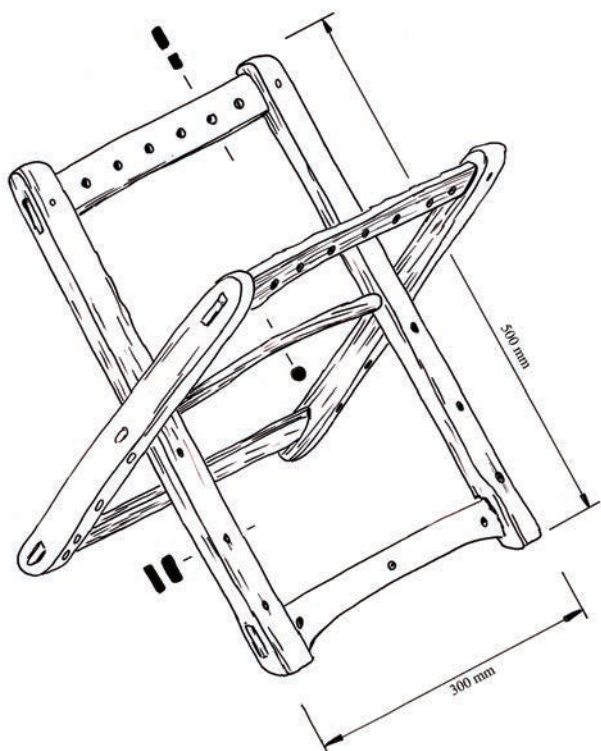
W celu przeanalizowania rozwiązań konstrukcyjnych rozkładanych ram pozyskanych w efekcie badań, odtworzono drewnianą strukturę (ryc. 3) oraz eksperymentalnie przeprowadzono jej próby wytrzymałościowe.

Narzędzia

Do wykonania repliki posłużyły narzędzia analogiczne do tych prawdopodobnie użytych w epoce (Tłoczek 1984). Wykorzystane do wykonania repliki narzędzia do obróbki drewna z okresu od XV do XVI wieku znane są również z badań archeologicznych w Gdańsku (Paner 2006: 422-424). W efekcie badań przy ulicy Świętojańskiej z wypełniska latryny K11², w kontekście omawianego egzemplarza krzesła, pozyskano drewniany pobijak z żelaznym przekłuwaczem (ryc. 4). Niewykluczone, że służył on do pracy wytwórcy krzesła. W procesie wykonywania repliki krzesła

¹ Nie wykonano analizy materiału.

² Z tego samego wypełniska pochodzi omawiany egzemplarz ramy krzesła.

Ryc. 1. Gdańsk, ul. Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Drewniana rozkładana rama krzesła. Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Wooden folding chair frame. Drawing A. Dmitruczuk.

wykorzystane zostały: piła ramowa, odpowiedniej wielkości wiertła, dłuto płaskie o szerokości ostrza 6 mm, pobijak, nóż rzemieślniczy i strug. W oryginalne zapewne użyte zostały też siekiera i kliny do darcia drewna. Ponieważ przy wykonaniu repliki wykorzystano półprodukty – krawędziaki i listwy, tych narzędzi nie wykorzystywano.

Rama

Ramę wykonano dokładnie tak jak oryginalny przedmiot z drewna dębowego. Poprzeczny element o kolistym przekroju wytworzono z leszczyny. Leszczynę wytypowano na podstawie własnych obserwacji makroskopowych oryginalnego elementu, na powierzchni którego zaobserwowano wyraźnie włóknistą strukturę. Drewno użyte do wykonania repliki było sezonowane przez kilka lat. Mając na uwadze odmienne warunki wilgotnościowe panujące w średniowiecznych domostwach i warsztatach, niewykluczone że oryginał wykonany był ze świeżego drewna, które łatwiej poddaje się obróbce ręcznymi narzędziami dostępnymi w epoce.

Siedzisko

Na pozyskanej w efekcie badań ramie krzesła nie zarejestrowano żadnych śladów wskazujących bezpośrednio na rodzaj materiału użytego do wykonania siedziska. Podstawą odtworzenia tego elementu były zachowane na górnych listwach otwory do mocowania siedziska w niesymetrycznej liczbie 6 i 7 na poszczególnych listwach. Mając na uwadze

wątpliwości wynikające z nieustalonej szczegółowo³, w odniesieniu do Gdańska dla XV-XVI wieku, dostępności surowca i zarazem kosztów poszczególnych rodzajów siedziska, w replice zasugerowano wykonanie siedziska z garbowanej skóry bydlęcej. Siedzisko wykonano z płyta skóry, na końcach której wycięte zostały rzemienie służące do przewleczenia przez otwory do mocowania wykonane w górnych listwach ram. Rzemienie zostały zabezpieczone przed wysunięciem węzłami. Tak wykonane mocowanie zapewnia z perspektywy technicznej trwałe i skuteczne zabezpieczenie siedziska.

Czas wykonania repliki

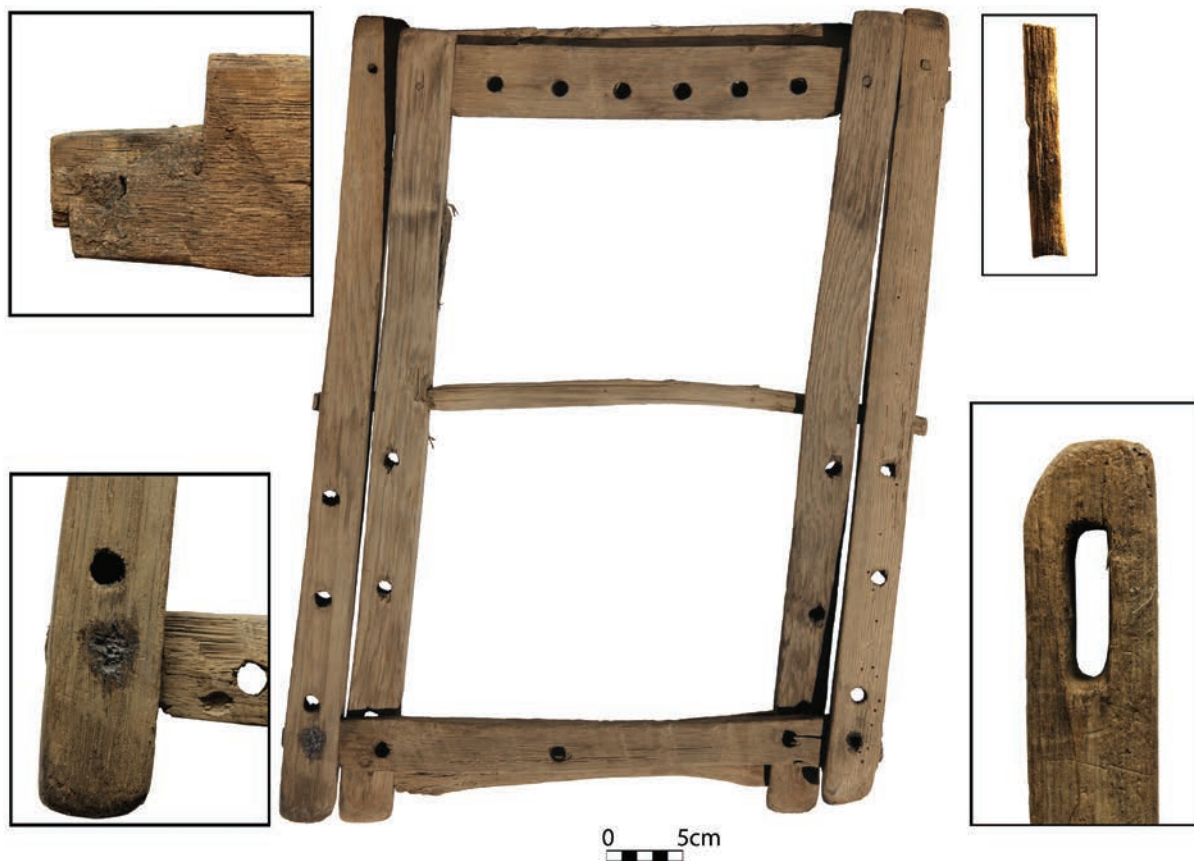
Replikę w formie ramy i siedziska wykonywano około 8 godzin. Wykonania podjęła się osoba mająca do czynienia z obróbką drewna bardzo sporadycznie, niepracująca z tym surowcem na co dzień. Wykonanie samej ramy z półproduktów zajęło około 5 godzin, natomiast wykonanie i osadzenie siedziska trwało około 3 godzin. Do wskazanego czasu, w zależności od faktu dysponowania półproduktami lub nieobrobionym surowcem, w drugiej sytuacji należałoby dodatkowo uwzględnić czas przygotowania krawędziaków i listew.

Wytrzymałość i wygoda

Ze względu na niewielkie wymiary krzesła (powierzchnia siedziska około 360x280mm, wysokość po rozstawieniu około 370 mm) poddana w wątpliwość została jego wytrzymałość i wygoda w odniesieniu do dorosłego osobnika. Na podstawie przeprowadzonych praktycznych testów⁴ wytrzymałość obciążenia krzesła bez żadnego nadwyrężenia konstrukcji ustalono z pewnością do 115 kg. Dębowa rama okazała się bardzo stabilna i wytrzymała. Największe obawy wytrzymałościowe budził poprzeczny element wykonany w odniesieniu do repliki z leszczyny o kolistym przekroju, zaś okrągła poprzeczka o średnicy 12 mm na końcach. Zaobserwowano jednak, że w wyniku sztywnego mocowania elementu pomiędzy ramami, momenty gnące mogące złamać poprzeczkę praktycznie zamienione są na siły tnące, nie nadwyrężające wytrzymałości drewna. Z perspektywy komfortu i wygody użytkowania krzesła zaobserwowano, że świadomym zabiegiem podczas wykonania oryginału było ścięcie pod kątem około 20° i zaokrąglenie górnych końcówek krawędziaków obu ram. Zabieg ten zapewnia wygodę siedzenia i zapobiega wbijaniu się krawędzi w uda. Ponadto podczas testowania krzesła wskazano, że zdecydowanie wygodniejszą pozycją jest siedzenie prostopadle do długości siedziska. Siedzenie odwrotne jest w dłuższej perspektywie niewygodne. Krzesło jest również dość lekkie. Oryginał wraz z siedziskiem waży 1,5 kg co powoduje nieuciążliwość w jego przemieszczaniu.

³ Ze względu na brak opracowań źródeł historycznych we wskazanym zakresie.

⁴ Krzesło zostało wypróbowane przez 15 różnych osób o wadze od 56 kg do 115 kg.

Ryc. 2. Gdańsk, ul. Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Drewniana rozkładana rama krzesła – złożona wraz z detalami. Fot. J. Dąbal.

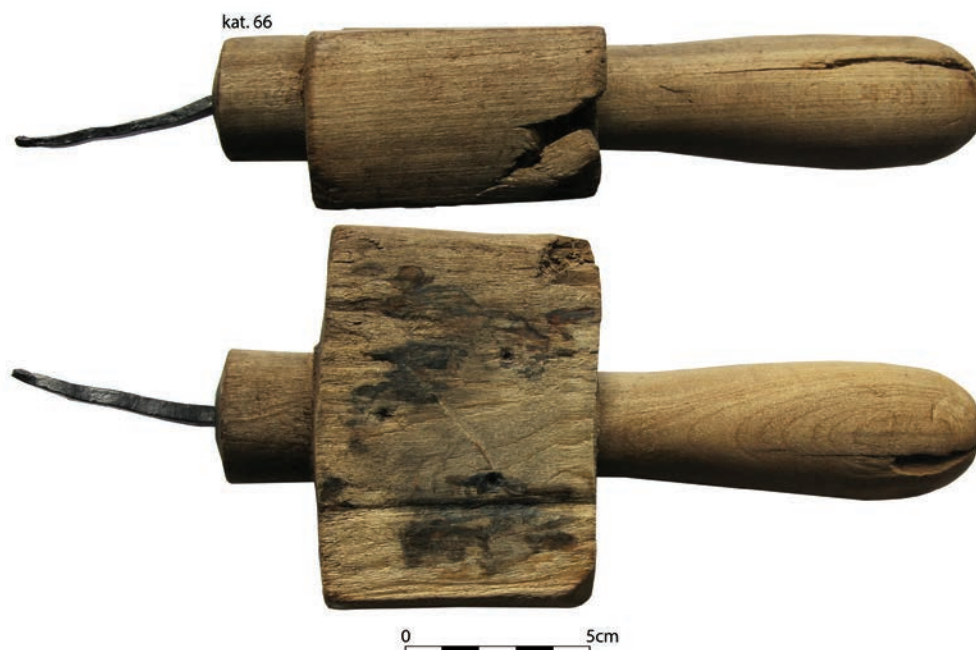
Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Wooden folding chair frame – reconstructed together with details. Photo J. Dąbal.

Ryc. 3. Replika rozkładanego krzesła. Fot. J. Dąbal.

Fig. 3. A replica of a folding chair. Photo J. Dąbal.

Ryc. 4. Gdańsk, ul. Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Drewniany pobijak. Fot. J. Dąbal.
 Fig. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Wooden mallet. Photo J. Dąbal.

Meble funkcjonalne

Pozyskane w efekcie badań rozkładane krzesło wykonane zostało prawdopodobnie z wtórnie wykorzystanych elementów drewnianych lub elementów odrzuconych podczas wykonywania innych konstrukcji. Świadczą o tym nieregularne profilowania dolnych listew oraz miejsca powielonych otworów. Na obecnym etapie nie zdołano uzasadnić zastosowania dużej liczby otworów w krawędziakach i dolnych listwach, ponieważ krzesło spełnia swoją funkcję po oprawieniu siedziska i nie wymaga dalszych mocowań. Bardzo pośrednim tłumaczeniem wykonywania otworów "niefunkcyjnych" w drewnie w XV-XVI wieku może być estetyka epoki, w której często w różnych dziedzinach wytwórczości stosowano szeroko definiowane ażurowanie czy prześwity. Przykładem takiego rozwiązania, w odniesieniu do snycerstwa, może być znany jedynie z fotografii archiwalnej kwiaton wieńczący obudowę kaplicy kramarzy w kościele św. Jana w Gdańsku (Betlejewska 2001: 29). Prawdopodobnie krzesło nie zostało wykonane przez cechowego stolarza, ponieważ zasady wykonywania mebli były przez cech kontrolowane, a zachowany egzemplarz jest niestaranny, ponadto powierzchnie poszczególnych elementów nie są stosownie do fachu cechowego wykończone (Maksymowicz 2000: 35-55; Betlejewska 2001: 12-16). Potwierdzają to także liczne doraźne rozwiązania, jak użycie w dwóch sytuacjach nitu do łączenia oraz podklejenie tylko jednego z narożników ram.

Na obecnym etapie nie ustalono bezpośrednich analogii dla pozyskanego zabytku. Pośrednio podobne rozwiązanie konstrukcyjne do mebli funkcjonalnych zarejestrowano na wraku *Mary Rose* zatopionym w 1545 roku (Chinnery 2005: 381-382). Konstrukcja jest analogiczna do konstrukcji z ulicy Świętojańskiej, jednak angielski egzemplarz jest wyższy⁵

i posiada dekoracyjne wykończenie. Wstępne interpretacje wyrażone w publikacji odnoszące się do angielskiego znaleziska oscylowały pomiędzy wysokim krzesłem, a stolikiem. Po latach badacze wraku skłaniają się do interpretowania zabytku jako niskiego stołu. Po wykonaniu eksperymentów mających na celu identyfikację funkcji rozkładanej konstrukcji pozyskanej podczas badań archeologicznych w Gdańsku, na obecnym etapie przedmiot zinterpretowano jako rozkładane krzesło. Analogiczna jednak bardziej dekoracyjna konstrukcja (niem. Faltshul – "Faldistorium") o zbliżonych do Gdańskiego egzemplarza wymiarach znana jest z kościoła św. Piotra w Salzburgu i datowana na około 1242 rok (Hirsch 2012: 3). Popularność konstrukcji tego typu rozkładanych mebli w średniowiecznej Europie wiąże się prawdopodobnie z ozdobnymi i kunsztownie wykończonymi formami określanymi jako krzesła Savonarola (Hedden, Burch 1973). Wytwarzano je we Włoszech od XV wieku, a szczególnie popularne były w pierwszej połowie XVI wieku. Niemniej jednak w obu sytuacjach wskazane meble są wyrobami wykonanymi przez cechowych rzemieślników i egzemplarzami o specjalnym dekoracyjnym przeznaczeniu. Fakt ich występowania przywołano w kontekście popularności mebli rozkładanych. Egzemplarz z badań w Gdańsku jest prostą, niestaranną konstrukcją niewykonaną przez rzemieślnika cechowego, co wykazano w oparciu o techniki wykończenia i łączenia poszczególnych elementów. Można jedynie wskazać, że rozwiązanie konstrukcyjne musiało być wykonawcy znane, a zatem zapewne zaobserwowane we wskazanym okresie w Gdańsku. Z perspektywy badań zagadnień związanych z wytwórczością i rzemiosłami gdańskimi, ten pojedynczy egzemplarz mebla jest przykładem produktu wykonanego pozacechowo. Jednak umiejętności

⁵ 1143 mm.

wykonawcy oraz narzędzia, którymi musiał dysponować wskazują, że potencjalnie mógł wykonywać podobne usługi w większej liczbie. Obecny stan badań i przeprowadzona do tej pory analiza źródeł historycznych pozwala odnotować w topografii miasta obecność mistrzów poszczególnych cechów (Bogucka 1962: 84-87). Brak jednak szczegółowych danych o czeladnikach i uczniach, którzy mogli prowadzić działalność pozacechową i "pozajakościową", oczywiście w świetle statutów pod groźbą kary (Bogucka 1962: 307-310). Być może z perspektywy dalszych badań, szczególnie archeologicznych, należałoby rozwinąć wskazaną problematykę w kontekście potencjalnych możliwości wytwórczych jakie stwarza materialna obecność większej liczby bardziej specjalistycznych narzędzi. Warto podkreślić, że szczególnie dla okresu późnego średniowiecza już samo posiadanie narzędzi było jedną z przesłanek spełniania

części wymogów niektórych cechów, ponadto zestawy narzędzi były osprzętem relatywnie nietanym (Bogucka 1962: 307-310).

Krzesło pozyskane w efekcie badań archeologicznych w Gdańsku jest unikalnym w skali Polski znaleziskiem, a w kontekście znalezisk z Europy po egzemplarzu z wra-ku Mary Rose, drugim znanym przykładem rozkładanego mebla funkcjonalnego datowanym do połowy XVI wieku. Problematyka mebli późnośredniowiecznych nieczęsto jest podejmowana na łamach publikacji naukowych. Powodem takiego stanu jest rzadkość zachowywania się tego typu elementów, zależna w dużej mierze od właściwości podłoża. Wpływa na to również fragmentaryczność zachowania odnotowanych do tej pory egzemplarzy, utrudniająca interpretację.

Literatura/References

- Betlejewska Cz., 2001, *Meble gdańskie od XV do XIX wieku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa.
- Bogucka M., 1962, *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV-XVII wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Chinnery V., 2005, *Plain and functional on the Mary Rose (w:) Before the mast: Life and Death Aboard the Mary Rose, ed. J. Gardiner, The Archaeology of the Mary Rose, Vol. 4, Mary Rose Trust, Portsmouth, s. 376-383.*
- Dąbal J., 2018, *Domy i ich zaplecza (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 53-72.
- Hedden J.W., Burch M., 1973, *Making Mediterranean furniture*, Arco Publishing, New York.
- Hirsch A., 2012, *Nonnberg – das erste bayerische Frauenkloster: vor 1300 Jahren wurde die Abtei in Salzburg gegründet*, „Heimatblätter. Bad Reichenhall 80. Jahrgang”, Nr. 12, s. 2-4.
- Maksymowicz M., 2000, *Struktura organizacyjna Gdańskiego cechu stolarzy w latach 1469-1810*, „Rocznik Gdański”, t. LX, z. 1, s. 35-55.
- Paner H., 2006, *Crafts in Gdańsk from the 12th to 17th century*, „Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum. 5: Das Handwerk”, s. 417-435.
- Tłoczek I., 1984, *Polskie snycerstwo*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa-Wrocław-Kraków.
- Tomczak A., Jelonek T., 2017, *Opinia dotycząca przynależności rodzajowej drewna archeologicznego*, Poznań (maszynopis w Instytucie Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego).

Late medieval functional furniture

Summary

So far late medieval functional furniture is an unknown category from archaeological research of carpentry products from Gdańsk. As a result of research at Świętojańska 6-7, a unique copy of a folding stand, interpreted as a chair structure, was obtained. The preserved movable structure consists of two frames and a transverse element connecting them and allowing unfolding. The copy was obtained during the exploration of the cesspit (K11) located within the plot No. 7. The layer of the structural fill based on the acquired historical material was dated from the second half of the 15th to the mid-16th century. In order to confirm the function and determine the strength of the furniture, its replica was made. The reconstructed piece was made in about 8 hours. The strength of the replica was determined on the basis of conducted tests to safely accommodate an adult person weighing up to 115 kg. The proposed seat and construction solutions give a high comfort of use of the chair and ease of handling (weight 1.5 kg).

The folding chair obtained as a result of research was probably made of secondarily used wooden elements or elements rejected during the construction of other structures. This is evidenced by irregular profiling of the bottom slats and the placement of duplicated holes. The copy from research in Gdańsk is a simple, careless construction that was not made by a guild craftsman, which was established on the basis of finishing techniques and joining individual elements. It can only be pointed out that the structural solution had to be known to the constructor, and therefore probably observed in the indicated period in Gdańsk. From the perspective of research on issues related to production and crafts in Gdańsk, this single piece of furniture is an example of a non-technical product. At the same time, the constructor's skills and tools that he had to use indicate that he could potentially perform similar services in a larger number.

The chair obtained as a result of archaeological research in Gdańsk is a unique find in Poland, and in the context of finds from Europe, after the copy from the *Mary Rose* wreck, the second well-known example of functional furniture dated back to the mid-sixteenth century. The problem of late medieval furniture is not often the subject of scientific publications. The reason for this is the rarity of this type of elements in the archaeological context, which is largely determined by the properties of the substrate. This is also influenced by the fragmentary nature of the behavior of the copies recorded so far, hindering the interpretation.

Joanna Dąbal

Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

6. ELEMENTY DIETY I OPRAWA POSIŁKÓW – WPROWADZENIE

Abstrakt:

Tekst jest wprowadzeniem do rozdziału dotyczącego materialnych aspektów konsumpcji posiłków i używek zarejestrowanych podczas badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7. We wprowadzeniu zaakcentowano cel zestawienia źródeł archeobotanicznych, archeozoologicznych wraz ze źródłami ruchomymi, jakim jest próba przedstawienia pełniejszego obrazu tych codziennych scen w kontekście mieszkańców ulicy.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, konsumpcja posiłków, archeologia, badania interdyscyplinarne

Abstract:

The text is an introduction to the chapter on material aspects of consumption of meals and stimulants registered during archaeological research at Świętojańska 6-7. The introduction emphasized the goal of listing archaeobotanical and archeozoological sources together with movable sources, which is an attempt to present a more complete picture of these everyday scenes in the context of the residents of the street.

Keywords:

Gdańsk, meal consumption, archeology, interdisciplinary research

Badania archeologiczne przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku dostarczyły spektrum źródeł pozwalających poznać elementy diety i przedmioty związane z konsumpcją posiłków. W niniejszej publikacji podjęto próbę zindywidualizowania narracji związanej z interpretacją pozyskanych danych odnosząc je, poprzez kontekst pozyskania oraz ustalenie chronologii i analizę źródeł archiwalnych, do konkretnych mieszkańców domów lub w sytuacji zakreślenia szerszych ram czasowych do grup mieszkańców. Źródła z zakresu archeobotaniki, archeozoologii i kultury materialnej stanowią materialne świadectwa odnoszące się do posiłków. Zaprezentowane informacje zostały wyselekcjonowane w oparciu o konteksty pozyskania zawężone do wypełnisk latryn i obiektów, tak by powstałe w oparciu o źródła interpretacje jak najprecyzyjniej odnosiły się do mieszkańców historycznych działek 6 i 7 przy ulicy Świętojańskiej.

W rozdziałach podjęto próbę ukazania życia codziennego przez pryzmat metod i źródeł odmiennych dyscyplin, podkreślając tym samym złożoność tej problematyki. W świetle podejmowanej na łamach dyskursu naukowego problematyki historii jedzenia interdyscyplinarne publikacje należą wciąż jeszcze do nielicznych. Często również zestawiają poglądy badaczy odmiennych dyscyplin wokół głównego nurtu tematu, nie podejmując syntetycznych prezentacji tego samego zagadnienia z różnych perspektyw lub pozostawiając przedstawione dane dostarczone w toku badań odmiennych nauk bez wzajemnych uzupełnień.

Intencją autorów tego rozdziału była próba zwizualizowania czytelnikom tego co jedli, a także w jaki sposób przechowywali i serwowali na co dzień posiłki mieszkańcy domów przy ulicy Świętojańskiej. Poprzez zestawienie interdyscyplinarnych opracowań podjęto próbę stworzenia i uplastycznienia scen codziennych posiłków analogicznych do zdarzenia przedstawionego na drzeworycie z 1895 roku (ryc. 1). Uzupełnieniem zagadnień związanych z konsumpcją posiłków są części dotyczące używek, do których należą kawa, herbata i tytoń – opisane z perspektywy źródeł pozyskanych w efekcie badań archeologicznych.

Elementy diety roślinnej i zwierzęcej wskazują wybór lub konieczność konsumpcji konkretnych produktów

dostępnych we wskazanych okresach historycznych. Naukowa ocena tych wyborów, w kontekście dostępnych w danym okresie produktów w Gdańsku, może stanowić przesłanki do wnioskowania o zamożności mieszkańców badanych działek. Osprzęt domowy, naczynia kuchenne oraz elementy zastawy stołowej pokazują materialną oprawę tych posiłków sugerując poprzez porównania podobnych zbiorów zamożność mieszkańców oraz niekiedy przejawiające się w doborze form czy dekoracji wskazanych przedmiotów ich upodobania estetyczne. Pojawienie się i późniejsze upowszechnienie używek w życiu codziennym gdańszczan jest ciekawym elementem wskazującym na absorpcję obcych kulturowo europejskim produktom.

Dokonany w rozdziałach wybór źródeł determinowany kontekstem pozyskania, nie zamyka przestrzeni przyszłych bardziej szczegółowych badań odnoszących się do nieujętych w niniejszych opracowaniach danych.

Ryc. 1. Wirthstafel zur Zeit unserer Grosseltern, drzeworyt, A. Perez. Opublikowany „Moderne Kunst. Illustrierte Zeitschrift” Berlin, 1895 rok, © J. Dąbal.

Fig. 1. Wirthstafel zur Zeit unserer Grosseltern, woodcut, A. Perez. Published „Moderne Kunst. Illustrierte Zeitschrift” Berlin, 1895, © J. Dąbal. Zeitschrift” Berlin, 1895 rok, © J. Dąbal.

Elements of diet and setting meals – introduction

Archaeological research at Świętojańska 6-7 in Gdańsk provided a spectrum of sources allowing to get to know the elements of the diet and items related to the consumption of meals. This publication attempts to individualise the narrative related to the interpretation of the acquired data by referring it through the context of obtaining and determining the chronology and analysis of archival sources to specific residents of homes or, when a wider time frame is defined, to groups of residents. Sources in the field of archeobotany, archeozoology and material culture are material testimonies referring to meals. The presented information has been selected based on the contexts of acquisition narrowed to the fills of cesspits and objects, so that the interpretations based on the sources refer as accurately as possible to the inhabitants of the historic plots 6 and 7 at Świętojańska Street.

The chapters attempt to show everyday life through the prism of methods and sources of different disciplines, thus underlining the complexity of this issue. In the light of the issue of food history discussed in the pages of the scientific discourse, interdisciplinary publications are still scarce. Often, they also match the views of researchers of different disciplines around the mainstream theme without making synthetic presentations of the same issue from different perspectives or leaving the data presented in the course of investigating different sciences without mutual explanations.

The intention of the authors of this chapter was to try to show the readers what the residents of houses at Świętojańska Street ate, as well as how they stored and served meals on a daily basis. By compiling interdisciplinary studies, an attempt was made to create and plasticize scenes of daily meals analogous to the one presented on the woodcut from 1895. Complement to the issues related to the consumption of meals are parts related to stimulants to which coffee, tea and tobacco belong, described from the perspective of sources obtained as a result of archaeological research.

Elements of plant and animal diet indicate the choice or necessity of consumption of specific products available in the indicated historical periods. House accessories, kitchen utensils and elements of tableware show the material setting of these meals, suggesting, by comparing similar collections, the wealth of the inhabitants and sometimes the forms of aesthetics that they display in the selection of forms or decorations of the objects indicated. The emergence and subsequent dissemination of stimulants in the everyday life of Gdańsk inhabitants is an interesting element indicating the absorption of products that are culturally alien to Europeans.

The selection of sources made in the chapters determined by the context of acquisition does not close the possibility of future more detailed studies referring to data not included here.

Joanna Dąbal¹, Karolina Szczepanowska²

¹Institut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

²Gdańsk, badacz niezależny

6.1. W SPIŻARNI, KUCHNI I NA STOLE - NACZYNIA I SPRZĘTY W DOMACH MIESZCZAŃSKICH

Abstrakt:

Naczynia ceramiczne, szklane i drewniane należą do licznych znalezisk pozyskiwanych w efekcie prac archeologicznych na terenie Gdańska. Ponadto często pozyskiwane są w ich kontekście sztucce i inne sprzęty wykonane z metali lub drewna. W wyniku badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 pozyskano asortyment tych wyrobów użytkowanych przez mieszkańców w spiżarni, w kuchni i na stole. Wszystkie wyroby pozyskano z wypełnisk latryn, co pozwala interpretować je w kontekście konkretnych użytkowników. Wybór latryn stanowiących kontinuum zagospodarowania zaplecza jednej z kamienic pozwolił również na zaprezentowanie wstępnych wniosków w odniesieniu do zmian użytkowanego asortymentu i upodobań estetycznych mieszkańców w okresie od XV do XIX wieku.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, archeologia, naczynia szklane, naczynia ceramiczne, naczynia drewniane, naczynia stołowe i gospodarcze

Abstract:

Ceramic, glass and wooden vessels are among numerous finds obtained as a result of archaeological research in Gdańsk. In addition, cutlery and other utensils made of metal or wood are often obtained in these contexts. As a result of archaeological research at Świętojańska 6-7, an assortment of these products used by residents in the pantry, in the kitchen and on the table was obtained. All products were obtained from the cesspit fills, which allows to interpret them in the context of specific users. The choice of cesspits constituting the continuum of the development of the back-up facilities of one of the tenement houses also allowed to present preliminary conclusions with regard to the changes of the assortment used and the aesthetic preferences of the inhabitants in the period from the 15th to the 19th century.

Keywords:

Gdańsk, archeology, glass vessels, ceramic vessels, wooden vessels, tableware and household utensils

Naczynia ceramiczne, szklane i drewniane należą do licznych znalezisk pozyskiwanych w efekcie prac archeologicznych na terenie Gdańska. Często pozyskiwane są w ich kontekście również sztuce i inne sprzęty wykonane z metali lub drewna. W wyniku badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 pozyskano asortyment tych wyrobów użytkowanych przez mieszkańców w domach w spiżarni, w kuchni i na stole. Wszystkie wyroby pozyskano z wypełnisk latryn zlokalizowanych na zapleczu domu nr 6. Stwarza to możliwości interpretacyjne łączenia wyrobów z konkretnymi użytkownikami. Wybór latryn budowanych po sobie w poszczególnych okresach jako kontynuacja infrastruktury sanitarnej związanej z kamienicą (konstrukcja K2, K3, K13) pozwolił również na zaprezentowanie wstępnych wniosków w odniesieniu do zmian użytkowanego asortymentu i upodobań estetycznych mieszkańców w okresie od XV do XIX wieku.

Metody analizy źródeł

Analizowane źródła pogrupowano według kategorii surowcowych, technologicznych oraz reprezentowanych przez nie form. Przyporządkowania dokonano w oparciu o cechy technologiczne i morfologiczne poszczególnych wyrobów. Zidentyfikowano wszystkie wyroby. Jednoczesna prezentacja wyrobów szklanych, drewnianych, metalowych i ceramicznych w jednym opracowaniu tematycznym wiązała się również z utrudnieniami związanymi z odmiennym zaawansowaniem badań nad poszczególnymi kategoriami przedmiotów. Brak szerszych studiów większych zespołów naczyń szklanych pochodzących z badań w Gdańsku w znaczący sposób utrudnił precyzyjne datowanie wyrobów pozyskanych na stanowisku przy ulicy Świętojańskiej. Przedstawione poniżej ustalenia mają charakter wstępnych autorskich ustaleń dokonanych na podstawie kontekstu pozyskania źródeł i mogą podlegać weryfikacji w przyszłości.

W niniejszym opracowaniu przedmiotem rozważań są wyroby wykonane z gliny, porcelany, szkła, drewna oraz metalu i związane są ze spożywaniem lub przechowywaniem posiłków. Liczbę poszczególnych wyrobów określono stosując metodę minimalnej liczby naczyń, która pozwala niepełne zachowane źródła przyporządkować minimalnej liczbie całych egzemplarzy (MIV, minimum number of vessels) (Voss, Allen 2010). Metoda ta jest stosowana w celu ustalenia faktycznej liczebności przedmiotów i pozwala na odnoszenie się do liczby użytkowników oraz pomiaru natężenia lub osłabienia występowania zjawisk związanych z obecnością poszczególnych produktów. W artykule

zaprezentowano wyniki wstępnej analizy porównawczej 247 naczyń i sprzętów pozyskanych z organicznych wypełnisk latryn (K13, K3, K2) odsłoniętych podczas badań archeologicznych w obrębie działki przy ulicy Świętojańskiej 6.

Naczynia i sprzęty z latryny K13

Wśród naczyń i sprzętów z konstrukcji K13 wyróżniono 482 fragmenty wyrobów w tym 214 szklanych, 266 ceramicznych, 1 drewniany oraz 1 metalowy. Pozyskane części stanowią pozostałość minimalnie 92 przedmiotów.

Pucharki

Za fragment pucharka określono zachowaną stopkę naczynia wraz z częścią korpusu wykonaną ze szkła zielonego (ryc. 1: 2). Rekonstruowana średnica dna wynosi 8,5 cm, zachowana wysokość naczynia mierzy 4,8 cm. Na dnie widoczny jest ślad po oderwanym przylepiaku. O zaklasyfikowaniu do kategorii pucharków zdecydował zachowany kształt korpusu w postaci odwróconego stożka. Wstępną chronologię naczynia określono na drugą połowę XV i początek XVI wieku (por. Sedláčková 2007: 200).

Czarki

Z wypełniska K13 pozyskano 2 fragmenty czarek, które pochodzą od 2 naczyń. Czarki wykonane zostały ze szkła zielonego. Powierzchnia naczynia posiada ukośne żeberka. Dno jest lekko wypukłe i zawiera ślad po oderwanym przylepiaku. Wysokość całkowita naczyń wynosi kolejno 5,9 cm i 6,5 cm. Średnica dna lepiej zachowanego egzemplarza ma 5,8 cm (ryc. 2: 7). Chronologię wyrobów określono na drugą połowę XV- pierwszą połowę XVI wieku. Przypominają one naczynia o określane mianem maigelein występujące m.in. na terenie Niemiec w drugiej połowie XV i początku XVI wieku¹. Były to niskie czarki zdobione optycznie żebrami lub siatką². W drugiej połowie XV wieku były one również znane na terenie Francji i w Niderlandach (Drahotová 1984: 29-31). Egzemplarze niemieckie z Lüneburga datowane są na drugą połowę XV wieku (Ring 2003: 77). Jeden z publikowanych i pochodzących stamtąd wyrobów jest wyższy od naczyń

¹ W Gdańsku naczynia tego typu uznawane są najstarsze formy występujące w mieście. Olga Krukowska odnotowała jeden egzemplarz (Krukowska 2009: 440).

² W literaturze przedmiotu funkcjonują różne określenia na ten typ naczynia. Najczęściej spotykanym jest czarka oraz pucharek, niemieckie Becher, Kreuzrippenbecher, Rippenbecher (por. Drahotová 1984; Ring 2003; Krukowska 2009; Steppuhn 2016).

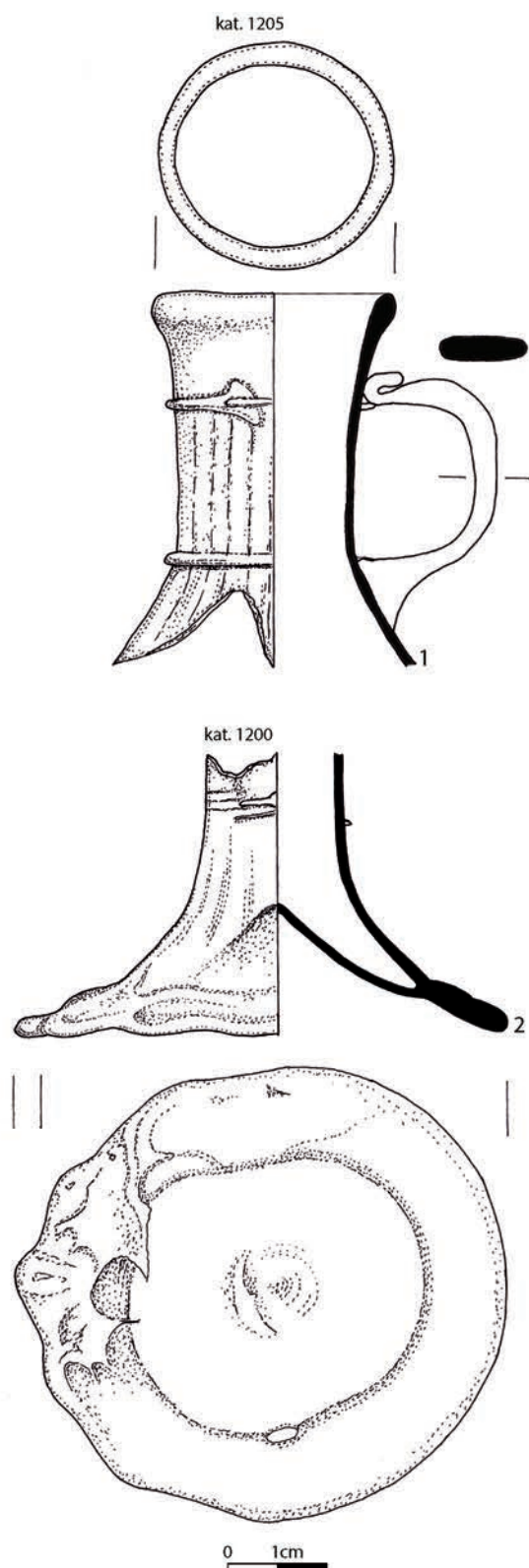
Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K13. Naczynia szklane: szklanice (1, 3-4), puchar (2). Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K13. Glass vessels: beakers (1, 3-4), goblet (2). Photo K. Szczepanowska.

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K13. Naczynia szklane: butelka (1), dzbany (2-3), szklanice (4-6, 8), czarka (7). Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K13. Glass vessels: bottle (1), jugs (2-3), beakers (4-6, 8), bowl (7). Photo K. Szczepanowska.

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K13. Naczynia szklane: dzban i szklanica. Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K13. Glass vessels: jug and beaker. Drawing A. Dmitruczuk.

typu maigelein (2,9 i 4,1 cm) i ma 6,2 cm, co zbliża go do wyrobów ze stanowiska przy ulicy Świętojańskiej (Ring 2003: 77, ryc. 2.025). Egzemplarze z Lubeki najbardziej zbliżone

formą do opisywanych z ulicy Świętojańskiej datowane są na XV wiek (Steppuhn 2016: 126-127, por. także 116-125).

Szklanice

Do kategorii szklanice zaklasyfikowano 204 fragmenty naczyń, które pochodzą od co najmniej 30 naczyń. Wykonane zostały ze szkła zielonego, zielonkawego, niebieskawego i brązowego. Najliczniej zachowanym elementem tego typu naczynia są stopki oraz fragmenty korpusów. Ze względu na fakt wykonywania tych naczyń ze szkła cienkiego i delikatnego, w omawianym zespole nie zachowały się egzemplarze całkowicie zachowane (ryc. 1; 3: 2).

Wśród szklanice wykonanych ze szkła zielonego (26 fragmenty) zachowane średnice den wynoszą 9; 10; 10,2; 12 cm, zachowana wysokość 2; 5,2; 5,4; 11; 14, 5 cm. Na dnach widoczny jest ślad po oderwanym przylepiaku. Na zachowanych partiach korpusu zaobserwowano dekorację w postaci dookoła naklejanych nici szklanych, naklejanych guzów szklanych, dookoła rytymi liniami.

Wśród szklanice wykonanych ze szkła zielonkawego (171 fragmenty) zachowana wysokość naczyń wynosi 5; 6,3; 6,7; 9,5; 11,3 cm. Najlepiej zachowany egzemplarz ma wysokość 22,5 cm przy średnicy korpusu 7,5 cm. Średnice den mierzą 10,5; 11; 11,4; 11,8; 12-13 cm, a nielicznie zachowane średnice korpusu 3,6-4; 4 cm. Na korpusach zaobserwowano dekorację w postaci naklejanych nici i guzów szklanych. Wokół jednego z den wykonane zostały dookoła żłobki na krawędzi.

Do szkła niebieskawego zaklasyfikowano zachowane dno szklanicy o średnicy 5 cm. Ze szkła brązowego wykonano 5 fragmentów, które zaklasyfikowano do 1 naczynia. Szkło jest mocno skorodowane, widoczne jest jego rozwarstwienie. Stan zachowania szkła uniemożliwia bliższą charakterystykę naczynia.

Na podstawie analizy zachowanych fragmentów naczyń ustalono, że pochodzą one od co najmniej dwóch form szklanice. Kilka egzemplarzy pewnie zaklasyfikowano do typu tzw. smukłych szklanice typu fletowego oraz do form cylindrycznych. Ze względu na stan zachowania nie jest możliwe jednoznaczne zaklasyfikowanie wszystkich pozyskanych fragmentów naczyń. Smuklejsze wysokie formy, osadzone na wysokich stożkowatych stopkach, tzw. szklanice fletowate, występowały już na przełomie XIV i XV wieku oraz przez całe XV stulecie, do połowy wieku XVI (m.in. Cnotliwy 1981: 334-336; Drahotová 1984: 70-79; Markiewicz 1989: 21; Frýda 1991: 237-240, obr.1/1; Nawracki 1999: 117-119; Nowosielska 2004: 70; Biskont 2005; Krukowska 2007: 38; Sedláčková 2007: 190-191). Na podstawie dobrze zachowanych egzemplarzy czeskich szklanice dekorowanych guzami, dookólnymi nitkami, przypominającymi formę te ze stanowiska przy ulicy Świętojańskiej, ich chronologię można zawęzić do drugiej połowy XV, a maksymalnie pierwszej połowy XVI wieku (Sedláčková 2007: 190-191).

Do kategorii szklanice zaklasyfikowano również 1 egzemplarz naczynia osadzonego na niskiej stopce i lekko wybrzuszonym korpusie (ryc. 2: 8). Naczynie wykonane zostało ze szkła zielonkawego. Zachowana jest jego dolna

Ryc. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K13. Dzbany kamionkowe, Siegburg. Fot. J. Dąbal.

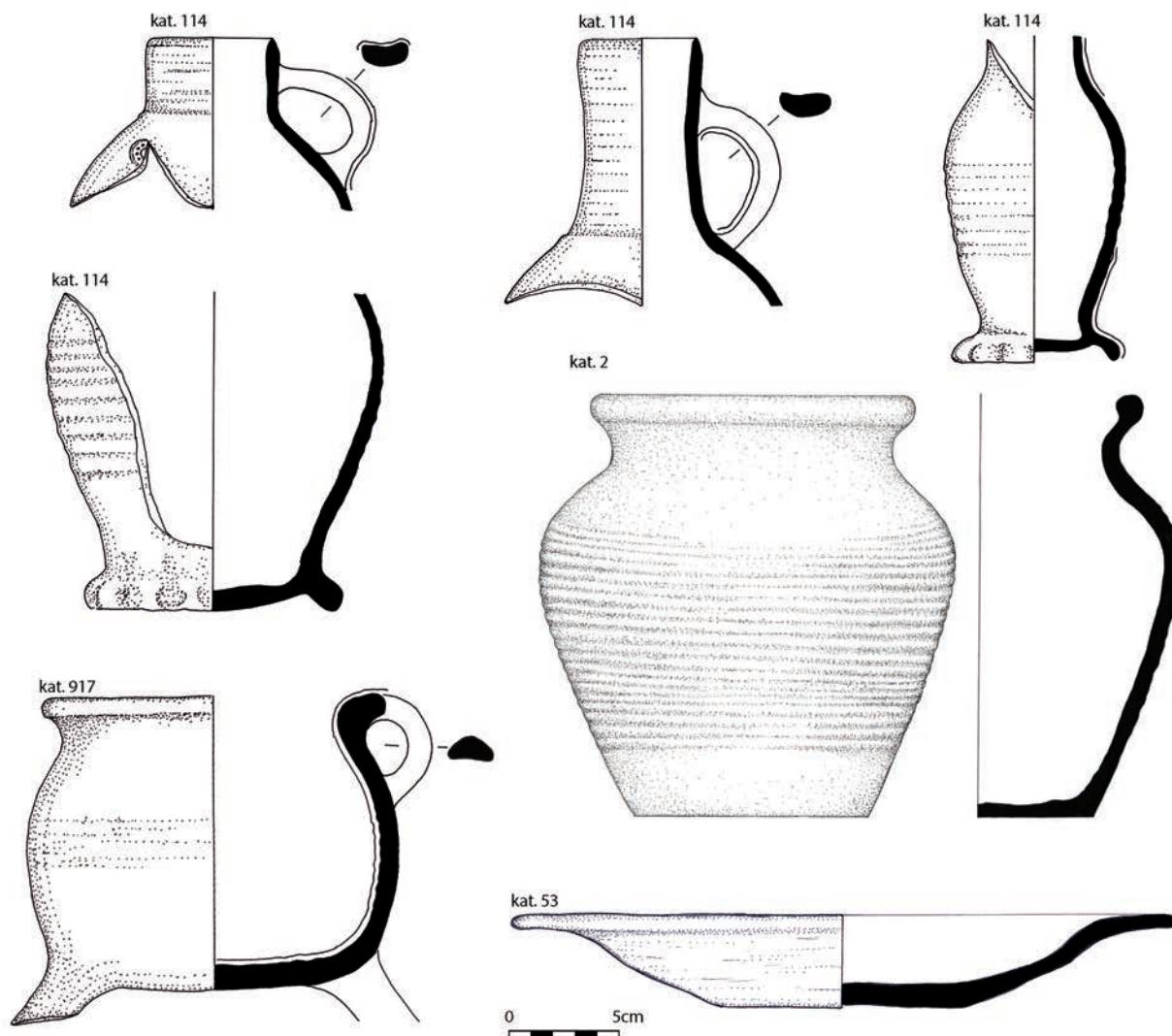
Fig. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K13. Stoneware jugs, Siegburg. Photo J. Dąbal.

Ryc. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K13. Ceramiczny dzban. Fot. J. Dąbal.

Fig. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K13. Jug. Photo J. Dąbal.

partia na wysokość 4,4 cm. Dno podkreślone jest dookólną, litą i nieregularną taśmą szklaną w kolorze korpusu, nad którą znajduje się dookólna nić barwiona na niebiesko. Na wysokości około 1/3 korpusu dekorowany jest dodatkową taśmą tworzącą ornament lambrekinowy. Na powierzchni naczynia widoczne są ślady korozji szkła. Chronologię naczynia określono na drugą połowę XV- pierwszą połowę XVI wieku. Przy jej ustaleniu pomocne okazały się egzemplarze czeskie. Nieduża cylindryczna szklanica z umieszczoną nad dnem dekoracją w formie taśmy tworzącej na korpusie lambrekin jest znana z Brna (Sedláčková 2007: 192-193, fig. 8 Ja1018-7). Dekoracja w formie taśm układających się w takie plisy występuje na starszych egzemplarzach naczyń czeskich i niemieckich przykładowo butelkach typu Kuttrolf czy szklanicach, datowanych kolejno na koniec XIV-początek XV wieku i XIV wiek (por. Drahotová 1984: 30; Steppuhn 2016: 66, 69). Układ lambrekinowy, jako jeden z wariantów dekoracji taśmy szklanej (obok bardziej popularnego dookólnego, zygzakowatego, spiralnego czy pionowego) wymienia Andrzej Gołębiowski, wskazując jego popularność w Europie od XIV wieku (Gołębiowski 1992: 471, 473).

Ryc. 6. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K13. Naczynia ceramiczne: dzbany (1-4), garnek (5), trójnóżek (6) i naczynia drewniane: talerz (7). Rys. A. Dmitruczuk, L. Rej.

Fig. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K13. Ceramics: jugs (1-4), pot (5), tripod (6) and wooden dish (7). Drawing A. Dmitruczuk, L. Rej.

Butelki

Do butelek zaklasyfikowano 5 fragmentów pochodzących od 5 naczyń. Butelki zostały wykonane ze szkła zielonego (4 fragmenty) i zielonkawego (1 fragment). Nie zachowały się pełne formy. Najlepiej zachowane są 2 szyjki butelek (ryc. 2: 1). Pierwsza z nich ma dekorację optyczną w formie ukośnego żeberkowania. Wylew jest lekko pogrubiony. Zachowana wysokość naczynia wynosi 11,5 cm, szyjka ma 8 cm, średnica wylewu ma 4,6-5 cm. Druga szyjka ma gładką powierzchnię i pogrubiony, ręcznie formowany wylew. Zachowana wysokość wynosi 9 cm, średnica wylewu 3,8 cm. Chronologię wyrobów określono na XVI wiek (por. Ring 2003: 162-163).

Dzbany

Do kategorii dzbanów zaklasyfikowano 2 fragmenty naczyń szklanych. Pierwszy stanowi fragment szyjki dzbana, wykonanego ze szkła zielonego (ryc. 2: 3). Wysokość zachowana tej części naczynia wynosi 7,8 cm, średnica wylewu 4,8 cm. Na zachowanej części naczynia widoczne

jest ukośne żeberkowanie. Drugi egzemplarz zachowany jest w większym stopniu (ryc. 2: 2). Pozyskana została szyjka dzbana wraz z uchem. Naczynie wykonane zostało ze szkła zielonego. Zachowana wysokość wynosi 7,5 cm, średnica wylewu 4,6 cm, wysokość szyjki 5,5 cm. Wylew jest wyraźnie pogrubiony. Szyjka dzbana posiada dekorację w postaci dwóch dookólnych grubych nici barwionych na niebiesko i przytwierdzonych do naczynia symetrycznie na wysokości górnej i dolnej partii ucha. Szyjka dzbana, ale także jego cały korpus posiada pionowe żeberka, które nadają fakturę naczyniu i dekorację optyczną. Na podstawie cech formalnych i technologicznych chronologię naczynia określono na pierwszą połowę XVI wieku. Jego pochodzenie wiązać należy z ośrodkami niemieckimi (Ring 2003: 146, ryc. 4.014). Hedvika Sedláčková w odniesieniu do tej kategorii naczyń podaje, że popularność zyskują one dopiero w połowie XVI wieku. W tym czasie powszechną dekoracją ich korpusu i szyjki stanowiły żeberka. Wcześniej funkcję tę pełniły dzbany ceramiczne. Egzemplarze z Czech datuje

Ryc. 7. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K13. Naczynia ceramiczne: garnki (1-3, 5), trójnóżki (6-7), pokrywka (1) i miska (8). Fot. J. Dąbał.

Fig. 7. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K13. Ceramics: pots (1-3, 5), tripods (6-7), lid (1) and bowl (8). Photo J. Dąbał.

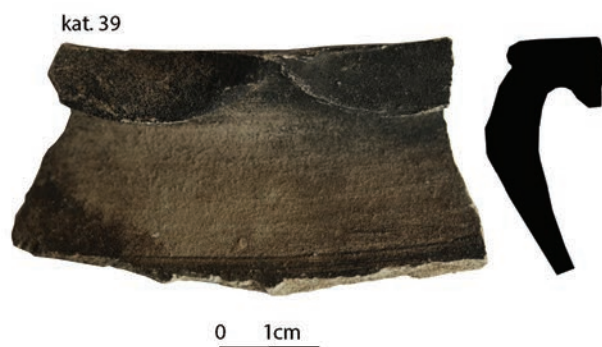
na drugą połowę XV do około 1550-1560 roku (Sedláčková 2007: 213-214).

Wśród dzbanów ceramicznych zachowanych w 70 fragmentach wyróżniono minimalnie 12 naczyń. Dzbany reprezentowane są przez trzy grupy technologiczne wyrobów:

naczynia o czerepie stalowoszarym, naczynia o czerepie ceglonym oraz naczynia kamionkowe.

Najliczniejszą grupę dzbanów stanowi 7 kamionkowych egzemplarzy (ryc. 4; 6: 1-4). Są to naczynia niewielkiej

Ryc. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K13. Ceramiczny garnek. Fot. J. Dąbal.
Fig. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K13. Pot. Photo J. Dąbal.

pojemności mieszczącej się w zakresie od 0,5 do 0,75 litra³ (jeden cały egzemplarz ma wymiary: śr. wylewu 5,6 cm, wys. 21,5 cm, śr. dna 9,5 cm). Dzbany zidentyfikowano jako wyroby z warsztatów w Siegburgu. Wśród naczyń wyróżniono 3 główne formy utrzymane w bardzo podobnej manierze estetycznej. Są to dzbany o owoidalnym brzuścu i cylindrycznych lub lekko stożkowatych wylewach zakończonych prostą krawędzią. Dna wszystkich naczyń wykonane są na falistych stopkach. Tylko jeden egzemplarz posiada dodatkową dekorację w formie kolistego stempla przedstawiającego zgeometryzowany motyw wielopłatkowego kwiatka (ryc. 4: 2). Zespół oceniono jako jednorodny chronologicznie, wyznaczając jego datowanie na drugą połowę XV wieku (Roehmer 2014: 47-49). Dzbany o cylindrycznych wylewach mogą przeżywać się do początku XVI wieku (Roehmer 2014: 47-49). Drugą kategorię dzbanów ceramicznych są naczynia wypalane w atmosferze redukcyjnej o czerepach ciemnoszarych, których powierzchnie zewnętrzne zostały wyświecone (3 egzemplarze) (jeden cały egzemplarz ma wymiary: śr. wylewu 9,5 cm, wys. 18,5 cm, śr. dna 11,5 cm). Czerepy naczyń mają szeroką, lekko owoidalną formę, wylewy są lekko rozchylone i posiadają lekko zaokrąglone krawędzie. Dna naczyń są zaakcentowane zewnętrznym lekko pogrubionym pierścieniem. Analogiczne egzemplarze pozyskano przykładowo z badań archeologicznych w Gdańsku i Pucku (Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 135-205; Starski 2016: 78). Na podstawie cech morfologicznych tę kategorię wyrobów datowano na drugą połowę XV wieku do początku XVI wieku.

Ostatnia kategoria dzbanów to egzemplarze wypalane w atmosferze utleniającej o ściankach obustronnie szkliwionych (2 egzemplarze) (ryc. 5). Dzbany analogicznie do poprzedniej kategorii technologicznej posiadają lekko owoidalny czerep oraz lekko rozchylony zewnątrz wylew o prostych zaokrąglonych krawędziach (jeden cały egzemplarz ma wymiary: śr. wylewu 8 cm, wys. 17 cm, śr. dna 9,5 cm). Dna tych wyrobów posiadają wyraźnie zaakcentowany zewnątrz dookólny pierścień. Na podstawie cech charakterystycznych form oraz analogii egzemplarze

datowano na drugą połowę XV wieku do początku XVI wieku (Kościński 2003: 347-384).

Trójnóżki

Naczynia na trzech nóżkach zachowały się w 110 fragmentach stanowiących pozostałość minimalnie 15 naczyń. Wszystkie naczynia wykonane z glin wypalanych w atmosferze utleniającej na kolor ceglasty. Powierzchnie wewnętrzne wyrobów pokryte są szkliwem barwiącym się kolorem ciemnooliwkowym lub ciemnoczarnym. Pod względem form wydzielono dwie podstawowe grupy tych wyrobów: trójnóżki o czerepie garnkowatym (14 fragmentów) oraz trójnóżki o czerepie miskowatym (1 fragment) (ryc. 6: 5; 7: 6-7). Trójnóżki o czerepie garnkowatym reprezentowane są przez formy o dwóch rozmiarach: średnica wylewu około 12,5 cm, wysokość do 13,5 cm⁴ oraz średnica wylewu od 14 cm do około 16 cm, wysokość od 17,5 cm do około 18 cm⁵. Obie grupy trójnóżek o czerepie garnkowatym uformowane są podobnie. Ich korpusy są beczułkowate i posiadają lekką wydatkość w dolnej partii. Wylewy naczyń nie posiadają wrębów, rozchylone są lekko na zewnątrz, a ich krawędzie są zaokrąglone. Nóżki naczyń posiadają przekrój kolisty i zakończone są płasko. Wśród lepiej zachowanych lub pełnych egzemplarzy zarejestrowano jedno taśmowate ucho (9 naczyń). Tylko 2 naczynia pod wylewem posiadają pasmową dekorację wykonaną stemplem obrotowym z powtarzającym się motywem drobnych kwadratów wypełnionych trójkątami (ryc. 7: 6). Analizowane trójnóżki z perspektywy technologicznej i morfologicznej posiadają większość cech wyrobów późnośredniowiecznych. Na podstawie analogii ich chronologię określono na drugą połowę XV do początku XVI wieku (Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 135-205; Kościński 2003: 347-384; Starski 2016: 151-153).

Trójnóżki o czerepie miskowatym reprezentowane są przez jeden egzemplarz (śr. wylewu 21,5 cm, wys. od 12,5 cm) (ryc. 7: 7). Naczynie o półkulistym korpusie posiada delikatnie rozchylony na zewnątrz wylew o profilowanej krawędzi. Przekrój nóżek jest kolisty, ale ich zakończenie jest ostro profilowane. Naczynie posiada krótki tulejkowaty uchwyt. Forma naczynia nawiązuje do wyrobów nowożytnych. Jego chronologię ustalono na pierwszą połowę XVI wieku (Kościński 2003: 347-384; Starski 2016: 151-153). Na wszystkich trójnóżkach zarejestrowano zewnętrzne ślady okopceń, najczęściej zlokalizowane z jednej strony. Zarejestrowane ślady świadczą o bezpośrednim kontakcie naczyń z ogniem i przeznaczeniu ich do gotowania. Wewnętrzne powierzchnie wyrobów są lekko odrapane, prawdopodobnie w wyniku mieszania potraw lub czyszczenia naczyń.

⁴ najliczniej w liczbie 7 egzemplarzy zarejestrowano trójnóżki o wskazanych wymiarach, 2 egzemplarze odbiegają od podanych wymiarów w zakresie: średnica wylewu 11,5 cm, wysokość 11 cm; średnica wylewu 11,7 cm, wysokość 13,5 cm

⁵ najliczniej w liczbie 4 egzemplarzy zarejestrowano trójnóżki o wymiarach: średnica wylewu 14 cm, wysokość 17,5 cm, 1 egzemplarz posiadał średnicę wylewu 16 cm i wysokość 18 cm

³ zakres pojemności przedstawiono na podstawie dobrze rozpoznanych analogii

Ryc. 9. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K13 (2) i K3 (1, 3). Naczynia i sprzęty drewniane: półmisek (1), talerz (2), łyżka (3). Fot. J. Dąbal.

Fig. 9. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K13 (2) and K3 (1,3). Wooden dishes (1, 2) and spoon (3). Photo J. Dąbal.

Garnki

Wśród garnków ceramicznych zachowanych w 167 fragmentach wyróżniono minimalnie 16 naczyń. Naczynia wykonano z glin wypalanych na kolor ceglasty (9 egzemplarzy), stalowoszare (6 egzemplarzy) i siwe (1 egzemplarz) (ryc. 6: 5; 7: 1-3, 5; 8). Pod względem wielkościowym garnki reprezentują 4 grupy wyrobów. Najmniejsze naczynie wykonane zostało z glin, które miały zostać wypalone na kolor ceglasty (śr. wylewu 6,5 cm, wys. 7,8 cm, śr. dna 4,2 cm). Proces wypalania nie przebiegł pomyślnie i czerep naczynia uległ częściowemu przepaleniu, a wylew deformacji (ryc. 7: 5). Naczynie posiada owoidalny czerep, lekko wyduży

na wysokości 2/3 formy. Wylew naczynia jest rozchylony na zewnątrz, krawędź profilowana do wewnątrz. Analogiczne formy pozyskane na terenie Gdańska datowane są na drugą połowę XV wieku (Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 135-205). Najliczniej w zbiorze zarejestrowano garnki wypalane na kolor ceglasty, szklione wewnętrznie i na krawędziach zewnętrznych wylewów (śr. wylewu 12 cm, wys. 16,5-17,5 cm, śr. dna 9,5 cm) (9 egzemplarzy) (ryc. 6: 5; 7: 1-3). Zwrócono uwagę, że zespół wyrobów tej kategorii pod względem technologicznym i metrycznym odpowiada opisanym

Ryc. 10. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K13. Rękojeść noża. Fot. J. Dąbal.
Fig. 10. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K13. Knives' handle. Photo J. Dąbal.

trójnóżkom⁶. Naczynia są bardzo jednorodne pod względem sposobu uformowania. Brzusce garnków są owoidalne o największej wydętości na wysokości 2/3 naczynia. Wylewy naczyń są rozchylone na zewnątrz, tworząc lekki wewnętrzny wrąb. Krawędzie wylewów są pogrubione i profilowane do wewnątrz. Zarejestrowane w zespole egzemplarze mają jedno taśmowate ucho. Trzy garnki posiadają elementy estetyczne w formie podwójnych dookólnych linii na wysokości przejścia brzusca w szyjkę (2) oraz pasmowej dekoracji w formie pionowych krótkich linii w sekwencji z dwoma złożonymi trójkątami wykonanej stemplem obrotowym (1). Na podstawie cech morfologicznych, wyróżnione w tej grupie egzemplarze datowano na drugą połowę XV wieku do początku XVI wieku (Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 135-205; Kościński 2003: 347-384).

Kolejną grupę garnków reprezentują wyroby wypalane w atmosferze redukcyjnej na kolor ciemnoszary (śr. wylewu 14 cm, wys. 18 cm, śr. dna 10,5 cm) (3 egzemplarze). Czerepy garnków mają formę bardziej beczułkowatą o największej wydętości na wysokości 3/5 naczynia. Wylewy analogicznie do naczyń ceglanych są rozchylone na zewnątrz tworząc lekki wewnętrzny wrąb. Krawędzie wylewów są pogrubione i profilowane do wewnątrz. Pojedyncze naczynia posiadają dookólne podwójne ryte linie umieszczone w partii przejścia brzusca w szyjkę. Garnki datowano na drugą połowę XV do początku XVI wieku (Kościński 2003: 347-384).

Na wszystkich naczyniach zarejestrowano zewnętrzne ślady okopceń świadczące o bezpośrednim, jednostronnym dostawianiu ich do ognia.

Ostatni wyróżniony wśród garnków egzemplarz to naczynie o owoidalnym szerokim brzuscu i masywnym wywiniętym na zewnątrz wylewie, o płaskiej szerokiej krawędzi i faliście profilowanej zewnętrznej listwie (śr. wylewu 26 cm) (ryc. 8). Naczynie pod względem morfologicznym posiada odpowiednik w formach białych garnków, wyróżnionych w Gdańsku i datowanych na XV wiek (Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 135-205).

Pokrywki

Pokrywki zachowane w 12 fragmentach stanowią pozostałość minimalnie 4 egzemplarzy (ryc. 7: 4). Zespół reprezentują wyroby jednorodne pod względem morfologicznym i wykonane z glin wypalanych w atmosferze redukcyjnej (3)

i utleniającej (1). Analizowane egzemplarze posiadają lekko podniesiony korpus zakończony uchwytem o dwustożkowatym przekroju. Krawędzie wyrobów zawinięte są do wewnątrz, a ich końce lekko profilowane. Pełne zachowane formy pokrywek umożliwiły pozyskanie danych metrycznych dwóch egzemplarzy (śr. krawędzi 13,5 cm, wys. 6,5 cm; śr. krawędzi 12,5 cm, wys. 5,5 cm). Analogiczne formy pochodzą z zespołów datowanych na drugą połowę XV po początek XVI wieku (Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 135-205).

Misy

Wśród misek wyróżniono ceramiczne egzemplarze zachowane w 17 fragmentach stanowiących pozostałość 3 naczyń (ryc. 7: 8). Naczynia są zbliżone pod względem form i wymiarów (śr. 18,5 cm, wys. 9 cm; śr. dna 12,5 cm; śr. 18,5 cm, wys. 9,5 cm; śr. dna 11,2 cm). Miski pod względem technologicznym reprezentują dwie grupy: wyrobów siwych (2 egzemplarze) i ceglanych szkliwionych wewnętrznie (1 egzemplarz). Naczynia posiadają lekko rozchylony korpus z wcięciem pod wylewem. Wylewy są wywinięte i zewnętrznie profilowane. Naczynia datowano na koniec XV wieku (Starski 2016: 151-153).

Talerze

W zbiorze wyróżniono 1 talerz wykonany z drewna (ryc. 6:7; 9:2). Obie powierzchnie naczynia zostały wykończone przy użyciu tokarki. Egzemplarz wykonano z drewna topoli (*Populus L.*)⁷. Naczynie o opływowych kształtach posiada półkolisty korpus na płaskim dnie i profilowany, lekko odchylony na zewnątrz kołnierz o zaokrąglonej krawędzi (śr. wylewu 30 cm, wys. 4 cm, śr. dna 11 cm). Na lustrze naczynia, szczególnie na wewnętrznej części wrębu, zarejestrowane liczne ciemne przebarwienia stanowiące efekt użytkowania. Stan badań nad wyrobami z drewna z terenu Gdańska, ich wytwórczością i chronologią, nie jest obecnie zaawansowany. Większość prac koncentruje się na naczyniach wczesnośredniowiecznych (Barnycz-Gupieniec 1961)⁸. Nowsze prace nie przywołują natomiast propozycji nowych datowań tych wyrobów (Kasprzak 2010). Egzemplarz ze stanowiska 121 datowano na podstawie kontekstu pozyskania na drugą połowę XV do początku XVI wieku.

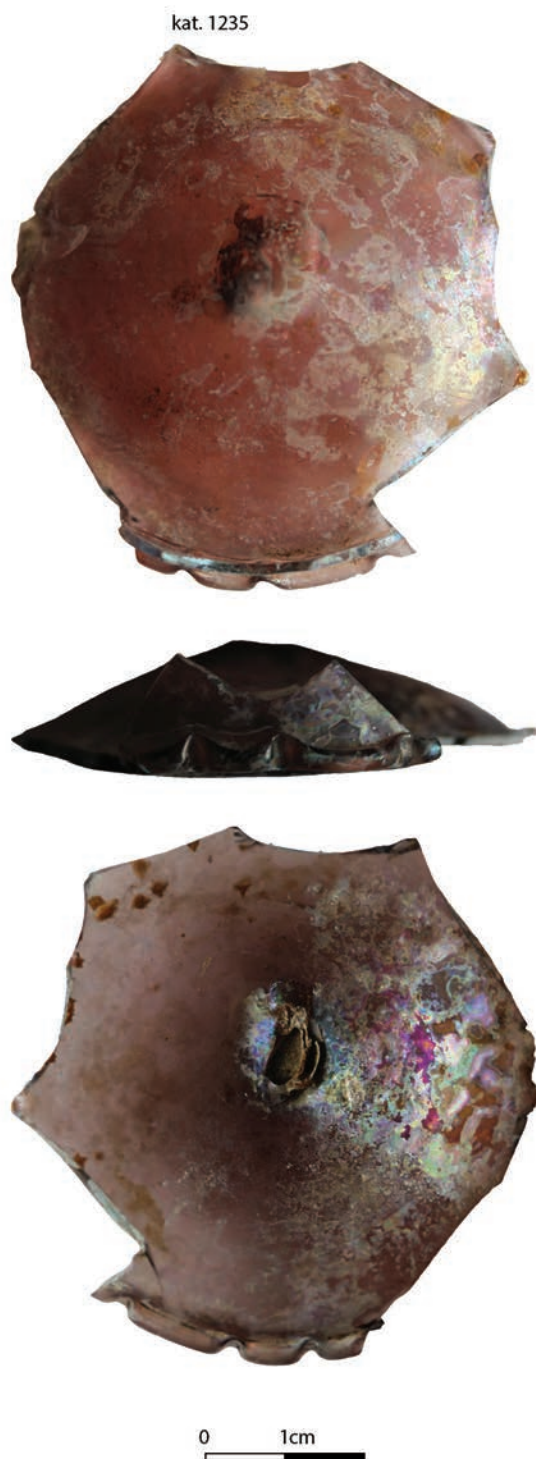
Nóż

W zespole z badań 1 nóż zachowany jest w partii rękojeści skonstruowanej ze sztabowatego rdzenia z drewnianymi okładzinami mocowanymi za pomocą nitów (zachowana dł. 10,7 cm, szer. 2,21 cm, grub. 1,58 cm) (ryc. 10). Rękojeść posiada jeden prosty grzbiet, a drugi dolny grzbiet jest ścięty pod kątem 6°. Nitowanie okładzin wykonano od górnej krawędzi. Cięte zakończenie rękojeści sugeruje jej zamknięcie skuwką lub dodatkową okładziną. Na podstawie niewielkiej części zachowanej główki można wysunąć wniosek o zbliżeniu jej grzbietu do górnej partii rękojeści i profilowanym

⁶ niewielka różnica w średnicach trójnóżków (około 1 cm) wynika ze sposobu uformowania krawędzi wylewu na zewnątrz

⁷ Analizę wykonał Arkadiusz Tomczyk- Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Wydział Leśny, Katedra Użytkowania Lasu.

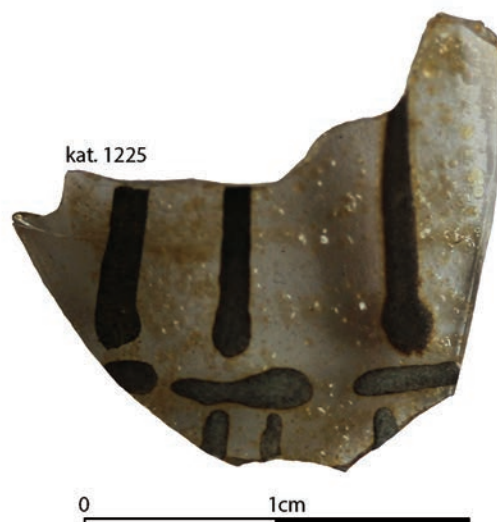
⁸ pomimo daty publikacji nie ma pełniejszej aktualizacji tych danych

Ryc. 11. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K3. Szklanica. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 11. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K3. Beaker. Photo K. Szczepanowska.

łukowato ostrzu. Wymiary rękojeści wskazują, że był to nóż przeznaczony do cięć horyzontalnych, pozwalający na zastosowanie większej siły nacisku (de Neergaard 1987: 51). Brak dekoracji na okładzinie i nieskomplikowane jej estetyczne wykończenie pozwala zaklasyfikować nóż do sprzętów kuchennych. Problematiczne jest wskazanie dobrze datowanych analogii do badanego egzemplarza. Pewną podpowiedzią są sugestie wysunięte w kontekście

Ryc. 12. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K3. Naczynie emaliowane. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 12. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K3. Enameled glass vessel. Photo K. Szczepanowska.

Ryc. 13. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K3. Kamionkowy kufel, Mużaków. Fot. J. Dąbal.

Fig. 13. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K3. Stoneware tankard, Mużaków. Photo J. Dąbal.

kowalstwa mazowieckiego, wskazujące na upowszechnienie się noży o sztabowatych rdzeniach rękojeści w późnym średniowieczu (Gierlach 1972: 52). Brak szerszych opracowań dla egzemplarzy późnośredniowiecznych oraz dobrze

datowanych zespołów nowożytnych (Kasprzak 2013)⁹ utrudnia określenie chronologii przez analogię. Na podstawie kontekstu pozyskania egzemplarz datowano na koniec XV do początku XVI wieku.

Struktura i chronologia zespołu naczyń i sprzętów z latryny K13

Spąg latryny K13 przecinał warstwę calca. Analizowane naczynia i sprzęty pozyskano z organicznego wypełniska latryny (warstwa 322). Pozyskany zespół 92 przedmiotów reprezentują naczynia i sprzęty kuchenne (38%) oraz naczynia stołowe (62%)¹⁰. Wśród wyrobów przeznaczonych do użytkowania w kuchni, zidentyfikowano naczynia wykorzystywane do gotowania. Wyróżniono garnki, pokrywki i trójnóżki, na których zarejestrowano ślady bezpośredniego użytkowania przy otwartym ogniu. Zwrócono uwagę, że wśród naczyń do gotowania wyroby wypalane w atmosferze redukcyjnej stanowią znacznie mniejszy procent (26%) od wyrobów o czerepie ceglasytym, szkliwionych wewnątrz (74%)¹¹. Odnotowano również obecność niewielkiej liczby pokrywek, odpowiadających średnicą przede wszystkim garnkom o czerepach stalowoszarych. Nieco ponad połowa (51%) naczyń do gotowania zarejestrowana w zbiorze charakteryzowała się spójnością wymiarów wynoszących w odniesieniu do średnic 12-13 cm i wysokości 17-18 cm. Pozostała część, pomimo niewielkich różnic w średnicach, pod względem wysokości była spójna z pozostałymi naczyniami. Jedynie 3 egzemplarze w znaczący sposób odbiegały od tych parametrów. Ponadto w zespole naczyń kuchennych zarejestrowano makutry przeznaczone do mieszania lub przygotowywania posiłków i nóż, stanowiące 4% całego zespołu z latryny.

Za klasyfikacją tych wyrobów do sprzętów kuchennych przemawia wskazana ich funkcjonalność. Najliczniej w całym zespole zarejestrowano grupy wyrobów stołowych reprezentowanych przez szklane i ceramiczne dzbany, szklane butelki, czarki, pucharki i szklance oraz drewniany talerz. W grupie tych wyrobów dominują naczynia związane z konsumpcją alkoholu (61%)¹² reprezentowane przede wszystkim przez wyroby szklane (59%). Zastawa stołowa reprezentowana jest przez jeden talerz. Ze względu na fragmentaryczność zachowania naczyń szklanych, w odniesieniu do danych metrycznych trudno wskazać ogólną prawidłowość. Jednak dzbany ceramiczne i szklane¹³ należały do wyrobów o pojemności od 0,5 do około 0,7 litra i nie przekraczały wysokości od 18 do 20 cm. Na podstawie kompletnego egzemplarza szklancy można wskazać, że to one były dominantą stołu mierząc ponad 22 cm. Z kolei najmniejszymi

naczyniami do konsumpcji alkoholu były czarki o wysokości około 6 cm. Pod względem liczebności w zbiorze najliczniejszy jest zespół minimalnie 30 szklaneczek. Jest to duża liczba sugerująca ich powszechność lub kruchość, a tym samym większą zużywalność. Pod względem funkcjonalnym kłopotliwa jest klasyfikacja drewnianego talerza. Sposób opracowania powierzchni, profilowania krawędzi wskazują na przeznaczenie stołowe. Należy jednak te dane rozważać ostrożnie, ponieważ w kontekście parcel miejskich i ich mieszkańców, nie można wykluczyć stosowania metalowych naczyń, których pozostałości ze względu na duży odzysk surowca są bardzo sporadyczne.

Zespół jak wskazano w kontekście chronologii poszczególnych przedmiotów jest bardzo jednorodny. Ogólne ramy datowania można zakreślić na drugą połowę XV do pierwszej połowy XVI wieku. Udział procentowy poszczególnych grup technologicznych wyrobów ceramicznych wskazuje dominację naczyń o cechach nowożytnych wypalanych w atmosferze utleniającej. Dekoracje wyrobów szklanych i ceramicznych są jeszcze utrzymane w estetyce średniowiecznej. Cechy te skłaniają do podjęcia próby zawężenia datowania zespołu do ostatniej ćwierci XV i pierwszej połowy XVI wieku. Jednak niepełne analizy porównawcze podobnych zespołów, w tym szczególnie te odnoszące się do naczyń szklanych, drewnianych czy noży z Gdańska, na obecnym etapie uniemożliwiają podjęcie pełnej argumentacji dla tych obserwacji.

Naczynia z latryny K3

Z latryny K3 pozyskano łącznie 117 fragmentów stanowiących pozostałość minimalnie 24 wyroby. Wśród naczyń i sprzętów wyróżniono części naczyń szklanych (18), ceramicznych (97), drewnianych (1) oraz sprzętów drewnianych (1). W zespole wyróżniono następujące przedmioty: szklance, kufel, talerze, półmisek, miskę, trójnóżki, garnki i łyżkę. Liczebność zespołu, ze względu na zniszczenia konstrukcji jakie miały miejsce około drugiej połowy XVIII wieku, nie jest w pełni referencyjna do szerszych badań. Jednak źródła z tego kontekstu zakwalifikowano jako cenne ze względu na możliwości obserwacji kontynuacji zjawisk odnoszących się do mieszkańców działki przy ulicy Świętojańskiej 6.

Szklance

Do naczyń określonych jako szklance zaklasyfikowano 16 fragmentów pochodzących minimalnie z 6 wyrobów¹⁴ i zachowanych w formie den oraz fragmentów korpusów. W przeważającej ilości (12 fragm.) naczynia wykonane zostały ze szkła zielonego lub zielonkawego, następnie bezbarwnego (2 fragm.) i jasnofioletowego (2 fragm.) (ryc. 11). Ze względu na stan zachowania nie jest możliwe określenie całkowitej formy naczyń i ich wymiarów. Zachowane stopki mają średnicę 7 cm¹⁵ i 6 cm. Na powierzchni nie-

⁹ Przybliżony w publikacji zakres chronologiczny prezentowanych wyrobów obejmuje około 300 lat (XVI-XVIII wiek).

¹⁰ udział procentowy liczony według współczynnika poszczególnych form

¹¹ procent określono wobec liczebności garnków, pokrywek i trójnóżek, łącznie 35 naczyń

¹² wszystkich wyrobów

¹³ w oparciu o znane proporcje podobnych wyrobów

¹⁴ liczba naczyń podana została na podstawie liczby zachowanych den oraz odcieni kolorów zachowanych partii korpusów. Stan zachowania uniemożliwił zastosowanie metrycznych kryteriów.

¹⁵ Jest to wymiar rekonstruowany

których fragmentów widoczne są ślady korozji, szkło jest zaśniedziałe bądź ma powierzchniowe wżery. Do rzadkich przykładów należy zaliczyć naczynie wykonane ze szkła jasnofioletowego. Zachowane dno szklanicy ma średnicę 7 cm. Widoczny jest ślad po oderwanym przylepiaku. Wokół dna wykonana została dekoracyjna taśma.

Na podstawie zachowanych fragmentów nie jest możliwe określenie kształtu naczynia. Można przyjąć, że najbardziej popularne były szklanice cylindryczne, licznie występujące w XVI do połowy XVII wieku. Sporadycznie ich obecność odnotowuje się w wieku XVIII. Smuklejsze wysokie formy, tzw. szklanice fletowate, występowały już na przełomie XIV i XV wieku oraz przez całe XV stulecie, do połowy wieku XVI (Cnotliwy 1981: 334-336; Drahotová 1984: 70-79; Nawracki 1999: 117-119; Nowosielska 2004: 70; Krukowska 2007: 38; Markiewicz 1989: 13-25; 2010: 2; Szczepanowska 2015). Opisane na stanowisku formy wstępnie zaklasyfikowano do form cylindrycznych o chronologii XVI-XVII w.

Wspomniane wyżej 2 fragmenty korpusów pochodzące od 2 naczyń zachowane są w stopniu uniemożliwiającym ich jednoznaczne zaklasyfikowanie pod względem formy. Mogą one pochodzić zarówno od szklanicy, jak również od pucharka. Wyroby wykonane zostały ze szkła zielonkawego, na powierzchni którego zachowały się ślady dekoracji w postaci emalii (ryc. 12). Z dekoracji odczytać możemy jedynie znaki w postaci kropek i kresek. Na podstawie znanych, publikowanych naczyń wiadomo, że dekoracja emalią była bardzo popularna na dużych szklanicach cylindrycznych. Znane przykłady wyrobów tego typu pochodzą na przykład z Niemiec czy Czech. Tak wykonane naczynia datowane są na XVI do połowy XVII wieku (Drahotová 1984: 83-91, por. ryc. 46-50).

Środkowoeuropejskie szkło malowane emalią zrodziło się pod wpływem warsztatów produkujących szkło weneckie. Naczynia importowane w końcu XV wieku i początkach XVI zachęciły warsztaty ich odbiorców do naśladownictwa. Pierwsze próby tego rodzaju pojawiły się w południowych Niemczech. Najstarsze szklanice dekorowane emalią datowane są tutaj na lata 20-30-te XVI wieku. Młodsze pochodzą z końca XVI wieku. Na terenie Czech malowanie szkła upowszechnia się w latach 70-tych XVI wieku. Pierwsze wzmianki o produkcji szkła tego rodzaju pochodzą natomiast z roku 1561. Uważa się, że wiele motywów zdobniczych (heraldycznych, biblijnych, mitologicznych) pojawiło się najpierw na terenie hut czeskich, a dopiero później w pozostałych ośrodkach w tym niemieckich i saskich. W Saksonii rozwój zdobnictwa emalią nastąpił dopiero w początkach XVII wieku, a upowszechnienie tej techniki przypadło na połowę stulecia (Kamieńska 1974: 75-77; Drahotová 1984: 83-84, 87).

Kufel

Wśród naczyń wyróżniono jeden kufel kamionkowy (1 fragment) (ryc. 13). Masa garncarska wypalona została na kolor szary. Przełam jest dwubarwny, szary lub ciemnoszary. Zewnętrzna powierzchnia naczynia pokryta została brązową polewą ziemną. Naczynie zidentyfikowano jako wyrób

mużakowski. Kufel posiadał cylindryczny korpus. Zachowany fragment dekorowany jest pionowym rzędem stempli w formie motywu kwiatowego ujętego w romb. Symetrycznie, w dwóch pionowych rzędach uzupełniających stemple, wykonano inkrustowane zdobienie białymi ziarnami kwarcu¹⁶ (Heinze, Klein, Krabath 2017: 383). Pionową dekorację uzupełniają horyzontalne motywy serc wypełnionych nacięciami (krebsschnitte). Dotychczas analogiczne egzemplarze na terenie Gdańska zarejestrowano pojedynczo (Kałagow 2009: 383-386). Rozpoznanie tej kategorii wyrobów przeprowadzone na naczyniach pozyskanych w wyniku badań archeologicznych na terenie Bad Muskau, daje podstawy datowania egzemplarza na drugą połowę XVII do początku XVIII wieku (Heinze, Klein, Krabath 2017: 386-393).

Talerze

W analizowanym zbiorze z latryny K3 wyróżniono 21 części talerzy stanowiących pozostałość minimalnie 5 naczyń (ryc. 14: 1-4, 6). Pod względem technologicznym wyroby reprezentują trzy grupy: naczynia ceglaste, majolikę niderlandzką oraz fajans niderlandzki. Powierzchnie wewnętrzne wyróżnionych talerzy (3 egzemplarze) o czerepach ceglastych pokryte są angobą i podszkliwnie malowane (ryc. 14: 1, 4). Korpus naczyń jest lekko rozchylony, a w części dennej podkreślony dookołnym wałeczkowatym pierścieniem. Kołnierze naczyń są szeroko rozchylone, ich krawędzie zostały wałeczkowato pogrubione od dołu. Pod względem metrycznym wyróżniono dwa rozmiary form o średnicach 24¹⁷ i 28 cm. Stan zachowania naczyń pozwolił wyróżnić dwa rodzaje dekoracji luster. Pierwsza figuralna wykonana ciemnozielono ujęta jest dwoma współśrodkowymi okręgami. Kołnierz dekorowany jest pasmowo drobnymi motywami roślinnymi również ujętymi podwójnymi współśrodkowymi okręgami. Drugi egzemplarz posiada lustro o powierzchni marmoryzowanej wykonanej w kolorach brązowym i zielonym. Kołnierz dekorowany jest czterema dookołnymi liniami malowanymi ciemnozielono. Naczynia o takich dekoracjach zidentyfikowane są jako wyroby z warsztatów miechocińskich. W świetle dotychczasowych ustaleń ośrodek w XVII wieku był zaawansowany technologicznie, wytwarzając naczynia na skalę eksportową (Szetela-Zauchowa 1994). Analogiczne naczynia, zidentyfikowane jako wyroby z południa Polski, odnotowywane są w wielu ośrodkach Pomorza (przykładowo Oniszczyk-Rakowska 2007: 413; Marcinkowski 2009). Kolorystyka i kompozycja dekoracji egzemplarzy pozyskanych na stanowisku przy ulicy Świętojańskiej wpisuje się w estetykę wyrobów XVII-wiecznych. Wstępnie wskazano, że zupełnie inne formy i dekoracje występują w młodszych kontekstach. Przykładem takich wyrobów są naczynia malowane wielobarwnie oraz ciemnoniebiesko, pozyskane z warstw datowanych na koniec XVII do początku XVIII wieku na Twierdzy Wisłoujście w Gdańsku (Dąbał 2015: 221-264).

¹⁶ tu identyfikacja w oparciu o ustalenia autorów głównych badań ośrodka w Mużakowie

¹⁷ wysokość naczynia 4 cm, średnica dna 11 cm

Ryc. 14. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K3. Naczynia ceramiczne: talerze (1, 4-6), miska (2), garnek/słój (3, 7). Fot. J. Dąbał.

Fig. 14. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K3. Ceramics: plates (1, 4-6), bowl (2), pot/jar (3, 7). Photo J. Dąbał.

Kolejny talerz wyróżniony to egzemplarz o żółtawym przełamie, powierzchni zewnętrznej szkliwionej cynowo-olowiowo, a zewnętrznej ołowiowo (ryc. 14: 5). Na powierzchni zewnętrznej widoczna jest drobna klista niedoszkliwiona przestrzeń po podstawie rozdzielającej naczynia podczas wypalania. W pierścieniu naczynia zachował się jeden otwór, który stwarzał możliwość podwieszania naczynia. Talerz pod względem technologicznym został zidentyfikowany jako majolika niderlandzka (Dąbał 2015: 221-264). Zachowany fragment dekorowany jest sceną krajobrazową z elementami zabudowy. Egzemplarz na podstawie cech technologicznych datowano na drugą ćwierć XVII wieku (Akker 2007).

Ostatni egzemplarz zachowany w części to talerz zidentyfikowany jako fajans niderlandzki. Biskwit barwi się beżowo-żółto, a obie powierzchnie pokrywa szkliwo cynowo-olowiowe. Jest to mały, płaski talerz (wys. 1,57 cm) o oktagonalnej formie (ryc. 14: 6). Kołnierz naczynia ujęty jest dookólną linią. Przedstawienie na lustrze ujęte jest podwójną linią. Na dole kołnierza w pierwszym planie widoczna jest stylizowana postać azjaty¹⁸ na tle krajobrazu ze skałami. Prawdopodobnie analogiczna scena w większych proporcjach umieszczona została na lustrze naczynia. Formy tych wyrobów naśladują swoją estetyką chińską porcelanę z okresu Ming. Oktagonalne formy popularne były w Niderlandach w latach 1650-1675 (Ostkamp 2003).

Półmisek

Naczynia drewniane reprezentuje zachowany częściowo półmisek (dł. 30 cm, szer. zachowana 6,5 cm, wys. 3 cm) (ryc. 9: 1). Powierzchnia naczynia wykonanego z drewna bukowego (*Fagus L.*)¹⁹ wykończona została tokarką. Jedna z krótszych krawędzi wylewu jest dodatkowo ociosana. Półmisek o rzucie zbliżonym do prostokątnego, o zaokrąglonych krawędziach zidentyfikowano wstępnie jako naczynie wykorzystywane w kuchni. Chronologię egzemplarza ustalono w oparciu o kontekst stratygraficzny na XVII wiek.

Miska

Miski reprezentowane są w zbiorze przez jedno naczynie zachowane w 3 fragmentach (ryc. 14: 2). Egzemplarz pod względem technologicznym reprezentuje tzw. fajans pomorski- naczynia wykonywane z gliny o przełamie beżowym, o obu powierzchniach szkliwionych cynowo-olowiowo (Dąbał 2015: 221-264). Powierzchnia zewnętrzna naczynia, o lekko rozchylonym czerepie i wywiniętym do wewnątrz wylewie, dekorowana jest drobnym rzutem kwiatowym malowanym podszkliwnie fioletowo i niebiesko. Tego typu dekoracje były popularne na fajansach niderlandzkich, którymi inspirowane były pomorskie wyroby w pierwszej połowie XVIII wieku (Bartels 1999: 815).

Ryc. 15. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K3. Trójnóżek. Fot. J. Dąbał.

Fig. 15. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K3. Tripod. Photo J. Dąbał.

Trójnóżki

Wśród trójnóżków zachowanych w 30 fragmentach wyróżniono 2 zrekonstruowane naczynia (ryc. 15). Egzemplarze są analogiczne. Oba posiadają garnkowate czerepy wykonane z glin wypalonych na kolor ceglasty. Naczynia o lekko beczułkowatym korpusie (śr. wylewu 17,5 cm, wys. 18 cm) posiadają rozchylony na zewnątrz wylew o pogrubionej krawędzi. Nóżki naczyń są koliste w przekroju i zakończone płaskim ścięciem. Trójnóżki posiadają ceramiczny tulejkowaty uchwyt zakończony wałeczkowatą kryzą i stożkowatym przewężeniem. Powierzchnia zewnętrzna wyrobów pokryta jest beżową glejtą. Wewnętrzne ścianki są szkliwione jasnobrązowo. Egzemplarze na podstawie kontekstu pozyskania datowano na XVII wiek.

Garnki

Garnki zachowane w 42 fragmentach stanowią pozostałość minimalnie 5 naczyń. Wyroby zachowały się w niewielkich częściach (ryc. 14: 3, 7). Jest to grupa jednorodna pod względem technologicznym reprezentowana przez wyroby o czerepach wypalanych na kolor biały lub jasnoszary. Powierzchnie wewnętrzne wyrobów pokryte są całościowo szkliwem barwiącym się jasnobrązowo lub zielono. Powierzchnie zewnętrzne szkliwione są częściowo jasnobrązowo. Wyróżnione w zbiorze formy to garnki o szerokim czerepie, lekko owoidalnym i o największej wydętości brzuśca ukształtowanej w górnej partii. Wylew naczyń lekko rozchylony na zewnątrz zakończony jest prostą delikatnie pogrubioną krawędzią. Pod względem metrycznym, w kontekście wskazanego stanu zachowania, wyróżniono dwie formy o średnicach 14 i 16 cm. Na fragmentach 4 naczyń zarejestrowano analogiczne dekoracje wykonane szablonem w formie horyzontalnego zdobienia sieciowego. Chronologię wyrobów określono na drugą połowę XVII wieku, jednak analogiczne formy mogły występować do pierwszej połowy XVIII wieku (Hadamik 2005: 50, 72; Oniszczyk-Rakowska 2007: 411, 413; Dąbał 2015: 221-264). Na wszystkich dnach

¹⁸ o europejskiej estetyce

¹⁹ Analizę wykonał Arkadiusz Tomczyk- Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Wydział Leśny, Katedra Użytkowania Lasu.

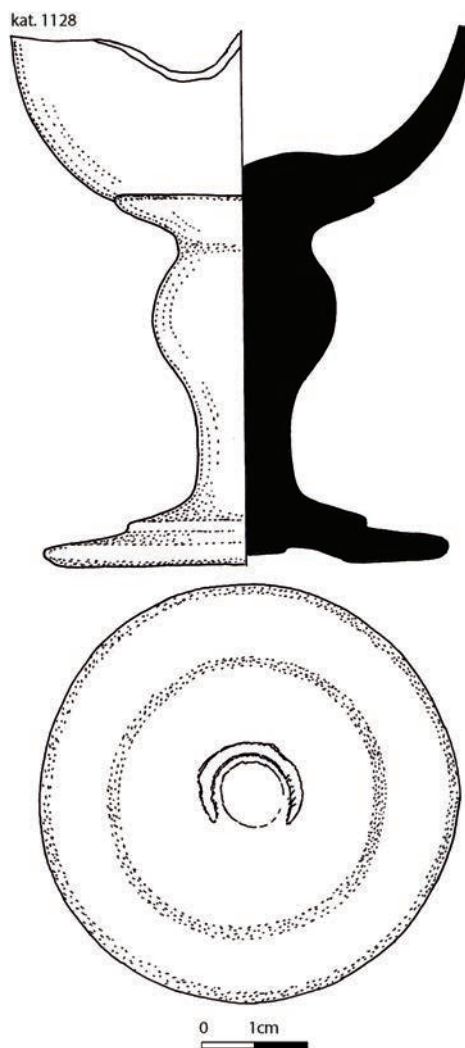

Ryc. 16. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Szklanki. Fot. K. Szczepanowska.
 Fig. 16. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Glasses. Photo K. Szczepanowska.

Ryc. 17. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Kieliszek. Fot. K. Szczepanowska.
 Fig. 17. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Wine glass. Photo K. Szczepanowska.

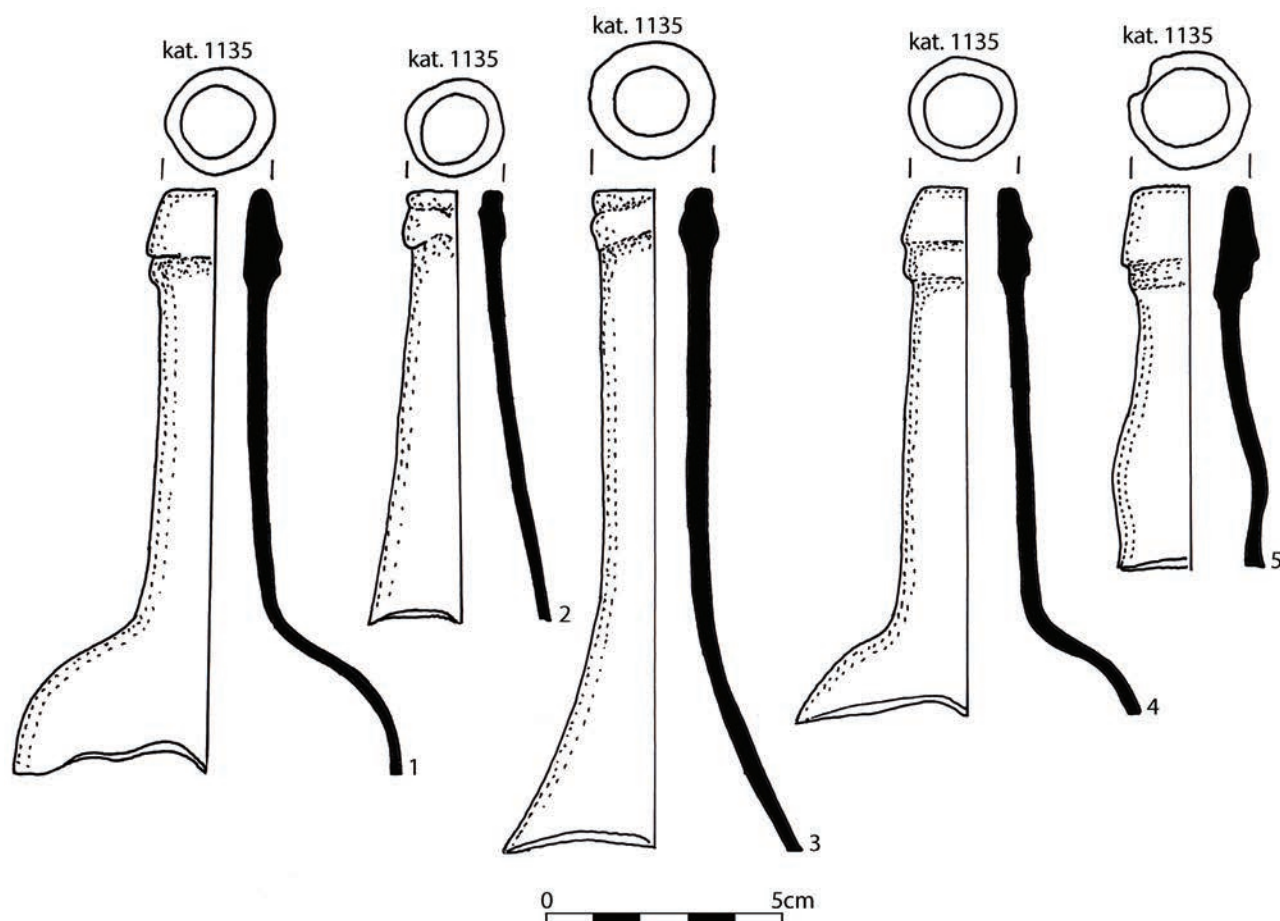

Ryc. 18. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Kieliszek. Rys. A. Dmitruczuk.
 Fig. 18. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Wine glass. Drawing A. Dmitruczuk.

i dolnych partiach naczyń zarejestrowano ślady okopcenia, świadczące o ich przeznaczeniu do gotowania.

Łyżka

Wśród sprzętów drewnianych pozyskano 1 zachowaną w całości łyżkę (ryc. 9: 3). Egzemplarz posiada kolistą w przekroju toczony trzonek i leżkowaty, toczony, szeroki czerpak (dł. całkowita łyżki 20 cm, szer. czerpaka 6 cm, wys. czerpaka 5,5 cm). łyżkę o zbliżonych wymiarach i proporcjach czerpaka pozyskano z badań archeologicznych na terenie Wyspy Spichrzów w Gdańsku (Kasprzak 2010: 178). Dotychczasowe ustalenia chronologiczne dotyczące drewnianych nowożytnych wyrobów nie są precyzyjne. W świetle wstępnych ustaleń, dokonanych na podstawie badań własnych, zwrócono uwagę, że elementem zmiennym chronologicznie mogą być proporcje czerpaka. Datowanie

Ryc. 19. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Butelki cylindryczne. Rys. A. Dmitruczuk.
 Fig. 19. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Cylindrical bottles. Drawing A. Dmitruczuk.

łyżki ustalono zgodnie z pozycją stratygraficzną kontekstu w szerokim zakresie na XVII wiek.

Struktura i chronologia zespołu naczyń i sprzętów z latryny K3

Spąg latryny K3 przecinał warstwę niwelacyjną datowaną do około połowy XVI wieku, związaną z XV-wieczną zabudową drewnianą (K5). Strop konstrukcji został po raz pierwszy zniszczony około drugiej połowy XVIII wieku. Następnie ściana wschodnia konstrukcji została zniszczona w drugiej połowie XIX wieku, w związku z zabudową murowaną za plecza (M10). Z analiz dendrochronologicznych konstrukcji uzyskano tylko jedną datę po 1593 roku (Dąbrowski 2015). Na podstawie stratygrafii uzyskany wynik uznano za orientacyjny i zbliżony do możliwego czasu jej budowy, który jednak wskazano szeroko od drugiej ćwierci XVII wieku. Liczba naczyń i sprzętów pozyskana z organicznego wypełniska latryny (warstwa 73) ze względu na niepełność nie jest referencyjna do pełnych analiz. Pozyskany zespół reprezentują w większości wyroby zdefiniowane w oparciu o cechy surowcowe i jakościowe jako stołowe (58%) reprezentowane przez szklance, kufel, talerze i miskę. Istotną informacją w kontekście struktury zbioru jest fakt występowania naczyń przeznaczonych do gotowania i użytkowanych w kuchni

(42%)²⁰. Do grupy tych wyrobów zaklasyfikowano ceramiczne trójnóżki, garnki, drewniany półmisek i łyżkę. Naczynia do gotowania posiadają na powierzchniach ślady bezpośredniego kontaktu z ogniem. W całym zbiorze niejednoznaczność funkcję należy przypisać talerzom niderlandzkim. Naczynia, na co wskazuje mocowanie egzemplarza majolikowego i forma fajansu, mogły stanowić element dekoracji wnętrza.

Analizując podstawowe zmiany w strukturze zbioru z perspektywy technologicznej wyrobów jako nowe w stosunku do sprzętów z latryny K13 wyróżniono talerze malowane na angobie, kamionkę mużakowską, majolikę i fajanse niderlandzkie. Ze względu na fragmentaryczność zachowania naczyń szklanych, w odniesieniu do danych metrycznych, trudno wskazać ogólną prawidłowość do tej kategorii wyrobów. Jednak zarejestrowana pojedynczo szklanka wykonana ze szkła barwionego fioletowo jest nowym elementem w zbiorze.

Chronologię zespołu wskazano w bardzo szerokich ogólnych granicach zakreślonych od około drugiej ćwierci XVII do około połowy XVIII wieku. Trudnością w doprecyzowaniu tego zakresu jest ogólna rozpoznawalność form szklanych, których chronologię z tego względu wskazano szerzej. Najstarszym pewnie datowanym egzemplarzem

²⁰ udział procentowy liczony według współczynnika poszczególnych form

jest naczynie majolikowe. Wśród najmłodszych, jednak zarejestrowanych również pojedynczo, wskazano kamionkowy kufel i miskę z fajansu pomorskiego, datowane odpowiednio do początku XVIII i pierwszą połowę XVIII wieku.

Naczynia z latryny K2

Z wypełniska latryny K2 pozyskano łącznie 131 naczyń, w tym 97 ceramicznych i 34 szklanych. Wyróżniono 1297 fragmentów. Wśród form przeznaczonych do konsumpcji i przechowywania napojów wyróżniono szklanki, kieliszki, kufle, butelki cylindryczne, butelki ośmioboczne. Formy do przygotowywania, przechowywania i konsumpcji produktów i posiłków reprezentują talerze, miski, słoje oraz inne drobne elementy zastawy stołowej. Naczyniami dedykowanymi konsumpcji kawy i herbaty są spodki, filiżanki, mleczniki i cukiernica. W szerszym ujęciu stanowią one przykłady szkła stołowego i zasobowego.

Szklanki

Do kategorii szklanek zaklasyfikowano 45 egzemplarzy naczyń, z których 2 zachowały się w stanie umożliwiającym pełniejsze scharakteryzowanie formy (ryc. 16). Wyróżnione fragmenty pochodzą od co najmniej 18 naczyń. Szklanki wykonane zostały ze szkła bezbarwnego matowego i w jednym przypadku szkła niebieskiego. Od strony technicznej naczynia wykonane zostały metodą tradycyjną dmuchania szkła, jak również w produkcji maszynowej. Szklanki wykonane zostały jako gładkie niezdobione oraz w formie dekoracyjnych kanelur i grawerowania powierzchni. Zachowane partie korpusów pozwalają mówić o prostej formie cylindrycznej szklanek. Najliczniej zachowały się dna wyrobów. Przykładowe średnice den wynoszą: 6; 6,5; 7,6; 8 cm. Na jednym egzemplarzu zachowały się ślady grawerowania na korpusie. Naczynie zachowane w dobrym stanie zostało wyklejone z 2 fragmentów. Wymiary całkowite naczynia wynoszą: wysokość 9,6 cm, średnica dna 6,5 cm, średnica wylewu 7,5 cm. Powierzchnia naczynia jest gładka, niezdobiona, dno wykonane zostało jako płaskie, lekko pogrubione. Obserwacja korpusu i dna naczynia pozwala wnioskować o powstaniu szklanki na drodze zmechanizowanej. Drugi lepiej zachowany egzemplarz wykonany został ze szkła niebieskiego i wstępnie zaklasyfikowany do kategorii szklanek. Naczynie zostało wyklejone z kilku fragmentów, co pozwoliło uzyskać więcej informacji o formie i całkowitych wymiarach naczynia. Wysokość naczynia wynosi 10,2 cm, średnica wylewu 11,5 cm, średnica dna 12 cm. Na dnie zachowany jest ślad po oderwanym przylepiaku, dowodzącym ręcznej produkcji. Chronologię wyrobów określono na XVIII-XIX wiek w odniesieniu do szklanek wykonanych ze szkła bezbarwnego, dnach płaskich lub karbowanych. W tym czasie wyroby tego typu były bardzo popularne (m.in. Ciepela 1977: 49-66; Nawracki 1999: 121; Majewski 2012: 150; por. Szczepanowska 2015). W przypadku naczynia wykonanego ze szkła niebieskiego chronologię wstępnie określono na XVII wiek. Na terenie Gdańska nie natrafiono na podobne

Ryc. 20. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Butelka kamionkowa. Fot. J. Dąbal.
Fig. 20. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Stoneware bottle. Photo J. Dąbal.

egzemplarze. Kolorystyka szkła, forma naczynia i sposób jej wytworzenia pozwala uznać, że jest ono chronologicznie starsze w opisywanym zbiorze. Z dużym prawdopodobieństwem naczynie stanowi wyrób importowany.

Kieliszki

Wyróżniono 2 fragmenty kieliszków wykonanych ze szkła bezbarwnego i pochodzących od 2 naczyń (ryc. 17, 18). Zachowały się partie czasz oraz nóżki i stopki kieliszków. Jeden z egzemplarzy zachował się na wysokość 9,8 cm, średnica dna wynosi 8 cm (ryc. 17). Drugi ma wysokość 7 cm i średnicę czaszy wynoszącą 4 cm (ryc. 18). Chronologię wyrobów określono na koniec XVIII-XIX wiek.

Butelki cylindryczne

Do butelek cylindrycznych zaklasyfikowano 58 fragmentów naczyń (ryc. 19). Pochodzą one szacunkowo od 13 wyrobów. Wszystkie zostały wykonane ze szkła zielonego. Przykładowe wymiary den wynoszą: 6,5; 8 cm, średnice wylewu: 2,2; 2,6; 2,8; 3 cm. Wśród butelek cylindrycznych lepiej zachowały się 3 egzemplarze. Pierwszy zachowany jest w ok. 80% powierzchni. Wysokość naczynia wynosi 27

Ryc. 21. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Naczynia fajansowe: filiżanki (1-3), spodki (4-5). Fot. J. Dąbal.

Fig. 21. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Whiteware: teacups (1-3), saucers (4-5). Photo J. Dąbal.

Ryc. 22. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Spodek fajansowy. Fot. J. Dąbal.
Fig. 22. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Saucer. Photo J. Dąbal.

Ryc. 23. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Pokrywka cukiernicy. Fot. J. Dąbal.
Fig. 23. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Lid of sugar bowl. Photo J. Dąbal.

cm, średnica dna ma 8 cm, średnica wylewu 3,4 cm. Dno jest lekko rozszerzające się ku górze. Drugi egzemplarz ma wysokość 30 cm, średnica dna wynosi 6,5 cm, średnica wylewu 2,6 cm. Dno jest lekko wypchnięte do środka. Trzecia butelka ma wysokość 28,2 cm, średnica dna wynosi 8 cm, zaś średnica wylewu 2,6 cm. Dno jest lekko wypchnięte do środka butelki. Na dnach butelek nie zarejestrowano śladów po przylepiaku. Jedna butelka zachowana w 5 fragmentach, wyróżnia się od opisywanych drobniejszą budową korpusu i rozmiarami. Uznano, że służyła ona do przechowywania innego rodzaju produktu, takiego jako piwo. Chronologię wszystkich butelek określono na XIX wiek. Butelki cylindryczne znane są z innych stanowisk w Polsce. Starsze formy datowane są na XVIII wiek, a młodsze butelki na XIX i XX wiek (por. m.in. Cnotliwy 1981: 366-370; Rubnikowicz 1989: 73-80; Nawracki 1999: 81-93; Nowosielska 2004: 72-76; Krukowska 2007: 36-37; Szczepanowska 2015).

Butelki ośmioboczne

Wyróżniono 1 butelkę o korpusie ośmiobocznym. Butelka została wykonana ze szkła brązowego. Zachowała się w formie 5 fragmentów. Wymiary dna wynoszą 5,2 x 5,2 cm, średnica wylewu ma 2,2 cm. Stan zachowania uniemożliwia określenie wysokości naczynia. Chronologię butelki określono na XIX wiek.

Butelki ceramiczne

Wśród ceramicznych butelek wyróżniono 4 fragmenty od 2 naczyń kamionkowych (ryc. 20). Oba wyroby reprezentują te same formy. Są to butelki cylindryczne o nierównej powierzchni i krótkiej cylindrycznej szyjce zaakcentowanej wałeczkowatym profilowaniem na styku z korpusem (śr. 2,8 cm, wys. 23 cm, śr. dna 7,5 cm). Lepiej zachowany egzemplarz jest dodatkowo zniekształcony w górnej partii, prawdopodobnie w wyniku odcisnięcia stemplem nieprzeschniętej jeszcze gliny. Butelka jest sygnowana, jednak ze względu na stan zachowania stempla i bardzo słaby odcisk nie zdołano odczytać dookólnych oznaczeń. Wewnątrz pieczęci znajdują się trzy rogi jelenia ujęte w medalion. Biorąc pod uwagę cechy technologiczne naczynia można przypuszczać, że jest to wyrób z rejonu dzisiejszej Badenii-Wirtembergii, być może z miejscowości Karlsruhe. Forma butelki jest dobrze rozpoznana i pozwala na precyzyjne jej datowanie. Należy do wczesnych egzemplarzy przeznaczonych do wody mineralnej z okresu końca XVIII do pierwszej połowy XIX wieku (Heege 2009: 69-71).

Filizanki i spodki

W zbiorze filizanek (13) i spodków (17) wyróżniono łącznie minimum 30 naczyń zachowanych w 156 częściach (ryc. 21, 22, 24). Wyroby reprezentowane są przez 3 grupy technologiczne: fajanse delikatne, fajanse właściwe i porcelanę

Ryc. 24. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Naczynia fajansowe (1-2, 4-5) i porcelanowe (3, 6-7): filiżanki (1-3), spodki (4-7). Fot. J. Dąbal.

Fig. 24. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Faience (1-2, 4-5) and porcelain (3, 6-7): teacups (1-3), saucers (4-7). Photo J. Dąbal.

Ryc. 25. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Sygnatury naczyń fajansowych i porcelanowych. Fot. J. Dąbal.

Fig. 25. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Faience and porcelain marks. Photo J. Dąbal.

europijską. Angielski fajans delikatny (whiteware) reprezentują naczynia drukowane czarno ze scenami krajobrazu pasterskiego (5) oraz dekorowane motywem roślinnym (1) (ryc. 21-22). Naczynia posiadają proste, lekko rozchylone ścianki. Krawędzie wylewów 5 wyrobów wykończone są dookoła czarno. Wśród wyrobów wyróżniono 3 filiżanki (śr. 9,2 cm, wys. 6,2 cm, śr. dna 4,4 cm) i dwa spodki (śr. 14 cm, wys. 2,8 cm, śr. dna 8,2 cm) należące do tego samego serwisu oraz 1 spodek (śr. 16,8 cm, wys. 3,2 cm, 10,6 cm) bez odpowiednika w formie filiżanki. Naczynia zidentyfikowano jako wyroby angielskie. Estetyka wszystkich naczyń jest charakterystyczna dla okresu pierwszej połowy XIX wieku. Przedstawienia scenerii wiejskich krajobrazów na fajansach angielskich popularne są od początku XIX do lat 30-tych XIX wieku (Snyder 1997: 45). Drukowane dekoracje botaniczne były szczególnie popularne w latach 1820-1830 (Roberts 1998: 75, 119). Drugą grupą technologiczną reprezentują filiżanki (7) i spodki (9), zidentyfikowane jako niemiecki fajans właściwy (ryc. 24: 1, 3-5). Wyróżnione w tej grupie naczynia są jasnobiałe. Spodki mają proste formy, o lekko rozchylonych ściankach i prostych krawędziach. Większość spodków posiada wymiary: średnica 14,5 cm, wysokość 2,5 cm, średnica dna 6,5 cm. Odpowiednikami technologicznymi tych spodków są filiżanki występujące w dwóch

głównych formach: o korpusie półkolistym (śr. 7,8 cm, wys. 5 cm, śr. dna 3,5 cm) oraz symetrycznie rozchylonym (śr. 8,2 cm, wys. 7 cm, śr. dna 5 cm). Wśród tych wyrobów zarejestrowano sygnatury ROESTER - fabryki z Frankfurtu nad Menem, funkcjonującej od 1837 roku²¹ (ryc. 25). Filiżanki nie posiadały sygnatur. Porcelanowe wyroby reprezentuje 5 spodków i 4 filiżanki (ryc. 24: 2, 6-7). Wśród spodków wyróżniono formy o prostych, lekko rozchylonych ściankach (śr. 12,5 cm, wys. 2,5 cm, śr. dna 7,8 cm) oraz egzemplarz o półkolistym wrębie na podniesionym wałeczkowatym pierścieniu (śr. 13 cm, wys. 2,5 cm, śr. dna 7,3 cm). W większości spodki nie posiadają barwnych dekoracji, krawędź jednego wykończona jest złotem. Na jednej z filiżanek zarejestrowano malowaną sygnaturę Carl Krister Porzellanfabrik (sygnatura około 1835) (ryc. 25). Na dwóch spodkach zarejestrowano malowaną niebiesko sygnaturę Fabryki Fridricha Adolfa Schumanna z Berlina (SPM) (1835-1872) i Carla Kristera z Wałbrzycha (sygnatura po 1840 roku). Porcelanowe filiżanki zachowały się bardzo fragmentarycznie (śr. 8 cm, wys. 7 cm, śr. dna 4 cm). Są to formy o prostych ściankach i kulistym korpusie z rozchylonym wylewem.

Cukiernica

Wśród naczyń wyróżniono 1 pokrywkę cukiernicy zachowaną w 7 fragmentach (śr. 9,8 cm, wys. 3 cm) (ryc. 23). Pod względem technologicznym i estetycznym jest to odpowiednik angielskiego spodka z drukowaną czarno dekoracją roślinną. Egzemplarz datowano analogicznie do spodka na lata 1820-1830 (Roberts 1998: 75, 119).

Mleczniki

Wśród wyrobów na podstawie formy zidentyfikowanych jako mleczniki 5 naczyń zachowanych w 48 fragmentach (ryc. 26: 1-3). Pod względem technologicznym reprezentują cztery grupy: porcelanę, niemiecki fajans, angielski fajans delikatny oraz kamionkę bolesławiecką. Egzemplarz zidentyfikowany jako kamionka bolesławiecka (śr. wylewu 7,7 cm, wys. 9,2 cm, śr. dna 6,4 cm) posiada powierzchnie pokryte szkliwem natryskowym brązowym i białym (ryc. 26: 2). Na podstawie cech technologicznych egzemplarz datowano po 1828 roku (Starzewska 1939: 121-130). Fajansowy mlecznik zidentyfikowano jako wyrób niemiecki na podstawie sygnatury ROESTER, funkcjonującej od 1837 roku (ryc. 26: 3). Wśród wyrobów porcelanowych wyróżniono 2 egzemplarze niedekorowane i niesygnowane (śr. 7 cm). Na podstawie kontekstu pozyskania datowano je ogólnie na pierwszą połowę XIX wieku, jednak z pewnością są odpowiednikami fabrycznymi spodka lub filiżanki. Ostatni egzemplarz to wyrób angielski lub francuski o dekoracji roślinnej wykonanej w technice różowego lustru (śr. 8 cm, wys. 12,5 cm, śr. dna 7,2 cm) (ryc. 26: 1). Nie zidentyfikowano wytwórcy tego egzemplarza. Technika różowego lustru została zastosowana w warsztatach angielskich, a następnie licencyjnie francuskich pod koniec XVIII wieku. Jednak największą popularnością modele o takich powierzchniach cieszyły się do lat 30-tych

²¹ Amtsblatt der Regierung zu Frankfurt a.d. Oder: 1838

Ryc. 26. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Naczynia fajansowe: mleczniki (1-3), pokrywka (4), talerzyk (5), talerze (6-8). Fot. J. Dąbal.

Fig. 26. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Faience: milk jugs (1-3), lid (4-7), small dish (5), dishes (6-8). Photo J. Dąbal.

XIX wieku. Egzemplarz datowano na podstawie stratygrafii szerzej na pierwszą połowę XIX wieku.

Talerze

Talerze reprezentowane są w minimalnej liczbie 37 egzemplarzy zachowanych w 471 fragmentach. Pojedynczo zarejestrowano duży ozdobny talerz, zidentyfikowany jako wyrób niderlandzki (śr. wylewu 34 cm, wys. 5,4 cm, śr. dna 14 cm) (ryc. 27). Egzemplarz jest niepełny, obustronnie polewany cynowo-ołowiowo. Lustro naczynia malowane jest podszkliwnie błękitem kobaltowym. Malatura w formie chinoizującej sceny, prezentująca w dwóch planach trzy stylizowane postaci na tle ogrodu. W drugim planie widoczny jest krajobraz z pawilonem na tle rzeki skał. Zewnętrzna strona talerza schematycznie została pomalowana niebiesko. Na spodzie naczynia znajduje się malowana sygnatura GrK. Na podstawie oznaczeń zidentyfikowano warsztat i wytwórcę jako warsztat De Drie Vergulde Astonnekes w Delft²². Sygnatury używał Gerrit P. Kam (1680-1705) (Hoekstra-Klein 2004). Najmniej licznie w zbiorze zarejestrowano płytkie niewielkie talerze deserowe o prostych, lekko podniesionych do góry kołnierzach szerokich na około 3,4-3,5 cm (6 egzemplarzy) (śr. 20 cm, wys. 21 cm, śr. dna 12 cm). Wyróżnione talerze z fajansu niemieckiego reprezentują przede wszystkim płytkie naczynia o owalnych wrębach z dnem na pierścieniu, posiadające kołnierze odchylone pod niewielkim kątem, szerokości około 3-3,2 cm i krawędziach lekko profilowanych do wewnątrz lub zakończonych prosto w zależności od wytwórni (śr. 23,5-25 cm, wys. 3-3,2 cm, śr. dna 14-14,5 cm) (20 egzemplarzy) (ryc. 28: 1-5). Wśród tej kategorii naczyń wystąpiły talerze sygnowane techniką odciskania PAETSCH & HIATLE, FRANFURT O. i malowanym niebiesko symbolem (ryc. 25). Fabryka działała we Frankfurcie nad Menem od 1840 roku. Jednak wytwórczość z wczesnej XIX-wiecznej działalności wytwórni jest wciąż jeszcze słabo rozpoznana. Drugą kategorią były wyroby sygnowane M&E i MENDHEIM & COMP, VORDAMM (ryc. 25). Fabrykę zlokalizowaną we wsi Nowe Drezdenko współzałożyli Mendheim i Eisnerer w latach 1838-1850, następnie wytwórnia prowadzona była tylko przez Eduarda Mendheima²³. Pomimo znanych pojedynczych informacji na temat fabryki, także i w tej sytuacji XIX-wieczne źródła są bardzo słabo rozpoznane. Ponadto wyróżniono talerze głębokie o wyższych wrębach i nieznacznie szerszych kołnierzach (3,4-3,5 cm) (śr. 23,5 cm, wys. 4 cm, śr. dna 14 cm) (9 egzemplarzy). Wśród talerzy głębokich wyróżniono 2 egzemplarze o przykrawędniej, odciskanej dekoracji w formie gęstych pionowych linii skomponowanych w zygzakowatą dekorację (ryc. 26: 7-8). Jeden z nich posiada dodatkową niebiesko malowaną krawędź. Fajanse niemieckie naśladowały wyroby angielskie o pierzastych

²² dotychczas w polskiej literaturze warsztat był mylnie identyfikowany jako De Paeuw

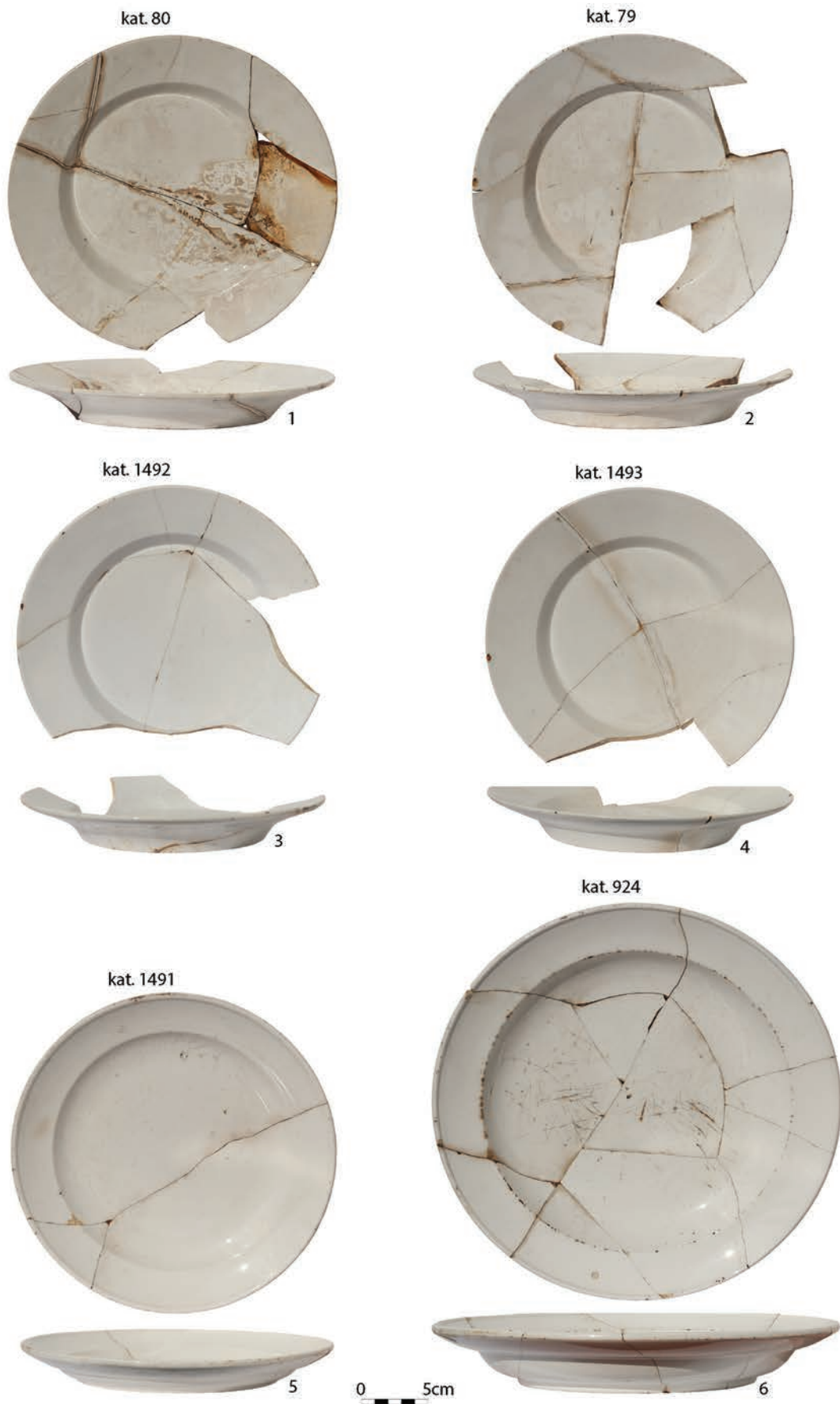
²³ na podstawie: Uebersicht der Auszeichnungen, welche in Folge der Gewerbe-Ausstellung zu Berlin im Jahre 1844 ertheilt worden sind (w:) Aus der Allg. Preuss. Zeitung (21. Februar 1845)

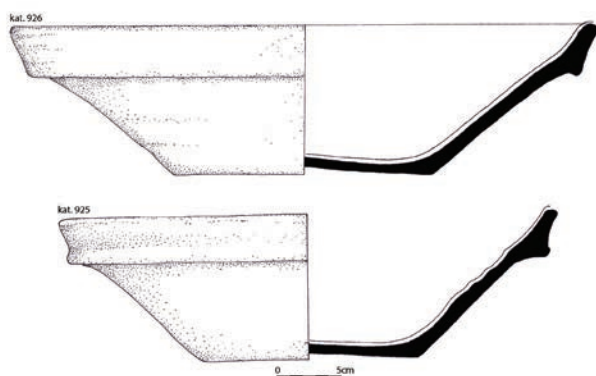
Ryc. 27. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Talerz. Fot. J. Dąbal.

Fig. 27. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Dish. Photo J. Dąbal.

krawędziach o starszej metryce (Dąbal 2013: 326-327). Wśród naczyń wyróżniono również 1 talerz o większych rozmiarach od wskazanych wcześniej egzemplarzy (śr. 31 cm, wys. 4,4 cm, śr. dna 18,5 cm) sygnowany MANDDHEIM

Ryc. 28. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Talerze fajansowe. Fot. J. Dąbal.
Fig. 28. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Faience dishes. Photo J. Dąbal.

Ryc. 29. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Miski. Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 29. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Bowls. Drawing A. Dmitruczuk.

& EISNERER (ryc. 28:6).

Misy

Wśród mis zarejestrowano 8 egzemplarzy zachowanych w 141 fragmentach. Najliczniejszą grupę stanowią misy znacznych rozmiarów o czerepach ceglanych szklwionych zewnętrznie (śr. wylewu 40-46,5 cm, wys. 11-13 cm, śr. dna 16,5-20 cm) (5 egzemplarzy) (ryc. 29). Naczynia nie posiadają dekoracji. Na podstawie kontekstu stratygraficznego wyroby datowano na koniec XVIII do pierwszej połowy XIX wieku (Dąbal 2015: 221-264).

Pojedynczo w zbiorze wyróżniono pozostałe egzemplarze. Wśród mis o czerepach ceglanych odnotowano niewielką miseczkę o krawędziach malowanych ciemnofioletowo (śr. 15 cm, wys. 8 cm, śr. dna 8,5 cm) (ryc. 31). Nie zidentyfikowano ośrodka wytwórczości, a egzemplarz datowano na pierwszą połowę XIX wieku. Misy reprezentuje również znacznych rozmiarów egzemplarz zdobiony polichromowaną dekoracją roślinną (śr. wylewu 36 cm, wys. 9,5 cm, śr. dna 18,5 cm) (ryc. 30). Estetyka dekoracji odstaje od formuł stosowanych w XIX wieku. Do tej pory jednak nie zmienił się stan rozpoznania tej kategorii wyrobów z okresu drugiej połowy XVIII wieku do XIX wieku (Secker 1915). Na obecnym etapie naczynie datowano w dolnych granicach chronologii wypełniska na drugą połowę XVIII wieku. Ostatni egzemplarz miski to wyrób zidentyfikowany na podstawie cech technologicznych jako fajans niemiecki. Jest to duża miska o lekko rozchylonym wylewie (śr. wylewu 31 cm, wys. 7,5 cm, śr. dna 19,5 cm). Przez środek naczynia i w jednym punkcie przy krawędzi przebiegają dwa rzędy otworów wykonanych prawdopodobnie w celu naprawy lub wzmocnienia naczynia. Egzemplarz na podstawie stratygrafii datowano na pierwszą połowę XIX wieku.

Słoje/garnki

W grupie form określonych jako słoje/garnki wyróżniono minimalnie 9 naczyń zachowanych w 354 fragmentach. Wśród pełniących funkcje zasobowe wyróżniono egzemplarze o dużych, szerokich owoidalnych brzuścach (śr. wylewu

Ryc. 30. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Miska, fajans pomorski. Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 30. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Bowl, Pomeranian faience. Drawing A. Dmitruczuk.

26,5 cm, wys. 40,5 cm, śr. dna 17 cm) (3 egzemplarze) (ryc. 32). Naczynia posiadają dwa duże ucha. Wyroby wypalane były na kolor jasnoceglasy, wewnętrznie szklwione, a ich powierzchnie pokryte zostały jasnobezową glejtą. Korpusy naczyń dekorowane były białą, pionowymi liniami zamykającymi się dwoma dookołnymi liniami umieszczonymi pod wylewem. Analogiczne naczynia pozyskano podczas badań Twierdzy Wisłoujście w Gdańsku i datowano na drugą połowę XVIII wieku (Dąbal 2015: 221-264). Typu formy mogły występować znacznie dłużej. Na jednym z brzuśców naczyń zarejestrowano odciski drutu w układzie sieciowym, będące pozostałością wzmocnienia. W zespole słoju/garnków zarejestrowano również egzemplarze o czerepach białych, szklwionych całkowicie wewnętrznie i częściowo zewnętrznie żółto, zielono lub miodowo (6 naczyń) (ryc. 33). W grupie tych słoju/garnków z wrębem zachowały się egzemplarze o smukłych owoidalnych brzuścach i wylewach rozchylonych na zewnątrz o pogrubionej profilowanej krawędzi (śr. wylewów około 12-14 cm). Większość naczyń nie posiadała śladów użytkowania innych niż odpryski szkliwa. Dwa naczynia miały wtórnie spieczone lekko okopcone ścianki, co może świadczyć o kontakcie z gorącymi powierzchniami. Naczynia datowano od drugiej połowy XVIII wieku do pierwszej ćwierci XIX wieku.

kat. 140

0 1cm

Ryc. 31. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Miska. Fot. J. Dąbal.

Fig. 31. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Bowl. Photo J. Dąbal.

kat. 1005

0 1cm

Ryc. 33. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Naczynie zasobowe (garnek/słów). Fot. J. Dąbal.

Fig. 33. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Storage vessel (pot/jar). Photo J. Dąbal.

kat. 1947

0 5cm

Ryc. 32. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Naczynie zasobowe (garnek/słów). Fot. J. Dąbal.

Fig. 32. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Storage vessel (pot/jar). Photo J. Dąbal.

kat. 942

0 5cm

Ryc. 34. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Konstrukcja K2. Miska. Fot. J. Dąbal.

Fig. 34. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Construction K2. Bowl. Photo J. Dąbal.

ozdobny spodek o falistej krawędzi (śr. 7,5 cm, wys. 1,8 cm, śr. dna 4 cm) (ryc. 26: 5). Takie nieduże, delikatne formy dedykowane były najczęściej drobnym słodyczom. Kolejne formy nie są jednoznaczne pod względem identyfikacji

Inne formy

W zespole wyróżniono ponadto dodatkowe 5 elementów zastawy stołowej zachowanej w 7 fragmentach. Pierwsze naczynie to ozdobny²⁴ talerzyk o ażurowym kołnierzu i odciskanym koszykowym lustrze (wys. 2,4 cm, śr. dna 12,5 cm) (ryc. 26: 6). Technologicznie jest on odpowiednikiem wyróżnionych w zbiorze fajansów niemieckich. Chronologię egzemplarza określono na pierwszą połowę XIX wieku. Tę samą grupę technologiczną reprezentuje niewielki

²⁴ niem. Zierteller

Tabela 1. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Naczynia z latryn (K13, K3, K2). Oprac. J. Dąbal, K. Szczepanowska.

Table. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Vessels and utensils from the cesspits (K13, K3, K2). Ed. J. Dąbal, K. Szczepanowska.

	dzbany	miski	pucharki	czarki	szkianice	kufle	szkianki	kielisek	butelki	naczynia do kawy i herbaty	mleczniki	garnki	trójnóżki	talerze	półmisek	łyżki	noże	pokrywka	inne
K13																			
szkło	2		1	2	30				5										
ceramika	12	3										16	15					4	
drewno														1					
metal																	1		
K3																			
szkło			2		6														
ceramika		1				1						5	2	5					
drewno															1	1			
K2																			
szkło							18	2	14										
ceramika		8							2	31	5	9		37					5

funkcji. Należy do nich niewielka fajansowa pokrywka²⁵ i porcelanowy pojemnik z wysokim uchwytem, sygnowany niebiesko znakiem wytwórni Carl Krister Porzellanfabrik (wys. pojemnika 6,5 cm, śr. 7 cm, śr. dna 4 cm). Obie kategorie technologiczne wyrobów zidentyfikowano wśród elementów serwisu do kawy²⁶. Niewykluczone zatem, że spełniały funkcję przykrywki cukiernicy²⁷ lub naczynia do cukru (por. Bergman 1977: Abb. 96). Nie odnajdując jednak bezpośrednich analogii do pozyskanych wyrobów na obecnym etapie funkcję naczyń ogólnie powiązano z serwisem do kawy i herbaty.

Ostatnie wyróżnione w tej grupie naczynie to owalna salaterka dekorowana niebiesko podszkliwnie techniką ciepłego druku (wylew 17,2x13,2 cm, wys. 4,5 cm, dno 10,6x7,6 cm) (ryc. 34). Naczynie zidentyfikowano jako wyrób angielski,

dekorowany przedstawieniem brytyjskich krajobrazów (wzór Albion). Dekoracje tego typu popularny były zależnie od wytwórni od około drugiej ćwierci XIX wieku (Snyder 1997: 70). Takie formy w angielskich katalogach definiowane są jako naczynia do ciast (Roberts 1998 : 60, 102).

Struktura i chronologia zespołu naczyń i sprzętów z latryny K2

Latryna K2 skonstruowana została w bezpośrednim sąsiedztwie wcześniejszej konstrukcji (K3). Spąg latryny narusza średniowieczne niwelacje. Strop wypełniska zasypany został wapnem, a następnie zniwelowano teren pod murowaną zabudowę zalepcza, zarejestrowaną już na planach z lat 1866-1869. Z organicznego wypełniska latryny pozyskano 135 naczyń szklanych i ceramicznych reprezentujących sprzęty użytkowane w kuchni, spiżarniach i jako elementy zastawy stołowej. W świetle przeprowadzonej analizy najliczniej w zbiorze reprezentowane są szklane i ceramiczne naczynia stołowe stanowiąc 72% całego zespołu. Zwrócono

²⁵ odpowiednik technologiczny wyrobów sygnowanych ROESTER

²⁶ porcelana reprezentuje wyłącznie elementy serwisu kawowego

²⁷ pokrywka nie odpowiada średnicy mlecznika

uwagę, że jest to moment wyraźnego podziału wyrobów do picia zimnych napojów ze szkła i ciepłych z ceramicznych naczyń. Nie jest zjawisko nowe w Gdańsku, ale przy ulicy Świętojańskiej 6 po raz pierwszy w tym zespole zarejestrowano elementy serwisu do kawy i herbaty, włączając w to naczynia do cukru lub na słodczyce. Zarejestrowano również, że porcelana pojawia się w zestawie tylko w kontekście wymienionego serwisu. Wśród naczyń stołowych zarejestrowano również kilka rozmiarów talerzy. Stanowi to sygnał o zmianie przyzwyczajzeń związanych z konsumpcją posiłków w stosunku do wcześniejszych okresów, w których rozmiary tych form były zależne od grupy technologicznej.

Pozostałą część zbioru stanowią naczynia, które w szerokich zakresach zdefiniowano jako zasobowe lub używane w kuchni (27%). Nie zarejestrowano w zbiorze naczyń związanych z możliwością gotowania posiłków na otwartym ogniu. Odnotowane na 2 słojach/garnkach ślady są rodzajem spieczenia, opalenia wynikającym bardziej z kontaktu z gorącą powierzchnią. Dane te mogą stanowić przesłankę do dalszych badań związanych z ustaleniami czasu wprowadzenia tzw. kuchni angielskich z żeliwnymi blatami. Zauważono również, że w znacznej skali w porównaniu z wcześniejszymi zbiorami odnotowano duże misy, pełniące zapewne funkcje zasobowe. Ponadto nową formą, w stosunku do wcześniejszych zbiorów, są butelki na wodę mineralną, sygnalizujące rozwój konsumpcji tej kategorii płynów. Ostatnią kategorią funkcjonalną wyróżnioną w zbiorze z tej konstrukcji są naczynia dekoracyjne (1%). Interesującym wydaje się fakt powielenia upodobania (konstrukcja K3) do posiadania wyrobów niderlandzkich.

Ogólną chronologię zespołu wyznaczono w szerokich granicach od drugiej połowy XVIII do pierwszej połowy XIX wieku. Jednak najliczniej występują tu formy datowane na drugą ćwierć XIX wieku, w tym sygnowane wyroby fajansowe i porcelanowe. Najstarszym przedmiotem jest wspomniany fajans niderlandzki datowany na lata 1680-1705.

Zmiany asortymentu wyrobów zaobserwowano w dwóch podstawowych zakresach, to jest jakościowym i morfologicznym. Zmiany jakościowe zarejestrowano w odniesieniu do surowców czy szerzej grup technologicznych reprezentujących poszczególne formy. Ogólnie ceramiczna zastawa

stołowa zmierza ku uszlachetnieniu wyrobów pod względem jakościowym. Odwrotne tendencje dotyczą naczyń szklanych, które ulegają uproszczeniu. Wyroby kuchenne nie zmieniają tendencji jakościowych osadzając się przede wszystkim w lokalnej wytwórczości. Zmieniają się naczynia zasobowe w zakresie większej powszechności wyrobów ze szkła. Liczebność zbioru nie pozwala na szersze analizy, jednak w konstrukcji K2 zarejestrowano zanik naczyń²⁸ drewnianych, wcześniej odnotowanych w konstrukcjach. Z wyjątkiem pierwszej latryny (K13), oprócz naczyń które stanowią liczebnie większe zbiory, pojedynczo pojawiają się egzemplarze bardzo indywidualne, takie jak fajanse niderlandzkie, kamionka mużakowska czy fioletowo barwione szkło.

Morfologia naczyń zmierza w kierunku powielania form i specyfikacji, jednak wśród wyrobów szklanych zauważalne jest odchodzenie od pewnych form. Pomiędzy latryną K13 (do połowy XVI wieku) i K3 (około połowy XVII wieku) wyraźnie widoczna jest różnica w liczbie szklanic. W latrynie K2 (od drugiej połowy XVIII wieku) szklanice zanikają, natomiast pojawiają się szklanki i kieliszki. Również tylko w najstarszej konstrukcji K13 występują takie formy, jak dzbany oraz czarki. W zakresie naczyń stołowych istotną zmianę zarejestrowano w kontekście konstrukcji K2. Odnotowano w niej talerze odmiennych rozmiarów i przeznaczenia, co musiało się wiązać z ugruntowaniem nowych przyzwyczajzeń konsumenckich²⁹. Z tych zmian wynika również wskazana w kontekście tej konstrukcji obecność serwisów kawowych oraz elementów zastawy związanej ze słodczymi.

Ponadto wśród ogólnych wniosków można także wskazać fakt kontynuacji występowania form, takich jak garnki czy misy. Jednak zmienia się ich funkcjonalność. Zwrócono uwagę, że w odniesieniu do wyrobów ceramicznych wiąże się to również z ich lokalną proveniencją odwrotną do najczęściej „obcych” sprzętów i naczyń stołowych. Ze względu na niezaawansowany stan badań nad identyfikacją wyrobów szklanych nie można tej tendencji bezpośrednio przełożyć na tę kategorię surowców. Wstępnie na podstawie dużej liczebności szklanych naczyń zasobowych można wysunąć tezę o ich lokalności. Prezentacja naczyń i sprzętów z badań pozwoliła również potwierdzić dane odnoszące się do obecności w gdańskich domach wyrobów o cechach i funkcjach dekoracyjnych. Pozyskane w efekcie badań przy ulicy Świętojańskiej 6 źródła stanowią cenny przyczynek do dalszych badań podobnych zjawisk w szerszej skali miasta. Niemniej skuteczność tych prac wyznacza możliwość porównywalności wyników.

²⁸ talerzy, misek

²⁹ przykładowo zwyczaj i oprawa posiłków

Literatura/References

- van den Akker M., 2007, *Fries aardewerk: majolica, faience, kerfsnee*. Harlinger Aardewerk Museum, Collectie Minze van den Akker, Harlinger Aardewerk Museum, Harlingen.
- Barnycz-Gupieniec R., 1961, *Tokarstwo i bednarstwo z XIII-XIV wieku w osadzie miejskiej w Gdańsku*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 7, s. 391-434.
- Bartels M., 1999, *Steden in scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250–1900)*, Stichting Promotie Archeologie, Zwolle-Amersfoort.
- Bergman A., 1977, *Schönes altes Oberpfälzer Porzellan und Steingut*, Vereinigte Oberpfälzische Druckereien, Amberg.
- Biszkont J., 2005, *Późnośredniowieczne szklarstwo na Śląsku*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Ciepiela S., 1977, *Szkło osiemnastowieczne Starej Warszawy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Cnotliwy E., 1981, *Szkło z XVI-XVIII wieku z Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie*, „Materiały Zachodniopomorskie”, tom 27, s. 331-381.
- Dąbal J., 2013, *Brytyjskie wyroby ceramiczne na gdańskim rynku produktów w XVIII i XIX wieku*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 21, s. 319-350.
- Dąbal J., 2015, *Wyroby ceramiczne (w:) Gdańsk, Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2013-2014*, red. J. Dąbal, K. Krawczyk, T. Widerski, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 221-264.
- Dąbrowski H., 2015, *Wyniki analizy dendrochronologicznej próbek drewna z wykopalisk archeologicznych na stanowisku 121 w Gdańsku (sezon 2015)*, Toruń (maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku).
- Drahotová O., 1984, *Szkło europejskie*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa.
- Kamieńska Z. (red.), 1974, *Polskie szkło do połowy XIX wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Fryda F., 1991, *Typologie středověkého skla v Čechách od 13. do 15./16. století*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia 18, s. 235-262.
- Gierlach B., 1972, *Kowalstwo mazowieckie XIII-XVIII w.*, Wydawnictwo Stacji Naukowej MOBN, Ciechanów.
- Gołębiowski A., 1992, *Ornamentyka późnośredniowiecznych i nowożytnych naczyń szklanych (analiza zabytków archeologicznych z Elbląga i Torunia)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 40, nr 4, s. 469-491.
- Hadamik C., 2005, *Ekspansja ceramiki białej na przykładzie Chęciny (w:) Naczynia białe w Polsce południowej i środkowej. Wstęp do problematyki badawczej. Materiały z konferencji zorganizowanej w Łagowie*, red. L. Kajzer, A. Buko, Mediateka, Kielce, s. 41-72.
- Heinze H., Klein H., Krabath S., 2017, *Eine barocke Töpferei in Bad Muskau*, „Historische Archäologie Sonderband”, 1, s. 377-398.
- Heege A., 2009, *Steinzeug in der Schweiz (14.-20. Jh.)*, Archäologischer Dienst des Kantons Bern, Bern.
- Hoekstra-Klein W., 2004, *„De drie vergulde astonnekes”*: 1655-1803, Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delf.
- Kaługow M., 2009, *Fragment kamionkowej maselniczki pochodzący z badań na Wyspie Spichrzy w Gdańsku (w:) ...Ad Oderam Fluvium... Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, red. B. Gruszka, Fundacja Archeologiczna, Zielona Góra, s. 383-386.
- Kasprzak M., 2010, *Zabytki drewniane, rogowe i kościane z badań na Wyspie Spichrzów w 2005 roku*, „Archeologia Gdańska”, t. 4, s. 171-188.
- Kasprzak M., 2013, *Noże ze stanowiska w południowo-zachodniej części кварталу ulic: Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla i św. Barbary w Gdańsku*, „Archeologia Gdańska”, t. 5, s. 309-336.
- Kościński B., 2003, *Badania w obrębie średniowiecznego portu gdańskiego (stan. 103- Zielona brama w Gdańsku) (w:) XIII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 2 Od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. H. Paner, M. Fudziński, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 347-384.
- Krukowska O., 2007, *Zabytki szklane ze stanowiska 5 w Gdańsku - Hala Targowa*, „Archeologia Gdańska”, tom 3, s. 35-46.
- Krukowska O., 2009, *Szkło w badaniach archeologicznych Gdańsk (w:) Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. H. Paner, Z. Borcowski, M. Fudziński, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, s. 437-453.
- Majewski M., 2012, *Przedmioty szklane (w:) Archeologia Stargardu. Badania zachodniej części кварталу V*, red. K. Kwiatkowski, Muzeum w Stargardzie, Stargard, s. 149-158.
- Marcinkowski M., 2009, *Naczynia angobowane z Miechocina odkryte na Starym Mieście w Elblągu*, „Elbląskie Studia Muzealne”, tom 1, s. 141-158.
- Markiewicz M., 1989, *Szklanice fletowate z XIV/XV- XVIII w. odkryte na zamku w Kole (woj. konińskie)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia 14, s. 13-25.
- Markiewicz M., 2010, *Wyroby szklane z ulicy Tokarskiej 21-25 w Gdańsku (analiza materiału)*, Toruń (maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku).
- Nawracki M., 1999, *Późnośredniowieczne i nowożytne szkła z terenu Zamku Krzyżackiego w Toruniu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia 27, s. 211-260.
- de Neergaard M., 1987, *The use of knives, shears, scissors and scabbards (w:) Knives and scabbards, Medieval Finds from Excavation in London*, Band 1, red. J. Cowgill, M. de Neergaard, N. Griffiths, H.M. Stationery Office, London, s. 51-61.
- Nowosielska K., 2004, *Średniowieczne i nowożytne wyroby szklane z badań na Starym Mieście we Wrocławiu (w:) Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego*, Wratislavia Antiqua, t. 6, red. J. Piekalski, K. Wachowski, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 57-88.
- Oniszczyk-Rakowska A., 2007, *Ceramika naczyniowa w Gdańsku w XVII i XVIII w. Materiały z wykopalisk na terenie przyszłego Centrum Dominikańskiego i hotelu „Rezydent” a inwentarze pośmiertne (w:) XV Sesja Pomorzoznawcza*, red. G. Nawrońska, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, Elbląg, s. 401-416.
- Ostkamp S., 2003, *Faience uit de werkplaats van Quirijn Aldertsz en zijn Engeltje Kleijnoven (1655–1693). Vondsten uit een beerput*

- op het voormalige bedrijfsterrein van 'De Porceleyne Fles' in Delft, Assembled Articles 3 Symposium on medieval and post-medieval ceramics, Zwolle.
- Ring E. (red.), 2003, *Glaskultur in Niedersachsen*, Husum.
- Roberts G. (red.), 1998, *True Blue. Transfer Printed Earthenware*, The Friends of Blue-Christie's South Kensington, London, Oxfordshire.
- Roehmer M., 2014, *Formenkosmos Siegburger Steinzeug. Die Sammlung im Hetjens-Museum*, Hetjens-Museum Deutsches Keramikmuseum, Düsseldorf.
- Rubnikowicz M., 1989, *XVIII wieczne naczynia szklane odkryte na Starym Mieście w Toruniu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia XIV, s. 73-84.
- Secker H.F., 1915, *Die alte Töpferkunst und seine nachbarstädte*, „Der Cicerone”, 7, 13-14, s. 241-258.
- Sedláčková H., 2007, *From the Gothic period to the Renaissance. Glass in Moravia 1450 – circa 1560*, „Studies in Post-Medieval Archaeology”, 2, s. 181-226.
- Snyder J.B., 1997, *Romantic Staffordshire Ceramics with values*, Shifter Publishing, Hongkong.
- Starski M., 2016, *Późnośredniowieczne wyroby garncarskie z Pucka. Studium małomiasteczkowej wytwórczości garncarskiej na Pomorzu Gdańskim*, Instytut Archeologii, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Starzewska M., 1939, *Kamionka bolesławiecka*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, t. 1, s. 121-130.
- Stepuhn P., 2016, *Mittelalterliche und frühneuzeitliche Glasfunde aus der Altstadt von Lübeck*, Verlag Marie Leidorf GMBH, Rahden/Westf.
- Szczepanowska K., 2015, *Wyroby szklane (w:) Gdańsk, Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2013-2014*, red. J. Dąbal, K. Krawczyk, T. Widerski, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 299-324.
- Szetela-Zauchowa T., 1994, *Miechocin. Nowożytny ośrodek garncarski (w:) Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A. Gruszczynska, A. Targońska, Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, Rzeszów, s. 45-72.
- Trzeciecka A., Trzeciecki M., 2002, *Późnośredniowieczne naczynia gliniane. Z badań na terenie Centrum Dominikańskiego w Gdańsku - działki Szklary 1-Szklary 5*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 9, s. 135-206.
- Voss B.L., Allen R., 2010, *Guide to Ceramic MNV Calculation: Qualitative and Quantitative Analysis*, „Technical Briefs in Historical Archaeology”, 5, s. 1-9.

Źródła/Sources

- Amtsblatt der Regierung zu Frankfurt a.d. Oder, 1838.
- Uebersicht der Auszeichnungen, welche in Folge der Gewerbe-Ausstellung zu Berlin im Jahre 1844 ertheilt worden sind (w:) Aus der Allg. Preuss. Zeitung, 21. Februar 1845.

In the pantry, kitchen and on the table - vessels and utensils in bourgeois houses

Summary

Ceramic, glass and wooden vessels are among numerous finds obtained as a result of archaeological works in Gdańsk. Often, cutlery and other utensils made of metal or wood are obtained in this context. As a result of archaeological research at Świętojańska 6-7, an assortment of these products used by residents in homes, in the pantry, in the kitchen and on the table was obtained. All products were obtained from cesspit fills located at the back of the house No. 6. This creates the possibility of interpreting the products in relation to specific users. The choice of cesspits built in individual periods as a continuation of the sanitary infrastructure associated with the tenement house (design K2, K3, K13) also allowed to present preliminary conclusions with regard to changes in the range of use and aesthetic preferences of residents in the period from the 15th to the 19th century.

The article characterizes individual vessels and utensils, taking the place of their acquisition, raw material and form as a criterion for division. In the oldest registered cesspit structure (K13), a total of 482 fragments of equipment were obtained from its filling, constituting a residue of a minimum of 92 items made of clay, glass, wood and metal. Among the dishes made of clay, pots, tripods, lids, bowls and pitchers were distinguished. Glass dishes are represented by pitchers, goblets, bowls (*maigelein*), glasses and bottles. In addition, a wooden bowl and knife were obtained. The products identified in this group were dated from the second half of the 15th century to the first half of the 16th century. From the cesspit on the other side of the house No. 6 latrine (K3), 117 fragments of objects were collected, constituting a minimum of 24 dishes made of clay, glass and wood. It is the most damaged construction among the registered ones, therefore the finds from its fill are treated as incomplete. The pots, tripods, bowls, plates and a pint were classified as clay products. Complementing the equipment there were glassware (beakers) and a wooden dish. The utensils are also represented in the form of a wooden spoon. The set of products from this cesspit dates from the 17th to the beginning of the 18th century. Moreover, individual products dating back to the second half of the 16th century were also registered.

From the latest registered latrine (K2), a total of 1297 fragments of vessels were obtained, constituting a minimum of 131 items made of clay, porcelain and glass. Among the clay and porcelain products, bowls, plates, saucers, cups, pitchers, bottles, jars and small tableware such as dressing bowls, milk jugs, mustard dishes and delicate lids were distinguished. Glass products are represented by glasses, wine glasses, cylindrical bottles, octagonal bottles. The chronology of the product range was defined for the second half of the 18th century to the first half of the 19th century. The collection also includes single copies of a 17th-century metric.

The analysis of three sets of equipment allowed to register general changes in the used equipment over four centuries and to distinguish individual user preferences. Ceramic kitchen utensils were registered in the cesspits dated to the 16th and the beginning of the 18th century (K13 and K3). In the youngest latrine there were no kitchen utensils made of clay. This phenomenon is related to the change in the cooking method, in the earlier periods directly over the fire, and from the second half of the 18th century on cast-iron countertops, which, providing a much higher temperature, required metal cookware. In the medieval kitchen, clay bowls could also be used. Higher quality of this product category in younger collections indicates a table decoration or preservation function. Among the tableware, a large share of glass products was registered in all cesspits. It is an element characteristic of urban spaces, where access to these articles was easier and more common. The presence of medieval glass pitchers is also a characteristic feature of the studied area of the Main Town. They coexist in the collection under study with stoneware pitchers from Siegburg. In the cesspit from the 17th to the beginning of the 18th century, this form is not registered in any raw material group, however these data due to incompleteness of the collection can not be considered as reference for the period. On the other hand, the youngest collection shows again numerous forms of ceramic pots with different purpose in terms of content. Certainly goblets, bowls and glasses can be associated with the consumption of alcohol in the 15th to the 16th century. Then, the presence of mugs and glasses was recorded (17th to the beginning of the 18th century). In the 19th century, there were no ceramic products among items related to alcohol consumption. The assortment is represented by glasses and wine glasses. In the context of analogous sets from the cesspits from Gdańsk, pottery forms intended for coffee and tea consumption were noted rather late. They were registered only in the youngest 19th century collection.

In the context of the analyzed cesspits, the late medieval tableware is represented by wooden products. Among analogous utensils from the 17th to the early 18th century, wooden products were again noted, but they are already a small percentage among ceramic painted plates and bowls. In the 19th century there are exclusively faience and porcelain plates of different dimensions and depths dedicated to the English formula for serving meals. Moreover, the 19th century tableware is supplemented with small dishes with a specific purpose. Resource containers were registered only in the cesspit dated from the 17th century. These are primarily glass bottles, however, such functions could also be met by some forms classified as pots without traces of dusting. In the 19th century, the range of these products is additionally represented by stoneware bottles. On the basis of the analysis, general comments on changes in the assortment of products

were supplemented with conclusions regarding preferences of Gdańsk residents. Individual choices were defined on the basis of imported vessels, which in the context of the aforementioned collections had individual aesthetic features. In the group of medieval products, apart from the set of products characteristic for the city, individual, especially marked products were not recorded. In modern cesspits (K3 and K2) in both situations, the Dutch vessels which were older than the whole collection were also noted. Undoubtedly, it was an element which the old inhabitants of Gdańsk really liked. Moreover, in the K3 cesspit, a richly decorated with

stones stoneware pint from Mużaków was registered. The youngest set recorded printed English faience and German porcelain. All these products constituted an aesthetic choice of the tenement house residents at Świętojańska 6.

In the presented results of the analysis an attempt was made to refer to economic issues resulting from the quality of products or their availability on the market and the behavior of the city residents, whose reminiscence is individual aesthetic and practical choices.

Katarzyna Pińska¹, Monika Badura²

¹Gdańsk, badacz niezależny

²Uniwersytet Gdański, Wydział Biologii, Katedra Ekologii Roślin, Pracownia Paleoekologii i Archeobotaniki

6.2. ELEMENT ROŚLINNY W DIECIE MIESZKAŃCÓW STANOWISKA 121 W GDAŃSKU (XV-XVIII WIEK) – DANE ARCHEBOTANICZNE

Abstrakt:

Badania archeobotaniczne na stanowisku 121 (parcela Świętojańska 6-7) w Gdańsku dostarczyły nowych danych dotyczących funkcjonowania tego rejonu miasta w okresie XV-XVIII wiek. W oparciu o próby pobrane z wypełniska dwóch latryn opisano rolę roślin w diecie dawnych mieszkańców. W materiałach zachowały się ślady gatunków konsumpcyjnych (zboża, przyprawy, owoce, rośliny olejodajne) pozyskiwanych głównie lokalnie. Może to wskazywać na mniejszą zamożność osób zamieszkujących dawną parcelę, ślady figi i ryżu stanowią potwierdzenie korzystania przez mieszkańców również z towarów bardziej luksusowych.

Słowa kluczowe:

archeobotanika, Gdańsk, dieta roślinna, średniowiecze, czasy nowożytne

Abstract:

Archaeobotanical research at site 121 (Świętojańska 6-7 plot) in Gdańsk provided new data on the functioning of this part of the city in the 15th – 18th centuries. Based on the samples taken from the two cesspits fills, the role of plants in the diet of former residents was described. In the materials, traces of consumer species (cereals, spices, fruits, oilseeds) obtained mainly locally have been preserved. This may indicate a lower wealth of people living on the former plot. However, remains of figs and rice are proof of the use of more luxurious goods.

Keywords:

archaeobotany, Gdańsk, vegetable diet, the Middle Ages, Modern Times

Historia zabudowy obszaru między ulicami Pańską, Szeroką, Szklary i Świętojańską w Gdańsku sięga XIV wieku (Wilczak-Dąbrowska, Dąbrowski 2004). Od strony archeologicznej przeszłość tzw. Kępy Dominikańskiej (Centrum Dominikańskie) została poznana głównie dzięki badaniom Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków (obecny Narodowy Instytut Dziedzictwa) (m.in. Polak 2001, 2002, 2004; Gołębniak 2003, 2005; Gołębniak, Polak 2001; Wilczak-Dąbrowska, Dąbrowski 2004; Niemirka 2009). Pracom tym towarzyszyły systematyczne badania archeobotaniczne (Badura, Jarosińska, Święta, Latałowa 2005; Badura 2011) (ryc. 1). Ich celem było opisanie wykorzystania surowców roślinnych w życiu mieszkańców dzielnicy rzemieślniczo-handlowej od XIV do XX wieku. Tego rodzaju analizy opierają się na identyfikacji zachowanych na stanowisku archeologicznym pozostałościach roślin, głównie nasion i owoców (Lityńska-Zajac, Wasylkowa 2005). Uzyskane dane pozwalają na lepsze zrozumienie procesów osadniczo-kulturowych (Latałowa, Święta-Musznicka, Pędziszewska 2009; Badura 2011).

Kontynuację prac archeobotanicznych na omawianym terenie Gdańska umożliwiły prace wykopaliskowe prowadzone przez Instytut Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego w obrębie stanowiska 121 przy ulicy Świętojańskiej 6-7 (Dąbał 2018; Dąbał, Barański, Grulkowski, Daliga, Widorski 2018). Z odsłoniętych, w trakcie prowadzonych badań archeologicznych, konstrukcji latryny pozyskano próby do analiz przyrodniczych. Funkcja wskazanych powyżej obiektów wpłynęła na główny cel tych badań, a mianowicie określenie elementu roślinnego w diecie mieszkańców posesji w okresie XV-XVIII wiek oraz porównanie wyników z danymi uzyskanymi w innych, podobnie datowanych działkach w obrębie Centrum Dominikańskiego¹

Materiał i metody

Materiał do badań archeobotanicznych stanowiły 3 próby pobrane przez archeologów z latryny (ryc. 2). Dwie z nich (nr 11 i 12) pochodziły z obiektu K11 – z jednego poziomu wypełniska datowanego na drugą połowę XV-pierwszą ćwierć XVI wieku. Trzecią próbę (nr 13) pozyskano z latryny K3, z warstwy datowanej na drugą połowę XVII-XVIII wiek (tab. 1). Wszystkie próby miały charakter storfiały. Składały się z materiału organicznego z niewielką domieszką piasku.

¹ Część opracowania przygotowano w ramach działalności statutowej (DS-530-145-D581-18) Pracowni Paleoekologii i Archeobotaniki, Katedra Ekologii Roślin, Wydział Biologii, Uniwersytet Gdański.

Z każdej próby wydzielono podpróbę o objętości 300 ml (A), którą macerowano przez około 24 godziny w słabym roztworze wodorotlenku potasu (KOH), a następnie płukano na trzech sitach o średnicy oczek 0,2; 0,5 i 2,0 mm (tab. 2). Pozostałą część próby (B) płukano tylko na sicie o największych oczkach i przeglądano pod kątem obecności dużych szczątków roślinnych (łupiny orzechów, ziarniaki zbóż, pestki). W tabeli 2 podano wyniki uzyskane z części A. W przypadku, gdy któryś z oznaczonych taksonów wystąpił tylko w podpróbie B, dodawano jego występowanie do podpróbki A i przyjmowano najmniejszą wartość liczbową równą 1. Poprawność oznaczeń konfrontowano z karpologiczną kolekcją porównawczą (Katarzyna Pińska) oraz kluczami i atlasami (m.in. Cappers, Bekker, Jans 2006). Nomenklaturę botaniczną przyjęto za Zbigniewem Mirek, Haliną Piękoś-Mirkową, Adamem Zającem, Marią Zajac (2002). Oznaczone taksony zostały zaklasyfikowane do dwóch głównych grup: rośliny użytkowe (uprawne oraz zbierane ze stanu dzikiego) i rośliny bez znaczenia ekonomicznego. Podział roślin użytkowych zastosowany w niniejszym artykule jest uproszczony, ze względu na fakt, że gatunki roślin na przestrzeni wieków wykorzystywano na wiele sposobów.

Charakterystyka botaniczna składu prób

Skład botaniczny poszczególnych prób był typowy dla latryn odkrywanych zarówno na terenie Gdańska, jak i w innych miastach europejskich (np. Tomczyńska, Wasylkowa 1999; Märkle 2005; Brown, Badura, King, Gos, Cerina, Kalnina, Pluskowski 2017). Materiały charakteryzowały się bardzo wysokim, dochodzącym do 91%, udziałem szczątków roślin użytkowych (głównie konsumpcyjnych), którym towarzyszyły nieliczne szczątki innych roślin bez znaczenia ekonomicznego (ryc. 3). Charakterystycznym składnikiem analizowanych prób były również fragmenty kości zwierząt, ości rybich, skorupki jaj i larwy much. W analizowanych materiałach znaleziono ponad 2360 nasion i owoców zachowanych w formie storfiałej. Reprezentują one 46 gatunków (tab. 2).

Latryna K11

Próby nr 11 i 12 zostały pobrane z dwóch różnych części jednego poziomu wypełniska latryny. Prawdopodobnie każda z odkrytych części odbierała nieczystości z osobnych latryn (Dąbał 2018). Skład prób był bardzo zbliżony. W obu przeważają rośliny użytkowe (ryc. 3). Najliczniej wystąpiły pozostałości różnego rodzaju owoców, wśród których dominują pestki poziomki zwyczajnej *Fragaria vesca*, maliny zwyczajnej *Rubus idaeus* oraz nasiona borówki czarnej/

brusznicy *Vaccinium myrtillus/vitis-idaea*, typowych gatunków zbieranych ze stanu dzikiego. Wśród gatunków uprawnych dominowały szczątki kapusty (gorczycy) czarnej *Brassica nigra* – przyprawy oraz prosa zwyczajnego *Panicum miliaceum* – zboża. W obu próbach znaleziono łupiny owoców gryki zwyczajnej *Fagopyrum esculentum*, jak również nasiona maku lekarskiego *Papaver somniferum*. Stosunkowo licznie zachowały się pestki egzotycznego figowca zwyczajnego *Ficus carica*. Śladem po jabłkach *Malus* sp. oraz gruszkach *Pyrus* sp. były zarówno fragmenty nasion, jak i owoców. Pojedyncze pestki reprezentowały winorośl właściwą *Vitis vinifera*.

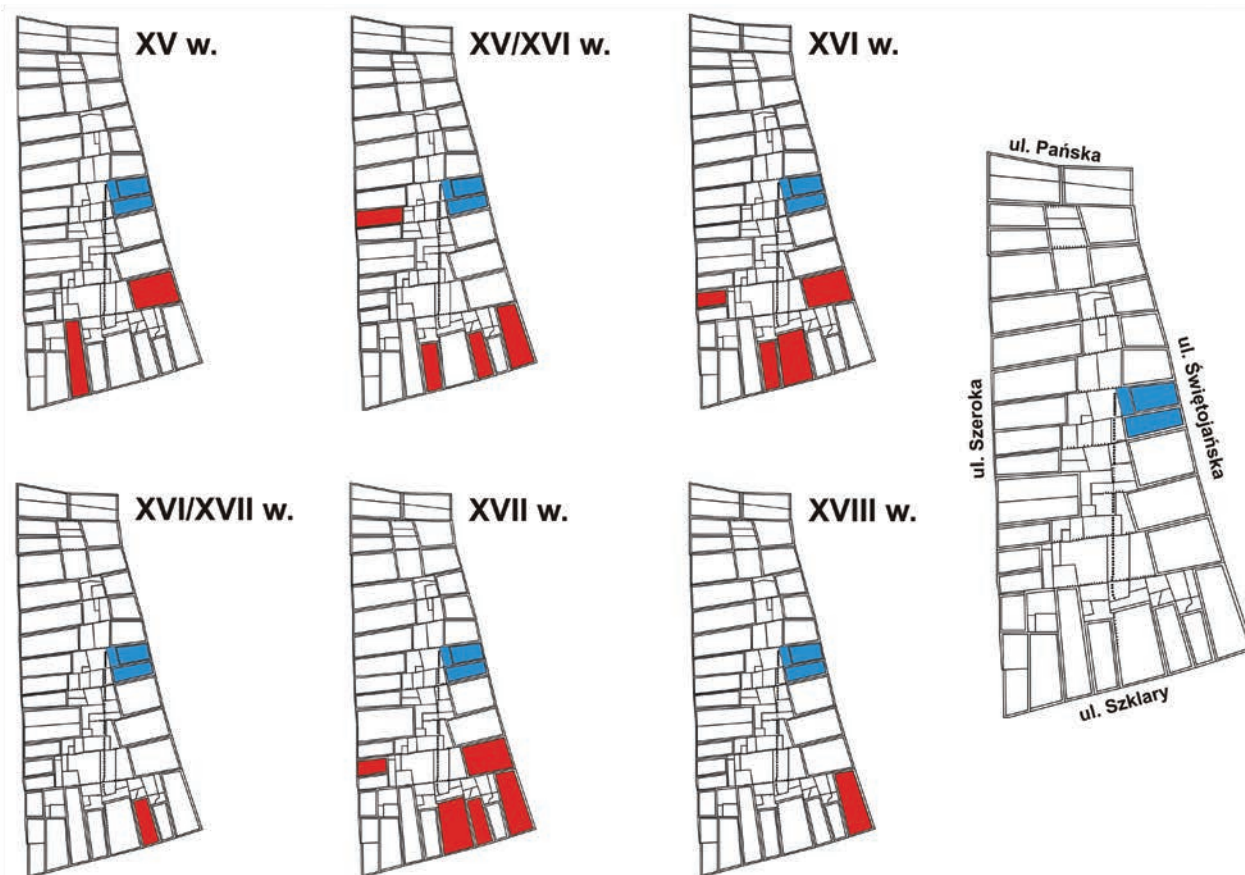
Roślinom użytkowym towarzyszyły pozostałości gatunków bez znaczenia ekonomicznego. W obu próbach wystąpiły typowe chwasty zasiewów zbóż: kąkol polny *Agrostemma githago*, rdestówka powojowata *Fallopia convolvulus* i szczaw polny *Rumex acetosella*. Inne, jak na przykład komosa biała *Chenopodium album*, rdest szczawiolistny *Polygonum lapathifolium* czy włośnica sina *Setaria pumila*, to gatunki o szerszej skali ekologicznej – spotykane zarówno w uprawach zbóż, roślin okopowych lub występujące w zbiorowiskach ruderalnych – na podwórkach, przy ścieżkach, wzdłuż ogrodzeń. W materiałach zachowały się również pojedyncze diaspory gatunków spotykanych w zbiorowiskach łąk i pastwisk na siedliskach świeżych i wilgotnych (np. rogownica

pospolita *Cerastium cfr holosteoides*, jaskier ostry *Ranunculus acris*) oraz charakterystycznych dla siedlisk nadwodnych (turzyca *Carex* sp.) (Tymrakiewicz 1976; Matuszkiewicz 2008). W próbie nr 11 znaleziono owoc żabieńca babki wodnej *Alisma plantago-aquatica* oraz liczne i bardzo drobne nasiona situ *Juncus* sp. W próbie nr 12 wystąpiły owoce ponikła wodnego/jednoprzysadkowego *Eleocharis palustris/uniglumis*, jaskra płomiennika *Ranunculus flammula* i sitowia leśnego *Scirpus sylvaticus*.

Latryna K3

Podobnie, jak w przypadku próby ze starszego obiektu K11, omawiany materiał charakteryzuje przewaga szczątków roślin użytkowych, głównie konsumpcyjnych (ryc. 2). Wśród nich dominują pozostałości drzew i krzewów owocowych. Tak jak w latrynie z XV-XVI wieku najliczniej zanotowano pestki poziomki zwyczajnej *Fragaria vesca* i figowca zwyczajnego *Ficus carica* oraz nasiona borówek *Vaccinium* spp. Z większą frekwencją wystąpiły szczątki maliny zwyczajnej *Rubus idaeus*.

W omawianym obiekcie znaleziono plewkę ryżu siewnego *Oryza sativa* – typowego gatunku importowanego. Ponadto zachowały się plewki prosa zwyczajnego *Panicum miliaceum* oraz fragmenty owoców gryki zwyczajnej *Fagopyrum*

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Lokalizacja stanowiska (kolor niebieski) na tle planu Kępy Dominikańskiej (Centrum Dominikańskie) i parcel o podobnej chronologii z zachowanymi latrynami przebadanymi pod kątem archeobotanicznym w latach 1999-2003. Za: Badura, Jarosińska, Święta, Latałowa 2005; Badura 2011, zmienione.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, archaeological site 121, AZP 12-44/238. The location of the site (blue color) against the background of the plan of Kępa Dominikańska (Dominican Centre) and plots of similar chronology with preserved cesspits examined for archaeobotanical purposes in the years 1999-2003. After: Badura, Jarosińska, Święta, Latałowa 2005; Badura 2011, updated.

esculentum. Charakterystycznym składnikiem próby nr 13 są fragmenty nasion kapusty (gorczycy) czarnej *Brassica nigra*, którym towarzyszyły pojedyncze owoce kolendry siewnej *Coriandrum sativum* oraz cząbry ogrodowego *Satureja hortensis*. Liczniej niż w starszej latrynie zanotowano nasiona maku lekarskiego *Papaver somniferum*.

Szczątki roślin bez znaczenia ekonomicznego wystąpiły w nieco większym stopniu niż w starszych materiałach. Reprezentują one przede wszystkim gatunki chwastów segetalnych, w tym liczne nasiona kąkła polnego *Agrostemma githago* oraz owoce szczawiu polnego *Rumex acetosella*. Gatunki te są współcześnie spotykane w zasiewach zbóż ozimych (Tymrakiewicz 1976). Innym gatunkiem, który również mógł zachwaszczać ten typ upraw, jest znaleziony w materiale chaber bławatek *Centaurea cyanus*. Rośliny ruderalne, podobnie jak w materiale z XV-XVI wieku, są reprezentowane przez liczne owoce komosy białej *Chenopodium album*, rdestu szczawiolistnego *Polygonum lapathifolium* oraz plewki włośnicy sonej *Setaria pumila*. Do wypełniska latryny trafiły również pojedyncze szczątki rogownicy pospolitej *Cerastium cfr. holostoides*, szczawiu ostrogorkzkiego *Polygonum hydropiper* oraz pokrzywy zwyczajnej *Urtica dioica*. Tak jak w przypadku prób z latryny K11 gatunki te reprezentują zbiorowiska roślin rozwijające się wokół latryny, w obrębie badanej działki. Spoza terenu parceli pochodziły diaspory jaskra ostrego *Ranunculus acris*, jaskra jadowitego *Ranunculus sceleratus* oraz situ *Juncus* sp. Rośliny te mogły wchodzić w skład zbiorowisk rozwijających się w miejscach wilgotnych lub podmokłych (łąki, pastwiska, brzegi cieków wodnych). Niewykluczone, że pozostałości situ to ślad rośliny celowo przynieszonej do Gdańska. Mogły stanowić rodzaj mat rozkładanych w miejscach wilgotnych (Moffett 1987). W próbie nie stwierdzono szczątków zwierzęcych. Informacja ta może wskazywać na funkcjonowanie obiektu jako typowej latryny, a nie dodatkowo śmietniska.

Składniki roślinne diety mieszkańców działki w XV-XVIII wieku

Gdańsk w XV i XVI wieku należał do znaczących ośrodków handlowych Europy. W drugiej połowie XVII i XVIII wieku nastąpiły duże zmiany w strukturze ekonomicznej, społecznej i kulturze miasta (Rembowska 1979). Zmiany te z pewnością wpływały na jadłospis dawnych Gdańszczan. Znaleziska diaspor różnych gatunków roślin konsumpcyjnych w próbach archeobotanicznych pochodzących z XV-XVIII wieku, potwierdzają dane historyczne, które wskazują na sprowadzanie do miasta produktów żywnościowych pochodzenia roślinnego. Były one wykorzystywane na lokalnych rynkach lub wysyłane w głąb kraju (Cieślak 1978; Badura 2011).

Dotychczasowe badania archeobotaniczne w rejonie tak zwanej Kępy Dominikańskiej dostarczyły informacji na temat wykorzystania surowców roślinnych przez jego mieszkańców w okresie od XIV do XX wieku (Badura, Jarosińska, Święta, Latałowa 2005; Badura 2011). Wyniki te wskazują na nieco mniejszą zamożność ludności w porównaniu do innych dzielnic Gdańska. Odkrycie i przebadanie kolejnych latryn na stanowisku 121 pozwala na uzupełnienie

dotychczasowych danych dla okresu XV-XVIII wiek.

Podstawą wyżywienia w późnośredniowiecznych i nowożytnych miastach Europy były przetwory mączne, głównie różnego rodzaju wypieki, a także owsianki i kasze. Podobnie było w Gdańsku (Bogucka 1997). Należy jednak zaznaczyć, że ocena udziału roślin mącznych w diecie, na podstawie szczątków makroskopowych, jest na ogół bardzo utrudniona. Większość z nich nie zachowuje się w materiałach, co jest to związane ze sposobem wykorzystywania w formie przetworzonej, jak również bardzo małej odporności na procesy rozkładu. W porównaniu z dotychczasowymi wynikami z Kępy Dominikańskiej, ślady roślin mącznych w badanych materiałach zachowały się w bardzo małym stopniu. Są to tylko trzy gatunki: proso, gryka i ryż. Ślady prosa i gryki wystąpiły w obu latrynach, a ryż stwierdzono tylko w młodszych materiałach. Pozostałości prosa są regularnie notowane w próbach latrynowych oraz w innych obiektach na terenie Gdańska już od wczesnego średniowiecza (Badura 2011), co wskazuje na jego znaczącą rolę w diecie. Było to podstawowe zboże, z którego przygotowywano grubo tłuczone kasze i bryje. Do tego celu ziarno poddawano obłuskiwaniu w stępach, na ogół bezpośrednio przed użytkowaniem (Maurizio 2017). Gryka, mimo że nie należy do rodziny Poaceae (trawy), zaliczana jest do roślin zbożowych, ze względu na zbliżony sposób uprawy, użytkowania oraz skład owoców. Stąd też określenie „zboże rzekome” (Herse 1882; Podbielkowski 1992). Najstarsze znaleziska gryki z Gdańska pochodzą z XII/XIII wieku, a w obrębie Kępy Dominikańskiej jej ślady zanotowano już w XIV/XV wieku (Badura, Jarosińska, Święta, Latałowa 2005; Badura 2011). Potrawy z wykorzystaniem gryki serwowano zarówno na stołach bogatych, jak i biedniejszych warstw społecznych. Stanowiła ona także element wyżywienia marynarzy (Bogucka 1984). Interesującym znaleziskiem jest ryż. To egzotyczne zboże wywodzące się z Azji Południowo-Wschodniej, trafiło do Gdańska już w XIV wieku dzięki działalności Zakonu Krzyżackiego (Badura, Możejko, Święta-Musznicka, Latałowa 2015). Można przypuszczać, że ze względu na wysoką cenę, potrawy z ryżu były spożywane tylko przy wyjątkowych okazjach (Dembińska, Weaver 1999). Od XVII wieku potrawy z ryżu stanowiły rodzaj deseru (Włodarski 2012). W Gdańsku jego szczątki pojawiają się od przełomu XV i XVI wieku, przede wszystkim na stanowiskach zlokalizowanych w dawnych dzielnicach bogatszych mieszczan. W obrębie Kępy Dominikańskiej ryż wystąpił w obiektach datowanych już na XV/XVI wiek (Badura, Jarosińska, Święta, Latałowa 2005).

Mimo ogólnego bogactwa znalezisk, w omawianych latrynach nie zanotowano śladów typowych warzyw. W materiałach archeobotanicznych zachowują się one gorzej, ponieważ do konsumpcji przeznaczane są głównie korzenie lub pędy. Ogranicza to szanse odnalezienia ich diaspor w próbach archeobotanicznych. Wcześniejsze analizy przyrodnicze w rejonie Kępy Dominikańskiej potwierdziły obecność m.in. rzepy (XV-XVIII wiek), grochu zwyczajnego (XV wiek) czy ogórka (XVII wiek). Dawny Gdańsk był znany z różnego rodzaju zup mięsno-warzywnych, ale jak zauważył

Karol Ogier w trakcie odwiedzin Gdańska w 1635, zupy nie należały do ulubionych potraw Gdańszczan (Ogier 1950; Bogucka 1997). Nie wyklucza to jednak korzystania przez mieszkańców opisywanej parceli z licznych zalet warzyw.

Z pewnością w skład diety mieszkańców opisywanej działki wchodziły przyprawy. W analizowanych próbach odnotowano w dużych ilościach szczątki uprawnej kapusty (gorczycy) czarnej. Nasiona zachowały się w formie licznych fragmentów, co może świadczyć o celowym rozkruszeniu przed dodaniem do pożywienia. Popularność nasion tego gatunku wynikała z jego walorów – zarówno kulinarnych, jak i leczniczych (plastry, wyciągi, maści) (Rejewski 1992). Inna przyprawa – kminek, zachowała się w postaci jednego owocika w próbie datowanej na XV-XVI wiek. Jest to zastanawiające, bowiem diaspory tego gatunku są jednymi z najczęściej notowanych w próbach latrynowych z całego Gdańska (Badura 2011). Prawdopodobnie cena kminku w Gdańsku musiała być niska, ponieważ obecność jego kopalnych owoców stwierdzono zarówno w domach zamożnych mieszczan, jak i uboższej klasy społeczeństwa. W obrębie parcel Kępy Dominikańskiej owoce kminku występują regularnie i w dużej liczbie od XIV/XV wieku. Kminek był stosowany jako przyprawa kulinarna w postaci ususzonych owoców. Przyprawiano nim pieczywo, sery, kiszonki i słynne gdańskie wódki, ze względu na jego przyjemny zapach i ostry, korzenny smak. Owoce służyły również do dekoracji obwarzanków i precli (Bogucka 1997). W zachowanych źródłach historycznych można znaleźć wzmianki o wykorzystywaniu kminku przez gdańskich aptekarzy, jako składnika olejków, proszków i plastrów (Drygas 1983).

Wśród przypraw odnotowano także pojedyncze szczątki kolendry siewnej oraz cząbrku ogrodowego. Do tej pory obecność tych gatunków w obrębie Kępy Dominikańskiej stwierdzono w warstwach datowanych na XVII i XIX wiekiem (Badura, Jarosińska, Święta, Latałowa 2005; Badura 2011). Omawiane wyniki wskazują, że obie przyprawy pojawiły się w tej części Gdańska już w XV wieku. Nie znamy źródła pochodzenia tych przypraw, ale nie można wykluczyć, że część znalezisk, szczególnie z XVII-XVIII wieku, pochodzi z małych, lokalnych upraw. Z danych historycznych wiadomo, że Gdańsk słynął z licznych ogrodów, w których uprawiano zioła i przyprawy (Schwarz, Żmijewska 1995). Aromatyczne owoce kolendry, charakteryzujące się korzennym zapachem, mogły być używane do konserwowania mięsa, przyprawiania

wyrobów cukierniczych i alkoholi. W przypadku cząbrku ogrodowego, przyprawą jest ziele, które nawet po zasuszeniu zachowuje aromat i walory smakowe (Rejewski 1992). Ten sposób stosowania, podobnie jak w przypadku warzyw, ogranicza liczbę znalezisk w badanych materiałach archeobotanicznych.

W okresach postu olej roślinny stawał się zamiennikiem tłuszczu zwierzęcego (Kuźmiński 1975). Na stanowisku 121 w obu latrynach znaleziono pozostałości gatunków określanych jako „olejodajne”. Najliczniej, na ogół w całości, wystąpiły nasiona maku lekarskiego. Obok produkcji oleju mógł on być wykorzystywany jako dodatek do pieczywa lub ciast. Mak był również używany w medycynie. Już w średniowieczu stosowano go z powodzeniem jako lek przeciwbólowy i uspokajający (Czekański 2000). Szczątki maku z dużą frekwencją są obecne w próbach archeobotanicznych z Gdańska od XI wieku, a w obrębie Kępy Dominikańskiej od XIV/XV wieku. Tłuszcz roślinny można było pozyskać również z nasion lnu i owoców konopi. W próbach pochodzących z latryn szczątki tych gatunków stanowią raczej pozostałość po pokarmach lub lekarstwach (Badura, Jarosińska, Święta, Latałowa 2005). Konopie, jako roślina włóknista, stanowiły surowiec do wyrobu grubych tkanin, płócien żaglowych, lin, sznurów. W medycynie jej owoce używano jako środek przeciwbólowy i zmiękczający na oparzenia oraz w wielu innych schorzeniach. Włókna lniane były delikatniejsze niż konopne, a przędziwo bardziej rozpowszechnione. Podobnie znane były właściwości lecznicze siemienia lnianego, podawanego w przypadłościach układu pokarmowego (Nartowska 2016).

Na liście oznaczonych taksonów, w latrynie z XVII-XVIII wieku, zanotowano pojedynczy owoc chmielu. Jego obecność jest prawdopodobnie wynikiem przypadkowego dostania się do wypełniska. Mimo to warto wspomnieć o tym gatunku. W Polsce chmiel zwyczajny był przypuszczalnie uprawiany od wczesnego średniowiecza (Lityńska-Zajac, Wasylukowa 2005), w tym również w okolicach Gdańska (Zbierski 1978). Najstarsze znaleziska chmielu w Gdańsku są datowane na X/XI wiek, a w obrębie Kępy Dominikańskiej od XV wieku (Badura, Jarosińska, Święta, Latałowa 2005; Badura 2011). Nie można natomiast jednoznacznie wskazać czy kopalne diaspory stanowią ślad upraw czy też pochodzą one ze stanowisk naturalnych. Gatunek ten jest bowiem pospolitym składnikiem wilgotnych zarośli nad rzekami, jak również może wchodzić na tereny ruderalne

Tabela 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Wykaz prób archeobotanicznych. A – część podstawowa, B – część uzupełniająca. Oprac. K. Pińska, M. Badura.

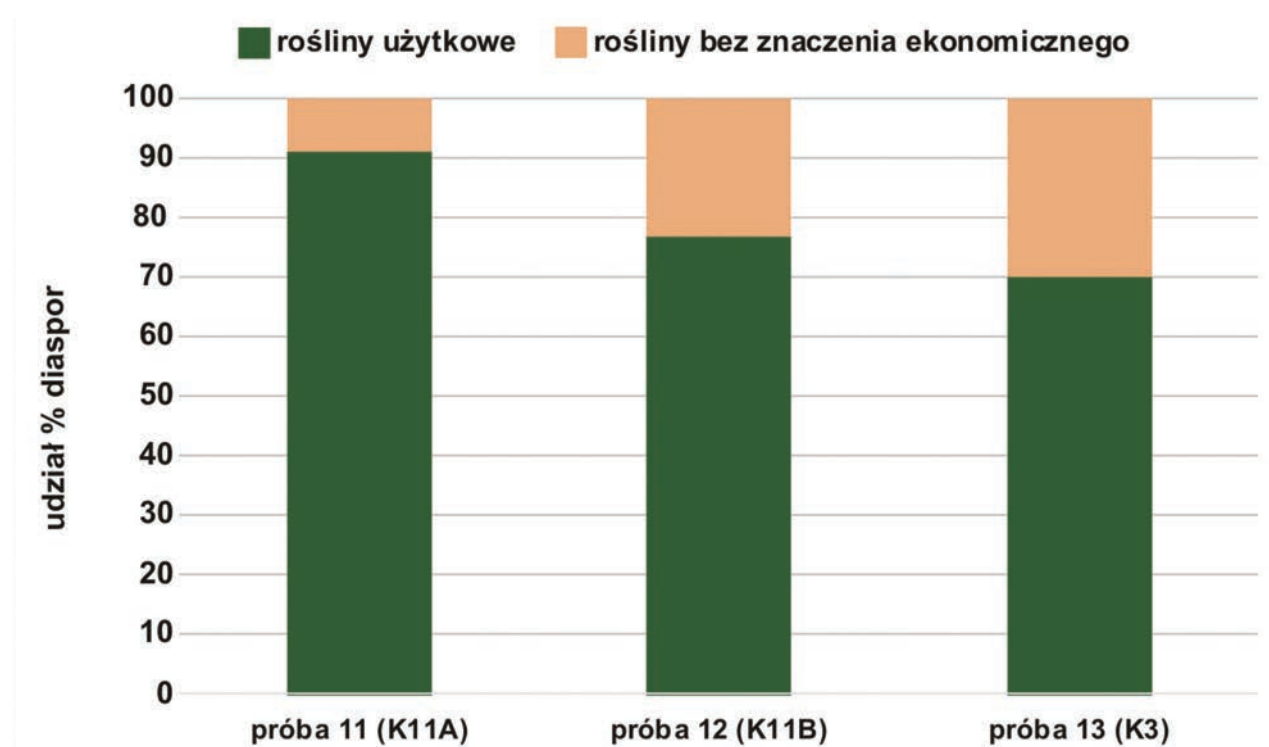
Table 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, archaeological site 121, AZP 12-44/238. List of archaeobotanical samples. A - basic part, B - supplementary part. Ed. K. Pińska, M. Badura.

NR PRÓBY	DANE ARCHEOLOGICZNE	OBJĘTOŚĆ PRÓBY A/B (cm ³)	DATOWANIE
11	latryna K11B, w-wa 313	300/800	2. poł. XV-1. ćw. XVI w.
12	latryna K11A, w-wa 312	300/1000	2. poł. XV-1. ćw. XVI w.
13	latryna K3, w-wa 73	300/1150	2. poł. XVII-XVIII w.

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Latryna K11 z zaznaczonymi miejscami pobrania prób do badań archeobotanicznych. Fot. J. Sychowska.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Cesspit K11 with marked places of sampling for archaeobotanical research. Photo J. Sychowska.

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Udział procentowy diaspor roślin użytkowych oraz bez znaczenia ekonomicznego w próbach z latryn K11 i K3. Oprac. K. Pińska, M. Badura.

Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Percentage share of the diaspore of domesticated plants and with no economic significance in the samples from cesspits K11 and K3. Ed. K. Pińska, M. Badura.

(Mowszowicz 1986; Matuszkiewicz 2008). W gdańskich źródłach pisanych z XIV wieku często pojawiają się informacje o imporcie chmielu głównie z Zelandii, Holandii oraz Wybrzeża Jutlandii. Wykorzystywano go m.in do produkcji piwa, które w miarę upływu czasu zajmowało ważne miejsce na stołach Gdańszczyzan (Bogucka 1997). Jednak odnalezione w gdańskich latrynach owoce chmielu stanowiły raczej źródło leków, a nie produkt przeznaczony do warzenia piwa (Badura 2011). W lecznictwie znane jest zastosowanie szyzkek chmielowych przy bezsenności czy braku apetytu (Rejewski 1992).

W XV-XVIII wieku mieszkańcy omawianej parceli obficie korzystali z owoców, przede wszystkim zbieranych ze stanu dzikiego. Zazwyczaj rośliny te były pokarmem ludzi z najuboższych warstw społecznych. Jednak wyniki archeobotaniczne z innych stanowisk w Gdańsku świadczą o tym, że dzikie owoce urozmaicały dietę wszystkich jego mieszkańców. W omawianych próbach szczególnie obficie wystąpiły pestki poziomki oraz nasiona borówek. Owoce tych gatunków mogły być pozyskiwane w okolicznych lasach i przeznaczone do konsumpcji na świeżo lub po przetworzeniu. Podobnie jak malina właściwa, oprócz walorów smakowych posiadały również właściwości lecznicze. Należy zaznaczyć, że w oparciu o materiały archeobotaniczne nie jest możliwe wskazanie czy znalezione w próbach diaspory pochodzą od owoców zbieranych latem i spożywanych na świeżo czy później, po ich przetworzeniu. Z pewnością jeden i drugi sposób konsumpcji był stosowany. Z upraw lub ze stanu dzikiego pochodziły jabłka i gruszki, a z upraw czereśnie i wiśnie. Opracowania historyczne wskazują, że owoce tych gatunków były spożywane między posiłkami lub na ich zakończenie (Bogucka 1997).

Znaczna liczba odnalezionych w próbach pestek figi świadczy o spożywaniu tych owoców przez mieszkańców posesji. Figa jest typowym gatunkiem egzotycznym. Z danych historycznych wiadomo, że znaczne transporty figi w XIV i XV wieku pochodziły m.in z Flandrii (Możejko 2006; Badura, Możejko, Święta-Musznicka, Latałowa 2015)². Zwiększało to dostępność produktu dla jego mieszkańców. Według Johanna Wiganda – autora najstarszej pracy florystycznej z Prus, figa była uprawiana w XVI wieku w gdańskich ogrodach (Schwarz, Żmijewska 1995). Można jednak przypuszczać, że większość z odnalezionych pestek, reprezentuje owoce importowane do Gdańska w formie suszonej lub kandyzowanej. Przeznaczano je do konsumpcji lub wykorzystywano ich właściwości lecznicze (Compendium 1767)

Znaleziska pestek (nasion) winorośli właściwej, w obu omawianych latrynach, są niepodważalnym dowodem na spożywanie owoców tego gatunku. Źródło ich pochodzenia nie jest do końca jasne, ponieważ mogły trafić do mieszkańców parceli zarówno z importu, jak i z lokalnych upraw. Wiadomo, że już w XIV wieku winogrona sprowadzali do Gdańska Krzyżacy, a inwentarze zamkowe wskazują na przechowywanie w zamkowej kuchni rodzynek (suszone winogrona) (Możejko 2006). Z danych historycznych

wiadomo, że w już XIII-XIV wieku Cystersi gdańscy prowadzili przyklasztorne winnice (Dąbrowski 1975). O zakładaniu winnic w okolicach Gdańska w XVII wieku wspomina również w swoich relacjach Karol Ogier (Ogier 1950).

Podsumowanie

Analiza materiałów archeobotanicznych ze stanowiska 121 wzbogaciła dotychczasową wiedzę odnośnie roli roślin w jadłospisie mieszkańców tej części Gdańska w okresie XV-XVIII wiek. Można przypuszczać, że ich dieta mieszkańców w dużym stopniu była oparta na owocach i jagodach, przede wszystkim zbieranych ze stanu dzikiego. Produkty mączne reprezentowane są przez proso i grykę, a jako przyprawy stosowano przede wszystkim lokalne gatunki roślin. Takie składniki potwierdzają mniej zamożny charakter Kępy Dominikańskiej i wskazują na prostą dietę jej mieszkańców. Jednak przez cały okres funkcjonowania parceli mieli oni dostęp do towarów droższych, takich jak importowane figi, winorośl czy ryż. Może to być związane z faktem, że historycznie ten obszar Gdańska zamieszkiwali zarówno rzemieślnicy, jak i osoby zajmujące wysokie stanowiska w strukturze miasta (Grulkowski 2018). Uzyskany obraz konsumpcji roślin, szczególnie dla okresu XV-XVI wiek, jest bardzo zbliżony do wyników uzyskanych dla późnośredniowiecznego Pucka (Pińska, Badura 2017).

² Kwerenda w materiałach Archiwum Państwowego w Gdańsku prowadzona przez B. Możejko

Literatura/References

- Badura M., 2011, *Rośliny użytkowe w dawnym Gdańsku. Studium archeobotaniczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Badura M., Jarosińska J., Święta J., Latałowa M., 2005, *Roślinne składniki diety mieszkańców Kępy Dominikańskiej w Gdańsku na przestrzeni XV-XIX w. – przesłanki archeobotaniczne*, „Monument. Studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, nr 2, s. 479-501.
- Badura M., Możejko B., Święta-Musznicka J., Latałowa M., 2015, *The comparison of archaeobotanical data and the oldest documentary records (14th–15th century) of useful plants in medieval Gdańsk, Northern Poland*, „Vegetation History and Archaeobotany”, 24, pp. 441-54.
- Bogucka M., 1984, *Gdańscy ludzie morza, XVI-XVIII w.*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk.
- Bogucka M., 1997, *Życ w dawnym Gdańsku*, Wydawnictwo Trio, Warszawa.
- Brown A., Badura M., King G., Gos K., Cerina A., Kalnina L., Pluskowski A., 2017, *Plant macrofossil, pollen and invertebrate analysis of a mid-14th century cesspit from medieval Riga, Latvia (the eastern Baltic): taphonomy and indicators of human diet*, „Journal of Archaeological Science. Reports”, 11, pp. 674-682.
- Cappers R. T. J., Bekker R. M., Jans J. E. A., 2006, *Digitale zadenatlas van Nederland*. Barhuis Publishing&Groningen University Library, Groningen.
- Cieślak E., 1978, *Główne momenty dziejów Gdańska (w:) Historia Gdańska. Tom 1 do roku 1454*, red. E. Cieślak, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, s. 5-14.
- Compendium, 1767, *Compendium Medicum Auctum: to jest krotkie zebranie y oisanie chorob, ich rozności, przyczyn, znakow, sposobow do leczenia [...] na siedm traktatow rozdzielone y teraz przez tegoż Autora z errorów typograficznych wyczyszczone, z przydatkiem osobliwych chorob [...] dla więkzszey wygody ludzkiej przedrukowane roku pańskiego 1767*. Drukarnia oo. Paulinów.
- Czekański M., 2000, *Zioła św. Hildegardy*, Wydawnictwo M, Kraków.
- Dąbal J., 2018, *Domy i ich zaplecza (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 53-72.
- Dąbal J., Barański M. Z., Grulkowski M., Daliga K., Widerski T., 2018, *Kamienice Głównego Miasta w świetle wstępnych wyników badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6 w Gdańsku (w:) XX Sesja Pomorzoznawcza*, red. E. Trawicka, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 355-371.
- Dąbrowski K., 1975, *Opactwo Cystersów w Oliwie od XII do XVI w.*, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Wydział I Nauk Społecznych i Humanistycznych, Seria Monografii, nr 53, Gdańsk.
- Dembińska M., Weaver W.W., 1999, *Food and drink in medieval Poland: rediscovering a cuisine of the past*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Drygas A., 1983, *Aptekarstwo gdańskie 1399-1939*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Gołębniak A., 2003, *Własność dominikańska w przestrzeni w przestrzeni powstającego Gdańska (w:) Dominikanie. Gdańsk-Polska-Europa. Materiały z konferencji międzynarodowej pt.:Gdańskie i europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska zorganizowanej przez Klasztor OO. Dominikanów w Gdańsku, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, z okazji 775-lecia powstania klasztoru św. Mikołaja w Gdańsku (9–10 maja 2002)*, red. D.A. Dekański, A. Gołębniak, M. Grubka, Dominikańskie Centrum św. Jacka, Wydawnictwo Diecezjalne Bernardinum, Gdańsk-Pelplin, s. 441-443.
- Gołębniak A., 2005, *Mistrz łyżeczek – wstępna prezentacja unikalnej kolekcji wczesnorennesansowych przedmiotów drewnianych odnalezionych w sąsiedztwie kościoła św. Mikołaja w Gdańsku*, „Monument. Studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, nr 2, s. 503-518.
- Gołębniak A., Polak Z., 2001, *Wstępne wyniki prac prowadzonych w obrębie posesji Szklary 1, 2, 3 oraz Świętojańskiej 10, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”*, nr 6, s. 161-184.
- Grulkowski M., 2018, *W cieniu klasztoru dominikanów. Dzieje terenu objętego badaniami archeologicznymi (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 33-52.
- Herse J., 1982, *Szczegółowa uprawa roli*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Kuźmiński B., 1975, *Warzywa wędrują za człowiekiem*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Latałowa M., Święta-Musznicka J., Pędziszewska A., 2009, *Źródła paleobotaniczne do rekonstrukcji wczesnych etapów rozwoju Gdańska (w:) Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa*, red. L. Domańska, P. Kittel, J. Forsyśki, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 175-185.
- Lityńska-Zajac M., Wasylkowa K., 2005, *Przewodnik do badań archeobotanicznych*, Wydawnictwo Sorus, Poznań.
- Märkle T., 2005, *Nutrition, aspects of land use and environment in medieval times in southern Germany: plant macro-remain analysis from latrines (late 11th–13th century a.d.) at the town of Überlingen, Lake Constance*, „Vegetation History and Archaeobotany”, 14, pp. 427-441.
- Matuszkiewicz W., 2008, *Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Maurizio A., 2017, *Pożywienie roślinne i rolnictwo w rozwoju dziejowym*, Krośnieńska Oficyna Wydawnicza, Krosno.
- Mirek Z., Piękoś-Mirkowa H., Zajac A., Zajac M., 2002, *Flowering plants and Pteridophytes of Poland. A checklist*, Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN, Kraków.
- Moffett L.C., 1987, *The macro-botanical evidence from late Saxon and early medieval Stafford*, *Ancient Monuments Laboratory Report 169/87* (maszynopis, Historic Buildings and Monuments Commission for England).
- Mowszowicz J., 1986, *Pospolite rośliny naczyniowe Polski*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

- Możejko B., 2006, *Zamek Krzyżacki w Gdańsku w świetle inventarzy z lat 1384-1446*, „Studia z Dziejów Średniowiecza”, nr 12, s. 115-200.
- Nartowska J., 2016, *Len – co złotem miał być*, „Panacea”, nr 2, s. 5-8.
- Niemirka A., 2009, *Relikty browaru przy ul. Świętojańskiej w Gdańsku*, „Acta Archeologica Pomoranica”, nr 3, s. 295-304.
- Ogier K., 1950, *Dziennik podróży do Polski 1635-1636. Część I*, Biblioteka Miejska, Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki, Gdańsk.
- Pińska K., Badura M., 2017, *Warunki przyrodnicze i dieta roślinna mieszkańców Pucka w późnym średniowieczu (w:) Puck – kultura materialna małego miasta w późnym średniowieczu*, red. M. Starski, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 431-450.
- Podbielkowski Z., 1992, *Rośliny użytkowe*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Polak Z., 2001, *Wyniki podstawowej analizy stratygraficznej działki przy ul. Szklary 5*, „Światowit. Supplement, Series P: Prehistory and Middle Ages”, nr 6, s. 90-160.
- Polak Z., 2002, *Wyniki wstępnej analizy reliktyw zabudowy zachodniej pierzei ulicy Szklary*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, nr 9, s. 19-98.
- Polak Z., 2004, *Wstępne wyniki badań reliktyw murowanej zabudowy odsłoniętych w 2003 roku przy ul. Szerokiej w Gdańsku (działki 111-113)*, „Monument. Studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, nr 1, s. 77-98.
- Rejewski M., 1992, *Rośliny przyprawowe i używki roślinne*. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- Rembowska I., 1979, *Dom bogatego mieszczanina gdańskiego w II poł. XVII i w XVIII wieku*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk.
- Schwarz Z., Żmijewska E., 1995, *Ogrody Gdańska i okolic*, Miejski Dom Kultury, Gdańsk.
- Tomczyńska Z., Wasylkowa K., 1999, *Rośliny znalezione w 16-wiecznej latrynie w Krakowie*, „Polish Botanical Studies. Guidebook Series”, nr 23, s. 279-316.
- Tymrakiewicz W., 1976, *Atlas chwastów*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- Wilczak-Dąbrowska E., Dąbrowski J., 2004, *Wstępne wyniki badań archeologicznych na terenie przyszłego Centrum Dominikańskiego w Gdańsku w 2003 roku*, „Monument. Studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, nr 1, s. 99-134.
- Włodarski J., 2012, *Wykorzystanie leczniczych właściwości zbóż, warzyw i owoców w kuchni staropolskiej (w:) Historia naturalna jedzenia. Między antykiem a XIX wiekiem*, red. B. Możejko, E. Barylewska-Szymańska, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Uniwersytet Gdański, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 319-332.
- Zbierski A., 1978, *Rybołówstwo morskie, łowiectwo i zajęcia rolniczo-hodowlane (w:) Historia Gdańska. Tom I do roku 1454*, red. E. Cieślak, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, s. 173-193.

Plants element in the diet of the residents of the site 121 in Gdańsk (15th-18th centuries) – archeobotanical data

Summary

Archeobotanical analyses are based on the identification of plants remains, mainly seeds and fruits, preserved in the cultural layers and objects on the archeological site. The obtained data allow for a better understanding of i.a. settlement and cultural processes. The natural history of the parcels within the so-called Kępa Dominikańska were partly known thanks to excavations in 1993-2003. The return of archeologists and archeobotanists to the discussed area and the examination of another property (site 121, Świętojańska 6-7) street enriched the existing knowledge regarding the role of plants in the diet of the inhabitants of this part of Gdańsk in the 15th-18th centuries. Three samples from two latrines were analysed. The materials were characterized by a very high, up to 91%, share of the remains of useful plants (mainly consumption ones), which were accompanied by a few remains of other plants of no economic significance. A characteristic component of the samples were also fragments of animal bones, fish bones, egg shells and fly larvae. In the materials, over 2360 waterlogged seeds and fruits were found. They represent 46 plant species.

The basis for food in the late medieval and modern towns of Europe were farinaceous products, mainly various kinds of baked goods, as well as porridge and groats. It was no different in Gdańsk. Compared to the previous results from Kępa Dominikańska, traces of farinaceous plants in the studied materials have been preserved to a very small extent. There are only three species: millet, buckwheat and rice. Traces of millet and buckwheat occurred in both latrines, and rice was found only in younger materials (the 17th-18th century). Despite the general wealth of finds, no typical vegetables were found in the discussed objects. Previous archaeobotanical analyses in the area of Kępa Dominikańska confirmed the presence of, among others, turnip (the 15th-18th centuries), peas (the 15th century) or cucumber (the 17th century).

The diet of the inhabitants of the described parcel was certainly enriched with spices. In large quantities, remains of cultivated black cabbage (mustard) were noted. The seeds have been preserved in the form of numerous fragments, which may indicate that they were deliberately crumbled before being added to food. Another spice – caraway, has preserved in only one sample dated to the 15th-16th century in the form of a single fruit. This is really strange as the diasporas of this species are among the most frequently recorded in the latrine samples from all over Gdańsk.

Among the discussed spices the single remains of coriander and savory were noted. These species are not new to the site, but their presence has so far been associated with younger periods – the 17th and 19th centuries. The results obtained indicate that both spices appeared in this part of Gdańsk as early as in the 15th century.

In both latrines of the Świętojańska 6-7 site, remnants of species referred to as "oilseeds" were found. The most numerous were the seeds of opium poppy, generally preserved in their entirety. This may indicate a different use than oil production, e.g. as an addition to bread and cakes. Vegetable oil could also be obtained from flax and hemp diaspores, but in latrine materials, the remains of these species, like poppy, are rather a traces of food or medicines.

In the latrine from the 17th-18th centuries, a single specimen of hops was recorded. Its presence is probably the result of accidental getting into the fill. A larger number of finds could suggest the use of hops as a source of drugs and not a substance for beer production.

In the 15th and 18th century, the inhabitants of Świętojańska 6-7 street, as well as other districts of Gdańsk, profusely used fruit, mainly collected from the wild. The remains of wild strawberry and blueberry were particularly abundant. The fruits of these species could be obtained in nearby forests and intended for consumption freshly or after processing, like raspberry. Apples and pears came from the cultivation or from the wild state, and cherries were also cultivated. A considerable number of fig seeds found in the samples indicate that the inhabitants of the property eat these fruits. Fig is a typical imported species. The found pips (seeds) of grapevine in both discussed latrines could have reached the residents of the Świętojańska 6-7 parcel both from import and from local cultivations.

The obtained results confirm the less affluent nature of Kępa Dominikańska and suggest a simple diet. However, throughout the period of the parcel's operation, people had access to more expensive goods, in the form of imported figs, grapes and rice. It may be related to the fact that both craftsmen and people associated with the authorities of Gdańsk appeared in this part of the town. The presented image of plant consumption, especially for the 15th-16th centuries, is very similar to the results obtained for the late medieval Puck.

Daniel Makowiecki¹, Marzena Makowiecka²

¹Institut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika

²badacz niezależny

6.3. POŻYWIENIE POCHODZENIA ZWIERZĘCEGO W ŚWIETLE BADAŃ ARCHEOZOOLOGICZNYCH

Abstrakt:

W artykule zawarto wyniki badań 605 szczątków zwierzęcych odkrytych w obrębie przestrzeni i urządzeń użytkowanych od XV do XVIII wieku. Były to głównie odpadki po spożytym mięsie. Uzyskane wyniki badań, takie jak lista fauny, skład anatomiczny i wiek uboju, były podstawą do wskazania znaczenia gospodarczego i konsumpcyjnego poszczególnych grup kręgowców oraz gatunków, których szczątki odkryto podczas badań archeologicznych. Pożywienie mieszczan z ulicy Świętojańskiej porównano do menu mieszkańców z ulicy Olejarnej 69-71, Kładki 24, rezydentów Twierdzy Wisłoujście oraz więzienia w Zespole Przedbramia.

Słowa kluczowe:

archeozoologia, pożywienie, późne średniowiecze, czasy nowożytne, miasto

Abstarct:

The article presents the results of research on 605 animal remains discovered within the area and devices used from the 15th to the 18th century. They were mainly waste after consumed meat meals. The obtained results, such as the list of fauna, anatomical composition and age of slaughtered animals, were the basis for indicating the economic and consumption importance of individual groups of vertebrates and species whose remains were discovered during archaeological research. The food of the townspeople from Świętojańska Street was compared with the menu of the residents from Olejarna 69-71 Street, Kładki 24 Street, the residents of the Wisłoujście Fortress and of the prison in the Foregate Complex.

Keywords:

archaeozoology, food, late Middle Ages, modern times, city

Pozostałości kostne i zęby zwierząt wydobyte na stanowisku 121 przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku zostały zdeponowane w różnych okresach użytkowania badanej przestrzeni (Dąbał 2018). Najstarsze datowano na pierwszą połowę XIV wieku. Zarejestrowano je w obrębie warstwy 257. W warstwie 335 odnotowano kilka egzemplarzy, które datowano na XV wiek. Z drugiej połowy XIV wieku i pierwszej połowy XV wieku pochodzą szczątki zarejestrowane w obrębie konstrukcji K15, będącej dołem ze skórzanymi odpadami produkcyjnymi po warsztacie szewca – naprawiacza butów. Jest to najliczniejszy zbiór wyrobów na tym stanowisku. Licznie wystąpiły również materiały datowane na koniec XV wieku do pierwszej połowy XVI wieku. Wydobyto je z warstwy 322 i konstrukcji K13, stanowiącej beczkę o funkcji latryny. W latrynie oznaczonej jako K11, K11A odkryto liczny zbiór z drugiej połowy XV i pierwszej ćwierci XVI wieku. Najmłodsze materiały datowano na drugą połowę XVII–XVIII wiek. Znalaziono je w przestrzeni konstrukcji K3, w obiekcie 64 i warstwie 310.

Metody

Podczas badań archeozoologicznych zastosowano procedury analityczne opisane w literaturze przedmiotu (por. Makowiecki 2001, 2010, tam dalsza literatura). Dzięki temu uzyskano dane jakościowe i liczbowe dotyczące taksonów zoologicznych i anatomicznych szczątków, wieku osobniczego (śmierci, uboju), płci zwierząt, śladów pochodzenia antropogenicznego na kościach (rzeźnictwa, obróbki) oraz zmian chorobowych, a także wartości metrycznych kości, z których oszacowano wysokości w kłębie dla niektórych ssaków.

Wiek osobniczy ssaków określono głównie na podstawie stanu rozwoju i zużycia uzębienia, uwzględniając dane zawarte w opracowaniach Witolda Lutnickiego (1972), I. A. Silvera (1969), Hannsa Hermanna Müllera (1973) dla bydła, świni oraz owcy i kozy. Wiek osobników młodych – cieląt i prosiąt określono na podstawie ogólnego wyglądu kości. W tym względzie pomocne były kryteria zawarte w pracy Otto Zietzschmanna, Otto Kröllinga (1955) oraz Karla Heinza Habermehla (1975). Tam, gdzie było to możliwe ustalono płeć zwierząt.

Pomiary kości wykonano według Angeli von den Driesch (1976) podając wartości w milimetrach. Wysokość w kłębie ustalono dla bydła, owcy i kozy. Jej szacunki przeprowadzono zgodnie z zasadami i współczynnikami opracowanymi dla bydła (Цалкин 1960, 1970), owcy (Teichert 1975), kozy (Schramm 1967).

Wyniki

Badany zbiór liczył ogółem 605 zwierzęcych szczątków kostnych, z których przynależność gatunkową i anatomiczną ustalono dla 583. Listę taksonów zoologicznych, których pozostałości zarejestrowano podczas badań laboratoryjnych tworzą ssaki domowe, ssaki dzikie, ssaki morskie, ptaki i ryby (tab. 1-2). Udział pierwszej grupy, zarówno w zbiorze z obiektów oraz warstw, jest bezsprzecznie najwyższy. W obrębie konstrukcji K15 oszacowano go na 90%, a w konstrukcji K13 na około 84% (ryc. 1). Kolejne pod względem liczebności są pozostałości ptaków, a następnie kości ryb. Znikomy udział stanowią resztki kostne ssaków wolno żyjących i morskich.

Spośród ssaków domowych najliczniej zidentyfikowano pozostałości bydła, świni oraz owcy/kozy. W przypadku kości pochodzących od małych przeżuwaczy widoczna jest wyraźna przewaga owcy nad kozą. Stwierdzono też obecność kilkunastu szczątków kota oraz kilku szczątków konia i psa (tab. 1). Wśród ssaków dzikich rozpoznano pojedyncze egzemplarze pochodzące od jelenia i sarny. Jedyna kość ssaka morskiego pochodziła od foki szarej.

Spośród ptaków najwięcej było szczątków kury, następnie gęsi (prawdopodobnie dzikiej i domowej). W 13 przypadkach nie ustalono przynależności gatunkowej. Jedna kość należała do kaczki.

Wśród szczątków ryb stwierdzono obecność jednego gatunku morskiego, którym jest dorsz. Jego szczątki należą do najliczniejszych. Pozostałe to pojedyncze kości ryb słodkowodnych: szczupaka i leszcza.

Pod względem składu anatomicznego szczątki bydła, świni oraz owcy/kozy (tab. 2) reprezentują niemal wszystkie elementy szkieletu. Mniej reprezentatywne pod tym względem są pozostałości konia, psa i kota. W przypadku pozostałych ssaków odnotowano pojedyncze elementy szkieletu.

Wiek osobniczy, oceniony na podstawie uzębienia, uzyskano dla bydła, świni, owcy/kozy, konia oraz psa. Dla bydła ogółem uzyskano 13 informacji. Najmłodsze zwierzęta miały do 3 miesięcy, a najstarsze osiągnęły wiek 5-7 lat. Sześć z nich to osobniki 25-28 miesięcy. Ponadto w zbadanym materiale stwierdzono obecność kilku cieląt od 0-1 miesiąca, 1-3 miesiące, od około 3 miesięcy do 3-6 miesięcy oraz płodów/novorodków. W przypadku świni obserwacje przeprowadzono na 8 egzemplarzach zuchw i kości szczękowych. Były to osobniki, które w chwili śmierci miały od 12-16 miesięcy do 2-3,5 roku. W zbiorze znajdowały się także kości

Tabela 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Lista taksonów zoologicznych oraz liczebność ich szczątków w poszczególnych obiektach i warstwie. Stratygrafia/chronologia (wiek). Oprac. D. Makowiecki, M. Makowiecka.
 Table 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. List of zoological taxa and the number of their remains in individual objects and layers. Stratigraphy/chronology (century). Ed. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Zwierzęta	Kontekst archeologiczny / chronologia (wiek)											Razem
	w-wa 257	w-wa 335	K15 w-wa 237, 278	K13 w-wa 322	K11 w-wa 348	K11A w-wa 312	K11B w-wa 313	K11C w-wa 314	K3 w-wa 73	Obiekt 64 w-wa 37	w-wa 310	
	1. poł. XIV w	XV w.	2. poł. XIV-1. ćw. XV w.	k. XV-1. poł. XVI w.	2. poł. XV-1. ćw. XVI w.			2. poł. XVII-XVIII w.		k. XVIII w.	1. poł. XVIII w.	
Bydło – <i>Bos taurus</i>	7	1	126	40	13	1	1	20	3	36	9	257
Świnia – <i>Sus domesticus</i>	4	2	70	11	3		1	6		5	1	103
Owca/koza – <i>Ovis aries/Capra hircus</i>			21	4	5	1	1		1	3	4	40
Owca – <i>Ovis aries</i>			13	6	24*		1	3	1	3	2	53
Koza – <i>Capra hircus</i>			2		4			1				7
Koń – <i>Equus caballus</i>	1		5	2								8
Pies – <i>Canis familiaris</i>				2								2
Kot – <i>Felis catus</i>			2	1	4	1	1		3			12
Jeleń – <i>Cervus elaphus</i>			1									1
Sarna – <i>Capreolus capreolus</i>				1								1
Foka szara – <i>Halichoerus gryphus</i>			1									1
Ptaki – <i>Aves</i>			5	3				4			1	13
Gęś – <i>Anser sp.</i>			4							1	1	6
Kaczka – <i>Anas sp.</i>				1								1
Kura domowa – <i>Gallus gallus f. domestica</i>			11	2	5	7	5	9	17	6		62
Szczupak – <i>Esox lucius L., 1758</i>				2				1				3
Leszcz – <i>Abramis brama (L.)</i>			1									1
Dorsz – <i>Gadus morhua L.</i>			6	4			1		1			12
Rozpoznane	12	2	268	79	58	10	11	44	26	54	18	583
Nierozpoznane	2		13	3	1					2	1	22
Razem	14	2	281	82	59	10	11	44	26	56	19	605

*) kości z dwóch jagniąt

prosiąt, w tym płodów/novorodków, noworodków i sztuk około 1,5 miesiąca. W przypadku małych przeżuwaczy wiek oceniono bazując na podstawie żuchw ośmiu zwierząt. Najmłodsze z nich to jagnięta/koźłeta poniżej i około 3 miesięcy oraz 4-8 miesięcy. Pozostałe sztuki miały 10-17 miesięcy i 2-3 lata. Wśród kości długich znajdowały się pozostałości jagnięt/koźłat.

Wiek śmierci konia określono na podstawie zębów pochodzących od dwóch zwierząt, które przeżyły 7-9 lat oraz 11-12 lat. Żuchwa psa należała do osobnika młodego, który miał 1-2 lata.

Cechy płci zaobserwowano u bydła, świni i kozy. U pierwszego gatunku ustalono je na podstawie ośmiu egzemplarzy, spośród których kość śródreżca należała do samicy. Natomiast możdżeń, kość śródreżca i pięć kości śródstopia pochodziło od samców. Dla świni cechy dymorfizmu płciowego odnotowano u siedmiu zwierząt na podstawie żuchw, kłów stałych i kości szczękowej. Cztery reprezentowały samice, a trzy samce. Możdżeń kozy należał do samca, a II kręgosłup (axis) do samicy. W przypadku kur, płęć ustalono dla pięciu *tarsometatarsus*, stwierdzając, że dwa z nich należały do osobników męskich i pięć do żeńskich.

W zbadanych materiałach stwierdzono obecność różnorodnych śladów związanych z zasadniczym rozbiorem tuszy, porcjowaniem oraz filetowaniem mięsa. Najwięcej negatywów narzędzi rzeźniczych, będących efektem cięcia i rąbania, znajdowało się na kościach bydła, w tym na żebrach, kręgach oraz kościach długich.

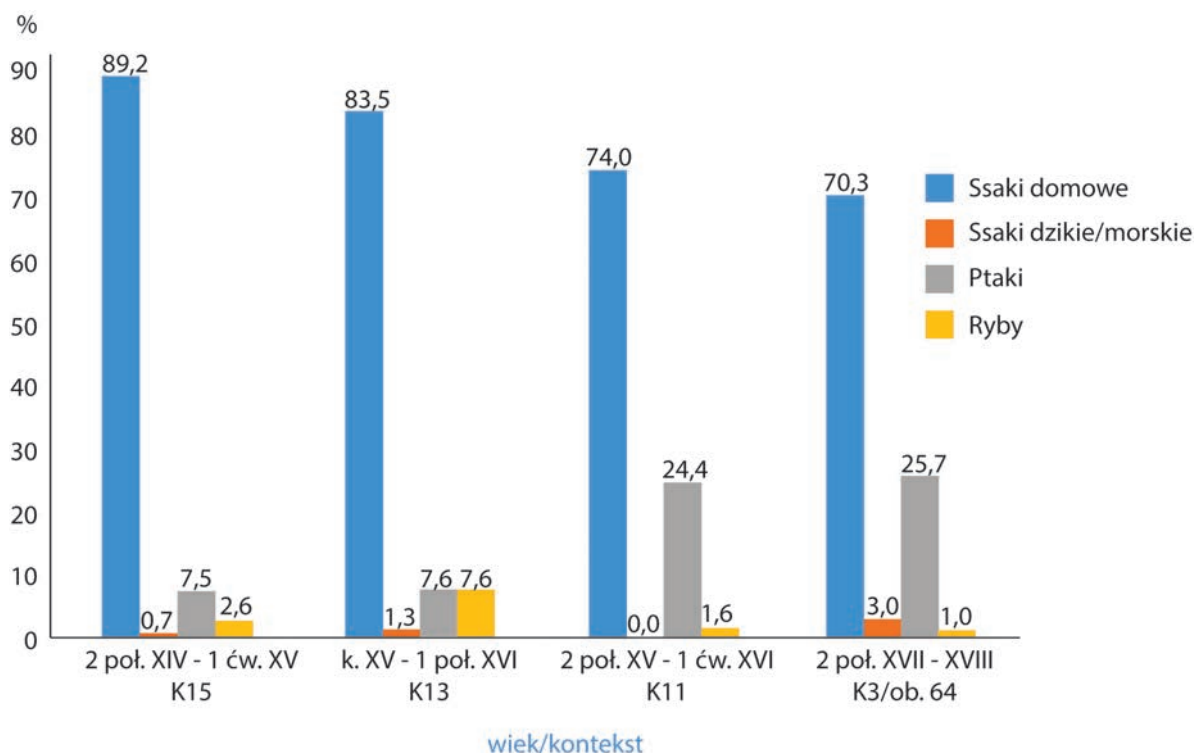
Pomiary zdjęto z kości bydła, świni, owcy, kozy, konia i kota. Na ich podstawie ustalono wartości wysokości w kłębie tylko dla niektórych z wymienionych gatunków. Parametr ten obliczony na podstawie ośmiu kości bydła wahał się od 101 cm do 118 cm (tab. 3-4). U owcy zmierzono cztery kości śródstopia (tab. 5). Wielkość zwierząt, do których one należały ustalono na 61-64 cm. Wysokość kozy, obliczona z długości kości śródstopia, wynosi 59,5 cm. Długość całkowitą ryb (TL) zrekonstruowano dla dorsza i leszcza. Z danych uzyskanych dla pierwszego z gatunków wynika, iż jego szczątki należały do osobników o wielkości 93 cm i 70-80 cm. Wielkość leszcza oszacowano na 30-35 cm.

Analizie osteometrycznej poddano także żebra bydła, na których odnotowano ślady porcjowania. Długość 21 egzemplarzy zawierała się w przedziale 5,7-18,6 cm. Najwięcej miało od 6 do 12 cm, przy średniej 8 cm.

Wydzielono także jedną kość będącą przedmiotem. Był to kolec wykonany z kości piszczelowej bydła. Stwierdzono także egzemplarze, których pierwotny kształt został zmodyfikowany w wyniku zmian chorobowych. Trzy z nich u bydła, z pozostałych zwierząt u kota i ptaka.

Zwierzęta jako źródło pożywienia mieszkańców posesji przy ulicy Świętojańskiej

Uzyskane dane archeozoologiczne stanowią podstawę do refleksji na temat menu mieszczan z obrębu niewielkiej jednostki przestrzennej i społecznej, jaką jest parcela. Wynika z nich, że żywność się mięsem zwierząt

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Odsetek grup kręgowców w kontekstach archeologicznych i chronologicznych. Oprac. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Percentage of vertebrate groups in archaeological and chronological contexts. Ed. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Tabela 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Skład anatomiczny szczątków ssaków. Oprac. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Table 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. The anatomical composition of mammal remains. Ed. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Elementy	Bydło	Świnia	Owca/koza	Owca	Koza	Koń	Pies	Kot	Jeleń	Sarna	Foka szara
Możdzeń					1						
Czaszka i możdzeń	2										
Czaszka	26	9	1	5				3			
Żuchwa	20	8	4	5			2	2			
Kieł stały dolny		2									
Ząb górny	1	1				1					
Ząb dolny	3	2	2			1					
K. gnykowa	3										
Kr. szyjne	4										
Kr. szyjny I	4		2								
Kr. szyjny II	2		1		1	1					
Kr. piersiowe	14	6	1								
Kr. łędźwiowe	11	1									
K. krzyżowa	4										
Kr. ogonowe	1										
Żebra	40	27	6			1					
Mostek		1									
Łopatka	11	5	4			3		2			
K. ramienna	12	4	2					1			1
K. promieniowa	4	5	3					1			
K. łokciowa	3	3									
K. promieniowa i łokciowa	3	2									
Kości nadgarstka	5										
K. śródręcza	7			14						1	
K. śródręcza III		1									
Miednica	14	6	2								
K. udowa	14	7	3	1				1			
K. piszczelowa	14	9	4	3							
K. strzałkowa											
K. piętowa	6	1									
K. skokowa	3										
K. ośrodkowo-czwarta	1										

K. śródstopia	14		3	22	5			2	1		
K. śródrcza/ śródstopia		2	2								
Cz. palcowy 1		1		3							
Cz. palcowy 1 przedni	1										
Cz. palcowy 1 tylny	4					1					
Cz. palcowy 2	1										
Cz. palcowy 2 przedni	1										
Cz. palcowy 3	4										
Razem	257	103	40	53	7	8	2	12	1	1	1

domowych (gospodarskich), dziczyzną, ptactwem i rybami. Jednocześnie trzeba stwierdzić, że spośród ssaków, pierwsza z grup była zdecydowanie zasadniczą (ryc. 1). Z niej wytwarzano najwięcej mięsa, tłuszczu, a także produktów do natychmiastowego spożycia, takich jak szpik i mózdzek. Najważniejszym gatunkiem było zapewne bydło, którego odsetek szczątków we wszystkich okresach był najwyższy. Można uznać, że ulegał on stopniowemu wzrostowi. W najstarszym okresie wynosił 53%, w kolejnym 63,5%, a w najmłodszym aż 70% (ryc. 2). Wzrost znaczenia bydła odbywał się kosztem świni, której odsetek szczątków jeszcze pod koniec średniowiecza wynosił blisko 30%, natomiast w najmłodszym okresie już niespełna 9%. Odrotną tendencję wykazano dla małych przeżuwaczy, których udział w diecie wzrósł. Można przyjąć, że ta grupa ssaków domowych dostarczała więcej baraniny niż koziny.

Jakość konsumowanego mięsa ulegała znaczącym zmianom. Jest to dobrze czytelne u bydła we wskaźnikach zespołów anatomicznych, które wchodzi w skład tuszy (ryc. 3). Trzy z analizowanych okresów okazały się zupełnie odmienne. W najstarszym głowizna, stopki oraz żeberka były podstawowymi komponentami pożywienia. Jednak już w kolejnym okresie spożycie pierwszej partii tuszy było wyraźnie mniejsze. Wzrosła natomiast pozycja stopek, przy niemal takim samym, jak poprzednio, udziale żeberek. Konsumowano też zdecydowanie więcej takich części, jak szynka i łopatka, bardziej wartościowych ze względu na zawartość białka i do dzisiaj cenionych ze względów smakowych. W najmłodszym okresie spożycie głowizny zmalało do minimum, wyraźnie mniejszą część stanowiły też stopki. Miejsce tych partii tuszy zajęła szynka, stanowiąc aż 40%.

W przypadku świni, bazując już tylko na elementach anatomicznych i zbiorze z końca średniowiecza można wskazać wysoki udział kilku komponentów (ryc. 4). Były nimi żeberka, głowizna, łopatka i szynka z golonkami. Odnotowany niski udział stopek należy traktować jako efekt ubytku kości tej części w procesach podepozycyjnych i podczas eksploracji, jako niewielkich elementów szkieletu. Z drugiej strony jest to niewielka część tuszy w stosunku do tych wymienionych, więc jej udział mógł być rzeczywiście mniejszy.

Jakość konsumowanej baraniny/koziny, podobnie jak wołowiny, także była odmienna pod koniec średniowiecza i w początkach czasów nowożytnych (ryc. 5). W pierwszym

z okresów znaczącą pozycję miały głowizna i żeberka, a także łopatka. W młodszym okresie spożycie żeberek mogło być nawet dwa razy większe. Wyraźnie mniej spożywano głowizny i łopatki, za to udział udźca nie uległ zmianie. Zróżnicowana była też jakość mięsa ze względu na wiek uboju zwierząt. Spożywano mięso bardziej delikatne, soczyste, pochodzące od sztuk młodych, w szczególności jagniąt. Jednak najczęściej pochodziło ono od osobników wyrosniętych.

Nie można wykluczyć, że znaczenie ssaków domowych w kolejnych stuleciach nieznacznie spadało. Wzrosło za to spożycie ptactwa, o czym można wnioskować na podstawie wartości procentowych szczątków z drugiej połowy XV–pierwszej ćwierci XVI wieku (ryc. 1). Spożywano głównie drób z kury, znacznie mniej gęsiny i wyjątkowo kaczki. Niewielkie znaczenie miało spożycie dziczyzny. Warto podkreślić, że w pożywieniu mogło incydentalnie znajdować się mięso foki. Odnotowano niewiele szczątków ryb, ale określony zestaw gatunkowy pozwala wnioskować na temat ważnej pozycji dorsza.

Dotychczasowe dane, dotyczące podobnie mniejszych jednostek przestrzenno-społecznych z Gdańska, zawarto w nielicznych publikacjach. Pochodzą one z ulicy Olejarnej 69-71, ulicy Kładki 24 (Makowiecka, Paner, Makowiecki 1998), Zespołu Przedbramia (Makowiecki 2016a) i Twierdzy Wisłoujście (Makowiecka, Makowiecki 2015). Pod względem socjotopograficznym pierwsze dwa miejsca można uznać za przestrzeń mieszkalno-gospodarczą podobną do parceli przy ulicy Świętojańskiej. Kolejne dwa były miejscami o specjalnych funkcjach. Odnosząc się do chronologii, najbardziej zbliżone do analizowanych materiałów są te z ulicy Kładki, a także z ulicy Olejarnej. Pierwsze pochodzą z XV-XVII wieku, a drugie w większości z XIV-XVII wieku. Były to bardzo duże zbiory liczące po kilkanaście tysięcy szczątków. W obu przypadkach ustalono dominującą pozycję ssaków domowych, udokumentowanych wskaźnikiem osiagającym blisko 94%. Minimalną część stanowiły pozostałe grupy kręgowców. Można stwierdzić, że wśród nich najwyższy udział stanowiły ptaki. Z badań tej grupy kręgowców, przeprowadzonych na innych stanowiskach gdańskich, wynika, że drób domowy, głównie kura, były konsumowane pomiędzy XIV a XVIII wiekiem (Makowiecki, Gotfredsen 2002; Makowiecki, Makowiecka 2013). Jednak już w XVI wieku znacznie wzrosło spożycie gęsiny.

Tabela 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Bydło – dane osteometryczne kości śródreżca i śródstopia. Oprac. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

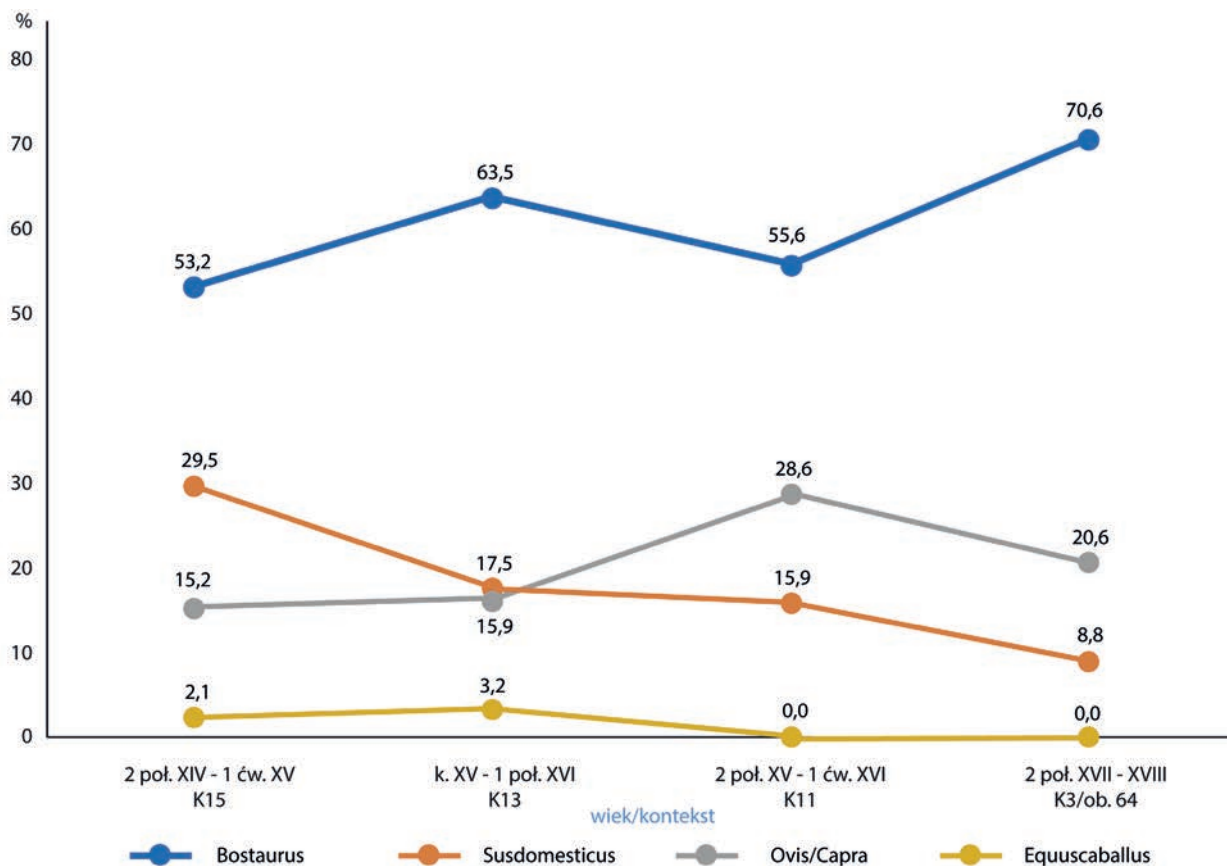
Table 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Cattle – osteometric data of metacarpal (mtc) and metatarsal (mtt) bones. Ed. D. Makowiecki, M. Makowiecka

Kość	GL	Bp	SD	Bd	Index SDx100/GLSDx100/GL	WH (cm)	Kod płci	Obiekt	Wiek
Śródreżca – Metacarpus		48,2						K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
		0		47,8				K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
		45,7						K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
		43,6						K13	k. XV –1. poł. XVI w.
	182,6	54,9	28,7	57,3	15,71	113,9	samiec	K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
Śródstopia – Metatarsus	204,3	45,8	24,2	51,7	11,84	114	samiec	K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
		39,1						K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
		37,1						K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
		37,9						K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
				43,8				K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
	212,6	54	27,5	58,3	12,93	118,6	samiec	K11	2. poł. XV–1. ćw. XVI w.
	209,3	46,3	25	51,5	11,94	116,8	samiec	K11	2. poł. XV–1. ćw. XVI w.
	181	40,4	23,4		12,92	101	samiec	K13	k. XV–1. poł. XVI w.
	205,2	37,4	19,7	42,7	9,6	109,6	samica	K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.

Tabela 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Bydło–dane osteometryczne kości skokowej–talus. Oprac. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

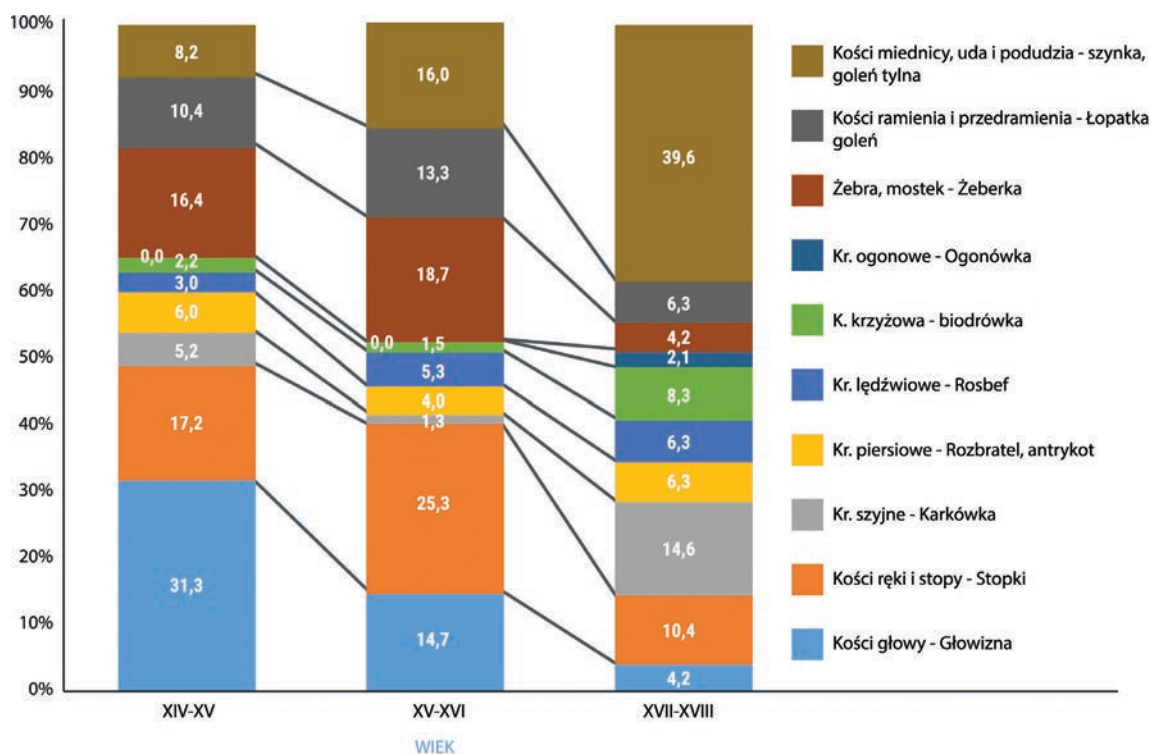
Table 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Cattle–osteometric data of talus. Ed. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

GLI	Bp	Bd	WH (cm)	Obiekt	Faza
55,2	50,9	34,5	101	K13	k. XV–1. poł. XVI w.
58,1	52,2	38,3	106,3	K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Odsetek szczątków ssaków domowych w kontekstach archeologicznych i chronologicznych. Oprac. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Percentage of domestic mammal remains in archaeological and chronological contexts. Ed. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Zespoły anatomiczne bydła według części tuszy w poszczególnych okresach. Oprac. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Bovine anatomy sets according to parts of the carcass in particular periods. Ed. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Tabela 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Owca i koza – dane osteometryczne kości śródrcza (mtc) i śródstopia (mtt). Oprac. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Table 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Sheep and goat – osteometric data of metacarpal (mtc) and metatarsal (mtt) bones. Ed. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Gatunek	Kość	GLI	Bp	SD	Bd	WH (cm)	Obiekt	Faza
Owca	mt	135,2	19,6	11,3	23,9	61,4	K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
	mt	141	20,6	11,5	24,3	64	K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
	mt	135,1	19,8	12,1	23,1	61,3	K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.
	mt	141,1	20,5	12,2	24,9	64	K13	k. XV–1. poł. XVI w.
Koza	mt	111,5	18,7	12,9	23,5	59,5	K15	2. poł. XIV–1. poł. XV w.

W omawianym okresie pożywienie z ryb w Gdańsku było mocno urozmaicone. Pod koniec średniowiecza do około XVIII wieku składało się na nie około 20 gatunków (Makowiecki 2003; Makowiecki, Makowiecka 2013). Były to ryby słodkowodne. W dalszym ciągu spore znaczenie miał jesiotr, a z ryb morskich pospolity był dorsz. Liczny zestaw gatunkowy należał do karpiowatych, z głównym udziałem leszcza. Z innych słodkowodnych do często konsumowanych należał szczupak, sandacz i sum, a więc gatunki cennie i współcześnie.

Powyższa relacja pozwala uznać, że menu mieszkańców z ulicy Świętojańskiej w swych zasadniczych cechach, takich jak dominacja ssaków gospodarskich, wołowiny, drobiu (kury) nie różniło się od obrazu konsumpcji z innych części miasta. Brak niektórych składników diety, np. jesiota czy mocno dominujący udział kury może być swoistą cechą tej małej społeczności. Z drugiej strony należy pamiętać, że zbadań materiały były bardzo niewielkim zbiorem.

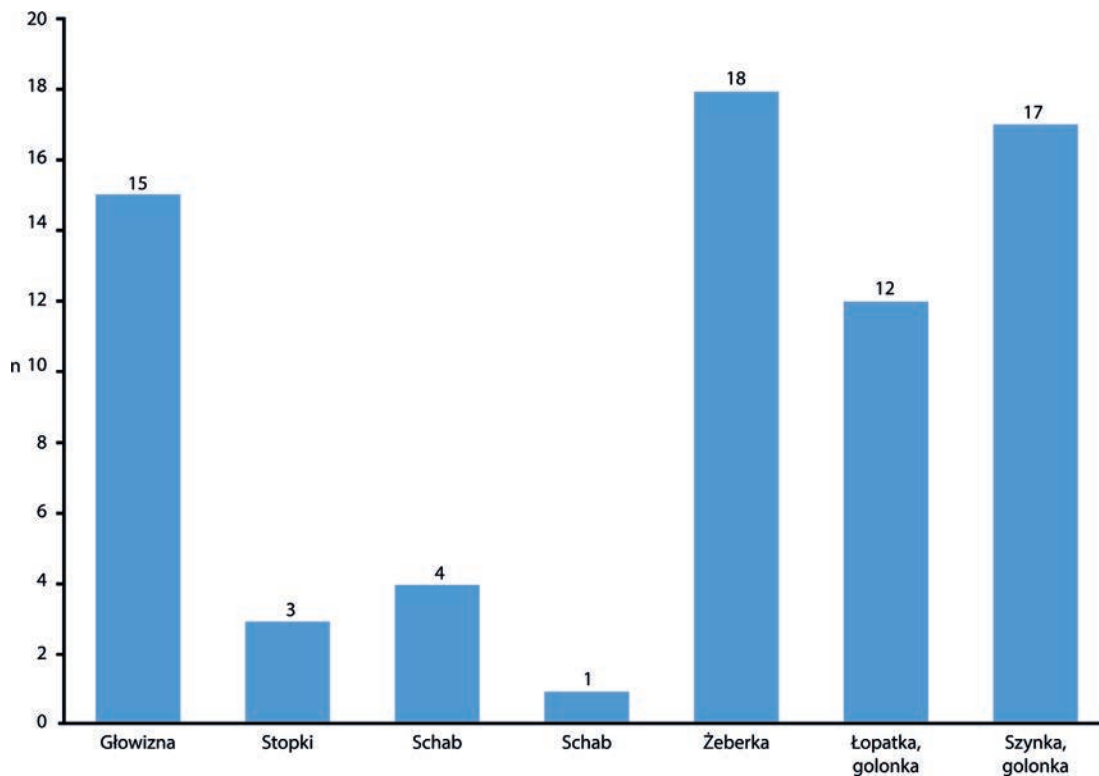
Ze względu na liczebność zbioru do porównań mogą posłużyć dane z Twierdzy Wisłoujście i Zespołu Przedbramia, gdzie zidentyfikowano odpowiednio 537 i 202 egzemplarze. W obu przypadkach zestaw danych dotyczących ssaków domowych konsumpcyjnych jest odmienny od tych z ulicy Świętojańskiej. W pierwszym, rezydenci konsumowali sporo baraniny/koziny, podobnie znaczącą pozycję odgrywała wołowina (Makowiecka, Makowiecki 2015). Można też stwierdzić, że w kolejnych okresach proporcje wymienionych rodzajów mięsa były dosyć stabilne. W niektórych, na przykład w XVI i XIX wieku, można wskazać duży udział wieprzowiny, jednak przy wciąż ważnej pozycji wymienionych wcześniej mięs. We wszystkich okresach duże znaczenie miało też ptactwo. Jednak w przeciwieństwie do ulicy Świętojańskiej, dominowała gęszina, a mniejszą rolę odgrywała kura. Czytelny był też udział krzyżówki, a być może kaczki domowej. Z ryb konsumowano dorsze, flądry oraz jesioty. Z tej perspektywy jawi się oczywisty obraz odmiennego pożywienia w porównaniu do ulicy Świętojańskiej.

O wiele uboższe było menu w więziennym Zespole Przedbramia. Tu liczba szczątków jest bardzo mała, jednak wystarczająca do wskazania bardzo dużego znaczenia

ssaków domowych, a z nich uzyskiwanej wołowiny i baraniny, w mniejszym stopniu wieprzowiny (Makowiecki 2016a). Dominującym komponentem tuszy wołowej były stopy i żebra, a owcy – głowizna. Porcje żeberkowe – wołowe – były wielkości 4-20 cm, średnio 10,4 cm. Większość mieściła się jednak w klasach 6-12 cm. Z ptactwa udokumentowano jedynie gęś, zaś z dziczyzny królika europejskiego, który w tym czasie zasiedlił naturalnie, bądź został sprowadzony na obszar ziem polskich. Był on także składnikiem menu w Twierdzy Wisłoujście (Makowiecka, Makowiecki 2015). Trudno wnioskować o menu rybnym, gdyż nie znaleziono szczątków jakiegokolwiek gatunku. Do wyjątkowych odkryć należała czaszka psa ze śladami odrąbywania głowy od kręgosłupa. Na tej podstawie wnioskowano, że być może więźniowie byli karmieni mięsem tego gatunku (Makowiecki 2016a). Ostatecznie można więc stwierdzić, że i tym razem menu z ulicy Świętojańskiej miało cechy podobne, jak i odrębne. Jedną z różnic są średnio o dwa centymetry mniejsze porcje żeberkowe, które wynosiły niespełna 10 cm. Z drugiej strony większość z nich mieściła się w zakresie 6-12 cm (ryc. 6), a więc tak jak w Zespole Przedbramia.

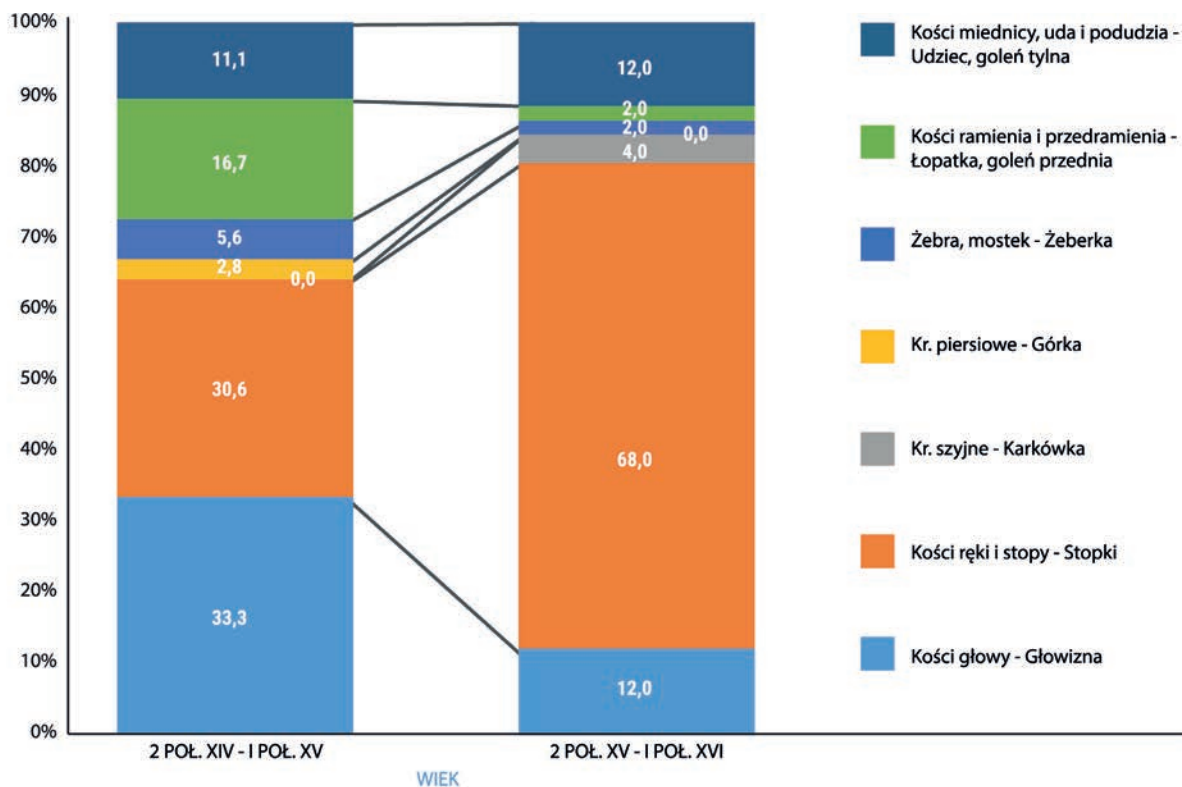
W komentarzu dotyczącym składu gatunkowego warto zwrócić uwagę na obecność psa i kota. Nie ma podstaw do wskazania konsumpcji ich mięsa w przypadku ulicy Świętojańskiej. Można tylko przypuszczać, że z jakichś powodów, np. naturalnej śmierci, ciała tych zwierząt były utylizowane w latrynach. Warto też dodać, że o ile pies towarzyszył człowiekowi we wczesnym średniowieczu, o tyle trzymanie kotów stało się powszechne dopiero w późnośredniowiecznych miastach lokacyjnych. W Gdańsku z każdym stuleciem ich populacja była coraz liczniejsza (Makowiecki, Makowiecka 2013).

Analizowane na kościach ślady rzeźnictwa znamionują jednorodny i wyspecjalizowany sposób rozbioru i porcjowania mięsa takimi narzędziami jak tasak czy duże ostrze, prawdopodobnie topora rzeźniczego. O używaniu takich narzędzi przez rzeźników można wnioskować na podstawie badań z innych miast wschodniej strefy nadbałtyckiej (Seetah, Pluskowski, Makowiecki, Daugnora 2013). Można więc sądzić, że dla mieszkańców ulicy Świętojańskiej oraz

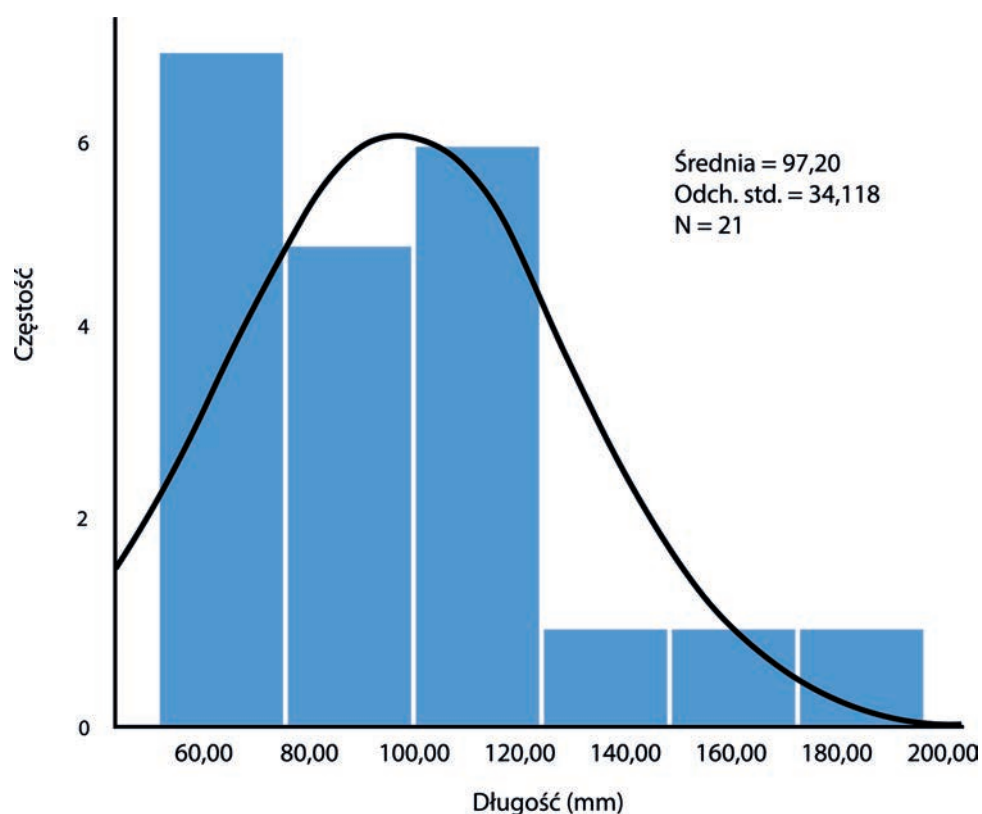
Ryc. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Zespoły anatomiczne świni według części tuszy w drugiej połowie XIV-pierwszej połowie XV w. Oprac. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Fig. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Pig anatomy sets by parts of the carcass in the second half of the 14th–first half of the 15th century. Ed. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Ryc. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Zespoły anatomiczne owcy/kozy według części tuszy w poszczególnych okresach. Oprac. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Fig. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Sheep/goat anatomy sets according to parts of the carcass in particular periods. Ed. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Ryc. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Histogram długości porcji żeberkowych. Oprac. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

Fig. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Histogram of the length of a rib portion. Ed. D. Makowiecki, M. Makowiecka.

rezydentów twierdzy i więzienia źródłem zaopatrzenia w mięso były miejskie jatki. W tym też czasie bardzo powszechne jest dzielenie większych tzw. zasadniczych wyrębów na bardzo małe porcje (Makowiecki, Makowiecka 2014). Z łatwością mieściły się one w otworze naczynia, w którym najprawdopodobniej gotowano strawę. Były to tzw. porcje garnkowe (Makowiecki, Wiejackska 2016).

Podsumowanie

Pomimo, że zbadane materiały odznaczały się niewielką liczebnością, to jednak uzyskane dane i przeprowadzone na ich podstawie interpretacje można uznać za ważny wkład w poznanie życia codziennego grupy mieszczan z konkretnej strefy miasta i okresu historycznego. Należy podkreślić, że badania archeozoologiczne odpadków kostnych z miast nadbałtyckich są coraz częstsze. Dotyczy to

samego Gdańska (por. prace cytowane powyżej), jak i innych miast np. Kołobrzegu (Gręzak 2007), Stargardu (Makowiecki 2012, 2017; Makowiecki, Wiejackska 2016) czy Białogardu (Makowiecki 2005). W ten sposób powstaje coraz większa baza archeozoologicznych informacji, które są efektem badania bezpośrednich źródeł, nie zaś relacji zapisanych w księgach i rejestrach inwentarzowych. Stwarza to dobrą podstawę do przyszłych studiów nad gospodarczym i społecznym znaczeniem zwierząt w miastach w skali globalnej i bardziej szczegółowej – socjotopograficznej. Jest to możliwe poprzez zastosowanie obu kategorii informacyjnych, tak jak to uczyniono dla średniowiecznego i nowożytnego Poznania (Makowiecki 2016b).

Literatura / References

- Цалкин В. И., 1960, *Изменчивость метаподий и ее значение для изучения крупного рогатого скота древности. Бюллетень Московского Общества Испытателей Природы, Отдел Биологии*, т. 62/1, стр. 109-126.
- Цалкин В. И., 1970, *Древнейшие домашние животные восточной Европы*, Vol. 161, Материалы и исследования по археологии СССР №161, Издательство 'Наука', Москва
- Dąbal J., 2018, *Domy i ich zaplecza (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 53-72.
- Driesch von den A., 1976, *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*, Peabody Museum Bulletin, 1, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, Cambridge, Massachusetts.
- Gręzak A., 2007, *Zwierzęta w gospodarce średniowiecznego Kołobrzegu, 2. połowa XIII – XV w.*, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Habermehl K.H., 1975, *Die Altersbestimmung bei Haus – und*

- Labortieren*. Verlag Paul Parey, Berlin, Hamburg.
- Lutnicki W., 1972, *Uzębienie zwierząt domowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Kraków.
- Makowiecka M., Makowiecki D., 2015, *Wyniki badań archeozoologicznych z Twierdzy Wisłoujście* (w:) *Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2013-2014*, red. J. Dąbal, K. Krawczyk, T. Widerski, Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk, s. 407-425.
- Makowiecka M., Paner H., Makowiecki D., 1998, *Źródła archeozoologiczne do studiów nad użytkowaniem zwierząt i konsumpcją mięsa w średniowiecznym i nowożytnym Gdańsku*, „Acta Archaeologica Pomoranica”, 1, s. 317-331.
- Makowiecki D., 2001, *Hodowla oraz użytkowanie zwierząt na Ostrowie Lednickim w średniowieczu. Studium archeozoologiczne*, Biblioteka Studiów Lednickich 6, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Poznań.
- Makowiecki D., 2003, *Historia ryb i rybołówstwa w holocenie na Niżu Polskim w świetle badań archeoichtiologicznych*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Poznań.
- Makowiecki D., 2005, *Ocena archeozoologiczna pozostałości kostnych z badań wykopaliskowych w Białogardzie, stan. 83* (w:) *XIV Sesja Pomorzoznawcza, vol. 2. Od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. H. Paner, M. Fudziński, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 247-270.
- Makowiecki D., 2010, *Wczesnośredniowieczna gospodarka zwierzętami i socjotopografia in Culmine na Pomorzu Nadwiślańskim, Studium archeozoologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń.
- Makowiecki D., 2012, *Badania archeozoologiczne* (w:) *Archeologia Stargardu. Badania zachodniej części kwartału V, t. 1.*, red. K. Kwiatkowski, Muzeum w Stargardzie, Stargard, s. 259-280.
- Makowiecki D., 2016a, *Wyniki badań archeozoologicznych z Zespołu Przedbramia ul. Długiej w Gdańsku* (w:) *Zespół Przedbramia ul. Długiej w Gdańsku. Studium archeologiczne*, red. A. Pudło, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk, s. 249-262.
- Makowiecki D., 2016b, *Zwierzęta średniowiecznego i nowożytnego Poznania oraz okolic. Podstawy archeozoologiczne. Ekologia Historyczna Poznania*, tom 3, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Makowiecki D., 2017, *Wyniki analizy archeozoologicznej* (w:) *Archeologia Stargardu. Badania na Rynku Staromiejskim, t. 3.*, red. M. Majewski, K. Stań, Muzeum Archeologiczno-Historyczne, Stargard, s. 245-308.
- Makowiecki D., Gotfredsen A.B., 2002, *Bird remains of Medieval and Post-Medieval coastal sites at the Southern Baltic Sea, Poland*, „Acta zoologica cracoviensia”, 45 (special issue), s. 65-84.
- Makowiecki D., Makowiecka M., 2013, *The Character of Animal Exploitation and the Environment at the Polish/Prussian Frontier in the Medieval Period: A Case Study* (w:) *Frontier Societies and Environmental Change in Northeast Europe*, Eds. A. Pluskowski, A. Brown, M. Stančikaitė, L. Daugnora, *Archaeologia Baltica* 20, s. 91-116.
- Makowiecki D., Makowiecka M., 2014, *Analiza źródeł przyrodniczych. Wyniki badań zwierzęcych szczątków kostnych* (w:) *Zamek biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*, red. M. Wiewióra, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 177-201.
- Makowiecki D., Wiejacka M., 2016, *Wyniki analizy archeozoologicznej* (w:) *Archeologia Stargardu. Badania na obszarze dawnego kościoła augustiańskiego, t. 2.*, red. M. Majewski, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie, Stargard, s. 395-470.
- Müller H.H., 1973, *Das Tierknochenmaterial aus den frühgeschichtlichen Siedlungen von Tornow, Kr. Calau* (w:) *Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow, Kr. Calau*, red. J. Herrmann, *Schriften zur Ur- und Frühgeschichte*, 26, s. 267-310.
- Seetah K., Pluskowski A., Makowiecki D., Daugnora L., 2013, *New Technology or Adaptation at the Frontier? Butchery as a Signifier of Cultural Transitions in the Medieval Eastern Baltic* (w:) *Frontier Societies and Environmental Change in Northeast Europe*, Eds. A. Pluskowski, A. Brown, M. Stančikaitė, L. Daugnora, *Archaeologia Baltica* 20, Klaipėda, s. 59-76.
- Silver I. A., 1969, *The ageing of domestic animals* (w:) *Science in archaeology: a survey of progress and research*, 2nd edition, eds. D. Brothwell, E. Higgs, London, s. 283-302.
- Schramm Z., 1967, *Szczątki kostne wczesnośredniowiecznej owcy i kozy z wykopalisk północno-zachodniej Polski*, „Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu”, t. 36, s. 135-174.
- Teichert M., 1975, *Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen* (w:) *Archaeozoological studies*, ed. A.T. Clason, Amsterdam, s. 51-69.
- Zietzschmann O., Krölling O., 1955, *Lehrbuch der Entwicklungsgeschichte der Haustiere*, Berlin.

Food of animal origin in the light of archeozoological studies

Summary

Bone remains and animal teeth discovered during excavations carried out at ul. Świętojańska were deposited in various periods of use of this place. They were dated for the first half of the 14th century, 2nd half of the 14th – first half of the 15th century, (pit with leather waste – K15), end of the 15th – first half of the 16th century (latrine – K13), 2nd half of the 15th – 1st quarter of the 16th century (latrine – K11) and for the 2nd half of the 17th – 18th century, respectively.

605 NISP were examined, which came mainly from domestic mammals, far fewer birds, and a small number of fish and wild mammals. The obtained data show that people ate meat of domestic animals (farm animals), wild mammals, birds and fish. The first of these groups was definitely essential. Most meat, fat, as well as bone marrow and brains were produced from it. The most important species was probably cattle, the percentage of its remains in subsequent periods gradually increased. It took place at the expense of pork whose percentage was close to 30% at the end of the Middle Ages, while in the 17th and 18th centuries it was only 9%. The opposite tendency was recorded for small ruminants. This group of domestic mammals, undoubtedly, provided more mutton than goats.

The quality of the meat consumed underwent significant changes. It is well seen in cattle in indicators of anatomical composition. In the oldest period, the head, feet and ribs were the basic components of food. However, in the next period the intake of the first part of the carcass was clearly smaller. The position of feet increased, with almost the same share of ribs as before. Much more valuable ham and chuck were consumed because of their protein content. In the 17th and 18th centuries, the intake of the head decreased to a minimum, and the feet were clearly rarer. The place of these parts of the carcass was taken up by round, constituting as much as 40%.

In the case of pork, basing only on anatomical elements and a collection from the end of the Middle Ages, it is possible to indicate a high proportion of ribs, head, shoulders and ham with hocks. The quality of the mutton / goat, which was consumed, was different at the end of the Middle Ages and at the beginning of modern times. In the first period, the head and ribs as well as the shoulder were significant.

In the younger period, the consumption of ribs could be up to twice as high. Clearly, the head and shoulders were eaten less often, but the leg's participation did not change.

The quality of meat was also diversified due to the age of slaughtered animals. More delicate, juicy meat, deriving from young animals, was consumed. However, most often it came from grown individuals.

In the following centuries, the importance of domestic mammals decreased slightly. The consumption of birds increased. It was mainly domestic chicken, to a small extent geese, and quite exceptionally duck. The game was of little importance, i.e. roe deer and red deer. It is worth noting, however, that the menu may have occasionally included seal meat (Gray Seal). The species list of fish indicates the important position of cod.

Animals that can be treated as pets were dogs and cats. There were no traces of butchery on the bones indicating consumption of their meat. The cat population in Gdańsk was increasing with each century. The butchering marks on the bones are characterized by a fairly homogeneous, specialized way of cutting and portioning meat, with such tools as a cleaver or a large blade, probably a butcher's ax. At the same time, it was very common to divide larger, so-called basic cuts, into very small portions. They were easily located in the opening of the vessel in which the food was probably cooked. It was called portioning into a pot (pot sizing). In the case of ribs, the size of such portions was usually 6 – 12 cm, with an average of 8 cm.

Finally, it should be emphasized that despite the small numbers, the obtained data and interpretations can be considered as an important contribution to getting to know the „everyday life” of a group of burghers from a specific zone of Gdańsk and in particular historical periods. Archeozoological studies of bone waste from Baltic cities are more and more frequent, which concerns Gdańsk itself and others, Kołobrzeg, Stargard or Białogard. It creates a good basis for future studies on the economic and social significance of animals in cities on a global scale and more detailed – socio-topographic one, through the use of archeozoological data and historical sources.

Joanna Dąbal

Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

6.4. O PALENIU TYTONIU W DOMACH MIESZCZAŃSKICH (XVIII-XX WIEK)

Abstrakt:

Artykuł prezentuje części fajek pozyskane w efekcie badań przy ulicy Świętojańskiej 6-7. Przedstawiona analiza dostarcza informacji dotyczących proveniencji tych wyrobów, ich wytwórców i chronologii. Wyniki przeprowadzonych badań pozwoliły na sformułowanie wstępnych uwag dotyczących aspektów ekonomicznych i preferencji konsumenckich mieszkańców obu domów w okresie od XVIII do XX wieku.

Słowa kluczowe:

fajki, Gdańsk, archeologia, tytoń

Abstract:

The article presents parts of pipes obtained as a result of research at Świętojańska 6-7. The presented analysis provides information on the origins of these products, their manufacturers and chronology. The results of the conducted research allowed to formulate preliminary conclusions regarding economic aspects and consumer preferences of residents of both houses in the period from the 18th to the 20th century.

Keywords:

pipes, Gdańsk, archeology, tobacco

Tytoń konsumowany był w nowożytnej Europie w odmiennych formach. Zalecany na choroby, szczególnie w czasie plag i epidemii, stosowany był w formie maści, naparów jako środek medyczny. Przesuszone, zmielone liście tytoniu także palono, a w formie sproszkowanej wdychano tabakę. Materialnymi świadectwami konsumpcji tytoniu w formie zmielonych liści są zachowane wśród źródeł archeologicznych części fajek. W efekcie badań przy ulicy Świętojańskiej 6-7 pozyskano zespół fajek z okresu od XVIII do XX wieku.

Kontekst pozyskania źródeł

Wyróżnione w zbiorze części fajek zarejestrowano w kontekstach archeologicznych, które można uporządkować w pięć grup związanych z interpretacją funkcji jednostek stratygraficznych (tab. 1). Do pierwszej grupy należą źródła pozyskane ze stropów poziomów piwnic, które można interpretować w kontekście mieszkańców domów. Podobne wnioski można formułować w odniesieniu do znalezisk z latryn. Intencjonalnym depozytem związanym z pracami budowlanymi wykonywanymi w domu przy ulicy Świętojańskiej 6 są fajki odsłonięte we wnęce muru zamurowanego w XVIII wieku. Do ostatnich przedmiotów interpretowanych w kontekście mieszkańców obu kamienic należą przedmioty pochodzące z dolnych partii zasypiska piwnicy. Kolejne zabytki nie mogą być bezpośrednio interpretowane w powyższym kontekście, ponieważ pozyskane zostały z poziomów budowlanych i niwelacyjnych związanych z domami. W tych kontekstach źródła mogły zostać zdeponowane wtórnie. Najliczniej części fajek pozyskano w obrębie domu przy ulicy Świętojańskiej 6. Stanowią one 89% całego zespołu. Pozostały procent (11) stanowią egzemplarze pozyskane w kontekście domu numer 7.

Analiza źródeł

W wyniku badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 pozyskano łącznie 91 części fajek reprezentowanych przez modele jednoczęściowe i złożone.

Elementy fajek jednorodnych

Wśród części fajek jednorodnych, wykonanych gliny, jednoczęściowych wyróżniono 70 fragmentów cybuchów i 12 fragmentów główek (ryc. 1-2). Fajki, poza nielicznymi egzemplarzami, zachowane są w niewielkich partiach. Fajki jednorodne wykonywane były z jednego kawałka gliny techniką odciskania w formie. Fajka jednorodna składa się z cienkiego rurkowatego cybuchu zakończonego rozszerzoną główką. Prezentację wyrobów ze stanowiska przedstawiono

stosując przyjętą w polskiej literaturze przedmiotu terminologię (szerzej Dąbał 2010: 74-75). Niektóre modele fajek jednorodnych oznaczane były znakami jakościowymi, sygnaturami wytwórni, eksporterów lub gildii. Oznaczenia wykonywano na cybuchach fajek, ich noskach i piętkach. Są to znaki pozwalające niekiedy na identyfikację wykonawców lub dystrybutorów konkretnych modeli. Wśród analizowanych egzemplarzy fajek jednorodnych, tylko jedna główka nie ma śladów użytkowania. Na pozostałych częściach zarejestrowano osad z tytoniu i ślady przepalenia powierzchni.

Zespół fajek jest reprezentowany przez cztery główne modele tych produktów. Pierwszy najliczniej reprezentowany (9 główek) stanowią wyroby niderlandzkie. Fajki posiadają główki o formie zbliżonej do owoidalnej, są asymetrycznie uformowane z większą wypukłością od góry. Ich wysokość mierzy od 40,47 do 44,26 mm, a średnice ich wylotów od 19,17 do 22,05 mm. Na noskach fajek od lewej strony znajduje się *herb Goudy* lub *herb Goudy* pod S. Jeden egzemplarz posiada oznaczenie w formie *herb Goudy* pod S z kropką. Na piętkach 8 z 9 egzemplarzy¹ zarejestrowano sygnatury *herb Goudy*, *herb Harlemu*, *siedzący lis*, *łabędź* oraz *IVB* (tab. 2) (ryc. 1: 1-6). Na podstawie zarejestrowanych oznaczeń i sygnatur ustalono, że chronologia wszystkich egzemplarzy zamyka się w latach 1740-1790 (Duco 1987: 77-79; 2003: 124, 130, 133, 171-172).

Odpowiednikami wskazanych modeli fajek zachowanych w partiach główek jest 66 części cybuchów. Średnice cybuchów odpowiadające opisanym modelom mierzą od 5,5 do około 7 mm i posiadają kanały dymowe o grubości 1,8 do 2 mm. Wśród tych egzemplarzy wyróżniono 7 części posiadających formę dekoracji lub oznaczeń. Zachowane części dekoracji pasmowej stanowią wykonane szablonem poziome zdobienia w formie stycznych okręgów i dookólnych zygzakowatych linii (4 egzemplarze). Ponadto na 3 cybuchach zarejestrowano napisy: IAC DE VOS IN GOUDA; M:BREM; DIRCK (ryc. 1: 9, 13). Na podstawie napisów zidentyfikowano wytwórców i eksporterów fajek. Byli nimi Machiel Brem posługujący się popularną w Gdańsku sygnaturą A pod koroną w latach 1728-1778 oraz Jacob de Vos posługujący się sygnaturą zidentyfikowaną w analizowanym zespole jako *siedzącego lisa* w latach 1729-1755 (Duco 2003: 130, 151, 195). Ostatni napis zidentyfikowano jako imię kupca DIRCK ENTVOGEL, który eksportował fajki do Europy, Azji i Nowego Świata w latach 30-40-tych XVIII wieku (Lingen 2001: 67). Zidentyfikowane modele fajek są egzemplarzami popularnymi w Gdańsku, odnotowywanymi na większości

¹ jedna główka zachowała się w niewielkiej partii bez noska

Tabela 1. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Kontekst pozyskania części fajek. Oprac. J. Dąbal.
Table 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Context of obtaining some of the pipes. Ed. J. Dąbal.

	Dolne partie zasypiska piwnicy	Poziomy użytkowe piwnicy				Zamurowana wnęka M4	Wypełnisko latryny K2	Poziomy budowlane i nivelacyjna piwnic		
nr kamienicy	Świętojańska 6	Świętojańska 6			Świętojańska 7	Świętojańska 6	Świętojańska 6	Świętojańska 6		Świętojańska 7
warstwa	5	11	22	27	310	M23	33	31	37	334
liczba fragmentów	6	3	3	31	4	2	6	33	1	2

Tabela 2. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Zidentyfikowane sygnatury fajek niderlandzkich, ich wytwórcy i lata produkcji. Oprac. J. Dąbal.

Table 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Identified signatures of Dutch pipes, their manufacturers and manufacturing years. Ed. J. Dąbal.

sygnatura	liczba główek	wytwórca	lata produkcji
herb Goudy	1	Jan van der Werf	1767-1790
herb Harlemu	3	Jacob Nobel	1754-1774
siedzący lis	1	Jacob de Vos	1729-1755
łabędź	1	Jan Verbeesem	1753-1760
IVB	2	Jan van Beek	1758-1773

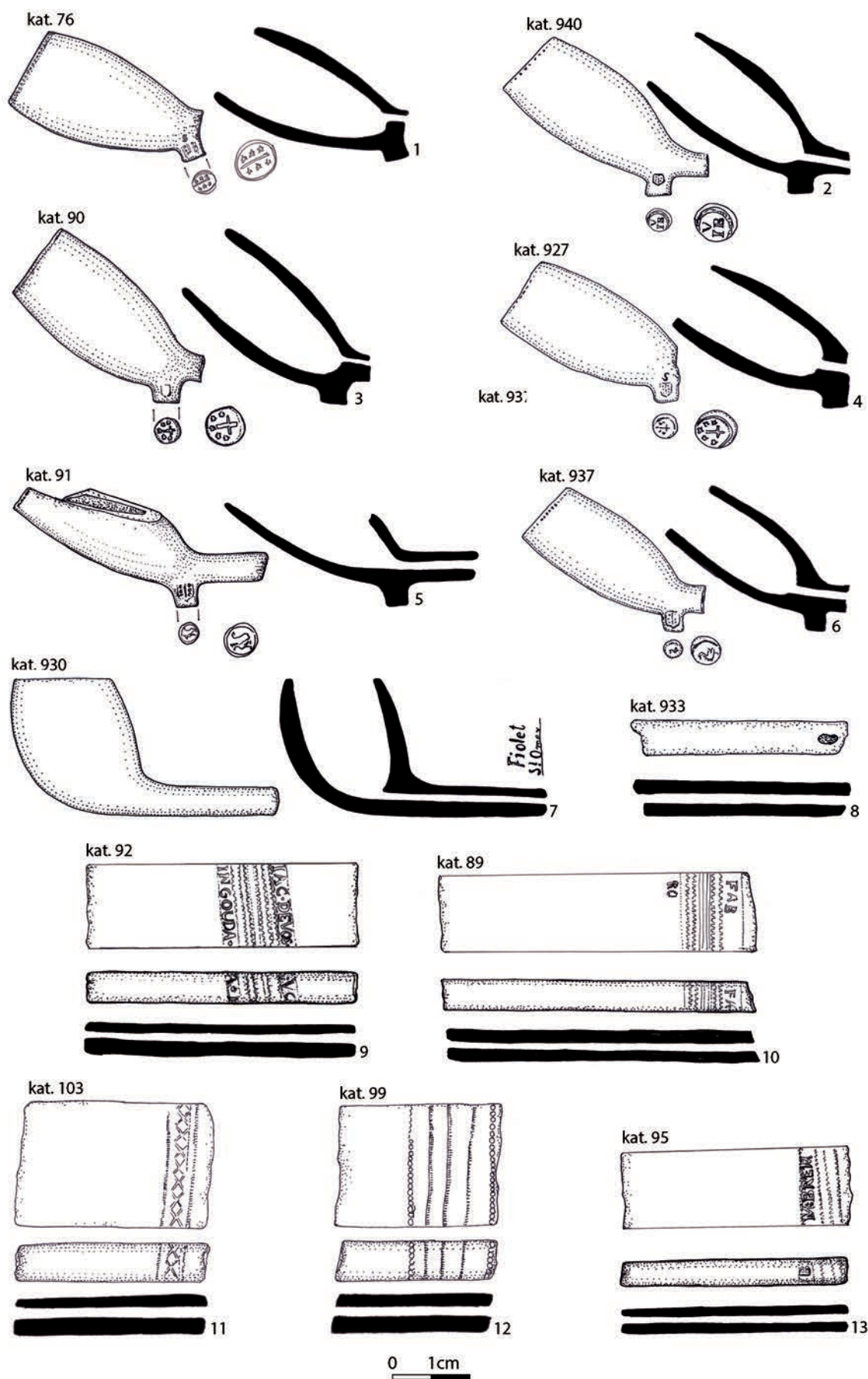
badanych stanowisk (Dyba 2009: 417-436; Bednarz 2013: 261-278; Dąbal 2013a: 103-109; 2013b: 199-220; 2015a: 281-298; 2015b: 189-204; Kulesz-Hodysz 2016: 199-208). Zachowane całe egzemplarze pozwalają określić ich pełne wymiary (Dąbal 2013b: 217). Są to fajki mierzące około 52 cm, o główkach 3,8 do 4,2 cm, sygnowane na nosku i piętce oraz posiadające odciskaną dekorację na cybuchu na wysokości około 14 cm od główki. Na podstawie liczebności tych egzemplarzy w mieście można wnioskować, że stanowiły produkty przeznaczone na lokalny rynek zbytu i znajdowały się w obrocie handlowym. Wskazane datowanie modeli na lata 1740-1790 zamyka chronologię niderlandzkich

egzemplarzy przed rokiem przejścia Gdańska pod administrację pruską².

Kolejny wyróżniony w zespole model fajki formą główki nawiązuje do niderlandzkich egzemplarzy. Kształt główki jest owoidalny, jednak bardziej symetryczny. Jest ona również szersza³ i większa od opisanych wcześniej (ryc. 2: 3). Zasadnicza różnica technologiczna polega również

² rok 1793

³ stan zachowania nie pozwala na wskazanie wszystkich cech metrycznych, ale szerokość największej wypukłości główki wynosi 25,90 mm w stosunku do tej samej części fajki niderlandzkiej 23,06 mm

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Fragmenty fajek jednorodnych. Rys. A. Dmitruczuk.
 Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Clay tobacco pipes. Drawing A. Dmitruczuk.

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Fragmenty fajek jednorodnych. Fot. J. Dąbal.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site121, AZP 12-44/238. Clay tobacco pipes. Photo J. Dąbal.

na grubości ścianek, które mierzą od 4,22 do 5 mm⁴. Główka posiada oznaczenie na nosku w formie wypukłego prostokąta przypominającego kształtem tarczę. Piętka egzemplarza jest sygnowana przedstawieniem ptaka⁵. Na podstawie cech technologicznych fajkę zidentyfikowano, jako wyrób z Rościna. Zarejestrowana sygnatura nie występuje w opublikowanych danych z ośrodka (Witkowska 1989/90: 289–290; Smiesing, Zimmerman 1990: 240). Jednak opracowanie

⁴ główki fajek niderlandzkich posiadają ścianki o grubości 1,90–2,40 mm

⁵ jest to swobodne skojarzenie autorki, ale wizerunek przypomina gęś

wyników badań fajek z Rościna, poza wstępnymi informacjami, nie zostało do dzisiaj rozwinięte, a zasoby w pełni zaprezentowane. W związku z tym wskazane dane nie są już obecnie w pełni referencyjne. Fajki z Rościna pojawiają się w Gdańsku pod koniec XVIII wieku, co potwierdzają liczne egzemplarze zachowane z cybuchami (Dąbal 2015b: 196–197). Również w zbiorach z ulicy Świętojańskiej zarejestrowano egzemplarz cybucha z napisem zachowanym w części FAB RO, stanowiącym część pełnego brzmienia FABRIQ ROSTIN (ryc. 1: 10). Może to stanowić przesłankę potwierdzającą proveniencję wskazanego modelu fajki. Egzemplarz na podstawie formy i czasu funkcjonowania fabryki datowano na późne lata 70-te XVIII wieku do 1804 roku (Dąbal 2010: 73–86).

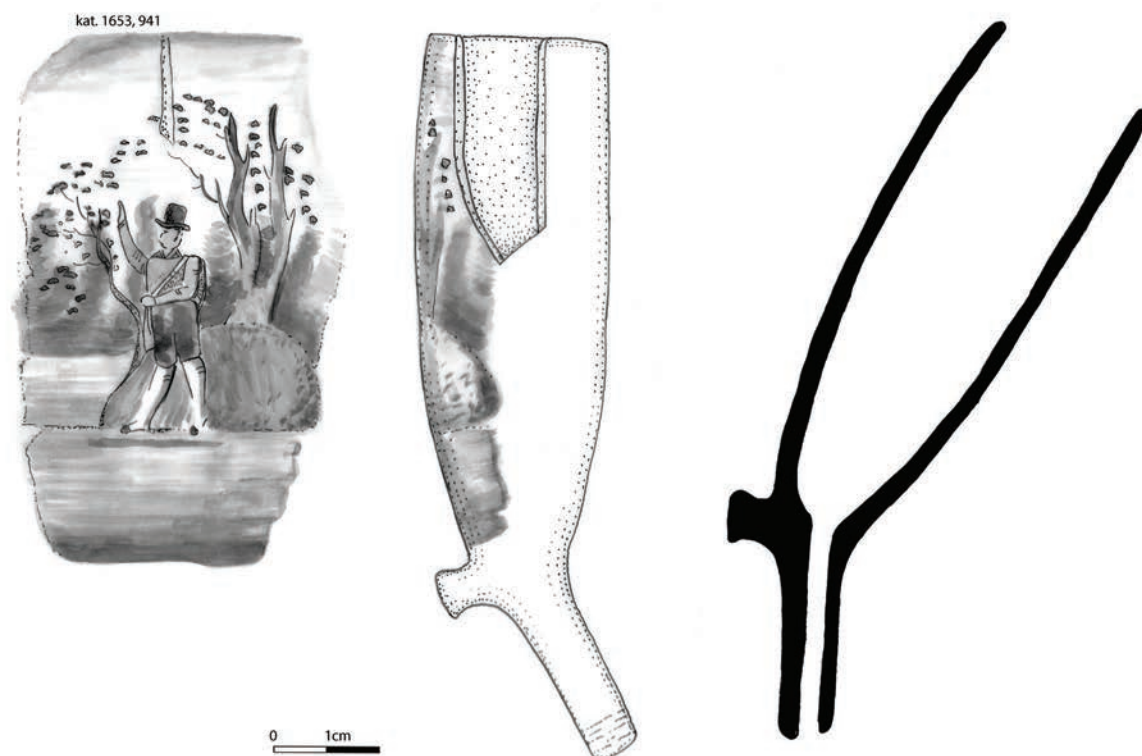
Kolejny wyróżniony model fajki zachowany jest w części główki o wysokości 38,10 mm i średnicy wylotu 24,31 mm. Egzemplarz wykonano z gliny wypalanej na kolor jasnopomarańczowy. Dolna partia główki jest owalna, cała forma jest lekko spłaszczona wzdłuż osi cybucha. Cybuch fajki mierzy 8,26 mm średnicy, a jego kanał 2,19 mm. Na cybuchu w odległości około 25 mm znajduje się poziomy napis FIOLET ST OMAR (ryc. 1: 7; 2: 1). Fajkę zidentyfikowano, jako wyrób fabryki należącej do Luisa Fioleta zlokalizowanej w Saint Omer, w północno-wschodniej Francji. Zidentyfikowano również model fajki określany w katalogach firmy z lat 1830–1840 jako *Grande Victoria* (no. 1585)⁶. Francuskie fajki z fabryki w Saint Omer zostały już odnotowane w Gdańsku (Kulesz-Hodysz 2016: 204–205). Ostatni model fajki wyróżniony w zbiorze jest problematyczny pod względem identyfikacji ośrodka wytwórczości (ryc. 2: 2). Niewielkich rozmiarów główka ukształtowana została w formie o owalnych kształtach od dołu i cylindrycznej partii korpusu. Egzemplarz o wysokości 32,08 mm i średnicy wylotu około 25 mm posiada charakterystyczny nosek lekko zwężony w partii przy główce i poszerzony w partii piętki. Nie udało się zidentyfikować ośrodka produkcji tych modeli, jednak ustalono dane mogące w przyszłości pomóc w rozpoznaniu. Najbardziej podobne egzemplarze do tego pozyskanego w Gdańsku pochodzą z belgijskich fabryk przykładowo w Liege, czy Bree⁷. Formy te również we francuskich fabrykach takich jak Gambier identyfikowane są z Belgią o czym świadczą nazwy modeli fajek francuskich o podobnych kształtach określane jako *Terre Belge*, *Terre Blanche* czy *Terre Flamande*⁸. Na obecnym etapie badań na podstawie katalogów belgijskich wytwórni egzemplarz datowano na lata 1830–1850. Otwartą pozostaje kwestia określenia precyzyjnej proveniencji tego modelu.

Fajki jednorodne zostały również odnotowane jedynie w częściach cybuchów. Zarejestrowano 3 egzemplarze cybuchów o średnicach 10 mm i kanałach mierzących około 2,2 mm (ryc. 1: 11–12). Dwa z badanych fragmentów posiadają dekorację geometryczną wykonywaną szablonem i sznurkiem. Analogiczne egzemplarze datowane są ogólnie

⁶ Fabrique de Pipe de Mr Luis Fiolet à S Omer, 1830–1840

⁷ Fabrique de Pipes la Terre. Echantillons. De pipes de la Fabrique de Wingender-Knoedgen. No. 83 à Chokier, Lige, 1850; Des Pipes de terre De la Fabrique De J.J. Knoedgen a Bree, Belgisch Limburg, 1853.

⁸ Gambier, V.ve Hasslauer de Champeux & Quentin. Successeurs, 1894.

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Porcelanowa główka fajki. Rys. A. Dmitruczuk.
Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Porcelain pipe bowl. Drawing A. Dmitruczuk.

na drugą połowę XVII wieku (Duco 1993: 141). Jeden z cybuchów o wskazanej średnicy posiada wtórnie wykonany otwór, prawdopodobnie w celu przeczyszczenia kanału. Trzy starsze egzemplarze zarejestrowano w warstwach związanych z podnoszeniem poziomu piwnicy. W związku z tym ich obecności nie można bezpośrednio wiązać z konsumpcją tytoniu przez mieszkańców.

Elementy fajek złożonych

W zbiorze fajek złożonych wyróżniono 9 fragmentów stanowiących pozostałość 3 przedmiotów. Budowa fajki złożonej była już wielokrotnie prezentowana na łamach polskiej literatury. W niniejszej analizie posłużono się przyjętą terminologią dzielącą elementy fajki złożonej na główkę połączoną ze zbiornikiem na kondensat lub bezpośrednio z cybuchem zakończonym ustnikiem (szerzej Bis 2009: 229-242). Pozyskane w efekcie badań części stanowią: główka, zbiornik na kondensat i cybuch zakończony ustnikiem. Główka fajki o cylindrze charakterystycznym dla niemieckich wytwórni określanym jako forma berlińska wykonana została z porcelany (wys. główki 96,14 mm, śr. krawędzi wylotu: 34,44 mm, wys. noska 7,86 mm, śr. piętki 9,28 mm, śr. cybuchu 10,35 mm) (ryc. 3). Główka w formie owoidalnej połączona jest cybuchem zamkniętym gwintowaniem. Egzemplarz posiada stopkę bez oznaczeń. Cylinder od strony zewnętrznej⁹ dekorowany jest wielobarwnym nadrukiem ukazującym myśliwego na tle leśnego krajobrazu. Egzemplarz datowano na początek XIX wieku. Analogiczne formy główek wytwarzała przykładowo firma Gebr. Grünstadt/Bordollo funkcjonująca na terenie miasta

Grünstadt, Nadrenia, Niemcy od 1801 roku¹⁰. Nie zidentyfikowano precyzyjnie fabryki, w której wykonano egzemplarz z ulicy Świętojańskiej, jednak analogiczne formy dekorowane motywami związanymi z polowaniami występowały w katalogach północnoniemieckich firm w zdefiniowanym okresie¹¹. Kolejnym wyróżnionym elementem fajki złożonej jest cybuch zakończony obecnie ułamanym ustnikiem. Cybuch wykonano z utwardzanej gumy- surowca popularnego do produkcji tych elementów w XX wieku. Cybuch posiada niegwintowane połączenie do mocowania z główką (ryc. 4). Analogiczne formy reklamowano w katalogach firmy z Höhr w latach 30-tych XX wieku¹². Z perspektywy badań archeologicznych tego typu elementy fajek nie były do tej pory przedmiotem opracowań. Wśród elementów fajek złożonych wyróżniono również porcelanowy zbiornik na kondensat w formie owoidalnej, ze ściętym dnem (ryc. 5). Nie zachowała się szyjka służąca do montowania główki. Na odsadniku od strony główki znajduje się napis GLÜCK malowany naszkliwnie na fioletowo-czarno. Egzemplarz, na podstawie kontekstu pozyskania, datowano na lata 1910-1930. Forma zbiornika wydaje się bardziej typowa dla wyrobów z obszaru Bawarii¹³.

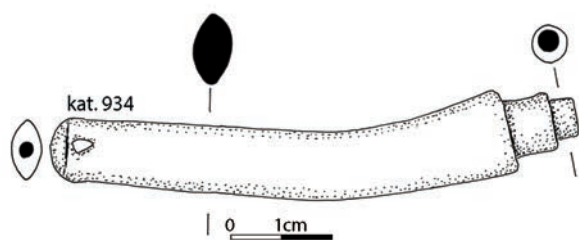
¹⁰ Steingutfabrik Grünstadt in Grünstadt Rheinpfaltz vormals Gebr. Bordollo, gegründet im Jahre 1801; 1838.

¹¹ Steingutfabrik Grünstadt in Grünstadt Rheinpfaltz vormals Gebr. Bordollo, gegründet im Jahre 1801; 1838.

¹² J. Schilz-Müllensbach, Höhr bei Coblenz. Holz- und Ton-Pfeifenfabrik, 1939.

¹³ Brak danych literaturowych. Uwagę sformułowano w oparciu o prześledzenie aukcji tej kategorii przedmiotów. Przykładowo <https://www.worthpoint.com/worthopedia/un-smoked-antique-bavarian-porcelain-512916224>

⁹ odwrotnej do patrzącego

Ryc. 4. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Cybuch fajki wykonany z utwardzonej gumy. Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. A pipe stem made of hardened rubber. Drawing A. Dmitruczuk.

Ryc. 5. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Porcelanowy zbiornik na kondensat. Fot. J. Dąbal.

Fig. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Porcelain base container for tobacco pipes. Photo J. Dąbal.

O paleniu tytoniu przez mieszkańców domów ulicy Świętojańskiej

Wśród pozyskanych w efekcie badań źródeł wyróżniono 55 części fajek jednorodnych i złożonych, które bezpośrednio wiążą się z użytkowaniem przez mieszkańców domów. Są to egzemplarze pozyskane ze stropów poziomów użytkowych piwnic i dolnych partii zasypiska (47 fragm.), wypełniska latryny (6 fragm.) oraz zamurowane we wnęce piwnicy domu numer 6 (2 fragm.). Pozostałe egzemplarze pozyskano w kontekście poziomów budowlanych, głównie w piwnicach

obu domów (36 fragm.). Części fajek nie pozyskano w warstwach niwelacyjnych czy użytkowych zarejestrowanych na zapleczach domów. Najstarsze zidentyfikowane fajki, które można wiązać z mieszkańcami ulicy Świętojańskiej, to egzemplarze niderlandzkie datowane od 1740 roku. Informacja ta mogłaby być istotna w kontekście pojawiania się fajek i akcesoriów w domach gdańskich, jednak w tym zakresie brak materiałów porównawczych uniemożliwia taką analizę. Dane te można jedynie odnieść do ogólnej chronologii egzemplarzy pozyskiwanych w efekcie badań na terenie Gdańska, wśród których najstarsze datowane są na koniec XVI po pierwsze lata XVII wieku, natomiast ich zwiększająca się liczba odnotowywana jest w pierwszej ćwierci XVII wieku (Dąbal 2015b: 189-204). Przyjmując ogólny punkt odniesienia, fajki przy ulicy Świętojańskiej pojawiają się dość późno w stosunku do obecności tych produktów w mieście. Niewykluczone, że stan ten wiąże się z profilem zawodowym mieszkańców. Na obecnym etapie i stanie opracowań powyższe uwagi mają jedynie charakter też wymagających uzupełnień. Odnotowane w zespole fajki z Rościna i fabryk francuskich lub belgijskich stanowią kolejne ogniwo produktów użytkowanych przez mieszkańców. Zmiana eksporterów tej kategorii wyrobów wynikała przede wszystkim z uwarunkowań polityczno-ekonomicznych. Od 1793 roku Gdańsk znajdował się pod administracją pruską, co wiązało się to z zakazem importu niektórych produktów z fabryk zlokalizowanych poza Rzeszą. Ponownie brak publikacji z obszarów mieszkalnych z Gdańska uniemożliwia stwierdzenie czy embarga na fajki niderlandzkie były skuteczne. Dotychczas opublikowane zespoły pochodzą przede wszystkim z warstw budowlanych lub niwelacyjnych, gdzie egzemplarze z Rościna współwystępują z wyrobami niderlandzkimi (Dyba 2009: 417-436; Bednarz 2013: 261-278; Dąbal 2013b: 199-220; 2015b: 189-204; Kulesz-Hodysz 2016: 199-208). Interesującym w kontekście geopolitycznym miasta jest odnotowana obecność fajek francuskich, potwierdzona wcześniejszymi pojedynczymi znaleziskami. Występowanie modeli fajek francuskich w Gdańsku można wiązać z wymianą handlową między tymi miastami¹⁴. Ponadto fajki francuskie nieobjęte były embargami Rzeszy. W kontekście dalszych badań należałoby podjąć próbę określenia tego zjawiska. W kontekście XIX i XX-wiecznych źródeł obecność porcelanowych fajek złożonych jest bezpośrednim następstwem ekspansji produktów niemieckich w Gdańsku w czasach administracji pruskiej (Dąbal 2015a: 281-298).

Z perspektywy zachowań konsumpcyjnych i upodobań mieszkańców domów w XVIII i początkach XIX wieku, można zaobserwować użytkowanie wyrobów niderlandzkich - długich jednoczęściowych modeli fajek wykonywanych z białej gliny, następnie użytkowanie podobnych jednak nieznacznie krótszych egzemplarzy z Rościna. Obie grupy modeli

¹⁴ Z Francji do Gdańska przybywały jednostki pływające z miejscowości Sete i Marsylia, wśród ładunków najczęściej odnotowywane to: wino, sól, rodzynki, oliwa, szafran, sumak, koniak. Wzmógłony ruch statków z tego kierunku odnotowany jest w latach 1819-1856. Źródło: Sound Toll Register online (STR) <http://dietrich.soundtoll.nl> [dostęp 12.12.2018 r.]

są utrzymane w podobnej estetyce i ograniczają sposób konsumpcji tytoniu. Przy wskazanych modelach o główkach formowanych pod kątem około 70°, najwygodniejszą formą palenia była konsumpcja przy stole na siedząco lub stojąco, ale w tej drugiej sytuacji poruszanie się było ograniczone ze względu na możliwość ubytków tytoniu i rozsypywanie żaru. Częściowo tej sytuacji mogły zapobiec metalowe wieczka fajek, jednak nie są one częstymi znaleziskami z XVIII wieku. Można więc wysunąć tezę, że palenie tytoniu z tych modeli wymagało odpowiednich warunków. Sytuacja zmienia się w czasie upowszechnienia się krótszych form o główkach uformowanych pod kątem 45°, takich jak wyróżnione modele francuskie lub belgijskie. Tego typu egzemplarze mogły być palone podczas nieskomplikowanych prac, także podczas wykonywania czynności zawodowych. Ponownie sytuacja zmienia się w odniesieniu do wprowadzenia do użytkowania zarejestrowanych podczas badań przy ulicy Świętojańskiej form złożonych. Różnorodność surowców z jakich je

wykonywano oraz możliwości dokupowania poszczególnych części takich fajek, stanowiły element indywidualizacji tych produktów. W zależności od typu, fajki te mogły występować w formach bardzo krótkich lub dłuższych wymagających szczególnej pozycji użytkownika. Należy również wskazać, że porcelanowa główka fajki złożonej datowana na pierwszą połowę XIX wieku, jest do tej pory najstarszym opublikowanym egzemplarzem modeli tego typu z Gdańska.

Pozytskane w efekcie badań części fajek są bardzo cennym źródłem poznania zachowań konsumpcyjnych mieszkańców Gdańska. Brak opracowań takich zespołów z przestrzeni mieszkalnych miasta, utrudnia możliwości obserwacji zaakcentowanych w artykule zjawisk, odnoszących się do zagadnień ekonomicznych oraz preferencji użytkowych i estetycznych dawnych Gdańszczan. Zaprezentowane dane stanowią pierwszy punkt odniesienia dla takich dociekań.

Literatura/References

- Bednarz S., 2013, *Fajki z wykopalisk przeprowadzonych w południowo-zachodniej części kwartału ulic: Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla i św. Barbary, w latach 2008 i 2009*, „Archeologia Gdańska”, t. V, s. 261-278.
- Bis M., 2009, *O glinianych lulkach w dawnej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R.57, nr 2, s.229-242.
- Dąbal J., 2010, *Jednorodne fajki gliniane z manufaktury w Rościnnie pozyskane na stanowisku przy ul. Szafarnia w Gdańsku. Próba interpretacji źródeł w kontekście zmian społeczno-ekonomicznych w okresie industrialnym (w:) Archeologia Dolnego Miasta w Gdańsku. Północno-zachodnia część kwartału ulic Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla, Św. Barbary*, red. B. Bobowski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Edukacji Zdrowotnej i Nauk Społecznych, Łódź, s. 73-86.
- Dąbal J., 2013a, *Clay tobacco pipes from archaeological contexts*, „Journal of the Académie Internationale de la Pipe”, vol. 6, s. 103-109.
- Dąbal J., 2013b, *Fajki z badań archeologicznych południowej części Wyspy Spichrzów w Gdańsku (w:) XVIII Sesja Pomoroznawcza, Vol. 2: Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. E. Fudzińska, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork, s. 199-220.
- Dąbal J., 2015a, *Fajki i elementy fajek (w:) Gdańsk Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2013-2014*, red. J. Dąbal, K. Krawczyk, T. Widerski, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 281-298.
- Dąbal J., 2015b, *Fajki z badań archeologicznych na stanowisku 86 przy ul. Sadowej w Gdańsku. Uwagi na temat produktów fajczarskich użytkowanych w mieście*, „Gdańskie Studia Archeologiczne”, t. 5, s. 189-204.
- Duco D.H., 1987, *De Nederlandse Kleipijp*, Drukkerij Groen BV, Leiden.
- Duco D.H., 1993, *Kleipijpen (w:) Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*, red. J.J. Lenting, H. van Gangelen, H. van Westing, Stichting Vesting Bourtange, Sellingen, s. 125-168.
- Duco D.H., 2003, *Merken en Merkenrecht van de pijpenmakers uit Gouda*, Koninklijke De Swart 's-Gravenhage, Amsterdam.
- Dyba A., 2009, *Stan i potrzeby badań nad nowożytną fajką glinianą w Gdańsku (w:) Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. H. Paner, M. Fudziński, Z. Borcowski, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 417-436.
- Kulesz-Hodysz M., 2016, *Fajki z badań archeologicznych w Zespole Przedbramia w Gdańsku (w:) Zespół Przedbramia ul. Długiej w Gdańsku. Studium archeologiczne*, red. A. Pudło, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk, s. 199-208.
- van der Lingen B., 2001, *Tabakspijpen van de VOC-handelspost te Dejima, Nagasaki, Japan*, „Pijpelogische Kring Nederland”, 23 (91), s. 1261-1275.
- Smiesing P.K, Zimmerman E., 1990, *Pruisische pijpenfabricage in Polen*, „Pijpelogische Kring Nederland”, vol. 13(50), s. 237-248.
- Witkowska T., 1989/90, *Manufaktura fajek glinianych z Rościna, gmina Myślibórz*, „Materiały Zachodniopomorskie”, Tom XXXV/VI, s. 283-300.

Katalogi

- Des Pipes de terre De la Fabrique De J.J. Knoedgen a Bree, Belgisch Limburg, 1853.
- Fabrique de Pipe de Mr Luis Fiolet à St Omer, 1830-1840.
- Fabrique de Pipes la Terre. Echantillons. De pipes de la Fabrique de Wingender-Knoedgen. No. 83 à Chokier, Lige, 1850.
- Gambier, V.ve Hasslauer de Champeux & Quentin. Successeurs, 1894.
- J. Schilz-Müllenbach, Höhr bei Coblenz. Holz- und Ton-Pfeifenfabrik, 1939.
- Steingutfabrik Grünstadt in Grünstadt Rheinpfaltz vormals Gebr. Bordollo, gegründet im Jahre 1801,1838.

Smoking tobacco in bourgeois houses (18th – 20th centuries)

Summary

Tobacco was consumed in modern Europe in different forms. Recommended for diseases, especially during plagues and epidemics, it was used in the form of ointments and infusions as medicine. The dried, ground tobacco leaves were also smoked, and snuff was inhaled in the powdered form. The pipes preserved among the archaeological sources are material evidence of tobacco consumption in the form of ground leaves. As a result of research at Świętojańska 6-7, a group of pipes from the 18th to the 20th century was acquired.

The pieces of pipes distinguished in the collection were recorded in archaeological contexts that can be arranged in five groups related to the interpretation of the stratigraphic units function. The first group includes sources obtained from the ceilings of basement levels, which can be interpreted in the context of the residents of the houses. Similar conclusions can be made with regard to the cesspit finds. An intentional deposit related to construction works carried out in the house at Świętojańska 6 are pipes uncovered in the recess of the wall walled in the 18th century. The last objects interpreted in the context of the residents of both tenement houses include objects from the lower parts of the basement fill. Further monuments can not be directly interpreted in the above-mentioned context, because they were obtained from construction and leveling levels related to the researched houses. In these contexts, the sources could be deposited secondarily.

As a result of archaeological research at Świętojańska 6-7, a total of 91 pieces of pipes were collected, represented by one-piece and composite models. Among the parts of pipes made of clay, 70 fragments of mouthpieces and 12 fragments of bowls were preserved. They were represented

by products from the Netherlands, France and Prussia, and dated from the 18th to the beginning of the 19th century. In addition, the collection includes 9 fragments constituting the remainder of 3 parts from composite pipe models. The parts obtained as a result of the research are: bowl, condensate container and a mouth ending with a mouthpiece. The origin of these products was identified on the basis of pipe catalogs. All the remains come from manufactures located in the Reich and are dated from the first half of the 19th to the first half of the 20th century.

The oldest pipes identified in the collection, which can be associated with the inhabitants of Świętojańska Street, are Dutch copies dated from 1740. The pipes from Roścín and the French or Belgian factories in the collection constitute a further link of products used by the inhabitants. The change of exporters of this product category resulted mainly from political and economic conditions. Since 1793 Gdańsk was under Prussian administration, which involved the ban on importing some products from factories located outside the Reich. In the context of 19th and 20th century sources, the presence of porcelain smoking pipes is a direct consequence of the expansion of German products in Gdańsk during the times of the Prussian administration.

The parts of pipes obtained as a result of research are a very valuable source for understanding consumer behaviors of the inhabitants of Gdańsk. Lack of studies of such finds from the city's residential space makes it difficult to observe the phenomena stressed in the article, referring to economic issues as well as to the aesthetic preferences of old Gdańsk residents. The data presented is the first reference point for such investigations.

Joanna Dąbal¹, Karolina Szczepanowska², Radosław Kubus³

¹Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

²Gdańsk, badacz niezależny

³Instytut Historii, Uniwersytet Gdański

7. HIGIENA I ZDROWIE W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ MATERIALNYCH

Abstrakt:

Artykuł prezentuje temat higieny i zdrowia mieszkańców domu przy ulicy Świętojańskiej 6 w Gdańsku w świetle zachowanych źródeł materialnych. Zespół poddany analizie pochodzi z wypełniska latryny K2 stanowiącej zwarty, koherentny kontekst. Odnalezione źródła nie odbiegają w zasadniczy sposób od powszechnie używanych na przełomie XVIII i XIX wieku przedmiotów służących do celów higienicznych. Pozyskano 74 fragmenty wyrobów wykonanych ze szkła, gliny oraz kości, stanowiących pozostałość 16 przedmiotów. Pod względem funkcjonalnym analizowane egzemplarze sklasyfikowano jako wyroby przeznaczone do przechowywania lub mieszania substancji medycznych lub kosmetycznych płynnych, także jako wyroby służące do przechowywania lub odmierzania surowca sypkiego lub maści oraz utensylia i grzebienie toaletowe. Wśród rodzajów wyrobów wyróżniono 2 fajansowe miarki, 1 ceramiczny słoik, 10 szklanych butelek, 2 fragmenty grzebieni wykonanych z kości słoniowej, 1 ceramiczny nocnik. Pozyskane w wyniku badań archeologicznych źródła związane z higieną i zdrowotnością wpisują się w szeroko pojętą kulturę sanitarną ośrodka gdańskiego przełomu XVIII i XIX wieku.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, higiena, zdrowie, słoiki, grzebienie toaletowe, szklane buteleczki, utensylia

Abstract:

The article presents the subject of hygiene and health of the residents of the house at Świętojańska 6 street in Gdańsk in the light of the preserved material sources. The analysed items come from the K2 cesspit fill, which is a compact, coherent context. The found sources do not differ significantly from the objects commonly used at the turn of the 18th and 19th centuries for hygienic purposes. Finds made of glass, clay and bone were obtained, constituting the remainder of 16 items. In terms of functionality, the analysed specimens are classified as products intended for storing or mixing liquid medical or cosmetic substances, as well as products used for storing or measuring loose material or ointments, or utensils and combs. Among the types of products there are: 2 faience scoops, 1 ceramic jar, 10 glass bottles, 2 fragments of ivory combs, 1 ceramic potty. The sources related to hygiene and health acquired as a result of archaeological research are part of the broadly understood sanitary culture of the Gdańsk center at the turn of the 18th and 19th centuries.

Keywords:

Gdańsk, hygiene, health, jars, combs, glass bottles, utensils

Przedmioty związane z higieną i zdrowiem stanowią materialne świadectwa dbałości o wskazane aspekty życia codziennego mieszkańców domu przy ulicy Świętojańskiej 6 w Gdańsku. Zwarty zespół wyrobów pozyskanych z jednej z latryn jest jednocześnie najliczniejszym zbiorem tej kategorii przedmiotów pozyskanych z koherentnego kontekstu, który bezpośrednio wiąże się z mieszkańcami posesji. Odnalezione źródła nie odbiegają w zasadniczy sposób od powszechnie używanych na przełomie XVIII i XIX wieku przedmiotów służących do celów higienicznych. Poszerzają jednak naszą perspektywę badawczą o elementy, które nie są odnotowywane w źródłach pisanych. Rzadko bowiem zwraca się tam uwagę na kształt i formę naczyń, ich wymiary oraz kwestie surowcowe. Najczęściej w tego typu źródłach wskazuje się jedynie ogólnie na nazewnictwo i ewentualne funkcje takich przedmiotów. Najwięcej informacji na temat stosowanych przez gdańszczan przedmiotów związanych ze zdrowiem i higieną dostarczają anonse prasowe oraz inwentarze mienia.

Kilka uwag o zdrowotności gdańszczan w końcu XVIII i pierwszej połowie XIX wieku

Wśród chorób, które dotykały gdańszczan u schyłku XVIII i w pierwszej połowie XIX wieku były przede wszystkim choroby epidemiczne. Ostatnia epidemia dżumy nawiedziła miasto w pierwszej połowie XVIII wieku, ale po jej wygaśnięciu utrzymywały się nadal wyniszczające dla miejscowej ludności choroby epidemiczne, w tym przede wszystkim ospa. Poza utratą życia, choroba ta wiązała się z powstawaniem na twarzach zainfekowanych osób „dziobów”, które w gdańskich źródłach określane są jako *pockennarbig*, *pockengrübbig* oraz *blatternarbig*. Poza ospą do chorób epidemicznych należały żółtaczkę, odra, czerwonka, febra, grypa, czy zaistniała począwszy od lat 30-tych XIX wieku - cholera (Paluchowski 2013: 213-215) (ryc. 1). Poza chorobami epidemicznymi występowały również choroby umysłowe, epilepsja, choroby weneryczne, podagra, choroby górnych i dolnych dróg oddechowych, układu moczowego, układu kostno-szkieletowego oraz choroby oczu. Poza chorobami ludzi dotykały urazy spowodowane codzienną pracą bądź incydentami będącymi wynikiem napięć w relacjach międzyludzkich. Do tego typu problemów należą blizny po ranach ciętych, kłutych, postrzałowych, ewentualnie będących wynikiem chorób skórnych, owrzodzeń i stanów zapalnych. Poza tym można wyróżnić sińce, stłuczenia, zranienia, jak również oparzenia i odmrożenia. Niewątpliwym czynnikiem chorobotwórczym w omawianym okresie była także

próchnica związana między innymi z popularnym wówczas żuciem tytoniu.

Kontekst pozyskania źródeł

Wszystkie analizowane przedmioty pozyskano z wypełniska latryny K2 znajdującej się na zapleczu domu przy ulicy Świętojańskiej 6. Na podstawie analizy wszystkich źródeł ruchomych z wypełniska, jego chronologię określono na koniec XVIII do pierwszej połowy XIX wieku. Znaczna część precyzyjnie datowanych źródeł zamyka się w latach 1820-1850 (Dąbał, Szczepanowska 2018). W świetle źródeł kartograficznych w miejscu lokalizacji latryny w latach 1866-1869 znajdowała się zabudowa murowana. Wobec tych danych wyroby pozyskane z eksploracji latryny datowane są przed rokiem 1866.

Analiza źródeł

W wyniku eksploracji warstw wypełniska latryny K2 pozyskano łącznie 74 fragmenty wyrobów wykonanych ze szkła, gliny oraz kości stanowiących pozostałość 16 przedmiotów. Wśród wyrobów związanych z higieną i zdrowiem najliczniej wyróżniono przedmioty szklane (10 egzemplarzy). Cztery egzemplarze wykonane z gliny reprezentują drugą pod względem liczebności grupę surowcową. Ostatnią kategorią surowcową są 2 wyroby wykonane z kości słoniowej. Pod względem funkcjonalnym analizowane egzemplarze sklasyfikowano jako wyroby przeznaczone do przechowywania lub mieszania substancji medycznych lub kosmetycznych płynnych, także jako wyroby służące do przechowywania lub odmierzania surowca sypkiego lub maści oraz urynały i grzebienie toaletowe. Wyróżniony zespół jest najliczniejszym i jednocześnie najmłodszym pod względem chronologicznym, wśród zarejestrowanych we wszystkich latrynach w obrębie tej parceli.

Wyroby do przechowywania lub odmierzania surowca sypkiego lub maści

W zespole przedmiotów związanych z higieną i zdrowiem pozyskanych z latryny K2 wyróżniono 3 przedmioty ceramiczne przeznaczone do przechowywania surowców sypkich lub maści. Wśród nich wyróżniono 2 fajansowe miarki o pojemności 3 i 5 gramów (ryc. 2: 1-2). Pojemniczki o korpusie w formie odwróconego ściętego stożka wykonano na kole, niewykluczone że w efekcie mechanicznego obtaczania. O takim wykonaniu świadczą widoczne na dnach współśrodkowe pierścienie i lekko niesymetryczne ścięcie nad krawędzią dna. Obie powierzchnie

Ryc. 1. Besuch bei der Kranken, drzeworyt H. Paternina, opublikowany „Moderne Kunst. Illustrierte Zeitschrift” Berlin, 1895 rok, © Heidelberg University Library, nr licencji: CC-BY-SA 3.0.

Fig. 1. Besuch bei der Kranken, woodcut H. Paternina, published in „Moderne Kunst. Illustrierte Zeitschrift” Berlin, 1895, © Heidelberg University Library, license number: CC-BY-SA 3.0.

wyrobów pokryte są grubą warstwą szkliva cynowo-ołowio-wego. Przedmioty służyły do dawkowania lub odważania substancji¹. Chronologię obu naczyń określono w oparciu o stratyografię na pierwszą połowę XIX wieku. Kolejne naczynie to niewielki słoiczek ceramiczny o objętości około 45 ml (śr. wylewu około 42 mm, szacowana wys. 55-62 mm, śr. dna: 28,31 mm) (ryc. 2: 3). Naczynie wykonane zostało na kole, z białej gliny wypalanej w technologii wytwarzania naczyń kamionkowych i pokryte szklivem barwiącym się jasnożółto. Analogiczne wyroby mogły służyć do przechowywania suchych surowców lub maści (Dąbal, Kubus, Szczepanowska 2018: 173-190). Forma słoika nawiązuje do egzemplarzy wyrobów kamionkowych z końca XVIII wieku (Gangelen, Lenting 1993: 328). W oparciu o kontekst pozyskania słoik datowano na koniec XVIII do początku XIX wieku.

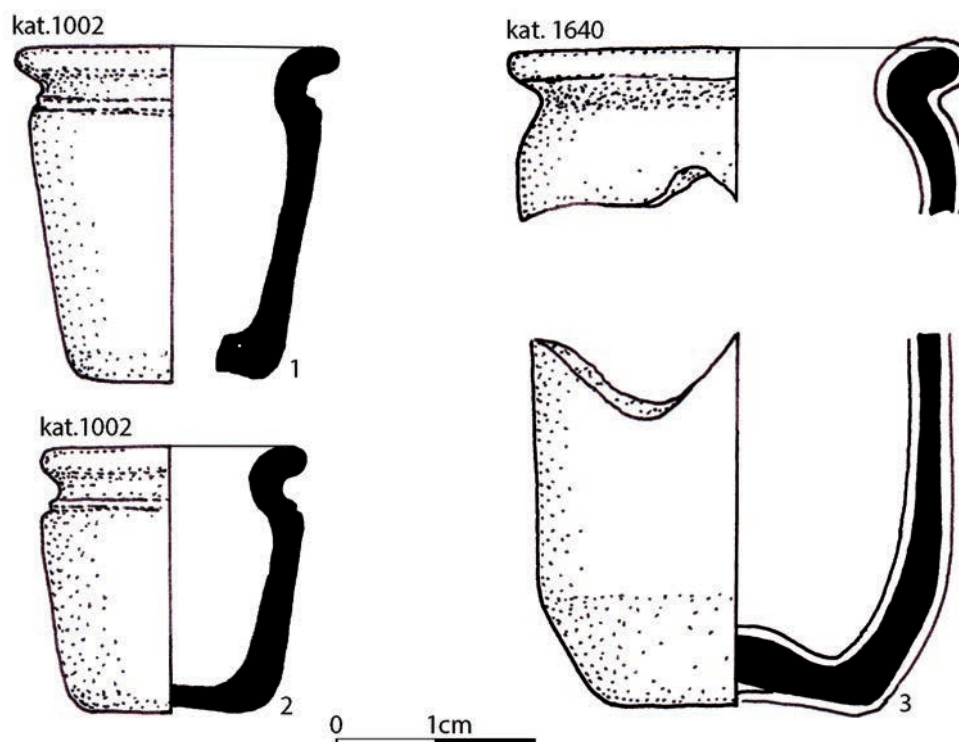
Wyroby przeznaczone do przechowywania i mieszania płynnych substancji medycznych lub kosmetycznych

Wśród wyrobów przeznaczonych do płynnych substancji medycznych lub kosmetycznych wyróżniono 10 szklanych butelek. W zbiorze wyrobów tej kategorii w większej partii

lub w całości zachowało się 5 egzemplarzy, pozostałe wyroby są rozdrobnione i niepełne. Wyróżniono 3 buteleczki o baniastym, gruszkowatym brzuścu i wąskiej, długiej cylindrycznej szyjce zakończonej rozchylonym płasko wylewem (ryc. 3). Butelki wykonane zostały techniką dmuchania, na co wskazują zagładzone ślady po przylepiaku widoczne na dnach naczyń oraz sferycznie rozmieszczone względem osi wyrobów bąbelki powietrza, widoczne w lepiej zachowanych partiach korpusów naczyń. Wszystkie buteleczki są cienkościenne (grub. około 0,47 mm), a dna od wewnątrz są wysklepione na wysokość około 10 mm. Wykonane zostały ze szkła zielonkawego (2 egzemplarze) oraz niebieskawego (1 egzemplarz). W wymiarach naczyń zaobserwowano nieznaczne różnice. Kompletny egzemplarz o pojemności od 25 do 45 ml², średnicy dna 31 mm, wysokości 80 mm oraz średnicy wylewu 18 mm posiada cylindryczną szyjkę o długości 36 mm i średnicy 12 mm (ryc. 3: 1). Pozostałe dwa naczynia posiadają dna o średnicy 35-38 mm, a zachowana jedna szyjka mierzy 42 mm długości. Jeśli proporcje naczyń były zachowane można wysunąć przypuszczenie, że były odrobinę wyższe od zachowanego w całości egzemplarza

¹ Ze względu na brak zawartości pojemników nie podjęto próby bliższej interpretacji ich funkcji.

² Pojemność podano uwzględniając minimalne wypełnienie naczynia umożliwiające swobodne mieszanie płynów i maksymalne wypełnienie naczynia bez możliwości mieszania płynów.

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Latryna K2. Ceramiczne miarki (1-2) i słoik (3). Rys. A. Dmitruczuk.

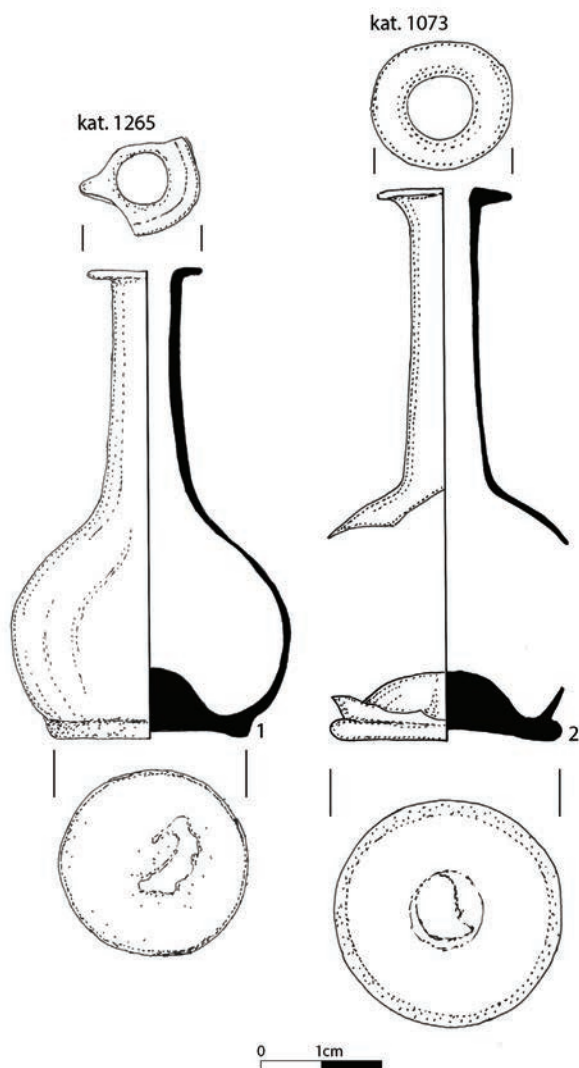
Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. K2 cesspit. Ceramic scoops (1-2) and jar (3). Drawing A. Dmitruczuk.

(ryc. 3: 2). Z perspektywy problematyki dotyczącej opisanych form butelek, niejednoznaczna wydaje się sama ich nazwa przyjęta w polskiej literaturze archeologicznej. W latach 80-tych XX wieku badacze zaczęli nazywać te formy w odniesieniu do znalezisk średniowiecznych i nowożytnych naprzemiennie fiołkami i zakonniczkami (Olczak 1984: 134; Kozłowska, Nowakowski 1987: 132). Jerzy Olczak wprowadził ujednoczenie nazwy dla ampułki i fiołki. Małe naczynie baniaste z długą i cylindryczną szyjką proponuje nazywać fiołką³, natomiast małe naczynie o cylindrycznym korpusie z krótką szyjką- ampułką (Olczak 1984: 133-134). Warto wskazać, że nazwę „zakonniczka” po raz pierwszy przytoczyli Ryta Kozłowska i Andrzej Nowakowski (1987: 132) za pracą Wolfganga Hagen Heina (1972: 30). Następnie termin ten był wielokrotnie powielany w literaturze (np. Brzeżycka 1995: 74; Nawracki 1999: 81). Forma tych wyrobów wywodzi się z rozpowszechnionych na naszych terenach w VI wieku *unguentarium*⁴, w których przechowywano substancje balsamujące i olejki eteryczne (Fleming 1999: 122). Wykazywanie tak odległych chronologicznie analogii nie jest poprawne w kontekście szczególnych funkcji tych wyrobów związanych z obrzędkiem pogrzebowym, niemniej jednak idea, czy też przeznaczenie tych wyrobów

w zlaicyzowanej formule okresu średniowiecza i nowożytności w znaczącej części zostało utrzymane. Naczynia te służyły do przechowywania olejków eterycznych, ekstraktów i płynnych leków (Olczak 1984: 141; Kozłowska, Nowakowski 1987: 132; Steppuhn 2016: 183-184). Niektórzy badacze poza funkcją wyżej wymienioną wskazują na zastosowanie małych buteleczek do przechowywania wody kolońskiej, wody święconej czy płynnych relikwii (Brzeżycka 1995: 74). Interesującym wydaje się fakt, że opisane formy w kontekście szkła laboratoryjnego znalazły również zastosowanie jako kolby pomiarowe. Ten element również wiąże się z pierwotną funkcją naczyń polegającą na możliwości dozowania niewielkich ilości płynów zarówno przy komponowaniu jakiejś substancji, jak również przy późniejszym jej dozowaniu. Jednak osprzęt laboratoryjny charakteryzuje się większą odpornością na uszkodzenia mechaniczne, co determinuje między innymi większą grubość ścianek takich wyrobów. Na terenie Polski formy małych buteleczek pozyskiwane i opisywane były w kontekście badań archeologicznych wraz z innymi formami szkła aptecznego (Olczak 1984: 134; Kozłowska, Nowakowski 1987: 132; Brzeżycka 1995: 74; Nawracki 1999: 81). W odniesieniu do badanego stanowiska nie można jednoznacznie wskazać przeznaczenia tych egzemplarzy. W wypełnisku latryny występują w kontekście zarówno naczyń aptecznych, jak również kosmetycznych. Analizując formę i funkcję tych wyrobów w kontekście niniejszego opracowania zdecydowano o pozostawieniu terminu buteleczka ewentualnie precyzując formę jako buteleczka o baniastym, gruszkowatym brzuścu. W świetle

³ Autor nie wymienia w tym czasie nazwy zakonniczka, natomiast na podstawie załączonego materiału ilustracyjnego można przyjąć, że fiołka odpowiada formę tego typu buteleczce (Olczak 1984: 134-135, ryc. 2: 1, fot. 1).

⁴ *lacrimatorium, balsamarium*

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Latryna K2. Szklane buteleczki (zakonnice). Rys. A. Dmitruczuk.

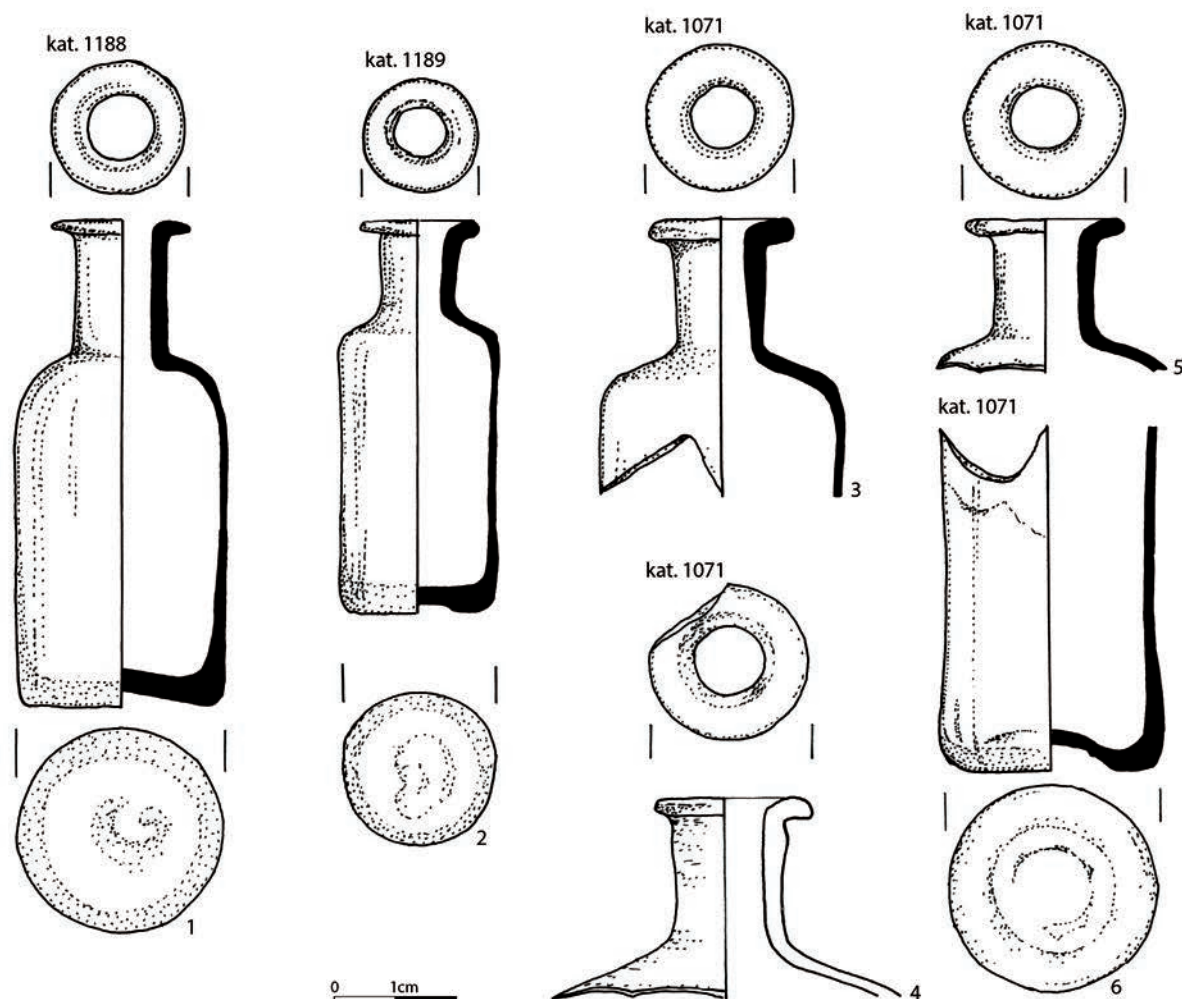
Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. K2 cesspit. Glass bottles (nuns). Drawing A. Dmitruczuk.

badźń niemieckich archeologów tego typu egzemplarze wytwarzane były na terenie północnych Niemiec w okresie od XV do XIX wieku. Egzemplarze z ulicy Świętojańskiej datowano na koniec XVIII do pierwszej ćwierci XIX wieku. W zbliżonym kontekście chronologicznym zestaw naczyń aptecznych pozyskany został na posesji przy ulicy Szklary 3 (Gołębniak, Polak 2001: 168-169). O chronologii XVIII-wiecznej tego typu wyrobów możemy mówić również w kontekście zespołu naczyń pochodzących z Brodnicy (Olczak 1984: 138-139), z badań Apteki Królewskiej w Warszawie (Kozłowska, Nowakowski 1987), Starego Miasta w Poznaniu (Brzeżycka 1995: 73-74).

Wśród wyrobów przeznaczonych do przechowywania płynów wyróżniono również 6 butelek cylindrycznych (ryc. 4). Dwa egzemplarze zachowały się kompletnie, cztery w stanie bardzo rozdrobnionym utrudniającym pobranie wszystkich danych metrycznych (ryc. 4: 1-2). Wszystkie egzemplarze wykonane zostały techniką dmuchania. Egzemplarze pod względem pojemności podzielono

na butelki o pojemności od 25 do 50 ml oraz wyroby o pojemności powyżej 50 ml. Do pierwszej grupy należą 2 butelki wykonane ze szkła o odcieniu niebieskawym. Na dnach naczyń znajdują się ślady po przylepiaku, jednak wyraźnie zastosowano tu technikę wygładzania dna. W korpusie naczyń zaobserwowano podłużne duże bąbelki powietrza, których struktura miejscami uwidacznia się w nierównej fakturze powierzchni ścianek. Dna są również w niewielkim stopniu wysklepione. Wyniesienie wynosi około 1 do 2 mm. Obie butelki posiadają cylindryczny brzusec oraz krótkie cylindryczne szyjki o wylewach płasko rozchylonych na zewnątrz (śr. wylewu 18,6 mm, wys. 63 mm, wys. szyjki 11,7 mm, śr. dna 26,13 mm, pojemność 25 ml; śr. wylewu 21 mm, wys. 78 mm, wys. szyjki 21 mm, śr. dna 33 mm, pojemność 50 ml). Do drugiej grupy butelek cylindrycznych zaliczono egzemplarze o pojemności większej niż 50 ml (ryc. 4: 3-6). Rozdrobnienie egzemplarzy uniemożliwiło doprecyzowanie tych wartości. Naczynia wykonane z szkła zielonkawego. Zachowane dna egzemplarzy są lekko wysklepione (wyniesienie od 7 do 12 mm) z widocznymi wyraźnymi śladami po przylepiaku. Korpusy naczyń są cylindryczne, a na zachowanych egzemplarzach w dolnych partiach widoczne są delikatne wklęsnięcia. Wylewy butelek o średnicach od 24 do 26 mm posiadają wywinęte na zewnątrz proste krawędzie. Cylindryczne szyjki wyrobów mierzą do 16 do 21 mm. Opisane butelki cylindryczne służyły do przechowywania substancji płynnych (krople, olejki, olejki eteryczne, płyny z zawartością spirytusu) (Kozłowska, Nowakowski 1987: 130). Bez zachowanej zawartości można jedynie wysunąć tezę, że wypełnione były substancjami o właściwościach leczniczych lub kosmetycznych. Inwentaryzacje muzealiów historycznych aptek oraz zachowana ikonografia z epoki wskazują, że tego typu butelki były często sprzedawane w aptekach (Proń 1967). W świetle wstępnych sugestii badaczy angielskich butelki cylindryczne przeznaczone do leków płynnych pojawiają się jako nowy asortyment wyrobów w końcu XVII wieku. Ich liczebność w zbiorach wzrasta znacząco w XVIII wieku (Castillo Cardenas 2013/2014: 314). Dopiero w drugiej połowie XIX wieku przeprowadzono standaryzację opisów wyrobów medycznych i ujednolicono sposób ich etykietyzowania (Proń 1967: 147). Wówczas odmienne od cylindrycznych butelki w ogóle wyszły z użycia. Dla zbiorów z terenu Polski chronologia egzemplarzy cylindrycznych wskazywana jest w szerszych zakresach od XVII wieku. O chronologii XVIII-wiecznej butelek tego typu możemy mówić również w kontekście zespołu naczyń pochodzących z badań Apteki Królewskiej w Warszawie (Kozłowska, Nowakowski 1987) czy wraku statku *General Carleton* (Maciaszek 2008: 240). Krystyna Sulowska-Tuszyńska przy okazji charakterystyki naczyń szklanych z Gniewkowa mówi o chronologii XVII i XVIII-wiecznej, a także późniejszym ich stosowaniu zarówno w XVIII i XIX wieku (na przykładzie wyrobów pochodzących z badań szpitala przy kościele św. Jakuba w Toruniu; por. Sulowska-Tuszyńska 2018: 125). Na podstawie techniki wykonania i formy, egzemplarze z ulicy Świętojańskiej datowano na koniec XVIII do pierwszej ćwierci XIX wieku.

Ostatnia butelka wyróżniona w zbiorze zachowała się w pełnej formie z drobnymi ubytkami w części korpusu (ryc.

Ryc. 4. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Latryna K2. Szklane butelki cylindryczne. Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. K2 cesspit. Glass cylindrical bottles. Drawing A. Dmitruczuk.

5). Egzemplarz wykonano techniką dmuchania ze szkła bezbarwnego. Na dnie naczynia pomimo wygładzenia widoczny jest ślad po przylepiaku. Korpus butelki jest czworoboczny, jednak narożniki są dodatkowo zaakcentowane kanelami. Cylindryczna szyjka naczynia (wys. 35 mm) w 1/3 wysokości dekorowana jest wypukłością w formie pierścienia. Lekko asymetryczny wylew (śr. 22,53 mm) rozchylony jest na zewnątrz. Butelka mierzy około 106 mm, a jej podstawa 28x43 mm. W butelce mieści się 100 ml płynu. Na rantach wylewu naczynia zaobserwowano zielonkawe ślady obecności metali kolorowych, które należy interpretować jako pozostałości po metalowym zamknięciu. Butelki o takich formach służyły do przechowywania perfum (Walker 2000: 19). Wstępnie wskazywana w literaturze popularność mniej dekoracyjnych opakowań perfum, analogicznych do opisanej butelki, wiąże się z pierwszą połową XIX wieku (Walker 2000: 19). Niemniej jednak tego typu modele przeżywały się dość długo zależnie od intensywności produkcji w poszczególnych hutach. Na podstawie angielskich katalogów z 1901 roku wytwórni *The Rotherham glassmakers Beatson and Clark* należy wnioskować, że modele były sprzedawane wciąż w początku XX wieku (Walker 2000: 19). Datowanie egzemplarza z ulicy

Świętojańskiej zamknięto w oparciu o stratyografię na pierwszej połowie XIX wieku. Należy także wskazać, że pomimo młodej metryki jest to najstarszy do tej pory publikowany na łamach polskiej literatury egzemplarz opakowania do perfum, wykonany tradycyjną techniką dmuchania.

W świetle informacji prasowych z końca XVIII i pierwszej połowy XIX wieku stwierdza się, że w Gdańsku powszechnie używano szklanych naczyń, w których sprzedawano kosmetyki, środki lecznicze oraz środki na insekty. W przypadku kosmetyków dużą popularnością cieszyła się woda kolońska, w źródłach odnotowywana jako *Eau de Cologne* (*Oeffentlicher Anzeiger* 1847: 136-138). Jeżeli chodzi o leki, na łamach publicznych druków urzędowych regularnie publikowano taksy, w których znajdowały się medykamenty z aktualnie obowiązującymi cenami. Także na łamach czasopism ogłoszeniowych odnaleźć można oferty sprzedaży różnego typu leków. Przykładem może być sprzedawany w gdańskiej oficynie Voigta na ulicy *Ketterhagschegasse* syrop słodowy (*MalzSyrup*) działający na górne drogi oddechowe i sprzedawany w szklanych słoiczkach - *Glasbüchsen* (*Oeffentlicher Anzeiger* 1843: 266).

Ryc. 5. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Latryna K2. Szklana butelka na perfumy. Fot. J. Dąbal.

Fig. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. K2 cesspit. Glass perfume bottle. Photo J. Dąbal

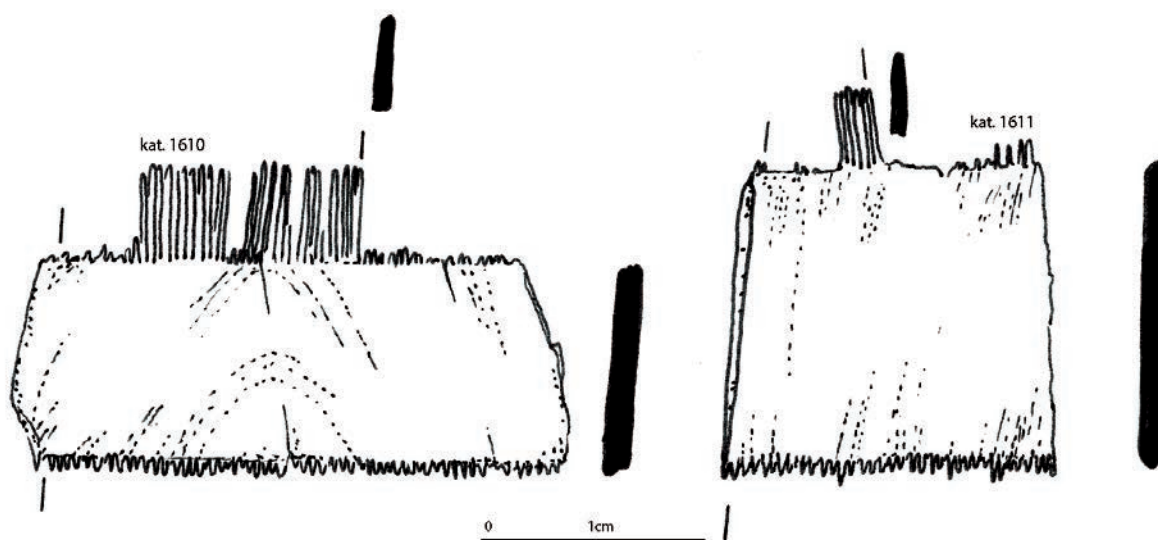
Grzebienie toaletowe

Wśród wyrobów związanych z higieną wyróżniono 2 fragmenty jednopłytkowych dwustronnych grzebieni wykonanych z kości słoniowej (ryc. 6-7). Identyfikacja surowca została przeprowadzona na podstawie zaobserwowanych w przełamach i na powierzchni przedmiotów wyraźnie widocznych linii słojuw przyrostowych (ryc. 7) (Rijkelijkhuisen 2009: 420-421). Egzemplarze zachowane są w niewielkich partiach. Pierwszy egzemplarz o zachowanej długości 29,14 mm posiada ślady obecności 38 zębów, w tym do pełnej długości wynoszącej 7,25 mm zachowało się jedynie 6. Grubość egzemplarza wynosi 1,41 mm. Na jednej z powierzchni przy krawędzi zaobserwowano bardzo słabo czytelną zarysowaną linię wyznaczającą głębokość nacięć zębów grzebienia.

Większość nacięć wykonana jest zgodnie z wyznaczoną linią, a nieliczne są niedociągnięte lub ją przekraczają. Na obu powierzchniach płytki grzebienia, od punktu nacięć w partii środkowej zarejestrowano liczne cienkie podłużne zadrapania. Drugi grzebień o zachowanej długości 49,7 mm posiada ślady obecności 74 zębów, w tym 14 zachowało się do pełnej długości 9,30 mm. Na powierzchni płytki grzebienia nie zaobserwowano wyraźnie zarysowanej linii wyznaczającej głębokość nacięć zębów, ponadto nacięcia u podstawy mają lekko zaokrąglony przekrój i są dokładnie na jednej głębokości bez odstępstw od symetrii. Podobnie jak na pierwszym egzemplarzu na powierzchni płytki miejscami od punktu nacięć zaobserwowano zadrapania. Gęstość i długość zębów obu grzebieni świadczy o ich przeznaczeniu do usuwania wszy i larw (Rijkelijkhuisen 2009: 420-421). Zaobserwowane zadrapania biegnące od punktów nacięć interpretowane są jako rezultat czyszczenia grzebieni (Rijkelijkhuisen 2009: 420). Zwraca uwagę różnica w staranności wykonania obu egzemplarzy. Pierwszy charakteryzuje się nieregularnymi nacięciami, drugi posiada nacięcia o nieco większym rozstawie i jest bardzo symetryczny. Być może stan taki wynika z zastosowania mechanizacji obróbki.

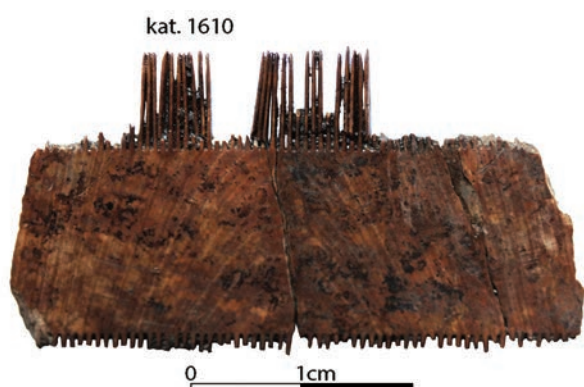
Wyroby z kości słoniowej w zbiorach z Gdańska jako pierwsi zidentyfikowali Norbert Eeltink i Erica Rompelman na podstawie egzemplarzy pochodzących z badań archeologicznych Twierdzy Wisłoujście (Eeltink, Rompelman 2015: 400-401). Wobec tego faktu i braku zarówno wcześniejszych, jak i późniejszych opracowań odnoszących się szczegółowo do surowców z jakich wykonywano wyroby przeznaczone do higieny, na obecnym etapie nie można podjąć szerszego porównania czy odniesienia do liczby tej kategorii przedmiotów w Gdańsku. Datowanie opisywanych egzemplarzy z ulicy Świętojańskiej zakreślono w oparciu o kontekst pozyskania od około drugiej połowy XVIII wieku po pierwszą ćwierć wieku XIX. Dominującym wśród partnerów handlowych Gdańska ośrodkiem wytwórczości i dystrybucji wyrobów z kości słoniowej były Niderlandy. Największym ośrodkiem obróbki tego surowca był Amsterdam, do którego materiał sprowadzany był za sprawą działalności Holenderskiej Kompanii Zachodnioindyjskiej (WIC) (Rijkelijkhuisen 2009: 419-420). Analizy liczebności wyrobów z kości słoniowej wykonane dla stanowisk archeologicznych w Amsterdamie wskazują tendencję spadku udziału tego surowca w XIX wieku (Rijkelijkhuisen 2009: 419-420). Zarówno te dane, jak również sytuacja polityczna Gdańska w pierwszej ćwierci XIX wieku mogą stanowić przesłanki do zawężenia datowania analizowanych egzemplarzy do drugiej połowy XVIII wieku.

W końcu XVIII i początkach XIX wieku grzebienie wciąż nie wszędzie były artykułem pierwszej potrzeby. Choć źródła z epoki odnotowują grzebienie - *Haarkamm* (Oeffentlicher Anzeiger 1847: 136-138), to jednak szczególnie wśród ludzi na wsi oraz miejskiego marginesu jednym z nadal powszechnie występujących schorzeń był kołtun (*Weichselzopf*) (Łukasiewicz 1995: 83-103). Grzebienie używane były głównie do wyczesywania popularnie występujących w tym okresie wszy. Poza stosowaniem grzebieni, aż po wiek XIX istniał

Ryc. 6. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Latryna K2. Grzebienie toaletowe z kości słoniowej. Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. K2 cesspit. Toilet toothpicks in ivory. Drawing A. Dmitruczuk.

Ryc. 7. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Latryna K2. Grzebień toaletowy z kości słoniowej. Fot. J. Dąbal.

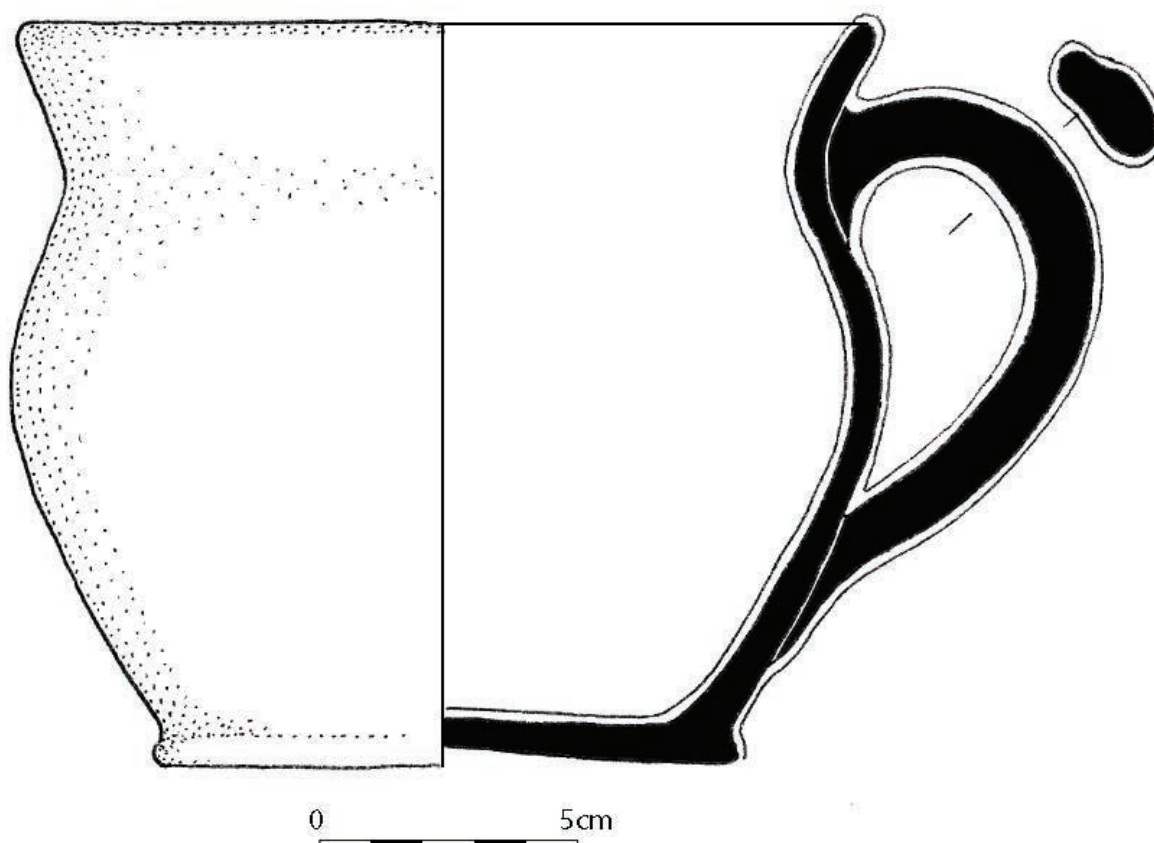
Fig. 7. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. K2 cesspit. Ivory comb. Photo J. Dąbal.

zwyczaj iskania, postrzegany jako swoisty gest budowania wzajemnych interakcji (Vigarello 1996: 48).

Nocnik

W efekcie badań podczas eksploracji wierzchniej warstwy zasypu oraz wnętrza latryny pozyskano 1 ceramiczny nocnik zachowany w 27 fragmentach (ryc. 8). Egzemplarz wykonany został z glin wypalanych na kolor jasnoceglasty (śr. wylewu 18,4 cm, wys. 15,7 cm, śr. dna 12,2 cm, grub. ścianek 5,21 mm). W przełamie widoczne są średnioziarniste frakcje piasku. Nocnik jest obustronnie szklwiony polewą cynowo-ołowiową. Stopień korozji szklwa, wynikający ze zdeponowania w warstwie organicznej, utrudnia określenie pierwotnej barwy szklwa. W oparciu o obecny jasnoszary odcień można przypuszczać, że pierwotnie mieniło się białą, jasnoszaro lub jasnoniebiesko. Nocnik o beczułkowatym brzuscu posiada zaznaczone pierścieniem zewnętrznym

dno i prosty rozchylony wylew o zaokrąglonej krawędzi. Jedno ucho znajduje się poniżej krawędzi wylewu. Proporcje naczynia, w tym średnica wylewu większa od wysokości i średnicy dna odpowiadają parametrom analogicznych utensyliów. Analizując formę urnału należy zwrócić uwagę na sposób mocowania ucha poniżej krawędzi wylewu. Jest to rozwiązanie stosowane w XIX i XX -wiecznych wyrobach porcelanowych, fajansowych oraz metalowych emaliowanych naczyniach. W oparciu o formę egzemplarz z badań datowano na pierwszą połowę XIX wieku. W polskiej literaturze formy wyrobów ceramicznych interpretowane jako nocniki odnotowane zostały do je pory pojedynczo. Szerzej omówiono pojedyncze egzemplarze z Torunia i Warszawy (Sulkowska-Tuszyńska 1995: 69-83; 2017: 119-140). W szerszych opracowaniach źródeł ceramicznych nocniki odnotowano w Gdańsku (Oniszczyk-Rakowska 2002: 232, 265. Nocniki zwane również urnałami znaleźć można między innymi w gdańskim inwentarzu mienia domowego Magdaleny Szumanowej z początków XVIII wieku, gdzie w dziale "Szkło rusznę, to tysz na rusznych miejscach stoiey" odnotowano "5 urinałów" (Chodyński, Dwilewicz 1984: 69). Urnał cynowy znajdował się z kolei w inwentarzu ruchomości szlachcica Ludwika Zwolińskiego z roku 1786 (Trzeciakowski 2010: 392). Znaczną liczbę inwentarzy dla końca XVIII wieku, w których znaleźć można tego typu naczynia, odnotowuje Ewa Barylewska-Szymańska, która jednocześnie poszerza ten obraz o anonse prasowe. W anonsach tego rodzaju znajdowały się również wyroby ceramiczne wykonane z fajansu szwedzkiego, angielskiego, francuskiego, a niekiedy także berlińskiego i miśnieńskiego o kształtach okrągłych bądź owalnych i barwie białej, niebieskiej i białej oraz żółtej i białej (Barylewska-Szymańska 2005: 414-415). Niekiedy naczynia tego typu wyróżniały się wyjątkowym kunsztem wykonania (Elias 1980: 185). Dopiero od połowy XIX wieku stopniowo zaczęto uruchamiać wodociągi i kanały odpływowe, jak również zastępować dotychczasowe naczynia

Ryc. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Latryna K2. Ceramiczny nocnik. Rys. A. Dmitruczuk.
Fig. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. K2 cesspit. Ceramic potty. Drawing A. Dmitruczuk.

nocne przez publiczne toalety oraz *watercloset* (Łukasiewicz 2014: 220).

Podsumowanie

Pozyskany w wyniku badań archeologicznych zestaw zabytków związanych z higieną i zdrowotnością wpisuje się w szeroko pojętą kulturę sanitarną ośrodka gdańskiego przełomu XVIII i XIX wieku. Choć zauważa się wyraźną tendencję w kierunku medykalizacji Gdańska w tym czasie, to jednak

nadal w użyciu pozostają archaiczne środki zapobiegawcze, jak na przykład puszczenie krwi. Nadal również stosuje się formy naczyń charakterystyczne dla wcześniejszego okresu przedindustrialnego. Pozyskane źródła dobrze wpisują się w braudelowską "historię długiego trwania", poświadczając powolne wypieranie archaicznych modeli postępowania w stosunkach higieniczno-sanitarnych w Gdańsku, ale również szerzej w całym Królestwie Pruskim.

Literatura/References

- Barylewska-Szymańska E., 2005, *Czystość i higiena w gdańskich domach mieszczańskich drugiej połowy XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 53, nr 3-4, s. 411-422.
- Brzeżycka Ł., 1995, *Późnośredniowieczne i nowożytne szklane naczynia apteczne odkryte na Starym Mieście w Poznaniu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia 22, s. 65-76.
- Castillo Cardenas K., 2013/2014, *Pharmaceutical glass in post-medieval London: a proposed typology*, „London Archaeologist winter, 2013/2014”, s. 309-315.
- Chodyński A.R., Dwilewicz H., 1984, *Gdański inwentarz mienia domowego Magdaleny Szumanowej z 1706*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Gdańsk.
- Dąbal J., 2018, *Domy i ich zaplecza (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 53-72.
- Dąbal J., Kubus R., Szczepanowska K., 2018, *Ceramiczne i szklane pojemniki do przechowywania maści z badań archeologicznych w Gdańsku*, „Medycyna Nowożytna”, tom 24, z. 3, s. 173-192.
- Dąbal J., Szczepanowska K., 2018, *W spiżarni, w kuchni i na stole - naczynia i sprzęty w domach mieszczańskich (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 167-200.
- Eeltink N.T.D., Rompelman E., 2015, *Zabytki kościane oraz wykonane z kości słoniowej (w:) Gdańsk Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2013-2014*, red. J. Dąbal, K. Krawczyk, T. Widerski, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 395-405.
- Elias N., 1980, *Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Extra Beilage zum Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Danzig*, 1835, s. 1-2.
- Fleming S.J., 1999, *Roman Glass. Reflections on cultural change*, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia.
- Gangelen H., Lenting J.J., 1993, *Steengoed (w:) Schans op de Grans. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*, red. J.J. Lenting, H. van Gangelen, H. van Westing, Sichtung Vesting Bourtange, Sellingen, s. 309-332.
- Gołębniak A., Polak Z., 2001, *Wstępne wyniki prac prowadzonych w obrębie posesji Szklary 1, 2, 3 oraz Świętojańska 10*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 6, s. 161-180.
- Hein W.H., 1972, *Emailmalereigläser aus Deutschen Apotheken*, Govi-Verlag, Frankfurt.
- Kozłowska R., Nowakowski A., 1987, *Szkło apteczne z badań archeologicznych Apteki Królewskiej w Warszawie*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia 12, s. 123-141.
- Łukasiewicz D., 1995, *Warkocz znad Wisły. Pruski stereotyp brudnej Polski czy prawda historyczna?*, „Medycyna Nowożytna”, t. 2, nr 2, s. 83-104.
- Łukasiewicz D., 2014, *“Zło niechrześcijańskie i nieludzkie”: historia dzieciobójstwa i inne studia z dziejów codzienności*, Wydawnictwo Naukowe Silva Rerum, Poznań.
- Maciaszek M., 2008, *Zabytki szklane (w:) Wrak statku General Carleton, 1785*, red. W. Ossowski, Centralne Muzeum Morskie, Gdańsk, s. 235-240.
- Nawracki M., 1999, *Późnośredniowieczne i nowożytne szkła z terenu Zamku Krzyżackiego w Toruniu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia 27, s. 53-132.
- Oeffentlicher Anzeiger zum Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Danzig*, 1847, nr 22, s. 131-138.
- Oeffentlicher Anzeiger zum Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Danzig*, 1843, nr 49, s. 261-266.
- Olczak J., 1984, *Szklane naczynia apteczne z XVIII wieku odkryte w Brodnicy*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia 10, s. 131-141.
- Oniszczyk-Rakowska A., 2002, *Ceramika nowożytna z latryn posesji przy ulicy Szklary 2-5 w Gdańsku*, „Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages”, vol. 9, s. 207-272.
- Paluchowski P., 2013, *Danziger Erfahrungen w latach 1739-1793. Studium z dziejów gdańskiego czasopiśmiennictwa*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Proń S., 1967, *Museum Poloniae Pharmaceuticum. Seu Artis Pharmaceuticae Experimentalis Spectrum. Rzecz o muzealnictwie historycznym aptekarstwa w Polsce*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa.
- Rijkeljkhuizen M., 2009, *Whales, Walruses, and Elephants: Artisans in Ivory, Baleen, and Other Skeletal Materials in Seventeenth- and Eighteenth-Century Amsterdam*, „International Journal of Historical Archaeology”, 13, s. 409-429.
- Steppuhn P., 2016, *Mittelalterliche und frühneuzeitliche Glasfunde aus der Altstadt von Lübeck*, Verlag Marie Leidorf GMBH, Rahden/Westf.
- Sulkowska-Tuszyńska K., 1995, *Rzecz o urynałach*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia 23, s. 69-83.
- Sulkowska-Tuszyńska K., 2017, *Przeszłość w ceramice ukryta: o bańkach, dzbanach, nocnikach... w łaźniach i domach gości używanych (XV/XVI - 1 połowa XVI w.) (w:) Ceramika i szkło w archeologii i konserwacji*, red. S. Siemianowska, P. Rzeźnik, K. Chrzan, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Akademia Sztuk Pięknych im. Eugeniusza Gepperta we Wrocławiu, Wrocław, s. 119-140.
- Sulkowska-Tuszyńska K., 2018, *Gniewkowo. Studia nad kulturą przedmieścia (XIV/XV-XVIII w.)*, Stary Toruń.
- Trzeciakowski T., 2010, *Żyd, neofita, szlachcic. Inwentarz ruchomości Ludwika Zwolińskiego z 1786 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 58, nr 3-4, s. 387-393.
- Vigarelo G., 1996, *Czystość i brud. Higiena ciała od średniowiecza do XX w.*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa.
- Walker A., 2000, *Scent bottles*, Shire Library, Shire.

Material sources of hygiene and health

Summary

The article presents the issues of hygiene and health of residents at 6 Świętojańska street in Gdańsk in the light of preserved material sources. The analyzed items come from the K2 cesspit filling, which is a compact, coherent context. The found sources do not differ significantly from the objects commonly used at the turn of the 18th and 19th centuries for hygienic purposes. Finds of glass, clay and bone were obtained (74), constituting the remainder of 16 items. In terms of functionality, the analyzed specimens are classified as products intended for storing or mixing liquid medical or cosmetic substances, as well as products used for storing or measuring loose material or ointments, or utensils and combs.

Among the types of products, 2 faience scoops, 1 ceramic jar, 10 glass bottles, 2 fragments of ivory combs, 1 ceramic potty were distinguished and characterized. In reference to small glass bottles, the article discusses both the form of the vessels, as well as the issues of naming appearing in archaeological literature. From the 80s of the 20th century, researchers began to call these forms in relation to medieval and modern finds alternatively vials and nuns. The form of these products originates from the unguentarium (lacrimatorium, balsamarium) disseminated in our areas in the 6th century, in which embalming substances and essential oils were stored. Functionally, these vessels are now referred to as serving for storing or mixing oils, essential oils, extracts and liquid medicines.

Among hygiene-related products, particular attention was paid to two fragments of single-plated, double-sided ivory combs. The identification of the raw material was carried out on the basis of clearly visible lines of incremental rings observed in the fractures and on the surface of the objects. Ivory products in the collection from Gdańsk were first identified by Norbert Eeltink and Erica Rompelman, based on specimens from archaeological research of the Wisłoujście Fortress (2015). These are not widely known products in Gdańsk, hence the article does not include a detailed comparative analysis. In terms of the origin of the products, it was established that the largest processing center for this material was Amsterdam, to which the material was imported due to the activities of the Dutch West India Company (WIC). These products came to Gdańsk through trade with the Netherlands.

The set of items related to hygiene and health acquired as a result of archaeological research fits in with the broadly understood sanitary culture of the Gdańsk territory at the turn of the 18th and 19th centuries. The medicalisation of Gdańsk that is progressing at that time does not eliminate the use of archaic preventive measures, such as blood-letting, and does not exclude from circulation the form of vessels characteristic of the earlier pre-industrial period.

Joanna Dąbal

Institut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

**8. NAUKA I ROZRYWKA W DOMACH MIESZCZAŃSKICH
W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ MATERIALNYCH**

Abstrakt:

W artykule zaprezentowane zostaną 26 przedmioty pozyskane z latryn lub piwnic domów przy ulicy Świętojańskiej 6-7 związanych z nauką i rozrywką. Analizowane przedmioty datowano od XVI do XX wieku. Wśród źródeł wyróżnione zostały miniaturowe naczynia, drewniane zabawki, porcelanowa lalka, kulki do gry, łyżwy, skarbonki, kałamarze i odznaka. Te nieliczne materialne źródła są jedynymi przedmiotami akcentującymi i jednocześnie archiwizującymi obecność dzieci oraz formy rozrywki i umiejętności dorosłych przebywających w przestrzeni domów. Aspekty tych codziennych chwil nie zostały uchwycone w źródłach pisanych.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, łyżwy, zabawki, kałamarze, skarbonki, archeologia

Abstract:

The article presents 26 items obtained from cesspits or basements of houses at Świętojańska 6-7 related to learning and entertainment. The analysed items were dated from the 16th to the 20th century. Among the sources such items as miniature dishes, wooden toys, a porcelain doll, marbles, skates, money boxes, ink bottles and a badge were distinguished. These few material sources are the only objects emphasizing and simultaneously archiving the presence of children and forms of entertainment and skills of adults living in those houses. Aspects of these everyday moments have not been captured in written sources.

Keywords:

Gdańsk, skates, toys, ink bottles, money boxes, archeology

Życie codzienne mieszkańców kamienic przy ulicy Świętojańskiej 6-7 to nie tylko praca. Wiele pozyskiwanych w efekcie badań archeologicznych przedmiotów odkrywa nieuchwytnie w źródłach pisanych materialne świadectwa zabaw, rozrywki czy edukacji. Interpretacja tych grup przedmiotów w jednej kategorii funkcjonalnej nie jest możliwa, ponieważ w zależności od użytkownika i skutków użytkowania przedmioty te mogły świadczyć o odmiennych aspektach życia codziennego. Zespół zaprezentowanych przedmiotów odnosi się do zakresu treści rzadko podejmowanych w polskiej literaturze archeologicznej, związanych z czasem wolnym oraz edukacją. Jednak istotnym aspektem podejmowanej problematyki, w kontekście pozyskanych danych archiwalnych dotyczących kamienic przy ulicy Świętojańskiej, jest fakt, że jedynie przez pryzmat źródeł materialnych możemy zaakcentować obecność dzieci w tych domach.

Kontekst pozyskania źródeł

Wszystkie 26 przedmioty związane są bezpośrednio z poziomami budynków lub latrynami (tab. 1), co stanowi przesłankę do interpretowania ich w kontekście mieszkańców obu działek. W oparciu o kontekst pozyskania przedmioty związane z zabawą, edukacją i rozrywką datowane są od XVI do XX wieku. Proporcjonalnie liczniej pozyskano przedmioty o chronologii zamykającej się w pierwszej połowie XIX wieku (62%). Pozostałe egzemplarze datowane są od drugiej połowy XIX do pierwszej połowy XX wieku (38%). Wśród wyróżnionych zespołów szczególną uwagę zwraca jeden z nich świadczący bezpośrednio o obecności dzieci w domu. Pochodzi on z latryny K3 związanej z kamienicą numer 6. W skład zespołu wchodziły przedmioty służące edukacji i zabawie chłopca. Należy również wskazać, że podobną metrykę współgrającą z funkcjonowaniem latryny ma poziom podnoszenia piwnicy budynku numer 6, z którego pozyskano zespół kulek ceramicznych. Wśród wyrobów związanych z edukacją wskazano również na jeden

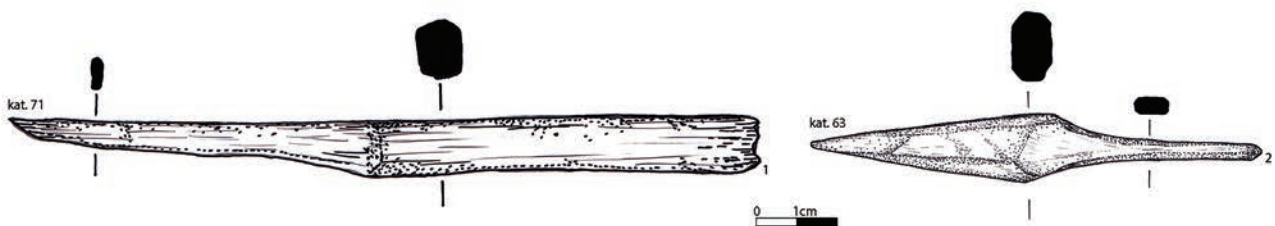
kontekst pozyskania kałamarzy. Powtarzalność znalezisk może świadczyć o obecności osoby zawodowo zajmującej się pisaniem w domu numer 7.

Analiza źródeł

Ze sferami życia codziennego związanymi z zabawą, rozrywką i edukacją przyporządkowano 26 przedmiotów zachowanych w 32 fragmentach. Wśród analizowanych źródeł wyróżniono drewniane, ceramiczne i porcelanowe zabawki. Są to kategorie wyrobów, których użytkowanie można bezsprzecznie wiązać z obecnością dzieci w domach. Przedmiotem dedykowanym dzieciom, jednak będącym formą propagandowej edukacji, jest odznaka związana z akcjami pomocowymi. Ponadto do przedmiotów związanych z edukacją, które można przyporządkować również życiu zawodowemu dorosłych, zakwalifikowano skarbonki oraz kałamarze. Ostatnią kategorią wyrobów mogących stanowić materialne świadectwo form spędzania wolnego czasu i rozrywki zarówno dorosłych, jak i dzieci są pozyskane w efekcie badań łyżwy i kulki do gry.

Drewniane zabawki

Drewniane zabawki reprezentowane są w zbiorze przez 2 egzemplarze – grocik i nożyk (ryc. 1: 1-2). Zachowany w bardzo dobrym stanie, kompletny grocik ma formę zbliżoną do grotów z trzpieniem o wydłużonym liściu bez grani (dł. całk. 115,28 mm, dł. liścia 64,26 mm, szer. liścia 17,27 mm, grub. 10,27 mm, przekrój prostokątny). Grot pozyskano z wypełniska latryny datowanego na drugą połowę XVII do połowy XVIII wieku. W tym kontekście chronologicznym grocik nie posiada opublikowanych analogii. Drewniany grocik z trzpieniem interpretowany jako zabawka, pozyskany został podczas badań archeologicznych na stanowisku numer 1 w Gdańsku i datowany przez autorkę na wiek XII (Kunicka-Okuliczowa 1959: 115, tab. IX: 7). Jednak w obliczu weryfikacji datowania poziomów tego stanowiska nie można

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Zabawki drewniane: nóż i grocik. Rys. A.Dmitruczuk.
Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Wooden toys: knife and arrowhead. Drawing A.Dmitruczuk.

Tabela 1. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Wykaz przedmiotów związanych z nauką i rozrywką z uwzględnieniem kontekstu pozyskania. Oprac. J. Dąbal.

Table 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. List of items related to learning and entertainment, taking into account the context of acquisition. Ed. J. Dąbal.

kontekst pozyskania	chronologia warstwy	przedmiot	liczba przedmiotów
latryna K11	XVI w.	miniaturowe naczynie	1
latryna K13	XVI – 1. poł. XVII w.	miniaturowe naczynie	1
latryna K3	2. poł. XVIII w.	drewniany grot	1
		miniaturowe naczynie	1
		skarbonka	1
latryna K2	1. poł. XIX w.	skarbonka	2
podnoszenie poziomu piwnicy, warstwa 31	1. poł. XVIII w.	kulki ceramiczne	8
podnoszenie poziomu piwnicy, warstwa 27	2. poł. XVIII w.	kulka ceramiczna	1
zniszczenie poziomu piwnicy, warstwa 11	2. poł. XIX – pocz. XX w.	łyżwa	1
podnoszenie poziomu piwnicy, warstwa 242	2. poł. XIX – pocz. XX w.	kulka ceramiczna	1
zasypisko piwnicy, warstwa 124	1. poł. XX w.	kulka ceramiczna	1
		łyżwa	1
		kałamarze	3
zasypisko piwnicy, warstwa 134	XX w.	drewniany nożyk	1
zasypisko piwnicy, warstwa 1	1. poł. XX w.	odznaka	1
		porcelanowa lalka	1

uznać wskazanej chronologii za rozstrzygającą. Wydaje się również niecelowym porównywanie drewnianego wyrobu do średniowiecznych pocisków broni miotającej, ponieważ w XVII wieku możemy raczej mówić o wyobrażeniu ówczesnych form uzbrojenia. Ponadto dużym utrudnieniem podjęcia ewentualnego określenia, czy nowożytny wyobrażenie grotu jest reminiscencją modeli używanych na terenie Gdańska jest niedostateczny stan badań nad średniowiecznymi militariami z obszaru miasta (Rapiejko 2013: 115-122). Drugą drewnianą zabawką jest nożyk o wydłużonym cienkim ostrzu i prostej lekko ostruganej rękojeści (dł. ostrza 94,32 mm, szer. ostrza 14,44 mm, grub. ostrza 6,35 mm, dł. rękojeści 99,05 mm, przekrój wieloboczny 13,31x11,44 mm). Ostrze noża jest ścięte tępo i nie może pełnić roli narzędzia. Nożyk pozyskano z południowej części zasypiska piwnicy kamienicy świętojańska 7, z warstwy datowanej na pierwszą połowę XX wieku. Analogicznie do opisanego grocika, podobne i określone jako wczesnośredniowieczne znaleziska

drewnianych nożyków znane są ze stanowiska 1 z Gdańska (Kunicka – Okuliczowa 1959: 110-111, tab. IX: 4). Rękojeść tego egzemplarza była wykończona analogicznie do nożyka z ulicy Świętojańskiej. Można więc przyjąć, w kontekście znaczącej różnicy w datowaniu obu egzemplarzy, że zabawki wykonane zostały zgodnie z możliwościami obróbki surowca jakim jest drewno, w oderwaniu od szczegółów formy. Obie drewniane zabawki należą do kategorii wyrobów wykorzystywanych przez dzieci jako akcesoria do zabawy. Językiem współczesnych użytkowników gier można je zdefiniować jako gry polegające na odgrywaniu określonych ról. Jest to kategoria zabawek, którą można wiązać z rozwijaniem kreatywności, wyobraźni i myślenia twórczego.

Miniaturowe naczynia ceramiczne

Wyróżniono 3 ceramiczne miniaturowe naczynia (ryc. 2: 1-3). Wszystkie egzemplarze wykonane zostały techniką toczenia z glin wypalonych na kolor ceglasty. Wśród form wyróżniono

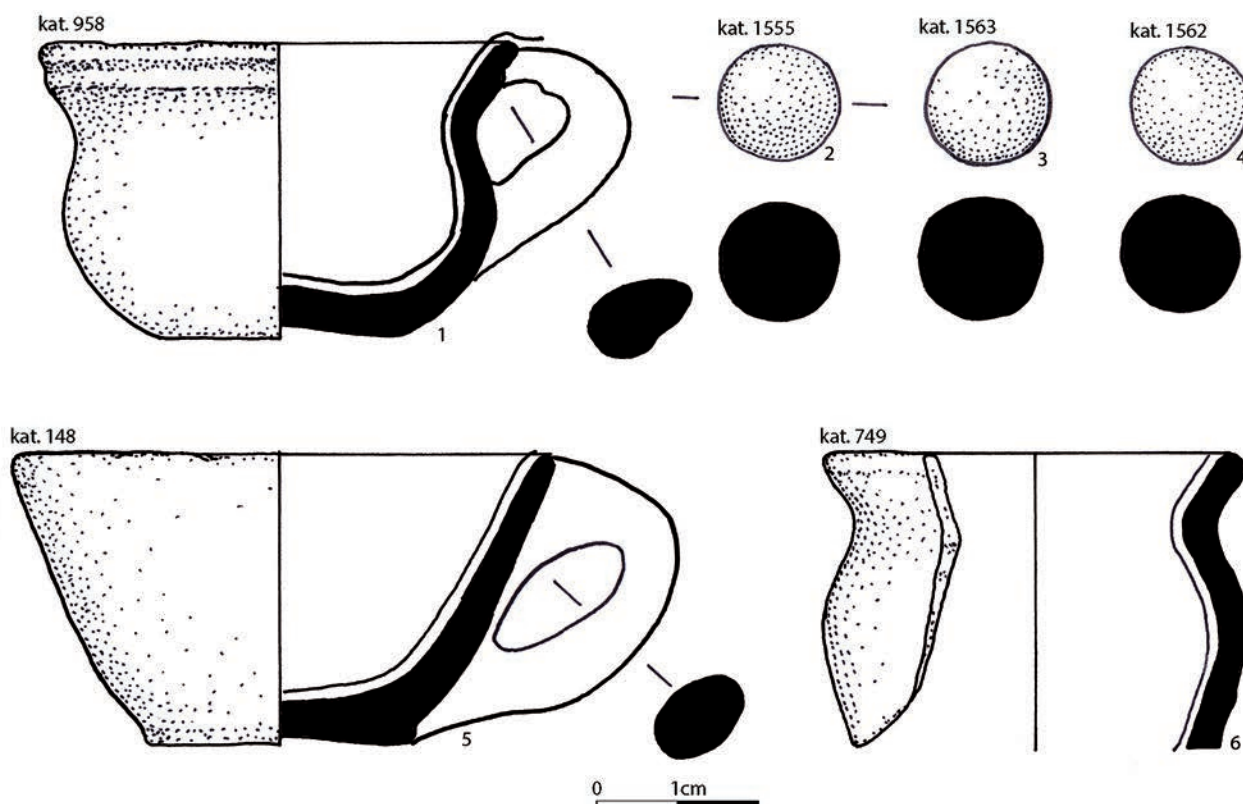
garnki i miskę. Pierwszy egzemplarz miniaturowego garnka zachował się z niewielkim ubytkiem w korpusie (ryc. 2: 1). Naczynie o niskim, lekko beczułkowatym brzuścu posiada wylew rozchylony na zewnątrz o pogrubionej krawędzi (śr. wylewu 58,97 mm, wys. 34,25 mm, śr. dna 34,25 mm). Garnek posiada jedno taśmowate ucho. Powierzchnia wewnętrzna naczyńa szkliwione jest całkowicie w odcieniu ceglonym. Na zewnątrz występują delikatne plamy szklive. Egzemplarz pozyskano z górnych warstw zasypiska latryny K11 datowanych do około połowy XVI wieku. Forma cechuje się wieloma elementami nawiązującymi do większych wyrobów kuchennych z okresu późnego średniowiecza. Należą do nich rodzaj i kolor szkliva, sposób ukształtowania krawędzi wylewu i ucha. Drugi miniaturowy garnek zachował się w niewielkiej partii brzuśca z wylewem (ryc. 2: 6). Naczynko posiada lekko beczułkowaty brzusec z dookólnymi żłobkami, wyraźnie zaznaczoną szyjkę oraz rozchylony na zewnątrz wylew zakończony delikatnie zwężoną krawędzią. Ścianki wewnętrzne miniaturowego garnka oraz jego krawędź pokryto szkliwem barwiącym się ceglano-brązowo. Naczynie pozyskano z zasypiska latryny K13 datowanego na XVI wiek. Forma naczyńa oraz sposób ukształtowania krawędzi wylewu nawiązują do XVI-wiecznych kuchennych naczyń. Ostatnią wyróżnioną miniaturową formą jest miska z uchem (ryc. 2: 5). Ma ona formę głębokiego naczyńa o szeroko rozchylonych ściankach i prostym wylewie (śr. wylewu 66,64 mm, wys. 35,89 mm, śr. dna 33,02 mm). Miska posiada jedno ucho o przekroju owalnym. Obie powierzchnie

naczyńa pokryte są angobą, ponadto wewnętrzne ścianki pokryte szkliwem barwiącym się żółto. Naczynie pozyskano z zasypiska latryny K3 i datowano je na drugą połowę XVII wieku.

Do tej pory w Gdańsku nie zarejestrowano ceramicznych zabawek ze wskazanego okresu (Dąbał 2016: 144-150). Ceramiczne miniaturowe naczynka należą do kategorii wyrobów interpretowanych jako zabawki przeznaczone dla dziewczynek (Dąbał 2016: 149). W oparciu o przeprowadzone analizy zespołu z badań przy ulicy Wałowej 56 w Gdańsku wykazano, że miniaturowe wyroby naśladują formy użytkowane przez dorosłych. Posiadają one swoje odpowiedniki w naczyniach regularnych rozmiarów (Dąbał 2016: 149). W kontekście edukacyjnym miniaturowe naczynka miały służyć nauce ról społecznych, uwarunkowanych kulturowo w okresie późnego średniowiecza i wczesnego okresu nowożytnego (Dąbał 2016: 149-150).

Porcelanowa lalka

W zbiorze przedmiotów związanych z obecnością dzieci wyróżniono małą porcelanową lalkę (wys. zachowana 54,17 mm, szer. na wys. rączek 19,84 mm) (ryc. 3). Biorąc pod uwagę cechy anatomiczne małej dziewczynki, postać jest naga z rączkami zgiętymi w ramionach. Wykonana została techniką odlewania z porcelany, boczne szwy zostały niestannie zatarte. Egzemplarz nie jest szklwiony i nie posiada oznakowań producenta. Posągowo przedstawiona postać należy do form określanych w literaturze amerykańskiej

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Zabawki ceramiczne: miniaturowe naczynka (1, 5, 6) i kulki (2-4). Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Ceramic toys: miniature dishes (1, 5, 6) and marbles (2-4). Drawing A. Dmitruczuk.

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Porcelanowa lalka. Fot. J. Dąbal.

Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7 site 121, AZP 12-44/238. Porcelain doll. Photo J. Dąbal.

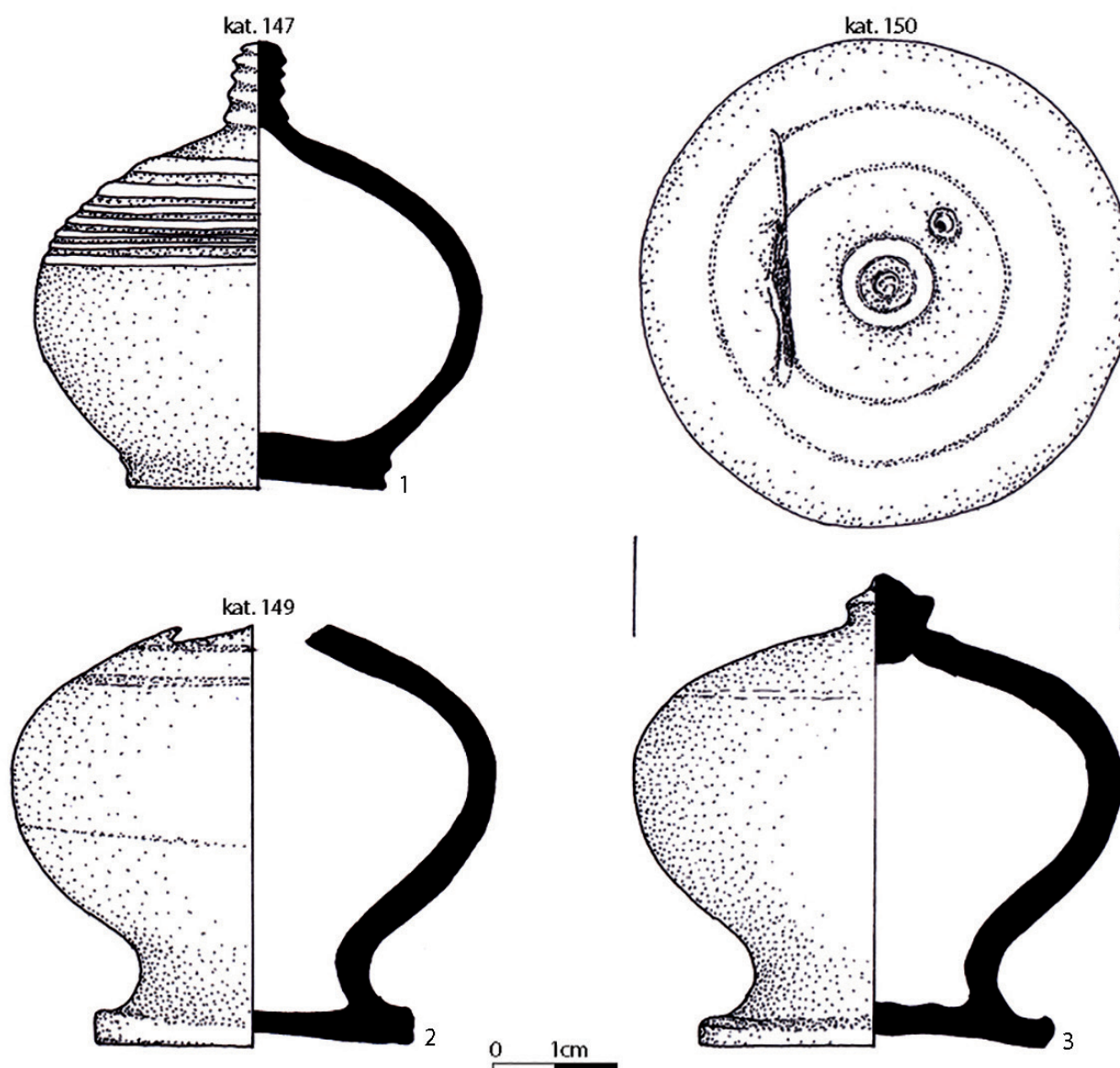
jako "frozen Charlotte", stanowiących odniesienie do bohaterki XIX-wiecznych poematów i ballad o dziewczynce, która zamarzła ponieważ nie chciała ubrać ciepłego okrycia, które zakryłoby jej strojną sukienkę (Eaton 1975: 36; Lima 2012: 69). Określenie to stosowane jest również obecnie przez europejskich kolekcjonerów i badaczy zajmujących się tego typu lalkami. Należy jednak wskazać, że problematyka tej kategorii wyrobów nie doczekała się szerszego opracowania. Z perspektywy gdańskich znalezisk interesującym głosem w dyskusji jest publikacja Kory Kowalskiej, w której autorka prezentuje wizerunki lalek określanych jako "frozen Charlotte", pochodzące z miejskich wykopalisk (Kowalska 2016: 279-304). Z terenu Pomorza znaleziska porcelanowych "nieruchomych" lalek odnotowano również na Helu (Dąbal 2013: 273, 276). Niemniej jednak wskazane

egzemplarze nie są bezpośrednimi odnośnikami do lalki z ulicy Świętojańskiej. Na obecnym etapie trudną do wskazania jest również funkcja lalek. Autorzy zainteresowani historią lalek podnoszą kwestię ich przeznaczenia jako "lalek do kąpieli", zwracając jednocześnie uwagę na dość duże niebezpieczeństwa wynikające z takiego użytkowania przez dzieci (Eaton 1975: 36; Lima 2012: 69). Niestaranność wykonania oraz duża dostępność na rynku¹ tej kategorii wyrobów, wskazuje na ich przeznaczenie dla szerszego grona odbiorców. W literaturze wskazywane są również niewysokie ceny tych wyrobów (Lima 2012: 69). Analizowaną figurkę pozyskano z warstwy zasypiskowej kamienicy numer 6 i datowano ją na pierwszą ćwierć XX wieku. Podobnie stylistycznie egzemplarze wyprodukowane w niemieckich wytwórniach porcelany pochodzą z okresu od drugiej połowy XIX do pierwszej połowy XX wieku (Lima 2012: 69-70).

Skarbonki

Wśród przedmiotów interpretowanych w kontekście edukacji dzieci lub przechowywania oszczędności przez osoby dorosłe wyróżniono 3 ceramiczne skarbonki (ryc. 4). Pierwszy egzemplarz zachowany jest w pełnej formie z ubytkiem w partii korpusu w punkcie wrzucania monet (ryc. 4: 1). Skarbonka wykonana została techniką toczenia z glin wypalanych na kolor ceglasty (wys. całk. 70-80 mm). Korpus skarbonki ma kształt lekko spłaszczonej kuli o osiach pionowej 55,90 mm i poziomej 69,62 mm. Dno (śr. 41,47 mm) badanego egzemplarza jest wyodrębnione w formie pierścienia mierzącego 5,48 mm wysokości (ryc. 4: 1). Forma zamknięta jest stożkowatym uchwytem o spiralnych żłobkach. Górna partia skarbonki dekorowana jest białymi współśrodkowymi cienkimi liniami na szerokości około 29 mm. Jedna z pionowych krawędzi odłamanej partii korpusu jest wygładzona na długości 27,16 mm. Jest to pozostałość po oryginalnym otworze na monety. Egzemplarz pozyskano z wypełniska latryny K3 i datowano na drugą połowę XVII wieku. Kolejne egzemplarze reprezentujące te same formy zachowały się jedna kompletna, druga z częściowym ubytkiem górnej partii (wys. całk. 76,30 mm) (ryc. 4: 2-3). Obie skarbonki wykonane zostały techniką toczenia z glin wypalonych na kolor kremowy. Korpus wyrobów jest lekko owoidalny o osiach pionowej 54,40 mm (1 egzemplarz) i 52,09 mm (2 egzemplarz) oraz poziomej 75,27 mm i 74,10 mm. Osadzony jest na trzonku o profilu lekko esowatym o średnicy 36,44 mm (1 egzemplarz) i 35,23 mm (2 egzemplarz) oraz wysokości 10 mm i 9 mm zakończonym szerokim dnem o średnicy 56,66 mm (1 egzemplarz) i 52,22 mm (2 egzemplarz). Forma zamknięta jest guzikowatym uchwytem. Górna partia skarbonki dekorowana jest podwójnym dookólnym żłobkiem. W egzemplarzu kompletnym w górnej partii korpusu znajduje się poziomy otwór na monety o długości 41,92 mm i szerokości 2,81 mm. Krawędzie otworu są wygładzone. W drugiej skarbonce nie zachowała się oryginalna krawędź otworu. Oba egzemplarze pochodzą z zasypiska latryny K2 i datowane są na koniec XVIII wieku do początku XIX wieku.

¹ Ocena możliwa na podstawie liczebności tego typu produktów na aukcjach internetowych.

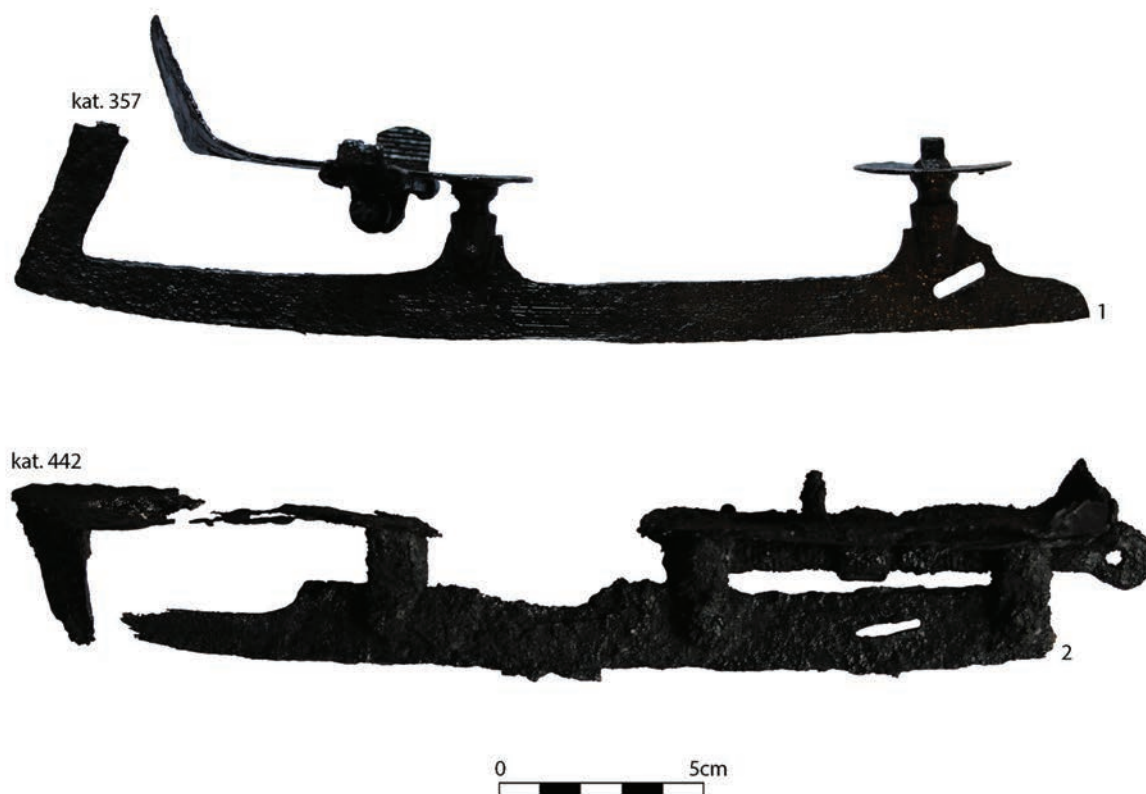
Ryc. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Skarbonki ceramiczne. Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7 site 121, AZP 12-44/238. Ceramic money boxes. Drawing A. Dmitruczuk.

Skarbonki ceramiczne na przestrzeni średniowiecza i wczesnej nowożytności przeznaczone były do przechowywania drobnych monet. Użytkownikami tych przedmiotów byli przede wszystkim dorośli. Często do skarbonek zbierano kwestowane datki podczas uroczystości czy wydarzeń społecznych. Przykładem ikonograficznego ujęcia tej kategorii wyrobów jest grafika Pietera Breugla Starszego (1525-1569) pod tytułem „Wesele Mopsusa i Nisy” lub „Bрудny Most”². Grafikę po raz pierwszy w kontekście form skarbonek przywołał Michiel Bartels (1999: 126). Jednak autor nie rozważał funkcji wyrobów. Przypuszczałnie ceramiczna forma skarbonek jest konsekwencją tradycji przechowywania monet w naczyniach. Do tej pory nie podjęto badań nad zagadnieniem związanym z przeznaczeniem ceramicznych skarbonek w poszczególnych okresach chronologicznych. Dzisiejszy stan badań wskazuje że najstarsze skarbonki z terenu Europy datowane są na XIV wiek (Bartels 1999:

126). Pomimo licznych publikowanych egzemplarzy brak jest szczegółowych badań dotyczących wyrobów nowożytnych. Nie ustalono do tej pory kiedy skarbonki stają się przedmiotami użytkowymi przez dzieci. Wiąże się to prawdopodobnie ze zmianami w edukacji dzieci, której zakres wzbogacono o aspekty oszczędzania. Materialnymi świadectwami tych zmian może być wzbogacenie kształtów skarbonek o formy plastyczne, takie jak świnki oraz zwiększenie objętości wyrobów. Z polskich badań archeologicznych do tej pory opublikowano wizerunki skarbonek przykładowo z Wrocławia i Krakowa. Są one datowane w szerokim zakresie od XVII do XIX wieku (Borkowski 2004: 269-270; Łyczak 2015). Wszystkie skarbonki zarejestrowane podczas badań przy ulicy Świętojańskiej 6-7 pochodzą z zasypisk latryn, w kontekście których odnotowano zabawki dziecięce. Są to egzemplarze z okresu od XVII do początku XIX wieku, w którym to okresie skarbonki prawdopodobnie przeznaczone były już dla dzieci.

² międzynarodowe tytuły to: „The Wedding of Mopsus and Nisa” lub „Dirty Bridge”

Ryc. 5. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Płozy łyżew. Fot. J. Dąbal.

Fig. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Ice skate blades. Photo J. Dąbal.

Kulki do gry

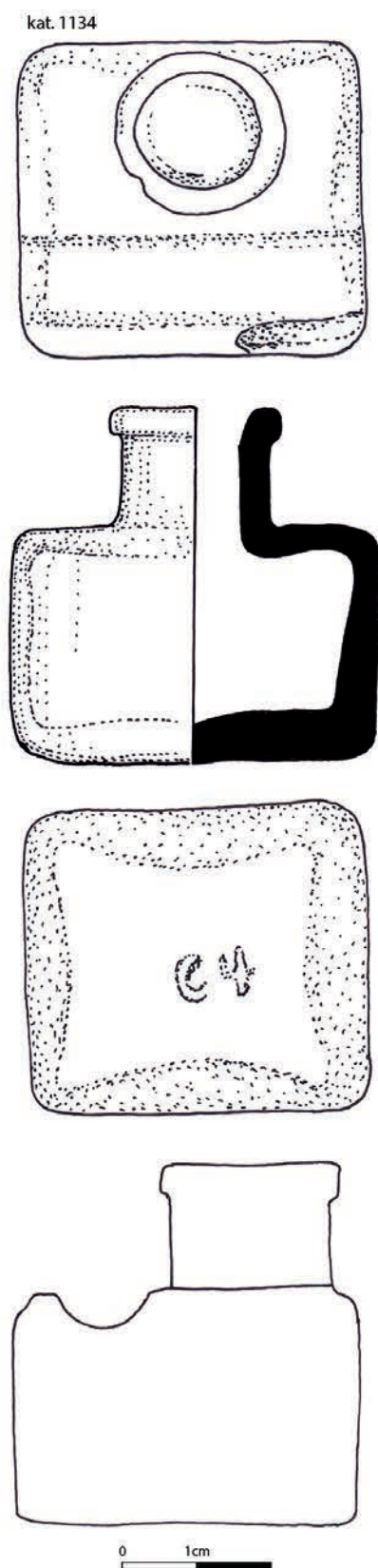
Pozyskane na stanowisku kulki do gry zinterpretowano w kontekście zabaw dziecięcych lub rozrywki dla dorosłych. Ceramiczne kulki pochodzą z warstw niwelacyjnych i zasypiskowych piwnic datowanych od XVIII do pierwszej połowy XX wieku. Łącznie w zespole wyróżniono 11 kulek wykonanych z gliny, wśród nich 7 pokrytych szklivem i 4 nieszkliwione lub o przetartych powierzchniach (ryc. 2: 2-4). Średnice kulek zamykają się w przedziale od 13,70 do 16,69 mm. Jednak większość egzemplarzy (8) mierzy od 14,47 do 15,83 mm. Ceramiczne kulki interpretowane są niekiedy w kontekście zabaw dziecięcych, ale także rozrywek hazardowych (Schütte 1979: 203). Analiza prac malarskich i grafik wykazuje, że gry z użyciem kulek częściej były domeną chłopięcych lub męskich rozrywek (Dąbal 2016: 142-144). Z perspektywy edukacyjnej gry w kulki rozpatrywane są w kategorii gier sprawnościowych.

Łyżwy

W efekcie badań pozyskano 2 płozy łyżew (ryc. 5). Odsłonięte elementy zinterpretowano w kontekście rozrywki dzieci i dorosłych. Pierwszy egzemplarz zachował się w formie płozy (dł. 303 mm, szer. 17, 21 mm, grub. 5,18 mm) wykonanej z płaskownika o profilowanym podwójnym półłuku wklęsłym oraz podniesionej pod kątem 43° przedniej krawędzi (ryc. 5: 1). Płoza posiada dwie podkładki mocowane za pomocą śrub pozwalających na regulację ich wysokości, służące do umiejscowienia butów. Przednia o kształcie zbliżonym do trójkątnego (rozstaw 77,11 mm, dł. 120 mm) posiada regulowaną poprzeczną śrubą (śr. 6,48 mm, dł. 74,07 mm). Tylna

podkładka o kolistym kształcie (śr. 44,73 mm) zakończona jest dodatkowym bolcem. Na lewej stronie płozy zarejestrowano ślady napisu, będącego zapewne marką produktu. Pomimo przeprowadzonej konserwacji nie jest możliwe odczytanie treści napisu. Ponadto na przedniej podkładce łączącej się z butem znajduje się wybite oznaczenie „27”, będące prawdopodobnie rozmiarem. Egzemplarz odsłonięto w warstwie związanej z destrukcją poziomu piwnicy kamienicy przy ulicy Świętojańskiej 6, datowanej na drugą połowę XIX do początku XX wieku.

Drugi egzemplarz zachował się w dwóch częściach płozy wykonanej z płaskownika o przedniej części profilowanej półłukiem wklęsłym i krawędzi podniesionej pod kątem około 45° (ryc. 5: 2). Zakończenie płozy nie zachowało się. Zaawansowana korozja elementu łyżwy uniemożliwiła pełne oczyszczenie i wymusiła zastosowanie konserwacji zachowawczej. W związku z tym nie wszystkie elementy są czytelne. W świetle przeprowadzonych obserwacji buty mocowane były do dwóch podkładek zlokalizowanych w przedniej i tylnej części. Regulowana wzdłużną śrubą (śr. 6,05 mm, dł. 116,94 mm) była tylna podkładka (szer. 40,30 mm, dł. 115,9 mm). Ponadto w tylnej części płozy znajduje się poziomy otwór służący zapewne wzmocnieniu mocowania buta wiązaniem. Egzemplarz pozyskano z zasypiska piwnicy kamienicy numer 7, datowanego na pierwszą połowę XX wieku. Do tej pory nie opracowano szczegółowiej zagadnień związanych z popularnością łyżwiarstwa w Gdańsku. Opisywane znaleziska wskazują na praktykowanie sportu przez mieszkańców pod koniec XIX i XX wieku. Z danych historycznych na ten temat zwraca uwagę fakt zmiany

Ryc. 6. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Szklany kałamarz. Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Glass ink bottle. Drawing A. Dmitruczuk.

nazwy gdańskiego klubu piłkarskiego (Fußballclub Danzig) w 1905 roku na towarzystwo gier piłkarskich i łyżwiarstwa

Ryc. 7. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Szklany kałamarz – fotografia poglądowa. Fot. J. Dąbal.

Fig. 7. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Glass ink bottle – example photo. Photo J. Dąbal.

(Ballspiel – und Eislauf-Verein Danzig)³. Na początku XX wieku powstawały liczne podręczniki łyżwiarstwa instruuja- ce o sprzęcie i technikach jazdy na łyżwach i dostępne były również w Gdańsku (Califtus 1905). Te drobne fakty stano- wią uzupełnienie kontekstu znalezisk egzemplarzy z ulicy Świętojańskiej świadcząc o rozwijaniu się sportu w mieście.

Kałamarze

Wśród przedmiotów związanych z edukacją i należących do grupy wyrobów związanych z piśmiennictwem wyróż- niono 3 kałamarze. Dwa egzemplarze wykonane zostały ze szkła techniką odlewania maszynowo (ryc. 6–7). Świadczy o tym jakość wyrobienia masy szklanej, w tym brak bąbel- ków powietrza w strukturze, brak śladów po przyklepiaku na dnach, ostre krawędzie odcinające poszczególne ele- menty formy oraz ostre zakończenia odlanego i niewywi- niętego wylewu. Oba kałamarze mają podobną formę (wys. całk. 47,98 mm, 49,85 mm). Ich korpusy są czworoboczne (43,49x48,57x30,65 mm, 43,84x48,42x32,12 mm), a zlokali- zowany po jednej ze stron cylindryczny wylew posiada lekko pogrubioną krawędź (śr. 23,29 mm, 22,37 mm). Po drugiej stronie korpusu na całej długości znajduje się półkoliste wgłębienie (głęb. 5,8 mm, 4,29 mm, szer. 15,84 mm, 15,06 mm) służące odstawianiu pióra. Dna obu kałamarzy są we- wnętrźnie pogrubione w taki sposób, że dno jest wyższe przy wylewie. Oba kałamarze zostały wykonane ze szkła barwionego niebiesko. Różnią się jednak intensywnością ko- lor. Pierwszy egzemplarz posiada intensywne zabarwienie jasnoniebieskie, drugi jest lekko niebieskawy. Oba wyroby można napełnić około 50 ml atramentu. Na dnach wyrobów

³ Gedanopedia https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=PI%C5%81KA_NO%C5%BBNA [dostęp 26.12.2018 r.]

kat. 1317

Ryc. 8. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Porcelanowy kałamarz. Fot. J. Dąbal.

Fig. 8. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Porcelain ink bottle. Photo J. Dąbal.

zarejestrowano oznaczenia wypukłe „C4” oraz bardzo przetarte, ale pierwotnie prawdopodobnie również wypukłe „64”. Trzeci kałamarz wykonany został ze słabej jakościowo porcelany techniką odlewania, o której świadczą drobne miejscowe zgrubienia układające się wzdłuż osi poziomych i pionowych (ryc. 8). Porcelana ma kolor sinobiały, a dno egzemplarza nie posiada szklwienia. Korpus kałamarza jest czworoboczny 42,34x52,19x30,54 mm. Prawdopodobnie cylindryczny, niezachowany wylew umieszczony był w centralnej części formy. Na podstawie śladów uszkodzenia można wstępnie ustalić jego średnicę na 20,65 mm. Wzdłuż obu krawędzi korpusu znajdują się podłużne wgłębienia (głęb.

4,53 mm, szer. 12,15 mm) służące na pióro. Kałamarz mieścił około 50 ml atramentu. Nie odnotowano żadnych dodatkowych oznaczeń wyrobu.

Wszystkie kałamarze pozyskano z warstwy zasypiskowej piwnicy domu Świętojańska 7, datowanej na pierwszą połowę XX wieku. Modele kałamarzy zarówno szklanych, jak i ceramicznych są pod względem formy do siebie bardzo podobne. Analogiczne kałamarze oraz inne przybory do pisania sprzedawane były od końca XIX wieku przez firmę *Sonnecken* z siedzibą w Bonn (Beiblatt der Fliegenden Blätter 1898) (ryc. 9). Atramentem posługiwali się przede wszystkim

Soennecken's Tintenfässer

Größe
10×10 cm

Nr
293

D. R.-Patent

Unter-
sätze
Eiche
oder
Nuss-
baum

Ueberall
vorrätig

Nr
294

Größe
15×10 cm

Beschläge: pol. Messing
M 3.75 Altkupfer: M 4.—
echt vergoldet: M 5.25

Beschläge:
Messing: M 6.—, vergoldet: M 8.—

Berlin * F. Soennecken Schreibwarenfabrik Bonn * Leipzig

Ryc. 9. Ogłoszenie reklamowe firmy Sonnecken (Beiblatt der Fliegenden Blätter, 1898, Nr 2757 (22), Den 27 Mai, Munchen, Heidelberg University Library, nr licencji: CC-BY-SA 3.0).

Fig. 9. Advertising for Sonnecken company (Beiblatt der Fliegenden Blätter, 1898, No. 2757 (22), Den 27 Mai, Munchen, Heidelberg University Library, license number: CC-BY-SA 3.0).

Ryc. 10. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Odznaka Pomocy Zimowej (*Winterhilfswerk*). Fot. J. Dąbal.

Fig. 10. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Winter Help Badge (*Winterhilfswerk*). Photo J. Dąbal.

dorośli⁴, co wiąże się z zaawansowanym poziomem edukacji na Pomorzu, gdzie analfabetyzm szacowany na lata 30-te XX wieku wynosił niecałe 5% i był najniższy na całym obszarze Polski, rozpatrywanej we współczesnych granicach (Zieliński 1985). Wśród mieszkańców kamienicy przy ulicy Świętojańskiej 7 w latach 1930-1942, z wyjątkiem dwóch pań Hesemann i Kaminski niezidentyfikowanych pod względem wykonywanego zawodu, wszyscy reprezentowali zawody związane głównie z pracą fizyczną, niewymagającą codziennej kaligrafii. Na obecnym etapie nie można zatem doprecyzować kto mógł korzystać z kałamarzy, jednak wystąpienie trzech egzemplarzy w jednym kontekście sugeruje powtarzalność tej czynności.

Odznaka

Do przedmiotów interpretowanych w kontekście kolekcjonowania włączono małą odznakę wykonaną z tworzywa sztucznego o wymiarach 24x34 mm i szerokości 9 mm (ryc. 10). Na odznace przedstawiony jest wizerunek katedry i podpis *Stephansdom Wien* (Katedra św. Szczepana, Wiedeń). Te odznaki emitowane były w 1942 roku (Tieste 2014: 55). Przedmiot może być interpretowany wielowymiarowo. Jest to odznaka dystrybuowana wraz z innymi atrybutami i miniaturami w ramach działań *Die Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* (NSV) w ramach akcji pomocowej – Pomoc Zimowa (*Winterhilfswerk*), prowadzonej w latach 1933-1945 (Vorländer 1986: 341-342). Pomoc finansowa zbierana w okresie od października do marca przez niemiecką

socjalistyczną organizację przeznaczona była na posiłki, ubrania i węgiel dla najbiedniejszych. Odznaki dawano jako świadectwo darowizny. W tym aspekcie obecność odznaki świadczy o wspieraniu akcji Pomocy Zimowej. Z drugiej strony odznaki były często zaprojektowane w celach propagandowych z myślą o dzieciach, które ściagały się w ich kolekcjonowaniu. Z tej perspektywy obecność plakietki może być rozpatrywana w ówczesnym kontekście edukacyjnym lub zabaw dziecięcych. Bardzo często plakietki przedstawiały herby miast Rzeszy, miniaturowe militaria lub inne symbole propagandowe (Vorländer 1986: 360; Tieste 2014).

Podsumowanie

Wyróżnione w zespole przedmioty związane z piśmiennictwem czy szeroko pojętą rozrywką i zabawą stanowią świadectwo codziennych czynności jakim oddawali się mieszkańcy obu kamienic w okresie od XVI do XX wieku. Te nieliczne materialne źródła są jedynymi przedmiotami akcentującymi i jednocześnie archiwizującymi obecność dzieci w przestrzeni domów, o której brak informacji w źródłach pisanych. Niektóre ze wskazanych egzemplarzy wiążą się z aspektami rozrywek również dorosłych, czy z nauką realizowaną w formie kaligrafii – tracącą popularność na rzecz pisania na maszynie w drugiej ćwierci XX wieku. Cały zespół przedmiotów stanowi również reminiscencję szerszych zjawisk związanych z miastem, takich jak dostępność poszczególnych produktów na rynku, popularyzacja sportów czy wdrażanie przedsięwzięć propagandowych. Szersze spojrzenie na te zagadnienia z perspektywy źródeł materialnych będzie możliwe przy udostępnianiu liczniejszej bazy danych w formie publikacji z badań z obszaru Gdańska oraz w korelacji ze źródłami pisanyymi.

⁴ dzieci korzystały raczej z tabliczek z łupku i rysików

Literatura/References

- Bartels M., 1999, *Steden in scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250–1900)*, Stichting Promotie Archeologie, Zwolle-Amersfoort.
- Beiblatt der Fliegenden Blätter, 1898, Nr 2757 (22), Den 27 Mai, Munchen.
- Borkowski T., 2004, *Gliniane skarbonki, przybory do gier, figurki ceramiczne oraz szczudło i flet z badań we Wrocławiu* (w:) *Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego*, Wratislavia Antiqua, t. 6, red. J. Piekalski, K. Wachowski, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 269-284.
- Caliſtus F., 1905, *Die Kunst des Schlittschuhlaufens: eine systematische Anleitung zur gründlichen Erlernung des Eis-Kunstlaufens und zur Fortbildung für den vorgeschrittenen Schlittschuhläufer*, A. Hartleben's Verlag, Leipzig-Wien.
- Dąbal J., 2013, *Hel, stanowisko 11. Stan i perspektywy badań miasta portowego*, „Gdańskie Studia Archeologiczne”, tom 3, s. 258-282.
- Dąbal J., 2016, *Ceramic children-related objects from archaeological investigation in Gdańsk. Introductory remarks on post-medieval and modern urban social background of childhood*, „Gdańskie Studia Archeologiczne”, tom 6, s. 135-157.
- Eaton F., 1975, *Dolls in colour*, Blandford Press, Dorset.
- Kowalska K., 2016, *Droga drobnej zabawki od śmietnika do gablotki. Kolekcja jako drugie życie zabawek i zmiana perspektywy* (w:) *Zabawka przedmiot ludyczny i obiekt kolekcjonerski*, red. K. Kabacińska-Łuczak, D. Żołędź-Strzelczyk, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 279-304.
- Kunicka-Okuliczowa Ł., 1959, *Wczesnośredniowieczne zabawki i gry z Gdańska*, „Gdańsk wczesnośredniowieczny”, tom 1, s. 107-141.
- Lima T.A., 2012, *The Dark Side of Toys in Nineteenth-Century Rio de Janeiro, Brazil*, „Historical Archaeology”, 46 (3), s. 63-78.
- Łyczak M., 2015, *Skarbonki ceramiczne z krakowskich badań archeologicznych*, „Zapiski numizmatyczne”, t. X, s. 249-256.
- Rapiejko A., 2013, *Średniowieczne i nowożytne elementy uzbrojenia z badań przy ul. Tartacznej w Gdańsku* (w:) *XVIII Sesja Pomoroznawcza, vol. II. Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. E. Fudzińska, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork, s. 115-122.
- Schütte S., 1979, *Spielzeug aus Göttinger Bodenfunden*, „Göttinger Jahrbuch”, t. 27, s. 55-62.
- Tieste R., 2014, *Spendenbelege des Winterhilfswerkes Reichsstrassensammlung 1933-1945*, Verlag Reinhard Tieste, Bremen.
- Vorländer H., 1986, *NS-Volkswohlfahrt und Winterhilfswerk des Deutschen Volkes*, „Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte”, 34, s. 341-380.
- Zieliński H., 1985, *Historia Polski 1914-1939*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Learning and entertainment in bourgeois homes in the light of material sources

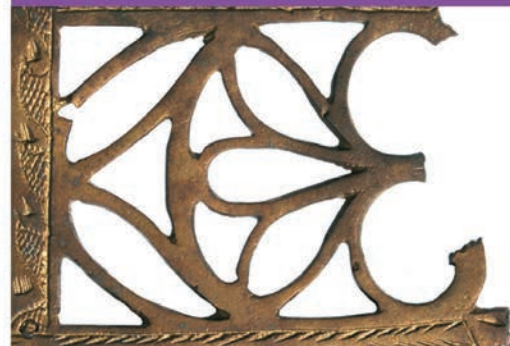
Summary

Everyday life of tenement houses' residents at Świętojańska 6-7 was not just work. Many objects obtained as a result of archaeological research reveal elusive testimonies of play, entertainment or education, not present in written sources. Interpretation of these groups of objects in one functional category is not possible, because depending on the user and the effects of use, these items could be evidence of different aspects of everyday life. The group of presented items refers to the scope of content rarely undertaken in Polish archaeological literature related to leisure time and education.

All objects are directly related to building levels or cesspits, which is a reason to interpret them in the context of the residents of both plots. 26 objects preserved in 32 fragments were associated with the aspects of everyday life, such as leisure time, entertainment and education,. Among the analysed sources, wooden, ceramic and porcelain toys were distinguished. These are product categories, the use of which can be undoubtedly associated with the presence of children in homes. The object dedicated to children, however, being a form of propaganda education, is a badge connected with the aid actions. In addition, money boxes and ink bottles were qualified as objects related to education, which can also be assigned to professional life of adults. The last category of products that can be a material testimony of leisure activities and entertainment for both adults and children are skates and marbles acquired as a result of research. In the group of analysed items, for the first time, wooden toy assemblies about modern metrics have been presented. Moreover, the skates and ink bottles described were included among the sources obtained during archaeological research in Gdańsk for the first time, opening a new issue of winter sports and writing in the Free City of Gdansk.

Objects found in this group, related to writing or broadly understood entertainment and leisure are a testimony to the everyday activities that the inhabitants of both tenements dedicated themselves to in the period from the 16th to the 20th century. These few material sources are the only objects accentuating and simultaneously archiving the presence of children in those houses, which has not been registered in written sources up till now. Some of the specimens referred to relate to the aspects of adult entertainment, or with learning in the form of calligraphy – losing popularity for the sake of typing in the second quarter of the 20th century. The whole set of objects is also a reminiscence of broader phenomena related to the city, such as the availability of individual products on the market, the promotion of sports or the implementation of propaganda projects. A wider outlook on these issues from the perspective of material sources will be possible when providing a more extensive database in the form of publications from research in the area of Gdańsk and in correlation with other written sources.

Anna Rembisz-Lubiejewska¹, Anna Jędrzejczak-Skutnik², Agnieszka Maślakiewicz³

¹Pracownia Archeo-Lab, Gdańsk

²Muzeum Archeologiczne w Gdańsku

³Instytut Archeologii i Etnologii Uniwersytet Gdański

9. TEKSTYLIA, SKÓRZANE ELEMENTY UBIORU I OZDOBY

Abstrakt:

W artykule zaprezentowano zbiór 17 fragmentów tkanin, 16 wyrobów skórzanych i ich fragmentów oraz 6 ozdób pozyskanych z czterech latryn odkrytych przy ulicy Świętojańskiej w Gdańsku. Konstrukcje te pochodzą z okresu od XIV do XIX wieku. Dzięki uzyskanym datom ścięcia drewna użytego do ich budowy znany jest okres powstania i użytkowania toalet, co pozwala przybliżyć chronologię materiałów organicznych zachowanych w stopniu uniemożliwiających ich identyfikację, a także w przypadku przedmiotów charakteryzujących się małą zmiennością w czasie. Widoczne dysproporcje we frekwencji poszczególnych kategorii zabytków wynikają z charakteru odpadów wyrzucanych przez mieszkańców posesji. Ukazują one różnice pomiędzy zespołami źródeł pochodzących z różnych okresów użytkowania dawnych toalet.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, późne średniowiecze, nowożytność, tkaniny, wyroby skórzane, ozdoby stroju

Abstract:

The article presents a collection of 17 fabric fragments, 16 leather goods and their fragments, and 6 ornaments obtained from four cesspits discovered at Świętojańska Street in Gdańsk. These constructions come from the period from the 14th to the 19th century. Thanks to the obtained dates of cutting down the wood used for their construction, the period of creation and use of the cesspits is known, which allows to approximate the chronology of organic materials preserved in such a condition that they can not be identified, as well as in the case of objects characterized by low variability over time. Visible disproportions in the presence of particular categories of the remains result from the nature of waste discharged by residents of the property. They show the differences between sets of sources from different periods of use of old cesspits.

Keywords:

Gdańsk, late Middle Ages, post-medieval period, textiles, leather goods, clothing decorations

Dawne latryny są dla archeologów bogatym źródłem wiedzy. Funkcję późnośredniowiecznych toalet pełniły specjalnie budowane drewniane konstrukcje różnego typu, a także beczki (Krzywdziński 2005: 282–283). Czas funkcjonowania takich toalet obejmował okres, w jakim latryna wypełniała się nieczystościami. Według współczesnych wyliczeń pięcioosobowa rodzina wypełni 1 m³ dołu kloacznego w około 7 lat (Buśko 1995: 96). Na podstawie objętości takich obiektów odkrytych w Lubece określono, że większe latryny drewniane wypełniano w ciągu około 30 lat, czyli w czasie życia jednego pokolenia (Gläser 2004: 192). Po tym czasie dół kloaczny zasypywano i zakładano nową toaletę lub ze względu na brak miejsca opróżniano ją i użytkowano dłużej, czasami nawet przez kilka pokoleń (Cembrzyński 2011: 79–80).

Dzięki analizie dendrochronologicznej znany jest okres powstania konstrukcji odsłoniętych na stanowisku przy ulicy Świętojańskiej, a tym samym okres deponowania nieczystości. Trafiły do nich zarówno fekalia, śmieci (na przykład uszkodzone przedmioty, potłuczone naczynia, strzępy ubrań, zużyte buty, odpady produkcyjne), jak i rzeczy zagubione przez ówczesnych mieszkańców posesji. Charakter nawarstwień w latrynie sprawia, że zachowują się w niej wszelkie odpady organiczne. Jest to szczególnie istotne w przypadku fragmentarycznie zachowanych tekstyliów, skór czy wyrobów z kości, dla których określenie bliższej chronologii, w innych warunkach, byłoby utrudnione lub niemożliwe. Widoczne dysproporcje we frekwencji poszczególnych kategorii zabytków znacznie utrudniają śledzenie różnic pomiędzy zespołami źródeł z poszczególnych konstrukcji i okresów ich użytkowania.

Łącznie z czterech latryn przebadanych na stanowisku 121 pozyskano 17 fragmentów tkanin¹, 16 wyrobów skórzanych i ich fragmentów oraz 6 ozdób. Najwcześniej wzniesiono konstrukcję K11. Okres użytkowania latryny określono na drugą połowę XV do pierwszej ćwierci XVI wieku (por. Dąbal 2018). W jej wypełniku natrafiono na 8 fragmentów tkanin i 3 fragmenty wyrobów skórzanych.

Tekstylia z latryny K11

Tekstylia są reprezentowane przez pozostałości 4 niepiłsionych tkanin wełnianych o zielono-brązowej i ciemno-brązowej barwie, zachowanych w 6 fragmentach. Wszystkie wykonano w splocie płóciennym 1/1. Dwie z nich utkano

z nici w skręcie ZS (typ 2 wg Jerzego Maika 1988: 29), jedną w skręcie SS (typ 1 wg Jerzego Maika 1988: 29). Czwartej tkaniny nie określono. Gęstość przędzy wynosi 12–14 nici w osnowie i 10–12 w wątku na 1 cm. Grubość nici w osnowie wynosi 0,7–0,8 mm, zaś w wątku 0,8–1 mm. Odnosząc się do funkcjonującego w literaturze podziału tkanin wełnianych na cztery gatunki, opartego na gęstości przędzy, jakość opisanych materiałów można zaliczyć do gatunku III (Kamińska, Nahlik 1958: 80).

Opisane trzy tkaniny wełniane, z widocznymi śladami mocnego zużycia w postaci jednostronnego sfilcowania, pochodzą od tkaniny ubraniowej (ryc. 1: 1). Fragmenty czwartej tkaniny to ścinki po przerabianiu zużytych ubrań (ryc. 1: 2–3). Fragmentaryczny stan zachowania tkanin nie pozwala określić od jakiego rodzaju odzieży pochodzą. Tkaniny wełniane utkane w splocie płóciennym są wyrobami typowymi dla całej średniowiecznej strefy nadbałtyckiej (Maik 2010: 221).

Wyrobem szczególnym jest natomiast odkryta w 2 fragmentach tkanina bawełniana o głębokiej, czarnej barwie (ryc. 1: 4). Kolor całego fragmentu wydaje się jednolity, jednak nie można stwierdzić jednoznacznie czy jest to pierwotna barwa tkaniny. Mogła ona ulec zmianie pod wpływem działania kwasów humusowych, a także na skutek samego przebywania w latrynie. Tkaninę tę otrzymano z mieszanki bawełny i innych włókien roślinnych, prawdopodobnie lnu. Materiał wykonano w splocie atlasowym o gęstości powyżej 20 nitów na 1 cm w osnowie i wątku. Osnowa wykonana jest z przędzy bardziej skręconej niż wątek. Zabieg taki zastosowano, by nadać tkaninie miękkość i jednocześnie utrzymać jej wytrzymałość. Nieregularne kształty pozyskanych fragmentów nie dają możliwości określenia, z jakiego rodzaju odzieży pochodzą.

Splot atlasowy, którego użyto do utkania opisanej tkaniny bawełnianej, jest charakterystyczny przede wszystkim dla jedwabów włoskich (Nahlik 1971: 34). Występuje on bardzo rzadko w tkaninach średniowiecznych (Jabłońska 2009a: 203, ryc. 4), poza jedwabiem reprezentowanych przez sukna wykonane z surowców zachodnioeuropejskich (wełen angielskich i hiszpańskich). Ponieważ pochodzenia tkanin tkanin w splocie atlasowym upatruje się we Włoszech (Maik 1997a: 30; Grupa 2012: 215), można przypuszczać, że odkryte płótno bawełniane pochodzi z warsztatów włoskich.

Początek wytwórczości tkanin bawełnianych w Europie datuje się na X wiek, kiedy to Arabowie zapoczątkowali uprawę tej rośliny w Hiszpanii. Następnie znajomość tego surowca rozpowszechniła się w XII wieku we Włoszech. Już

¹ Wstępną analizę i identyfikację materiałów tekstylnych wykonała mgr Joanna Jabłońska-Dyrda z Działu Konserwacji Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

w wieku XIII w wielu włoskich i flandryjskich miastach istniały cechy tkaczy bawełny, produkujących głównie na eksport (Maik 1992: 34). Szybki rozwój kontynentalnych ośrodków tkackich nastąpił w XIV wieku. Ponieważ europejska produkcja bawełny była niewystarczająca ilościowo i jakościowo, przędzę bawełnianą i czysty surowiec w balach sprowadzano z Armenii, Syrii, Cypru i Egiptu (Gutkowska-Rychlewska 1968: 220). Spośród surowców kontynentalnych najbardziej ceniono bawełnę z Apulii, za najgorszą uważano surowiec z Sycylii. Importowana bawełna azjatycka i afrykańska była towarem bardzo drogim. Do XV wieku wykształciło się na kontynencie około 60 ośrodków (głównie w Niemczech) zajmujących się produkcją tkanin bawełnianych (Turnau 1984: 176-178). Doskonałe ośrodki sukienicze powstały w Niemczech, m.in. w Konstancji, Strassburgu i Ulm. W tym ostatnim, oprócz delikatnych płócien z czesanej bawełny, filcowanych sukien z odpadów bawełnianych, wysokiej jakości płócien bawełnianych barwionych na biało, średniej jakości tkanin bawełnianych barwionych w całości na czerwono i czarno, produkowano również oparty na lokalnym surowcu bawełniano-lniany barchan (Wescher 1940). Wprowadzenie na rynek europejski tkaniny jedwabnej tzw. "bombasin", przez ośrodek w Mediolanie na początku XVI wieku, ograniczyło popularność bawełny. Przez kolejne dwa stulecia miała ona podrzędne znaczenie i była używana głównie na podszewki i chusty kobiece (Gutkowska-Rychlewska 1968: 221).

Na ziemiach polskich pierwsze tkaniny bawełniane pojawiły się na Śląsku. W ustawach kramarzy w Brzegu i w Świdnicy już w pierwszej połowie XIV wieku wymieniany jest barchan. Produkcję tej tkaniny w Polsce południowej, przynajmniej od 1548 roku, poświadcza statut cechu krakowskich barchanników (Gutkowska-Rychlewska 1968: 220-221). Wśród ośrodków hanzeatyckich zajmujących się od początku XVI wieku produkcją i handlem tkaninami bawełnianymi wymieniane są Stralsund, Szczecin, Gdańsk, Ryga i Tallin (Turnau 1987: 153).

Na stanowiskach archeologicznych znaleziska średniowiecznych tkanin bawełnianych są bardzo rzadkie, co wynika z charakteru środowiska depozycji i szybko postępującego procesu gnilnego. W przeciwieństwie do włókien zwierzęcych (wełna), tkaniny roślinne (bawełna, len) są bardzo szybko rozpuszczane przez kwaśne środowisko (Kamińska, Nahlik 1958: 53-54). Niewykluczone, iż opisywany fragment bawełny zachował się dzięki specyficznym warunkom istniejącym w wypełniku latryny. Odkrycia tkanin roślinnych na terenie Gdańska są nieliczne (Jabłońska 2009a: 210), a pozostałości tkaniny bawełnianej odkryto dotychczas jedynie w nawarstwieniach z XVIII wieku przy ulicy Sadowej (Antosik, Ginter, Rybarczyk 2015: 437). Użytkowanie tkanin bawełnianych w średniowiecznych miastach polskich poświadcza ich nieliczne odkrycia dokonane w Elblągu (Maik 1992: 32, fig. 1-2; 1997a: 156), Wschowej (Maik 1992: 32, fig. 1, 3) oraz we Wrocławiu². Tkaniny bawełniane z dwóch pierwszych miast datowane są na XIV wiek. Wykonane zostały

z surowca prawdopodobnie importowanego z Bliskiego Wschodu (Maik 1997a: 156).

Wyroby skórzane z latryny K11

Wraz z tekstyliami z latryny pozyskano 3 fragmenty wyrobów skórzanych. Jeden z nich to międzywzornikowy ścinek z wyraźnym śladem po przyszpilaniu (ryc. 2: 3). Drugi fragment to prawdopodobnie zwieńczenie cholewy buta wysokiego, dość niestarannie odcięte od reszty obuwia (ryc. 2: 2). Przy krawędzi zachowały się ślady po doszytej pierwotnie lamówce. Ostatni fragment to nieokreślony skrawek skóry ze śladami wielokrotnego przesywania (ryc. 2: 1).

Nieliczny zbiór fragmentów wyrobów skórzanych pozyskanych z latryny K11 stanowią przede wszystkim odpady pochodzące zarówno z produkcji butów nowych nieokreślonego kroju, jak i przerabiania obuwia zużytego. Ponieważ stosowanie lamówek było powszechnie stosowanym sposobem wykańczania cholew butów późnośredniowiecznych (Wywrot-Wyszkowska 2010: 198; Kowalska 2014: 199), pozyskany zbiór można datować na XIV-XV wiek. Tak niewielki zespół zabytków nie daje jednak podstaw do szerszych rozważań nad budową obuwia, sposobami jego mocowania, a tym bardziej o ich właścicielach. Odkryty fragment cholewy potwierdza dotychczasowe obserwacje na temat przerabiania obuwia przez użytkowników w celu dopasowania go do rosnącej stopy lub naprawy używanych butów przez odcinanie uszkodzonych części.

W okresie średniowiecza była również używana latryna zadokumentowana jako konstrukcja K13, datowana na okres od końca XV do połowy XVI wieku (por. Dąbał 2018). Z jej wypełnika pozyskano 9 fragmentów tkanin, 6 fragmentów skór i 1 element ozdobny stroju.

Tekstyli z latryny K13

Tekstyli są reprezentowane przez pozostałości 5 niespilśnionych tkanin wełnianych w kolorze rudobrązowym, zielonkawo-brązowym i odcieniach brunatnych, zachowanych w 9 fragmentach. Wszystkie wykonano w splocie płóciennym 1/1. Dwie z nich, utkano z nici w skręcie SS (typ 1 wg Jerzego Maika 1988: 29), zaś trzy w skręcie ZS (typ 2 wg Jerzego Maika 1988: 29). Charakteryzują się one różną gęstością przędzy. Najgrubsza ma 7 nici w osnowie na 8 nici w wątku przypadające na 1 cm tkaniny, najcieńsza zaś posiada 13 nici w osnowie i 11 w wątku. Pozostałe tkaniny mają 11 nici w osnowie na 10 nici w wątku. Grubość nici osnowy wynosi od 0,75 do 1,1 mm, zaś w wątku od 0,9 do 1,2 mm. Parametry te wskazują, iż opisane sukna należą do niskogatunkowych tkanin ubraniowych (III i IV gatunek). Stan ich zachowania nie pozwala na określenie rodzaju odzieży, od której pochodzą. Na żadnym z odkrytych fragmentów nie zachowały się pozostałości szwów, a jedynie ślady krojenia nożycami. Trzy z opisanych tkanin to ścinki po przerabianiu ubrań używanych, powstałe w wyniku odcinania nadmiaru materiału (ryc. 3: 1-2, 4), zaś ich rozmiary (zaledwie po kilka centymetrów długości) nie pozwalały na ponowne wykorzystanie gospodarcze. Fragment grubej tkaniny ubraniowej (ryc. 3: 4) pochodzi prawdopodobnie od odzieży wierzchniej.

² Materiały niepublikowane. Informacja ustna od prof. dr hab. Jerzego Maika. Za udzielone informacje serdecznie dziękujemy.

Natomiast fragment cienkiej wełny (ryc. 3: 3) ma widoczne ślady mocnego zużycia i przetarcia splotu. Widoczne ślady sfilcowania na lewej stronie tkanin wskazują, że ubrania te mogły być noszone na co dzień, bezpośrednio na warstwie tkaniny spodniej, na przykład na cienkich koszulach lnianych (Grupa 2012: 219).

Opisane tkaniny wełniane należały do powszechnie dostępnych wśród mieszkańców wszystkich warstw społecznych. Jakość sukien nie odbiegała od jakości wykonania tkanin odnalezionych w innych miastach europejskich (Maik 1999: 221). Wyroby takie odkryto m.in. w Gdańsku (Jabłońska 2009b: 275; Grupa 2012), Kołobrzegu (Kamińska, Nahlik 1958; Maik 1996: 299–330), Elblągu (Maik 1997b: 23–26), Puławsku, Rawie Mazowieckiej (Gula, Maik 1980: 381–411), Wrocławiu (Maik 1999; 2010: 215–223), Opolu (Maik 1991), a także w Londynie i Lubece (Crowfoot, Pritchard, Staniland 1992; Tidow 1993: 517–523) oraz Oslo i Lundzie (Kjellberg 1979: 83–104; Kjellberg, Hoffmann 1991: 13–80). Mimo że pozyskany zbiór jest nieliczny, odzwierciedla ogólnoeuropejską popularność tkanin wykonanych w splocie płóciennym (Grupa 2012: 53). Podobieństwo między odkrytymi sukniami, a analogicznymi produktami z innych miast, uniemożliwia właściwe określenie pochodzenia tkanin. Badania mikroskopowe włókien wyciągniętych z sukien, nie dają odpowiedzi na pytanie o pochodzenie surowca i miejsce jego wyprodukowania. Zagadnienia te wymagają dodatkowych badań specjalistycznych.

Wyroby skórzane z latryny K13

W kontekście opisanych tekstyliów natrafiono na pozostałości obuwia skózanego. Dwa buty – pierwotnie wysokie, których długość prawdopodobnie w trakcie użytkowania została skrócona – miały cholewy wycięte tuż nad kostką do wysokości 10 cm. Pomimo podobnego potraktowania obydwu butów, nie była to jedna para. Wierzchy wykrojono z grubej skóry, co może świadczyć o ich konkretnym przeznaczeniu, jako obuwiu robocze lub podróżne. Długość butów równa 23 cm wskazuje, że mogły one być własnością jednej osoby. Zachowany w 7 fragmentach prawy but męski (ryc. 4: 1), w typie jednokrójki ze wstawką, był prawdopodobnie wiązany na podbiciu rzemieniem (zachowało się jedynie pięć par dziurek). Od wewnątrz znajduje się fragment podkrążka, duży trójkątny zapiętek oraz 2 fragmenty uszchelek. Podeszwa jest niesymetryczna, prawdopodobnie z migdałowatym zakończeniem. Zachowany w całości lewy but męski (ryc. 4: 2), w typie jednokrójki bez wstawki, był zapinany prawdopodobnie w całości na rzemykoguziki. Na taki sposób mocowania wskazują dwa zachowane rzemienie z supełkami oraz trzy otwory do ich przewleczenia. Zachował się również podkrążek oraz zapiętek, czyli dwa elementy wzmacniające, charakterystyczne dla mody późnośredniowiecznej. Obuwie wiązane było na podbiciu, gdzie prawdopodobnie w trakcie użytkowania pojawiło się głębokie rozdarcie. Podeszwa buta jest symetryczna z migdałowatym zakończonym noskiem. Kolejny but – prawy, męski, o długości 26 cm (kat. 585) i o wieloczęściowej konstrukcji zachował się w 15 fragmentach. Szyty był z cienkiej, dobrze

wyprawionej skóry i wiązany na podbiciu, o czym świadczą dwie pary zachowanych dziurek. But był prawdopodobnie średniowysoki. Zachowało się miejsce szycia wierzchu buta, które znajdowało się na linii pięty, a od jego wewnętrznej strony znajdowała się wstawka z wewnętrznym wzmocnieniem. Podeszwa jest mocno asymetryczna, z wydłużonym noskiem, wokół którego zachowały się części uszchelek. Prawy bucik dziecięcy o długości 20 cm, zachował się w 2 częściach (kat. 584). Z wierzchu przetrwała jedynie przednia część bez śladów szycia, w związku z czym nie można określić jego konstrukcji. Na podeszwie z mocnym przewężeniem w śródstopiu i z wydłużonym noskiem widoczne są ślady przyszpilania do kopyta.

Odkryty duży płat skóry (dł. 45 cm, szer. 25–15 cm; kat. 546), ze słabo czytelnymi śladami szycia na dwóch krawędziach oraz widocznymi śladami napraw drobnych rozdarć i nadpaleniami w postaci małych dziurek, może być odcięta cholewą buta wysokiego.

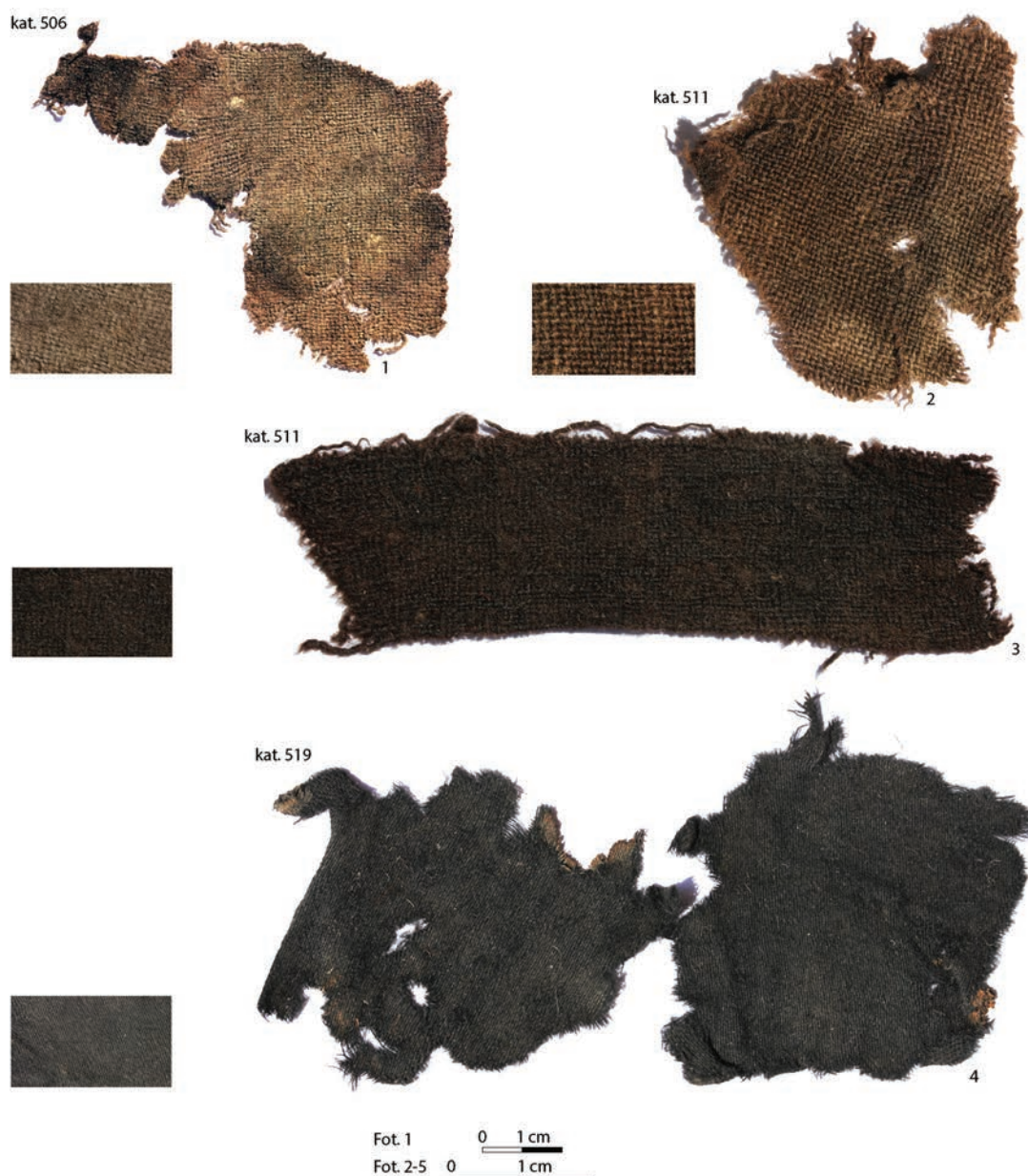
Pozyskane pozostałości obuwia należącego zarówno do osób dorosłych, jak i dzieci, wieloczęściowa konstrukcja butów krojonych w systemie jednokrójki z wydłużonymi noskami, obecność butów wysokich oraz sposób ich mocowania za pomocą rzemykoguzików, wpisują się w kanon mody obuwicznej XIV–XV wieku (Drażkowska 2011: 87–88). Pozyskany zbiór, choć nieliczny, potwierdza dotychczasową wiedzę dotyczącą sposobu przerabiania i dopasowywania butów przez ich użytkowników.

Okucie pasa z latryny K13

Wśród opisanych materiałów natrafiono na fragment kasetowego zakończenia pasa zdobionego maswerkowymi wycięciami przedstawiającymi kwiat lili (zach. dł. 5,8 cm, szer. 4,7 cm). Dłuższe boki ramy ozdobiono rytym ornamentem złożonym z prostych wici roślinnych, zaś krótszy bok rzędem pojedynczych skrzydeł (ryc. 6: 6). W dolnych narożnikach zachowały się nity. Od strony wewnętrznej wzdłuż jednego z boków znajdują się pozostałości lutu cynowo-ołowiowego (Należny 2018).

Analogiczne ażurowe zakończenia pasów są znajdowane na terenie całej Europy. Moda na nie wykształciła się w pierwszej połowie XV wieku wśród rycerstwa Europy Zachodniej, skąd rozprzestrzeniła się na wschód. Okucia o analogicznych wymiarach należą do odmiany I/1 wg Krzysztofa Wachowskiego i są uznawane za elementy pasów małego formatu (Wachowski 2005: 145). Wiele odkrytych okuc ma bardzo podobne motywy zdobnicze. Do najbardziej popularnych należały lilie oraz skrzydła, których symbolika jest ściśle związana z religijnością bądź miłością dworną. Lilia jest jednocześnie jednym z atrybutów Matki Boskiej i symbolem miłości. Skrzydła należały do często wykorzystywanego w sztuce późnego średniowiecza atrybutu Amora oraz Minne – średniowiecznej personifikacji miłości dwornej (fr. amour courtois) (Wachowski 2005: 153). Kasetowe zakończenia pasów odkryto również podczas badań prowadzonych na Wyspie Spichrzów oraz przy kwartale ulic Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla i św. Barbary w Gdańsku (Trawicka 2010: 117; Krzywdziński 2013: 125,

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Pozostałości sukien wełnianych (1-3) i tkaniny bawełnianej (4) z latryny K11. Fot. J. Dąbal, T. Widerski.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Remains of woolen dresses (1-3) and cotton fabric (3) from K11 cesspit. Photo J. Dąbal, T. Widerski.

ryc. 130). Nieliczne ażurowe zakończenia pasów w Polsce odkryto również w większych ośrodkach miejskich (Poznań, Wrocław) i na zamkach (Wachowski 2005: 155, ryc. 6).

W eksplorowanej warstwie organicznej latryny K3, datowanej na okres od drugiej połowy XVII do końca XVIII wieku natrafiono na wyroby skórzane: but, 6 fragmentów skór obuwniczych oraz zniszczoną torbę (?), a także 2 paciorki kościane i 1 guzik cynowo-ołowiany.

Wyroby skórzane z latryny K3

Oprócz 2 fragmentów skórzanych podeszew nowożytnego buta wieloczęściowego (kat. 559) pozyskano fragment lewego buta męskiego z elementami przyszwycy i cholewy oraz trójwarstwową podeszwą o długości 27 cm (ryc. 5: 4-7). Na jej zewnętrznej stronie zachował się ślad podkówki

w formie szczątkowej korozji. Na stronie wewnętrznej są widoczne trzy dziurki – ślady po trzech gwoździach mocujących podkówkę. Ze względu na fragmentaryczny stan zachowania nie można określić typu obuwia. Natomiast stosowanie podkówek na ziemiach polskich od około drugiej połowy XVI wieku jest związane z przejściem wzorców mody z Europy południowej i wschodniej (Turnau 1975: 94). Pod koniec panowania króla Augusta III Mocnego, w Polsce rozpowszechniły się, przyjęte z Europy Zachodniej, płaskie podkówki przybijane do podeszwy za pomocą trzech gwoździków (Bartkiewicz 1979: 114). Okucia takie były użytkowane do około połowy XX wieku, kiedy wprowadzono obcasy z tworzyw sztucznych. W wyjątkowych sytuacjach podkówki są stosowane do dziś (Cymbalak 2006: 264). Znaleźiska podkówek do butów z terenu ziem polskich są dość liczne.

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Pozostałości wyrobów skórzanych z latryny K11. Fot. A. Jędrzejczak-Skutnik.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Remains of leather objects from K11 cesspit. Photo A. Jędrzejczak-Skutnik.

Największe zbiory pozyskano z dużych ośrodków miejskich, np. we Wrocławiu, Poznaniu, Warszawie i Toruniu (Cymbalak 2006, ryc. 1).

W latrynie natrafiono także na 3 fragmenty skór o prostokątnym i trapezowatym wykończeniu pochodzące prawdopodobnie od wieloczęściowej torby (ryc. 5: 1-3). Stan zachowania (zach. dł. 9,5 cm, szer. 11 cm) nie pozwala na rekonstrukcję przedmiotu, a tym samym uszczegółowienie jego funkcji. Znacznie mniejsza, w stosunku do opracowań materiałów średniowiecznych, liczba publikacji nowożytnych galanterii skórzanej utrudnia przeprowadzenie analizy porównawczej i identyfikację wyrobu.

Paciorki kościane z latryny K3

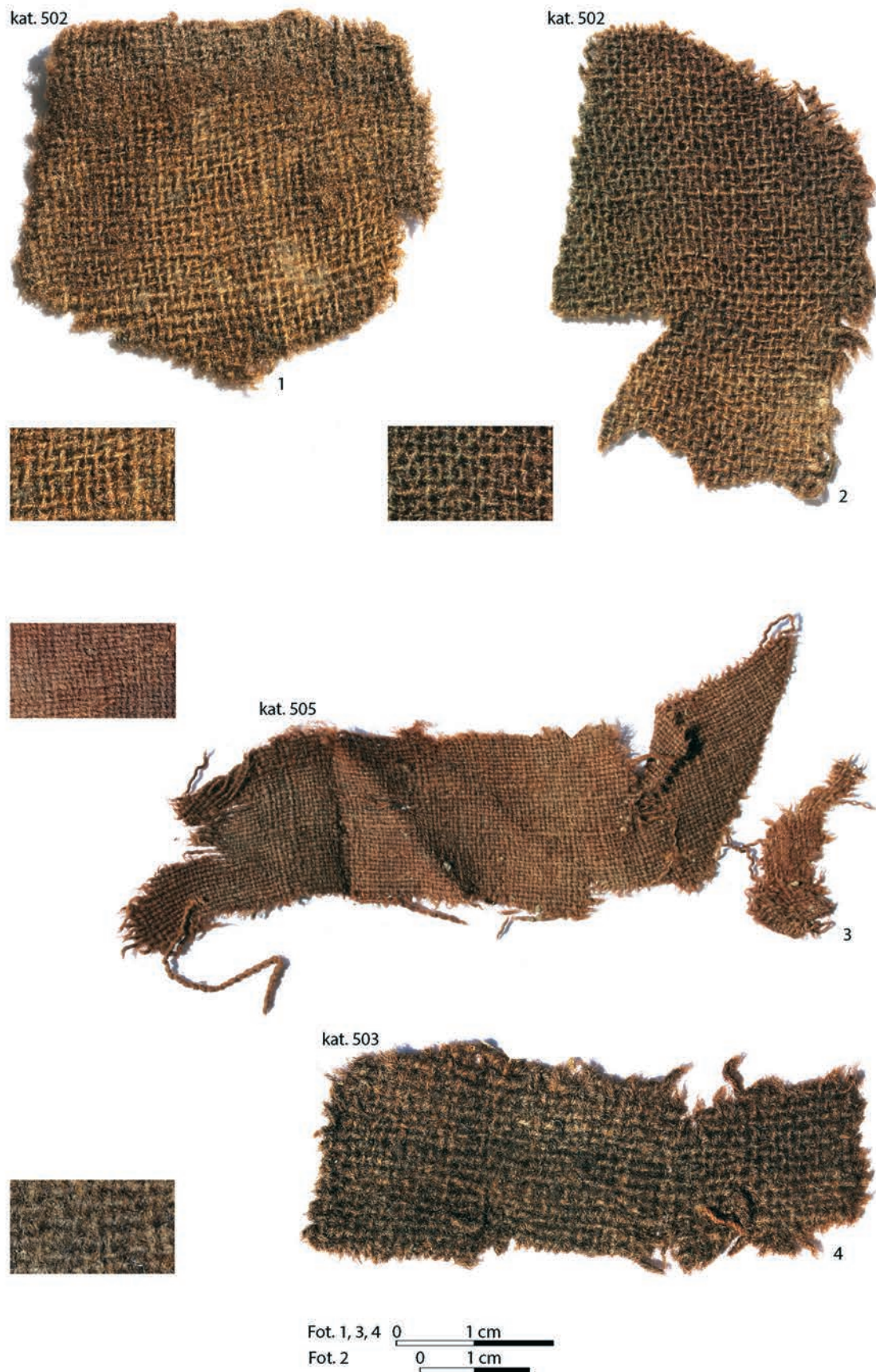
W kontekście opisanych wyrobów skórzanych odkryto również 2 paciorki kościane o beczułkowatej formie (śr. 1,1 cm, wys. 0,8 cm, ryc. 6: 4–5). Paciorki były najczęściej używane do wytwarzania różańców. Ich znajomość na terenie obecnych ziem polskich poświadczają źródła archeologiczne. Różańce znalezione w grobach Norbertanek w Strzelnie datowane są od schyłku XII do końca XIV wieku (Sulkowska-Tuszyńska 2006: 119). Liczne pracownie różańczarzy z okresu od XIII do XVI wieku odkryte zostały w Gdańsku (Jaskólski 2008: 220–221) oraz we Wrocławiu (Jaworski 1998: 73; 1999: 85–88). Na rozpowszechnienie różańca niewątpliwie miało wpływ ogłoszenie przez papieża Grzegorza XIII (1572–1585) dnia 7 października świętem Matki Boskiej Różańcowej (Davidson 2006: 376). Modlitwa różańcowa została wprowadzona jako nabożeństwo za dusze czyścicowe, a różaniec jako ich atrybut, wkładano zmarłym do grobów (Ariès 1992: 301). Małe różańce, tzw. dziesiątki lub decymki

były noszone przez osoby świeckie w rękę (Descœudres, Cueni, Hesse, Keck 1995: 89–90; Wojcieszek 2010: 14). Zwyczaj ten był szczególnie popularny w Europie w XVII–XVIII wieku, co miało związek z panującymi wówczas epidemiami. Oplatanie dłoni zmarłych różańcem zarejestrowano zarówno w grobach zakonników (Piasecki 2002: 62, 68), jak i grobach świeckich na miejskich cmentarzach nowożytnych (Ceynowa, Trawicka 2010: 5).

Guziki w latrynie K2 i K3

Wśród rzeczy zgubionych w nowożytnych latrynach odkryto również 3 guziki (ryc. 6: 1–3). W konstrukcji K3 znajdował się okrągły, płaski guzik (śr. 1,5 cm) odlany ze stopu cyny z ołowiem, zaopatrzony w cztery dziurki do przyszywania, zdobiony dookólnym żeberkiem (ryc. 6: 1). Kolejne 2 guziki pozyskano z latryny oznaczonej jako K2, datowanej na lata 60–70-te XIX wieku. Guzik odlany z cyno-ołowiu (śr. 1,65 cm) zaopatrzony w cztery dziurki do przyszywania ma górną powierzchnię wklęsłą z lekko wyniesioną, pogrubioną krawędzią (ryc. 6: 2). Guzik wycięty z kości (śr. 1,6 cm) ma ścięte krawędzie, górną powierzchnię wklęsłą, a w centrum przebite pięć dziurek, z których środkowa miała funkcję techniczną. Pierwotnie na guziku znajdowała się ozdobna, gładka lub wytłaczana blaszka, wykonana ze stopu miedzi lub cyny (ryc. 6: 3).

Płaskie guziki pasmanteryjne zaopatrzony w cztery dziurki, początkowo zakryte, zaczęto stosować od połowy XVIII wieku, zastępując nimi niewygodne guzy obszyte sukrem (Gutkowska-Rychlewska 1968: 683). Obecność takich guzików przy mankietach długich koszul używanych w formie bielizny oraz przy rozporkach kłapowych spodni odkrytych na wrakach okrętów z końca XVIII wieku, wskazuje,

Ryc. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Pozostałości sukien wełnianych z latryny K13. Fot. J. Dąbal, T. Widerski.

Fig. 3. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Remains of woolen dresses from K13 cesspit. Photo J. Dąbal, T. Widerski.

że były one stosowane przede wszystkim do zapinania mniej eksponowanych, spodnich części ubioru. Zapinane w ten sposób spodnie, noszone głównie przez marynarzy i robotników, były uważane za symbol niższych stanów (Babits, Brenckle 2008: 182, 189, 191, fig. 19). Guziki dwuwarstwowe, w których metalowy był jedynie awers zamocowany do spodniej warstwy wyciętej z kości, zdobiły widoczne części ubrania, takie jak nogawki krótkich spodni – bryczesów, kamizelki lub kurtki (Babits, Brenckle 2008: 184–185, fig. 12).

Guziki metalowe w pierwszej kolejności wprowadzono w armii, co wiązało się z panującą w ostatniej ćwierci XVIII wieku ogólnoeuropejską tendencją do uniformizacji ubioru wojskowego w ówczesnej Europie (Boczkowski, Jaroszyński-Wolfram, Gładki 1999: 12–13). Rozpowszechnienie płaskich guzików metalowych przypada na początek XIX wieku, kiedy na podobieństwo armii ujednociano ubiory pracowników służb i urzędów cywilnych. O szerzącej się modzie na galanterię metalową świadczą m.in. wzmianki w Kurierze Warszawskim z 1836 roku, w którym zalecano: „guziki do pantalonów powinny być coraz cieńsze, aby rozmiarem i objętością swoją nie dolegać” (Dubrowska, Sołtan 2001: 92). W związku z rosnącym zapotrzebowaniem, na terenie Prus i Księstwa Warszawskiego powstawały lokalne wytwórnie guzików. Gdańską produkcję galanterii metalowej w XIX wieku poświadczają znane egzemplarze wykonywane na zamówienie firm odzieżowych (Kowalski 2002: 41).

Wnioski

Wypełniska latryn odkrytych przy ulicy Świętojańskiej 6–7 zawierały oprócz nieczystości bytowych także rzeczy zniszczone, wyrzucone przez mieszkańców ówczesnych posesji jako śmieci. Zużyte buty niskie, średniowsokie, wysokie (w rozmiarach normalnych, jak i dziecięcych), ze względu na konstrukcję i sposób mocowania odzwierciedlają późnośredniowieczną modę obuwniczą. Zarejestrowane fragmenty butów z grubej skóry, być może o specjalnym przeznaczeniu, jako buty do pracy lub podróże oraz obuwia z cienkiej, bardzo dobrze wyprawionej skóry, poszerzają asortyment charakterystyczny dla średniozamożnych mieszczan. W konstrukcjach średniowiecznych oprócz powyższych odkryto odpady produkcyjne w postaci ścinków skór i tkanin pochodzących z przerabianych ubrań. Niewielka liczba fragmentów pozyskanych sukien oraz stan ich zachowania nie pozwalają na identyfikację rodzaju odzieży oraz określenie pochodzenia surowców, z których wykonano ubrania mieszkańców posesji przy ulicy Świętojańskiej. Ze względu na nieznaczne rozmiary pozyskanych fragmentów tekstyliów można przypuszczać, że wtórnie zostały one użyte do celów higienicznych w latrynie.

Do wyjątkowych znalezisk należy fragment tkaniny bawełnianej wykonanej w splocie atlasowym. Ze względu na brak szczegółowych badań porównawczych, wynikających z niewielkiej liczby zachowanych i odkrytych tkanin bawełnianych, określenie pochodzenia tego materiału na obecnym etapie badań nie jest możliwe. Na podstawie odkrytych szczątków tekstyliów można przypuszczać, że oprócz powszechnie noszonych ubrań wełnianych, niektórzy

właściciele posesji posiadali również odzież bawełnianą.

Obecność w latrynach ścinków skór obuwniczych oraz tekstylnych odzwierciedla powszechny w średniowieczu zwyczaj maksymalnego wykorzystywania surowców przez wtórne dopasowywanie i przerabiania używanej odzieży i obuwia. Ponieważ zwyczaj ten dotyczył również przetwarzania zniszczonych przedmiotów metalowych lub metalowych elementów ozdobnych odzyskiwanych z zużytego obuwia lub ubioru (por. Jędrzejczak-Skutnik, Rembisz-Lubiejewska 2018), pozyskane z latryny ażurowe okucie pasa, nawiązujące do zachodnioeuropejskiej kultury rycerskiej, należy uznać za przedmiot zgubiony przez właściciela. Niewielka liczba znalezisk tego typu okuć na ziemiach polskich, znanych głównie z dużych ośrodków miejskich i zamków wskazuje, że posiadacz pasa z takim okuciem musiał się wyróżniać wśród średniozamożnych gdańszczan.

Na podstawie przedstawionego zespołu znalezisk z latryn późnośredniowiecznych można uznać, że gdańszczanie zamieszkujący w tym okresie posesje przy ulicy Świętojańskiej 6–7 należeli do grupy średniozamożnych mieszczan. Brak danych archiwalnych do okresu między połową XV a połową XVI wieku uniemożliwia jednak ich identyfikację (por. Grulkowski 2018).

Z archiwaliów wiadomo natomiast, że w 1793 roku właścicielem posesji przy ulicy Świętojańskiej 6 był Valentin Heinrich Zerneck (1754–1834) (por. Grulkowski 2018). W tym czasie użytkowano latrynę K3, datowaną od drugiej połowy XVII do końca XVIII wieku. Na podstawie odkrytych w niej zużytych butów można jedynie stwierdzić, że ówczesny właściciel bądź mieszkańcy nosili na wzór mody zachodnioeuropejskiej płaskie podkówki, stosowane powszechnie od drugiej połowy XVIII wieku. Obecność większych fragmentów galanterii skórzanej wskazuje na odmienne, niż we wcześniejszych okresach, podejście do odpadków i brak potrzeby odzyskiwania surowców ze zniszczonych przedmiotów wyrzucanych do latryn. Odkryte pojedyncze paciorki różańca i cynowo-ołowiany guzik, pochodzący prawdopodobnie od odzieży spodniej lub bielizny, mogły zostać zagubione przez ówczesnych użytkowników toalety. Obecność części różańca sugeruje katolickie wyznanie mieszkańców działki.

Pojedyncze guziki cynowo-ołowiane i kościane ze śladami metalowego awersu, powszechnie używane w XIX wieku, nie wnoszą zbyt wielu informacji na temat użytkowników latryny K2. Przedmioty te mogły być zagubione w toalecie przez któregokolwiek z udokumentowanych właścicieli posesji lub pochodzących z klasy robotniczej i drobnomieszczanństwa najemców (por. Grulkowski 2018).

Zaprezentowany zbiór pozostałości tkanin, obuwia i ozdób pozyskany z latryn badanych przy ulicy Świętojańskiej w Gdańsku, ukazuje różnice pomiędzy zespołami źródeł pochodzących z różnych okresów użytkowania dawnych toalet.

Przedmioty zalegające w średniowiecznych latrynach to odpady produkcji przydomowej oraz zużyte fragmenty obuwia i odzieży odzwierciedlające upodobania tekstylne i modę obuwniczą mieszkańców ówczesnych miast,

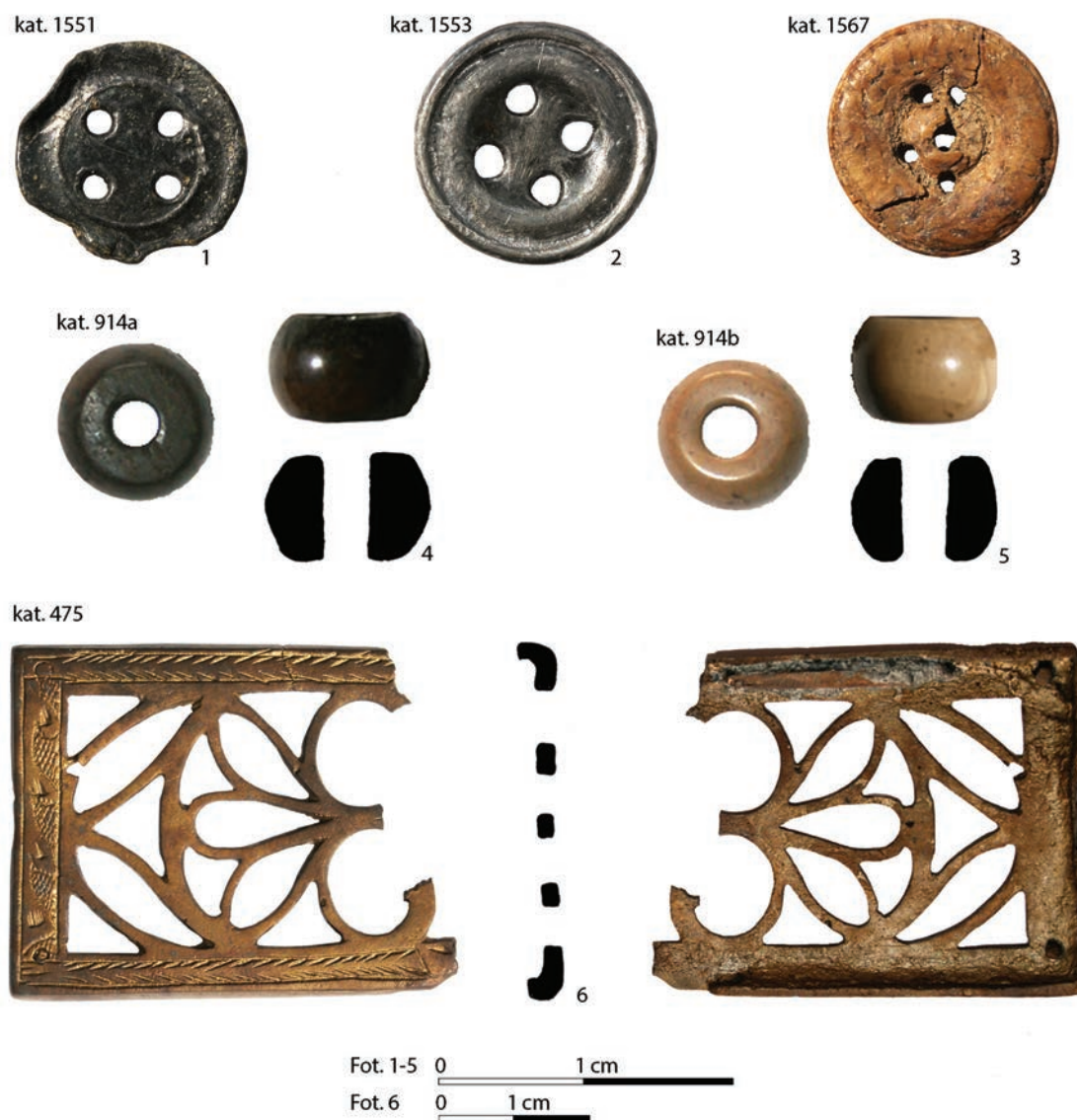
Ryc. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Obuwie skórzane (1-2) z latryny K13. Fot. A. Jędrzejczak-Skutnik, J. Dąbal.

Fig. 4. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Leather shoes (1-2) from K13 cesspit. Photo A. Jędrzejczak-Skutnik, J. Dąbal.

Ryc. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Pozostałości galanterii skórzanej (1-3) i obuwia (4-7) z latryny K3. Fot. A. Jędrzejczak-Skutnik, J. Dąbal.

Fig. 5. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Remains of leather satchel (1-3) and shoes (4-7) from K3 cesspit. Photo A. Jędrzejczak-Skutnik, J. Dąbal.

Ryc. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Ozdoby i elementy stroju: z metalu (1-2, 6), kości (3-5) z latryn: K3 (1, 4-5), K2 (2-3), K13 (6). Fot. J. Dąbal, T. Widerski.

Fig. 6. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Dress accessories and beads: of metal (1-2, 6), bone (3-5) from cesspits: K3 (1, 4-5) and K2 (2-3), K13 (6). Photo J. Dąbal, T. Widerski.

wskazując na średniozamożny status właścicieli badanych parceli. Obecność tkaniny bawełnianej potwierdza używanie bawełny w średniowiecznym Gdańsku. Jest to jednak pierwsze tego typu odkrycie z tego terenu datowane na drugą połowę XV i początek XVI wieku. Charakter znalezisk z konstrukcji średniowiecznych wskazuje na maksymalne wtórne wykorzystywanie zniszczonych przedmiotów przed ich depozycją w latrynie. Nieliczne znaleziska znoszonego obuwia i galanterii skórzanej pochodzące z nowożytnych

toalet, ze względu na fragmentaryczny stan zachowania, poświadczają jedynie powszechny zwyczaj użytkowania podkówek do butów, nie wnosząc żadnych informacji w kwestii mody i ubioru. Na podstawie pojedynczych znalezisk guzików nie można określić statusu użytkowników latryn. Płaskie guziki metalowe pierwotnie stosowane do zapinania bielizny, w XIX wieku weszły na stałe do asortymentu odzieżowego i są używane do dziś.

Literatura/References

- Antosik Ł., Ginter A., Rybarczyk A., 2015, *Tekstylija z badań archeologicznych prowadzonych przy ul. Sadowej 1 w Gdańsku*, „Acta Archaeologica Pomoranica”, t. 5, s. 435-444.
- Ariès P., 1992, *Człowiek i śmierć*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Babits L., Brenckle M., 2008, *Sailor clothing (w:) The Shipwreck General Carleton, 1785*, red. W. Ossowski, Centralne Muzeum Morskie w Gdańsku, Gdańsk, s. 167-198.
- Bartkiewicz M., 1979, *Polski ubiór do 1864 roku*, Ossolineum, Wrocław.
- Boczkowski W., Jaroszyński-Wolfram M., Gładki K., 1999, *Guziki. Polskie guziki wojskowe od XVI do końca XX wieku. Przewodnik dla kolekcjonerów*, wydanie własne, Warszawa.
- Buśko C., 1995, *Zaplecze gospodarcze kamienicy mieszczańskiej. Urządzenia wodno-kanalizacyjne (w:) Architektura Wrocławia, t. 1: Dom*, red. J. Rozpędowski, Wydawnictwo Werk, Wrocław, s. 89-104.
- Cembrzyński P., 2011, *Zaopatrzenie w wodę i usuwanie nieczystości w miastach stref bałtyckiej i sudecko-karpackiej w XIII-XVI wieku*, *Wratislavia Antiqua*, t. 14, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii, Wrocław.
- Ceynowa B., Trawicka E. (red.), 2010, *Kultura funeralna nowożytnego Gdańska w świetle wykopalisk archeologicznych. Katalog wystawy*. Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk.
- Crowfoot E., Pritchard F., Staniland K., 1992, *Textiles and Clothing c. 1150-1450*, Museum of London, London.
- Cymbalak T., 2006, *Wybrane znaleziska podkówek do butów z terenu Czech na tle analogii środkowoeuropejskiej*, „*Archaeologica Pragensia*”, z. 18, s. 204-282.
- Davidson K.J.N., 2006, *Encyklopedia papieży*, PIW, Warszawa.
- Dąbał J., 2018, *Domy i ich zaplecza (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbał, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 53-72.
- Descœudres G., Cueni A., Hesse C., Keck G., 1995, *Sterben in Schwyz: Beharrung und Wandlung im Totenbrauchtum einer ländlichen Siedlung vom Spätmittelalter bis in die Neuzeit*, Schweizerischer Burgenverein, Basel.
- Drązkowska A., 2011, *Historia obuwia na ziemiach polskich od IX do końca XVIII wieku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń.
- Dubrowska M., Sołtan A., 2001, *Wytwórnice guzików w dziewiętnastowiecznej Warszawie i ich produkcja*, „*Almanach Muzealny*”, t. 3, s. 91-130.
- Gläser M., 2004, *Die Infrastrukturen der Stadt Lübeck im Mittelalter und in der frühen Neuzeit (w:) Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum, t. 4: Die Infrastruktur*, red. M. Gläser, Verlag Schmidt-Römhild, Lübeck, s. 173-196.
- Grułkowski M., 2018, *W cieniu klasztoru dominikanów. Dzieje terenu objętego badaniami archeologicznymi (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbał, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 33-52.
- Grupa M., 2012, *Wielniane tekstylija pospólstwa i plebsu gdańskiego (XIV-XVII w.) i ich konserwacja*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń.
- Gula J., Maik J., 1980, *Zaopatrzenie zamku w Rawie Mazowieckiej w wyroby włókiennicze w końcu XIV i w XV w.*, „*Archeologia Polski*”, t. 24, nr 2, s. 381-411.
- Gutkowska-Rychlewska M., 1968, *Historia ubiorów*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Jabłońska J., 2009a, *Tkaniny z badań archeologicznych na Wyspie Spichrzów w Gdańsku w latach 2004-2006 (w:) Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. H. Paner, M. Fudziński, Z. Borowski, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 203-210.
- Jabłońska J., 2009b, *Tkaniny z badań archeologicznych w kwartale ulic Łagiewniki, Rybaki Górne i Heweliusza (w:) XVI Sesja Pomorzoznawcza, część 2, od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. A. Janowski, K. Kowalski, S. Słowiński, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Szczecin, s. 273-286.
- Jaskólski P., 2008, *Odpady po produkcji paciorków kościanych różańców na przykładzie stan. Grodzka 17 w Gdańsku (w:) Kultura materialna średniowiecza w Polsce*, red. P. Kucypera, S. Wadył, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń, s. 219-225.
- Jaworski K., 1998, *Wytwórczość rogownicza we Wrocławiu przed i po XIII-wiecznym przełomie (w:) Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. „Rewolucja” XIII wieku*, red. K. Wachowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 73-86.
- Jaworski K., 1999, *Ślady obróbki surowca kościanego i rogowego (w:) Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście: parcele przy ulicy Więziennej 10-11 we Wrocławiu*, *Wratislavia Antiqua*, t. 1, red. C. Buśko, J. Piekalski, Uniwersytet Wrocławski. Katedra Archeologii, Wrocław, s. 70-91.
- Jędrzejczak-Skutnik A., Rembisz-Lubiejewska A., 2018, *Pozostałości późnośredniowiecznego warsztatu szewca-naprawiacza (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbał, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 76-95.
- Kjellberg A., 1979, *Tekstilmaterialer fra Oslogate 7, „De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen”*, Oslo, Bind 2, s. 83-104.
- Kjellberg A., Hoffmann M., 1991, *Tekstiler, „De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen*, Oslo, Bind 8/2, s. 13-80.
- Kamińska J., Nahlik A., 1958, *Włókiennictwo gdańskie w X-XIII wieku*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Łódź.
- Kowalska A.B., 2014, *Pomorskie rzemiosło skórnice w okresie przemian ustrojowych (XII-XIV wiek)*, „*Archaeologia Historica Polona*”, t. 22, s. 197-214.
- Kowalski K.M., 2002, *Guziki gdańskich firm odzieżowych drugiej połowy XIX wieku. Studium orbikulologiczne (w:) W kręgu badań profesora Wacława Odyńca. Materiały z sesji naukowej poświęconej pamięci profesora Wacława Odyńca*, red. J. Włodarski, Wydawnictwo Marpress, Gdańsk, s. 40-46.
- Krzywdziński R., 2005, *Ścieki i latryny średniowiecznego oraz nowożytnego Gdańska w świetle źródeł archeologicznych*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, R. 53, nr 3-4, s. 279-291.

- Krzywdziński R., 2013, *Analiza przestrzenno-funkcjonalna archeologicznych relikwów zagospodarowania działek mieszczańskich z południowo-zachodniej części kwartału ulic: Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla i św. Barbary w Gdańsku*, „Archeologia Gdańska”, t. 5, s. 23-131.
- Maik J., 1988, *Wyroby włókiennicze na Pomorzu z okresu rzymskiego i ze średniowiecza*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Maik J., 1991, *Tekstyliia wczesnośredniowieczne z wykopalisk w Opolu*, Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, Warszawa-Łódź.
- Maik J., 1992, *Baumwollgewebe im mittelalterlichen Polen* (w:) *A Conference on Medieval Archaeology in Europe*, vol. 5, Exchange and Trade, red. R. Hodges, H. Clarke, York, Medieval Europe 1992, s. 31-42.
- Maik J., 1996, *Słowiańskie tkaniny w lokacyjnym Kołobrzegu*, „Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu”, t.1, s. 299-330.
- Maik J., 1997a, *Wstępne wyniki badań średniowiecznych i nowożytnych tekstyliów z wykopalisk w Elblągu*, „Archeologia Elbingensis”, t. 2, s. 155-170.
- Maik J., 1997b, *Sukiennictwo elbląskie w średniowieczu*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Łódź.
- Maik J., 1999, *Tkaniny* (w:) *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście: parcele przy ulicy Więziennej 10-11 we Wrocławiu*, Wratislavia Antiqua, t. 1, red. C. Buško, J. Piekalski, Uniwersytet Wrocławski. Katedra Archeologii, Wrocław, s. 61-66.
- Maik J., 2010, *Tkaniny* (w:) *Ulice średniowiecznego Wrocławia*, Wratislavia Antiqua, t. 11, red. J. Piekalski, K. Wachowski, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii, Wrocław, s. 215-223.
- Nahlik A., 1971, *Zarys historii jedwabnej tkaniny dekoracyjnej do końca XVIII w.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń.
- Należny A., 2018, *Przedmioty metalowe pozyskane w trakcie badań na stanowisku nr 121 przy ul. Świętojańskiej 6-7, działki 53-54 (AZP 12-44/238)*, Gdańsk (maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego).
- Piasecki K., 2002, *Serce klasztoru* (w:) *W cieniu klasztoru Dominikanów*, red. A. Gołębniak, Wydawnictwo Klasztor Ojców Dominikanów w Gdańsku, Gdańsk, s. 61-71.
- Sulkowska-Tuszyńska K., 2006, *Klasztor Norbertanek w Strzelnie (XII-XVI wiek): sacrum i profanum*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń.
- Tidow K., 1993, *Spätmittelalterliche und frühneuzeitliche Wollgewebe aus Lübeck, London und Oslo* (w:) *Archäologie des Mittelalters und Bauforschung in Hanseraum, Festschrift für Günter P. Fehring*, red. M. Gläser, Schriften des Kulturhistorischen Museums in Rostock, Rostock, s. 517-523.
- Turnau I., 1975, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, Ossolineum, Wrocław.
- Turnau I., 1984, *Moda i technika włókiennicza w Europie od XVI do XVIII wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Turnau I., 1987, *Historia europejskiego włókiennictwa odzieżowego od XIII do XVIII w.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Trawicka E., 2010, *Zabytki metalowe z Wyspy Spichrzów w Gdańsku (badania z 2004 roku)*, „Archeologia Gdańska”, t. 4, s. 93-150.
- Wachowski K., 2005, *Ażurowe okucia pasa rycerskiego z Europy Środkowowschodniej*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 47, s. 145-160.
- Wescher H., 1940, *Baumwollhandel und Baumwollgewerbe im Mittelalter*, „Ciba – Rundschau”, Nr 45, s. 1634-1672.
- Wywrot-Wyszowska B., 2010, *Zabytki skórzane odkryte w obrębie późnośredniowiecznego portu gdańskiego*, „Archeologia Gdańska”, t. 4, s. 189-223.
- Wojcieszek M., 2010, *Nekropole wrocławskiej katedry p.w. św. Jana Chrzciciela. Nowożytny cmentarz na Zatumiu*, (w:) *Średniowieczne i nowożytne nekropole Wrocławia. Cz. 1*, Wratislavia Antiqua, t. 12, red. K. Wachowski, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii, Wrocław, s. 11-52.

Textiles, leather elements of clothing and decorations

Summary

The article presents a collection of fragments of textiles, leather goods and ornaments obtained from four latrines discovered at Świętojańska Street in Gdańsk. These objects got to the then toilets as garbage or were lost by the owners. The researched structures come from the period from the 14th to the 19th century. Thanks to dendrochronology, the time of their creation and use is known, which allows to approximate the date of organic materials preserved in a state that makes it impossible to identify them, as well as in the case of objects characterized by low variability over time. Visible disproportions in the occurrence of particular categories of objects result from the nature of waste discharged by residents of the property.

The oldest latrines K11 and K13 are dated from the second half of the 15th to the mid-16th century. 17 fragments of fabrics, 9 fragments of leather goods and a belt fitting were registered in their fills.

Textiles are represented by the remains of 9 unbleached woolen fabrics in shades from reddish-brown to green-brown to brown. All were made in a linen weave 1/1. Three of them were woven from threads in the SS turn, 5 in the ZS turn, 1 was not specified. The yarn density is 7-14 threads in the warp and 8-12 in the weft per 1 cm. The thickness of the threads in the warp is 0.7-1.1 mm, while in the weft 0.8-1.2 mm. The described fabrics are fragments of low-grade wool used for the production of clothes. These materials are products manufactured and used widely in the whole of Middle and Northern Europe.

A special product is the discovered cotton fabric. Findings of medieval fabrics of plant origin in archaeological sites are very rare, which results from deposition in acidic soil. The obtained material was composed from a mixture of cotton and other plant fibers, and was made in a satin weave. The fabric was probably dyed black. In the 15th century, in Europe, mainly in Germany, about 60 centers developed producing delicate cotton cloths, felted dresses from cotton waste and medium-quality cotton fabrics dyed red and black, as well as barchan. In Poland, the first cotton fabrics appeared in the first half of the 14th century in Silesia. The beginning of production and trade of cotton textiles in Poland dates back to the beginning of the 16th century. Lack of detailed research does not allow to determine the origin of the exposed fabric.

In the context of the described textiles, the remains of 4 male and children's shoes as well as 5 structural elements of footwear and cuttings were discovered. The acquired footwear with a multi-part construction, cut in the system of single-cuts with elongated toes and the method of fastening high boots with the help of toggles, fit into the canon of footwear fashion from the 14th-15th centuries.

Among the described materials, there is a fragment of the openwork end of the belt decorated with tracery cutouts depicting a lily flower. Analogous belt fittings are found

throughout Europe. Such fashion developed in the first half of the 15th century among the knights of Western Europe, from where it spread to the east. Similar endings of the belt were discovered at several other positions in Gdańsk, as well as in Poznań, Wrocław and at castles in Poland and Central Europe.

In the modern latrines K3 and K2, 2 leather products and 6 pieces of footwear leather were discovered, 2 bone beads, 2 metal buttons and 1 bone one. Leather goods are preserved fragmentarily, which prevents their accurate identification, reconstruction and function determination. Acquired from the K3 latrine, dated from the 2nd half of the 17th century to the end of the 18th century, the worn shoe has a visible footprint mark. Flat footprints nailed to the soles with the help of three nails were widespread in Poland at the end of the reign of King Augustus III the Strong and were used until the middle of the 20th century.

Two bone beads, probably the remains of rosaries, may come from the so-called decimals worn by lay persons in hand. This custom was particularly popular in Europe in the 17th and 18th centuries, which was related to the prevailing epidemics at the time.

Among the things lost in modern latrines, three buttons were also discovered. In the K3 construction there was a flat button with 4 holes cast in lead-tin. Another button of this type was obtained from the K2 latrine, dated to the 60s and 70s. of the 19th century. With it, a button cut from the bone with five holes was discovered, of which the middle – technical – hole was used to attach an unpreserved, decorative plaque made of copper or tin alloy. Flat haberdashery buttons, with 4 holes, began to be used from the mid-18th century, replacing the inconvenient large buttons bound with cloth. The presence of such buttons on the shirts used in the form of underwear and on the flaps of trousers discovered on shipwrecks from the end of the 18th century indicates that they were initially used to fasten less exposed, underside parts of the outfit. Pants fastened in this way, worn primarily by sailors and workers, were considered a symbol of lower status. The propagation of flat metal buttons falls on the beginning of the 19th century. Due to the growing demand for metal accessories in the area of the Duchy of Warsaw and Prussia (including Gdańsk), local button makers were created.

The presented collection of remains of fabrics, footwear and ornaments obtained from the latrines examined at Świętojańska Street in Gdańsk shows the differences between sets of sources from different periods of use of old toilets. The medieval constructions were dominated by footwear waste and fabrics reflecting contemporary textile preferences and trends in footwear fashion of the inhabitants of the cities of that time, pointing to the moderate status of owners of the plots studied. The presence of a cotton fabric confirms the use of cotton mentioned in the

literature in medieval Gdańsk repeatedly, but it is the first such discovery from this area dated to the second half of the 15th and the beginning of the 16th century. The nature of finds from medieval structures indicates the maximum secondary use of damaged objects before their deposition in the latrines. Cuttings of fabrics thrown away into toilets, due to their small size no longer suitable for use, could be used for hygienic purposes.

Few discoveries of footwear and leather accessories from modern toilets, due to their fragmented state, prove only the common habit of using footsteps for shoes, without providing any information on fashion and clothing. Preserved larger fragments of leather indicate a different

approach to waste than in earlier periods and no need to recover raw materials from damaged items. The lack of textile waste may indicate that compared to the period of the late Middle Ages, the inhabitants of the 18th century buildings on that plot already had a greater idea about personal hygiene resulting from the development of medicine and self-awareness in health. The presence of parts of the rosary suggests a Catholic denomination of the owners of the plots. The status of latrine users can not be determined from individual button finds. Flat metal buttons originally used to fasten underwear, in the 19th century entered the clothing permanently and are still used today.

Igor Urban

Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

10. MILITARIA

Abstrakt:

W wyniku badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku pozyskano 6 zabytków zidentyfikowanych jako militaria. Niewielki zespół reprezentuje amunicja oraz elementy uzbrojenia ochronnego. Celem artykułu jest próba bliższej identyfikacji elementów uzbrojenia oraz ich interpretacja w kontekście miejsca pozyskania. Zespół militariów datowany jest od XV do XX wieku.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, Główne Miasto, pociski, amunicja, hełm, archeologia

Abstract:

As a result of archaeological research at Świętojańska 6-7 in Gdańsk, 6 findings were identified as military accessories. A small part of it is represented by ammunition and elements of armour. The aim of the article is to attempt to identify weaponry elements more closely and to interpret them in the context of the place of acquisition. The military set is dated from the 15th to the 20th century.

Keywords:

Gdańsk, Main City, missiles, ammunition, helmet, archeology

W wyniku badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 pozyskano 6 zabytków zidentyfikowanych jako militaria. Niewielki zespół reprezentuje amunicja oraz elementy umundurowania. Celem artykułu jest próba bliższej identyfikacji elementów uzbrojenia oraz ich interpretacja w kontekście miejsca pozyskania. Militaria nie były do tej pory analizowane w kontekście historycznej zabudowy mieszkalnej Gdańska. Podjęta próba jest nową odsłoną wskazującą możliwości interpretacji tej kategorii znalezisk w otoczeniu domów i ich mieszkańców w poszczególnych okresach.

Kontekst pozyskania źródeł

Militaria pozyskano z czterech kontekstów. Egzemplarz pocisku kulowego (ryc. 1: 1) odsłonięty został w warstwie niwelacyjnej na zapleczu działki 6, datowanej do drugiej połowy XV wieku. Kolejny pocisk kulowy (ryc. 1: 2) pozyskano z warstwy niwelacyjnej pod zmieniony poziom użytkowy wnętrza piwnicy domu przy ulicy Świętojańskiej 6. Poziom datowany jest na drugą połowę XVIII wieku. Dwa pociski artyleryjskie (ryc. 1: 3-4) pozyskano z warstwy destrukcyjnej pomiędzy wnękami w piwnicy budynku przy ulicy Świętojańskiej 7. Moment zniszczenia i zmian wewnętrznych podziałów poziomu piwnicznego określono na pierwszą połowę XIX wieku. Ostatnie dwa przedmioty łuskę i hełm (ryc. 1: 5; 2) pozyskano z zasypiska domu zlokalizowanego na działce nr 7, którego chronologię określono na 1945 rok (Dąbał 2018).

Analiza źródeł

W efekcie badań pozyskano 6 zabytków militarnych reprezentujących amunicję oraz elementy uzbrojenia ochronnego. Najliczniej w analizowanym zespole odnotowano amunicję z okresu od XV do XX wieku. Pojedynczo zarejestrowano hełm z drugiej ćwierci XX wieku. Amunicja zachowała się w bardzo dobrym stanie. Dodatkowo poddana konserwacji umożliwiła przeprowadzenie pełnej charakterystyki. Pozyskany podczas badań hełm zachowany w pięciu fragmentach był skorodowany w znacznym stopniu uniemożliwiającym podjęcie pełnej konserwacji. Z tego względu wobec zabytku podjęto działania jedynie zabezpieczające. Zły stan zachowania przedmiotu utrudnił precyzyjną identyfikację poszczególnych jego elementów.

Amunicja

Wśród militariów najliczniej odnotowano amunicję reprezentowaną przez pociski i naboje. Do pierwszej kategorii zaliczono 4 pociski kulowe. Naboje reprezentowane są przez 1 łuskę. Pociski kulowe odnotowane w zbiorze to 2 egzemplarze małego kalibru oraz 2 pociski artyleryjskie. Wśród

pocisków małego kalibru wyróżniono 2 kuliste egzemplarze wykonane z ołowiu (po konserwacji: śr. 15,09 mm, waga: 23,74 g – ryc. 1: 1; śr. 10,67 mm, waga: 6,97 g – ryc. 1: 2). Oba pociski zachowały swój kulisty kształt, co może wskazywać, iż nie zostały wystrzelone. Pocisk o większej średnicy (ryc. 1: 1) wykonany jest z dwóch połówek delikatnie przesuniętych względem siebie. Na egzemplarzu zarejestrowano wyraźne szwy. Powyższe cechy wskazują, że amunicję wykonano poprzez odlanie z dwóch form. W taki sposób powszechnie wytwarzano ołowiane pociski kulowe na terenie Europy Środkowej od XV do XVII wieku (Strzyż 2011: 52). Kontekst pozyskania amunicji wskazuje jego wczesną chronologię określoną na drugą połowę XV wieku. Pocisk ten przeznaczony był do średniowiecznej broni palnej, takiej jak na przykład puszczel (kaliber od 15-20 mm) czy hakownica (kaliber 20-30 mm) (Strzyż 2011: 15-26; 2014: 25-72). Wymiary drugiego pocisku (ryc. 1: 2) wskazują, że jest to najprawdopodobniej śrucina (ryc. 1: 2). W XVIII wieku praktykowano dodawanie takich kulek do papierowego „patronu”, który zawierał właściwą kulę (Karpiński, Wrzosek 2013: 118-119; Nowak 2015: 360). Chronologia jest zgodna z datowaniem kontekstu pozyskania określonym na drugą połowę XVIII wieku. Podobne wielkością i masą śruciny odkryto na nieodległej od Gdańska Twierdzy Wisłoujście (Nowak 2015: 359-360).

W zespole pocisków wyróżniono również egzemplarze większego kalibru (ryc. 1: 3-4). Pierwszy z nich o średnicy 90 mm i wadze 2,55 kg wykonany został z żelaza (ryc. 1: 3). Drugi egzemplarz o średnicy 120 mm i wadze 2,25 kg wykonany został z kamienia wapiennego (ryc. 1: 4). Oba pociski nie posiadają żadnych odkształceń czy śladów uszkodzeń. Przeznaczone były najprawdopodobniej do lekkiej artylerii gładkolufowej (Kwaśniewicz 1987: 53-54). Kamienny pocisk mógł być zastosowany do lekkich 5-funtowych moździerz. Pocisków kamiennych do tego typu artylerii używano do połowy XVIII wieku (ryc. 1: 4) (Kiersnowski 2010: 143). Pocisk odlany z żelaza mógł być wykorzystany do dział o wagomiarze 6-funtowym (ryc. 1: 3). Stosowane były one jeszcze na początku XIX wieku w armii pruskiej, rosyjskiej i francuskiej (Kiersnowski 2010: 212-218). Oba pociski pozyskano z warstwy destrukcyjnej datowanej na pierwszą połowę XIX wieku.

W XIX wieku w Gdańsku mają miejsce dwa oblężenia, w wyniku których dochodzi do ostrzału artyleryjskiego miasta. Pierwsze zdarzenie dotyczy roku 1807, gdy miasto oblegały wojska X korpusu armii francuskiej przy użyciu 40 dział 24-funtowych, 43 dział 12-funtowych, 12 moździerzy oraz 6 haubic (Arnold, Reinnertsen 2012: 79). Broniące się wojska pruskie mogły im przeciwstawić 151 dział, wśród których

Ryc. 1. Gdańsk, ul. Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Amunicja. Pociski do ręcznej broni palnej (1-2), pociski armatnie (3-4), łuska (fot. 5). Fot. J. Dąbal.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Ammunition. Bullets for handguns (1-2), artillery shells (3-4), shell case (photo 5). Photo J. Dąbal.

najwięcej było 6 – i 12-funtowych (Arnold, Reinnertsen 2012: 77). W wyniku tych walk zniszczonych zostało 600 budynków w mieście (Arnold, Reinnertsen 2012: 100). Po raz drugi w roku 1813 Gdańsk został oblężony przez wojska rosyjskie, a broniącą się stroną było wojsko francuskie. W wyniku działań zbrojnych zniszczeniom uległo 112 domów, 197 spichlerzy i sąsiadujący z ulicą Świętojańską klasztor Dominikanów (Zajewski 1993: 187). W źródłach archiwalnych nie zachowały się szczegółowe dane dotyczące domu zlokalizowanego na działce nr 7 przy ulicy Świętojańskiej (Grulkowski 2018). Wobec tego nie można określić czy pociski znalazły się w zasypisku wnęki piwnicy w związku z bezpośrednim ostrzałem. Faktem jest, że mieszkańcy domu przy ulicy Świętojańskiej mieli potencjalny dostęp

do tego typu pocisków, którymi ostrzelano rejon klasztoru w roku 1813. Pociski mogły zostać zatem zebrane z miejskiego pola bitwy jako trofea lub na pamiątkę tych zdarzeń.

Ostatnią kategorią wyróżnioną w zbiorze amunicji są naboje scalone zachowane w formie łuski. Łuskę pozyskano z gruzowego zasypiska domu numer 7. Odkryta łuska kalibru 7,9 mm ma 57 mm długości i zwykłą kryzę o średnicy 12mm (ryc. 1: 5). Wymiary wskazują, iż najprawdopodobniej jest to łuska naboju Mauser 7,92x57 mm, a o jej użyciu świadczy zbita spłonka. Na dennej części łuski widoczne są trzy znaki identyfikacyjne, z których jeden jest nieczytelny. Pierwszy z nich, przedstawia literę „T”, natomiast drugi cyfrę „8”. Dużo informacji dostarcza układ, w jakim zostały wytłoczone oba znaki względem siebie. Litera położona jest na godzinie 6 i wskazuje producenta, natomiast cyfra znajduje się na godzinie 10, czyli w miejscu w którym tłoczono miesiąc wyprodukowania łuski (sierpień). Producentem posługującym się literą „T” była niemiecka fabryka Rheinisch – Westfälische Sprengstoff A.G. – Troisdorf¹. Na spodzie łuski zupełnie nieczytelny jest ostatni trzeci znak informujący o roku produkcji, który powinien znajdować się na godzinie 2. Układ tych trzech znaków (na godzinie 2, 6 i 10) wskazuje, iż łuska ta została wyprodukowana między rokiem 1888–1902². Na tej podstawie można przypuszczać, iż jest to tzw. „Patrone 88”, nabój z pociskiem tępołukowym, wprowadzony na wyposażenie armii niemieckiej w roku 1888. Przeznaczony był do karabinu Gewehr88, który produkowano między innymi w gdańskiej fabryce karabinów przy ulicy Łąkowej 21 w Gdańsku (Gliński 2012: 272).

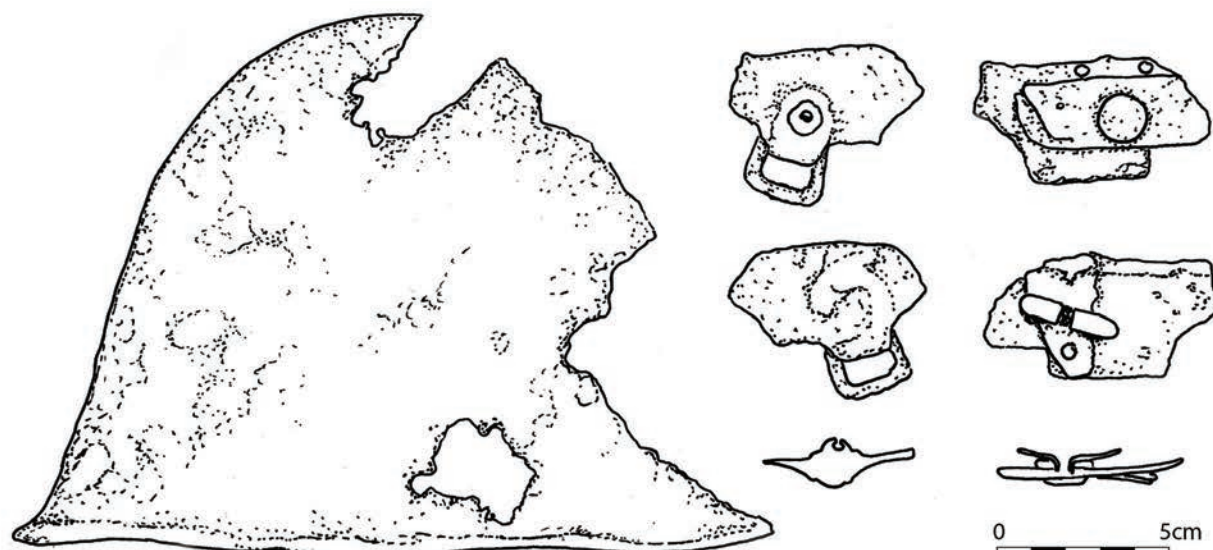
Uzbrojenie ochronne

Do elementów uzbrojenia ochronnego zaliczyć należy 5 fragmentów mocno skorodowanego hełmu, odsłoniętego w warstwie gruzowej zadokumentowanej pod numerem 124. Zachowany w około 60% ma wymiary 26x18 cm i wysokość 15,5 cm (ryc. 2). Jego krawędzie są zagięte do wewnątrz. Nad nimi od wewnętrznej strony zarejestrowano resztki fasunku oraz trzy nity mocujące. Zły stan zachowania hełmu w znacznym stopniu utrudnił jego identyfikację. Zastosowane rozwiązania konstrukcyjne oraz kształt dzwonu nie okazały się rozwiązaniami charakterystycznymi dla hełmów znanych z Gdańska. W oparciu o kształt dzwonu odrzucono możliwość stosowania go przez niemiecką armię Stahlhelm. Sposób uformowania krawędzi hełmu pozwolił również wykluczyć podobieństwo do hełmów radzieckich (wz. 40), polskich (wz. 31) i czechosłowackich (vz. 32) Wskazane wzory różnią się również od opisywanego egzemplarza liczbą oraz położeniem nitów fasunku. Zbliżone kształtem dzwonu wydają się być przede wszystkim hełmy norweskie oraz szwedzkie. Jednak w norweskich hełmach (M31) nie występują zagięte krawędzie. Największe podobieństwo ustalono z hełmami szwedzkimi wz. 21(18),

¹ <https://dobroni.pl/n/oznaczenia-lusek-nab/12597> [dostęp 01.10.2018 r.].

² Dopiero później zaczęto produkować łuski w układzie czterech znaków tłoczonych na godzinie 3, 6, 9 i 12.

<http://waffen-welt.de/bilder/DiePatrone7.92x57.pdf> [dostęp 01.10.2018 r.].

Ryc. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Fragmenty hełmu. Rys. A. Dmitruczuk.

Fig. 2. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. Fragments of the helmet. Drawing A. Dmitruczuk.

zaprojektowanymi w 1918 roku i produkowanymi od 1922/23 roku w fabrykach miasta Eskilstuna³. Analogicznie do omawianego egzemplarza posiadały one pięć nitów fasunku. Tego typu egzemplarze używane były przez szwedzką armię obok nowszej wersji M37 w trakcie II wojny światowej. Ich wspólną cechą był mocowany z przodu dzwonu herb Szwecji w postaci trzech koron. Dalsze porównania utrudnił niezawansowany stan badań nad hełmami z pierwszej połowy XX wieku w Skandynawii. Wobec powyższych ustaleń wysunięto tezę, że pozyskany w efekcie badań w Gdańsku hełm może być egzemplarzem szwedzkim wz. 21(18). Trudno wskazać okoliczności zdeponowania go w gruzowisku piwnicy badanej kamienicy. Można jedynie wysunąć przypuszczenie, że stanowił obiekt kolekcjonerski lub porzucone trofeum wojenne jednej z armii prowadzącej działania na terenie Gdańska w latach 1944-1945.

Podsumowanie

Zabytki militarne ze stanowiska 121 reprezentują egzemplarze datowane od drugiej połowy XV do XX wieku. Najstarszym elementem jest ołowiany pocisk kulowy, prawdopodobnie przeznaczony do średniowiecznej broni palnej. Najmłodszym wyróżnionym w zbiorze elementem uzbrojenia jest hełm, prawdopodobnie szwedzki wz. 21(18) produkowany po roku 1922. Dla większości militariów trudne jest ustalenie przyczyny zdeponowania ich w konkretnym miejscu na stanowisku. Dwa pociski artylerii gładkolufowej zinterpretowano jako pamiątki lub trofea wydarzeń wojennych. Łuska naboju Mauser 7,92x57 mm wyprodukowana została w sierpniu w niemieckich zakładach Rheinisch – Westfälische Sprengstoff A.G. – Troisdorf. Niestety dokładny rok produkcji nie jest znany, można przypuszczać, że miało to miejsce w ostatniej ćwierci XIX wieku. Nabój ten został najprawdopodobniej użyty między końcem XIX a pierwszą

połową XX wieku. W oparciu o kwerendę źródłową można wysunąć tezę, że potencjalnym posiadaczem karabinu typu mauser mógł być policjant Hennig, odnotowany wśród mieszkańców kamienicy numer 7 pod rokiem 1918 i 1920 (Grulkowski 2018, tab. 1). Trudno jednoznacznie wskazać czy mogła to być broń na wyposażeniu ówczesnej gdańskiej policji. Według danych źródłowych oddziały policji w tym okresie posługiwały się mauserami typu 7,65 mm, MG 08, a więc mniejszego kalibru. Nie jest znane, w którym oddziale policji służył Hennig⁴ (Policja Ochronna, Policja Kryminalna). Nie można zatem rozstrzygnąć czy odnaleziona w piwnicy łuska należała do jednego z mieszkańców kamienicy. Hennig jest jednak jedyną osobą wskazaną z zawodu, która w tamtym czasie mogła posiadać tego typu uzbrojenie. Ostatnim elementem uzbrojenia ochronnego jest hełm szwedzki wz. 21(18). Wstępnie egzemplarz zinterpretowano jako obiekt kolekcjonerski lub element wtórny w umundurowaniu jednej z armii działającej na terenie Gdańska w latach 1944-1945. Szwecja w trakcie II wojny światowej była krajem neutralnym, stąd hełmy tego typu mogły trafić do Gdańska na przykład poprzez weteranów wojny kontynuacyjnej, jaka miała miejsce na terenie Finlandii w latach 1941-44. Finowie używali bardzo wielu typów hełmów pochodzących z różnych krajów, wśród których znajdowały się także hełmy szwedzkie wz. 21, a ich łączną liczbę szacuje się na około 8000⁵.

Zaprezentowana analiza materiałów, w świetle stanu badań nad militariami w Gdańsku, ma wciąż charakter przy czynkarski. Wstępnie zinterpretowano zabytki w kontekście nawarstwień zarejestrowanych podczas badań archeologicznych na stanowisku 121. W odniesieniu do okoliczności zdeponowania militariów przedstawiono argumenty umożliwiające ich powiązanie z dziejami domów zlokalizowanych w obrębie badanych działek w mieście.

³ <http://brendonshelmets.weebly.com/sweden-m21-18.html> [dostęp 01.10.2018 r.].

⁴ Użyto ogólnie terminu Polizei.

⁵ <http://gamma.nic.fi/~junkyard/helmets.html> [dostęp 12.10.2018 r.].

Literatura/References

- Arnold J.R., Reinertsen R.R., 2012, *Triumf Napoleona. Kampania frydlandzka 1807 roku. Wielka Armia przeciw Armii Carskiej*, Napoleon V, Oświęcim.
- Dąbal J., 2018, *Domy i ich zaplecza (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 53-72.
- Gliński M., 2012, *Fabryka karabinów (w:) Encyklopedia gdańska*, red. B. Śliwiński, Fundacja Gdańska, Gdańsk, s. 272.
- Grułkowski M., 2018, *W cieniu klasztoru dominikanów. Dzieje terenu objętego badaniami archeologicznymi (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 33-52.
- Karpiński T., Wrzosek J., 2013, *Bitwa pod Sarbinowem (Zorndorf), pow. myśliborski, w świetle badań archeologicznych*, „Archeologia Środkowego Nadodrza”, t. 10, s. 111-136.
- Kiersnowski A., 2010, *Historia rozwoju artylerii, Napoleon V*, Oświęcim.
- Kwaśniewicz W., 1987, *1000 słów o dawnej broni palnej*, Wydawnictwo Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa.
- Nowak M., 2015, *Militaria (w:) Gdańsk, Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2013-2014*, red. J. Dąbal, K. Krawczyk, T. Widerski, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 355-372.
- Strzok I.Z., 2009, *Fortyfikacje XIX-wiecznego Gdańska (w:) Fortyfikacje Gdańska*, red. G. Bukal, Nadbałtyckie Centrum Kultury, Gdańsk, s. 58-73.
- Strzyż P., 2011, *Średniowieczna broń palna w Polsce. Studium archeologiczne*, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, Łódź.
- Strzyż P., 2014, *Broń palna w Europie Środkowej w XIV-XV w.*, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, Łódź.
- Zajewski W., 1993, *Rok 1812 i oblężenie Gdańska w 1813 r. (w:) Historia Gdańska, tom III/II 1793-1815*, red. E. Cieślak, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, s. 168-187.

Military accessories

Summary

As a result of research carried out in 2015 at Świętojańska 6 – 7 Street in Gdańsk, 6 military findings were acquired. The largest group in the analyzed set was represented by ammunition from the 15th to the 20th century. A helmet from the second quarter of the 20th century was registered individually.

The analyzed military accessories are material testimonies of the use of weapons and protective elements in a wide chronological spectrum. The oldest item in the set is a lead spherical projectile. Its halves are slightly offset from each other, which indicates the use of two molds for casting. Based on technological features and stratigraphic data, it was established that the projectile comes from the second half of the 15th century and could be used as a handgun ammunition from this period, for example a tibia or hook. The second lead spherical missile with a diameter of 10.67 mm and a weight of 6.9 g is most likely pellet. In the 18th century, such elements were added to the proper projectile. Based on the metric characteristics of the missile, its use for hunting weapons can not be ruled out. The missile was obtained from the interior of the building at Świętojańska 6, from the level dated to the second half of the 18th century. The next specimens of ammunition are represented by 2 spherical cannon shells obtained from the 19th-century leveling level inside the basement of house No. 7. The first one was made of cast iron and the other one was made of limestone. Based on the weight of the iron projectile after maintenance of 2.55 kg, it can be concluded that it was most likely intended for 6-pound guns. This type of works were the equipment of the Gdańsk garrison in 1807. The second, 2.25 kg stone projectile could be used in a light propellor projector. The projectile could be used in operations related to the siege of the city by the French troops in 1807 or the Russian ones in 1813. In the form of the thesis, it was supposed that the bullets exposed during the research could be found in the cellar collected as souvenirs from these events.

The last item in the ammunition collection is the preserved Mauser 7, 92x57 mm scale, originating from the

Patrone88 cartridges. This type of ammunition was used in the Gewehr88 rifle. Two indications about the place of production (Rheinisch – Westfälische Sprengstoff A.G. – Troisdorf) and the month of production (August) have been preserved in very good condition on the bottom part of the scales. The original stamping of this type of cartridges is located in a system of three symbols arranged at 2, 6 and 10 hours. On the copy of the researched projectile, the mark located at 2 o'clock, indicating the year of production, is blurred. The remaining preserved markings allow to indicate the production time of this type of cartridges for the years 1888-1902. The ammunition was obtained from a backfill of the house No. 7 dating back to 1945. This type of ammunition was the equipment of Gdańsk police in the 1920s and 1930s. In the census of residents for the years 1918-1920, a policeman appears among the tenants of the house. It can not be unambiguously determined whether he was the user of the indicated ammunition, but the lack of this type of finding from other objects makes the inference possible to a certain extent.

The helmet obtained during the research was qualified to the group of uniforms. It is in very bad condition. Corrosion of the raw material from which it was made was so advanced that it was impossible to maintain it effectively. Therefore, only protective procedures have been used on the preserved 60% of the helmet. On the basis of the preserved rivets, the shape of the bell and bent inward edges, it was supposed that it is a Swedish helmet M21 (18). Such samples were produced since 1922/23 in the Swedish city of Eskilstuna. It was not decided whether the helmet was part of the uniform used in Gdańsk, a souvenir or an element of a militaria collection.

The militaria obtained as a result of research in five situations were interpreted in the context of the use or storage by the residents of houses at Świętojańska 6-7. Only one – the oldest 15th century copy, obtained from the leveling layer, does not allow for individualized interpretation.

Karolina Szczepanowska¹, Joanna Dąbal²

¹Gdańsk, badacz niezależny

²Instytut Archeologii i Etnologii, Uniwersytet Gdański

**11. PROBLEMATYKA ZARZĄDZANIA WYNIKAMI BADAŃ
ARCHEOLOGICZNO-ARCHITEKTONICZNYCH NA PRZYKŁADZIE PRAC
PROWADZONYCH PRZY ULICY ŚWIĘTOJAŃSKIEJ 6-7 W GDAŃSKU**

Abstrakt:

Artykuł prezentuje zagadnienie związane z problematyką zarządzania wynikami badań archeologiczno-architektonicznych na przykładzie prac prowadzonych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku. Autorzy zwracają uwagę na rolę archeologii w budowaniu marki miejsca oraz budowaniu relacji z odbiorcami jej wyników. Wskazane zostały możliwości wykorzystania efektów badań archeologicznych nie tylko w sferze naukowej, ale przede wszystkim w szeroko rozumianej sferze publicznej. W artykule zdefiniowano pojęcie zasobów archeologicznych w kontekście badanego stanowiska przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku oraz określono sposoby zarządzania tymi zasobami, z uwzględnieniem celów i możliwości ich realizacji oraz przedstawiając skutki wprowadzenia i zastosowania konkretnych działań.

Słowa kluczowe:

Gdańsk, archeologia, zarządzanie dziedzictwem archeologicznym, popularyzacja wyników badań, kapitał społeczny, budowanie marki miejsca

Abstract:

The article presents issues related to managing the results of archaeological and architectural research on the example of works carried out at Świętojańska 6-7 in Gdańsk. The authors draw attention to the role of archeology in building the brand of the place and building relations with the recipients of its results. The possibilities of using the effects of archaeological research not only in the scientific sphere, but above all in the broadly understood public sphere were indicated. The article defines the concept of archaeological resources in the context of the researched site at Świętojańska 6-7 in Gdańsk and defines the ways of managing these resources, taking into account the objectives and possibilities of their implementation and presenting the effects of introducing and applying particular activities.

Keywords:

Gdańsk, archeology, archaeological heritage management, popularization of research results, social capital, building the brand of the place

Badania archeologiczne przyczyniają się do poszerzania wiedzy na temat historii miejsca i ludzi zamieszkujących dany obszar. Stanowią ważne źródło do poznania dawnej kultury materialnej ludzi oraz ich zwyczajów. Wykopiska w ujęciu metodycznym są badaniami inwazyjnymi prowadzonymi do niszczenia historycznych nawarstwień kulturowych. Są to działania nieodwracalne dla terenu badań, bezpowrotnie likwidujące ślady przeszłości. Z tego względu sposób prowadzenia badań, ich dokładność oraz prace dokumentacyjne stanowią niezwykle istotne punkty realizacji badań, mające wpływ na dalsze działania poznawcze.

Problematyka niniejszego artykułu dotyczy zarządzania wynikami badań archeologicznych, na przykładzie wyników prac prowadzonych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku. Przeprowadzone prace wykopaliskowe miały charakter badań ratowniczych, wyprzedzających inwestycję na tym terenie. Często budzące zainteresowanie społeczne działania terenowe przynoszą konkretne, materialne i policzalne skutki w formie wyników. Celem niniejszej pracy jest wskazanie możliwości wykorzystania tych efektów nie tylko w sferze naukowej, ale przede wszystkim w szeroko rozumianej sferze publicznej, której skutkiem jest perspektywiczne budowanie kapitału społecznego (Purchla 2011: 5-8; Legutko-Kobus 2016: 219-228).

Wiele publikacji poświęconych tematyce zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego w Polsce podejmuje te zagadnienia w skali makroprioritetów (Gutkowska, Kobyliński 2011: 51-72). W niniejszej pracy, sformułowano postulat potrzeby spojrzenia na tę problematykę w skali mikroprzestrzennej, rozumianej jako każda najmniejsza przestrzeń, w obrębie której przeprowadzono działania wykopaliskowe skutkujące nieodwracalną ingerencją w materialne ślady przeszłości. Potrzeba ta wynika z dynamiki i intensyfikacji badań archeologicznych prowadzonych przez podmioty państwowe, samorządowe i prywatne. W świetle uwarunkowań ekonomicznych i prawnych badania archeologiczne stały się w wielu sytuacjach przedsięwzięciami doraźnymi i technicznymi. Niedoprecyzowana polityka i strategia w zakresie planowania i zarządzania dziedzictwem archeologicznym na tym podstawowym poziomie, doprowadza do wielu nieodwracalnych uchybień, a tym samym zatracenia zasobów¹. W kontekście zadań dyscypliny,

jaką jest archeologia, zarządzanie zasobami zdefiniowano jako działania, procesy i decyzje służące utrwaleniu danych o przeszłości dla przyszłych pokoleń oraz służące ochronie pozyskiwanych źródeł stanowiących wspólne dziedzictwo kulturowe. Zarządzanie zasobami archeologicznymi przeprowadzane jest w kontekście obowiązującego prawa i odnosi się jednocześnie do sfery publicznej i prywatnej. W związku z tym uczestnikami tych procedur są podmioty reprezentujące interesy, cele i wartości obu grup. Z tego względu istotnym elementem zarządzania jest wzajemna komunikacja podmiotów.

W kontekście „mikroperspektywy” wyników badań archeologicznych na stanowisku 121, zasoby zdefiniowano jako odsłonięte konstrukcje, pozyskane źródła ruchome, dokumentację obu kategorii źródeł oraz naukowe opracowania tych źródeł. Odbiorców bezpośrednich² wyników wskazano wśród podmiotów państwowych lub samorządowych uczestniczących w procesach decyzyjnych lub sprawujących ochronę nad tymi zasobami w świetle obowiązujących przepisów prawa oraz podmiotów prywatnych – zaangażowanych w daną przestrzeń w związku z prawem własności³. Dalszymi odbiorcami wyników są podmioty potencjalnie zainteresowane przetwarzaniem, wykorzystywaniem i komercjalizacją zasobów⁴. Wśród odbiorców wyników można wskazać również podmioty określone jako bezpośredni odbiorcy, ale ponadto grupy społeczne zainteresowane konkretnymi wartościami tych zasobów. Są to lokalna społeczność, nie-mieszkańcy⁵, potencjalni inwestorzy oraz naukowcy.

Sformułowany uproszczony schemat rynku ukazuje przestrzeń obrotu zasobami kulturowymi, w której po stronie podaży w świetle polskich uregulowań prawnych są Państwo, właściciel, a w związku z tym pośrednio również wykonawca prac dostarczających zasobów w kontekście realizacji celów utrwalenia i ochrony. Popyt na zasoby z jednej strony budują również wskazane podmioty oraz wymienione grupy społeczne. Podejście rynkowe do zasobów kulturowych wyrażane jest coraz częściej również w polskich publikacjach (Murzyn-Kupisz 2010: 61-80).

Zaprezentowane w niniejszym artykule przeprowadzone działania oraz propozycje działań odnoszące się do zasobów

¹ nie jest to problem jedynie Polski, w wielu krajach obserwowane są obecnie tendencje oceny jakości działań prowadzonych w odniesieniu do zasobów archeologicznych – szerzej na przykładzie Austrii – por. Karl 2018: 128-149.

² w świetle regulacji związanych z prawem własności gruntów i sposobem ich dysponowania

³ inwestorzy lub użytkownicy terenu

⁴ w świetle polskiej legislacji dziedzictwo kulturowe jest dobrem publicznym, czyli własnością publiczną

⁵ termin rozumiany szerzej niż turyści

Ryc. 1. Gdańsk, Świętojańska 6–7, stanowisko 121, AZP 12-44/238. Grupa studentów w trakcie realizacji instalacji Dni Otwartych na wykopaliskach. Fot. J. Dąbal.

Fig. 1. Gdańsk, Świętojańska 6-7, site 121, AZP 12-44/238. A group of students during the installation of Open Days at excavations. Photo J. Dąbal.

archeologicznych pozyskanych w efekcie badań przy ulicy Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku mają na celu pokazanie procesów służących komunikacji podmiotów wytwarzających te zasoby oraz odbiorców, którzy w rozumieniu rynkowym powinni odnosić wymierne korzyści. Nadrzędnym celem wskazanym w definicji zarządzania zasobami jest skuteczna ich ochrona.

Zasoby archeologicznego dziedzictwa kulturowego

W odniesieniu do efektów prac archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 wyróżniono następujące zasoby: odsłonięte konstrukcje, źródła ruchome, dokumentacja obu kategorii źródeł oraz naukowe opracowania tych źródeł⁶. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach miejskich bardzo często wiążą się z odsłonięciem pozostałości po dawnej zabudowie murowanej i drewnianej. W Gdańsku najczęściej odkrywane są pozostałości murowanych ścian dawnych piwnic domów mieszkalnych, czasem także fragmenty wyższych kondygnacji murów. Analiza murów pozwala wnioskować o dawnych technikach budowlanych, w tym sposobie wnoszenia ścian, rodzajach fundamentowania budynków oraz używanych materiałach budowlanych. W zależności od wielkości wykopów miejskich, często oprócz zabudowy murowanej archeolodzy rejestrują sposób zagospodarowania zapleczy domów. Na stanowisku przy ulicy Świętojańskiej 6-7 odkryto murowane pozostałości zabudowy dawnej kamienicy nr 6 i 7 wraz z lepiej rozpoznaniem i zachowanym zapleczem jednego z domów (Dąbal 2018a). Zarejestrowane relikty architektury murowanej to dobrze zachowane ściany piwnicy kamienicy nr 6 datowane na drugą

połowę XV wieku oraz zawierające ślady różnych przebudów ściany piwnicy budynku nr 7, którego najstarsze mury (oprócz ścian sąsiedzkich) datowane są na koniec XVII do początku XVIII wieku. Zarejestrowane konstrukcje zaplecza działki nr 6 stanowiły latryny oraz starszy od zabudowy murowanej obiekt gospodarczy.

Kolejną kategorię zasobów stanowią źródła ruchome. Na badanym stanowisku pozyskano ponad 12 tysięcy źródeł ruchomych skategoryzowanych, jako wyroby ceramiczne (w tym m.in. naczynia, fajki, kafle piecowe i elementy pieców, tzw. ceramika budowlana), metalowe, drewniane i ze skóry oraz wyroby szklane. Pozostałości dawnych przedmiotów stanowią bogactwo wiedzy o ludziach oraz zmieniającej się kulturze i panujących zwyczajach. Rejestracja tych źródeł w mawianym kontekście⁷ pozwala na częściowe wypełnienie badanych przestrzeni przez pryzmat działalności człowieka⁸.

Trzecią kategorią zasobów jest tworzona dokumentacja odsłoniętych źródeł. Ze względu na nieodwracalny charakter badań archeologicznych bardzo ważnym elementem jest wykonywana w trakcie ich prowadzenia dokumentacja. Ponadto dokumentację uzupełniającą stanowią, wykonywane najczęściej już po działaniach terenowych, prace związane z utrwalaniem wizerunków źródeł ruchomych w formie rysunków, fotografii lub modeli 3D. Dokumentacja przestrzenna wykonywana podczas wykopalisk ma ogromne znaczenie nie tylko rejestrujące poszczególne etapy badań, ale także jest niezbędna przy późniejszych opracowaniach specjalistycznych i formułowaniu wniosków dotyczących

⁶ czyli interpretacja źródeł

⁷ przykładowo: piwnica, latryna, budynek gospodarczy

⁸ przykładowo: warsztat pracy, wyrzucone przedmioty czy zagubione przedmioty

Ryc. 2. Przykład drobnego marketingu. Ceramiczny kubek przedstawiający fragment kamienicy Świętojańska 6 w Gdańsku. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 2. An example of small marketing. A ceramic mug depicting a fragment of the Świętojańska 6 tenement in Gdańsk. Photo K. Szczepanowska.

zarówno samego zagospodarowania przestrzennego terenu, jak również opracowań dotyczących źródeł ruchomych, ich formy i funkcji w kontekście badanego stanowiska. W przedstawionym ujęciu zasobów, źródła i ich dokumentacja buduje kolejny produkt jakim jest ich interpretacja. Badania archeologiczno-architektoniczne na stanowisku przy ulicy Świętojańskiej 6-7 zostały zadokumentowane z zastosowaniem różnych dostępnych narzędzi. Wykonana została dokumentacja fotograficzna, opisowa, rysunkowa tradycyjna (rysunek w skali na kalce technicznej) oraz dokumentacja fotogrametryczna. W odniesieniu do zabytków ruchomych wszystkie kategorie źródeł zostały opisane i skatalogowane oraz sfotografowane i zadokumentowane rysunkowo. Jakość, precyzja i skala opisanych działań wpływa na możliwości interpretacji, czyli wnioskowania na temat źródeł.

Ostatnią kategorię zasobów stanowią opracowania naukowe lub ekspertyzy dotyczące poszczególnych kategorii źródeł. W teorii zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego wyniki w formie identyfikacji źródeł i ich interpretacji czy datowania często nie są włączane do zasobów. Uzasadnieniem dla włączenia tego elementu badań archeologicznych jest zaobserwowane oczekiwanie społeczne na dodatkową narrację. Często wartość odkrytych zabytków może nie być właściwie identyfikowana bez dodatkowych informacji o funkcji, czasie powstania czy rzadkości występowania obiektu w najbliższej przestrzeni. Doprowadzenie wyników do tego etapu wielokrotnie zwiększa możliwości dystrybucji wszystkich pozyskanych zasobów.

Wdrożone działania

W celu skutecznej komunikacji z podmiotami potencjalnie zainteresowanymi wynikami badań archeologicznych, podjęto szereg działań cechujących się odmienną metodą ukierunkowaną na poszczególne grupy odbiorców. Wśród zrealizowanych przedsięwzięć wyróżniono: dni otwarte na wykopaliskach, wykonanie drobnych gadżetów marketingowych, udział w konferencjach naukowych, prelekcje otwarte, konserwację zabytków, wystawę muzealną, publikacje, kampanie medialne oraz realizację projektu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Pierwszym zrealizowanym działaniem mającym na celu wzbudzenie zainteresowanie mieszkańców wykopaliskami oraz przekonaniem do otwartości w dzieleniu się wynikami były instalacje realizowane w ramach Dni Otwartych w okresie 6 do 12 lipca 2015 roku (ryc. 1). Przedsięwzięcie doraźnie zorganizowane polegało na przeniesieniu części prac dokumentacyjnych w strefę otwartą, widoczną dla przechodniów wzdłuż ulicy oraz zorganizowaniu bardzo roboczej, małej instalacji prezentującej zakonserwowane w pierwszym miesiącu badań zabytki ceramiczne. Stanowisko z perspektywy bezpieczeństwa nie pozwalało na trwały dostęp liczniejszych grup odbiorców, ale przyjęto zasadę, że osoby zainteresowane zapraszano do zwiedzania pod opieką jednego z uczestników badań. Pozyskano w ten sposób stałe zainteresowanie wynikami badań, szczególnie wśród okolicznych mieszkańców. Warto wskazać, że chociaż obszar badań poza zamkniętym, umożliwiającym widoczność ogrodzeniem i chronionymi alarmem barakami nie posiadał większych zabezpieczeń, to nie odnotowano żadnego przypadku wtargnięcia na obiekt.

Ryc. 3. Plakat promujący wystawę w Domu Uphagena – Oddziale Muzeum Gdańska. „Historia gdańskiej codzienności. Wyniki badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej”. Oprac. A. Dmitruczuk.

Fig. 3. Poster promoting the exhibition at the Uphagen's House – Branch of Gdańsk Museum. „The history of everyday life in Gdańsk. The results of archaeological research at Świętojańska Street”. Ed. A. Dmitruczuk.

Kolejnym elementem działań było przedsięwzięcie marketingowe polegające na wykonaniu kubków z wizerunkiem odsłoniętej kamienicy przy ulicy Świętojańskiej 6. Gadżety rozdano aktualnej ekipie na wykopie, zainteresowanym wykopaliskami mieszkańcom oraz właścicielom terenu i władzom uczelni. Dobrej jakości produkty stanowiły pamiątki dla osób i instytucji zaangażowanych w przedsięwzięcie (ryc. 2).

Wstępne informacje i wiedzę o źródłach zdecydowano się upowszechnić w kilku różnych formach. Dedykowanym środowisku naukowemu przedsięwzięciem była prezentacja wyników badań w trakcie konferencji archeologicznej w 2015

roku w Gdańsku. Na łamach XX Sesji Pomorzoznawczej zaprezentowano między innymi zespół dawnych kafli piecowych wraz z próbą wstępnego omówienia budowy pieców⁹. Następnie rozważania powyższe ukazały się drukiem w ramach publikacji pokonferencyjnej (Szczepanowska 2018; Dąbal, Barański, Grulkowski, Daliga, Widerski 2018).

Drugą formą upowszechniania wiedzy o stanowisku w ramach wystąpień i prelekcji, były przedsięwzięcia sformułowane dla odbiorców różnych grup wiekowych,

⁹ https://archeologia.pl/images/konferencje/2015/XX_sesja_pomorzoznawcza/XX_sesja_pomorzoznawcza_program.pdf [dostęp 09.12.2018 r.]

Ryc. 4. Dom Uphagena – Oddział Muzeum Gdańskiego. Fragment ekspozycji muzealnej wystawy „Historia gdańskiej codzienności. Wyniki badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej”. Fot. J. Dąbał.

Fig. 4. Uphagen's house – Branch of Gdańsk Museum. Fragment of the exhibition „The history of everyday life in Gdańsk. The results of archaeological research at Świętojańska Street”. Photo J. Dąbał.

niespecjalistów. Pierwszym takim wydarzeniem był wykład z prezentacją multimedialną „Bрудna robota. O tym czego archeolog dowiaduje się na podstawie znalezisk z dawnych latryn” przeprowadzony w lipcu 2017 roku w ramach „Letnich spotkań z nauką” w Ośrodku Pracy Twórczej IBW PAN nad Jeziorem Wdzydze¹⁰. Spotkania organizowane są corocznie przez trzy podmioty Polskiej Akademii Nauk: Instytut Budownictwa Wodnego w Gdańsku, Instytut Oceanologii w Sopocie oraz Radę Upowszechniania Nauki¹¹. Wykład skierowany był do okolicznych mieszkańców oraz osób przebywających w ośrodku. Odbiorcami były rodziny¹², głównie mieszkańcy Kaszub. Drugim wydarzeniem mającym na celu upowszechnienie wyników badań były warsztaty „Archeologia dla najmłodszych” przeprowadzone przez Błażeja Grzyba w Zespole Szkół im. NSZZ Solidarność w Wąglikowicach¹³. Warsztaty z pokazem zabytków, w tym drewnianych naczyń i numizmatów, prowadzone były siedmiokrotnie w maju

¹⁰ https://web.facebook.com/LetnieSpotkaniaZNauka/posts/2126810954011091?_rdc=1&_rdr [dostęp 09.12.2018 r.]

¹¹ za zaproszenie do udziału serdecznie dziękujemy Pani Ewie Kulczykowskiej oraz Panu Markowi Kulczykowskiemu.

¹² w rozumieniu muzealnictwa: osoby dorosłe z dziećmi

¹³ za zaproszenie do udziału w warsztatach dziękujemy Dyrekcji Zespołu Szkół w Wąglikowicach

2018 roku w ramach działań Koła Naukowego Studentów Archeologii UG. Kolejną prelekcją zapowiadającą dalsze wydarzenia związane z prezentacją wyników badań był wykład „Kim byli mieszkańcy ul. Świętojańskiej”, wygłoszony w listopadzie 2018 roku w ramach spotkań naukowych organizowanych przez Dominikańską Szkołę Wiary w Gdańsku i Klasztor oo. Dominikanów¹⁴. Wykład miał charakter popularnonaukowy i poświęcony był dawnym mieszkańcom ulicy Świętojańskiej postrzeganym przez pryzmat źródeł pisanych i źródeł ruchomych.

Ochrona, udostępnianie i prezentacja źródeł ruchomych wymaga określonych nakładów na konserwację zabytków. Jest to jedna z ważniejszych kwestii, szczególnie w odniesieniu do stanowisk miejskich, które ze względu na znaczną liczebność pozyskiwanych źródeł potencjalnie generują olbrzymie koszty lub ze względu na brak środków doprowadzają do niszczenia zabytków. Trzeba wyraźnie podkreślić, że problem¹⁵ konserwacji, a następnie powtarzanie procesów zabezpieczających zabytki wiąże się z etyką zawodową archeologów, odpowiedzialnością instytucji je przechowujących, a także z wieloma nieuregulowanymi

¹⁴ <https://web.facebook.com/events/295810591150977/> [dostęp 12.12.2018 r.]

¹⁵ ponieważ jest to kwestia, którą należy rozpatrywać jako problem

Ryc. 5. Gdańsk, Św. Ducha 68. Historyczne mury kamienic przeznaczone do zachowania, w trakcie tymczasowego przeniesienia z wykopu na czas wykonywania fundamentów nowej zabudowy. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 5. Gdańsk, St. Ducha 68. Historical walls of tenement houses intended for preservation, during temporary transfer from the excavation for the time of laying foundations for new buildings. Photo K. Szczepanowska.

kwestiami (Rowińska 2015: 227-235). W ciągu trzech lat z badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej konserwacji poddano 2298 fragmentów przedmiotów z różnych surowców (por. Dąbal 2018b). Brak odpowiednich działań zabezpieczających zabytki ruchome może doprowadzać do niepełnej lub niepoprawnej interpretacji zjawisk zarejestrowanych podczas badań. Ponadto konserwacja zabytków i pozyskiwanie atrakcyjnych wizualnie obiektów wpływa na zwiększenie możliwości promowania wyników i umożliwia formułowanie atrakcyjnych pokazów. Jednocześnie przeprowadzone procesy konserwacji zabytków bezpośrednio stanowią realizację podstawowego celu jakim jest ich ochrona.

Kolejnym wdrożonym działaniem mającym na celu udostępnienie dawnych wyrobów codziennego użytku publicznie była organizacja czasowej wystawy. W ramach tego wariantu upowszechnienia wiedzy o dawnych mieszkańcach miasta w Domu Uphagena – Oddziale Muzeum Gdańska została zorganizowana czasowa wystawa „Historia gdańskiej codzienności. Wyniki badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej” (ryc. 3-4). Narracja wystawy dedykowanej osobom dorosłym, dzieciom i młodzieży poprowadzona została w dwóch płaszczyznach odnoszących się do mieszkańców Gdańska. Pierwszą i główną aranżacją były przedmioty codziennego użytku pozyskane podczas badań archeologicznych i stanowiące materialne świadectwa upodobań ich dawnych użytkowników. W tle pierwszej części wystawy zestawiono zabytki w ujęciu fotograficznym

z przedmiotami współczesnymi o tożsamej funkcji. Zastosowanie tego połączenia stanowiło próbę zobrazowania materialnych podobieństw i zmian w upodobaniach i życiu codziennym pomiędzy dawnymi i współczesnymi mieszkańcami Gdańska.

Ostatnim działaniem tego etapu było podjęcie realizacji projektu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach zadania „Ochrona zabytków archeologicznych 2018”, którego celem jest niniejsza publikacja wyników badań archeologiczno-architektonicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7. W publikacji zawarto zagadnienia przystępne dla czytelników-niespecjalistów zawierając wszystkie argumenty merytoryczne zebrane przez specjalistów różnych dziedzin, które pozwalają prezentować monografię jako naukę.

Wszystkie wskazane działania były szeroko promowane na portalach społecznościowych i witrynach internetowych podmiotów współpracujących przy poszczególnych przedsięwzięciach. Wszystkie wskazane działania medialne miały charakter popularnonaukowy. Stanowiły komunikaty z zakresu reklamy i zapowiedzi wydarzeń kulturalnych oraz publicity w formie gier, zagadek czy wywiadów¹⁶.

¹⁶ przykładowe informacje zamieszczone w mediach: <http://www.gdanskstrefa.com/dwie-wystawy-na-xx-lecie-domu-uphagena/> [dostęp 28.12.2018 r.]; https://web.facebook.com/LetnieSpotkaniaZNauka/posts/2126810954011091?_rdc=1&_rdr [dostęp 28.12.2018 r.]; <http://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/51,35612,24301426> [dostęp 28.12.2018 r.]; <https://m.radiogdansk.pl/kalendarz=-imprez?item=event&cid7678=&title-kim-byli-mieszkanicy-ulicy-swietojańskiej> [dostęp 28.12.2018 r.]; <http://>

Ryc. 6. Gdańsk, Św. Ducha 68. Przykład kompozycji historycznych murów kamienic w nowym wnętrzu. Stan surowy, przed adaptacją. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 6. Gdańsk, St. Ducha 68. An example of the composition of historic tenement walls in a new interior. Frame stage, before adaptation. Photo K. Szczepanowska.

We wszystkich sytuacjach rozpowszechnianie informacji w mediach opierało się na współpracy podmiotów zaangażowanych w konkretne wydarzenie. Ponadto w zakresie informacji naukowych dane dotyczące publikacji i konferencji indeksowane są i ogłaszane na portalach uczelni uczestników badań i autorów publikacji¹⁷.

Relikty architektury murowanej. Możliwości nowego zagospodarowania i wytyczne konserwatorskie

W odniesieniu do zasobów określonych jako zabytki nieruchome rozumiane w tej konkretnej sytuacji, jako pozostałości zabudowy murowanej odsłoniętej podczas badań archeologicznych przy ulicy Świętojańskiej 6-7 sformułowano

www.najnowsze-wiadomosci.eu/artyku%C5%82/skarby-codzienne-go-sredniowiecza-z-gdanskich-latryn/2018149 [dostęp 28.12.2018 r.]; <https://pomorskie.eu/-/nie-tylko-zwyczajne-przedmioty-i-sprzety-domowe-przekonaj-sie-jak-zyli-dawni-gdanzczanie> [dostęp 28.12.2018 r.]; <http://cojestgrane24.wyborcza.pl/cjg24/Gdansk/1,43,635443,Wystawa-Historia-gdanskiej-codziennosci-Wyniki-b.html> [dostęp 28.12.2018 r.]; <https://muzeumgdansk.pl/nadchodzace-wydarzenia/szczegoly/news/historia-gdanskiej-codziennosci/> [dostęp 28.12.2018 r.]

¹⁷ przykładowe portale naukowe, w których zamieszczono dane: https://ug.edu.pl/nauka_i_rozwoj/badania_naukowe/biuro_zarzadzania_projektami_naukowymi [dostęp 28.12.2018 r.]; <http://expertus.bg.univ.gda.pl> [dostęp 28.12.2018 r.]; https://wilis.pg.edu.pl/katedra-geodezji/publikacje/szczegoly-publicacji?p_p_id=2_WAR_espeosciportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=1&publicationId=136302 [dostęp 28.12.2018 r.]

propozycję rozwiązań możliwych do zastosowania. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach miejskich bardzo często wiążą się z odsłonięciem pozostałości po dawnej zabudowie murowanej. Dawna zabudowa murowana stanowi ważny punkt rozważań konserwatorskich dotyczących sposobu zabezpieczenia murów oraz możliwości ich wykorzystania przy okazji nowego zagospodarowania terenu. W przypadku stanowiska przy ulicy Świętojańskiej 6-7 odkryto murowane pozostałości zabudowy dawnej kamienicy nr 6 i 7. W trakcie badań archeologicznych wstrzymano się z podjęciem decyzji o ewentualnej rozbiórce murów, wobec czego po zakończeniu badań i wykonaniu dokumentacji opisowej, fotograficznej, pomiarowej, wykopy badawcze wraz z murami zostały zasypane. Struktura murów zachowała się w stanie dobrym. Jedyne górne warstwy charakteryzowały się rozluźnieniem struktury. Wstępnie założono zatem, że możliwe jest podjęcie dyskusji o zachowaniu murów przy nowym zagospodarowaniu terenu. Po wojnie badaną część kwartału Świętojańska, Szeroka, Pańska, Szklary pozostawiono niezabudowaną. Docelowo w świetle przesłanek konserwatorskich, materiałów archiwalnych, wyników badań archeologicznych oraz obowiązujących zapisów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego ten teren powinien zostać zabudowany, a kwartał zabudowy domknięty.

Zachowanie murów wiąże się z konserwatorskim zagadnieniem adaptacji zabytku. Adaptacja zabytku architektury polega na „przystosowaniu go do wymogów współczesnego życia, odpowiednio do funkcji, jakie ma

spełniać ten budynek, jednak pod warunkiem zachowania wszystkich walorów zabytkowych, a przede wszystkim charakterystycznego układu funkcjonalno – przestrzennego, wartości artystycznych i oryginalnej substancji przy minimalnym wprowadzeniu nowych elementów” (Tajchman 2001: 134; 2009: 6; Tajchman, Piaskowska 2014: 314; por. także Szczepanowska 2017: 31-46). Inną definicję zabytku zaproponowała Bogumiła Rouba: „adaptacja to przystosowanie do nowych funkcji pod warunkiem maksymalnego zachowania charakterystycznych cech materii i struktury zabytku, będących nośnikiem wartości artystycznych i historycznych” (Rouba 2003: 346-379). Zgodnie z przywołaną definicją adaptacja to nic innego jak wpisanie nowej funkcji w dawną, historyczną strukturę. Warto zauważyć, że ważny jest aspekt wartości artystycznych, historycznych i naukowych jakie niesie zabytek. W przypadku zachowanych murów dawnych kamienic Świętojańska 6-7 możemy mówić przede wszystkim o aspekcie historycznym i naukowym, w mniejszym stopniu artystycznym, gdyż mury piwniczne nie były dekoracyjnie opracowywane w takim stopniu jak na przykład elewacje czy przedproża. W ocenie autorów artykułu cenne w budowaniu relacji współczesnego odbiorcy z historią miejsca i w omawianym przypadku w pełni uzasadnione stanem zachowania murów jest pozostawienie ich w dotychczasowym miejscu. Z punktu widzenia konserwatorskiego w obrębie struktury murów można przeprowadzić niezbędne prace konserwatorskie wzmacniające i uzupełniające, które umożliwią wypełnienie przez nie nowego wnętrza pomieszczenia. Dużo trudniejszym zagadnieniem związanym z konstrukcją nowych budynków i ich posadowieniem jest możliwość budowania na starych murach. Częściej stosowanym rozwiązaniem jest tworzenie niezależnej konstrukcji nowego budynku. Problematiczne jest wówczas całkowite zachowanie historycznej linii przebiegu murów. W takiej sytuacji mury zachowywane są częściowo i niestety najczęściej wynoszone ponad ich pierwotną wysokość. Takie rozwiązanie zastosowano na sąsiedniej działce przy ulicy Świętego Ducha 68 i Krowiej w Gdańsku. Na wskazanym stanowisku wytypowano do zachowania kilka ciągów murów, które następnie zostały odpowiednio zadokumentowane, ponumerowane i podzielone na mniejsze bloki, a na czas wykonania nowych fundamentów pod budowę pięciu kamienic, przetransportowane z wykopu (ryc. 5). Po wykonaniu fundamentów we współczesnej technologii, mury zostały ponownie wbudowane i obecnie stanowią pozostałość historycznej zabudowy w nowych zaaranżowanych pomieszczeniach piwnicznych lokali usługowych (ryc. 6). Współczesny odbiorca ma możliwość bezpośredniego obcowania z historyczną strukturą, a także bliższego poznania dawnego sposobu wznoszenia murów, kolorystyki wpału i struktury dawnej cegły, sposobu ich wiązania. Jest to ważny aspekt w budowaniu kapitału społecznego i marki miejsca.

Opisany wyżej wariant jest wysoce pożądany z punktu widzenia konserwatorskiego. Wśród innych rozwiązań postępowania z zachowanymi strukturami murowanymi możemy wymienić 3 warianty. Pierwszym z nich jest pozostawienie zachowanych murów w wykopie bez ich eksponowania.

Po wykonaniu dokumentacji oraz wstępnych prac zabezpieczających, polegających na przykład na wyłożeniu warstwy zabezpieczającej geowłókniny lub warstwy izolacyjnej (ryc. 7), wykop zostaje zasypany¹⁸. W tym modelu mur nie jest eksponowany, jak również nie jest częścią nowego zagospodarowania terenu. Jednocześnie ze względu na jego wartość historyczną oraz naukową nie podlega on rozbiórce. Drugie rozwiązanie polega na zasypaniu murów z jednoczesnym uczytelnieniem w nawierzchni ich przebiegu. W tego rodzaju zabiegach stosuje się najczęściej inny niż przyjęty dla wykonania chodnika, placu materiał do wykonania nawierzchni, na przykład drobną kostkę kamienną w kolorze ciemnym szarym lub grafitowym lub inny format i kolorystykę cegły czy płytki betonowej. W Gdańsku w taki sposób często uczytelnia się w nawierzchni dawny przebieg linii przedproży, które po wojnie nie zostały odbudowane. To rozwiązanie często sprawdza się w przestrzeni publicznej, na skwerach, placach, budynkach użyteczności publicznej. Trzeci wariant polega na zagospodarowaniu odsłoniętych murów w zachowanej formie i przystosowaniu ich do zwiedzania. W zależności od stopnia i stanu zachowania murów mogą być one eksponowane powierzchniowo lub w ramach ekspozycji podziemnych (ryc. 8). Ten wariant sprawdza się najczęściej przy inwestycjach miejskich i służy promowaniu wiedzy o przeszłości oraz realizacji w ramach podległych samorządom jednostek muzealnych. Prywatni inwestorzy raczej skłaniają się do modelu realizacji nowej funkcji z zachowaniem i poszanowaniem dawnej struktury budowlanej, która stanowi wówczas element nowego zagospodarowania terenu.

Skuteczność dotychczasowych działań

Efekty i skuteczność dotychczasowych działań można poddać na obecnym etapie ogólnej ocenie ze względu na krótki czas ich wdrażania. Problemem przedstawienia tej oceny jest także mierzalność skutków, która powinna zostać sformułowana w konkretnych wartościach liczbowych. W związku z powyższym na obecnym etapie skuteczność działań poddano ocenie w dwóch podstawowych zakresach. Odnoszą się one do dwóch podstawowych celów istotnych z perspektywy wskazanych wcześniej podmiotów. Tymi elementami są budowanie marki miejsca i kapitału społecznego. Działaniami, które wiążą się zarówno z budowaniem marki miejsca, jak i kapitału społecznego są wszystkie podjęte przedsięwzięcia popularnonaukowe. Wdrażając te działania posłużono się strategiami marketingowymi mającymi na celu w pierwszej kolejności standaryzację i uproszczenie definicji produktu jakimi są zasoby archeologiczne w formie konstrukcji, źródeł ruchomych i dokumentacji obu kategorii źródeł. Stworzono prostą oś definiującą stanowisko „domy-ludzie-przedmioty”. Ten przekaz skierowano zarówno do właścicieli terenu, instytucji wykonujących badania, jak również lokalnej społeczności i osób zainteresowanych historią Gdańska. Prosta, formuła

¹⁸ Takie rozwiązanie zastosowano wobec średniowiecznego muru stanowiącego fragment murów obronnych miasta na stanowisku Podwale Przedmiejskie w Gdańsku.

Ryc. 7. Gdańsk, Podwale Przedmiejskie działka 517/7. Przykład zabezpieczenia średniowiecznego muru po zakończeniu badań. Fot. K. Szczepanowska.

Fig. 7. Gdańsk, Podwale Przedmiejskie plot 517/7. An example of securing a medieval wall after completing the research. Photo K. Szczepanowska.

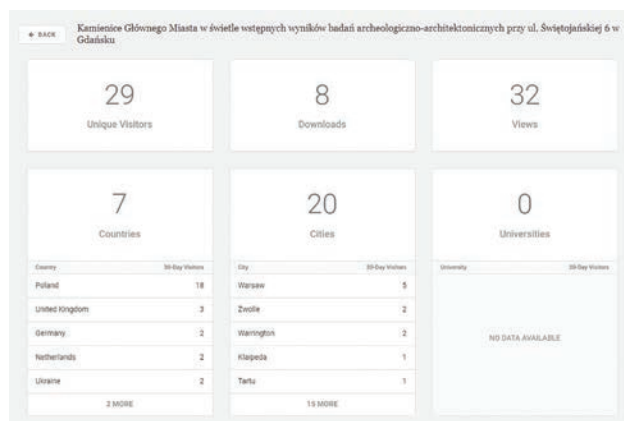
Ryc. 8. Bari (Włochy). Kościół św. Mikołaja. Przykład adaptacji historycznych murów w podziemiu kościoła. Fot. J. Dąbal.

Fig. 8. Bari (Italy). Church of St. Nicholas. An example of adaptation of historical walls in the church's underground. Photo J. Dąbal.

Ryc. 9. Internetowy post informujący o wykładzie pt. „Kim byli mieszkańcy ulicy Świętojańskiej” i obrazujący skalę zainteresowanych tym wydarzeniem (źródło facebook.com).

Fig. 9. An online post informing about the lecture entitled „The inhabitants of Świętojańska Street” and illustrating the number of those interested in this event (source: facebook.com).

Ryc. 10. Zestawienie obrazujące zainteresowanie publikacją pt. „Kamienice Głównego Miasta w świetle wstępnych wyników badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6 w Gdańsku” udostępnioną na portalu internetowym (źródło academia.edu).

Fig. 10. A summary showing the interest in the publication entitled „Tenements of the Main City in the light of the preliminary results of archaeological and architectural research at Świętojańska 6 in Gdańsk” made available on the internet portal (source: academia.edu).

rozumiała zarówno dla specjalistów, jak i nie-specjalistów jest nieskomplikowaną informacją wskazującą na ogólny charakter wyników. Z perspektywy skuteczności tego etapu w odniesieniach liczbowych można wskazać, że już na etapie badań podczas dni otwartych wykopaliska wzbudziły zainteresowanie minimalnie 114 osób¹⁹. Nie jest to liczebnie

¹⁹ Jest to minimalna liczba osób niezwiązanych ze stanowiskiem (instrykcjami, inwestorem czy służbami konserwatorskimi), która podczas

onieśmielająca wartość, ale istotna z perspektywy dalszych zdarzeń ponieważ wśród osób zainteresowanych byli w większości mieszkańcy okolicy. Przekazanie informacji o podstawowych odkryciach stanowiło również pierwszy etap mający na celu sformułowanie marki miejsca. Na tym poziomie przekaz był prosty: „w miejscu nowej inwestycji były stare domy”. Wydarzenie wywołało jednak inny ważny skutek, wykonawcy wydali sygnał, że chcą i będą mówić o tym miejscu.

Kolejne wydarzenia miały bardziej złożony cel, ponieważ „starych domów” jest w Gdańsku bardzo dużo, należało zdefiniować tę przestrzeń bliżej. W związku z tym uzupełniono definicję wyników i sformułowano przekaz jako „domy przy ulicy Świętojańskiej i ich mieszkańcy”. Pod takim hasłem przeprowadzono prelekcje popularnonaukowe oraz zorganizowano wystawę w przestrzeni również gdańskiej historycznej kamienicy Domu Uphagena. Z perspektywy oceny skutków tych działań można przywołać liczebność odsłon wydarzeń w portalach społecznościowych (1600 osób)²⁰ (ryc. 9), frekwencję wydarzeń oraz frekwencję odwiedzalności wystawy (w pierwszych 15 dniach otwarcia - 924 osoby). Nawet przy zarejestrowanych rozbieżnościach danych liczbowych rejestrowanych na portalach społecznościowych i faktycznej frekwencji na wydarzeniach warto podkreślić, że nie była to jedynie odwiedzalność witryny, ale świadome działanie wymagające dodatkowego zaangażowania w formie wykonania czynności „kliknięcia”. Może to świadczyć przynajmniej o przyswojeniu informacji o takim wydarzeniu przez użytkowników portali.

W przyjętych działaniach wciąż jeszcze brakowało szczegółowego wyróżnienia zasobów. Dlatego w przekazach medialnych, w tym telewizyjnych i radiowych zdecydowano się wyróżnić jeden z zabytków pozyskanych w efekcie badań. Unikalność znaleziska zadecydowała, że wybrano krzesło. Formułę wprowadzono w celu rozbudowania skojarzeń z jednym konkretnym rozpoznawalnym punktem pochodzącym z badań. Skuteczności przekazu nie można zdefiniować na obecnym etapie liczbowo, niemniej jednak pośrednim potwierdzeniem rozbudzonego zainteresowania mogą być pytania zadawane podczas zwiedzania wystawy, z których podstawowym jest pytanie o lokalizację krzesła i szczegóły jego odnalezienia.

Poza lokalną społecznością, dużo trudniejszym zadaniem jest zainteresowanie takim stanowiskiem nie-mieszkańców. Na obecnym etapie trzeba skonstatować, że tych działań nie można określić jako satysfakcjonujące. Przede wszystkim wynika to z nieukończonego procesu zagospodarowania badanej przestrzeni, a w związku z tym braku możliwości odwiedzenia czy zobaczenia wyników

6 dni roboczych badań okazała zainteresowanie prowadzonymi pracami i prezentowanymi zabytkami w formie wyrażonego zapytania o stanowisko, zabytki prace lub chęci obejrzenia jakiegoś elementu z bliska, z innej perspektywy, statystyki prowadzone były przez studentów – uczestników badań i prowadzących prace, niewykluczone że nie jest to pełna liczba, ale zadokumentowana liczba osób

²⁰ <https://web.facebook.com/events/295810591150977/> [dostęp 12.12.2018 r.]

tych prac. W tym zakresie skutkiem szerszego udostępnienia wyników jest odwiedzalność wystawy przez turystów zagranicznych oraz polskich zwiedzających, a także odbiór w polskim i zagranicznym środowisku naukowym zrealizowana poprzez publikacje (32 osoby w ciągu 2 dni udostępnienia tekstu) (ryc. 10). Przeprowadzone do tej pory działania można określić jako udaną próbę zdefiniowania i wyróżnienia badań przy ulicy Świętojańskiej w sferze publicznej w skali lokalnej. Budowana wyróżnialność tej przestrzeni oraz zaangażowanie lokalnej społeczności może przyczynić się do zbudowania marki miejsca w kontekście wartości historycznych i naukowych pozyskanych zasobów.

Projektowana skuteczność działań

Współczesne pojęcie roli archeologii i możliwości wykorzystania wyników badań archeologicznych pozwala na łączenie tej dyscypliny naukowej z zasadami szeroko pojętych strategii ekonomicznych. Niezależnie od rodzaju i zasięgu badań archeologicznych można na podstawie wyników badań i upowszechnienia tych danych podejmować różnorodne działania, które zmierzać będą do budowy marki miejsca, kapitału społecznego oraz strategii zarządzania przestrzenią w szerszym kontekście historycznego miasta. Są to elementy często pomijane przy problematyce wyników badań archeologicznych. Zaprezentowane wyżej proponowane rozwiązania dotyczące możliwości adaptacji struktur murowanych i włączania ich do projektów współczesnego zagospodarowania terenu, stanowią mało wykorzystywany w Gdańsku potencjał budowania ciągłości historycznej miejsca, sprzyjający za to identyfikacji mieszkańców z danym miejscem. Poprzez konstruowanie relacji z przeszłością stanowią one jednocześnie wartość mogącą wpłynąć na atrakcyjność obiektu dla osób odwiedzających miasto. Z perspektywy Gdańska wśród grup odwiedzających miasto nieznacznie przeważają mieszkańcy Polski (62%), ale duży odsetek stanowią odwiedzający i turyści zagraniczni (38%) (Bęben, Papis, Cińcio-Pętlicka 2018: 6). Wśród turystów polskich przeważają mieszkańcy dużych miast, takich jak Warszawa i Kraków, natomiast wśród turystów i odwiedzających zagranicznych najliczniej w Gdańsku obecność odnotowują goście z Niemiec (34,19%) (Bęben, Papis, Cińcio-Pętlicka 2018: 15-17). Są to grupy często powracające do miasta, często również o wyższych wymaganiach odnoszących się do ofert usługowych w Gdańsku. Praktyka i funkcjonowanie obiektów w historycznej strefie miasta wskazuje, że kreowanie wizerunku miejsc w związku z przeszłością, skutkujące tworzeniem atmosfery ciągłości i różnorodności dziejów danej przestrzeni, daje bardzo wymierne materialne lub frekwencyjne korzyści. Często stosowanym zabiegiem jest aranżacja wnętrza lokali usługowych, wykorzystująca przekaz graficzny związany z historią miejsca, taki jak na przykład widoki dawnego browaru, grafiki ukazujące dawne lady sklepowe i sprzedawany asortyment czy też wnętrza dawnych kamienic i innych obiektów historycznych²¹. Jest

²¹ Przykładowo aranżacja Hotelu Gdańsk-Browarnia Gdańsk przy ul. Szafarnia 9, czy grafika ukazująca dawną sień kamienicy gdańskiej zastosowana w aranżacji wnętrza biblioteki miejskiej w kamienicy

to prosty sposób na budowanie klimatu danego miejsca oraz budowanie kapitału społecznego zarówno w odniesieniu do mieszkańców jak i odwiedzających.

Budowanie marki miejsca w oparciu o zasoby archeologiczne pozwala również na wdrażanie konkretnych praktycznych rozwiązań w obiektach nawiązujących do potwierdzonej materialnie tradycji tego miejsca. Taką rolę może odgrywać wykorzystanie zmodyfikowanych wizerunków czy kolorystyki poszczególnych materialnych zasobów w reklamie lub jeśli profil usług był powtarzalny w przeszłości, bardziej bezpośrednio nawiązanie²². Należy również podkreślić potencjał wykorzystywanych w niewielkim stopniu wniosków i wiedzy eksperckiej na temat historycznej przestrzeni. Wyniki specjalistycznych analiz stanowią potencjalne źródło osadzenia nowoczesnych rozwiązań w połączeniu z elementami z przeszłości²³.

Budowanie kapitału społecznego wiąże się również z rzetelnym udostępnieniem wyników badań w formie publikacji. Jednym z takich działań jest realizacja projektów naukowych. W kontekście badań przy ulicy Świętojańskiej 6-7 takim elementem może stać się niniejsza publikacja. Dostępność jasno sformułowanych danych naukowych w formie przystępnej dla niespecjalistów, powinna stanowić obowiązkowy element realizacji wszystkich prac badawczych związanych z ochroną dziedzictwa, które jest wspólnym i publicznym dobrem. Przy braku dostępności do informacji trudno oczekiwać intensywniejszych działań na rzecz ochrony tych zasobów. Projektowanym skutkiem podjętych do tej pory działań jest również dyskurs naukowy na temat wyników, który nie może zostać podjęty bez ich prezentacji, czyli wystąpień i publikacji naukowych. Krytyka źródeł i wniosków w nauce powinna wpływać na tę kategorię zasobów, zwiększając możliwości ich rozwijania.

Podsumowanie

Współczesne podejście do zarządzania wynikami badań archeologicznych nie powinno sprowadzać się już wyłącznie do działań tylko w obrębie prac wykopaliskowych, ich odpowiedniego zadokumentowania oraz późniejszego kompleksowego opracowania. Zasoby stanowiące wyniki badań archeologicznych mogą stać się elementem współczesnej przestrzeni i usług. Prace archeologiczne często stanowią obiekt zainteresowania mieszkańców oraz osób odwiedzających czy przejeżdżających przez konkretną przestrzeń danego miejsca, miejscowości. Wskazuje to na potencjalne zainteresowanie społeczne dziedzictwem kulturowym odkrywanym poprzez metody archeologiczne. Dla podmiotów decyzyjnych²⁴ wobec tego dziedzictwa, często ważny jest również wymierny efekt ekonomiczny, którego wizję do tej pory bardzo słabo akcentowano w związku z zasobami archeologicznymi. Możliwości techniczne w tym konstrukcyjne

Pod Żółwiem przy ul. Św. Ducha 111/113.

²² Przykładowo poprzez tworzenie tradycyjnych opakowań czy innych elementów związanych z profilem usług

²³ Przykładowo wykorzystanie danych dotyczących dawnych technologii, składu menu lub inne rozwiązania

²⁴ tutaj w rozumieniu inwestor

i zabiegi konserwatorskie pozwalają na zachowanie struktury dawnych murów i ich wykorzystanie w nowym zagospodarowaniu danego terenu. Tego typu zabiegi, jak również inne przywołane wyżej i służące popularyzacji i upowszechnieniu wiedzy o wynikach badań archeologicznych, przekładają się realnie na budowanie relacji z odbiorcą oraz kształtowanie charakteru miejsca. Z tych względów są to działania ważne i zasługujące na kontynuację oraz uwzględnienie każdorazowo przy badaniach wykopaliskowych.

Przykłady skutków wdrożonych działań, w odniesieniu do badań przy ulicy Świętojańskiej 6-7 – których celem jest budowa marki miejsca i kapitału społecznego, stanowią niewielki wycinek sukcesów w tej trudnej realizacji. Niemniej jednak zaakcentowana we wprowadzeniu potrzeba wdrażania takich działań w mikroskali, przy wielu jednoczesnych realizacjach, stałaby się rozbudowanym potencjałem służącym ochronie dziedzictwa.

Literatura/References

- Bęben R., Papis O., Cińcio-Pętlicka A., 2018, *Turystyka Gdańska. Raport roczny za rok 2017*, Pomorski Instytut Naukowy im. prof. Brunona Synaka, Gdańsk.
- Dąbal J., 2018a, *Domy i ich zaplecza (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 53-72.
- Dąbal J., 2018b, *Badania archeologiczne przy ulicy Świętojańskiej 6-7 (w:) Domy i ich mieszkańcy w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6-7 w Gdańsku*, red. J. Dąbal, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk, s. 11-18.
- Dąbal J., Barański Marek Z., Grulkowski M., Daliga K., Widerski T., 2018, *Kamienice Głównego Miasta w świetle wstępnych wyników badań archeologiczno-architektonicznych przy ul. Świętojańskiej 6 w Gdańsku (w:) XX Sesja Pomorzoznawcza*, red. E. Trawicka, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 355-371.
- Gutkowska K., Kobyliński Z., 2011, *Zarządzanie dziedzictwem kulturowym: nowa dziedzina nauczania akademickiego i badań naukowych*, „Mazowsze Studia Regionalne”, nr 6, s. 51-72.
- Karl R., 2018, *Judgement Day in Heritage Hell. Heritage Practice, Policy, and the Law in Austria*, „The Historic Environment: Policy & Practice”, vol. 9, s. 128-149.
- Legutko-Kobus P., 2016, *Zarządzanie dziedzictwem jako element implementacji rozwoju zrównoważonego na poziomie lokalnym*, „Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 452, Rozwój trwały i zrównoważony, s. 219-228.
- Murzyn-Kupisz M., 2010, *Podmioty na rynku dziedzictwa kulturowego*, „Studia regionalne i lokalne”, nr 6 (41), s. 61-80.
- Purchla J., 2011, *Dziedzictwo kulturowe a kapitał społeczny*, „Małopolskie Studia Regionalne”, nr 1/21/2011, s. 5-8.
- Rouba B., 2003, *Proces ochrony dóbr kultury. Pojęcia, terminologia (w:) Ars longa vita brevis – tradycyjne i nowoczesne badania dzieł sztuki, materiały z sesji naukowej poświęconej pamięci profesora Zbigniewa Brochwicza, Toruń 18-19 X 2002*, red. J. Flik, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 346-379.
- Rowińska A., 2015, *Konserwacja ruchomych zabytków archeologicznych – uwarunkowania prawne i pozaprawne (w:) Problemy muzeów związane z zachowaniem i konserwacją zbiorów: VI Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska, Szreniawa, 9-10 października 2014*, red. L. Staniek, P. Kryg, P. Jankowski, Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego, Szreniawa, s. 227-235.
- Szczepanowska K., 2017, *Adaptacja zabytków architektury w Gdańsku. Zarys problematyki w świetle obowiązków organów ochrony zabytków (w:) Ochrona Dziedzictwa Kulturowego*, nr 4, red. B. Szmygin, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Politechnika Lubelska Warszawa, s. 31-46.
- Szczepanowska K., 2018, *Zbiór kaflí płytowych pozyskanych z badań archeologiczno-architektonicznych kamienicy Świętojańska 6 w Gdańsku w 2015 roku (w:) XX Sesja Pomorzoznawcza*, red. E. Trawicka, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 373-386.
- Tajchman J., 2001, *Adaptacja zabytków architektury w świetle współczesnej teorii ochrony i konserwacji dóbr kultury (w:) Konferencja Naukowo-Techniczna. Konserwacja, wzmacnianie i modernizacja budowlanych obiektów historycznych i współczesnych*, red. G. Rakowski, Wydawnictwo Politechniki Świętokrzyskiej, Kielce, s. 131-142.
- Tajchman J., 2009, *Metoda konserwacji i restauracji dziedzictwa architektonicznego w zakresie zabytkowych budowli*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Tajchman J., Piaskowska B., 2014, *Na czym polega metoda adaptacji zabytków architektury do współczesnych funkcji (w:) Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, red. B. Szmygin, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Politechnika Lubelska, Warszawa, s. 299-314.

Managing the archaeological resources, the case study of Świętojańska 6-7 in Gdańsk

Summary

The article presents issues related to managing the results of archaeological and architectural research on the example of works carried out at Świętojańska 6-7 in Gdańsk. The authors paid particular attention to the role of archeology in building the brand of the place and building relations with the recipients of its results. The starting point for deliberations was to recall the fundamental role of excavations in the methodological approach, as invasive research leading to the destruction of historical cultural deposits. For this reason, the way of conducting research, their accuracy and documentation work are extremely important points of research, affecting the successive cognitive activities.

The article attempts to indicate the possibilities offered by archaeological research in the scientific sphere as well as in the public sphere in the area of building social capital. Archaeological resources have been defined in the context of the studied site at Świętojańska 6-7 in Gdańsk and detailed as exposed structures, acquired portable artifacts, documentation of both source categories and scientific studies of these sources. Recipients of resources have been defined as direct, understood as state or local government entities participating in decision-making processes or exercising protection over these resources in the light of applicable legal regulations, and then as private entities involved in a given space in relation to their ownership rights. The third group of recipients are those potentially interested in the processing, use and commercialization of resources. These are social groups interested in the specific values of these resources, including the local community, non-residents, potential investors and scientists.

In the further part of the article, the presented activities and proposals of activities related to archaeological resources identified earlier as a result of research at Świętojańska 6-7 were presented. The possibilities of developing preserved brick structures of former tenement houses, the way of dealing with portable artifacts (including dishes, pipes, stove tiles and furnace elements, so-called construction ceramics, metal, wooden and leather products and glassware) as well as the possibilities of their presentation and popularization were further discussed. Among the implemented activities aimed at communication with entities potentially interested in the results of archaeological research, the following were mentioned: open days on excavations, preparation of small marketing gadgets, participation in scientific conferences, open lectures, restoration of monuments, museum exhibition at the Uphagen's House – Branch of Gdańsk Museum, publications, media campaigns and implementation of the project of the Ministry of Culture and National Heritage.

The article ends with the considerations regarding the effectiveness of the actions taken, as well as the role and possibilities for further action. Resources that are the results of archaeological research can become an element of contemporary space and services. Archaeological work is often the object of interest of residents and people visiting or passing through a specific space of a given place or city. This undoubtedly indicates the potential social interest in cultural heritage discovered through archaeological methods.